

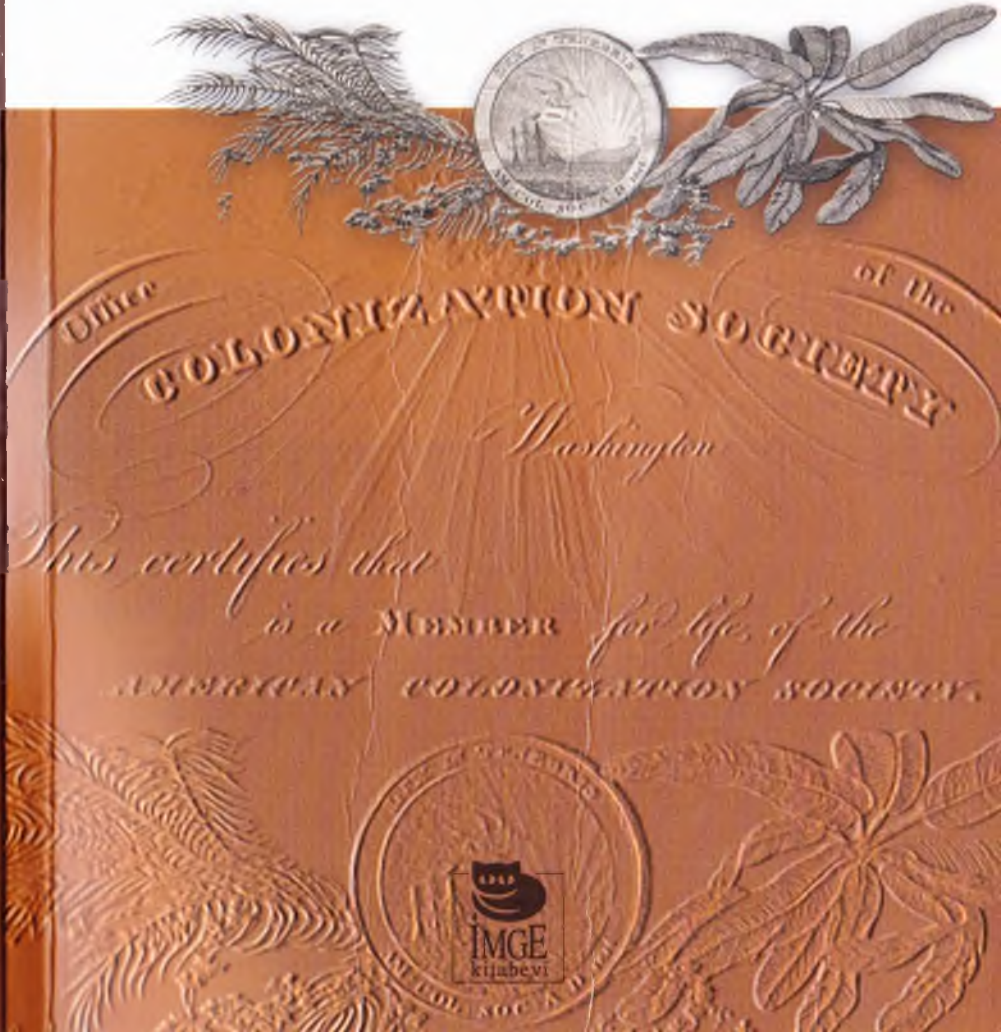
Marc Ferro

SÖMÜRGEÇİLİK TARİHİ

Marc Ferro Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine
SÖMÜRGEÇİLİK TARİHİ

Çeviren: Muna Cedden

13. Yüzyıl - 20. Yüzyıl

Marc Ferro, Toplum Bilimleri Yüksek İncelemeler Okulu'nda araştırma direktörü olup, Rus Devrimi ve SSCB uzmanıdır. Yazarın yayımlanmış pek çok çalışması bulunmaktadır ve sinema ile tarih arasındaki ilişkiler konusunun geliştirilmesine öncülük etmiştir.

Muna Cedden, H.Ü. Fransız Dili ve Edebiyatı mezunu ve profesyonel turist rehberi. Fransız Elçiliği'nde görev yapıyor.

Çevirileri:

- *Mezarlarınıza Tüküreceğim*, (Boris Vian'dan çeviri, Akyüz Yayınları, 1988)
- *16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Modern Avrupa'da Ayaklanmalar ve Devrimler* (İmge Kitabevi Yayınları, 2002)
- *Sömürgecilik Tarihi* (Marc Ferro, İmge Kitabevi Yayınları, 2002)

Marc Ferro
Histoire des colonisations
ISBN 975-533-353-3
© Éditions du Seuil, 1994
© Imge Kitabevi Yayınları, 2002
Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Kasım 2002

Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Turan

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Hasan Tahsin Benli

Editör
Mehmet Ali Kılıçbay

Düzeltili
Olcay Zengin

Dizgi
Yalçın Ateş

Kapak
Nurafer Kars

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset (312) 418 70 93/94

Imge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10 - 419 46 11 • Faks: (312) 425 29 87
Internet: www.imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr

Imge Dağıtım

Ankara
Konur Sokak No: 43/A Kızılay
(312) 417 50 95/96 - 418 28 65
Faks: (312) 425 65 32

İstanbul
Mühürdar Cad. No: 80 Kadıköy
Tel: (216) 348 60 58
Faks: (216) 418 26 10

Marc Ferro

Sömürgecilik Tarihi

Fetihlerden Bağımsızlık
Hareketlerine Kadar
13.-20. Yüzyıl

Cezayir'in Kardeşliği zamanlarında (1954-1956),
Oran'da, sömürgeciliğin geleceği üzerinde birlikte
düşündüğümüz Jean Cohen'in anısına...

Politikadan şiire yönelen, 1966 yılında bir başyapıtta,
şiirsel Dilin Yapısı'na imzasını atan dosta...

İçindekiler

AÇILIŞ.....	11
-------------	----

I. BÖLÜM: SÖMÜRGEÇİLİK VEYA EMPERYALİZM

ALTIN VEYA İSA	19
Baharat Yolu: Bu Açıklamanın Değeri Nedir?	21
Dört Yol.....	26
Toplumsal Bir Neden: Soylu Sınıfın Zayıflaması.....	29
SÖMÜRGEÇİ YAYILMA VE EMPERYALİZM:	
HANGİ KOPUŞLAR	31
Pazar mı Yoksa Bayrak mı?	35
Schumpeter mi Yoksa Hobson mu?	39
Sonuçların Karşılaştırılması.....	45
Sömürgeleştirme ile Yeni Sömürgeçilik Arasında	48
UYGARLIK VE İRKÇİLİK	50

II. BÖLÜM: İLK GİRİŞİMLER

ÖNCE PORTEKİZLİLER.....	55
Albuquerque ve Cananorlu Mamal	61
İSPANYOLLARIN GURURU	63
Kızılderililer ile Karşılaşma	65
Conquistadoreler: Cortez, Pizarro, Valdivia.....	67
KİLİSE SAHNEDE: UZAKDOĞU'DAKİ MİSYONLAR.....	74
İsa'nın Krallığını Geniştirmek.....	76

FRANSA: BALIKÇILIK MI YOKSA MACERA MI?	80
VE HOLLANDALILAR.....	85
İNGİLTERE, DEVLET ELİYLE KORSANLIK	88
RUS ÇARI: VERGİ MÜKELLEFİ ARTIRMAK.....	92
XVI. YÜZYILDA JAPONLAR DA SÖMÜRGEÇİLİK YAPIYORLAR.....	94

III. BÖLÜM: BİR İMPARATORLUK İÇİN MÜCADELE

İLK OLUŞUMLAR.....	97
İspanya-Portekiz Rekabeti.....	101
Hollanda-Portekiz Rekabeti.....	102
İngiltere: Hollanda'ya Lanet Okuyor	104
İspanyol Sömürgelerine Yönelik Niyetler.....	107
Fransız-İngiliz Rekabeti.....	110
HAYATTA KALMA ÇABALARI VE YENİ REKABET ZEMİNLERİ.....	120
Büyük Dönüm Noktası: Mısır ya da Cezayir.....	121
Bir Parantez: Mısır Emperyalizminin Geçici İhtişamı (1820-1885)	123
Cezayir-Tunus: Bir Yayılmacılık Tipinden Diğerlerine.....	128
Emperyalist Çağda Sömürgeci Rekabetlerin Keskinleşmesi.....	132
Kara Afrika'nın Paylaşılması.....	133
Yeni Fatihler	140
Ruslar ve İngilizler: Kalkasya ve Orta Asya Gözetim Altında	156
<i>The Break-up of China</i> (Çin'in Parçalanması) 1: Fransa Çin-Hindi'nde	163
<i>The Break-up of China</i> (Çin'in Parçalanması) 2: Rus-Japon Rekabeti	166
Osmanlı İmparatorluğu'nun Parçalanması.....	169
Fransızlar ve İngilizler Ortadoğu'da.....	172
"Üstün Halk" Japonya Batı'ya Karşı.....	175
Yaşayan Bir Sorun: Kuril Adaları.....	178

IV. BÖLÜM: YENİ BİR TOPLUM TÜRÜ

AMERİKA MELEZLERİ	182
Conquistadorelere Hangi Kadınlar?	182
Siyah Köle Kadınının, Siyah Köle Erkeklerinkine Göre Daha Kötü Olan Kaderi	188
Siyahlar ve Kızılderililer	190
“Kahverengi” Siyahlar ve Siyah Direniş	192
“Kahverengi”lerin İsyanı	195
Kreolün Doğuşu	198
ANGLO HİNTLİLER: SÖMÜRGEDEKİ İLİŞKİLERİN EVRİMİ.....	200
PIEDS-NOIR'LAR VE ARAPLAR.....	205
Fas'ta ve Cezayir'de	206
Gelenek ve Avrupalılaşıma	208
Seçkinlerin Yoksunluk Duygusu ve Sıradan Irkçılık.....	212
SİMGESEL KİŞİLER	215
Tarımcı ve Tarım Alanı	215
İdareci ve Zorunlu Çalışma	220
Hekim ve Hastane.....	224
Okul ve Okullaşıma Sorunu	231
SÖMÜRGEÇİ DENEYİMLER.....	235
Bir Portekiz İstisnası mı?	235
İlk Ceza Kolonisi: Angola.....	237
Güney Afrika'da Boerler, Siyahlar ve İngilizler	241
Suçluların Adil Bir Hukuk Kurmak İstedikleri Yer: Avustralya.....	247
Özümlemiş Uluslar, Fethedilmiş Uluslar: Rus ve Sovyet Özgünlüğü	255

V. BÖLÜM: PEMBE EFSANE VE KARA EFSANE

GEZİ EDEBİYATINDAN JULES VERNE'E	275
SIRA SİNEMADA: “HAFİF TABURUN SALDIRISI”	278
BARTOLOMEO DE LAS CASAS VE SÖMÜRGE İNSANLARININ SAVUNULMASI.....	282
SİYAH KÖLE TİCARETİNE KARŞI NEDENLER VE DUYGULAR.....	286

SOSYALİSTLER VE SÖMÜRGE SORUNU.....	293
ENTELEKTÜELLER VE CEZAYİR SAVAŞI: YA SAVAŞTAN SONRA?	299
SÖMÜRGEÇİLİK KARŞITI SÖYLEMİN SESSİZLİKLERİ	302
Kadınların Kurtuluşu	303
Avrupalı Olmayanların Irkçılıkları.....	305

VI. BÖLÜM: YENİLENLERİN BAKIŞI

AMERİKA KITASINDA İŞGALCİLERİN YOL AÇTIKLARI TRAVMA.....	309
“KARŞILIKLI HASTALIK AKTARIMI”	311
YAPININ BOZULMASI VE DİRENİŞ BİÇİMLERİ	313
Meksika’da.....	316
SAO TOME’DE VE PERU’DA FOLKLORUN İFŞA ETTİKLERİ.....	318
AFRİKA DİRENİŞİNİN KARŞI TARİHİ: SAMORI, CHAKA.....	320
Afrika: Avrupa’sız Tarih	322
CEZAYİR SINEMASININ GÖZÜNDE SÖMÜRGEÇİ GEÇMİŞ.....	329
ABD EL-KRİM’İN BAŞKALDIRISI, BOĞULMUŞ BİR ANI	332
VIETNAM’DA FRANSIZLARA KARŞI MORAL SİLAHLANMA.....	335
TARİHE YENİ BAKIŞ: HİNDİSTAN’DA K. M. PANİKKAR’IN GÖRÜŞÜ.....	339
MÜSLÜMAN HÂKİMİYETİ, İNGİLİZ HÂKİMİYETİ.....	344
TARİH VE KARŞI TARİH.....	346

VII. BÖLÜM: SÖMÜRGE YERLEŞİMCİLERİNİN BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ

BİR ÖNCEL: İSPANYOL AMERİKASINDA PIZARROCU HAREKET 1544-1848	348
Cizvitlerin Paraguay’da Meydan Okumaları.....	350
1776, AMERİKALI YERLEŞİMCİLER: BAĞIMSIZLIK MI DEVRİM Mİ?	351

LATİN-KIZILDERİLİ AMERİKASINDA KREOL HAREKETİ	364
RODEZYA: YERLEŞİMCİ BAĞIMSIZLIĞI, “EMPERYALİZMİN EN YÜKSEK AŞAMASI”	369
CEZAYİR 1958: DE GAULLECÜ AKIM TARAFINDAN YAKALANAN YERLEŞİMCİ HAREKET	379

VIII. BÖLÜM: MAYA, KALDIRAÇLAR

YENİ SEÇKİNLER VE HALK HAREKETLERİ	393
Hıristiyanlık, Buddhizm, İslamiyet	398
Örgütsel Bir Model Arayışı	402
ARAP BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ	406
Osmanlı Hâkimiyeti Altında Halkların Özerkleşmeleri	407
Arap Kimliği, Çelişkileri	409
KOMÜNİST ENTERNASYONAL VE SÖMÜRGE HALKLARI	414
PANAFRİKANİZMİN ESKİ ATILIMI	421

IX. BÖLÜM: BAĞIMSIZLIK YA DA DEVRİM

HANGİ HEDEFLER	430
JAPON ZAFERLERİNİN YARATTIĞI ŞOK	432
VIETNAM, BAĞIMSIZLIK VE SONRA DEVRİM	433
HİNDİSTAN MİLLİYETÇİ HAREKETİNİN KENDİNE ÖZGÜLÜĞÜ	439
ÇİN-HİNDİ, MAGRİP: KASILIP KALAN FRANSIZ POLİTİKASI	453
CEZAYİR “DEVİRİMİNİN” YOLLARI	466
ANGOLA: ARAÇ HALİNE GETİRİLEN SİYASAL PARTİLER	486
PERU’NUN “SENDERO LUMINOSO”SU, KARMA BİR HAREKET	490

X. BÖLÜM: ÖZGÜRLÜĞE KAVUŞMA YA DA SÖMÜRGEÇİLİĞİN TASFİYESİ

METROPOLLERİN GÖRÜŞÜ: SÖMÜRGELER VERİMLİ MİDİR?	502
ULUSUN KİMLİĞİ VE BAĞLI TOPRAKLARIN ROLÜ	510
Fransa	510
Büyük Britanya	512
ULUSLARARASI BAĞLAM: SÜVEYŞ VE İMPARATORLUKLARIN SÖNÜŞÜ	516
SÖMÜRGEÇİLİĞİN TASFİYESİ KARŞISINDA CHURCHILL VE DE GAULLE	533
DE GAULLE VE KARA AFRİKA'DA SÖMÜRGEÇİLİĞİN TASFİYESİ	542
Miterrand ve Deferre: İki Öncü	542
BELÇİKA KONGOSU VE GOLD COAST, BİR ZİTLİK	547
ESKİ SSCB: BİR PATLAMADAN ÇOK BİR FIŞKIRMA	552

XI. BÖLÜM: SÖMÜRGEÇİLİĞİN TASFİYESİNE DARBE

AVRUPA HEGEMONYASINDAN AMERİKAN HEGEMONYASINA	565
SÖMÜRGELİK SONRASI İLİŞKİLERDEN ÇOKULUSLU EMPERYALİZME	568
DÜNYANIN BİRLEŞMESİNİN GÖRÜNÜMLERİ VE ETKİLERİ	573

KRONOLOJİ	591
SEÇİLMİŞ FİLMLER	605
KAYNAKÇA	609
ÖZEL ADLAR DİZİNİ	639
TARİHSEL COĞRAFYA DİZİNİ	657

Açılış

Koloniler zamanında yaşam toz pembe gösterilirdi... Kuşkusuz yeni topraklara yerleşen kişinin çalışma koşulları ağırdı: Kendi öz ülkesinde hor görülürken, Tanrı'nın onu yönelttiği yere yerleşmişti; orada toprağı işlemek, büyümek ve çoğalmak istiyordu. Ancak, "saldırganlara, asilere ve başka serserilere karşı kendini korumak zorunda kalmıştı." Zaferi büyük olmuş ve bir fatih olmanın sıkıntısının karşılığını almıştı.

Bugün hava değişmiştir, artık vicdan azabı egemen. Sömürgecilik karşıtı düşünceler önceleri yalnızca Fransa'da aşırı sol kesimde, Britanya'da da eski liberaller arasında bulunurken şimdi her kesime yayıldılar. Bu orkestradan çok az sayıda çatlak ses çıkıyor. Köle ticareti döneminde Fransa, Hollanda ya da İngiltere varlığı altında işlenen alçakça cinayetler, zorla çalıştırmanın trajik bilançosu ve daha pek çok şey, hepsi sırayla Tarih'in mahkemesinin yargılamasından geçiyorlar, çürümemiş bir tek portakal ya da tadı acılaşmamış bir zeytin tanesi bile yok.

Durum böyleyken, Avrupa'nın tarih belleği gururunu korumak üzere son bir gayretle kendine son bir ayrıcalık oluşturdu: Kendi yaptığı kötülüklerden görülmemiş bir hoşgörüsüzlükle söz etmek ve bunları bizzat değerlendirmek.

Ancak, bu cüret sorun yaratmaktadır. Sömürgecilik karşıtı hareketin 1931 Sergisi'nde çek-çek'in yer almamasının *İnsan Hakları Birliği*'nin eylemi sayesinde olduğunu iddia etmesi karşısında kafama sorular takılıyor. O tarihten daha birkaç yıl önce, Marsilya Fuarı'nda, Vietnam'ın Annam bölgesinden olan insanlar fuarda yerli işçi rolünü oynamamak için yemin etmemişler miydi? Hatta, "buna zorlanacak olurlarsa, Sergi Parkı'nı ateşe verecek" değiller miydi?

Kısacası, şu Annamlıların, şu Siyahların, şu Arapların da bir rolü olmuştur. Onlara da söz hakkı tanımak yerinde olur, çünkü sözünü ettiğimiz alçakça cinayetleri anımsarken, öğretmenlerini, hekimlerini, sıtmayı ve Beyaz Pederler tarikatından misyonerleri de heyecanla anarlar. Çünkü, sömürgeleştirme dediğimiz şey aynı zamanda buydu da. Aynı şekilde, bağımsızlık mücadelesi yalnızca "sömürgecilikten kurtulma" ile sınırlı değildi.

Nitekim, geleneksel olarak, sömürgecilik tarihleri sömürgeci ülkenin farklı bakış açılarını ifade eder. Çünkü, Frantz Fanon'un da düşündüğü gibi, "beyaz yerleşimci"nin bu ana ülkenin uzantısı olmasından ötürü yazdığı tarih, soyulan bir ülkenin değil kendi ulusunun tarihidir.

Oysa ben, burada başka bir yargıyı benimsemek isterim.

Öncelikle, söz konusu toplumların geçmişlerini hesaba katmamız gerekli görünüyor, çünkü sömürenlerle sömürülenler arasındaki ilişki bu geçmişle büyük ölçüde bağlantılı olmuştur. Günümüzde, geçmişte yapıldığı gibi, bu halkların

tarihlerinin bulunmadığı düşünülmemektedir; artık “karanlık yüzyıllardan” değil de “saydam olmayan yüzyıllardan” (*Lucette Valensi*), söz ediyoruz. Çünkü söz konusu olan bu insanlarla temasa geçenlerin tanımlayamadıkları dönemlerdi.

Henüz sömürgeleştirilmemiş oldukları dönemde, bu toplumlar birbirlerinin benzeri değillerdi. Sömürgeleştirme hareketlerinin kendi aralarında değişiklik göstermesi gibi, fethedilen toplumların da bu hareketlere tepkileri kendi geçmişleri ve öz kimlikleriyle bağlantılı olarak farklılıklar göstermiştir.

Zaten sömürgecilik olgusunu Avrupa'ya mal eden bir tarihsel irdelemeyi anlamakta güçlük çekerdik. Kuşkusuz beş yüz yıl boyunca Avrupalılar bu olguyu ete kemiğe büründürdüler ve böylece dünyanın tektipleştirilmesi hareketine damgalarını vurdular. Ancak başka sömürgeleştirme hareketleri de gezegenimizin bugünkü görüntüsünü kazanmasına katkıda bulundular.

Avrupa'dan önce, elbette Eski Yunan ve Roma koloniziliği olmuştur, ama Akdeniz kıyılarını, Kara Afrika'nın ve Batı Asya'nın bir bölümünü Hindistan'a kadar fetheden Arapların ve Türklerin de benzer hareketleri olmuştur. Hindistan da, miladi dönemlerin başında Seylan'ı, Çin-Hindi Yarımadası'nın bir bölümünü ve Güney Çin Denizi'nde Sunda Takımadaları'nı sömürgeleştirmişti. Çinliler ise XV. yüzyılda Afrika'nın doğu kıyılarını keşfe çıkmış ve Tibet'i sömürgeleştirmişlerdi. Japonlar, Ruslar Sakalin'e, Fransızlar Kanada'ya gelmeden önce, Yeso'yu fethetmiş ve sömürgeleştirmişlerdi.

Aslında, niyetimiz bütün yayılcılık ya da sömürgecilik olgularının bir envanterini çıkarmak ya da Avrupa sömürgeciliğini basite indirgemek değil; tersine, Avrupa sömürgeciliğini diğer sömürgecilik hareketleriyle karşılaştır-

maktır.

Sömürgeciliği bir dünya hareketi olarak ele almamın nedeni, tarihin Avrupa-merkezli bir resmini çizmek istemeyişimdir. Bu da başka kabulleri getirmektedir.

Sömürgeciliği öncelikle emperyalizmden, yani sömürgeciliğe dönüşen ya da dönüşmeyen hâkimiyet biçimlerinden ayrı düşünüyorum. XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar kesintisiz bir şekilde boyun eğdirilmiş kimi halklar için -Hindistan'da, Angola'da, Antiller'de- daimi bir bağımlılık söz konusudur ve emperyalizm çağında, yani XIX. yüzyılın sonundan itibaren, bu bağımlılık yeni biçimlere bürünmüş olsa da kesintiye uğramamıştır. Diğer tarafta, sömürge olmayan kimi tarihi ya da coğrafi birimler -1914 öncesi Osmanlı İmparatorluğu, İran, bazı Orta ve Güney Amerika devletleri, vb.- tarihlerini emperyalist güçlere karşı mücadeleyle yaşamışlardır.

Diğer bir kabul ise, sömürgecilik tarihi ile halkların bağımsızlık mücadelesi tarihini birbirinin devamı olarak gören klişe düşüncedir ki, buna da itibar etmiyorum. Örneğin Benin'de, Birmanya'da ya da Vietnam'da gözlemlendiği gibi bu iki tarih eşzamanlı olabilmiştir. Her ne kadar sömürgeci söylem yenilenlerin görüşlerini örtmüş olsa da, bu halklar boyunduruk altındayken kendi öz tarihlerine yeniden egemen olma fikrinden vazgeçmemişlerdir. İşte bu nedenle, bu kitapta, sömürgeciliğin tasfiyesi terimi son derece dikkatli bir biçimde kullanılmıştır, çünkü içeriğinde Avrupa-merkezci bir kalıntı vardır.

Sonuncu bir kabul: Bu sorunları irdelerken, geleneğin sömürgecilik tarihini içine soktuğu *gettodan* dışarı çıkarmak bana çok gerekli görünüyor. Her nedense, geçmişe ilişkin büyük düşün yazılarında -Fransa- sömürge toplumlarından asla söz edilmemiştir: Dalgınlık mı, iskalama mı yoksa bir tabu mu?

Avrupa sömürgeciliği söz konusu olduğunda, pek çok çalışma bunun ekonomik etkilerini irdelemiştir. Sömürge ekonomisinin Sevilla, Bordeaux, Bristol, Nantes, vb. şehirler üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

Ama bir soru hiç sorulmamıştır: Sömürgelerle girilen ilişki tiplerinin her biri kendine özgü müdür? Bunları birbirleriyle karşılaştıramaz mıyız? Örneğin Rus İmparatorluğunda ulusal sorunla sömürgeci sorun birbirinden farklı mıdır? -Bu, bağımlı halkların özel bir statüsü müdür? Merkezi yönetimin ayrımcı politikası nedeniyle bağımlı seçkin kesim yönetime katılamamakta mıdır?

Özellikle de ikinci bir soru yanıtsız kalmaktadır: Avrupa'da bile, kimi rejimler boyun eğdirilmiş halklara karşı sömürgelerdekine benzeyen bir tutum izlememiş miydi? Zamanla bu durumlarda ırkçılığın sesinin yükseldiği gözlenmiştir. Şöyle bir soru sorabilir miyiz: Bu tutum Nazilerin kurumlaştırdıkları durumlara benzer durumlar yaratmamış mıdır? Soruyu haklı çıkaracak bazı ipuçları vardır.

Hindistan'daki Britanya varlığına ait görüntülere, özellikle Londra'daki *National Film Archive*'de muhafaza edilen 1911 tarihli *Grand Durbar* görüntülerine göz attığımızda, günahkâr bir benzeşme yakalarız: O yürüyüş kıtası, o miğferler, o disiplin, İmparator V. George'a doğru bilgece ve estetik bir biçimde düzenle akan o teatral alan, koruma kordonlarıyla uzakta tutulan o kalabalık -bu taç giyme törenindeki her şey bize yirmi yıl sonra yapılan Hitler'e özgü törenlerin bir tür ilk örneğini ısrarla düşündürüyor. Basit bir rastlantı mı?*

Bir başka tersine paralellik 1955'te Aimé Césaire tarafından kurulmuştur: "XX. yüzyılın koyu Hıristiyan burjuvazisinin Hitler'de affedemediği şey, suçun kendisi, insana karşı işlenen suç, insani değerlerin çiğnenmesi değil, beyaz

* Bkz. anlatıları açık eden diğer bir benzerlik, s. 281.

adama karşı işlenen suçtur (...); o zamana kadar Avrupa'nın Araplara, Hintli çek-çek hamallarına, Afrikalı zencilere takındığı sömürgeci tutumu Hitler'in Avrupalılara karşı takınmasıdır.” (*Sömürgecilik Üzerine Söylev*)

Yakın tarihli son bir günahkâr benzeşme: 1993 yılında Batı Avustralya Başbakanı, Yüksek Mahkemenin geçen yüzyılda Aborijinlerin ellerinden çalınmış toprakların bir kısmının kendilerine iade edilmesi yönündeki kararını halk oylamasına götürme önerisinde bulunmuştur. Perth bölgesi Anglikan Kilisesi Başpiskoposu bu öneriye “Eyalet Hükümeti Nazi yöntemlerini kullanıyor” şeklinde karşı çıkmıştır... Adaletin yerine getirilmesine, hakların alınmasına karşı böylesi bir “demokratik” yöntemle başvurulması, günümüzün başlıca sorunlarından olan totaliter bir uygulama örneği değil de nedir?

Kabaca değinilen bu noktalar elinizdeki kitabın düzenini de ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada XIII. yüzyıldan itibaren yapılan fetihler, paylaşımlar ya da rekabetlerde, günümüzdeki Kuril Adaları anlaşmazlığında ya da yenilenlerin genel görünümünde, direnişlerinde, sömürgeciliğin kara ya da pembe efsanesinde, yerleşimcilerin önyak olduğu, yeni toplumların oluşumunda vb. her sorun tarih sahnesine çıktığı andan itibaren ele alınacaktır.

Kuşkusuz, buradaki tarihe bakış yöntemi Keşiflerle başlayıp XIX. yüzyıla kadarki sömürgeci yayılmayla, emperyalizmle devam eden ve sömürgeciliğin tasfiyesi hareketleriyle sonlanan basmakalıp yaklaşımdan farklı olacaktır. Ama, öyle inanıyorum ki, bu, kimi olguların karmaşıklığını, özellikle kimi ulusların niteliğini, tarih sahnesine çıkışlarını ya da yok oluşlarını, günümüze kadar yavaş yavaş oluşan çeşitli zihniyetleri daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Kendimizi bu tarihin farklı çatışma unsurlarının yerine koyarken, bu farklı muhtıraların sömürgeciliğin ve bunun yol açtıklarının ortaya çıkardığı sorunların anlaşılmasına yeteceğini düşünmüyoruz. Bu muhtıralar birer temel veri teşkil etmektedir. Tıpkı hayali bir olayın gerçek Tarih kadar tarihi temsil etmesi gibi. Dolayısıyla, çarpıtılmış bile olsa, anılar Tarih'in bir ögesidir.

Bu nedenle, elinizdeki çalışma, biçimsel bir inşaatın geleneksel formatını takip etmekten ziyade, durumları ve problemleri karşılaştırmalı bir anlayışla izah etmeyi amaçlamaktadır.

I. BÖLÜM

Sömürgecilik veya Emperyalizm

ALTIN VEYA ISA

Sömürgecilik yabancı bir toprağın işgalini, o toprağın işlenmesini ve oraya göçmenlerin yerleşmesini içerir. 'Sömürge' (koloni) terimi bu şekilde tanımlandığında bu olgu eski Yunan dönemine kadar geri gider. Aynı şekilde, Atina "emperyalizm"inden ve daha sonra Roma "emperyalizmi"nden söz edilir. Acaba bu ifadede bir anlam değişikliği olmuş mudur?

Batı tarih geleneği, sömürgeciliği Büyük Keşifler dönemiyle başlatır. 1991'de yayımlanan *L'Histoire de la France Coloniale* (Sömürgeci Fransanın Tarihi) adlı eserde "gerçek anlamdaki sömürgecilik macerası"nın XV. yüzyıldaki kâşiflerle başladığı belirtilir, yani Kastilya Kralı IV. Enrique'nin Kanarya Adaları'nı Jean de Béthencourt'a *fief* olarak verdiği zaman. Aynı kitapta, Amerika kıtasının keşfinin, IV. Henri döneminde ve Champlain'in sayesinde Fransa'nın ilgisinin Kanada'ya yönelmesinden önce, XVI. yüzyılın ortalarına

doğru Rio de Janeiro Körfezi ve Florida kıyılarının işgal edilmesi ile başladığı yazılmıştı. Bu bakış açısı Portekiz, İspanya ve İngiltere için de geçerlidir: Tarih geleneği bu ülkelerin genişlemelerini Batı Hint adalarındaki uzak toprakların keşfine ve sonrasında, Afrika, Hindistan ve Asya'nın anayolları üzerinde ticaret noktalarının kurulmasına bağlar.

Böylece, *colon* (yerleşimci), sömürgecilik gibi terimler tarih sözlüğünden Roma döneminden XV yüzyıla kadarki bir zaman dilimi için kaybolmuştur. Yine de, bu on iki yüzyıl boyunca, Doğu Akdeniz'de ya da Karadeniz'de, ama hep uzak topraklarda kurulan Venedik ve Ceneviz kolonilerini ya da ticaret merkezlerini zikretmek gerekir.

Buna karşın, Rusya'nın durumu daha düşündürücüdür. Tarihçi Kljuçevski 1911'de şöyle yazmıştır: "Sömürgecilik, tarihimizin temel faktörüdür. Dinyeper Rusyası'nın Rus denilen devlet ve toplum olarak büyümesi ve değişmesi sömürgeciliğin gelişmesi ile anlaşılır." XII. yüzyıldan itibaren Novgorod, Suzdal, Urallar ve ötesinde başlatılan iskân hareketleri Mordvaların ve başka halkların Rus egemenliği altına girmeleriyle sonuçlanmıştır. Bu yerleşme hareketleri 1220'deki Tatar istilasıyla kesintiye uğramış, ancak 1390'daki Kulikovo zaferiyle Tatarların kovulmaları üzerine yeniden sürdürülmüştür.

Fakat, acaba gerçek anlamda "sömürgeci" seferler mi söz konusudur burada? Her ne olursa olsun, Novgorod adamlarını XI. yüzyılın başından itibaren Peçora'ya kadar gönderiyordu. Dvina'nın doğusunda bulunan ve Zavoloç denen bu bölgede avları vergiye tabi olan tilki ve samurlar boldu. Yerleşimciler Matigori'de, Ukhto-Ostrov'da ikamet eder ve büyük kentin memurlarından, *posadnik*lerden, gelecek talimata göre hareket ederlerdi.

Yayıma XII. yüzyıla kadar önemli bir engelle karşılaşmaksızın sürdü. Suzdal-Rostov aynı zamanda Urallarda, günümüzdeki adıyla Perm bölgesinde üstlenmiş olan Bul-

garlara saldırıyordu. Bulgarlara gelince, onların da başları "Yura" ya da "Yugia", denen "yerlilerle" dertteydi; kısa bir süre sonra, Ruslar Mordvaların topraklarını fethettiler.

Tam bu sırada Tatarlar çıkageldi. 1221'de kurulmuş olan Nijni-Novgorod'a, eski Mordva ve Dvina topraklarına kadar ilerlediler. Tatarlara karşı bir tek Novgorod kenti (1232) direnebildi.

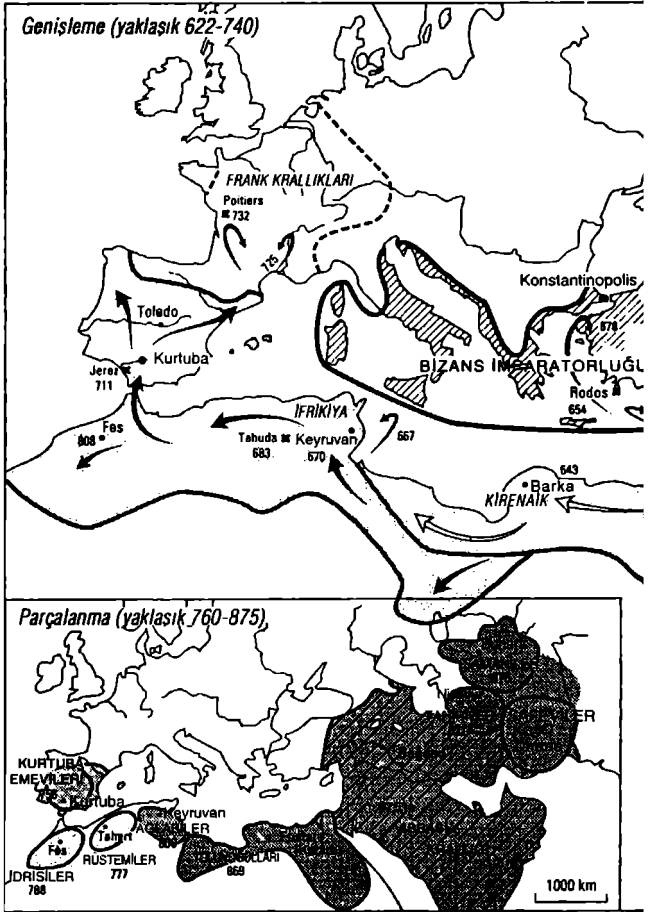
Böylece Rusya örneği, Sibiryaya doğru genişlemeyle Tatar ve Türk topraklarının fethi arasında bir kesinti olduğunu, ama yerli unsurlara baş eğdirmede karşılaşılan güçlükler hariç, benzerliklerin de bulunduğunu gösterir. Rusya'da toprak genişlemesiyle sömürgeleştirme hareketleri neredeyse eşanlıdır. Oysa Batı dünyasında bu iki sözcük titizlikle birbirinden ayrılır -denizin meydana getirdiği uzaklık kullanılarak toprak genişlemesi ulusal bir konu, denizaşırı hareketler sömürgecilik olarak anlamlandırılır.

Baharat Yolu: Bu Açıklamanın Değeri Nedir?

Denizin meydana getirdiği bu uzaklık iyi bir ölçüt olabilir mi? Bu noktada, İspanya ve Portekiz'in durumu sorun yaratmaktadır... Gerçekten de bu ülkelerde Amerika kıtası bir fetih ve sömürge toprağı olarak görülmektedir. Ama, *la Reconquista*'nın (Endülüs Emevileri'nden geri alınan topraklar) en ileri sınırlarında, Granada'nın ötesinde, Rif bölgesinde ve Atlantik kıyılarında durum daha mı farklıydı? Don Sebastien'in komutasında yapılan fetihlerde Portekiz'in Algarve, yani El-Garb bölgesinden Tanca ve Mazagan'a kadar ilerlenmişti, ta ki 1578'de Alcazar'da büyük bir yenilgiyle sonuçlanan Üç Krallar çarpışmasına kadar. Bu girişim de, tıpkı Rusya'nın Volga ötesine yayılması gibi, eskiye dayanan mücadelelerin bir devamıdır, herhangi bir kesinti gözlenmez.

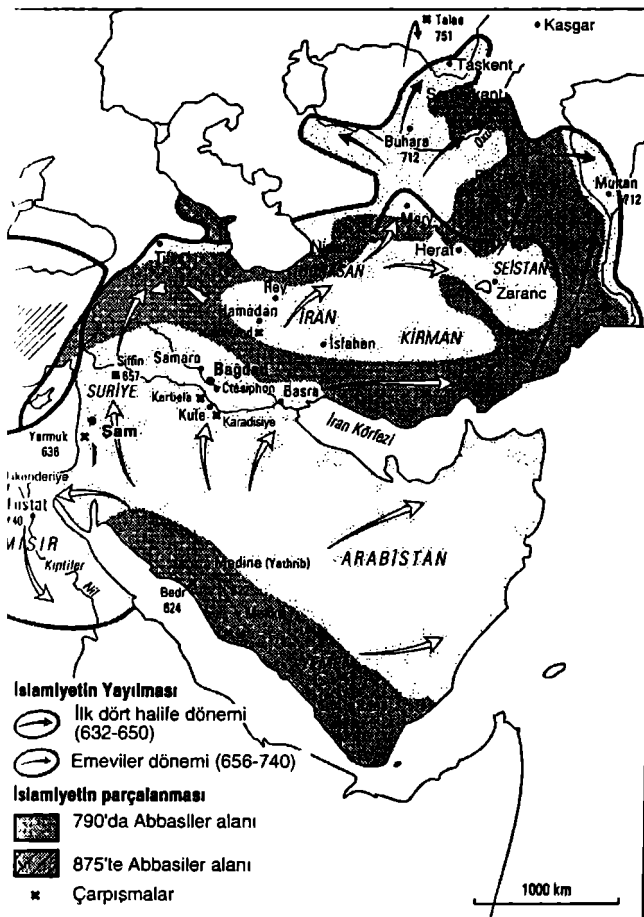
Durum böyle olunca, sömürgeleştirme tarihini deniza-

Arap Egemenliđ

Kaynak: Atlas Hachette, *Histoire de l'humanité*, © Hachette, 1992

VII.-X. yüzyıl

şırı Büyük Keşifler'le, yani Hindistan'a götürecektir yeni yolların araştırılmasıyla başlatılmak pek mümkün görülmemektedir. Elbette ki keşiflerle sömürgeleştirme olgusunun boyutları, hatta yer yer doğası değişmiştir, ancak topraklarını genişletme kaygısı bundan önce gelir. Osmanlı İmparatorluğunu ablukaya alma gereği ve bunun sonuçları sömürgeci yayılma olgusunun değişik boyutlarını açıklayamaz.

Arap geleneği de aynı yargıdadır. Buna göre, Avrupa yayılmacılığı, "emperyalizm" in ilk ifadesi olan Haçlı Seferleri ile başlar. Oysa Batılı gelenek Haçlı Seferlerini, tersine, aslında bir Hıristiyan toprağı olan Kutsal Toprakların İslamın elinden geri alınması olarak yorumlar. Olaylar nasıl yorumlanırsa yorumlansın, Avrupa sömürgecilik tarihi mutlaka Hıristiyanlığın bu yakın çevresinden başlamaktadır.

VII. yüzyıldan itibaren, Arap İslamı Roma İmparatorluğunun bölünmesinden beri parçalanmış olan ve "Barbarların" gelişi ile güdükleşmiş olan Akdeniz dünyasının büyük bir bölümünü yeniden birleştirmiştir. İslamın ve Arapların karşısında ise, Hıristiyan dünyasının iki direniş merkezi, doğuda Bizans İmparatorluğu ve batıda Karolenjlerin İmparatorluğu yer alıyordu. Ancak, İslam Sancağı'nı taşıyanlar için batıdaki barbar krallıkların pek önemi yoktu,* Akdeniz havzasının tümüyle birleştirilmesi yolunda tek gerçek engel Doğu Roma İmparatorluğu idi. Müslümanlar için Bizans, artık aşılış bir dinin, Hıristiyanlığın hâkim olduğu bir devletin ta kendisiydi. Daha sonraki yüzyıllarda, bir yandan Şiiilerle Sünniler arasında gerek dinsel yorumlar gerekse hanedanlar konusunda yaşanan iç çekişmeler nedeniyle, öte yandan, Hindistan'dan Uzak Batı'ya kadar uzanan çok geniş toprakları kontrol etmedeki güçlükler ve

* Poitiers çarpışması (732) Mısır Arap vakayinamelerinde şöyle bir zikredilir. Olaydan gerçek anlamda daha sonraki tarihyazımında söz edilir.

ekonomik alanların daralması nedeniyle, Arap İmparatorluğu parçalanmaya başladı.

Böylece İslam dünyasının sınır boylarında bulunan Hıristiyan topluluklar kurtulmayı başardılar: Batıda *Asturias*'tan itibaren; doğuda Ermenistan'ı ve Gürcistan'ı bir süre için bağımsız kılan Bagrat hanedanının eylemleri sayesinde, Ermeni ve Gürcüler. Burada bir özgürlük ya da sömürge-likten kurtulma hareketinden söz edilebilir mi? Daha sonra, Hıristiyan geleneğe göre, Haçlı Seferleri dönemi başladı, "İsa'nın mezarının yeniden fethi için." O dönemin Arap tarihçisi İbn El-Esir bize şöyle bir tablo çizmişti: "Frank İmparatorluğu'nun (altını biz çiziyoruz) ortaya ilk çıkışı, 478 (miladi 1086) yılında Toledo'ya saldırdıklarında İslam ülkesinin işgali başladı... Sonra Sicilya'ya, Afrika'ya ve sonunda 490'da Suriye'ye saldırdılar. Suriye'de Frank devletlerinin kurulmuş olması "işgallerin" ve ardından da İsrail işgallerinin ilk belirtileri olarak görülmüştür. Ayrıca, her ne kadar 1270 yılında Aziz Louis'nin Tunus'a düzenlediği Haçlı Seferi'nin son Haçlı Seferi olduğu kabul edilse de, üç yüzyıl sonra Papa ile İspanya kralı II. Felipe'nin himayesindeki Hıristiyan donanmasının İnebahtı'da İslama galip geldiği 1571 yılında bir "13. Haçlı Seferi"nden söz edilebilir. Türkler bu üç yüzyılda bayrağı Arapların elinden almış, İmparatorluklarını yıkıp onları da kendilerine bağımlı kılmışlardı. Arap-İslam geleneği, bugün dahi, bu dramatik olguyu görmezden gelerek, parlak geçmişlerini yok edenlerin Türkler değil de Batılılar olduğu ve bunların, emperyalist dönemde, Araplara son darbeyi vurdukları düşüncesindedir.

Gerçekte, Osmanlı Türkleri Arapları yendikten ve onların yerine geçtikten sonra, 1453'te Doğu Roma İmparatorluğu'nun -Bizans'ın- ortadan kaldırılmasıyla ve ardından Habsburgların başkenti Viyana'ya yürümeyle sonlanan yeni bir *cihada* girişmişlerdi. Müslüman Türk İmparatorluğu

Kanuni Sultan Süleyman döneminde en güçlü dönemini yaşamıştı. II. Felipe'nin yürüttüğü savaşlar ve İnebahtı bozgunu İslamın ikinci yayılma atılımında kısa bir duraklamaya neden olmuşlardı.

Burada bir fetihten mi yoksa bir sömürgeleştirme hareketinden mi söz etmeliyiz?

Dört Yol

Hıristiyan dünyasının karşı-saldırısı başka bir yerde ve farklı bir biçimde gerçekleşmiştir. Bir yandan, bilindiği üzere, Marco Polo'nun seyahatlerinden dolayı iyi tanınan Hindistan ve Çin ile işe başlamak için, Osmanlı İmparatorluğu üzerinden geçmeyen yeni yollar bulmak gerekiyordu. Ancak Vasco da Gama'nın yaptığı seferde az da olsa dinsel bir yan seziliyordu: Afrika'nın çevresini dolaşıp Kalikut'a vardığında "buraya Hıristiyan insanlar ve baharat aramaya geldiğini" söylemişti. Tıpkı Portekizliler gibi, Osmanlılar da Büyük Keşiflere bağlı ticarete bir çeşit kutsal savaş gözünü bakıyorlardı: "Süveyş'te bir kanal kazalım, böylece Hind ve Sind ülkelerine geçer, kâfirleri kovar, değerli mallar getiririz."

Böylece, "keşiflerin" kökenine ve sömürgecilik tarihine yönelik bir araştırma yapıldığında kutsal savaş bağlamını görmezlikten gelemeyeceğimiz anlaşılıyor. Fernand Braudel'in de belirttiği gibi, 1580'lerde temel ticari ve siyasal faaliyetler Akdeniz havzasından Atlantik'e doğru kaymıştı. Oysa, yüzlerini başka dünyalara çevirmekle birlikte, geçmişle olan bağlarını kopartamayanların belleklerinde eski anlaşmazlık konuları yine de canlı kalabilmektedir. Bernard Lewis'in işaret ettiği gibi, İslam dünyasında geçmişin büyüklüğüne dair anıların taze tutulmalarının en önemli nedeni, Kuran'ın her yerde hazır ve nazır olmasını sağlayan bir tek dilin, Arapça'nın bu dünyaya egemen olmasıdır, oysa

kâfirlerin anıları ve bilgileri 25'ten fazla dil arasında dağılmaktadır.” Karşısındakini yargılayan bu tavrın aynısı, birkaç yüzyıl sonra, Hindistan'daki İngiliz, Kara Afrika'daki Fransız ya da Kafkasya'daki Rus sömürgecilerde de gözlenmiştir. Öyle ki, 1798'de Iskenderiye'de ve 1830'da Ceza-yir'de Hıristiyan Adam tekrar ortaya çıktığında yerleşse, yönetse ve sömürgeleştirse dahi -Müslüman için o, hep küçümsenen, yok sayılan bir kâfir olarak kalmıştır- benzeri az bulunur bir şiddetle ifade edilen bir travmaya neden olmuştur:

“Senden daha güçlü emirleri aşağılamıştık. Mızraklarımız karşısında diz çöktüler, karıları bize halı oldu.

Dolu dizgin atlarımız Jemanah dağlarını titretti.

Çadırlarımızı Vutulu ve Şam'da kurduk.

Sırtlanlar gibi bizi didikleyen tüm düşmanları bu topraklardan kovduk.

Dün olanları gördüm, yarın bütün olacakları biliyorum.”

Chants de guerre et d'amour de l'Islam
(İslam dünyasının savaş ve aşk şarkıları)

Bu sözlerdeki duygular ilerideki olayların şiddetinin habercisi değil midir?..

Amerika kıtasına yönelik keşif girişimlerine gelince -ikinci yol-, bunlar da bir önceki girişimlerle bağlantılıdır. Christophe Colomb'un kendi yazıları bunu teyit etmektedir. Yazılarında ilk seyahatinin en önemli amacının altın, ya da altın araması olduğunu belirtir. 15 Ekim 1492 tarihinde günlüğüne şöyle yazar: “Durmak istemiyorum. Daha fazla adayı gezip altın bulmalıyım.”

Christophe Colomb'un buradaki amacı yalnızca kendini ve tayfalarını zengin etmek değildir; “girişimin önemini anlamaları için”, kendisine kol kanat geren İspanya Krallarını da zengin etmek istemektedir. Kısacası, elde edeceği zenginliğin ucunda kâşif olarak tanınma isteği var-

dır. Ancak paraya olan açlığın gerisinde Hıristiyanlığı yayma amaçlı bir dinsel eğilim yatmaktadır. Günlüğünün 26 Aralık 1492 tarihli sayfasında “Kralların, üç yıla kalmadan; *Kutsal Toprakları* fethetmeleri için gerekli hazırlıkları gerçekleştirebilecekleri miktarda altını bulmayı umduğunu” yazar.

Haçlı seferi saplantısı bulunan Christophe Colomb'un amaçlarından biri Kudüs'ün yeniden fethiydi. *Üçüncü yolun* amacı da aynı olmuştur; Afrika içlerinden Hindistan'a giden ve var olup olmadığı bilinmeyen bir üçüncü yol. Geneviève Bouchon'un çalışmalarının gösterdiği gibi, Rahip Jean'ın Krallığı yoluyla Hindistan'a ulaşmaktaki amaç Etiyopya ile işbirliği yaparak Endülüs Emevi İmparatorluğu'nu geriden kuşatmak ve ele geçirmektir. Etiyopya Kraliçesi Eleni de ülkesinin Kızıl Deniz'e ve Hint Okyanusu'na çıkışlarını kontrol altında tutan İslam ablukasını gevşetmek gerektiği düşüncesini taşıyordu. Atanması Mısırlıların denetimi altındaki Kıpti Metropolit de aynı fikirdeydi. Böylece Metropolit Mateus'un Etiyopya'dan yola çıkarak Hindistan üzerinden Lizbon'a gitmesine karar verildi.

Mateus Hindistan'da Albuquerque (dönemin ünlü Portekizli denizcisi, ç.n.) ile buluştu. Albuquerque bu girişimin kendilerine getireceği yararları anlamakla kalmayıp, *Negus'un* (Etiyopya Kralı unvanı, ç.n.) ileride Portekiz Kralı ile gerçekleştirebileceği ilişkileri de tahmin etmişti. Etiyopyalı Mateus'un gizlice yola çıkması hakkındaki yazı bize Mısırlı ajanların her yerde olduklarını ve Etiyopyalıların Araplar karşısındaki korkularını gösterir. Damiao de Gois tarafından kaleme alınmış olan anlatıya göre, Kraliçe Eleni, “heyet üyelerinin, Kraliçe adına alışverişte bulunan tacirler oldukları izlenimi vererek, gereken her konuda el altından yardım edilmesi” yönünde bir tavsiye mektubunu, ülkenin kıyı bölgesi kral naibine (*barnagas*) verilmek üzere, Mateus'a ve genç yardımcısı Yakub'a teslim etmişti (Genevieve

Bouchon'un eseriyle karşılaştırınız). “Mateus bir süre (*aliquamdiu*) kendi başına hareket etti, kimseye ne tasarılarından söz etti ne de ne yapacağını ya da nereye gideceğini söyledi. Kendine verilen görevi güven içinde yerine getirebil-mek için deri taciri kılığına girmişti. Yine de, ara sıra Hint mücevherleri satın alıp gizlice Kraliçe Eleni'ye gönderiyordu. Bu sahte kimlik altında, görevini yerine getirmenin biricik yolu olan Portekizlilerle temasa geçebilmek için, Portekiz'e düşman krallıkları ve devletleri kat ederek, düşman tuzaklarından uzakta, güvenlik içinde, değişik ülkelerin çeşitli bölgelerine gidiyordu...”

Kuzeyde kalan *dördüncü yol* ise XV. yüzyılın başlarında çizilmeye başlandı. Moğol hâkimiyeti altında yaşayan ve av rehberi ya da koruma olarak Pekin'e gönderilen Ruslar Çin'in zenginliklerini keşfettiler: Semerkant üzerinden geri dönerken de Hindistan'ın zenginlerini. Keşif haberi Tver'e kadar ulaştı ve 1466'da Afanasi Nikitin başkanlığında Hindistan için ilk keşif heyeti oluşturuldu. O tarihte, bir yandan Çin ve Hindistan, diğer yandan Rusya ve Baltık malları için, Astrakan, Buhara ve Hive hâlâ tam değerlendirilemeyen birer temas noktası işlevi görüyordu... Daha sonra, Zotov Rus Sarayına şunu yazacaktı: “Bu kentler bizim çok işimize gelecektir, çünkü Çin'in ve Hindistan'ın zenginlikleri buralara ulaşmakta...”

O tarihte, yeni bir Haçlı Seferi düşüncesine yer veremeyen tek yol bu dördüncüsüydü. Bu durum, ileride, emperyalizm çağında Rus Çarı Ortadoğu'yu Ortodoks Kilisesi adına sömürgeleştirmeye kalktığında değişecektir.

Toplumsal Bir Neden: Soylu Sınıfın Zayıflaması

Keşiflerin ve sömürgeleştirme hareketlerinin verilerinin envanterini biliyoruz: dinsel tutku, macera zevki, zenginlikler için duyulan iştah, rövanşın fetihle alınması, vb. Bu

nedenler demeti XV. ve XVI. yüzyıllar boyunca görülen büyük atılımı anlatmaya yeter mi?

Eğer bilinçli ya da bilinçsiz kişisel tutumlar söz konusu ise, kuşkusuz, evet. Ancak, birilerinin yerine başkalarının eylem kapasitelerini belirleyen daha ağır veriler de mevcuttur.

XIV. ve XV. yüzyıllarda meydana gelen anlaşmazlıklar -örneğin Yüzyıl Savaşları- büyük ticaret yollarının yer değiştirmesiyle sonuçlandı. Özellikle, Flandre ile İtalya arasında kalan bir kısım karayolu terk edilerek, Cenova, Barcelona, Lizbon, Bruges, Anvers, Amsterdam arasındaki denizyolu kullanılmaya başladı. Aynı tarihte Septe (Cebelitarık'taki İspanyol bölgesi, ç.n.) stratejik bir önem kazandı... Bu değişiklik sayesinde, Atlantik kıyısındaki limanlar hatırı sayılır bir biçimde zenginleşti, özellikle de Lizbon. Lizbonlular XIV. yüzyıldan itibaren Bruges'e yerleşmeye başladılar. Yine Lizbon'da İtalyan, daha çok da Cenevizli tacirlere rastlanır olmuştu. Bunların gözleri Doğu ticaretinde olmakla birlikte, büyük çapta seferler yapacak güçleri pek yoktu; ayrıca yollarının ya Venedikliler ya da Osmanlılar tarafından kesilme riski de bulunuyordu.

İber Yarımadası'nda sermaye bulma olanağı vardı. Kuzeye giden yolun sonunda yalnızca ormanlar dururken, güneyde İslam Dünyası ile olan ilişkiler savaşlara rağmen daha hareketliydi, Fas'ın güneyine kadarki denizyolu da rahat bir seyir imkânı veriyordu. Diğer yandan, Kastilya ve Portekiz güçlenme yolundaki devletler iken, Fransa, Burgonya ve İmparatorluk arasındaki çekişmeler sürüyordu. Böylece, Portekiz ve Kastilya'nın *kadetleri* (soylu ailelerin, unvanın alt derecesinden yararlandırılırken, toprak sahipliğinden yoksun kılınan ikinci, üçüncü erkek evlatları, ç.n.), soylu sınıftan düşmemek üzere, ticaretle zenginleşme girişimlerine ilgi duymaya ve tacirlerle ortaklığa başladılar.

Bu toplumsal olgu Rönesansla ilişkili somut bilimsel,

teknik gelişmeler ve ekonomik ve dinsel verilerle iç içe gerçekleşti. Polonyalı tarihçi Marian Malowist, Portekiz, İspanya ve Cenova için denizaşırı sömürgeleştirme hareketlerinin, Fransa için İtalya savaşlarının, Germenler, Polonyalılar ve Ruslar için kuzeye ve doğuya doğru yayılma hareketlerinin aynı temelden kaynaklanan, birbirine paralel olgular olup olmadıklarını kendi kendine sormuştur: Geçmiş yüzyıllardaki savaşlara bağlı olarak gücünü kaybeden soylu sınıfın kendini yeniden üretme gereksinimi.

Soylu sınıf tüccar sınıfıyla ortaklıklar kurarak ilk önce Portekiz ve İspanya'da kendi kurallarını yıktı. Daha sonra (XVII. yüzyılda), Avrupa'nın daha erken gelişmiş ve sağlamlaşma yolunda siyasal araçlara sahip ülkeleri, özellikle Hollanda, ardından İngiltere ve Fransa aynı yönde bayrağı devraldılar. Hollanda, İngiliz ve, daha zayıf olmakla birlikte, Fransız yayılcılığında görülen nedenler sistemi, Portekiz ve İspanyol ve doğuda Polonya ve Rus sömürgeciliklerini ateşleyen nedenler sisteminden farklı şekilde gelişti.

Nüfus artışı da bu işte rol oynadı. XV. ve XVI. yüzyıllarda Kastilya'da, Mazurya (Doğu Prusya) ve Rusya'da olduğu gibi, nüfusun artması göç hareketlerine ivme kazandırdı. Ayrıca, biliyoruz ki, XVII. yüzyılda Hollanda'nın Portekiz karşısında kolay bir zafer kazanması, bir bakıma, Hollanda'nın nüfus fazlasına sahip olmasıyla da bağlantılı olmuştur, çünkü yalnızca Hollandalıları değil, bir kısım Almanı da seferber edebiliyorlardı.

SÖMÜRGEÇİ YAYILMA VE EMPERYALİZM: HANGİ KOPUŞLAR?

Kral Mükemmel Joao (II. Joao, 1455-1495, e.n.) döneminde itibaren Portekiz monarşisinin katıldığı büyük girişimler, Portekiz tarihinin en büyük hezimetini olan ve 1578'de Alcazarquivir muharebesiyle trajik bir şekilde son bulan,

Kutsal Toprakların yeniden fethi ve Haçlı Seferleri politikasına bir alternatif oluşturmuşlardır. Manoel de Oliveira, *Hayır, yahut, Komuta Etmenin Beyhude Şanı (Non, ou la vaine gloire de commander)* adlı müthiş bir filmde, Portekizlilerin İber Yarımadası'nı birleştirme ya da Fas'a yerleşme uğraşlarında yaşadıkları bozgun ile, Hıristiyanlaştırma ve fetih eylemini, bu kez başka topraklarda, sürdürerek, hâkim sınıfların daha önceki amaçlarının yerine geçen bu seyahatlerin gelişimleri ve değerlendirilmeleri arasındaki ilişkiyi çok iyi ortaya koymuştur. Bu, büyük Portekiz keşiflerinin yüceltişinin Portekiz'in Mağribli Müslümanlarla göğüs göğüse çarpışmaktan nasıl vazgeçtiğini açıklamaktadır. Yüzyıllar süren bir unutuş tedavisiydi bu: Çünkü, ileriki bir zamanda Portekiz ikinci bir aşağılanma daha yaşamıştır. İspanyol Tacı'nın prensleri, Portekiz'in rakipleri Alcazarquivir yenilgisinin acısını İnebahtı muharebesinde çıkarmış ve 1580'de Portekiz'i de egemenlikleri altına alarak İber Yarımadası'nda birliği sağlamışlardı... Unutuşla gelen bu rahatlamamanın değişik yanlarını ve izlediği yolları Lucette Valensi *Belleğin Masalları (Fables de la mémoire)* adlı yapıtında incelemiştir.

Bu dengeleme ve transfer işlevine daha sonra yenileri eklendi: Ticaretin gelişmesi, Hıristiyanlaştırma, sömürgeleştirme, halkların köleleştirilmesi, vb. Öyle ki, sonunda Batı'nın tarihsel belleği Hıristiyan olmayana karşı verilen mücadelenin ne denli başat bir öge olduğunu unuttu. Yalnızca XVIII. yüzyılda, başrahip Raynal esas amacın ne olduğunu güçlü bir biçimde dile getirmiştir (G. Brisvert). Ancak, unutma istemi bunun izini silmiştir.

Benzeri bir dönüşümü Fransa'da, emperyalizm çağı denen çağda görürüz. Üçüncü Cumhuriyet (Almanya karşısında) Sedan bozgununu, İmparatorluğun Avrupa politikasının iflasını ve Alsace-Lorraine bölgesinin kaybedilmesini unutup silmek için, fetihçi bir politikaya yönelir. Han-

si'nin, Çin-Hindi ve Tunus'ta yürütülen imparatorluk fetihlerinin destekçisi Jules Ferry'ye gönderdiği mecazi not bunu çok güzel anlatır: "İki çocuğumu kaybettim, siz bana iki hizmetçi armağan ediyorsunuz."

Aynı alternatif oyun Rus İmparatorluğu'nda da sahnelenir. XIX. yüzyılda, isteklerinin Orta Avrupa'da art arda iki kez reddedilmesi üzerine, Çar egemenlik hırsını Kafkasya ve ardından Uzakdoğu'ya yöneltir. Kırım savaşından sonra, bu yayılmacı dönem Kafkasya'nın fethi ve "pasifleştirilmesi", Taşkent (1865), Semerkant (1868), Hive ve Hokant (1876) ve nihayet Amur ve Usuri bölgelerinin fethedilmeleriyle son bulur.

1897'de Franz-Joseph (Avusturya-Macaristan imparatoru) ile yaptığı bir anlaşma sonucu Balkanlar üzerindeki anlaşmazlıklara ikinci kez son verilince Çar, Panslavizmi duraklatan bu olayı, Rusya'nın ilgi alanını Uzakdoğu ve Pasifik'e yönelterek "bertaraf etmek" ister -Çin'e müdahale ve Japonya'yla anlaşmazlık "savaş tehlikesi arz eden" bir durum olarak değil, sömürgeci bir seferberlik olarak sunulur (1904-1905).

Emperyalizmle ilişkilendirilen bir diğer nokta da, özellikle 1885-1890 yılları arasında Afrika'nın paylaşımında en çarpıcı ifadesini bulan toprak açlığıdır. Burada rakip güçlerin -Fransa, Almanya, İngiltere, Portekiz, Belçika-, harita üzerinde, diğer rakibin ileride -kim bilebilir?- üzerine konma olasılığını yok edecek şekilde, mümkün olan en geniş toprakları kendilerine ayırmaları söz konusudur. Buna, zamanında, *course au clocher* (engelli at yarışı) denilmişti.

Oysa, bu davranışa emperyalizm çağından çok önce rastlanmıştır. Örneğin, Kanada'nın işgali sırasında, Samuel de Champlain, 1615'te Kral'a yazdığı raporunda emelini şöyle dile getiriyordu: "Eğer buraya biz yerleşmezsek, Québec'e ya İngilizler ya da Hollandalılar (yani Protestanlar) gelecektir." Öyle ki, ilk Fransız kolonisi bir engelleme

fethi olmuştur. Pasifik'in batısına ve Japonya'ya yönelik yeni bir geçidin keşfi, nüfus yerleştirme ve toprakların değerlendirilmesi, Kızılderililerin Hıristiyanlaştırılmaları gibi daha başka hedefleri de vardı kuşkusuz.

Sömürgeci dönemde ya da emperyalist dönemde olsun, kimseye ait olmayan topraklara başkalarından daha atik davranıp el koyma tavrı aynı gerekçelerle kabul görmüş ya da eleştirilmiştir. Daha Pufendorf'un ve Jean-Jacques Rousseau'nun döneminde, bu türden hayali işgaller mahkûm edilmiştir. Rousseau *Toplum Sözleşmesi (Contrat Social)* adlı yapıtında: "İlk işgal hakkını iddia etmek için, toprağa içi boş bir törenle değil, çalışarak, o toprağı işleyerek sahip olmak gerekir," diye yazar. Amerika Birleşik Devletleri de, 1805'te, hileli ilhak yoluna başvurmuştu. Louisiana'da bir ırmağın denize kavuştuğu bölgeye sahip olmakla tüm ırmak havzasına sahip olma hakkının doğduğunu ileri sürmüştür (John Quincy Adams). Bu *doctrine of continuity* (devamlılık doktrini) kıyıların art alanlarında yer alan topraklar için de geçerliydi. *Continuity* ve *hinterland* ile başlayıp "etki alanları"na uzanan iddialar arasında yalnızca derece farklılıkları vardı ve hukuk bunları yasal hale getirme görevini üstlendi. Bilindiği kadarıyla bu son deyim, 1885 tarihli İngiliz-Alman anlaşmasında ortaya çıkmıştır.

Yön değiştirme/ikame, alternatif politika, fetih iştahı gibi yayılmacılığın değişik evreleri arasındaki benzerliklerin aynı zamanda farklılıkları da içinde barındırdıkları söylenebilir mi? Keşifler çağı ile emperyalizm çağını birbirine yaklaştıran bir başka noktaya da değinmek gerekir. Egemelik süreçlerinde de aynı evrelere rastlarız. Biliriz ki, XIX. yüzyılda keşifler ve Brazza'lar, Stanley'ler, vb. öncülerin çağının ardından hükümetlerin dönemi başlamıştır. Oysa, XV. ve XVI. yüzyıllarda da aynı şeyler gözlemlenir. Hükümdarlar tarafından desteklenmiş olan Diego Cao, Christoph Colombe, Magellan, vb.nin nihai girişimlerinden göz-

leri kamaşmış olan geleneksel tarih, onların öncülerinin eylemlerini bir kenarda unutmuştur. Hedefi belli bir projenin ürününün -batı ya da doğu yönünde Hindistan Yolu- ya da yeni teknik araçlara olanak tanıyan enerjik bir iradenin etkisinin olduğu kadar, gerçekte bu yayılma ve seyahatler -Luis Fernao Gomes, Eustache de La Fosse, vb.- basit taccirlerin ve maceraperestlerin yaptıkları ufak tefek onlarca denemenin bilgisinin de sonucudur. De Barros'a göre, Portekizli denizciler Benin'e seyahat ettiklerinde bu ülkeden geçerek Rahip Jean'ın ülkesine (Etiyopya, ç.n.) gidilebileceğini öğrenmişler ve bu bilgiyle, Portekiz Krallığı Diego Cao'nun Afrika içlerine gitme ya da çevresinden dolaşma yönündeki büyük projesine destek verme kararını almıştır (Thorton, *Africa and Africans*, s. 35, aktardığı de Barros'tan).

Christophe Colomb'un da öncülleri olmuştu; örneğin, Fernao Dulmo Kral'dan Kanarya ve Azor Adaları'nın batısında keşfedeceği topraklar üzerinde imtiyaz sahibi olma hakkı kazanmıştı. Söz konusu olan aynı keşifler ve fetihler kavşağıydı, ancak aynı başarıya ulaşamamıştı.

Bu iki evreli yayılma hareketine hem XVI. hem de XIX. yüzyıllarda rastlanmıştır.

Pazar mı, Yoksa Bayrak mı?

Emperyalist dönemde büyük sömürgeci fetihler dönemindekine benzer tavırlar görüyoruz. Ancak, genel kanı 1870'ten itibaren yeni bir dönemin başladığı yönündedir. Bu yeni dönemin özellikleri neler olacaktı?

İlk olarak, sömürgeci yayılmanın bir yüzyıldan beri herhangi bir devamlılık iddiasında olmadığı görülmektedir. Fransa'nın Cezayir ya da Senegal'deki girişimleri gibi, amaç ulaşılmış olsun ya da olmasın, çeşitli Avrupa devletlerinin sömürgeci güçlerinin artması her zaman net bir siyasal

iradenin ürünü olmamıştır; bunlar daha çok koşullara tabi olmuşlardır. Ayrıca, yeni sömürgelere -özellikle Cezayir, Avustralya, Yeni Kaledonya'ya- bilinçli olarak asiler, suçlular, siyasal mahkûmlar yerleştiriliyordu ki, bu durum yeni topraklara olumlu bir değer kazandırmıyordu. Peki, Portekiz'in ilk sömürgeleri için de aynı durum söz konusu değil miydi?

Yeni elde ettiği topraklar kimlik kazanmaya başladığında, Fransa'da bir değişim hissedilmeye başlandı. Fransız Deniz Kuvvetlerinin Büyük Britanya karşısında büyük önem verdiği ve güneybatı Pasifik'te önemli bir deniz üssü olan Cochinchine (Vietnam'ın en güney ucu, ç.n.) örneğinde olduğu gibi. Abdülkadir'e karşı verilen "kahramanca" savaşlardan sonra Cezayir için de aynı durum söz konusu olmuştu, ordu kendini bu ülke ile özleştiriyordu. Raoul Girardet'nin yazdığı gibi: "Ordunun bir kısmı 'sömürgecileştiği' gibi, kamuoyunun bir kesiminin gözünde de sömürgeci düşünce askerileşiyordu." Oysa, XVI. ve XVII. yüzyıllarda olduğu gibi, sömürgeci ideal ile misyoner eğilim birbirinin içine girdiğinde ortaya çıkan yenilik yalnızca bir anlam kaymasından ibarettir: Hıristiyanlaştırma düşüncesi artık kendini bir uygarlaştırma göreviyle özdeşleştiriyordu, zira uygarlık ancak Hıristiyan olabilirdi. Bu gelişimle eşzamanlı olarak, Saygon'daki Vatikan temsilcisi Monsenyör Miché *Katolik Misyonlar'da* "Hıristiyanlaşma eylemlerini uzun süre engelleyen o asiler"i işaret etmiştir. Benzer şekilde, Cezayir Piskoposu Monsenyör Lavigerie bu topraklara "Eski bir barbarlığın karanlıklarından ve karmaşasından yeni bir Fransa doğuracak olan... büyük Hıristiyan eserine katkıda bulunmak için" geldiğini söylemiştir. Sömürgecilik bir halkın farklı topraklarda kendini "çoğaltma gücü"nü oluştururken, emperyalizmin ilk hedefleri, uygarlaştırmak, sömürgeleştirmek, kültürünü egemen kılmak ve yayılmak olmuştur.

Prévost-Paradol için ihtişamın en son dayanağı, Leroy-Beaulieu için ise bir yayılma gücü olan emperyalizm her ne kadar ideolojilerden yola çıkıyor olsa da, bu ideolojiler daha maddi hedeflerle desteklenmiştir. İşte bu hedefler, sömürgeci politikanın en yaygın ve moda tanımının temelini oluşturmaktadırlar. Tonkin'in (Vietnam'ın kuzeyi, ç.n.) fethedilmesi sırasında, bu politika Jules Ferry tarafından şöyle ilan edilmiştir: "Sömürgeci politika endüstriyel politikanın çocuğudur. Zengin devletler için, ihracat kamu refahının temel bir faktörüdür [...]. Eğer, imalatçı uluslar arasında endüstriyel işbölümü, yeteneklere göre dağılım gibi bir düzen kurulabilseydi... Avrupa'nın kendi ürünlerini satacak yeni mahreçler aramasına gerek kalmazdı. Fakat, herkes iplik üretmek, demir dövmek, içki damıtmak, şeker imal etmek ve bunları ihraç etmek istiyor." Birleşik Devletler, Rusya, Almanya gibi yeni endüstriyel güçlerin ortaya çıkmasıyla bu denizaşırı yayılmacılık kendini bir ihtiyaç olarak dayatmıştır.

Jules Ferry bu yaklaşıma daha önce de fark ettiğimiz iki yeni öge katar: "Üstün ırkları" henüz gelişme yoluna girememiş "aşağı ırklara" karşı olan görevlerini yerine getirmeye zorlayan insani sav ve dinamik bir şekilde dile getirilen milliyetçi sav: "Fransa bugün sömürge topraklarından çekilse, İspanya ya da Almanya derhal yerine geçer, 'köşesine çekilme' politikası olsa olsa gerileme yoluna girme anlamına gelir... Kımıldamadan yönetmek, sorumluluklarımızdan feragat etmek demektir."

Aslında, Büyük Britanya'nın da başı benzeri dertlere girmişti, ama Fransa'dan çok önce. Bu ülkenin sömürgeleleriyle olan ilişkileri, Yedi yıl Savaşları'nda (1756-1763, bir yanda Fransa ve Avusturya diğer yanda İngiltere ve Prusya, ç.n.) elde ettiği zaferler sonucu büyük değişikliklere uğradı. İmparatorluk o zamana kadar küçük, türdeş, fazlasıyla İngiliz'di, Protestandı ve ticarete eksenlenmişti. 1763 antlaş-

maları ile birdenbire, tümü de Katolik olan Québec, Florida ve Tobago'yu ve daha pek çok toprağı ele geçirdi; öyle ki, Büyük Britanya kendini uçsuz bucaksız, olanaklarına göre fazlasıyla büyük ve de türdeş olmayan bir imparatorluğun efendisi olarak buluverdi (L. Colley).

Oysa o zamana kadar, İmparatorluk az masrafla ve kolayca yönetilmekteydi ve İngilizlerin kendilerini yönetme tarzını pek etkilemiyordu. Sonra masrafları, özellikle askeri olanları aniden arttı. Ayrıca düşman halklar üzerinde egemenlik kurulduğu için, İngilizlerin özgürlük ilkeleriyle örtüşmüyordu -Burke de bundan endişeleniyordu-.

Gibbon'un Paris Antlaşmasının hemen ardından Roma İmparatorluğunun çöküşünü anlatan eserini kaleme alması bir tesadüf müydü?

Oysa, İngiltere'nin yaşadığı büyük şokun nedeni başkaydı: Amerikan bağımsızlığı. İngilizleri İngilizlerin karşısına diken bir iç savaş; çünkü Atlantik'in iki yakasında fikirler farklıydı. İngilizler, bunun telafisi yerine geçmek üzere, İskoçya'nın sadakatini fark ettiler, zaten Warren Hastings, Gordon vd. gibi İskoç öncüler imparatorluğun geri kalanında önemli bir askeri rol oynamışlardı. Bu şekilde, İngiliz sömürgeleri yerlerini, geçmiş dönemlerin gevşek anlayışına karşı çıkan ve intikamcı bir vatanseverlikle canlı tutulan *Britanya* İmparatorluğuna bıraktılar: 1784'te *India Act* (Hindistan Antlaşması), 1791'de *Canada Act* (Kanada Antlaşması) ve 1880'de İrlanda ile *Birleşme Antlaşması*, emperyalizmin özelliklerinden *birini* gösteren bu silkinme ve hükmetme politikasının uygulamadaki yansımaları olmuştur.

Bir diğer nokta, Amerika'yı kaybettiği ve endüstriyel bir güç haline geldiği bu sırada, birinci noktayla çelişmekle birlikte onunla birlikte yorumlanan, yeni Büyük Britanya'nın dünyanın geri kalan kısmıyla olan ekonomik ilişkilerindeki vizyonunu dönüştürmekti. Ciro sunu yükseltme-

ye yaramış olan merkantilist bir denizaşırı ticaret tekeli yerine, İngiltere'nin pazara ve hammaddeye ihtiyacı vardı. Yeni bir Amerika'ya (ki bu Avustralya olacaktı), yeni bir Hindistan'a (buna aday ise Çin idi) ve Antiller ile Kuzey Amerika'ya köle sağlayacak yeni bir Afrika'ya ihtiyacı vardı.

Hemen birkaç yıl sonrasında, Büyük Britanya'nın Pekin'e Mac Cartway başkanlığında ilk büyük elçilik heyetini göndermesi (1797); *African Association*'ın (Afrika Derneği) kurulması; Dr. Mungo Park'a Orta Afrika'yı Nijer ırmağının kaynaklarına kadar keşfe çıkmasını teklif etmesi; Kanada'nın kuzeyinde *North West Company*'nin (Kuzeybatı Kumpanyası) kurulması; James Cook'un Avustralya'da Botany Bay'e yerleşmesi bir tesadüf değildi. Bu patlamanın ardından uzun süreli bir anlaşmazlıklar dönemi başlamıştı: Bu, emperyalizm de denen yeni sömürgeleştirme çağının habercisiydi.

Mungo Park örneği basit ve açıktı. "Afrika'nın coğrafyasını daha iyi tanıtmaya başarısını göstermesi, işadamlarının hırslarına, ticaretlerine, endüstrilerine yeni zenginlik kaynakları açması halinde" sponsorlarından günlük 15 şilin olan ücretini alacaktı.

Endüstrileşmenin gerekleri, pazarın ihtiyaçları hükmetme iradesiyle başa baş gidiyordu. Ama, hükmetme zorunluluğu yavaş yavaş üste çıktı.

Schumpeter mi yoksa Hobson mu?

XIX. yüzyılın başında, hükmetme isteği Büyük Britanya'da öylesine hâkimdi ki, Joseph Schumpeter, 1919'da, bu yüzyılda İngiliz emperyalizminin bilançosuna verirken, "bir devletin herhangi bir amacı olmaksızın (vurgu bana ait) hiçbir sınır tanımamacasına gücünü yaygınlaştırmaktan ibaret bir irade göstermesi" türünden bir emperyalizmi işa-

ret eder. Yani, kendini gerçekleştirmekten başka hiçbir amaca hizmet etmeyen savaş ya da fetih eylemi... Çok sonraları, Max Weber, bunu araçsal akılçılık olarak tanımlamıştır. Schumpeter savını örneklemek için Disraeli'yi ele alır. 1872'de Crystal Palace'ta yaptığı konuşmadan beri emperyalist yayılmacılığın vaizi ve ete bürünmüş hali olarak kabul edilen Disraeli, daha önce "boynumuza boyunduruk olan lanet sömürgeler!"den bahsediyordu. Oysa sömürgeleri, imparatorluğu bir gümrük birliği haline getirecek otonom birimlere dönüştürerek İmparatorluk Federasyonu kurmayı düşünüyordu. Sömürgelerin işgal edilmemiş toprakları İngilizlere ayrılmalıydı ve Londra'da bu işlemleri koordine edecek bir merkez olmalıydı. Aynı merkezi birkaç yıl sonra Joseph Chamberlain yeniden ele alacaktı. Oysa bu yönde kullanılan İmparatorluğu "muhafaza" teriminin fiilen topraklarını genişletmeye yol açması anlamlıdır. Emperyalizmin sloganı olarak bu anlam dönüşümü, halkın dikkatini eski muhafazakâr yöneticilerin çözüm getiremedikleri günlük kaygılardan başka yöne çekmeye yaramıştı, yenilerin bu yönde ürettikleri herhangi bir siyasal proje yoktu. Emperyalist slogan büyük başarı kazandı, çünkü bir dizi çıkar grubuna avantaj sağlıyordu. Örneğin, Alman ihracatçıların damping politikası tehdidi altında kalan tüm sanayicilere koruyucu bir gümrük tarifesi sunmaktaydı. Başarısının bir başka nedeni de, hiçbir şeye sahip olmayanların saf sevgilerini ve gururlarını okşamasıydı. Ancak ortada bir çelişki de vardı: XIX. yüzyılın başlarında İngiliz kamuoyu köle ticareti ile bir tutulduğu için ve Birleşik Devletler'in ortaya çıkmasından dolayı yaşadığı aşağılanma nedeniyle sömürgeci yayılmacılığa karşı düşmanca bir tutum sergilediği halde, İngiliz çıkarlarını Hindistan sınırlarında "yağmacılara" karşı ve Boerler Savaşı sırasında "asi tebadan söz etmeyen tek bir dilencinin bile bulunmadığı" Güney Afrika'da haydutlara karşı koruduğu ve kolladığı

için emperyalizme sıcak bakmaya başlamıştı. XX. yüzyılın başlarında, Cezayir'de Fas sınırının "serseriler"i "Fransız yerleşimciler"e saldırdıklarında Fransa'da da benzer tutumlara rastlanmıştır.

Yine benzeri bir durumda, 1864'te Rusya'da Prens Şansölye Gorçakov Kafkasya ve Orta Asya'ya ilişkin olarak İngiliz ve Fransız emperyalistlerinin savlarını kelimesi kelimesine tekrarlamıştı: "Rusya'nın durumu gelişkin bir devlet örgütlenmesinden yoksun göçebelerle ilişkiye giren uygar devletlerinkiyle aynıdır... Bu göçebelerin akınlarına ve yağmalarına set çekmek için onları hâkimiyetimiz altına almalı ve sıkıca kontrol etmeliyiz.... Ama daha uzakta başkaları da var... O halde biz de daha uzağa gideriz... Bu, Fransa'nın başına Afrika'da, Birleşik Devletler'in başına Amerika'da, İngiltere'nin başına Hindistan'da gelmişti. Sadece ihtirasımızdan değil aynı zamanda zorunluluktan ilerliyoruz." (Zikr. Vernadski, III, s. 610)

Sözü edilen, hep Disraeli'nin tanımladığı şu "İmparatorluğu muhafaza" savıydı.

Büyük Britanya tarihinin pek çok döneminde hâkimiyet simgeleri gerçek maddi çıkarlarla eş ağırlıkta bir önem taşımıştır. Örneğin, savunulmaları zor olduğu için Londra'nın sürdürmeye pek istekli olmadığı ve Ege Adaları üzerinde 1815'ten 1863'e kadar süren himaye ya da yakın geçmişteki Thatcher'in Falkland Adaları'na askeri güç göndermesi gibi; oysa, 1947-1962 arasında Hindistan'ın tamamının, Karayipler'in ve Kara Afrika'nın elden çıkması bu denli heyecan yaratmamıştı. 1990-91'lerde imparatorluklarının yok olmasına seyirci kalan Ruslar için de aynı paradoks geçerlidir; oysa, Kuril Adaları için askeri bir savunma gücü göndermişlerdi.

Güçlü karşı akımlar var olmakla birlikte, halkın verdiği destek emperyalist dönemin özelliklerinden biridir. XIX. yüzyılda endüstriyel atılımlarla gelişen büyük tirajlı basın,

bu halk desteğinin sözcüsü olmuştur. İngiltere'de *Daily Mail*, Almanya'da *Tägliche Rundschau*, Rusya'da *Novoe Vremja*, Fransa'da *Le Petit Parisien* ve *Le Matin*. Kimi operasyonlar gizlice, hatta Jules Ferry'nin Çin-Hindi'ndeki seferleri gibi kaçak olarak yapılıyor olsa da, emperyalizm geçmiş yüzyıllardaki yayılmacılığın olmadığı kadar halka mal olmuş bir olguydu.

John Hobson'un 1902'de yazdığı *Imperialism, a study* başlıklı eserinde ve Rudolf Hilferding'in 1910'da yazdığı *Das Finanz Kapital* adlı eserinde belirttiği gibi, ekonomik çıkar emperyalizmin başlıca desteği ve sürükleyici gücü olmuştur. Bu iki eserden esinlenerek Lenin bu düşünceleri daha popüler hale getirmiş ve 1916'da *Emperyalizm, kapitalizmin son aşaması*'nı yayımlamıştır, eserin Almanca ve Fransızca çevirileri 1920 tarihlidir.

Ancak Hobson'un tezleri ile Lenin'inkiler arasında bir fark vardır. Hobson İngiliz emperyalizmini "endüstriyel ve mali çıkarların, halkın zararına ve kamusal güçle birlikte, üretim fazlalarını sürebilecekleri ve artı sermayeleriyle yatırımda bulunabilecekleri özel pazarları sağlamak ve geliştirmek amacıyla yüksek düzeyde organize olmuş iradesi" olarak görüyordu. Bir başka deyişle, Hobson emperyalizmi merkantilizme dönüş olarak görüyordu; çünkü, emperyalizmin itici gücü rakip güçlerle rekabet etmek üzere ulusal bir sermaye biriktirme gerekliliği idi. Buna karşılık Lenin, emperyalizmi kapitalist, tekelci gelişimin nihai aşaması olarak görüyordu. Bu konuda Kautsky ile polemige girmişti. Kautsky'ye göre bu nihai aşamada emperyalistler arası anlaşmazlıklar artık verimli olamazdı; Lenin'e göre ise, bu kaçınılmazdı.

Burada önemli olan nokta, Lenin için emperyalizmin birden fazla yüzü olması ve bunların tarihsel gelişimin değişik aşamalarının ürünü olmalarıdır. Elbette, emperyalizm kapitalizmden önce de vardı (örneğin Roma İmparatorlu-

ğu), ancak örneğin, Avusturya-Macaristan ve Rus İmparatorluklarının oluşumları sırasında olduğu gibi, kapitalizmin gelişimi boyunca da varlığını sürdürmüştü. Öyle ki, ulusal savaşlar emperyalizme karşı yürütülen evrensel savaşın birer parçasından ibaretti. Baltık ülkelerinin Ruslara karşı yürüttükleri savaşların İrlandalıların ya da Hintlilerin İngilizlere karşı yürüttükleri savaşlardan bir farkı yoktu. Lenin'e göre Birinci Dünya Savaşı sömürgeci yayılmacılık ile emperyalizm arasında görülen ayrıma bir son vermişti.

Ancak daha da belirleyici bir başka ayrım daha vardı.

XIX. yüzyıl sonundaki emperyalizmle XX. yüzyılın emperyalizmi arasında gerek önceki dönemlerde hâkim olan fetih ve hükmetme anlayışı açısından gerekse yine önceki dönemlerde var olan sömürgeci yayılmacılık açısından farklar vardır: Bu yeni emperyalizm eskilerdekinden daha fazla mali sermayeye bağımlıdır ve sömürgeleştirme ya da fethetme eylemleri varoluşunun yegâne ifade biçimleri değildir. Toprakların sömürgeleştirilmeleri ya da fethedilmeleri elbette emperyalist bağlam içerisinde ele alınabilir, ancak XIX. yüzyılda, Birinci Dünya Savaşı'na kadar, emperyalizmin artık siyasal bağımsızlığa uyum gösterebilen eylem araçları oluşmaya başlamıştı: Mali sermayenin Çin'e, Osmanlı İmparatorluğuna ve tabii Rusya'ya girmesi bu yeni yollarla olmuştu.

Tarihin değişik dönemlerinde, sömürgeleştirme hareketleri farklılık göstermiş olmakla birlikte, biri diğerini izlemiştir. "Emperyalizm" in görünüşteki hedefi ne olursa olsun, gerçekte başka halkların üzerinde hâkimiyet kurmak, yayılmacılığın sürükleyici gücü olmuştur: Açıkça zikredilen bu hedeflere bakılacak olursa Arapların döneminde dinsel, Hıristiyanların Müslümanlara karşı askeri sefer yaptıkları dönemde yine dinsel, XVI. ve XVII. yüzyıllarda, bir yanda Katolikler diğer yanda Protestanların kendi inançlarını

yaymak istedikleri zamanda yine dinsel olduğu görülür.

Bütün bu değişik biçimlerdeki Haçlı Seferlerinde siyasal çıkar hep var olagelmişti. İlk olarak, V. Charles'a kafa tutmak için Türklerle *kapitülasyon* anlaşmalarını yapan I. François'nun döneminde siyasal çıkar bağımsız olarak kendini gösterir. Bu durum, Otuz Yıl Savaşları'nda, Kardinal Richelieu bir Protestan olan İsveç Kralı ile Kutsal İmparatorluğa karşı ittifak kurduğunda iyiden iyiye belirginleşir.

Ekonomik çıkar emperyalist dönemden epey önce ortaya çıkar. Ve *Denizcilik Yasaları* ile (1651) denizaşırı yayılcılık İngiliz tacirlerinin çıkarları olarak değil, *tüm İngiliz ulusunun* bir tekeli olarak kabul edildiğinde kendini iyice belli eder. Bu yasaları emperyalizmin köklerinden birisi olarak kabul edebiliriz, çünkü emperyalizm ulus-devletlerde tüm ulus adına hareket ettiğini iddia eder.

Emperyalizm çağından önce, ilk teorisyeni Bodin olan ve Colbert tarafından uygulanan merkantilist doktrin, kendi payına, mübadele tekeli elinde tutmak ve azami altın ve gümüş girişini sağlamak üzere devleti denizaşırı girişimlere ortak etmeyi amaçlamıştı.

Merkantilistler, sömürge insanlarına "bir çivi bile" üretmeyi yasaklayarak, Birleşik Devletler'de ve İspanyol Amerikasında başkaldırı gerekçelerini elleriyle hazırlamışlardır. Bu tip ilişkiler bu tarz isyanlarla sona ermiştir. Merkantilist pratikler yerli halka uygulandığında, aşağıda değinilecek Hindistan dokumacılığı örneğinde olduğu gibi, sömürge halklarının felaketine neden olmuştur. Merkantilist uygulamalar tamamen ortadan kalkmamış, hatta endüstri devrimi sırasında güçlü bir şekilde gelişme göstermiştir. İşte bu bağlamda Lenin, emperyalizm için kapitalizmin en yüksek aşaması diyebilmiştir.

İngiliz sömürgeciliği bu değişkenleri ve çeşitlilikleri iyi özümlemiştir.

Yerüstü ve yeraltı zenginliklerini mali ve ticari bir uy-

gulamayla birleştirebilen sosyal bir grubun zenginliğini garanti altına alarak kendi dünya hâkimiyetini sağlamıştır. Ancak, endüstri sermayesi uzun süre banka sermayesinden ayrı kalmıştır: Endüstri, imparatorluğun sayesinde ya da onun için değil onun *yanı başında* gelişmiştir; yalnızca 1929 krizinden sonra, "İmparatorluğun tercihi" gerçek bir global politika haline gelmiştir (Cain ve Hopkins).

Yüksek mali mülahazalar hemen hemen her zaman emperyalist politikanın güdüleyicisi olmuştur: Buna bağlı olarak, 1882'de, Mısır seferi yeni pazarlar ya da topraklar edinmek için değil, Mısırlı yöneticilerin borçlarını ödeme-meleri ihtimalini bertaraf etmek için yapılmıştı. Daha önceki bir dönemde, benzeri bir durumda, hiç istenmeyen böylesi bir sonuca varılmıştı. Yine aynı şekilde, Güney-Afrika'da, altının değerinin İngiliz sterliniyle atbaşı gittiği bir sırada, İngiliz banka sermayesinin Boerlerin Alman altın rezervlerine el koymalarına yardım etmelerini engellemesi gerekmişti.

Sonuçların Karşılaştırılması

Sonuçları itibariyle, XVI. ve XVIII. yüzyıllar arası sömürgeci yayılmacılık ile ardından gelen emperyalizm arasındaki temel ayrım, endüstri devriminin emperyalizme metropoller ile sömürgeler arasındaki ilişkiyi tümünden değiştirebileceği eylem olanakları sağlamasıdır.

Sömürgeci yayılmacılığın ilk dönemleri eski tipte sömürgeleştirme hareketlerine daha yakındır (Türklerin, Almanların, Romalıların vb.); yani burada sömürgeci ile sömürülen arasındaki ekonomik, askeri ve teknik farklılık küçüktü ve aralarındaki ticaret de küçük ölçekliydi. Sayısal bir ölçü verecek olursak, Avrupa'daki yaşam düzeyiyle, örneğin, Asya'daki sömürgelerin yaşam düzeyi arasında 1 ya da 1.5 kat bir fark vardı. Sömürgeler için asıl yıkım endüstri

devriminin ve emperyalizmin etkileriyle aniden geldi. Yine Paul Bairoch'un hesaplarına göre, yaşam düzeyi farkı oranı 1'den 1860'ta 1.9'a, 1914'te 3.4'e ve 1950'de 5.2'ye ulaştı. Sömürgeler çağından bu yana bu oranın durmaksızın büyüdüğünü belirtelim.

Sürekli büyüyen bu fark sömürgeleştirmenin gerektirdiği yapısal değişikliklerden ve güç ilişkilerinin değişmesinden kaynaklanmıştır.

Ayrıca, XVIII. yüzyıla kadar, Avrupa dışı kaynaklı ürünlerin tüketimi Avrupa'nın toplam tüketiminin yalnızca % 2-10'unu oluşturmaktaydı.

Son olarak, İsyanyol Amerikası hariç, ilk sömürgeleştirme hareketleri yalnızca fethedilmiş ve egemenlik altına alınmış toplumların yapılarını bozmakla sınırlı kaldı. Bu egemenliğin dayanakları da zayıftır. Örneğin Hindistan'da, malların Portekizlilere ya da Araplara satılmasının pek önemi yoktu. Portekizlilerin avantajı yeni silahlar veriyor olmalarıydı...

Oysa, ekonomik emperyalizmin gerekleri nedeniyle, ikinci sömürgeleştirme hareketi derin yapısal dönüşümlere yol açtı. Bunlardan iki tanesi özellikle önemlidir: Endüstriyi çökertme ve tarımda gıdaya dayalı olmayan bir uzmanlaşma.

Hindistan'daki dokuma sanayii ilk dönüşüme bir örnektir. XVIII. yüzyılda, hafif pamuklu dokuma ürünleri Hindistan'ın ihracatının % 60-70'ini oluşturuyordu. Endüstrileşme ile İngiltere'de Hintli bir işçinin 350 katı üretim yapan makineler üretildi. Üstün konumu nedeniyle İngiltere kendi pamuklu dokuma ürünlerini serbestçe Hindistan'a soktu. Sonuçta bir yüzyıldan daha kısa bir sürede Hindistan'da dokumacılık neredeyse yok oldu. Endüstrinin çöküşü sürecine başka pek çok sömürgece rastlanır. Tarımda gıda üretimine dayalı olmayan aşırı uzmanlaşma ile birlikte bu iki süreç eski-yeni tüm sömürgelere emperya-

lizm tarafından dayatılmıştır.

İkinci sürecin iyi bir örneği olan Kara Afrika'da, sömürgecilik geçimlik ekonomiyle (ki bu, buradaki toplumların geleneksel temelidir) pazar ekonomisinin çekişmesine tanık olundu. Örneğin, yönetim tarafından dayatılan kakao ekimine Fildişi Sahili'ndeki Agniler karşı çıktılar. Henri Raulin'in gözlemine göre Agniler, her gece, dikmeye mecbur tutuldukları kakao bitkilerinin üzerlerine kaynar su döküyorlardı. Ancak belli bir sürenin sonunda bu kabilenin üyeleri kazandıkları birkaç kuruşun ettikleri bu kakao sayesinde geldiğini anladılar. Aynı Agniler kol emeğine dayalı her tür işçilikte yeteneksiz bulunmuşlardı. Oysa gerçek, toplumsal konumlarında yatıyordu: Kabile üyelerinin herbirinin toplumsal konumu, özellikle üstün bir noktadaysa, herkesin içinde çalışması ayıp sayılıyordu. Bunlar tembel olarak nitelendirilerken aslında çok da çalışkan oldukları sonradan anlaşılmıştı. Sömürgecinin anladığı biçimde, "ilerlemeye" uyumsuzluk daha başka kültürel "direnişler" şeklinde de olabiliyordu. Örneğin Madagaskar'ın Masikoro, Bara ve Peul kabilelerinin üyeleri için, öküz mübadelesi özel bir anlam taşıyordu: Hayvan sahibi olmak onlar için toplumsal bir değer taşır ve bunları satmak mali güçsüzlük belirtisidir, hayvanlar ancak parasal ekonomi dışı bir özel amaçla mübadeleye sokulabilir. Bété kabilesi için de geline verilecek ağırlık parası ekonomi dışı tutulur. Benzer şekilde, pamuk ekimi Peul ve Bambara kabilelerinde başarısızlıkla sonuçlanırken Minyanka ve Senüfo kabilelerinde başarılı olmuştur, çünkü ilk iki kabilenin var olan tarihsel toplum yapıları sömürgeciler tarafından bozulmuştu, oysa ikinci gruptaki kabilelerin eskiye dayalı toplumsal kimlik duygusu zayıf olduğundan daha uyumlu ve değişimlere karşı daha uysaldılar.

Batı'dan alınan teknik yenilikler bir yandan ilerlemeye ayak uydurmayı getirirken, diğer yandan geleneklerin di-

renişiyle karşılaştı. Örneğin, bir tür yerelmasının ekiminde, Korhogo bölgesindeki Senufo kabilesinden ekiciler öküz koşulmuş sabana kolaylıkla geçtiler. Bitkinin yumruları çapayla tek tek toprağa yerleştirileceğine, sıralar halinde derin olmayan ekime geçildi. Hatırı sayılır bir işçilik tasarrufu yapılmıştı; ancak, yetişen ürün daha ince ve çok uzundu. sonunda tüketimi azaldı ve sabandan vazgeçildi.

Sömürgeleştirme ile Yeni Sömürgecilik Arasında

Sömürgecilerin egemenliği ve bunların sonuçları farklı konum tiplerine yol açmıştır. Bunların kimi özellikleri sömürgecik sonrası dönemde bile kısmen yaşamıştır. Buna göre, ilk elde şu ayrımlara dikkat çekilebilir:

1. Kapitalizmin gelişiminde serbest rekabet aşamasındaki *eski tip sömürgeleştirme* ya da yayılmacı tipteki sömürgeleştirme. 1830'da fethedilmiş olan Cezayir bunun en son örneklerindedir;

2. Fas gibi, Fransa'nın özellikle 1871'den sonra yaptığı fetihlerinin çoğunun dahil olduğu, başka nedenlere olduğu kadar, endüstri devrimine ve mali kapitalizme bağlı *yeni tip sömürgeleştirme*. İngiltere'nin ve Almanya'nın Doğu ve Güney Afrika'daki yayılmacı politikaları da buna örnektir;

3. *Sömürgeci olmayan emperyalizm*: Mısır'ın 1881'deki durumunun tanıklık ettiği üzere, örneğin Osmanlı imparatorluğunda geçici bir süre. Bu tip daha saf bir biçimde gelişir -yani, egemen olunan bölgeye yerleşimciler yerleştirilmez- Latin Amerika'da Londra yerini Birleşik Devletler'e bırakmadan önce Arjantin'de de, Peru'da da hâkimdi. Bu bayraksız emperyalizm XX. yüzyılın ikinci yarısındaki bağımsızlık hareketlerine rağmen yaşamını sürdürmüştür.

Kısacası, emperyalizmin ve sömürgeleştirmenin çeşitli biçimleri üst üste ve iç içe görülmektedir.

Aynı durum halkların sömürgecilerden çıkma ve bağımsız-

sızlıklarını kazanarak özgürleşmelerinde de söz konusudur. Bu halkların çoğu 1945 ile 1965 yılları arasında boyunduruktan kurtuldu. Ancak, sözcüğün dar anlamıyla, sömürgeleştirme hareketleri Fransızların Vietnam'da ya da Ceza-yir'de, İngilizlerin ya da Hollandalıların Hindistan'da ya da Endonezya'da yenilgiye uğramalarıyla son bulmuş olsa da, Batı hâkimiyeti şu ya da bu biçimde yaşamaya devam etmiştir. Bu olgu kimi bölgelerde yeni sömürgecilik olarak, başka bölgelerdeyse yerleşimcisi olmayan emperyalizm olarak adlandırılıyor.

Gerçekte, bu olgu Avrupalılar henüz denizaşırı topraklarını yitirmeden önce vardı. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri 1915'te Haiti'ye yaptığı gibi, "gerek görüldüğünde" oraya buraya *deniz kuvveti* göndererek özellikle Latin Amerika'da bayraksız sömürgeler kurmayı başarmıştı. Aynı politikayı, kısmen de olsa, Fransa 1965'ten sonra Kara Afrika'da izlemiştir.

"Sömürgecilikten kurtuluş" olgusu çoğu yerde bir hükümlanlık değişiminden öteye gitmemiştir. Siyasal bir erkin yerine bir başkasının gelmesine rağmen, her türden ekonomik bağ, eski bağımlılığı yeni biçimlerde, metropollerle yerel yeni "burjuvazinin" ortak yararına gelişerek sürmüştür. Diğer yandan, bu kopmanın yol açtığı insan akışı artmış ve eski ilişkiler dönüşseler de gelişmişlerdir: Ceza-yir'deki Fransız iş ortaklarına karşılık Fransa'da Cezayirli göçmen işçiler. Aynı akımları İngiltere ile Karayipler ve Hindistan arasında, Almanya ile Türkiye arasında, vb. görüyoruz.

Buna koştut olarak, altmışlı yıllardan itibaren, ekonominin globalleşmesinde kaydedilen gelişmeler ekonomilerin, duvardaki tuğlalar gibi, öylesine örtüşmelerine ve entegrasyonlarına neden olmuştur ki, eski sömürge ülkelerin bir bölümü günümüzde eski hallerini aratacak bir bağımlılık ya da yoksulluk konumuna düşmüşlerdir.

Öte yandan, eski sömürgeci güçler de günümüzde, eskiden egemenliklerini meşrulaştırmak için kullandıkları liberalizm dogmasının kendilerine karşı döndüğünü keşfetmektedirler. Avantaj Japonya gibi ya da eski sömürgelerden Tayvan, Singapur ya da Kore gibi yeni finans ya da endüstri güçlerinden yana geçmiştir.

Yine de, sömürgeleştirmeye bağlı süreçlerin irdelenmesini aslında ekonomik ve teknik egemenliğin mirası olan bu yeni olgularla sonlandıramayız.

Geri tepme olguları petrolün dünya ekonomisinde büyüyen rolüne, uygarlıklar arası ilişkilere, gelişen ırkçılığa bağlı başka biçimlere de bürünebilmiştir...

UYGARLIK VE IRKÇILIK

Joseph Chamberlain 1895'te "Bu ırka inanıyorum..." diyordu, İngilizlerin zaferi için emperyalist bir nutuk atıyordu ve Fransız, İspanyol, vb. rakiplerini aşan bir halkı kutluyordu. "Daha alt" halklara İngiliz işbirliğinin ve bilgisinin üstünlüğünü taşıyordu. "Beyaz adamın omuzunda taşıdığı yük" dünyayı uygarlaştırmaktı ve İngilizler bunun yolunu gösteriyorlardı.

Bu inanç ve bu görev diğerlerinin aslında aşağı bir kültürün temsilcileri oldukları anlamına geliyordu. Ve beyaz ırkın "öncü gücü" olan İngilizlere düşen, mesafeyi koruyarak, diğerlerini eğitmek ve yetiştirmektir. Fransızlar da yerlileri çocuk yerine koyuyorlardı ve onları aşağı görüyorlardı, ancak cumhuriyetçi inançları en azından kalabalıklar önünde, yaptıklarıyla söyledikleri birbirini tutmasa da, farklı bir söylem tutturmalarına yol açıyordu.

Fransızları, İngilizleri ve diğer sömürgecileri birbirlerine yaklaştıran ve onlarda Avrupa'ya aidiyet bilincini yaratan şey, kendilerinin bilimin ve tekniğin ete bürünmüş hali olduklarına dair inançlarıydı. Egemenlikleri altına al-

dıkları toplumlar bu bilgiyle ilerleyeceklerdi.

Uygarlaşacaklardı.

Oysa, tarih ve Batı hukuku uygarlığın ne olduğunu ve Hıristiyanlıkla nasıl bir bağlantısı olduğunu tanımlamıştı. Amerikalı Henry Wheaton, İngiliz Lass F. Oppenheim ve Rus De Malten Çin, Siyam, Habeşistan ve Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan “eşitsiz” antlaşmaların imzalanmaları sırasında hukukun temellerini belirlemişlerdi.

Artık kültürel bir anlayışın, uygarlığın ve bir değerler sisteminin belirgin birer ekonomik ve siyasal işlevi vardı. Söz konusu ülkeler yalnızca Avrupalıların uygarlığın tanımını yapma hakkını korumak ve Avrupalıların üstünlüklerini sağlayan hakları güvence altına almakla kalmıyorlar, ek olarak bu hakların korunması, ahlaki açıdan da fatih olmanın bir gereği haline geliyordu.

Bu gerekleri yerine getirmeyenler suçlu, başı bozuk, yani cezaya müstahak addediliyorlardı. Örneğin Hindistan'da, İngilizler kimi toplumsal grupların tamamını “suçlu kabileler” olarak ilan ediyorlardı, ki bu gruplar bazen bir kabile olmayabiliyorlardı. Böylece yerel olarak var olan geleneksel yaptırımların ve kullanılan yargılama usullerinin yerine sömürgeci hukuku geçirmek için yapılan müdahale meşrulaştırılmış oluyordu. Bağlı buldukları toplumsal grupla ilişkilerini kesmeyen erkekler ve kadınlar birer “suçlu” olarak tanımlanabiliyorlardı. 1871 tarihli *Criminal Tribes Act* (Suçlu Kabileler Kanunu) ve 1911 tarihli *Criminal Castes and Tribes Act* (Suçlu Kastlar ve Kabileler Kanunu) ülke hukukuna el koymadaki kararlılığı göstermektedir. Bu yeni yasalar sati eylemini (dul kalan kadınların kendilerini öldürmeleri) mahkûm ettiği gibi, Thung ve benzeri “yol eşkiyasını” bertaraf etmeye de yaramıştır. Kast ve kabileyi karıştırarak kullanılan terim, kimi insan topluluklarının tamamını ortadan kaldırmayı amaçlamıştır, “soydan hırsız” diye tanımlanan Madras bölgesindeki Ku-

ravarlar gibi (Marie Fourcade).

Bu baskı yöntemi bir çeşit ırkçılık değil midir?

Öte yandan, Marx'ın eserlerinin tanıklık ettiği gibi; XIX. yüzyılda Darwin'in düşünceleri büyük bir ilgiyle karşılanmıştı: Sınıf mücadelesi Darwin tarafından irdelenen türlerin mücadelesinin insani versiyonu olarak algılanıyordu. Sömürgeleştirmeye gelince, bu bilimsel inancın *üçüncü versiyonu* gibidir: İyiliği yüzünden, beyaz adam aşağı türleri tahrip etmez, onları eğitir; yeter ki "insanlık dışı" olmasınlar -Buşmanlar ya da isim vermeye bile değmeyen Aborijinler gibi-, aksi halde yok edilirler.

Emperyalizme olan sarsılmaz inancın temelinde bu hareketin aklın yüceliğini ve ilerlemeyi beraberinde taşıdığı düşüncesi yatar. Tarihte, toplumların ilerlemesinin kaçınılmazlığına ve zekâlarına inanılıyordu. Emperyalizm, bir yandan da, insan aklını içgüdülerin üstüne çıkartmaktadır, hayatın asli unsurlarından biri de eyleme geçme ihtiyacıdır. Oxford'un yeni idealist düşüncesiyle yaşam bulan İngiltere'deki ilk akım, evreni ahlaki gücü ve iradesiyle hareket eden bir organizma olarak algılıyordu. Britanya İmparatorluğu elbette ki toplumsal düzenin en yüksek aşamasında bulunuyordu. Spencer Wilkinson bu akımın başta gelen ideologlarından olmuştur ve sözleriyle İngiliz Alfred Milner'i, Toynbee'yi, Haldane'ı ve Alman tarihçi Ranke'nin öğrencilerini etkilemiştir.

"İmparatorluk öncelikle kendi uyruklarının yüreğinde gerçek bir yer edinmelidir... Gücün hukukun üstünde olduğunu tasvip edemeyiz, bu despotizmin inancıdır; beri yandan, hukuk da gücün üzerine çıkamaz, yüzeysel idealistlerin sıkça düştükleri bir hatadır bu; yüreklerde yer alacak inanç, evrenin, düşünce mekanizmasınca açığa çıkan düzenden ayrı tutulamayan zeki bir düzenin tecellisi olduğudur (Spencer Wilkinson, *The Nation's Awakening*, 1896).

Doğal olarak, İngiliz tarihçiler Britanya İmparatorlu-

ğunu tarihsel bir başarı olarak görüyorlardı. İlginç bir şekilde, Marksistlerin, özellikle Alman Franz Mehring'in karşısına paralel ama değişik bir tarihsel gelişim modeli çıkartıyorlardı. Marksistler köleci dönemi, feodal dönemi, kapitalist dönemi sosyalist dönemin habercisi olarak görürken, İngiliz emperyalistler, özellikle J. R. Seeley ama daha çok J. A. Cramb, *The Origin and Destiny of Imperial Britain*'de, kimi aşamaları tarihsel gelişimden ayrı tutuyorlardı: şehir-devlet, feodal devlet, sınıf devleti, ulusal demokratik devlet... Böylece Britanya Devleti, Reform çağında doğan özgürlük ve hoşgörü ideallerine uygun bir tarihin en yüce aşamasıydı.

Bu görüşe bir de keşif ve deneyleri yücelten bir insan anlayışı ekleniyordu. *Lebensphilosophie* (yaşam felsefesi) denilen bu hareketin ideologları arasında Wilhelm Dilthey, Oswald Spengler ve Max Scheler gibi emperyalistler ve dışa dönük bir çeşit toplumsal Darwinizm olan bu düşünceye sempatiyle yaklaşan Nietzsche bulunuyordu. Bu biyoloji akımının çevresinde Gobineau'nun kimi düşüncelerini yeniden ele alan Gidding gibi geleceğin üstün insanlarını öven, daha çok İngiliz olan bu yeni idealizmle Alman olan biyolojizm arasında bir bağ yaratan bilim adamları, sosyologlar, insan dölünü ıslah yanlıları yer alıyordu. Bu süreç Houston Steward Chamberlain adlı, sonradan Alman Kayzeri II. Wilhelm'in uyruğu olan (ve arada bir çeşit çöpçatanlık yapan) Britanyalı tarafından ateşlenmişti.

Karşılıklı yaratılan bu bağlar emperyalizm ile Nazi ırkçılığı arasındaki ilişkiyi daha açık görmemizi sağlıyor.

Emperyalizm çağında fatihler yayılmacılığın politikasının nihai amacı olduğu düşüncesini muzaffer kıldılar. Boyunduruk altında tutulan halklar fatihlerin yasalarını tanımaz olunca, dıştan gelen baskılar içeride baskıcı bir yönetim kurma riskini taşımıştır. İlk olarak Burke'ün hissetmiş olduğu gibi, İrlanda'nın durumu buna bir örnek oluşturur.

Britanya İmparatorluğu, ancak bir İngilizin Lancashi-re'de olduğu gibi bir yurttaş olduğu dominyonlarında Roma İmparatorluğunun eşdeğeri olabilir. Egemenlik altındaki diğer topraklarda, yalnızca boyunduruk altındaki halkların gelenek ve kurumlarını yıkarak yaşayıp serpilebi-len bir egemen insan tipi söz konusudur. Fransız İmparatorluğu daha değişik konumda olmuştur; söylemde yasanın herkes için aynı olduğu varsayılsa da, söz konusu toprak ister *département* (il), ister *protectorat* (himaye edilen ülke) ya da *colonie* (sömürge) adını taşıyın, bu teörinin karşısına sömürgeciler ya da çeşitli çıkarlar dikilmiştir. Denizaşırı topraklardaki Fransızlar yerliler karşısındaki üstünlüklerini metropol karşısında kanıtlanma gereğini kabul edilemez buluyorlardı.

Brötanyalıların, maden işçilerinin, Gallilerin ya da savaş mağdurlarının kaderi siyasal yaşamın merkezi olmaktan çıkıp da yerine Fachoda veya Bechuanaland getirilince emperyalizm ile ulus birbirinden ayrıldı. Sömürgeci yayılmacılık tüm iç sorunların çözümü haline geldi: Yoksulluk, sınıflar arası mücadele, nüfus artışı. Bunun "ortak" çıkarları temsil ettiği, partiler "üstü" olduğu iddia edildi. Yani, sömürge toprağında, yönetici ya da yerleşimci kendini her şeyden önce Fransız ya da İngiliz olarak görüyordu; ne sağcı, ne solcu. Kendini yaptığı iş ya da toplumsal işlevi ile değil geldiği ırk ile tanımlamaktaydı. Seçkin sınıfı tanımlayan, baskıyı meşru kılan onun ırkıydı.

İrk teorileri elbette sömürgecilikten, emperyalizmden önce de vardı, ancak bu teoriler pek yankı bulmuyordu. Emperyalizm bu düşünceleri ete kemiğe büründürdü ve yaygınlaştırdı.

Bu teoriler, "seçkin" bir grubun hâkimiyetini, bir ırkın diğer Avrupalılara üstünlüğünü benzeri savlarla meşrulaştırarak çok özel bir totalitarizm şeklinde kıta Avrupasına varana kadar uygulama alanı buldu.

II. BÖLÜM

İlk Girişimler

ÖNCE PORTEKİZLİLER

“*E se mais mundo houvers, là chegara*” -ve eğer yeryüzü daha büyük olsaydı yine de onun çevresini dolaşırdık.

Yaptıkları keşifleri göklere çıkaran bu gurur dolu Portekiz deyişi, bugün bile yüceltilen o büyük kâşifin yolculuklarının ne anlama geldiğini ifade eder. Vasco da Gama'dan Serpa Pinto'ya, denizde ve karada, “uygarlığı götürerek”, gezegenin sınırlarına ve yüreğine ulaştılar.

XV. yüzyılda Gomes Eanes de Zurara, yazdığı *Gine Günlüğü*'nde yolculuklarının “altı gerekçesi”ni belirtir. Yolculukları düzenleyen veliaht Enrique “Tanrısal görevi tarafından yönlendiriliyordu...”, o ülkelerde Hıristiyanlar bulunduğu kanısındaydı. Oralardan birtakım mallar getirilebilirdi, eğer getirilecek mal yoksa, sadakatsizlerin (Müslümanlar) güçlerinin sınırları öğrenilebilirdi... İnanç düşmanlarına karşı yürüttüğü savaşta kendisine yardım edecekti

yabancı birkaç soylu bulunabilirdi belki de... Yüce Efendimiz İsa'nın kutsal imanını yayma isteği ne kadar da büyüktü.

Zaten Christophe Colomb da 1484'e doğru, Cipangu'ya (Japonya) batıdan gitmek için gerekli donanımın kendisine verilmesi için, Portekiz Kralı Joao'ya başvurmuştu, çünkü tüm yolculuklara Portekiz'den başlanırdı. Kral, münecçimlere danışmış, onlar da Kralı bu çılgınca tasarıdan vazgeçirmişlerdi. Fernand Braudel'in yazdığı gibi, "Portekizliler bilimsel kesinlikleri daima söylencelere tercih etmişlerdir... Amerika'yı yitirdiler ve Brezilya'yı keşfettiklerinde, artık çok geçti."

Gerçekte, güneye doğru ilk yelken açanlar onlardı, ancak her türden güvenceyle, özellikle de Pedro Reinel'in üzerlerinde rüzgârgülleri bulunan deniz haritalarıyla donanmış 1485 tarihli deniz haritası, Avrupa'nın Atlantik kıyılarını Diego Cao'nun (Cam) Gine Körfezinin ötesinde ulaştığı en uç noktaya varana kadar büyük bir kesinlikle gösterir. İtalyanlar sayesinde iyice geliştirildikten sonra, Vikont de Santarem tarafından kartografi olarak adlandırılan haritacılık en mükemmelinden bir Portekiz bilimi haline gelmişti. XVI. yüzyılda sekizer haritalı ilk atlasları üretmişlerdi. Bir diğer güvence ise, 1434'te Gil Eanes'in geçtiği Bojador Burnu seferinde kullandığı *barcas* tipi teknelerin yerine karavela tipi teknelerin geliştirilmiş olmasıydı. O zamana kadar kullanılan yelken yüzeyinin iki katı yelkene sahip olan karavelalarla, yelkenlerin konum ve miktarında sürekli değişiklik yaparak rüzgâra karşı bile zikzak çizerek ilerlenebiliyordu. Daha geniş olan ve deniz savaşlarına uyarlanmış bulunan kalyonların ortaya çıkmasıyla, Portekiz Avrupa'nın gemi inşa merkezi durumuna gelmişti.

Afrika'nın batı kıyısındaki siyahlar açısından başta Portekizli ve İtalyanların olduğu beyaz denizcilerin gelişleri kadar, onların kullandıkları topraklarla mumları da birer ke-

sifti. Portekizliler siyahların yerde yemek yediklerini, samandan evlerde oturduklarını vb. gördüklerinde hemen bir üstünlük duygusuna kapıldılar. Yerlilerin, Müslümanlarla temaslarının azalması ölçüsünde derilerinin renginin koyulaştığını gözlediler. Yerlilerin çoğu Mali imparatorunun bağımlısı olduğunu söylüyordu.

Karşılaştıkları ilk Afrikalı krallardan biri, Gambiyalı Battimansa, Mali İmparatorunun bağımlısı olduğunu bildirmişti, ama bu Portekizlileri pek etkilememişti. Rastladıkları Afrikalıların yoksulluğuna şahit olunca, iç bölgelere gitmeyi ya da oraları işgal etmeyi gereksiz buldular. Zaten Madeira ile Azorların ve hemen yakınlarındaki adaların efendisiydiler. Karanlık denizleri aşmışlardı, kuzeydoğudan esen alize rüzgârları Atlantik'e doğru sürüklediği için, o zamana kadar geçilememiş olan Bojador Burnunu geçmişlerdi. Karavela sayesinde 1444'te Yeşil Burun'a, Gine ırmaklarına ve 1460'ta Sierra Leone'ye ulaşmışlardı. II. Joao tahta geçtiğinde, 1479'da, Kastilya'nın Portekiz kontrolüne geçmesini düzenleyen ve İber Yarımadası'nın güneyinde kalan etki alanlarını sınırlayan Alcaçovas Antlaşması imzalanalı iki yıl olmuştu. Buna göre, Gine Körfezi Portekiz'e kalıyordu. 1483'te, Diego Cam Zaire'ye ulaştı ve Kongo Kralına haberciler gönderdi. 1487-1488 yıllarında, Bartholomeo Diaz, bu olaydan sonra Ümit Burnu adını alacak olan Fırtınalar Burnu'nu geçmişti ve günümüzdeki Port Elizabeth, Baia dos Vaqueiros ya da bölgedeki siyahların sığır yetiştirmesinden dolayı Sığır Koyu bölgesi olarak adlandırılan yere ulaştı. Sonra Portekizliler Hindistan'a yöneldiler.

Christophe Colomb'un Lucayes -Bahama- adalarından birine varmasıyla ve Vasco da Gama'nın Hindistan'a ulaşmasından hemen önce, Papa VI. Alexander, Portekizliler ile İspanyollar arasında süren kıran kırana rekabete bir son vermek için müdahalede bulundu. Portekiz haklarının sınırlarını Azorların batısından itibaren yüz fersahlık bir me-

safe yerine, Portekizlilere Brezilya'nın bir kısmı üzerinde hak iddia etme fırsatını veren Yeşil Burun'dan itibaren 370 fersahlık bir mesafeyle saptayan 1494 tarihli Tordesillas Antlaşması'nda cereyan eden gergin tartışmalar bir sorun yaratmıştır: Acaba, Portekizlilerin batı yönündeki hareketleri ilkesel bir tutumun sonucu muydu, yoksa oralarda bir toprağın -altı yıl sonra, 1500'de keşfedilen Brezilya- varlığının kokusunu mu almışlardı? Bu yeni toprağın varlığına dair ilk işaretler, 1471'de keşfedilen ve 1493'te sömürgeleştirilerek Yahudi ve suçlu yerleşimine açılan Gine Körfezi'ndeki Principe ve Sao Tomé'ye ulaşıldığında alınmıştı. Sao Tomé ıssızdı ve büyük keşifler macerasına bağlı ilk sömürge olmuştu.

Vasco da Gama 1498'de Hint sularına vardığında, Kalikut'taki Zamorinler ve Gucerat sultanları gibi kimi yerel hükümdarlar, Arapların elinde olan okyanusu kontrol etmeksizin hüküm sürüyorlardı. Da Gama Kalikut'a gelince Kralının Hint denizleri üzerinde hükümrانlığını ilan etti. Zamorinler doğal olarak buna karşı çıktılar, ancak Coch'in'deki rakipleri, filolarının gözalıcılığı uğruna yeni gelenlerle işbirliği yoluna gittiler. Zamorinlerin çağrısına Mısır Sultanı yanıt verdi, ancak Amiral kazandığı deniz zafarinin ardından geri döndü. Daha büyük bir güçle geri gelen Albuquerque'nin Portekizli Goa'yı, Socotora Adası'nı, Hürmüz'ü ve Malaka'yı işgal ettiler ve böylece Hint Okyanusunun batı bölümünün tümünü kontrol altına aldılar. Yüksek surlarla çevrilerek iyice müstahkem bir mevkiye dönüştürülen Goa bu kontrolün temel direği, Albuquerque de onun ruhu haline geldi.

Portekizlilerin istedikleri toprak değil deniz ticaretine egemen olmaktı. Hint zenginlikleriyle gözleri kamaşmış halde, bu malların dolaşımına tek başlarına hâkim olmak istiyorlardı ve okyanusun bu bölümünde dolaşma hakkını

başkalarına yasaklayarak, bu sularda kendi izinleri olmaksızın yüzen yük gemilerinin mallarına el koyuyorlardı. Cartas denen izin belgesi olmadan yüzen teknelerin tümü korsanlıkla suçlanıyor ve durduruluyordu. Lizbon üzerinden tüm Avrupa'ya Kalikut'a özgü pamuklu bez, karabiber ve başka baharatlar sevk ediyorlardı.

Şair Luis de Camoens, bu köy kökenli ve değişen yaşam koşullarına pek de hazırlıklı olmayan denizcilerin aniden zenginleşmelerini anlatan ilk kişi olmuştur. Birkaç yüzyıl sonra, Portekizlilerin kesin ayrılışlarının ardından, Hintli bir yazar, Ullalların Kraliçesi Rani Abbakka'nın daha 1623'te Portekizlileri püskürtmek için yaptığı savaşları anlatır. Yazar eserinde, Portekizlileri iri yarı, kaba saba, kadını küçümseyen, sanat ve kültürden anlamayan, yalnızca kaba gücün dilini bilen yaratıklar olarak betimler. İri yarılığın dışında, denizcilerin kendileri hakkındaki bu betimlemeye katılmadıklarını düşünebiliriz. Oysa eserde çarpıcı olan, Hintlilerin kötü huylar arasında saymayıp Portekizlilerin kabul ettikleri bir başka eğilimdi: Açgözlülük. Bunun nedeni basitti: Portekizlilerin gaspçılığından söz etmek demek, Hintlilerin onları kovmak yerine Portekiz yasalarına, geçici de olsa, boyun eğerek soyulmalarını sineye çekmeleri anlamına gelecekti. Bu, ayrıca, o büyük zenginliğin uzak bir anı olduğu bugünkü Hindistan'ın güçsüzlüğünü de vurgulamak olacaktı.

Portekizlilerin Hindistan'a varınca buldukları yine İslamiyet oldu. Vasco da Gama Kalikut'a ulaştığında, kralın kızı Santa'nın 1443'te Fas'taki bir hapisane hücrelerinde trajik bir şekilde ölümü ve Granada kuşatması Portekizlilerin anılarında hâlâ tazeydi... Geneviève Bouchon'un belirttiği gibi, aslında Kerala kıyısında Müslüman olmayanın hiçbir değeri yoktu: Marco Polo'nun da işaret ettiği gibi, denizciliğe yönelik yasaklar oradaki Hindu nüfusu olumsuz etkilemekteydi. Kalikut'ta 1500'de yapılan görüşmeler sı-

rasında Pedralvarès Cabral, karada bıraktığı Portekizli adamlarının karşılığında birkaç Hintli ekâbiri gemilerinde rehin tutmuştu. “Çok nazik olduklarından gemilerde ne yiyebiliyor ne de içebiliyorlardı.” Onların yerine Müslümanları geçirmek gerekmişti. Cochin'de de, Portekizli vakanüvisler, yıkanmak ve yemek yemek için karaya çıkmak üzere güvertelerde sıralarını bekleyen Hindu rehinelerden söz ederler. Denizcilikle ve hele pazarlıkla ilgili her şey Brahmanların gözünde kuşku uyandırıyor.

Böylece, ticaret yavaş yavaş yeni bir topluluğun, Map-pilaların eline geçmişti: Bunlar Malabar limanlarının en sefil mahallelerinden geliyorlardı, yabancılarla ve denizle ilişkilerinden dolayı ya da geçici nikâhların (*mut'a*) meyveleri olmaktan dolayı en aşağı kasta mensuptular; bundan kurtulmak için geçici nikâhı mübah sayan İslamiyete geçmişlerdi. “Bir Nayar kadın bazı mahallelerde gezinmeye başlarsa Müslüman olur” -bu özdeyiş kadınların kastlarından çıkartılmaları halinde din değiştirmeleri gerektiğini anlatır.

Bir dokunulmazın (*parya*) ya da aşağı kasttan birisinin din değiştirmesi onu toplumsal merdivende üst basamaklara çıkartıyordu. Bu uygulama yabancı topluluğunun gücünün artmasına yol açmıştı. Oralardan geçen Arap tacirler bu topraklara yerleşip zamanla toplum içinde saygın bir yer ediniyorlar, buna karşılık Hinduların yüksek kastlarına mensup insanları deniz yolculuklarının pisliklerinden kurtarıp bir de kâr payı veriyorlardı.

Oysa, Portekizlilerin gelişinden yüz yıl önce, Arap coğrafyacı Ibn Battuta Hinduların çoğunun Müslümanların geçici zenginliklerine küçümseyici gözlerle baktığını yazmıştı.

Hindistan kıyıları boyunca oldukça aktif olan Çinliler de, Hindistan'dayken Araplara kapıların dışında yer gösterildiğini, pisliklerinden kaçınmak için, ayrı evlerde yatırıldıklarını anlatırlar. Yiyecekleri muz yaprakları üzerinde

verilir artıklar da köpeklere ve kuşlara bırakılırdı. Yine İbn Battuta “Kâfirler (ona göre Hindular) bizi görür görmez yollarım değiştiriyorlardı” der...

Ancak, Delhi'den itibaren başlayan Müslüman istilalarıyla bu durum değişti; Brahmanlar karşı koyarken, Guccerat'tan Malaka'ya kadar Baharat yolu üzerindeki bazı Hintli prensler Müslümanlığa geçti. Zamanla, Dravid soylu Hindistan'ın Brahman kanadı İslamın etkisi altına girdi. Kuzeyde, merkezi Delhi'de bulunan bir kara gücüne çarparken, diğer yönlerden, dindaşlarıyla gitgide daha çok dayanışan Müslüman tacirler ve denizciler topluluğu ile kuşatılmıştı. Bu topluluklar arasında, Gucceratlılar yavaş yavaş Kerala'nın Mappillalarının yerini aldılar. Savaş filolarında denizci ya da kara ordularında asker olarak Hint toplumuna entegre oldular. Kalikut ile Cochin arasında bir anlaşmazlık olduğunda arabuluculuk ediyorlardı. Belli bir süre için Portekizlilerle de aynı rolü oynadılar, Vasco da Gama'nın da onlara işi düşmüştü.

Portekizliler *Mouros de Meca*'ya (Araplar) karşı mücadeleye devam edip onları Hint okyanusundan silmek istiyorlardı. Kimi *Mouros de Terra* (Hindistan Müslümanları) özellikle de Kerala Müslümanları ile işbirliği yapmak pahasına da olsa. Ancak Albuquerque tüm yolları kontrolü altına almak, Goa'yı imparatorluğunun merkezi yaparak bir tekel yaratmak istiyordu. Bunun üzerine Malabar Müslümanları onun karşısına dikildiler.

Albuquerque ve Cananorlu Mamal

“Prensler yengeçler gibidir, kendi ana babalarını yerler”, bu Hint özdeyişi, bir bakıma, Hintlilerin kendi aralarındaki çekişmelerden Portekizlilerin, özellikle de Albuquerque'nin elde ettikleri yararı anlatır. Duarte Pacheco'nun zaferleri önünü açmış, böylece Cochin Krallığı yeniden ayağa kaldı-

rılmıştı. Ancak, Krallık Kalikutlu Samorin'in saldırı tehdidi altında bulunuyordu ve bu tehdit Mısır Sultanı ve onunla "utanç verici" bir işbirliğine giren, Portekiz ilerleyişine' de kötü gözle bakan Venedik tarafından destekleniyordu.

Geneviève Bouchon'un açıklamasına göre, Don Francisco d'Almeida trafiği daha iyi kontrol edebilmek için Sant'Angelo kalesini tahkim etmişti; buradan rahatlıkla gemilerin yüklerine el koyabiliyordu. Hintli tacirlerin memnuniyetsizliği uç noktadaydı. Tacirler, Coch'in'de bir kiliseye sığınmış olan Kollam Feitor'unu ve 12 arkadaşını öldürüp yaktılar. Portekizlilerin intikamı gecikmedi, Kral naibinin oğlu 27 gemiden oluşan tüm ticaret filosunu, baharat, değerli taş, at ve filden oluşan değerli yükleriyle birlikte yakarak yok etti. Cananor Müslümanları intikam çağrısında bulundular ve kalenin kuşatılması suikastlerin ve savaşın ilk kıvılcımını yaktı. Çağrıya Kalikut'un filosu yanıt verdi, ancak Portekizli topçuların isabetli atışlarıyla üstünlük Kral Manuel'in filusunda kaldı (1505). Ne var ki, karada karşılaştıkları güçlükler kuşatmayı zorlaştırdı, çünkü Müslümanlar isabetli Portekiz top atışlarından devasa pamuk balyalarıyla korunuyorlardı, balyalar top güllesinin çarpma şiddetini yumuşatıyordu. Ta ki Portekizlilerin aklına balyaları ateşe vermek gelinceye kadar...

Portekizlilerin son çarpışması, Diu'da demirli olan Mısır Memlûk filosunu açık denizde yenmek olmuştu. Zafer 1508'de gerçekleşti; Diu işgal edildi ve Hindistan'ın kapıları Kral Manuel'e açıldı. Böylelikle, Albuquerque'nin filosunun uzun yıllar sürecek hegemonyası sağlanmış oldu.

Fakat, Cananorlu Mamal tarafından kışkırtılan Hint Krallıkları ve Müslüman topluluklar Albuquerque'nin ihtiraslarında bir gedik açmayı başardılar. Portekizli komutan Seylan'dan ve Uzakdoğu'dan gelen baharat sevkiyatının kontrolünde boşluklar olduğunu hemen anlamıştı. Seyir güzergâhını tersinden kontrol etmek üzere yola çıktı. Ma-

laka boğazını fethederek ve garnizonlar yerleştirerek güvenliğini sağladı. Oysa, kontrolleri atlatmak ve kendi tekelini korumak için, Hintli tacirler Maldiv adaları güzergâhını kullanıyorlardı. Bu da Maldiv'de hakları ve çıkarları bulunan Cananorlu Mamal ile bir çatışmaya yol açacaktı. Mamal'in Albuquerque'yi yenmek için başka kartları da vardı: Çok sayıda Portekizli Albuquerque'nin savaşçı ve fetihçi politikasından hoşnutsuzdu; Hıristiyanlarla Hintliler arasında yalnızca ticaretin söz konusu olduğu, savaşın çok seyrek yaşandığı Almeida'nın zamanını özlemle anıyorlardı. Oysa, Albuquerque'nin temel politikası toprak işgali -Cananor, Diu, Malaka gibi-, ve bir çeşit kara imparatorluğu yaratmaktı. Buna karşılık, bu politikayla Portekizliler Hintli prenslerin rekabet oyunlarına dahil oluyorlardı. Hem kendi rakiplerini hem de Portekizlileri zayıflatan bu durumdan, bir Müslüman olan Mamal da çıkar sağlıyordu. Yine de, Albuquerque bu oyunda daha iyiydi... Ancak Mamal her şeyi yitirmedi, Maldivlerdeki ara durak sayesinde, Arap dünyasıyla olan baharat ticareti üzerindeki tekeli korudu.

Hindistan'daki ticaret merkezleri bir kez iyice sağlama alınınca, Memlûk filosunu ezmiş olan Albuquerque'nin aklına taş kırıcılarından oluşan bir orduyla Mısır'ı yıkıma uğratmak geldi. Etiyopyalıların tavsiyelerine uyarak, dağılacak ve Nil'in kaynaklarını kurutacaktı. Hemen ardından da Aden'den içerilere girip Mekke'den Peygamber'in naaşımlararak Kutsal Topraklarla değiş tokuş edecekti.

Bu yeni bir Haçlı Seferi'ydi, tıpkı daha öncekiler gibi.

İSPANYOLLARIN GURURU

“Daha önce de söylediğim gibi, altmış yıllık bir fetih hareketi boyunca, İspanyollar büyük miktarda toprağı keşfet-

miş, kat etmiş ve halklarını Hıristiyan yapmıştır. Hiçbir kral, hiçbir ulus, bizim yaptığımız gibi, bunca kısa sürede bunca yeri boyunduruk altına alamamıştır; ne de bizim insanlarımızın silahla, gemiyle, Incil'in rehberliğiyle ve putperestlerin Hıristiyanlaştırılmalarıyla yaptıkları ve hak ettikleri şeyleri yapmış ya da hak etmiştir. İşte tam da bu nedenle İspanyollar övülmeye layıktırlar. Onlara bu beceri ve gücü veren Tanrıya şükürler olsun. Ne yüce zafer ve onurdur ki, krallarımız ve İspanyollar Kızılderililere tek bir Tanrıyı, tek bir inancı ve tek bir vaftizi kabul ettirmişlerdir, yaşamlarından putperestliği, insan kurbanını, insan eti yemeyi, sapık ilişkileri ve Tanrımızın nefret edip cezalandırdığı daha pek çok büyük ve korkunç günahı çıkartmışlardır. Aynı şekilde, bütün bu şehvetli erkeklerin eski bir alışkanlığı ve zevki olan çokeşlilik de ortadan kaldırılmıştır. Onlara alfabeyi öğrettik, ki bunsuz insanların hayvanlardan farkı kalmaz. İnsan için vazgeçilmez olan demiri kullanmasını öğrettik. Bütün bunlar -ve hatta bunların her birilerinden aldığımız tüylerden, incilerden, altından daha değerlidir; zaten onlar da bu metalleri para yerine kullanıyorlardı -oysa bunların gerçek kullanımı ve bunlardan en iyi şekilde yararlanmanın yolu paraya çevrilmeleridir-. Bu, Kızılderililerin ellerinden hiçbir şeyi almayıp yalnızca madenlerden, ırmaklardan ve mezarlardan çıkardıklarımızla yetinmek yeğlenseydi dahi, böyledir. Kızılderililerin denizden ve topraktan çıkardıkları altmış milyon pezonun üzerinde değere sahip altın ve gümüş, inciler ve zümrütler yerlilerin ellerinde bulunmuş olan altın ve gümüşten çok daha fazladır. Bütün bu sayılanlarda kötü bir yan varsa o da onları madenlerde, inci avcılığında ve taşımalarda fazlaca çalıştırmış olmamızdır" (Lopez de Gomara, *Historia general de las Indias*, aktaran Romano, 1972, s. 112-113.)

Kızılderililer ile Karşılaşma

Bu muzaffer ama eleştirel tarihçe, fethi ve bu esnada kullanılan şiddeti meşrulaştıran ilk teorik metinlerden biridir kuşkusuz.

İspanyollar ile kıızılderililer arasındaki karşılaşmaların güzergâhı bu ilk temasları, en azından bunların nasıl yaşadıklarını aktarmaktadırlar. Onları öncelemiş olan Christophe Colomb bu konuda zorunlu olarak ilk tanıktır.

“Bu Kral ve beraberindekiler analarının onları doğurdıkları gibi çırılçıplaktılar, karıları da, hiç utanmaksızın aynı durumdaydılar. Hepsi de Kanarya adaları sakinlerine benziyorlar, ne zenci ne de beyazlar...” Bu nokta Colomb'a çarpıcı gelen ilk şeydir; mülkiyet anlayışlarının bulunmayışı ve nesnelere değer biçme alışkanlıklarının olmayışı da ona çok ilginç gelmişti: “Ellerinde ne varsa önerdiğimiz herhangi bir ıvırzıvır karşılığında veriyorlar, karşılık olarak kırık çanak ya da cam parçalarını bile kabul ediyorlar... Onlara ne verirsek, asla azımsamadan, derhal ellerindeki her şeyi veriyorlar (...)” “Başkalarının malında hiç gözleri yok... Altın da veriyorlar su kabağı da...”

Ancak zaman zaman izin istemeden de bir şey aldıkları oluyordu ve Colomb böylelerinin burunlarını ya da kulaklarını kestiriyordu... bu iyi vahşilerin hepsi bir anda hırsız olmuştu...

“Tüm Hıristiyanların gökten geldiğine ve Kastilya Krallığının da gökte bulunduğu inaniyorlardı”, diye düşünüyor Christophe Colomb; ancak, bu tümüyle kendi inancıydı. Bir Kızılderili, Kralına muhtemelen “Gökten geliyorlar ve altın arıyorlar” demişti. Ama dillerinden bir şey bilmeyen Colomb bunu nasıl anlamıştı? Öyle olduğuna inanıyordu, çünkü kendisi bunu yapıyordu: O kendi dinini getirmişti ve karşılığında altın alıyordu...

Kızılderililere din getirdiğine göre, onları insan yerine

koyuyor, eşiti, benzeri olarak görüyordu ve onları Hıristiyan yapacaktı. Ama Kızılderililerin kendilerini yağmalatma konusunda direnç göstermeleri durumunda, Colomb'a göre en iyisi onları, kılıç gücü gerekse de, boyunduruk altına almaktı: "Emredilmeye çok uygunlar." Böylece, henüz Hıristiyan olmayanlara kölelikten başka bir yol görünmüyordu. Kızılderili kadınlar için de durum aynıydı. Colomb'un yoldaşlarından Michel de Cuneo anlatıyor: "Gemide olduğum sırada, çok güzel bir Karayip kadını yakaladım. Onu kabineye götürdüm ve kadın geleneklerinden dolayı çıplak olduğundan, canım bunun tadını çıkarmak istedi. İsteğimi gerçekleştirmeye kalkıştığımda, o istemedi ve bana tırnaklarıyla öyle bir saldırdı ki, hiç yapmamış olmayı yeğlerdim. Ama bir ip alıp onu iyice dövdüm. Bu kez de kulaklarına inanamayacağın kadar güçlü çılgınlık atmaya başladı. Sonunda bir anlaşmaya vardık; seni temin ederim, sanırdın ki bir fahişe okulunda yetişmiş."

Tzvetan Todorov'un *Amerika'nın Fethi* kitabının önemi, ilk kâşiflerin ve *conquistadore*lerin kaleme almış oldukları metinlerin ışığında, bize sömürgeleştirme tarihinin temel çizgilerinin daha o zamandan var olduğunu göstermesidir. Henüz embriyon döneminde olsalar da, gelişmekte gecikmeyeceklerdi. Bu metinlerde Hıristiyanlaştırmayı, eşit olmayan değişimi ve cinsel şiddeti buluyoruz. Ya da Hıristiyanlaştırarak asimile etmek istediğimiz veya köle haline getirdiğimiz bir "öteki" imgesini.

XVI. ila XIX. yüzyıllar arasında yapılan fetihlerin çoğunda süreklilik gösteren bir taktik de göze çarpar, bu, Güney Amerika'da İspanyollar, Orta Asya ya da Kafkasya'da Ruslar, Magrip'te Fransızlar ve Hindistan'da İngilizler için de geçerlidir: Örgütlü bir direniş hareketiyle karşılaştığında, fetihçi güç önce pazarlık eder ve sonrasında, rakiplerinin bir bölümünü yanına çekerek direniş hareketini çökerdir. Yanına çektiği işbirlikçi kodamanlar, daha sonra halkın

geri kalanı üzerinde fatihin egemenliğinin sürmesini sağlar.

Conquistadoreler: Cortez, Pizarro, Valdivia

İspanyolların yerleşme hareketleri Santo Domingo, Hispaniola Adası'nın işgali ile başladı. Christophe Colomb'un oğlunun 1509'da başlattığı Küba'nın fethi hareketi, 1514'te Diego Velazquez tarafından tamamlandı. Akıl almaz zenginliklerin saklı olduğunun sanıldığı *tierra firme* (anakara) yolculuklarına bu adadan çıkılıyordu.

18 Şubat 1519 günü, Hernan Cortez 11 gemi, 100 denizci ve 600 asker, 10 top ve 16 atla birlikte Cozumel Adası'na ayak bastı. Denizden çıkan ve atları üzerinde birer *kentaura* benzeyen bu adamları gören ada kabileleri teslim oldular ve Cortez Rica de Vera Cruz'u kurdu; bu, altınla haçı yan yana getiren simgesel bir ad idi. Diego Velazquez'in emirlerini bir yana bırakan Cortez, böylelikle kendi kralı adına bir yerleşim bölgesi kurmuş oldu. Özerklik isteğini belirtmek için de, bir daha Küba'ya dönmek üzere, kendi gemilerini yaktı. Diego Velazquez tarafından uyarılmış olan V. Carlos, savaşmak üzere Cortez'in üzerine bir filo gönderdi. Ancak bu arada Cortez çoktan bir imparatorluğu yıkmış ve fethetmişti bile.

İşe Tlazcaltec halkını kendine bağlamakla başladı ve onları baskı gördükleri Azteklere karşı kullandı. Aztek Kralı Montezuma Cortez'i Meksika yolundan çevirmek için, denizlerin ötesindeki Tanrıya Quetzalcoatl'in hazinelerini gönderdi ve Carlos'a boyun eğip ona vergi vereceğini bildirdi. Bir komplonun varlığını hisseden Cortez, yalnızca iki saat içinde üç binden fazla erkeği öldürttü. Sonunda, Montezuma ile karşılaştı, ondan putlarını kırmasını istedi, hapse kapattı ve hemen ardından zincire vurulmuş Montezuma adına hükmetmeye başladı. Bu aylar boyunca, 600.000 peso

toplanmış, bunların beşte biri V. Carlos'a (*el Quinto*) gönderilmiş, geri kalanı ise, çılgın bir sevinçle bütün putları kıran askerler arasında pay edilmiştir. Montezuma'nın attığı nutuklara rağmen gerçekleşen bir ayaklanma sonunda, İspanyollar seyyar bir köprüyü kullanarak kaçmışlar; ordu-
dan arta kalanlar, üzerlerine yağın oklar altında Tlazcaltec halkına sığınmışlardır.

İkinci fetih hareketi de bir cezalandırma seferi olmuştur. Cortez, Mexico lagününde 13 gemiyi parça parça inşa ederek kentin sistemli fethini düzenlemişti. Werner Herzog olayları sinema diline aktarmış, ancak filmi başka bir yerde çekmişti. Cortez kenti besleyen su kemerinin suyunu keser, 1500 Aztek kayığını imha eder, kenti açlığa mahkûm eder ve, söylendiğine göre, 67.000 insanı öldürtür. 50.000 kadarı zaten açlık ya da hastalıktan ölmüş bulunuyordu. Eline geçen ganimetin azlığı Cortez'i düş kırıklığına uğratmıştı, yine de İmparatorun onu Yeni İspanya'nın Genel Kaptanı olarak tanımasına yetmişti. Haberi alır almaz, Cortez Aztek Teocalli'sini Aziz Francesco'ya adanan bir katedrale çevirdi.

Bu denli kolay bir zafer nasıl açıklanabilirdi?

Cortez bunu, Tlaxcalteque halkının şefi, Aztek halkının düşmanı Xicotencatl ile olan ittifakına borçluydu. Olay Cholla halkının ağzında şöyle dile getirilir: “Şu korkak, alçak Tlaxcalteque halkına bakın, iyi bir ceza hak ediyorlar. Meksikalılar (Aztek halkı) onları yendiğinde kendilerini savunmak için başkalarından yardım umdular. Bu kadar kısa zamanda insanlar nasıl bu kadar küçülebilir? O kadar barbar olan o inançsızlara, hiç kimsenin tanımadığı o yabancılarla nasıl boyun eğebildiler?” (Todorov)

Cortez, bu zaferi kısa zamanda Aztek halkına karşı kendisiyle ittifak yapan bir avuç adamın yardımıyla kazanmıştı. Önce Totouaclarla, Meksiko'nun düşmesinden sonra da savaşçı Tlaxcaltec halkıyla sıkı bir ittifak oluşturuldu. Bu

ittifak sayesinde, Cortez elindeki 500 adamın yanına 6000 savaşçı daha kazanmıştı. Cortez'in bir diğer şansı da Dona Marina olmuştur. Soylu bir Aztek olan bu kadın, kendi halkı tarafından Mayalara satılmıştı. Cortez'in metresi olunca, onurunu çığnemiş olan halkından öç almak istedi. Sevgilisine ülkenin siyasal durumuyla ilgili bilgiler vererek, onun gerekli ittifakları kurmasına ve zafere kavuşmasına yardımcı oldu.

Ama, Cortez'in zaferi -daha sonra diğer *conquistadore*lerin ve özellikle Peru'da Pizarro'nun yapacakları gibi -ayrıca, uzun kılıcın, *la espadanın*, atın (Meksikalılar insanlardan çok atları öldürmeye çalışıyorlardı) ve hepsinden evvel, ateşli silahların (ancak bunlar paslanıyordu, barut da ıslanıyordu), zırhları delip geçen kurmalı yayların ve yerlilerin basit oklarının delemediği dolgulu zırhların, *escaupillerin* sayesinde gerçekleşmişti.

Teknik ya da siyasal veriler İspanyolların, yeri geldiğinde yüze karşı bir kişiyle başarı kazanmış olmalarını açıklamaya yetmemektedir. Bir başka açıklama Maya ve Aztek halklarının olup biten bu duyulmamış şeyler karşısında Tanrılarının artık kendileriyle konuşmadıklarını hissetmiş olmalarıdır. "Tanrılarında İspanyollara ve diğer düşmanlara karşı, kendilerine yardım etmelerini ve zafere ulaştırmalarını dilediler. Ama belli ki çok geç kalmışlardı; çünkü, kâhinlerden hiçbir yanıt aktarılmadı. O zaman Tanrılarının dilsizleştiklerini ya da ölmüş olduklarını düşündüler." (T. Todorov)

Aztek kralları Tanrılarla insanların aracılığıyla değil, yalnızca kâhinlerin aracılığıyla bağlantı kurabiliyorlardı. Montezuma'nın İspanyollara gönderdiği temel mesaj herhangi bir mesaj alışverişi istemediği idi.

Montezuma İspanyolların gelişlerine ilişkin anlatılanları duyduğunda, "Sanki bir ölü gibi ya da dilini yutmuş gibi kalakaldı. İspanyollara istedikleri her şeyi vereceğini bil-

dirdi, ancak onların gelip kendisini görmekten vazgeçmelerini istedi, çünkü krallar asla halkın önüne çıkmamalıydılar... Oysa, yabancının çekip gitmesi için Aztekler ne kadar altın ve mücevher verirlerse, ülke içlerine ilerleme düşüncesiyle gözleri dönmüş olan yabancılardan kralı ele geçirme istekleri de o kadar büyüyordu... İnsanlarla değil Tanrılarla görüşmeye alışkın olan kral, doğaüstü bir olay olarak algılanan bu fethi, bu yıkımı önceden görmemiş olmaları düşünülemez rahiplerini ve büyücülerini çağırırdı." Bu bir anlamda, Aztek geçmişini bugüne bağlamanın tek yoluydu.

Ne var ki, İspanyollar yenilenlere karşı benzer bir girişimde bulunmadılar: Maddi ve teknik üstünlükleri sayesinde kendilerini dayatarak, müttefiklerle bağlantılar kurup onları Hıristiyanlaştırarak, kendilerini vahşi diye adlandırdıkları bu insanların dünyasıyla bütünleşmekten yoksun bıraktılar.

Peru'da benzeri bir durum söz konusuydu. Büyük Quechua Devleti, yani değişik halkların gerçek mozaigi İnka İmparatorluğu, bu heterojen unsurları Cuzco adlı merkezin çevresinde toplamıştı. Ülke iç çekişmelerle kaynıyordu, özellikle iki kardeş, Huascar ve Atahualpa, hükümdarlığı paylaşamıyordu. Cortez'in başarılarına öykünen Francisco Pizarro da kahramanının tuttuğu yolu izlemiştir. İnanılmaz zenginliklerin bulunduğu söylenen bu Güney ülkelerini keşfetmek için Diego de Almagro ile birlikte iki gemiyle Panama'dan yola çıkar. Bir düzine adamıyla birlikte, bugün Guayaquil denen yere ulaşır ve İnka Devleti ile ilgili bilgiler edinip Panama'ya geri döner. Orada, tasarladığı büyük sefer için V. Carlos'un yetki vermesini bekler.

Atahualpa'nın kardeşi Huascar'a karşı zafer kazandığı sıralarda, 1532'de, sefer başlatılır. Francisco Pizarro Cajamarca'da İnka ordusuyla karşılaşır ve komutanla görüşme-

lerde bulunur. Aklından, Cortez'in Mortezuma'ya yaptığı gibi, komutanı aniden tutsak etmek geçmektedir. Plan başarıya ulaşır. İşgalcilerin altın açlıklarından haberdar olan Atahualpa, fidye olarak, bulunduğu hücreyi bir adam boyu dolduracak miktarda altın ödemeyi önerir. Pizarro kabul eder ve fidye ödenince, kardeşi Huascar'ı öldürmüş olma suçundan Atahualpa'yı idam ettirir.

Askerlerin önünde büyük bir törenle canlı canlı yakılan Atahualpa'nın ölümü belleklere kazınacaktır. Tıpkı Montezuma'nın ölümü gibi, onun da ölümü iktidarın İspanyolların eline geçişini göstermekteydi. Pizarro, daha şimdiden, Avrupa'nın elli yıllık üretimine eşdeğer miktarda altın ve gümüş ele geçirmişti. Inka Devleti'nin kendisine değerli metaller vermeye devam edeceğini düşünüyordu. Fakat, bunun için ülkenin tümünün kontrol altına alınması gerekiyordu ki, Cuzco'nun 1533'te düşmesinden sonra bile, Inka İmparatorluğu, Aztek örneğindeki gibi, bir kalemde yıkılmamıştı. Pizarro devletin başına Atahualpa'nın üvey kardeşi Manco Inca'yı getirir. Yeni kral, Pizarro ile Almagro arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak, halkını ayaklandırmaya çalışır. Beri yandan, Pizarro, başkenti kıyıda bulunan Lima'ya taşıyarak, ülkenin iç bölgeleriyle doğrudan teması yitirmişti, bu da fetih hareketini geciktirdi.

Dağlık imparatorluk ancak 1572'de tümüyle yenilgiye uğratıldı. Son Inka II. Tupac Amaru 1781'de öldü ve onun da anısı, tıpkı Atahualpa'nınki gibi, Kulderehillerin belleklerinde kazılı kaldı.

Peru'daki direniş hareketi yarım yüzyıl daha sürmüş olsa da, merkezi imparatorluklar, hükümdarları ele geçirilerek bir anda yok edildiler; Cortez ile Pizarro her şeyi kontrol altına alabildiler. Meksika'da Mayaların Yucatan bölgesi daha uzun bir süre direnebildi. Bunda fetih çabalarının daha isteksiz olmasının payı vardı; üstelik ülke de pek zengin

sayılmazdı. Peru'nun güneyini ve Şili'yi fethetmek için Pedro Valdivia ile, Pizarro'dan ayrılmış olan Diego de Almagro'nun karşılaştıkları düş kırıklıkları ve zorluklar daha büyük olmuştu. Henüz merkezî bir yönetimleri bulunmamasıyla birlikte çok güçlü savaşçılar olan Mapuche ve Araucan halklarıyla çarpıştılar. Bu savaşçılar İspanyol atlarını yakalayıp kullanmayı becererek, 1553'te Tucapel'de Valdivia'nın ordusunu yenilgiye uğrattılar. Fatihler yine de azar azar yöreye yerleştiler. Ama altın pek azdı; güneş de öyle. Bunun üzerine, Uzakbatı'nın İngiliz sömürgelerinde olduğu gibi, çiftçiliğe yöneldiler. Şili'nin stratejik konumu onların şansı oldu. Cape Horn'a (Boynuz Burnu) çok yakın oldukları için, kral ihtiyaç duydukları her türlü desteği kendilerine yolladı.

İspanyol fatihlerin demir atıkları üçüncü nokta Rio de la Plata idi. Burası, Atlantik ile Pasifik arasında var olduğu söylenen efsanevi geçidi arayan Juan Diaz de Solis tarafından keşfedilmişti. Bu büyük tatlı su ağzı, 1527'de Cabot tarafından kaynağına doğru keşfedildi ve Sancti Spiritus kalesi kuruldu. Cabot Paraguay'a kadar uzandı ve Kızılderililerin gümüşü Peru'daki Potosi'den getirttiklerini öğrendi. Parana ve Uruguay'daki bu ırmak ağzına, Rio de la Plata adı verildi.

1533'te, İspanyol krallığı Pedro de Mendoza komutasında, bu kez bir büyük askeri fetih seferi düzenledi. Mendoza, daha önce, Nuestra Señora del Buenos Aires'i kurmuştu. Sefer sırasında, bugünkü Bolivya ve Paraguay'ın bulunduğu Asuncion kıyılarındaki yüksek bölgeleri almak isteyen Guaranis Kızılderilileri ile kuzeyde karşılaştı. Bu yerliler sağlam savaşçılardı ve sapan atmakta çok ustaydılar; İspanyollara önemli ölçüde kayıplar verdirdiler. Doğudan yola çıkan Guaraniiler ilerleyişleri sırasında Arawak kabilelerini püskürtmüş ve eski İnka İmparatorluğu'nun bir kısmını ele geçirmişlerdi. Derken, İspanyollar karşı karşıya

geldiler. Kızılderili kabileleri yabancılara karşı koyabilmek için, Guaranilerin en delişmen kolu olan Chiriguanoların başkanlığında bir ittifak kurdular. İspanyollar, Birleşmiş Kızılderilileri yenebilmek için, daha pek çok askeri birlik sevk etmek zorunda kaldılar; ancak Paraguay üzerinden Buenos Aires'i Lima'ya bağlayan yolun tam anlamıyla kontrol altına alınması için yüz yıldan fazla zaman uğraş verilmesi gerekmişti.

Fethedilen bu uçsuz bucaksız toprakların (bunlara, bir süre sonra, Filipinler de eklenmişti) İspanya Krallığına bağlanmasını bir avuç adam sağlamıştı: Andalusyalı ve Basklı denizciler, *hidalgo* denen düşük soylu sınıftan gelme, parasız kalmış *conquistadore*ler, İtalya savaşlarında tesadüfen asker olmuş macerperestler vb. Şili'nin fethi buna tipik bir örnek oluşturur. Pedro de Valdivia'nın emrinde 143 adam vardı; bunlardan 4'ü *caballeros* (süvari), 34'ü *hidalgo* (küçük soylu), 6'sı melez, 1'i köle, 9'u "hizmet" adamıydı; geri kalan 86'sınının hangi koşullardan geldiği bilinmiyor. Adamların çoğu Estremadura'dan gelmeydi, diğerleri daha çok Kastilya'dan. Fetih hareketlerinden yüzyıl kadar sonra, sayıları elli ila yüz bin arası bir miktara yükselen bu adamların, bölgenin yerli nüfusunu on bir milyondan bir milyona indirdikleri düşünülecek olursa, tarihin hiçbir döneminde bu kadar az insanın bu kadar çok sayıda insanı bilecek (katliamlarla) ya da başka biçimlerde kurban etmesine rastlanmadığı gözlemlenir.

Yine bu koşullarda, Hıristiyan İspanya'nın başka tipte bir maceracı ırk daha ürettiğine tanık oluruz: Misyonerler ve din şehitleri.

KİLİSE SAHNEDE: UZAKDOĞU'DAKİ MİSYONLAR

Fatihlerin acımasızlıklarını anlatan metinlerin devletlerin ve insanların davranışları üzerinde herhangi bir etkisi ol-

mamıştır. Ancak sömürgeleştirme hareketlerindeki aşırılıklara karşı Kilise gitgide daha etkin bir tavır almaya başlamıştı. Francisco de Vitoria'nın ve Las Casas'ın ardından, Dominiken tarikatından hukukçu ilahiyatçı Domingo de Soto'dan etkilenen Fransiskan tarikatına mensup Juan da Silva İspanya Kralı II. Felipe'ye üst üste pek çok *Muhtıra* göndermişti. Papa VI. Aleksandre'in kararnamesi uyarınca, kralın Yeni Dünya'da yerine getirmesi gereken ruhani bir görevi bulunuyordu. Ama inanç söz konusu olunca hiçbir engelin çıkmaması gerekiyordu; havarilerini “kurtlar arasına birer kuzu gibi” yollamış olan İsa'nın emirlerine uymak gerekiyordu. Oysa Meksika'da, İmparator Montezuma, daha Kızılderililere İncil tebliğ edilmeden öldürülmüştü. Böyle davranmak “Muhammed'in adil olmayan mezhebini yaymak için kullandığı kabul edilmez yöntemini uygulamak” anlamına geliyordu. Kızılderililer yanlarında asker bulunmayan birkaç vaizi öldürebilirlerdi, “ama Kilise'nin doğması için şehit kanına ihtiyaç vardı.” Florida'da hatta Peru'da olduğu gibi, daha yumuşak yöntemlerle yaklaşmak gereklidir, diye eklemekteydi Juan Da Silva.

Bu eleştiri ve öneriler Roma'da yankı bulmuştur. Daha 1568'de, Papa V. Pius, ileride *Dini Propaganda Grupları* haline gelecek komisyonlar oluşturmaya başlamıştı. Burada öncelikle suça dönüşen şiddeti önlemek amaçlanıyordu. Ancak bunun yanı sıra, dünyadaki Katolik misyonların eylemlerinin, Kutsal Papalığın kontrolü altında koordinasyonu da söz konusuydu. 1659'da, Papa VII. Aleksandre'in *Ferman*'ı misyonerlerin siyasal yetkililerle her türden işbirliğini yasaklamış, yerel geleneklere saygılı olmayı ve yerel dili kullanmayı zorunlu kılmıştır.

Bu *Ferman*'a, özellikle Uzakdoğu'da, Cizvitler diğer tarikatlara göre daha fazla uymuşlardır. François Xavier (1506-1552) bozulmamış bir dünya olduğuna inandığı Japonya'ya ilk girenler arasındadır. Japon ulusunun kültü-

ründe yer alan onur anlayışı onu büyülemişti. Molukka adalarında, yerlileri kendine çekmek için, dudaklarında Malezya dilinde bir şarkıyla vahşi ormanı yürüyerek kat etmiş, Japonya'da Kyoto'ya kadar yüzlerce kilometrelik bir yolu çıplak ayakla kar altında geçmişti.

Ne var ki, ne Japonya'da ne de Çin'de misyonerlerin tümü aynı davranışı göstermişlerdi.

İsa'nın Krallığını Genişletmek

Hıristiyanlığı yaymak için ilk misyonerler Çin'de ya da diğer Uzakdoğu ülkelerinde hastaneler, okullar vb. yaptılar ve böylelikle, bir şekilde Buddhizmin zamanında kullanılmış olduğu yöntemi kullanarak, yalın dinsel eğitim yerine toplumsal eylemleriyle halkın içine girdiler. Bu yolda, yalnızca matematik ve astronominin öğretilmesi değil, teknik yeniliklerin -mekanik saatler, optik araçlar ya da müzik aletleri- tanıtılması da önemli rol oynadı ve bütün bunlar bir süre sonra dinsel açıdan bir karşılaştırma eylemine zemin hazırladı. Bu şekilde, Hıristiyanlığa uyum sağlanması için, hem bilimsel hem de popüler yöntemler geliştirildi. Örneğin, halkın okuryazar kesimi için, misyoner eğitimde erdemle ve öz-disiplin yöntemleri ile ilgili konulara yönelindi. Diego de Pantoja *Yedi Zafer* (başlıca yedi günaha karşılık) adlı bir eser yayımladı (Pekin, 1604). 1599'da Nankin'e giden Matteo Ricci "genel yöntem, dinsel toplantılar düzenleyerek erdem konularında konferanslar vermektir", diye anlatır. Daha basit halk ortamlarında ise, Hıristiyanlığın kök salması için, misyonerler sağaltım gibi mucizevi özellikler taşıyan eylemlerde bulunuyorlardı.

XVII. yüzyılın ilk yarısı boyunca Cizvit hareketi en yüksek noktasına erişti. Ming hanedanının son bulmasıyla başlayan dönemde karışıklıklar baş gösterdi ve sonunda yabancı kökenli misyoner hareketlerine gitgide daha kuş-

kuyla yaklaşan yeni bir rejim geldi. Cizvit tarikatının faaliyetine 1773'te son verildi (Y. Ishizawa, *Forest*, s. 17-34 ve J. Gernet, *Forest*, s. 34-46).

Misyonerlerin kovuluşlarının nedeni burunlarını ülkenin içişlerine fazlaca sokmaları mıydı, ateşli Hıristiyanlaştırma girişimlerine duyulan bir kin miydi, yoksa Ming hanedanının ardından Çin'de meydana gelen rejim değişikliği miydi?

1643 yılında, Roma'da *Relazione della grande monarcha della Cine*'yi yayımlayan Portekizli Cizvit Alvaro Semado'ya göre, Matteo Ricci'nin Çin'e giriş tarihi olan 1583'ten XVII. yüzyılın ortasına kadar 54 kişi işkence görmüştü. Bu, XVIII. yüzyıl için de yaklaşık bir ölçü vermektedir.

Örneğin Fu-Jian eyaletindeki işkencelerin nedeni misyonerlerin kendi aralarındaki bir anlaşmazlıktır. Oralara ilk yerleşmiş olan Cizvitlere göre, Çinlilerin atalarının onuruna yaptıkları geleneksel törenler tümüyle laik çerçevede kalıyordu ve Hıristiyan olmuş Çinlilerin bu tür törenlere katılmalarında bir sakınca yoktu. Buna karşılık, bu törenleri "şamatalı" ve kanlı bulan ve kökenlerinde boş inan gören Fransisken ve Dominiken tarikatlarının misyonerleri yasaklama yanlısıydılar... Böylece, Hıristiyanlığın ata kültürünü yok saydığı ve Konfüçyüs'e saygı göstermediği söylentisi yayıldı. Bir süre sonra, Hıristiyan olmuş bir genç güçsüzlüğünü göstermek için bir putun başını kırınca, galeyana gelmiş bir kalabalık kiliseye yürümüş, binayı yerle bir etmiş ve genci bambu sopalarıyla dövmüştü. Misyonerler Fuan'daki kurumlarını boşaltmak, Hıristiyanlığa geçmiş Çinliler de yeni dinlerinden dönmek zorunda kalmışlardı; ardından Cizvitlerin de ikametleri yasaklandı. İşin ada bindiren Dominiken rahibi Diez Fuan şehir meydanına gelerek herkesin içinde Hıristiyanlığı yasaklayan fermanı yırtmıştı. Ancak din şahadeti ona değil, aynı tarikattan bir başkasına, Capillar'a kısmet olmuştu. Yetkililer tarafından, kargaşaya

neden olmak, ata kültürüne karşı çıkmak ve özellikle rahibe toplulukları yaratmak isteğiyle kızları evlenmekten caydırmakla suçlanan Capillar 15 Ocak 1648 günü, kafası kesilerek idam edildi.

Söz konusu kavganın temelinde Çin ibadet gelenekleri sorunu yatıyordu: 1704'te, Papa XI. Clement Çinli Hıristiyanlara her türden geleneksel törene katılmayı yasaklamıştı. Bunun üzerine Çin İmparatoru ikamet iznini (*yinpiao*) yalnızca bu yasağa uymayan misyonerlere vermeye karar verdi. Ama diğer hükümler yerlerinde duruyordu. Hıristiyanlık, daha ziyade soyunu sürdürmenin gereklerini hiçe saymakla suçlanıyordu; çünkü kadınlar ve erkekler karma topluluklar halinde yaşamalarına rağmen çocuk yapmayı reddediyorlardı. Bütün bunlar güzelim göreneklere tersti; üstüne üstlük Hıristiyan olmuş Çinliler kilise yapmak için paralarını sokağa atıyorlardı. Takibatlar artarak sürdü. Misyonerler yeraltına indiler; onları din değiştirmiş Çinliler saklıyorlardı, hem de yakalandıklarında korkunç işkencelere uğrama pahasına. Bu işkencelerden bir tanesi *zanziydi*; parmaklar birbirine iple bağlı beş tahta parçası arasına alınıp ip sıkılarak eziliyordu. Kadınlar sık sık işkenceye tabi tutuluyordu, erkeklere ise *jiagun* uygulanıyordu; ayak bilekleri genişçe bir tahta parçasıyla hareketsizleştirilip çekiçle kırılıyordu. Hıristiyanlığa geçenleri de, misyonerleri de ihbar etmek gerekiyordu. Bununla birlikte baskıya uğrayanların gösterdikleri cesaret hayranlık uyandırıyor ve din değiştirenlerin sayıları artıyordu...

Zaman geçtikçe, devlet misyonerlerin faaliyetlerini yalnızca kontrol etmekle yetinmez olmuştu. 1746'da, misyonerlere yabancılarla entrika çeviren asiler gözüyle bakılıyordu. Asılmadan önce, eğitimci rahip Guohviren'e, "Çin'i ele geçirip yönetme amacınız var mı?" diye sorulmuştu.

Öngörülü bir soru!

Japonya'da da daha baştan itibaren aynı soruyla karşı-

laşırız. Bu ülkenin Avrupa'yla tanışması 1543'te Portekizlilerin gelişiyle oldu. Ülke ateşli silahlarla da aynı zamanda tanışmıştı. Bu durum, o dönemde dinmek bilmeyen iktidar savaşlarındaki koşulları bütünüyle değiştirdi. Bir savaş ustası olan Oda Nobunaga bundan çok iyi yararlandı ve ardılı Toyotomi Hideyoşi mücadeleye bu yolla son verdi. Aziz François Xavier'nin 1549'da Japonya'ya gelişini izleyen o yıllarda Hıristiyanlık kendi kendine yayılmıştı. İsa Derneği generali ziyaretçi olarak misyonları denetlerken, Rahip Valignano, ülkenin Hıristiyanlaştırılmasına ilişkin ilkeleri ele alan bir eser yazdı: *Advertimentos e avisos acerca dos costumes y catangues de Jappão* (XVI. yüzyıl). Eserde bazı tavsiyeler yer alıyordu: selamlaşma usulleri, sofrada, aynı evi paylaşan kişiler arasındaki ilişkiler vb. Bu belirgin ve ayrıntılı tavsiyelerin özünde toplumsal statüleri göz önünde bulundurmak ve hatta zen rahiplerinin davranışlarını örnek almak düşüncesi yatıyordu. Rahip Valignano misyonerlerin, buldukları ülkenin yaşam biçimine ayak uydurmaları gerektiğini anlamıştı. Oysa Japon yönetimi Hıristiyanlığın, Şintocu bir toplumda “mantığa aykırı” Japon kimliği ve özellikle Hideyoşi'nin iktidarı (*kogi*) için tehlikeli bir din olduğunu düşünüyordu. Hideyoşi'nin ölümüyle yerine geçen Tokugawa Ieyasu'nun kulağına İspanyolların sarf ettikleri bir cümleyle kar suyu kaçtı. 5 Ekim 1604 günü, Manila yönetiminin elçileriyle yapılan bir görüşme sırasında, hükümdarın gönderdiği mektubun bir yerinde şöyle yazıyordu: “Ülkemiz Kastilya'da, İmparator ve bütün halk Tanrıya tapar. Rahiplerin ülkenizi ziyaretinin ardında yersiz altın ya da mücevher arayışı değil, ruhların kurtuluşu için Tanrı öğretisini yayma isteği yatmaktadır...” Akli evvel bir Japon “Ülkenin mahvını hazırlamak ve rejimi yıkmak isteği yatıyor olmasın sakın?” diye sorar.

1 Şubat 1614 günü, *Bakufu* denen şogunluk sisteminin emriyle, ticaret bahanesiyle gelmiş olan ama aslında Budd-

hlatınancı yıkmayı ve Japonya'daki siyasal hukuku değiştirmeyi amaçlayan bütün bu misyonerlerin sınırđıřı edilmeletine karar verildi.

Bu olaydan yirmi yıl sonra, 1639'da, Japonya kapılarını Batı'ya kapattı.

Bu arada Hıristiyan grupların yol açmış olabilecekleri karışıklıklar karşısında, Japonlar Hollandalılarla ittifaka girip Filipinler üzerine ceza amaçlı bir sefer düzenlediler.

FRANSA: BALIKÇILIK MI YOKSA MACERA MI?

Fransa'nın Amerika kıtasında ilk sömürgecilik girişiminin altında macera duygusundan ya da İslama karşı mücadeleden çok morina avcılığı vardı. Yine balıkçılık nedeniyle Olonya, Bask, Brötanya ve Kastilya bölgesi denizcileri arasında anlaşmazlıklar baş göstermekteydi. Daha 1497'de, Christophe Colomb bu denizciler karşısında Madeira'ya sığınmak zorunda kalmıştı. I. François'ya gelince, "Adem'in Vasiyeti"ni görmek istiyordu; çünkü Papalık makamına göre, vasiyet gereği dünyanın paylaşılmasında kendisi yer alamıyordu. Gerçekte, büyük bir ticari düzenek kurmak için gerekli araçların eksikliği çok uzun bir süre duyuldu; XVI. yüzyılda hiç kimse henüz bunları düşünmüyordu. Saint-Malo, Nantes vb. merkezlerin harekete geçmeleri için korsanlık savaşının ortaya çıkması gerekmişti. Ancak Portekiz ve İspanya'dan on yıllarca sonra ve İngiltere'de olduğundan daha az bir kesinlikle. Burada asıl motivasyon devletin sömürge sahibi olma arzusu duymasıydı.

Din savaşları ve İspanya ya da İngiltere'ye karşı mücadele döneminde sömürge savaşının amacı tamamen askeriydi. Kanada'da I. François tarafından finanse edilen ilk keşif serüvenleri, 1535'te Japonya'ya doğru uzanan bir yol olduğu sanılan Saint-Laurent geçidini keşfeden Jacques Cartier'nin işine yaramıştı, yöredeki şelalere "Çin" adı ve-

rilmişti. Durum, Champlain'in İngiliz karşıtı bir anlayışla gerçek bir sömürge düzeninin temellerini atmasına kadar bu şekilde kalmıştı. Ancak nüfusun geçim kaynağı balıkçılıktı, bir süre sonra bunun yerini kürk ticareti alacaktı.

Yerlilerle savaşıp dinlerini değiştirmeye kalkışmadıkları zamanlar, İngilizler olsun, Fransızlar olsun, çeşitli Kızılderili kabilelerinin desteklerini arıyorlardı. Sömürge yerleşimlerinin ölçüleri hakkında bir fikir vermek üzere, Richelieu döneminde, yani savaş olduğu dönemde, Québec'te 60 ila 100 kişilik ve Boston'da 2000 kişilik bir nüfus bulunduğunu belirtelim.

Fransızların ilk gelişlerine ilişkin olarak yerlilerin gösterdikleri tepki hakkında pek bir şey bilmiyoruz. Yalnızca G. Trigger tarafından irdelenmiş olan, ama zamanla değişikliğe uğramış bulunan bir sözlü geleneğe göre, Montagnais ve Miomac yerlileri Fransız gemilerini yüzen birer ada, patlayan toplarını da şimşek sanmışlar. Gelenlerin beyaz tenleri ve kırmızı giysileri de ilgi uyandırmış. Ama meraklarını asıl uyandıran metal ve cam boncuklar, çanlar, bıçaklar ve demir baltalar olmuş. Bu eşyaya karşılık Fransızlar yerlilerden yılan balıkları ve eşsiz bir zenginlik olan su samurları istemişler. Fransızlar hastalandıklarında, çoğunlukla iskorbite yakalandıklarında, Kızılderililer onlara akağaç şerbeti içerek iyileşmenin yolunu öğretmişler.

Jacques Cartier'nin yaptığı çok sayıda yolculuk düş kırıklığıyla sonuçlanmıştı, çünkü kendisi ve yol arkadaşları Saint-Laurent'ı ve gölleri geçerek diğer okyanusa ulaşmayı ummuşlardı. Ama Pasifik yerine iç bölgelerde kaldılar. Üstelik Fransa'ya götürmeye kalktıkları Iroquois kadınları yolda ölmüştü (1536). Fransızlar geri döndüklerinde, beraberlerindeki kadınların yok olduğunu gören yerliler beyazlara karşı kuşku duydular; zaten bu beyazlar sürekli yeni hastalıklar taşıyorlardı. İspanya'nın Bask bölgesinden balıkçılar, balta ve bıçak karşılığında karaca ve kurt postu

vermeye Belle-Isle boğazına gelen Kızılderililerden, Jacques Cartier'nin 35'ten fazla adamının Iroquois yerlilerince Saint-Laurent'da öldürüldüğünü öğrendiler.

Ölü doğmuş bu sömürgeleştirme girişiminin ardından, altın ve elmas yerine kuartz ve demir piriti bulunan bu topraklarda yeni tasarıların üretilmesi için on yıllarca beklenmesinin nedeni işte bu olaylar, hayal kırıklıkları ve acı mirastı.

Gerek beyazların gelişiyle, gerekse diğer Kızılderili kabileleriyle yapılan savaşlarda bölgedeki Iroquois yerlilerinin bir kısmı öldü.

Fransızlara gelince, rahiplerle yöneticilerin ve tacirlerin tutumları farklılıklar gösteriyordu. Tacirler değiş tokuş tarzı ticareti daha iyi değerlendirebilmek için yerli geleneklerine yakın davranışlar ediniyorlardı. Oysa Cartier'den Champlain'e kadar yöneticiler, Kızılderililere çok sert davranıyorlardı; öyle ki, ilişkiler gitgide gerginleşmiş ve 1629'da yerliler Québec'i almaları için İngilizlere yardım etmişlerdi.

Uzun bir süre boyunca tacirler kalıcı, uzun bir yerleşim düşüncesine iyi gözle bakmamışlardı, çünkü bu düşünce yerlileri onlardan uzaklaştırmaktaydı. Ama, sırtlarını döner dönmez ya da Avrupa'ya bir yolculuk yapar yapmaz kendi yerlerine Hollandalı ya da İngiliz tacirlerin geçtiklerini görünce, fikirlerini değiştirdiler.

Karayip Adalarında, Pierre Belain d'Esnamebuc bir İspanyol kalyonuyla giriştiği savaşın ardından 1625'te Saint-Christophe'a ayak bastı. Siyasal emelleri nedeniyle, Richelieu, Karayip yerlilerinin elinde bulunan ve İspanyol ve İngilizlerin çoktandır yerleşmiş oldukları toprakları alma amacını güden *Amerika Adaları Derneği*'nin kurulmasına yardım etmişti. 1639'da, Guadeloupe Adası'ndaki Karayip yerlileri yok edilmişlerdi bile. Bunu işgal edilen Martinique

ve Dominique'teki -14 Ada- yerlileri izledi. Santo Domingo'ya yerleşim ise daha sonra gerçekleşti.

Jean Meyer'in de belirttiğine göre, ilk başlarda Fransız monarşisinin gerçek anlamda bir "sömürge politikası" bulunmuyordu. Zenginlikleri bulmak için yapılan keşif yolculukları döneminden sonra Kanada Fransa için bir "dini prestij" meselesiydi, din sapkınlarının kurdukları yerleşimlere karşı duran saf Katolik bir sömürge toprağıydı. 1609'da Lescarbot, geleceğin XIII. Louis'sine Kızılderilileri Hıristiyanlaştırmayı tavsiye eder; bu, bir Haçlı Seferine de geçecek ve Büyük İskender'e yaraşır bir girişim olacaktı. Fransız monarşisi misyonerleri destekler.

Eğer bir sömürge politikası olacaksa bu, İspanyol İmparatorluğunu fethetmek için olmalıydı; ama II. Felipe'nin döneminde boş bir hayalden öteye gidemezdi. Monarşiyi parasal olarak ilgilendiren ve tütün ve şeker üreten Antiller örneğinde olduğu gibi, tropikal ürünlere belli bir ilgi mevcuttu. Ancak girişimleri engelleyen çok şey vardı: Karayip direnişi, korsanların rekabeti ve her biri birer ada alan diğer rakipler; bunların hepsi de işi baltalıyordu. Merkantilist bir bakış açısıyla, bu toprakların pek de önemi yoktu, ama yine de oraları elde tutmak gerekiyordu; bir avuç "vahşi"ye Büyük Kralın gücünü sarsma fırsatı verilemezdi elbette.

Nantes'ın ve Bordeaux'nun gelişimiyle, Monarşi, sömürge faaliyetlerini Deniz Müsteşarlığına bağlayarak tek merkezden yönetmeye başladı. Bu durum Fransız politikasını belirlemiş ve III. Cumhuriyet'e kadar devam etmiştir. Pek çok yönelimin ele alınıp gerçekleştirildiği Colbert döneminde yeni bir dönemece girildi.

Öncelikle henüz gerçekleşmemiş çıkarlar yönünden daha zengin olan Asya doğrultusunda bir girişimde bulunuldu. Fakat bu öykü bir dizi başarısızlık hatta hezimetle son buldu. Hele 9 gemilik bir filonun 2500 silahlı adamla birlikte kaybedilmesi ve hayatta kalan 500 kişinin Hollan-

dalılar tarafından Fransa'ya getirilmesi tam bir utanç kaynağıydı (1669). Buna rağmen François Martin'in gelecekteki Pondichéry'nin (Güneydoğu Hindistan kıyısı, ç.n.) imtiyazını elde etmesiyle ilk başarı yaşandı (1674).

İkinci yöneliş tam ters yöndedir; burada Kanada elde tutulmaya çalışılmıştır. Bu, ticari bir çıkardan çok, kraliyet sömürgesini genişletmeyle ilgiliydi. Zirai tipteki bu sömürgeleştirme hareketini sağlama almak amacıyla çok sayıda kadın göçmen gönderildi. Daha çok "kürk avcıları" tarafından yürütülen yeni topraklara yolculuk hareketleri de az değildi. Bu avcılardan en ünlüsü, Fransız varlığını Mississippi'ye kadar götüren Cavelier de La Salle idi. Böylece, başlarda ticari nitelikli olan Kanada'daki Fransız varlığı, zamanla küçük bir askeri imparatorluk haline gelen Katolik bir Fransız toprağına dönüşmüştü. Harita üzerinde, içeriden İngiliz sömürgeleriyle çevrili olan Louisiana'nın önem kazanması, ancak Law döneminde (1720) olmuştu. Son olarak, üçüncü yönelimle, Antillerde küçük çaplı bir sömürge emperyalizmi gelişmekteydi. 1680'den itibaren, yörenin geçim kaynağı yerleşimcilerin Fransız limanlarıyla bağlantılı olarak, monarşinin yardım ve denetimi altında Seigneley'nin başkanlığında yürüttükleri Kara Afrikalı köle ticareti olmuştur.

Özetle, başlangıçta, XV. ve XVI. yüzyıllarda, Fransız sömürgeciliği bir "çifte fiyasko yaşamıştır." XV. yüzyıldaki fiyaskonun nedeni büyük keşiflere bir türlü katılmayan Fransız denizcilerin gönülsüzlüğüydü; XVI. yüzyıldaki bozgunun temelinde ise, Fransa'nın Asya ve Amerika'da deniz üslerinin ve büyük kâr sağlayan ticaret yollarının feth girişimlerinde bir varlık göstermemesi yatmaktaydı.

Bu bağlamda, yeni kıtadaki Fransız toprakları güçlü monarşisi ve ticarete yabancı ama yetkin soylu sınıfıyla birlikte, Avrupa'nın batısında bir çeşit ters kutup oluşturmuyordu. Faal Ticaret yolları yer değiştirmişti ve kontrol ala-

nının uzağından geçmekteydi; denizlerde Venedik'ten Cenna ve Barcelona'ya, Atlantik'te Lizbon'dan Anvers ve Amsterdam'a. Alçak Ülkeler ile İtalya arasında, özellikle Şampanya bölgesi üzerinden Fransa'yı kat eden büyük kara yolları artık uykuya yatmıştı. Bütün bunlar, sömürgeci yayılmanın Fransa'da esasen monarşiden kaynaklanan bir girişim olmasına katkıda bulunan faktörlerdi. Halktan pek de destek bulamayan bu sömürgeci yayılmacılık yalnızca monarşinin kendi olanaklarıyla etkin olabildi; varlığını koruyabilmek için İspanyol hegemonyasına karşı mücadele verirken, Katolik inancın temsilcisi olarak da Protestan İngilizlerle karşı karşıya gelmişti.

VE HOLLANDALILAR...

Fransa Kilise'nin büyük kızı olmakla övünürken, Hollandalılar da Okyanusun büyük oğulları olmakla böbürlenirler ve elbette, sömürge kurmuş olan tüm halkların da ağabeyi olmakla. Gerçekten de Hollandalılar ve Zelandalılar denizle en çok bütünleşen uluslar olmuşlardır. Su üzerinde yüzen bir toprak parçasından ibaret bu ülkenin yaşam kaynağı tabiidir ki sudan başka bir şey olamazdı: "Birleşik Eyaletler Cumhuriyeti denizden çıkmış olduğundan, gücünü de denizden almıştır" (W. Temple, aktaran F. Braudel, *Le Temps du Monde*, s. 157). Ringa balığı avı, tuzlama ve tütsüleme, *vlieboot* yani flüt denen orta kısmı şişkin tekneler, kaba ve çok azla yetinen denizciler, dönemin en ileri teknolojisi sayesinde kimsenin rekabet edemeyeceği fiyatlarla gemilerin yapıldığı Amsterdam tersaneleri. Tüm bu temel unsurlar, kısa sürede, Hollanda'ya dünyanın tüm denizlerinde seyredecek bir gemi filosuna sahip olma şansını vermişti. Portekiz'in ve İspanya'nın tersine, Hollanda filosunun vücut bulmasında devletin payı çok azdı; buna karşılık filonun oluşturulmasına yardım eden kentler ortak bir eylem ya-

ratmış ve ortak çıkarlarla birbirlerine bağlanmışlardı.

Hollanda yayılmacılığının çarpıcı yükselişinin temelinde, öncelikle, 1576-1609 arasındaki krizde ve Hollanda'nın bağımsızlığa kavuşmasını sağlayan *Guerre des Gueux* (Dilenciler Savaşı) sırasında Anvers'in harabeye dönmesi yatar. Bir başka neden ise, 1580'de, İspanya'nın Portekiz'i işgal etmesi ve iki tahtın birleştirilmesidir. Daha 1595'te, Goudalı Van Houtman, Uzak Ülkeler Kumpanyası'nı kurmuş olan Amsterdamlı pek çok tacirden 4 gemi, 60 top ve 250 adam elde etmeyi başarır. Bir tür Hindistan ve Uzakdoğu turu yaparak ambarları ağzına kadar dolu halde ülkesine geri döner. Sevinç büyüktür. Tekrar yola çıkar ve ardından bir, iki ve daha fazla tekne grubu Molukka adaları üzerinden dünya turuna çıkar. Tıpkı filo inşasına yardımcı olan kentler gibi, bir süre sonra ortaklık kuran bağımsız şirketler tarafından finanse edilen bu girişimlerin kahramanları Olivier Van Noort ve Van Neek'tir... Şirketler arasındaki rekabet sonucu, Hindistan'da baharat fiyatları artmış ve dönüşte satış fiyatları düşmüştü. Sonunda, Birleşik Eyaletler'in federe bir yapıda olması gibi, şirketler de federe bir yapıyla bir araya gelerek, 1602'de, *Oost Indische Kompagnie*'yi (Doğu Hintler Kumpanyası) kurdular. Hollandalılar dünyaya açıldıkları sırada tasarıları basittir: Para kazanmak. Uğraşlarında İsa'ya yer yoktur, yeni Hıristiyanlar kazanmakla ilgilenmezler. Portekizlilerin güçsüzlüklerinden yararlanarak onların yerine geçer ya da, yine onların yerine, daha iyi koşullarda ticaret yaparlar. Şirket artık bertaraf edilmesi gereken rakiplere karşı top mermisi kullanmaktan çekinmeyen gerçek bir güç haline gelmiştir; çünkü 1606'da kâr oranları %15'ten %75'e yükselmiştir. Portekizliler, İngilizler ve Fransa'nın Dieppe bölgesi denizcileri daha şimdiden devre dışı bırakılmıştır. Ancak Şirketin Adalar bölgesi (Endonezya ve Filipinler, ç.n.) yöneticisi Jan Pieterszoon Coen, ticari merkezlere dayalı bu Portekiz usulü ticaretin, Cava ve Am-

bun adalarında bulunan kalelerin yanı sıra sürekli bir nüfusla güçlendirilmediği takdirde yaşayamayacağını anlamıştı. Sömürgeleştirmek gerekiyordu.

1619'da Batavia'nın kurulmasıyla Hollandalıların Hint Adaları bölgesine gerçek anlamda yerleşmeleri başlamış oldu. J. P. Coen Cakarta'nın konumunu gözüne kestirmişti. Hollandalılar oradaki Banten Sultanı'nın bağımlısını kordular, yerel kenti ve camiyi yıkıp yeni bir kent kurdular ve buradan ülkenin iç kısımlarına giden ulaşım ağını işlettiler. Cavalılara karşı direnebilmek için Şirket kente Çinli, Malezyalı, Makassarlı, Balili, Luzon bölgesinden Filipinli nüfus yerleştirdi. Birkaç on yıl sonra, Hollandalılar Makassar Sultanını yenilgiye uğratarak Selebes'in güneyini ele geçirip Molukka adaları ve daha ötesinin deniz ticaretinde başlıca rakipleri olan Bugilerin yerini aldılar. Ama asıl konu, yani Cava'nın kontrol altına alınması, bölgedeki yerel prenslerin arasında entrika yaratan bir politika yoluyla ancak XVII. yüzyılın sonunda başarılabilirdi. 1681 yılında, Batavia'daki 30.598 kişilik toplam nüfusun 2.188'i Avrupalıydı.

Avrupalı nüfus düşüktü, ama varlığını sürdürmeye devam etti. Cava ve Doğu Hindistan adaları yerleşime dönük bir sömürge haline gelmedi. Gerçekten de, Portekizlilerden ve İspanyollardan farklı olarak, Hollandalılar, bir kez servet edindikten sonra, Hollanda'ya geri dönmekten başka bir şey düşünmüyorlardı. Ayrıca, Şirket'e bağlı olmak, büyük bir kuruluş söz konusu olduğundan, eylem özgürlüğünün bir bölümünü yitirmek demekti. Şirket'ten ayrılınca, *vrijburger*lere, yani özgür burjuvalara yalnızca düşük düzeyli uğraşlar kalıyordu: Meyhane işletmek gibi, çünkü iyi kazanç sağlayan her türlü iş Şirket'in kontrolündeydi.

Bunun tersine, Güney Afrika'da, Cape'i ele geçiren Hollandalılar oraya yerleşmişlerdi. 6 Nisan 1652 günü, Jan Van Riebeeck komutasındaki 200 Hollandalı Cape'e ayak basmıştı; bu tarih bugün ulusal bir bayram olarak kutlan-

maya devam etmektedir. Bir kalenin koruması altında, yüzbaşı Van Riebeeck tahıl ekip at yetiştiriyordu. Ama ana Şirket ticari mübadelelerde sıkı bir tekel uyguluyordu. Yerleşimciler ise tümüyle Kutsal Kitaba uygun bir yaşam sürüyor, merkantilist uygarlıktan kaçmak için kendilerine köylü halk, *boerler*, diyorlardı. Güney Afrika, Afrika'daki yerleşimci sömürgeye ilk örnektir.

Ancak ticari alışverişlerde ve mülkiyette aynı yasaları paylaşmayan yerli Hotantolar, Xhosalar ve Kafrelerle olan ilişkiler iyi değildi. Örneğin Hotantolar için, toprak kimseye ait olamazdı, toprak etrafını çitlerle çevrilerek korunamazdı. Ama asıl anlaşmazlıklar sürü hayvanları yüzünden çıkıyordu. Credo Mutwa, Boerlerin bir Khosa yerlisinin, çok sayıda metal parçası ya da büyük miktarda tütün söz konusu olsa dahi, canlı ineğini cansız eşyayla değiş tokuş etmemesini anlamadıklarını söylemişti. Xhosaların geleneğinde, böylesi bir değiş tokuşta, inek rehin verilmiş sayılır ve karşılığında o ineğin doğacak bir yavrusu verilir. Xhosalardan her hayvan alışlarında, hayvanın yavruladıktan sonra kaçınılarak yok olmasından Boerler şaşkına dönüp öfkeleniyorlardı. Bu yerlileri "hırsız" yerine koyuyorlardı. Ötekini tanımama durumu anlaşmazlıklara ve savaflara neden olmuştur.

İNGİLTERE, DEVLET ELİYLE KORSANLIK

XV. yüzyıla doğru, İngiltere'de de benzer şekilde, ekonomik güçlerin "ulusallaştırılması" hareketini görürüz. Devlet, örneğin Fransız şaraplarının yalnızca İngiliz gemileriyle ithal edilebileceğini hükme bağlayarak, ticareti teşvik ve kontrol ediyordu. Yine, VII. Henry'nin bir fermanı uyarınca, ancak limanlarda İngiliz gemisi bulunmaması halinde mallar yabancı gemilere yüklenebiliyordu.

Kastilya ve Portekiz faaliyetlerinin yayılmasına karşı-

lık, VII. Henry tüm gücünü Baltık denizine açılma yolunda kullanıyordu. Ama, bu arada, Giovanni Caboto İngilizlerin dikkatini Atlantik'in zenginliklerine çekti ve İngiltere amirali olarak atanınca, kraliyet bayrağının dalgalandığı 5 gemisiyle, 1497'de, kuzeybatı yönünde bir yol bulmak niyetiyle denize açıldı. Sonuçta Cap Breton'a ve Labrador'a erişti ama, ne hazine ne de baharat bulabildiğinden, büyük hayal kırıklığı yaşadı.

Londra'da 1486'da *Fellowship of Merchant Adventurers*'ın (Maceraperest Tüccarlar Birliği) kurulmasının gerekçeleri farklıydı. Amaç yün ve dokuma pazarını genişletmek üzere Anvers'de daha öncelikli bir konum elde etmektir. Söz konusu pazar İngiltere'de kırsal bölgelerde müthiş bir gelişme gösteren ve kentlere göre maliyeti düşük olan endüstriler sayesinde yaratılmıştı. Immanuel Wallerstein'in da işaret ettiği gibi, *Merchant Adventurers*'ın kuruluş amacı, Ada'nın dışarıya satabileceği yegâne ürün olan dokumanın ihracatını korumak üzere hem atak hem de ihtiyatlı olmaktır. Bu arada, kuzeydoğu yönünde bir yol bulmak için Richard Chancellor yola çıkmış ve Arkhangelsk'e ulaşmıştı. 1555'te, İngiltere'nin *Merchant Adventurers*'ına, "bilinmeyen ve alışılmamış denizyollarının dışında kalan kara uzantıları, kara parçaları, adalar, mülkler ve malikâneler" keşfetmesi için bir patent hakkı verilir. Kuruluş Moskova Kumpanyası adını alarak Rusya'nın ve Rusya'ya komşu ülkelerin tekeli ele geçirir. Jenkinson, 1557'de, Çar'la bir anlaşma imzalayarak aşağı Volga havzasına indi, Hazar denizine ulaştı ve İran üzerinden Hindistan'a doğru giden yeni bir yol buldu.

İngiltere, XVI. yüzyılın sonunda dahi, yalnızca yollarla ve ticaretle ilgilendiyse de, Kraliçe I. Elizabeth döneminde yeni bir dönemece girdi. Walter Raleigh, bir tür deniz emperyalizminin teorisyeni olarak: "Denize hâkim olan ticarete de hükmeder; ticarete hâkim olan ise dünya zenginlik-

lerine hükmeder, yani dünyaya hâkim olur...” diyordu.

Derken, bir hırsıza gün doğdu: Francis Drake papacı İspanya'ya karşı korsanlık yapıyordu. Bir ara, Guillaume le Testu adlı Fransız bir korsanla birlikte Panama'ya Peru'dan altın taşıyan bir katır kervanını ele geçirdiler. Kraliçe Elizabeth'in desteğinden yararlanarak, Pasifik ve Hint okyanusları üzerinden geri dönmeden önce, Şili ve Peru sahillerini talan etti. Dönüş yolunda, Ternate'de Portekizlilere başkaldırmış bir sultanı koruması altına alır ve böylece ilk İngiliz denizasıırı toprağı elde edilir. Tüm bu başarıları kutlamak için, Kraliçe, Francis Drake'i şövalyelik nişanıyla taltif eder (1581).

Antiller, Hindistan, Kuzey Atlantik bölgesi, Rusya gibi yörelerde kâr amaçlı girişimlere, İngilizler için yerleşim birimleri kurma, “herhangi bir Hıristiyan prensin ya da halkın eline gerçek anlamda geçmemiş durumdaki ilkel dinli ya da barbar ülkelere İngiliz nüfus yerleştirme” düşüncesi eklendi. Fikrin babası, Eton ve Oxford'da yetişmiş bir *gentleman* olan Humphrey Gilbert idi. Doktrinini bir kez geliştirdikten sonra, Newfoundland'da ilk yerleşim bölgesini kurdu: İngiltere buraya işsiz güçsüz takımını gönderdi, ürünlerini sattı ve oradan yiyeceğini sağladı (1583). Bu şekilde XVI. yüzyılın sonundan itibaren, *İngiliz İmparatorluğu'nun çifte kimliği görülmeye başlandı*: Deniz üsleri veya *colonların* yerleştirilmesi. Yani bir yanda ticaret kolonileri, diğer yanda, inancın kök salması ve hiçbir şeyi olmayanların düzen kurmaları için topraklar; yani İrlanda'daki İngiliz yayılmasına benzer bir tür sömürgecilik anlayışı. Bu yayılmayı teşvik edenler, ister İrlanda'da ister denizasıırı yerlerde olsun, aynı insanlardı.

Amerika kıtasında Fransızların iç bölgelere sızıp yerleşmelerine karşılık, İngilizler Hudson'dan Virginia'ya kadar pek çok kıyı yerleşimi kurmuşlardı. I. James Amerikan kıyı şeridinin 34. ve 38. kuzey paralelleri arası ile 41. ve 45.

kuzey paralelleri arasını iki Şirket'e bağışlamıştı. Limanına kralın onuruna Jamestown adı verilen Chesapeake körfezine, böylelikle, 104 yerleşimci geldi. Başlangıçta, işler zorluydu. Özellikle de Kızılderililerle ilişkiler: Gelenlerin dörte biri 1622'de katledildi, öyle ki, bu şekilde yaşamaya devam edilip edilemeyeceği konusunda kuşkular uyanmıştı... Ama yerleşim bölgesi bunların üstesinden gelmeyi başardı ve geleceğe yönelik zengin bir ziraat ürünü olan tütün, yetiştirilerek İngiltere'deki satışlar için bir tekel oluşturuldu.

Bu gelişmeler olurken, Virginia'dan bir keşif kolu kuzeye giderek, bugün New England denilen yörede keşif ve tanımlama çalışmaları yaptı. 1620'de *Mayflower* gemisiyle gelen *Hacı Babalar* önce Virginia'da inmek istemişlerdi, ama şiddetli fırtına buna izin vermedi. Toplam 200 kişi olan göçmenlerin yalnızca 35'ini oluşturan bu Püriten rahipler Cod burnunda karaya çıkarak Plymouth limanını kurdular. Bu insanlar ve onların torunları gelecekteki Birleşik Devletler'in kurucusu olduklarına herkesi inandırdılar (1620). Gerçekte bunu kendilerince gerçekleştirmişlerdi de. Kalvinist bir demokrasinin çekirdeği sayılabilecek bir tür antlaşma olan *The Compact of Mayflower*'ı imzalamışlardı. Cambridge Harvard Üniversitesi'nin bulunduğu Massachusetts'deki bu yerleşim, Bostonlu bir din adamı tarafından kurulmuş, kısa sürede diğer yerleşim birimlerinde taklit edilecek olan bir yönetim örneği oluşturmuştu.

O döneme kadar yağmacılık ve denizlerde dolaşmak İngilizler için denizaşırı ülkelerde toprak edinmekten daha avantajlıydı. Üstelik İspanyolların mevcut zenginlikleri ne zamandır silip süpürmüş oldukları neredeyse kesindi. Yenilmez Armada'nın bozguna uğramasından ve İspanyol gücünün zayıflamasından, Hollanda'nın atılımlarından sonra görüşler değişti. Kısa bir süre sonra İngilizler Hindistan'da Portekizlilerin karşısında bir deniz zaferi kazandılar ve I. James'in elçisi Sir Thomas Moğol İmparatoru tarafından

kabul edildi.

İki imparatorluk arasında pek çok farklılık bulunuyordu: Kastilya krallığı tarafından merkezden yönetilen İspanyol İmparatorluğunun denizaşırı sömürgeleri fazlasıyla dağınıktı. Oysa Protestan Reform dönemi sonrasında yaşayan İngiliz İmparatorluğu inisiyatifi kişilere bırakıyordu: Maryland'de Katolikken, Massachusetts'te Püriten olabiliyordu.

RUS ÇARI: VERGİ MÜKELLEFİ ARTIRMAK

Ruslara bakılırsa, kendi "sömürgeleştirme hareketleri" Batılı güçleriyle karşılaştırılmaz bile. XII. yüzyıldan itibaren, Novgorodlu ve Souzdallı Ruslar, Kama ırmağı ötesine yerleşmek üzere yerleşimciler gönderiyorlardı ve oralarda, Fin-Uygur olan (Ural-Altay dil ailesinden Ural kolu lehçelerini konuşanlar, ç.n.) Mordvalılarla kürk hayvanı avı konusunda ortaklıklar kuruyorlardı. Günümüzde sayıları Estonyalılar kadar olan Mordvalılar, eski İmparatorluk topraklarına en fazla yayılmış olan halktır: Volga üzerinde, Saransk çerçevesindeki özerk Mordva Cumhuriyetinde yaşayan Mordvalılar, eski İmparatorluktaki toplam nüfuslarının yalnızca % 28'i kadardırlar. Bu tam bir asimilasyonun işaretidir.

Rusların yayılma hareketi Moğol hâkimiyeti altında iki yüzyıl boyunca kesintiye uğramış olsa da, Altın Ordu Devleti'nin yıkılmasının hemen ardından, Kazan'ın Ruslar tarafından alınmasıyla (1552) yeniden başlamıştı.

Kazan'ın fethi Tatar Devleti'ne son vermişti. Aynı zamanda Rusların Ural dağlarının her iki yakasına yayılmalarının, hatta daha ileriye, bir milyon kilometre kareyi aşan ve Pasifik'e dayanan bir bölgeye, Sibirya'ya uzanmalarının yolunu açmıştı. Kama üzerinde, kuzeyde yapılan ilk atılım, Tatar hâkimiyeti öncesi dönemde yarım kalan ilerlemenin devamıydı. Ana hareket, 1558'de, Stroganov kardeşlerin

Çar Korkunç Ivan'la bir antlaşma imzalamaları ile başladı; antlaşmayla, kardeşler, topraklarını “Nogaylara ve başka yağmacılara karşı” savunma göreviyle gerçek birer hükümdar oluyorlardı. “Ben, Ivan, vatanımızda büyük Perm'e akan Kama Irmağı üzerinde... ülkenin henüz kimseye tahsis edilmemiş olduğunu (...) belirten bir dilekçeyle huzuruma gelen Grigori Stroganov dilekçesini tarafıma sundu. Bölgede yeni bir şehir kurmak, toprakları işlemek, ziraat yapmak, tuzlalarda angarya yoluyla çalıştırılmayacak insanları çağırmak istiyor. Kendisine bu toprağı bağışladım...” (aktaranlar Laran ve Saussay, s. 208).

Yaptıkları ilk iş, Kama üzerinde Pyskor Manastırı'nı kurarak buraya *colonlar* yerleştirmek olmuştu. Bundan yüz yıl sonra, 1647'de, bölgede 2004 insan yaşıyordu ve o zamana kadar biçme vergisine tabi olmayan bu insanlar, artık buna tabi hale gelmişlerdi.

Birkaç yıl sonra, beraberinde 600 adamıyla Ataman Ermak çıkageldi. Stroganov onlara tüfek, top, barut ve kurşun verdi. Ermak Outka ırmağının yukarisına doğru ilerlerken Tiumen'i aldı. Han Huçum, Ermak ve Kazaklarının geldiğini görünce: “Korkmadan yürüyelim, bu dinsizler bize hiçbir ölümcül kötülükte bulunamazlar, çünkü Tanrılar bizden yana...” dedi. Bu sözler üzerine Han'ın adamları bayrama gider gibi savaşa koyuldular, Ataman Ermak ateş emri verdi. Ardından Samoyeler, Ostiaklar egemenlik altına alınarak, zamanın en aranan kürkü olan Sibiryaya samuru kürkü olarak toplanan ve “yasak” denilen ayni vergiyi ödemek zorunda bırakıldılar. Bölgede başka zenginlikler de vardı: sibiryaya geyiği, ren geyiği, ayı, tilki, sansar, samur, kunduz ve çok çeşitli tatlısu balıkları... Elde ettiği servet Ermak'ı tarihi bir efsane yapmıştı. Ve bu maceraperest kahraman, kısa bir süre sonra, çarına altı milyon kilometrekarelik toprak gibi mütevazı bir armağan vermişti.

Rusların ilerlemesi de kendine özgü ve küçük çaptaydı;

bir bakıma Portekizlilerin Ümit Burnu'nu arayışlarına benzetilebilir. Uzakdoğu'da bulunan zenginliklere ulaşabilmek için, Büyük Moğol İmparatorluğu'ndan geriye kalan topraklara girmeden, kuzeyden geçmek gerekiyordu. Portekizlilerin Gine Körfezi'ni geçtikleri 1465 yılında başlayan doğu yönündeki Rus ticari ilerlemesi artık kesintiye uğramayacaktı. Zaten Rus Nikitin'in Hindistan'a ulaşması da 1466 ve 1472 yılları arasında gerçekleşmişti.

Rus ilerlemesi, çarların başlangıçta bazı tereddütlerine rağmen, üzerlerine kaleler inşa edilmiş bir ırmaktan diğerine sürüyordu. Ob ve İrtiş ırmaklarına 1585'te, Yenisey'e 1628'de, Amur ve Kolima'ya 1640'ta ulaşıldı. Yakutsk kenti 1632'de kuruldu -Montréal'den önce- ve nihayet 1649'da Ruslar Kamçatka'ya vardılar.

Rus ilerlemesini aradaki Mançurya İmparatorluğu durdurdu (Nerçinsk Antlaşması, 1689). Bir avuç adamla uçsuz bucaksız toprakların alınması, Baltık Denizi'ne ve Karadeniz'e doğru yayılma hareketinin hemen öncesindedir: Azak 1701'de, Livonya 1710'da işgal edildi. Dolayısıyla, Rusların Çin ve Japonya'yla çıkan her türlü sınır anlaşmazlığı konusundaki hassasiyeti daha iyi anlaşılır.

XVI. YÜZYILDA JAPONLAR DA SÖMÜRGEÇİLİK YAPIYORLAR

Japon yayılcılığı ve sömürgeleştirme hareketleri Batı dünyasının tarihsel geleneğinin işaret ettiği kadar gerilere dayanır.

Avrupa-merkezci tarih görüşüne göre, Avrupalıların Japonya'da görünmeleri -önce Portekizliler, sonra İspanyollar, Hollandalılar, İngilizler- dünyanın genişlemesinde yeni bir dönem açmıştır, bu bağlamda genellikle ilk "deniz olaylarının" meydana geldiği 1543 yılı temel alınır. Aynı görüş, Hıristiyanlığın Japonya'ya XVI. yüzyılın ortasında

François Xavier tarafından sokulduğunu ve ardından, ülkede ulusun geleceğine ve kimliğine ilişkin sorunların dile getirildiğini anlatır.

Yine aynı görüşe göre, daha sonra Japonya kapılarını yabancılara (*sakoku*) kapatır. XIX. yüzyılın ortasında, yeneden Batılıların işgaline uğrar, modernleşir ve derken, Batı'ya ne denli iyi taklit edebileceğini gösterdiği gücünü kullanarak emperyalist bir güç olmaya soyunur.

Bu Batılı görüşlerden arınmış Japon tarihi, Japonya'nın ilk sömürgeleştirme hareketinin çok eskilere dayandığını gösterir. Tıpkı Batılı girişimciler gibi, o da XVI. yüzyılda bir ayağının Uzakdoğu'da olmasına çalışmıştır.

Gerçekten de, Çin boyunduruğundan kurtulduğu gibi, Japonya kendi çevresinde bir tür sömürge sistemi oluşturur. Daha Kamakura'nın (XIII. yüzyıl) döneminde, kuzeyde, Şogun, Yeso Adası (1869'dan beri Hokkaido Adası) Aynuları ile resmi ilişkiler kurar. Bir başkanlıklar düzenine sahip olan bu halkın *Yukar* adlı destansı şiirlerinde anlatılan özerk bir kültürü vardı. XIV. ve XV. yüzyıllarda, Hon-do'nun kuzeyindeki Japon aşiretleri adım adım Yeso Adası'nda hâkimiyetlerini kurdular. 1604'te, Ieyasu, bulunduğu başkentten, şoguna tabi bir klan olan Matsumae ailesine kuzey bölgesi ticaret tekeli verir ve bölgede yaşayan Japon tacirler ve Aynular üzerinde denetim hakkını tanır (A. Berque).

Aynuların kendi yaşam biçimleri üzerinde hiçbir hükümleri kalmamıştı: Çeltik tarlası edinmeleri yasaklanmıştı, yalnızca geleneksel bazı işler yapabiliyorlardı, vergi ödüyorlardı ve bir süre sonra başıbozuk gezgin ya da parya durumuna düştüler. 1669'da başkaldırdılar ve ezildiler.

Bu arada Japonlar takımadaların güney ucundaki Ryu-Kyu adaları krallığına el koydular, ama gözleri daha o zamandan Kore'deydi. XV. yüzyılın başlarına kadar, Çin'le olan ilişkileri bakımından, Kore ile Japonya farklı konum-

lardaydı. Çin'den ilk ayrılma hareketi Japonya'dan geldi, Kore Kralına gönderilen resmi yazılarda Çin tarihi değil Japon tarihi kullanılmaya başlandı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında, Japonya'nın yöneticileri ülkeyi Çin tabiyetinden çıkartıp Kore'yi de kendi egemenlikleri altına almaya çalıştılar. 1592'de, bu amaçla bakan Hideyoşi Kore'ye bir kuvvet bile göndermiştir.

Ardılı Ieyasu orduyu geri çekmiştir, ama 1607'de Kore kralını temsil eden bir delegasyonun kabulü, tabi konumunun kabulü şeklinde algılanmıştır.

Böylece, bir yanda Portekizliler Uzakdoğu'daki trafiği hareketlendiren bir tür ticaret üçgenini Makao, Japonya ve Lizbon arasında yürütürken, diğer yanda Japonya hem üslerini denetim -Ryu-Kyu adaları- hem de Hokkaido'da topraklarını genişletme politikası güdüyordu. Üç yüz yıl sonrasında hâlâ bunu anımsamaktaydılar.

III. BÖLÜM

Bir İmparatorluk İçin Mücadele

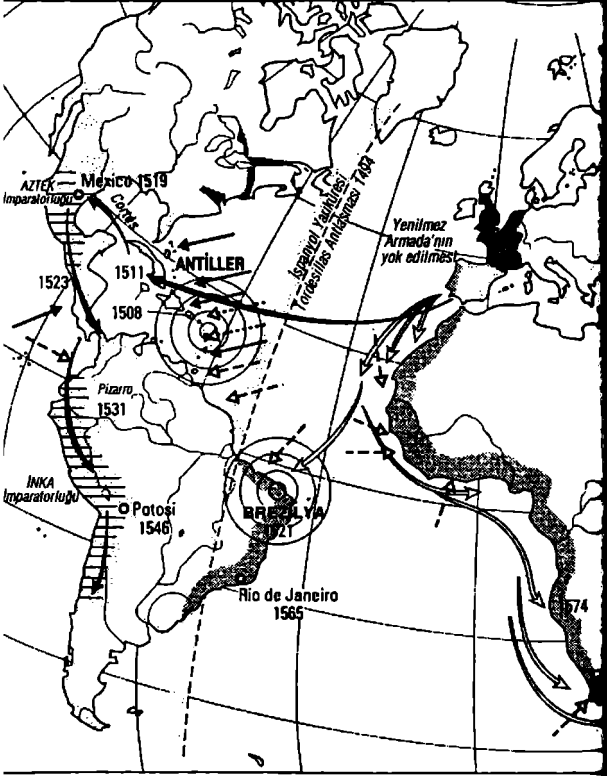
İLK OLUŞUMLAR

İlk oluşumlardan söz edebilir miyiz?

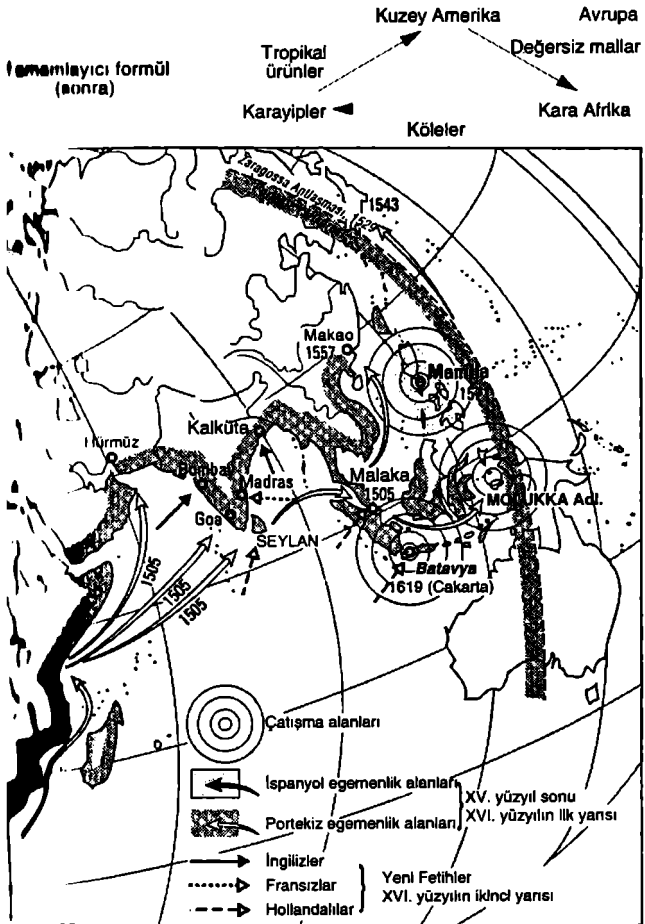
Keşiflerden çok önce, sömürgeci imparatorluk deyimi henüz ortada yokken, ortaçağın sonunda, kent-cumhuriyetlerinde bundan söz edebilir; üstelik gerçek anlamıyla, güçlü noktaları ve modern kapitalizmin çizgileriyle, Fernand Braudel Cenova ve Venedik'ten bahsederken bu yepyeni kentlerin, XII. yüzyıldan itibaren, bir "Avrupa yayılmacılığına" kaynaklık ettiklerini söyleyebilmiştir. Bir bakıma bu küçük ve saldırgan evrenler kendi kırsal çevrelerinden çok, dış dünyayla ticarete yönelmişlerdi.

Ekonomik yaşamın gelişmesiyle birlikte, bu kent-devlet kümeleri, kısa sürede, coğrafi olarak iki gruba ayrıldılar. Güney ve Kuzey, yani İtalya ve Alçak Ülkeler; bunları birbirlerine bağlayan ticaret yollarının kesişme noktası ise Fransa'da Şampanya bölgesiydi. Bu iki küme hem birbirini

Dünyanın Paylaşımı ve Üçgen Tica

XVIII. yüzyıllar arası

tamamlıyor hem de birbiriyle rekabet ediyordu. Ama Kuzeyin sınırlarında ormanlar bulunurken, Güney, Bizans'ın ve Arap dünyasının zenginliklerine doğru uzanıyordu. Kuzey kümesine göre daha büyük bir ticari beceriye de sahip oldukları için, Güney kümesi kentleri üç yüz yıl boyunca üstünlük kurdular. Özellikle Venedik ve Cenova, sınırları Bruges, Hansa Birliği, Lizbon, Fas, Şam, Azak'a kadar giden bu ilk mikro-ekonomi dünyanın liderleri oldular. Amalfi ve Piza kentlerini bertaraf eden bu iki İtalyan kenti, Berberi kıyılarından Karadeniz'deki Kefe'ye kadar uzanan ticaret merkezlerine ve ülke dışı mülklere sahip olmuşlardı. Bu, Portekiz İmparatorluğunun bir tür öncüsüydü, yalnızca Akdeniz havzası içinde kalıyordu. Haçlı Seferleri döneminde Venedik, neredeyse Bizans İmparatorluğu'nu ele geçirecekti, ama Cenevizliler Paleologos hanedanının tahta geçmesini sağladılar. Bu iki kentten hangisi liderliği kazanacaktı? Hiçbiri. Çünkü, bölünmüş güçleriyle bir duvara tosladılar: Doğu'da çok güçlü bir konumda olan İslam'a. 1282'den itibaren, Cenevizli Vivaldi ailesi, Müslümanlarla karşı karşıya gelmemek için, bir dizi keşif seferiyle Afrika'nın çevresinden dolaşmak istiyordu. Girişimler başarısızlığa uğradı, küçük devletlerin altından kalkamayacakları bir yükü bu... Ama fikir başkalarına da ilginç geldi.

Ve Ciota'nın alınmasıyla (1415) Afrika yollarına döken Portekiz bu fikri miras almıştır. Ülke, Denizci Enrique'nin (1394-1460) ve Fırtınalar Burnu'na 1487'de ulaşan Bartelomeo Diaz'ın eylemlerinden teşvik bulmuştur. Bunun dışında, Cenova ile Lizbon ve Floransa ile Flandre arasında alışveriş yoğundu; şeker kamışı plantasyonları transferi ve esasen İtalyanlara ait kimi denizcilik buluşları gibi.

Lizbon'un avantajı, yeni gelişmiş bir burjuvazinin yanı sıra, müstahkem kentlerin yönetimi ya da denizaşırı toprakların değerlendirilmesi için gerekli kadroları vermeye hazır toprağa bağlı bir soylu sınıfına da sahip olmaktı. Ne

Cenova'nın ne de Venedik'in böylesi hizmetler verecek soylu sınıfı bulunuyordu.

İspanya-Portekiz Rekabeti

Portekiz ile Kastilya arasındaki rekabet daha ilk keşiflerden başlayarak ciddi bir anlaşmazlığa dönüşme riski taşıyordu. Portekiz, İspanya ile 1479'da imzaladığı Alcaçovas Antlaşması'yla Kara Afrika'daki ticaret tekeli almıştı. Tüm yapı elemanlarının Lizbon'dan getirildiği Sao Jorge da Mina kalesinin 1481'de inşa edilmesi, bu tekelin onay bulunduğunu göstermişti. Ancak 1492'den sonra Kastilyalıların Amerika'da elde ettikleri başarı, Portekizlilere, Papa III. Calixtus Borgia'nın zamanından kalma, 1456 tarihine kadar geriye giden tekelin yanında Atlantik'te bir tekel daha verilmesine yol açtı. *O zamanlar, Papalık kurumu "dünya çapında" bir otoriteye sahip tek Devlet'ti.* III. Calixtus'un manevi yeğeni ve İspanyol asıllı olan Papa VI. Aleksandre Borgia, *Inter Caetera* başlıklı Papalık fermanıyla, iki ülkenin etki alanlarını belirledi ve Azor Adalarının sonuncusundan itibaren, batı yönünde, 100 fersah ötede bulunan toprakları, "Hindistan'a ve diğer bütün yönlere doğru keşfedilmiş ve keşfedilecek kara parçaları ve adaları", İspanya'ya bıraktı. Portekiz'in itirazları üzerine sınır çizgisi, 7 Haziran 1494 tarihli Tordesillas Antlaşması'yla, batı yönünde 170 fersah öteye çekildi. Antlaşma metnini 1506'da Papa II. Julius onayladı.

O tarihte ticaret yollarının kontrolü konusundaki mücadelede Portekizliler zafer kazanmış gibi görünüyorlardı. Çünkü hem Ümit Burnu yoluyla Hindistan'a ulaşmışlar hem de Hint Okyanusunda Arap denizcilerin hâkimiyetine son vermişlerdi. Albuquerque'nin zaferi Christophe Colomb'unkini gölgede bırakmıştı, çünkü baharat da, altın da Doğu'da Batı'ya göre daha boldu. Portekiz tekeli kırılmak için, Kastilya Kralı Carlos (geleceğin V. Carlos'u) Fernao de

Magalhaes (Magellan) ile ona Hindistan'a batıdan, yani Horn Burnu ve Malukka adaları yoluyla, ulaşma olanaklarını veren bir antlaşma imzaladı (1519).

Ancak bu arada Amerika İspanya'ya hazinelerini sunmaya başlamıştı bile. Portekizliler Brezilya'ya varmış olmakla birlikte, 1492'den beri siyasal birliğe kavuşmuş olan İspanya'nın bu yeni topraklardaki üstün konumu belirgindi.

İspanya ile Portekiz'in Amerika'daki rekabeti her iki imparatorluğun XVI. ve XVII. yüzyıllarda belli bir düzene girmiş olmasıyla da son bulmamıştı. Portekiz 1763'te, San Sacramento'daki toprakları geri almayı başarmıştı. 1774'te savaş yeniden alevlendi ve Portekiz San Ildefonse (1777) ve Pareto (1778) antlaşmalarının ardından, Santa Caterina Adası'nı geri aldı, buna karşılık Gine'deki Fernando Po'yu yitirdi. Bölge XX. yüzyıla kadar İspanya'nın elinde kaldı. Amerika'da ise, Portekiz, San Sacramento'yu bir kez daha kaybetti, ancak Papalığın devletlerden aldığı toprakları tekrar ele geçirdi; bir süre sonra Cizvitler Uruguay'ın bu 7 *Reduccion*'inden kovuldular.

Parlak geçmişleriyle övünen, ancak İspanya ve Hollanda'nın gölgesinde kalan Portekizliler Brezilya'daki, Hindistan'daki Timor ve Goa ve daha sonra Afrika'daki topraklarıyla yetinmek zorunda kaldılar.

Hollanda-Portekiz Rekabeti

İspanya ile Portekiz arasındaki rekabet, her iki krallık tek bir kişinin eline geçmiş olsa da, 1580 ile 1640 yılları arasında kalan dönemde devam etti. Kastilya Portekiz'in etkinlik alanlarında uğradığı kayıplara ilgisiz kaldı. Bir İngiliz filosu eşliğinde, İran Şahı Abbas Portekiz'in elinden Hürmüz Boğazı bölgesini, Arap Umman da Maskat'ı almıştır. Artık Umman Körfezi'nde Albuquerque döneminde elde

edilmiş topraklardan geriye pek bir şey kalmamıştır.

Ama Portekizlilere esas ölümcül tehdit Hollandalılardan gelmiştir.

Portekiz'in yayılmacı alanı tam da Hollanda ve Birleşik Eyaletler'in II. Felipe'nin İspanyasına karşı mücadele yürüttükleri bölgenin göbeğinde kalıyordu. Portekiz bağımsızlığını yitirdiğinden, Iber Birliği Portekiz'e ait ülke dışındaki toprakları ele geçirmek için fırsat kolluyordu. Malaka'da ve Seylan'da Hollanda Kumpanyası'nın yalnızca ticaret merkezleri vardı, ancak Sunda Adalarında Portekiz aleyhine gelişen bir imparatorluk kurmuştu. Afrika'nın güney ucu üzerinden çizilen yolun güvenliğini sağlamak amacıyla, Hollandalılar Cape'ı Portekiz'in elinden aldılar (1652), bölge Boerlerin Güney Afrika'daki sömürgeleştirme hareketinin başladığı noktadaydı.

Batıda, 1621'de kurulan Batı Hindler Kumpanyası -Willemkens, Piet Hein gibi- korsanların Brezilya kıyılarını yağmalamalarını, Guyana'yı, Sergipe ve Maranhac bölgesini işgal etmelerini sağladı. Brezilya'nın Hollanda etkisi altında kaldığı en parlak dönem, 1637'de Maurice de Nassau'nun bir grup şehir planlamacısı ve bilim adamı ile Recife'e geldiği dönemdir. Nassau, hoşgörülü bir zihniyetle, şeker ve tütün ticaretini düzene sokan bir grup Yahudi ile İberyalı Marrano'sunu da yerleşimci olarak getirmişti. Böylece, Curaçao'da Amerika'nın ilk sinagogu kuruldu.

1640'ta İspanya'dan bağımsızlığını geri alan Portekiz, Hollanda garnizonlarını buldukları yerleri terk etmeye zorladıysa da, Curaçao ve Surinam çevresinde Guyana'nın bir bölümü Hollanda'nın elinde kaldı.

Portekizliler Güneydoğu Asya'da gerçek anlamda kök salamamışlardı. Malaka'ya yerleşmiş olsalar da, ne Açe'de ne de Selebes'te tutunabilmişlerdi. Tarihsel bir dönüm noktası olacak şekilde, 1596'da, Cornelis ve Houtman yönetimindeki Hollanda filosu bölgeye VOC'u (*Vereinigde*

Oost-Indische Compagnie, Doğu Hindler Kumpanyası) yerleştirir. Ve yavaş yavaş Portekizlileri bölgeden kovar. Esas güçlükler, varlıklarına direnen ve Surabaya bölgesi tacirlerinin kapitalist dinamiğini kırmış olan Endonezya prensleri tarafından yaratılmıştı. Saf dışı bırakılan Portekizlilerin elinde bir tek Timor kalmıştı ki, 1613'te Hollandalılar burada Kupang yakınlarına da yerleşerek Portekizlileri adanın kuzeyine ve doğusuna doğru çekilmeye zorladılar. Nihayet, 1642'de, her iki tarafın paylarını belirleyen bir antlaşma yapıldı; buna rağmen paylaşım savaşları daha iki yüzyıl tarafları uğraştırmaya devam etti. 1859'da nihai bir paylaşım yapıldı ve 1904'te bir antlaşmayla resmen onaylandı. Timor Adası'nın Japonlar tarafından tümünden işgalinin ardından bağımsız Endonezya, Adanın Hollanda payını geri aldı, batı bölümü "Portekiz mülkü" olmaya devam etti, ancak bu da uzun sürmedi.

İngiltere: Hollanda'ya Lanet Okuyor

Birleşik Eyaletler'in gücünün artması ve varlığını yaygın bir şekilde göstermesi 1625 civarında doruğuna ulaştı. Amsterdam'ın hegemonyası yaklaşık yarım yüzyıl sürerken, bu kent zamanının bir tür "Wall Street"i konumuna geldi. İmmanuel Wallerstein'in işaret ettiği gibi, bu egemenliğin özelliği Hollandalıların ekonomik hayatın çoğu alanında bir avantaj elde etmeleriydi: Başlangıçtan beri balıkların gemi üzerinde kurutulması ve işlenmesi, balina yağından aydınlatma yağı ve sabun yapılması, kurulan değirmenler sayesinde teknik açıdan modern ve yoğun bir tarım, bahçe ürünlerini ihraç ve İsveç buğdayını ucuza alma kapasitesi söz konusuydu. Bu kozlara, hep ünlü olan, Flaman geleneğini miras almış ve merkezi artık Doğu Anglia'yla rekabet eden Leyden'de bulunan bir dokuma endüstrisi eklenmektedir. Öte yandan, serpilmekte olan Baltık ticaretine, İngil-

tere ile olan avantajlı dokuma mübadelesine tersanelerde sürdürülen çok güçlü bir faaliyet daha eklenmekteydi. Bu tersaneler Avrupa'nın en önde gelenleriydi, ayrıca özellikle Doğu Hindler kökenli endüstriler konusunda da Hollandalılar başı çekiyordu. 1661'de Amsterdam'da Fransa ve İngiltere yönünde ihracat için çalışan 60 şeker rafinerisi bulunuyordu. Dönemin en kalabalık filosunun gerçekleştirdiği bu şeker ve baharat ticaretini ülkenin servetini sağlayan iki dev kumpanya yönetiyordu. Bunlar, daha çok ticaretle uğraşan ve bilinçli olarak barışçı bir izlenim veren ve Doğu Hindlerde faal olan VOC ile daha saldırgan, daha savaşçı olan ve New Amsterdam ile Brezilya'daki Hollanda sömürgelerini ve Curaçao'yu kuran (1634) *Batı Hindistan Kumpanyası* idi.

İngilizlerin kaygısı, Hollandalıların onları kendi evlerinde mahvetmeleriydi, çünkü Hollandalı tacirler Baltık bölgesi ürünlerini (gemi inşasında kullanılan tahta, buğday, keten) İngiliz tacirlerden daha iyi fiyatlara satabiliyorlardı. Üstelik Hollandalılar her yerdeydiler -Atlantik Okyanusu, Akdeniz, Hint Okyanusu, Baltık Denizi- ve tüm anlamıyla yayılmacı olan İngiliz tacir ve denizcilerin yollarını kesiyorlardı.

Bunları bir an önce sahneden kovalamak gerekiyordu.

İngiltere'de iç savaşın sona ermesiyle ve Hollanda'nın ekonomik ve denizcilik hegemonyasına son vermek isteyen bir tür ulusal birliğin inşasıyla bu karar somut bir hal aldı. Bu yeni tutumun sonucu İngiltere ile Hollanda arasında üç savaş yaşandı: İlki 1652-1654 yıllarında, ikincisi 1664-1667 yıllarında ve üçüncüsü 1672-1674 yıllarında. Ardından Fransa İngiltere'nin yerini aldı ve yine aynı nedenlerle 1674-1678 yıllarında Hollanda ile savaşa tutuştu.

Var olan husumet, Cromwell'in Denizcilik Kanunu'nu yayımlamasına yol açtı (1651). Buna göre, İngiltere'ye giriş yapan ürünler ya İngiliz gemileriyle ya da malı gönderen

ülkenin gemileriyle taşınabilecekti. Burada, denizlere hâkimiyeti ve düşük taşıma ücretleri nedeniyle her yerde taşımacılık yapan Hollandalılara yönelik bir “provokasyon” söz konusuydu. Birkaç yıl sonra Colbert'in Fransa'da yayımladığı tarifelerin de işlevi aynıydı.

Bu savaşların ardından Breda'da imzalanan antlaşmaların sonucunda Hollanda New Amsterdam'ı bıraktı ve kentin yeni adı New York oldu. Buna karşılık Hollandalılar Surinam'ı ellerinde tuttu; ancak olay yine de Hollanda'nın gücüne vurulmuş bir darbe niteliğindediydi. Gerçi Moka'da, Basra'da ve Hindistan'ın Koromandel kıyısında kimi etkinlik bölgelerini elinde tutabilmişti; Bengal'de yirmi kadar ticaret merkezi bulunuyordu. Bangkok'ta ve Malaka'daki varlığını koruyordu. Ancak, XVIII. yüzyılda Doğu Hindler Kumpanyası'nın hissedarlarına dağıttığı kâr payı oranları % 40'tan % 25'lere ve daha aşağılara düştü. Atlantik'te, Kuzey Brezilya'nın Portekiz lehine kaybedilmesi; Surinam'ın elde tutulmasıyla da kapanmayacak bir yara açtı.

Sermayenin gücü silah zoruyla yenilmişti. Hollandalılar ekonomik yeteneklerine ve dinamik yapılarına rağmen, İngilizler kadar iyi dövüşçü olmadıklarından, filolarının bayraklarını yenilgi işareti olarak indirmek zorunda kaldılar. İşin doğrusu, Hollanda burjuvazisi yatırımlarını başka alanlara kaydırduğundan, artık o kadar da “kârlı” olmayan filolarına gerekli maddi olanakları sağlamaz olmuştu.

Hollanda geri dönülmez bir düşüş sürecine girmişti.

İngiltere ile 1780-1784 yılları arasında yaptığı dördüncü savaştan aldığı darbeyle Seylan'ı ve Cape'ı da kaybetti. Bunda yalnızca İngiliz İmparatorluğuyla yaptığı savaşın değil Fransız Devrimi'nin de payı vardı. Büyük Britanya'nın avantajı öylesine büyük olmuştu ki, Hollanda kendini XVIII. yüzyıldan itibaren, “Britanya Majestelerinin filosuna bağlı bir kayık” durumunda buluvermişti.

Denizaşırı topraklarda, İngiltere Birleşik Eyaletler'in

yerini almıştı, ama yanında Fransa da bulunuyordu. 1713 tarihli Utrecht Barış Antlaşması'ndan itibaren, sahnedeki rol değişimi böylesine anlaşmazlıklarla doluydu. Üstelik rakipler artık yalnızca denizde değil sömürge topraklarında da savaşıyordu; bunun ilk örneği Kanada iken, savaşlar kısa sürede Hindistan'a ve Afrika'ya da yayıldı.

İspanyol Sömürgelerine Yönelik Niyetler

Doğu'yla ticaret tatlı işti, ama Amerika'nın altını ve gümüşü korsanlar ve yükselen güç odakları için -İngiltere ve Fransa- dayanılmaz bir çekicilikteydi. XVI. yüzyılda Drake güzel bir örnek olmuştu. Yenilmez Armada'nın uğradığı bozgun-dan sonra, Versailles ya da Westminster -ve de armatörler ya da işadamları- ganimete el koymanın yollarını arıyorlardı. Ganimeti yolda ele geçirmek şansa bağlı bir çözüm yolu-ydu.

XIV. Louis için, İspanya İmparatorluğu'na el koymanın yolu, yükselen Fransız gücüyle, II. Charles'in hükümdarlığından beri gerileyen İspanya Bourbon hanedanı arasında yapılacak bir birleşmeden geçiyordu. İngilizlere gelince, yasadışı ticari faaliyetleri Meksika kıyılarında Jamaika'dan itibaren gelişmeye başlamıştı ve bu yasadışı faaliyetin yanı sıra, İspanya Kralı'nın Portekizli tacirlerle yaptığı *asiento* sözleşmelerini satın alıyorlardı. Kara Afrikalı köle ticaretinin Iber âlemindeki tekeli büyük kârlar getiriyordu. Öyle ki, İngilizler gerek kaçakçılıkla gerekse o çok önemli *asiento* sözleşmeleriyle, İspanya'nın Amerika'daki sömürgelerine sızmayı, oraları fethetmeye yeğliyorlardı, çünkü hem inanılmaz kârlar elde ediyor hem de savaş riskini en aza indiriyorlardı.

Ancak İspanya Kralı II. Carlos'un ölümünün ardından, tahta vasiyet yoluyla XIV. Louis'in torununun geçmesiyle her şey alt üst oldu. Bütün Avrupa Fransa'ya karşı birleşti

(1701) ve savaş İtalya, Almanya, Alçak Ülkeler'de denizde ve sömürgelerde başladı. Burgonya Dükünün Oudenarde'da yenilmesi ve Lille'in düşmesiyle, Fransa işgale bile uğradı (1708). Villars'ın Denain'de zafer kazanmasıyla XIV. Louis'nin durumu düzeldi, ancak zaten Utrecht'te bir antlaşma zemini oluşturulmuştu. Buna göre, torunu V. Felipe İspanya tahtını elinde tutacak, buna karşılık Fransız Tacı üzerindeki haklarından vazgeçecekti (1713).

Habsburg hanedanını Fransız monarşisiyle karşı karşıya bırakan hâkimiyet mücadelesinden bağımsız bir biçimde -İmparator İspanya'nın İtalya ve Hollanda'daki topraklarını almıştı-, savaşın esas olarak Amerika'daki İspanyol sömürgelerinin kaderi üzerinde etkisi olmuştu. Utrecht Antlaşması'na göre sömürgeler V. Felipe'nin hâkimiyeti altında kalıyorlardı.

Buna karşılık İngiltere, sömürgelerdeki etki alanlarını genişletiyordu.

İlk aşamada, İngiltere özel bir şirket için *asiento* tekeline otuz yıllığına elde etti, tekeli her iki devlet güvence altına alıyordu. Ardından, "izinli gemi" hakkını elde etti, yani Amerika'da serbestçe ticaret -ve kaçakçılık- yapacak bir gemiye sahip olacaktı. İngilizler gemiyi Buenos Aires'in karşısına demirleyerek bu avantajlarını geliştirdiler, böylece diğer gemiler Bristol'le mekik dokurken bu gemi koyun ortasında bir üs görevi görüyordu. İngiltere, Portekiz'le Menthuen aracılığıyla yaptığı bir başka anlaşmayla Brezilya'da Plata yoluna paralel bir ikinci yolla Paranagua, Asuncion ve Chaco üzerinden de ticari faaliyet olanağına kavuştu. Ancak Cizvit misyonlar buna karşı çıktılar. Buna rağmen İngilizler, İspanya İmparatorluğu'nun bir ucunda, Jamaika'dan itibaren, Honduras'a yerleşiyorlardı, *Mosquito* topraklarından Panama'yı kontrol altına almaya çalışıyorlardı. Öncelik ticarettiydi, İngilizler, İspanyolların tersine Hıristiyanlaştırma hareketinde bulunmuyorlardı.

Kısacası, İngilizler İspanyol İmparatorluğunun tüm giriş noktalarında kaçakçılık yapma hakkını kopartırken, Madrid savaş ilan etmeye cesaret edemedi, için için öfkeleniyordu. Bristollü ve Liverpollü tacirler kendi sahtekârlıklarından doğan anlaşmazlıkları çözerken İspanyolların kullandıkları yöntemlere itiraz edince, ipler koptu... İngilizler Utrecht görüşmeleri sırasında İspanyol İmparatorluğunun bir bölümünü ele geçirmeyi umarken, antlaşma sonucu elde ettikleri devde kulak gibiydi. Robert Walpole bu öfke rüzgârına kapıldı ve savaş 1739'da ilan edildi, kardinal Fleury İspanya'nın yanında tavır aldı.

Bu İngiliz-İspanyol savaşının en çarpıcı olayı, Voltaire'in *Le Siècle de Louis XIV* (XIV. Louis Yüzyılı) adlı eserinde övgüyle söz ettiği Amiral Anson'un ünlü dünya turudur. Amiral Peru'ya çıkartma yapma görevindeyken, filosunun bir bölümü fırtına nedeniyle hasara uğrar ve elinde kalan tek gemiyle Manilla kalyonunun peşinden Filipinler'e doğru yol alır, kalyonu ele geçirir ve ganimetiyle birlikte muzaffer bir şekilde İngiltere'ye döner (1744). Methuen Antlaşması'yla sağlanan barışla, İngiliz malları serbestçe İspanyol yarımadasına girme olanağına kavuşur.

Walpole ve Newcastle dönemindeki bu savaşların ve anlaşmazlıkların getirdiği yenilik, eski İspanyol karşıtı duyguların uyandırdıkları, yenme ve fethetme yanlısı "Jingo" bir anlayışla ortaya çıkan kamuoyunun olaylara müdahale etmesidir. Bu şoven duygular, Kanada ve Hindistan'da ilerlemesi nedeniyle, Fransa'ya da yönelmişti. Oysa, aslında Kuzey Amerika'da ilerlemekte olanlar İngiliz yerleşimcilerdi. 1745'te Cap Breton Adası'nın alınması, İspanya ve Fransa'nın tepkisizliğinin tersine, İngiltere'de şoven hezeyanlarla selamlanıyordu. Chesterfield "Fransa'yla yapılacak görüşmelerdeki en büyük güçlüklerden biri, bence, Cap Breton'un alınması konusudur. Bu başarı halka öylesine

mal olmuştur ki, popüleritesi Cebelitarık'taki başarıyı ona katlamıştır" diye yazar.

Bu Fransız ve İspanyol karşıtı savaşçı anlayışa "üçgen ticaret" in kavşağında bulunan Karayiplerde de rastlanır.

Fransız-İngiliz Rekabeti

Sömürgelerdeki Fransız-İngiliz rekabeti, kuşkusuz, diğer bütün anlaşmazlıklardan fazla Fransızların belleklerine kazınmıştır. Rekabet iki yüz yıla yayılmış ve Fransa'nın aşama aşama "Hindistan'ı ve Kanada'yı", Fachoda ve diğer yerleri kaybetmesiyle yaşanmıştır. Ancak böylesi bir yaklaşım, alabildiğine belirgin iki sömürgeci politikanın sanki başından beri karşı karşıya geldiği sanısını uyandırır, oysa en azından, Fransa'nın Eski Rejimi basitçe olayların akışına göre aşama aşama belirlenen politikalar üretmişti. İki güç odağının bir imparatorluk kurma amacıyla sürekli bir şekilde birbiriyle mücadelesi ancak emperyalist dönemde ortaya çıkmıştır. Daha sonra geriye yönelik bir tarih anlayışı, bu çatışmayı XVIII. yüzyıla kadar geri götürmüştür.

XVII. yüzyıldan Napoléon'un düşüşüne kadarki dönemde, geçici ve dağınık anlaşmazlıklarla ve Fransa'nın İngiltere'yi hedef alması söz konusu olmaksızın bu rekabetin daha çok inşa edildiğini görürüz. II. Felipe döneminde, İmparatorluğunun bir bölümünü ele geçirme hayaliyle hedefe oturtulan İspanya'ydı. Ama daha sonra, İngiltere tarafından yutulmaması için, Fransa İspanya ile ittifaka gitmiştir. XVII. yüzyılda, Hindistan'da, ilk hedef Hollanda'nın etkinlik alanlarıydı, ancak askeri anlaşmazlıklar Fransızlarla İngilizleri karşı karşıya getirmiştir. 1670'e doğru, Hollanda'nın ani çöküşü başladığında, XIV. Louis her şeye rağmen İngiltere'ye Fransa'nın zayıf bir müttefiki gibi bakmaktaydı. İngiliz gücüne yönelik bu yanlış değerlendirme çok erken tarihlerde baş gösterdi.

Konunun bir başka yönü ise, Fransa ile İngiltere arasındaki anlaşmazlığın Kanada'da başka bir kılıkta görülmesiydi; husumetin temelinde Papa yandaşlığı, yani dinsel bir yan vardı. Zaten olaylar da bir din savaşına dönüşmüştü. Hindistan'a gelince, her iki tarafın amacı ticaretti, yalnızca ticaret; toprak kazanmak ikinci planda geliyordu.

Antillerdeki Fransız-İngiliz çelişkisi her iki taraf yerleşimcilerinin çıkar çatışmalarıyla sınırlıydı; bu nedenle metropol ülkelerde yaşananlara bağlı olmayabiliyordu.

Bu tarihsel çatışmayı belirleyen bir özellik daha vardı: Immanuel Wallerstein'in da isabetle değerlendirdiği üzere, her iki ülkede iç sorunlar önemlerini yitirdikçe yabancılarla yaşanan sorunları öne çıkıyordu. Kısacası, hükümdarın feodallerle, soylularla çatışmasının ya da dinsel sorunların yerini devletin çıkarı alınca gözler ülke dışına çevriliyordu.

Sorunlar ulusların arasındaki rekabete dönüşüyordu. Sömürgelerde ise, sömürü amaçlı kurulan şirketler hükümetlerin güdümünde çalışıyordu.

Yaşadığı gerilemeye karşın, *Doğu Hindler Kumpanyası* sayesinde, Hollanda Hint Okyanusu'ndaki ticarete üstün konumunu koruyordu. Ancak Kumpanya *Britanyalı Chartered* kumpanyalarının rekabetiyle baş etmek zorundaydı. Bu şirketler, genellikle devletten alacaklı ve her türlü yardımı talep edebilecek konumdaydı, 1720-1740 tarihleri arasında durmaksızın geliştiler ve *Güney Denizleri Kumpanyası*'nın mali sahtekârlığına, Evrengzeb'in 1707'de ölümünden sonra Hindistan'ın yaşadığı sarsıntılara ve Moğol İmparatorluğu'nun çökmesine rağmen güçlerini korudular. Marathe hâkimiyetinin ortaya çıkmasıyla Kumpanya'nın Bombay ve Kalküta'daki ticaret merkezleri tehlikeye girdi. Bunun üzerine Kumpanya, Dekkan bölgesinde Evrengzeb'in yerine geçen *Soubablarla* bazı ittifaklara gitti. Fransız Hindler Kumpanyası da hemen hemen aynı bölgede çalışı-

yordu. 1723'te Mahé'yi ve 1739'da Karikal'i kurmuştu. İngiliz Kumpanyası'nın Sir Robert Walpole'e bağlı olması gibi, Fransız Kumpanyası da Bakan Philibert Orry'nin kardeşinin kontrolü altındaydı. Bir süre sonra, her iki Kumpanya'nın ajanları Hindistan'da daha etkin bir politika yürütmeye başladılar ve ticari faaliyetin dışına taşılar. Bu konudaki ilk atağı Fransızlar yapmıştı.

Mahé'nin kurucusu olan Lenoir, Law iflası döneminde Kumpanya'nın hesaplarını kurtarmayı başarmış bir yönetici, uyanık bir tacirdi. Yerine gelen Dumas'nın Hintlilerle ilişkileri bir tacirin değil, bir sömürgecinin rengini aldı. Nabablarla görüşmeler yaptı, aralarındaki anlaşmazlıklara karıştı, örneğin Marathelerin tehdidi altındaki bir prensin, Dost Ali'nin kızını ve karısını kurtardı. Böylece Kumpanya'nın bilgisi dışında, tümüyle siyasal bir eylemin öncüsü oldu ve bakanların desteğini istedi. Dumas'nın ardılı Dupleix için de durum aynıydı: Yürüttükleri politika İngiliz Kumpanyası'nın tepkisine yol açtı. 1735 ila 1741 arasında, Dumas'nın fikri Cipayeslerden kurulu yerli bir milis gücü oluşturmak, başlarına Fransız uzmanlar getirmek ve ticaret merkezlerini kalelere dönüştürerek askeri gücü müttefik prenslerin hizmetine vermektir. Bu şekilde edindiği güçle kendine Nabab unvanını verdirdi. Dupleix bir adım daha ileri giderek Kumpanya'nın ticaretle ve bir ya da birden fazla yerin askeri işgaliyle yetinmeyip kimi prensleri himayesi altına alarak, karşılığında prenslerden işlenecek topraklar ya da vergi gelirleri koparmayı düşünüyordu.

Bir bakıma, Dupleix, yüzyıl kadar sonra Mısır'da ve Fas'ta uygulanacak olan *himayecilik kavramının yaratıcısı* olmuştu.

Dupleix, Çirkar (Yanaon, Masulipatnam) ve Koromandel (Pondichéry, Karikal) kıyısında Karnitik Nabab'ının müttefiki oldu. Bu yayılmacı zihniyetten iyice rahatsız olan İngilizler Pondichéry'yi kuşatma altına alınca, Dupleix'in

durumunu kurtaran Karnatik Nababı'ydı. Bir yıl sonra, Mahé de La Bourdonnais -Paris'te Ile de France'ı ve Bourbon'u Hindistan yolu üzerinde büyük birer deniz üssü haline getirmişti- Madras'ı kuşattı ve kenti aldı. Ama liman kentini Karnatik Nababı'na vereceğine, fidye karşılığında İngilizlere iade etti. Dupleix anlaşmayı bozarak La Bourdonnais'yi Bastille'e kapattırdı. Bu kez Amiral Boscawen'in saldırısına uğrayan Dupleix Pondichéry kuşatmasını kaldırmayı başardıysa da, Aix-la-Chapelle'de yapılan antlaşma sonucu, Madras'ı İngilizlere geri vermek zorunda kalmıştır.

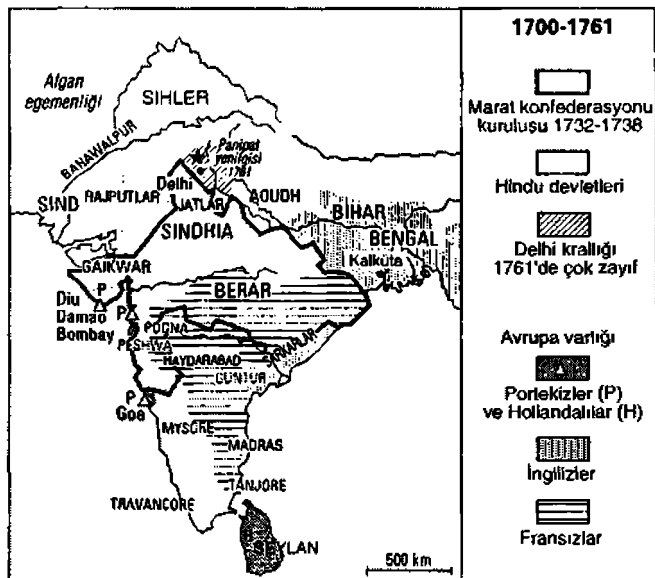
Buna rağmen, aralarında anlaşamayan Hintli prenslerin isteğiyle, Karnatik ve Dekkan'da taht kavgalarına yeniden karışmaya başlamıştı, İngilizler de aynı oyunun içindeydi. Ancak İngiliz Clive, Dupleix'in birbiri ardından gelen *condottier*lerinin (paralı asker, ç.n.) karşısında başarılı olmuştur. Dupleix'in kontrol altında tuttuğu topraklar çok geniş olmakla beraber, yaptığı fetihler pahalıya mal oluyordu ve Paris'te de Londra'da da, kumpanyalar bir orta yol bulmaya çabalıyorlardı. Komisyon Başkanı Godeheu, Dupleix'in ihtiyatsız davrandığına karar vererek onu geri çağırdı (1754). Dupleix'in adıyla anılan antlaşma fetihçi politikanın habercisi niteliğindedir.

Bengal Nababı Suracüddevle'nin eliyle savaş yeniden alevlenir; Nabab Kalküta'ya saldırır, kenti alır ve 146 İngilizli yakalayıp hiç hava almayan bir yere kapattırır, bu "kara delikte" esirlerin üçte ikisi havasızlıktan boğularak ölür (1756). Clive, beraberindeki 900 Avrupalı ve 1900 Cipayes sayesinde Kalküta ve Chandernagor'u alır ve Plassey Savaşı'nda Suracüddevle'yi yenilgiye uğratar (1757). Yardıma gelen Büyük Moğol Hanı'nın ordusunu da geri püskürterek, Bengal, Bihar ve Orissa bölgelerini kendi kumpanyasının koruması altına alır. Bu tarihten itibaren, İngilizler Hindistan'a yerleşmeye başlarlar.

Fransız Lally-Tollendal ve Bussy Hindistan'da Fransız etkinliğini yeniden kazanmaya çabalasalar da, girişimleri başarısızlıkla sonuçlanır. Ve Paris Antlaşması'nda, Fransa'nın elinde, askeri anlamda kaybettiklerinden geriye yalnızca 5 ticaret merkezi kalır ki, bu da Choisseul'un diplomatik bir başarısı olarak nitelendirilir...

Fransa'nın bozguna uğramasının temelinde Dupleix'in kendi kumpanyasından habersiz işlere kalkışması, bu nedenle yalnızca sınırlı yardım taleplerinde bulunması ve başarılarını şişirmek için "blöf" yapmak zorunda kalması yatmaktadır. Yaptığı blöflerin aslı vardı, çünkü Karnatik üzerinde gerçek anlamda bir himayecilik kurmuştu, Dekkan da

Fransız-İngiliz Rekabeti Döneminde Hindistan

bir Fransız etki alanı haline gelmişti. İngilizler 1750'ye kadar bütün bunlara göz yumdular, Dupleix'in sonunun Hintliler arasındaki kavgalarla geleceğini umuyorlardı. Ancak Muzaffer ile Bussy'nin Dekkan'ın başkenti üzerine yürümleri İngiliz valisi Thomas Saunders'in sabrını taşırmıştı ve bu noktadan itibaren, Dupleix artık Dekkan'da ve Karnatik'te gittiği her yerde Fransızlara av olamayacak kadar geniş topraklarla yüz yüze kalmıştı.

Marc Vigié, Dupleix üzerine yazdığı eserde, bu kişinin sömürge tipi ordunun yaratıcısı ve yepyeni bir politikanın öncüsü olduğunu belirtir, ancak kör bir avcı gibi davranmış ve İngilizlere karşı marazi bir fobi geliştirmişti. Bir defasında, "İngiltere Hindistan'da Portekiz ulusunu köleleştirmiştir, Hollandalılar da boyun eğmeye başladılar, boyunduruk altına girmeleri yakındır. İngiltere bizi de hâkimiyeti altına almak istiyor", diye yazmıştır. Paris'teki üstlerinin ihtiyatlı gerçekçilikleri onun gözünde bir zayıflık, vatanseverlikten uzak bir ihanetti.

Bu bakımdan da Dupleix bir ilke imzasını atmıştır, çünkü Fransa'ya geri çağırılmasının ve yaşadığı başarısızlıkların ardından "yitirilen Hindistan", "İngilizlerin bizden çaldığı Hindistan" söylencesi doğmuştur. Oysa, gerçekte İngilizler henüz yeterince güçlü değilken, Dupleix'in çevirdiği dolaplar onları kışkırtmış ve karşı saldırıya geçmelerine neden olmuştu. Dupleix kimilerinin gözünde itibar kazanmış, Rahip Raynal gibi, kralın sömürge politikasına karşı çıkan Voltaire gibi kimileri tarafından da eleştirilmiştir. Her iki durumda da, 1870'ten sonra, Fransa yeniden imparatorluğa yöneldiğinde ve Dupleix'in anısı, Montcalm'ın anısı gibi İngilizlerin nefretini yeniden ateşlediğinde kahraman oldu. 1881 ile 1913 arasında gerek Dupleix gerekse Fransız Hindler Kumpanyası hakkında on beş eser yayımlandı.

Kuzey Amerika'da Fransız-İngiliz rekabeti, bu kez, bir bö-

lüm yerleşimciyi diğer bir bölüm yerleşimciyle karşı karşıya getiriyordu. Ancak iki yerleşimci topluluğu arasındaki temel fark, birinin, Fransız tarafının, metropolün ilgisinden yoksun olmasına karşılık, Londra'nın Amerika'da bulunan İngilizce konuşanların savunmasında çok etkin olmasıydı. Bu farkın nedeni neydi?

Çünkü öncelikle, Fransız düşüncesine göre, bu bölgelerin değerlendirilmelerinden elde edilecek yarar çok sınırlıydı. "Bu kar yığınlarının değeri ne olabilir?" diye sorar Voltaire, Bakan Choiseul ise, 1758'de, Hollanda'nın bir mil karelik toprağının bütün Kanada'dan evlâ olduğunu söylemiştir. Daha ileri bir tarihte, Kont Jean-Frédéric de Maurepas şöyle yazmıştır: "Bu sömürge hüküm süren hava sıcaklığı Amerika adalarından elde edilen zenginlikleri üretmeye engeldir. Fransa Krallığında zaten yetişen ürünler burada da üretilmekte, şarap hariç." Bunlar toprak insanların düşünceleridir. Yedi Yıl Savaşları sırasında, Kanada'daki Frontenac kalesinin düşmesi üzerine Marki de Montcalm yardım çağrısı yapınca, Denizcilik Bakanı N. R. Berryer şöyle yanıt vermişti: "Ateş evi sarmışken ahırlarla uğraşamayız."

Fakat İngilizlerin Kuzey Amerika'ya bakışları farklıydı. Onlar için yerleşimciler el emeğini temsil ediyordu ve kendilerine düşük fiyattan hammadde (özellikle tahta) ve kürk gönderen, karşılığında da işlenmiş ürünler satabilecekleri müşterilerdi. "İstisnai" denilen bu sistem İngiliz girişimcilerin lehine çalışmalıydı -ama Amerika'daki yerleşimcilerin hiçbir şeyi, "bir çivi" bile imal etmemeleri ve tüm işlenmiş ürünleri Büyük Britanya'dan satın almaları koşuluyla.

İngiliz hükümeti, böylece, durmadan deniz aşırı yerleşimciler gönderirken, Fransa'daki Bourbonlar buna kayıtsız kalıyorlardı -hele Kanada'da yaşanan çelişkinin dinsel yönü rayına oturmuşken. 1740'ta, Amerika'daki İngiliz sömürgelerinde neredeyse bir milyon yerleşimci sayılırken, Fran-

sız yerleşimci sayısı ancak 80.000'e ulaşıyordu, birkaç bini de Louisiana'da yaşıyordu.

XVIII. yüzyılda göç hareketlerinin nedeni pek de dinsel baskılar olmamıştır (Nantes Fermanının kaldırılması üzerine Fransız Protestanlar Amerika'ya gitmeye kalkıştıklarında, Kral buna yasak koymuştu -zaten gitmek isteyenlerin sayılarının kabarık olduğuna dair herhangi bir kanıt da yoktur), göç hareketlerinin temelinde ekonomik nedenler bulunmaktadır, İrlanda'daki tarımsal bunalım nedeniyle Palatinat'ın (Almancası Pfalz; Mannheim, Heidelberg gibi kentleri kapsayan tarihi Alman eyaleti, e.n.) savaşlarla yıkılma uğraması gibi. Bu durumda, göçmen acenteleri devreye girmişti ki, acenteler İngiliz ya da Hollandalıydı, Fransız değil. Acentelere başvuran göçmenler Anglosakson ve Germen ülkelerinden geliyorlardı, İskoçyalıların torunları olan İskoç-İrlandalılar anayurtları olarak Ulster'i seçmişlerdi ve Ren bölgesinden de İsviçreliler ve Almanlar gelmekteydi.

Ohio'ya yerleşmiş çok sayıdaki Fransız batı yönünde yolu kestiği için, yeni yerleşimciler onları iç bölgelere doğru itiyorlardı; bu da anlaşmazlığa yol açan ilk neden olmuştur. İkinci neden ise, çok sayıda Kanadalı Fransızın, özellikle Vali Beauharnais döneminde, Büyük Göller bölgesi ya da Hudson Körfezi üzerinden Pasifik Okyanusu'na kadar uzanabilecek tüm yolları kontrol altında tutmasıydı. Bu "batıdaki denize ulaşma" isteği La Verendrye gibi adamların, kırları geçerek, Kayalık Dağlara ilk çıkanlar arasında olmalarına yol açmıştır, ancak bu işaretlenmiş toprakları tasarruf edemiyorlardı ve Hudson Körfezindeki İngiliz kumpanyasının gözü bu topraklardaydı.

Hindler Kumpanyası'nın hüküm sürdüğü Louisiana'da ise, Carolina-Georgia'daki İngilizlerle Fransızlar arasındaki anlaşmazlık Kızılderililerin de karışıkları silahlı mücadelelere dönüşmüştü. İngilizler Naçez ve Çikaças Kızılderililerini Fransızlara karşı kışkırtmayı başarmışlardı. Kum-

panya'nın Louisiana'yı savunmakta gösterdiği yetersizlik, bölgenin 1731'de kraliyet hükümetine iadesine neden olmuştu.

Londra'nın güttüğü politikadan çok, işte bu Anglosakson baskısı Fransızlarla olan çatışmaların çekirdeğini oluşturmuştu -ama İngiltere kendi yerleşimcilerini destekliyor, kamuoyu onları yüreklendiriyor ve Fransızlara karşı kışkırtıyorken, Versailles olaylara kayıtsız kalıyordu. Aix-la-Chapelle Antlaşması'nın (1748) ardından, ilk saldırı New-Scotland'daki Halifax'tan Akadya yönünde yapıldı. Bu arada, Massachusetts'deki yerleşimciler Saint-Laurent yönünde ilerliyorlardı, Saint-Laurent ile Atlantik'i birbirinden ayıran hatta ulaşılmışlardı. Aynı anda İrlandalı ve Alman başka yerleşimciler de Illinois'a yayılıyor ve Pickawillany kalesini kuruyorlardı, Virginialılar ise, George Washington yönetiminde, Jumonville'de bulunan Fransızlarla çarpışmaya girmişlerdi, Fransızlar Necessity kalesinde kısıtlanmışlardı, Jumonville ise esrarengiz koşullarda öldürülmüştü.

Fransızlara bir başka darbe de Vali Lawrence tarafından indirilmişti. Acadie'nin ele geçmesinden sonra, "büyük bir temizlik hareketi" başlatıldı, yani on bin kadar olan Fransız nüfusun yedi bin kadarı New England'a ve Amerika'daki diğer İngiliz sömürgelerine gönderildi.

Yedi Yıl Savaşları döneminde (1756-1763) operasyonlar yeniden başladığında, İngilizlerin deniz filosu tartışılmaz üstünlükteydi -60'a karşı 158 gemi-, bu yetmezmiş gibi 300 Fransız gemisini de ele geçirmişlerdi, Fransız deniz kuvvetleri 6000 adam yitirmişti. Deniz savaşı öylesine büyük bir başarıyla sonuçlanmıştı ki, İngilizler, Amiral Boscawen'in Lagos'ta La Clue karşısında elde ettiği zaferin üzerine Fransa'ya çıkartma yapma düşüncesiyle Belle-Isle'i işgal etmişlerdi.

Fransız kıyılarını bile savunmaktan aciz kraliyet donanması, saldırganın kalabalıklığı karşısında zaten ezilmiş

olan Kanadalı Fransızlara en küçük bir yardımda dahi bulunamıyordu. Yine de, Marki de Montcalm'in askeri becerisi İngiliz-Amerikan başarılarında gecikmelere yol açabilmişti. İngilizler ve Amerikalılar, Kanada'nın Louisiana ile bağlantısını kesmek için, önce Duquesne ve Frontenac kalelerini işgal etmişler, bu arada doğuda, Boscawen'in filosu Fransa'nın Kuzey Amerika'daki varlığını simgeleyen Louisbourg kalesini işgal etmişti (1758). James Wolfe'un Montcalm karşısında yer aldığı son bir çarpışmada her iki komutan İngilizlerin eline geçen Québec önlerinde can vermişti. Nihayet Montréal'de, Vali Marki de Vaudreuil, İngiliz kadın yerleşimcilerce sarılı bir durumda teslim olmak zorunda kaldı (1760).

Paris Antlaşması'nda (1763), gözü ülkenin işlerinden başka şey görmeyen XV. Louis'nin hükümeti denizaşırı faaliyetlere son verir; Kanada'yı İngiltere'ye vermek zorunda kalır ve Louisiana'yı eski sahibine, müttefiki olan İspanya'ya geri verir. Amerika'daki uçsuz bucaksız Fransız topraklarından geriye yalnızca -zaten Kanada'ya tercih ettiği- Kariyip'teki bir avuç toprak kalmıştır; bu tercihin üzerinde yeniden duracağız.

Fizyokrat Bourlamaque, kendi döneminde Fransız bozgununu irdelerken şu eksiklikleri işaret eder: "Toplulukların başındaki vali vekilharç ve komutanın yetkilerinin iyi düzenlenmemesi, Protestanlar lehine hoşgörünün reddedilmesi, yabancıların yararına bir göçmen politikasının bulunmaması, dinsel komuta birimlerince idare edilen yayılma politikasında meydana gelen aşırılıklar, yerlilere yönelik bir politikanın bulunmaması ve elbette metropolün körlüğü."

Tarihe geriye doğru bir göz attığımızda, 1763 yılının Fransız sömürge imparatorluğunun ilk biçiminin sonu olduğunu görürüz. Ancak o dönemde yaşayanların görüşleri farklıydı: Öncelikle, Fransa, Antilleri elinde tutuyordu ki

bu da en önemlisiydi, ayrıca bakanlar hâlâ Kanada'ya geri dönme hesaplarındaydı -Choiseul ve Vergennes bu konuda çalışma halindeydi.

Tam bu sırada Birleşik Devletler'in bağımsızlık savaşı başlar ve Versailles salt İngiltere'den öç almak için bozgunu yaşamasına neden olan yerleşimcilerle ittifaka girer. Bu koşullarda, Kanada'daki Fransızların nasıl olayların dışında kalabildiklerini anlıyoruz.

HAYATTA KALMA ÇABALARI VE YENİ REKABET ZEMİNLERİ

Büyük bir keşif olan Hindistan yolunun bulunmasıyla ortaya çıkan rekabetler ne 1776'da Amerika'daki olaylarla, ne Devrim'le, ne İmparatorlukla ne de 1821'e kadar İspanyol sömürgelerinin bağımsızlığa kavuşmalarıyla son bulmuştu -ancak anlamlarından bazı şeyleri yitirmişlerdi.

Fransız sömürge alanının Hindistan'ın, Kanada'nın, Haiti'nin yitirilmeleriyle çöküntüye uğraması konunun en çarpıcı yanı olmuştu. Ancak İspanya'nın uğradığı kayıp da az değildi -elinde yalnızca Filipinler, Küba ve birkaç küçük toprak parçası kalmıştı. Yine de, çelişkili bir şekilde, Paris Antlaşması'nın (1763), Fransız Devrimi'nin ve İmparatorluğun sonuçlarından en çok sarsılan Büyük Britanya olmuştu. Britanya tüm bu bunalımlardan zaferle çıkıyordu, ancak Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığıyla, yeni yeni yeşeren emperyalizminin en önemli dayanağını yitirmişti -dünyaya yayılmış İngiliz sömürgeleri iddiası yok olmuştu, çünkü bunlar başkaldırıyordu. İngiltere'nin kalbinde büyük yer tutan şu denizaşırı topraklara İngiliz nüfusu yerleştirme politikasını yeniden gözden geçirmesi gerekiyordu.

Üstelik, ikinci tipteki ve önemli ekonomik değerleri olan sömürgeler üzerinde, örneğin şeker üreten şu adalar

gibi, bir başka tehdit ögesi belirmişti. Getirdikleri kâr göz alıcıydı ve örneğin, Fransızlar açısından bakıldığında, Kanada'nın ve Hindistan'ın yitirmelerinden sonra, 1763-1789 arasında hiç bu denli refah içinde olunmamıştı. Oysa, 1880'den sonra siyahların başkaldırıları, köleliğin ve köle ticaretinin kaldırılması ile bu kârlı sömürge topraklarının geleceğini karartabilirdi. Paris'te ve özellikle de Londra'da daha şimdiden bu sömürgelere bağımsızlıklarını verip onlarla kârlı ticaretler yapmanın daha iyi olup olmayacağı tartışılmaya başlamıştı.

1815 sonrası dönemde, İngilizlere ve Hollandalılara kâr getiren yalnızca Hindistan ve Güneydoğu Asya adalarıydı. Eski sömürgeci rekabetin artık pek hükmü kalmamıştı, ama yine de belleklerde yaşıyordu.

Ayrıca Fransa yeniden imparatorluk kurmak üzere fetihçi bir politika izlemeye başladığında, girişimlerini eski İngiliz rakibinin yayılma alanlarının dışında -Cezayir, Annam, Senegal ve Tunus- yürütüyordu. İngilizler de şanslarını Avustralya, Yeni Zelanda vb. uzak diyarlarda deniyorlardı ve çatışma noktası Pasifik okyanusu oluyordu.

Büyük Dönüm Noktası: Mısır ya da Cezayir

Risk peşinde koşmak, tuzakların çevresinden dolaşmak, mantıksız davranmak gibi kendini çevreleyen efsaneler bir yana bırakılacak olursa, Bonaparte'ın Mısır'a yaptığı sefer yeni tip bir yayılmacılığa geçişi simgeler. Konsül (Napoléon'un o sıradaki unvanı, e.n.) bir bilim adamı kalabalığıyla çevrili olarak ve ordularıyla birlikte, Enstitü üyesi sıfatıyla ortaya çıkar: 21 matematikçi, 3 astronom, 17 mühendis, 13 doğabilimcisi, 22 basımcı, vb. aralarında Monge, Geoffroy Saint-Hilaire, Berthollet gibi çok ünlü şahsiyetler de vardı. *Uygarlığı* cisimleştiren bir orduyla geldiğini göstermek istiyordu, *ne altın ne de İsa* söz konusuydu. Bona-

parte "Memluktardan çok, Tanrı'ya, peygamberine ve Alcoran'a -yani Kuran'a- saygı duyduğunu" söylüyordu.

İkinci konu ise, bu serüvenin köklerinin daha uzun süreli bir konjonktürde kök salmış olmasıdır; geleneksel tarihyazımı olayların anlatımını kronolojik bir sıralamayla yapar: Eski Rejim, Devrim, İmparatorluk, Restorasyon dönemi. Talleyrand 1797'de, yine Enstitü'de, aslında Choiseul'e ait olan ve Mısır'ın Fransa'ya bağlanmasını isteyen bir tasarımı yeniden ele aldı. Mısır o dönemlerde çok gözdeydi, zaten Voltarie de, Savary'den sonra, *Voyage en Egypte et en Syrie* (Mısır'a ve Suriye'ye Yolculuk) adlı eserinde ülkenin betimlemesini yapmıştı. Böylelikle Hindistan yolu tekrar açılacak ve 1784'te Mizor Sultanı olan müttelik Tippoo-Sahib'e ulaşılabilecekti (Y. Benot).

Burada söz konusu olan yenilik, tasarımın yepyeni bir düşünceyle birlikte ele alınmasıydı: Önlenemez bir biçimde çöküşe giden ve II. Ekaterina ile II. Joseph'in, yerine bir Yunan İmparatorluğu kurmak istedikleri, bu arada da birkaç parçasına göz diktikleri şu Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak. İspanya ve Fransa'ya da pay düşecekti. Fransa'nın payı ya Mısır ya da Berberistan olacaktı. 1802'de, Bonaparte Cezayir kentine bir sefer öngörür, "çünkü bu haydutluklar Avrupa'nın ve modern zamanların ayıbıdır." 1808'de, bir kez daha, Mısır'ın yeniden fethini tasarlar, bu toprağı İngilizlere bırakmamak için. Napelyon'un ilk elde kazandığı zaferlere rağmen bir türlü ele geçiremediği bu "hasta adam", Osmanlı İmparatorluğu uğruna rekabet doğar böylece. Ancak Napoléon'un ordusunu yenilgiye uğratan İngilizler Mısır'a yerleşmeye kalkınca, Mehmet Ali onları gemilerine geri binmeye zorlar ve ülkede kalan Fransızlarla Mısır arasında bir ittifak kurar.

Özellikle Mısır seferi ve Cezayir tasarısı sömürgeleştirme tarihinde bir dönüm noktası oluşturur; çünkü bu konuda girişimde bulunanlar olayın köleliğe ve köle ticaretine

karşı bir mücadele olduğunu ilan etmişlerdi. Ve böylelikle, XIX. yüzyılda, Afrika'yı fethedenlere sağlam bir gerekçe bulmuşlardı.

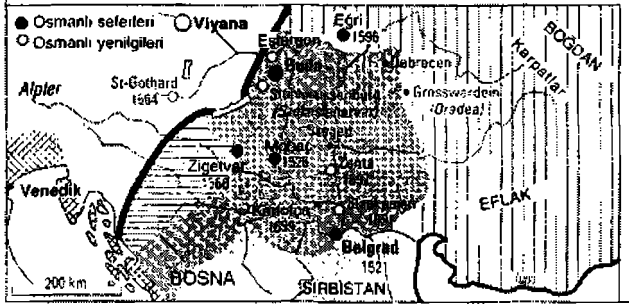
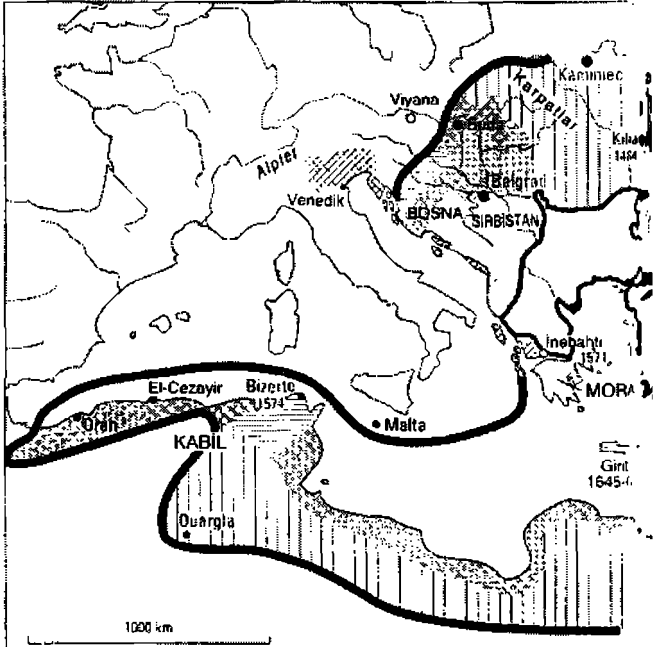
Bir Parantez:

Mısır Emperyalizminin Geçici İhtişamı (1820-1885)

Fransa ve İngiltere'nin Mısır üzerinde kimi niyetler besledikleri sırada, bu ülke Osmanlı İmparatorluğundan kopmaya başlamış ve Arap emperyalizminin ve sömürgeciliğinin güney yönündeki, yani Sudan yönündeki eski yollarını aramaya koyulmuştu. O tarihte Ruslar Kafkasya'da ilerledikleri için, Mısır'ın beyaz köle sağladığı ana kaynak kurumaya yüz tutmuştu. Müslüman devletler Çerkez ve Gürcü kölelerinden mahrum kalınca, köle bulmak umuduyla yeni kaynaklara yönelmişlerdi ve Nil Vadisi boyunca var olan trafikte yeni bir atılım yaşanmaya başlamıştı. Etiyopyalı erkek ve kadınlar köle olarak zencilerden daha değerli olduklarından, Mısır yayılcılığının ana hedefi Etiyopya'ydı.

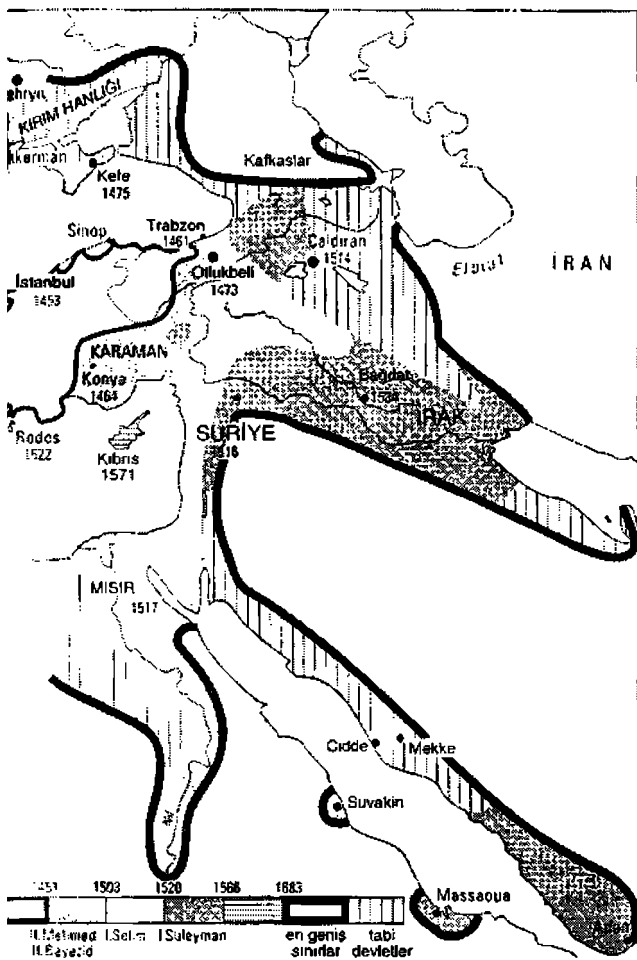
Mısır Valisi Mehmet Ali, Hicaz'da işine yarayacakları düşüncesiyle, ordusuna siyahları almak niyetindeydi, çünkü Nizam-ı Cedid (Avrupa ölçülerinde oluşturulmuş yeni ordu) askerleri Arabistan sıcağına dayanamıyorlardı. Mısır, Kutsal Toprakları Vahabilerin elinden almak istiyordu. Böylece Mehmet Ali hem Kahire'nin hem Sudan'ın hem de Kutsal Toprakların efendisi sıfatıyla büyük Arap İmparatorluğunu kurabilecekti...

Sudan'ın fethi Osmanlı egemenliği döneminde, Mehmet Ali'nin kendi hesabına başlamıştı. Hareket Darfur'a -Nil'in kaynaklarına doğru- varıncaya kadar birkaç on yıl geçmişti, ama ülkenin esas bölümleri 1820 ile 1826 yılları arasında alınmıştı. 1824'te, Mısırlılar Hartum'u kurdular, pek çok ayaklanmaya neden olacak bir vergi rejimi koydu-

V.-XVII. yüzyıllar arası

lar ve Osmanlı Türkçesini idari dil olarak zorunlu kıldılar. Osmanlı İmparatorluk geleneğinde yöneticilerin farklı etnik kökenlerden gelmeleri sömürgelere kadar uzanırdı. 1821'den 1885'e kadar -önce Osmanlı egemenlik dönemi, sonra Mısır dönemi- Mısır'ın başına 8 Çerkez, 2 Kürt, 5 Türk, 2 Yunan, 1 Arnavut, 1 İngiliz (gelecekteki Gordon Paşa) ve bir tek Mısırlı yönetici olarak gelmişti. Vergilendirmede temel öge topraktı, vergiye tabi birim yıllık ürün miktarına göre yılda 15-132 kuruş ödenmesi gereken büyük su tekeri (*sagiya*) sayısıydı. Susuz tarım yapılan araziler ve hurmalıklar vergi kapsamı dışında tutuluyordu. Siyah askerler Sudan'ın dışına çıkınca hastalanıp öldüklerinden, bunlar kendi topraklarının sömürgeleştirilmesinde kullanıldılar. Bu siyah askerler tam bir askeri eğitim alarak, bir süre sonra bir paralı askerler kasti oluşturdular. Bunlara Nubi denilmeye başladı ve Mısır Hıdiv'i kendi ülkesinde siyahlardan kurulu bir orduya sahip olamasa da, Sudan'da sahipti. İlerki tarihlerde, bu siyah paralı askerler Tanganika'da Almanlara ve Kongo'da Belçikalılara hizmet verdiler. İdi Amin Dada işte bu paralı askerlerin soyundan gelen örneklerden biriydi.

Mısır yayılmacılığı Beyaz Nil'in kaynaklarının keşfine kadar uzandı. Siyah kabilelerin zayıflıklarından yararlanarak Hartum'dan çıkış yaptı. Yörede çok sayıda fil vardı ve durum maceraperestlerin ve turistlerin ilgisini çekti, öyle ki 1860'lı yıllarda "Sudan'a seyahat" bir tür edebiyatın gelişmesine yol açtı.

Oysa, Mehmet Ali'nin ardılları, Abbas ve Muhammed Said, işte bu Avrupalı akımına karşı çıktılar. Miras yoluyla, 1867'de, Hıdiv unvanını alan İsmail ülkesini modernleştirmek istedi ve dönemin diğer hükümdarları gibi, o da demiryolları ve buharlı gemiler karşısında büyüdü. Kısa bir süre sonra, Süveyş kanalının inşasına girişti, kanal De Lesseps'in eseriydi.

Yüzyılın bu olayını İsmail Mısır'ın ihtişamının göstergesi olarak kullandı, ona göre bu ülke artık modern çağın "büyük güçleri"nden biriydi. Kanalin açılışına prensler, yazarlar -Ibsen, Fromentin, Zola, vb.-, müzisyenler davet edilmişti. 1869'da, İmparatoriçe Eugénie kanalı geçen gemi kortejinin en başında yer aldı ve 1871'de, Kahire'de, Verdi tarafından o gün için özel bestelenmiş *Aida* temsiliyle opera binası açıldı.

Mısır "Batı'nın çekiciliği"ne kapılmıştı.

Avrupa'nın emperyalist niyetlerinden bütünüyle haberdar olan İsmail, Amerikalı mühendislerle ve askeri danışmanlara çağrıda bulunarak, Yukarı Sudan'da kolgezen Fransızlar ve İngilizlerle arayı açmak istiyordu. 1878 Evrensel Sergisinde, Mısır Afrika İmparatorluğunun Çad gölüne kadar uzandığını ve Atlantik'e kadar giden bir yol taslağını gösteren bir haritayı sunacağını ilan etmiştir.

Gerçekte, yalnızca Somali kıyılarına kadar yapılan seferlerden olumlu birkaç sonuç elde edilmişti, ancak 1875-1876 yıllarında Etiyopya birlikleri Mısır birliklerini yenilgiye uğrattı.

Köle ticaretine son verme işini Hıdiv İngiliz Gordon Paşa'ya vermişti, Hartum'daki hükmet görevlisi olayı bir seferberliğe dönüştürdü. Oysa köle ticareti neredeyse bin yıldır ülkenin ekmek kapısıydı; köle taşıyamayan kervanlar yıkıma uğradılar. Bu arada Mısır'ın modernleştirilmesi için yapılan harcamalar kısa sürede ölümcül hale gelen borçlanmalara neden olmuştu. Mısır alacaklıların eline düşmüş, ekonomisinin can damarları vesayet altına alınmıştı. 1879'da, Hıdiv görevinden feragat etti, bir süre sonra, Arabi Paşa Mısır'daki Avrupa baskısına karşı ayaklandı ve 1882'de, İngilizler ülkeyi işgal ettiler.

Mısır sömürgesi olan ve Osmanlı idari yapısı altında kalan Sudan'a gelince, o da Britanya toprağı olmuştu. Bu koşullar altındayken, Muhammed Ahmed adlı bir mehdiye

karşı Hartum'u savunmaya gelen Gordon Paşa ezici bir güçle karşılaştı ve orada öldürüldü (1885). Kahramanca ölümü İngiltere'yi çok sarstı.

Cezayir-Tunus: Bir Yayılmacılık Tipinden Diğerlerine

Cezayir'in fethi, özellikle Marsilya bölgesinin siyasal ve ticari amaçlarına karşılık vermişti. Ülkenin sömürgeleştirilmesi emperyalizm öncesine ait eski tip bir yayılmacı anlayışla gerçekleştirilmişti. Ancak bir süre sonra, Cezayir Fransız -özel- sermayesinin korumalı bir av alanı haline geldiğinde ve Fransız Devleti de gelen kârı güvence altına aldığı anda, sömürgecinin konumu değişikliğe uğradı. Tam da bu noktada, sömürgelerin ve yayılmacılığın bütçede büyük delikler açtığına dair çok yaygın olan düşünceye bir soru işareti koyabiliriz, bu yargı sorunun yalnızca bir yönünü ele alır. Gerçekte bu sömürgeler devlete pahalıya mal olmakla birlikte, metropolün özel sermayesine çok büyük kârlar da getirmekteydi.

Sessizce geçirilen bir faktör daha vardır, o da devletçe yapılan masrafların yerleşimci konumundaki (Fransız) yurttaşlarının zenginleşmelerine yaradığıdır; eğer metropolde kalsalardı, bu yurttaşlar ne bu avantajlardan yararlanabilir ne de böyle zenginleşebilirlerdi. Daha ilerde, ülkenin tümüyle alınmasından yüz yıl sonra, memurlar dahil, Cezayir'deki Fransızların yaşam düzeylerinde görülen iyileşmeye ve bunun Fransa'daki yurttaşlarınıninkine karşılaştırılmasına değineceğiz.

Ayrıca Cezayir'i sanayi-öncesi bir konumda tutmak, özellikle de Fransız "eyaletlerinde" korumacılık egemenken, metropoldeki sanayiye yatırılan sermayeye risksiz bir açılım sağlamaktaydı.

Fransa'nın Cezayir girişiminde yabancılar saf dışı bırakılırken, Tunus'ta Avrupalı güçler konsolosları aracılığıyla

etkilerini göstermek için yarış halindeydiler: Maccio ile İtalya, Rosutan ile Fransa, Wood ile Büyük Britanya.

Benimsenen yöntem, ülke için bayındırlık alanında imtiyazlar elde etmek ve Bey'i ileride ödeyemeyeceği borçlar altına sokmaktı -bu yöntem özellikle Tunus'ta ve Mısır'da çok işe yaramıştı. Tunus'ta, Fransız-İtalyan rekabeti keskindi. Rubattino şirketi Tunus-La Goulette demiryolu imtiyazını, Fransız Bône-Guelma demiryolu şirketini bertaraf ederek, bir İngiliz şirketi alınca rekabet iyice su yüzüne çıktı. Her üç ülke de, Naiplik yönetimi üzerinde gerçek bir üçlü himaye anlamı taşıyan, Borç Mali Komisyonunda yer alıyordu; başkan yardımcılığında Victor Villet adlı bir Fransızın bulunması Fransa'ya öncelik veriyordu. Nihayet, Fransızlar bir yanaşmalarını, Hayrettin'i, başbakan olarak tayin ettirmeyi başardılar. Fransız çıkarları artık 90.000 hektarlık *Enfida* arazisini ele geçirebilirdi. Böylece araziler üzerinde spekülasyon yapanlarla Tunus'un bonoları üzerinde spekülasyon yapanlardan kurulu bir tür mali konsorsiyum oluşur. Konsorsiyumun üyeleri Sömürgeci Partinin çekirdeğini oluşturmuşlardı, "Gambetta'nın çevresinde bulunuyorlardı", politik çevrelerde olan bitenle ilgileniyor ve işbirliği yapıyorlardı, bu ilişkiler Jean Ganiage'ın kişiliğinde örneğini bulmaktadır.

İngiltere'nin Kıbrıs'ı ele geçirmeye hazırlandığı sırada (1878), Lord Salisbury'nin Waddington'a söylediği sözler yankı uyandırmıştı: "Kartaca'yı Barbarların elinde bırakamazsınız." Disraeli de buna katılmıştı ve Wood'un Tunus hakkında bildirdiği güçlükler bile aşılabilecekti. İtalya Fransa'nın niyetlerini hissedince, bunu protesto ederek Tunus'a gönderdiği İtalyan yerleşimci sayısını artırdı. Kısa sürede İtalyan nüfus 10.000'e ulaştı, buna karşılık Fransızlar 1000 kişi kadardı. Bu durum Bismarck ve Salisbury'nin ardılı Gladstone'u harekete geçirdi ki, onlar da bir Fransız-İtalyan rekabetinin doğmasından hoşnuttular. Ancak

Bismarck, Alsace-Lorraine'i yitirmesinden sonra, Almanya'nın onun yoluna çıkmasını pek de akıllıca bulmuyordu. Fransız Büyükelçisine "Armut olgunlaştı, onu kopartmak size kalmış" dedi.

Teoride egemenliğini sürdüren Babıâli birkaç on yıl öncesinde Cezayir'in geri dönmeyecek şekilde kaybedilmesine asla izin vermezdi. Fakat o zamandan bu yana, Tunus'tan başlamak üzere, Cezayir'e çok sayıda yerleşimci gelmişti, Fransız yerleşimciler bir yağ lekesi gibi yayılıyordu... 1871'den 1881'e kadar sayıları 2379'a ulaşmıştı, ancak 2380'inci yerleşimciyle, Fransız ordusu "Krumir tehlikesine" karşı harekete geçme bahanesine kavuştu. Başarıya kolayca ulaşılması tüm dünyayı şaşırtmıştı. Almanlar Türklerin Trablus'tan müdahalede bulunma niyetlerini geçiştirerek yardımda bulundular. İtalya olayı protesto etti ve ülkenin güneyinde yeni bir sefer düzenlenmesine neden olan ayaklanmalar çıktı. Ancak Bey tarafından imzalanan Bardo Antlaşması, Clémenceau'ya rağmen, Jules Ferry'nin sayesinde Fransız Meclisi tarafından onaylandı.

Bu antlaşmayı, 1883'te, Tunus üzerinde Fransız himayesini getiren La Marsa Antlaşması izledi. Bu, genel valisini (bir Fransız) dışişleri bakanı yapan, rakip güçleri ve Bey'i Fransa'ya tabi kılan yeni bir formüldü. Böylece himaye kurumu, metropolde, denizcilik bakanlığı'na değil, Quai d'Orsay'e (dışişleri bakanlığı, e.n.) bağlanmıştı. Antlaşma metninde Tunus'un "egemen" bir yabancı ülke olduğu vurgulanmıştı.

Tunus olayında güçlerin rekabeti pek de gözler önüne serilmemişti, çünkü Fransız yayılmacılığı İngilizleri ya da Almanları ilgilendiren bölgelerden uzak bir yerde gerçekleştirilmişti, karşı çıkan yalnızca İtalyanlardı. Büyük Britanya olaya göz yummuştu. Fransa, güçlü bir Arap milliyetçiliği patlaması yaşayan Mısır'dan, rekabetin çok sıcak geçeceği tehlikesinin belirdiği sırada silinmişti.

Fas'ın durumu da iki farkla Tunus'un konjonktürüne benziyordu. Fransa başlarda Almanya'nın desteğini alıyorken, Kayzerin tutumunu değiştirdiğini hissetmişti; 1880'lerden yüzyılın sonuna doğru, Almanya gitgide daha fazla emperyalist hırslara kapılıyordu, özellikle de Afrika'nın paylaşımında hevesi kursağında kaldıktan sonra. Bir yandan Fransa'yı tehdit ederken, diğer yandan bu ülkeyle arasında bulunan gayri resmi işbirliği anlaşmasının sınırlarını deniyordu. Bu nedenle Fas'ın vesayet altına alınması otuz yılı aldı. Bir diğer fark ise, Fransa'da ekonomik ve mali çıkar çevreleri "son tahlilde, isteklerini devlete kabul ettirirken, Tunus olayında henüz bunu yaptıracak güçleri yoktu" (J. Thobie).

Yaklaşık 1906'ya kadar, başta Schneider, Paris ve Hollanda Bankası gibi finans kuruluşları Tunus'ta yapılabilen benzer şekilde hareket etmişlerdi: Sultan'a borç para veriyorlardı, ülkenin mali kontrolünü ele geçiriyorlardı, kendilerine pazarlar açıyorlardı vb.; bu arada, diplomatlar zemini temizleyerek Fransa'nın müdahalesini hazırlıyorlardı. Delcossé, Schneider varlıklarının Sultan'ın henüz gerçekleşmemiş isteklerini yerine getirmekte yetersiz kalacağı düşüncesiyle, konuların mali yönlerini yakından izliyordu. Böylece Paris ve Hollanda bankasını tercih ederek mali sermayenin oyunu götürmesini sağladılar. O sırada, Fransız bankalarının çıkarı hükümet politikasıyla birliktelik gösterme eğilimindeydi, Sultan'a dayattıkları koşullar çok katıydı ve hiç kimse askeri bir işgalin verilen borçları daha iyi bir güvence altına alacağını düşünmüyordu. *Fransız Afrikası Komitesi*, Oranie'den sınırın öbür yanındaki vahaların şeflerinin işbirliğini satın alması için General Lyautey'e bile mali yardımda bulunuyordu, bu vahalar Colomb-Béchar, Figuig, Berguent idi... Cezayir'de Vali Jonnart tarafından desteklenen Lyautey "sarmaşık gibi ilerliyorum" diyordu.

Yine de, 1844'te, Sultan'ın müdahalesi Abdülkadir'in

ülkeyi Fransa'ya karşı savunmasına yardım etmişti, hareket askeri bir bozgunla sonuçlanmış olsa da, Cezayir topraklarında batıya doğru yayılmayı sınırlandırmıştı. Ancak burada sınırlar henüz belirli değildi, Lalla Marnia Antlaşması'nda Fas'la Cezayir arasında bir kara sınırından çok, hangi kabilenin hangi yönetime bağlı olacağı belirlenmişti. Durum sürtüşmelere neden oluyordu. 1960'tan sonra, her iki ülkenin bağımsızlığa kavuşmasından sonra bile bu sürtüşmeler yaşamaya devam etti...

İşin aslı, bu bölgelerde kayaların altında zengin fosfat yatakları olduğunun sanılmasıydı.

1880 tarihli Madrid Konferansından beri Fransa, Fas'ın olanaklarının kullanımının uluslararasılaşmasını kabul etmek zorunda kalmıştı: İspanya, Büyük Britanya, Almanya. Delcassé Mısır'ı önüne atarak İngiltere'yi bu niyetinden vazgeçirmişti, İspanya'ya da Rio del Oro bölgesini işgal etme hakkı tanınmıştı. Geriye Almanya kalıyordu.

Almanya ile anlaşmazlık 1906 tarihli El-Cezire Konferansından önce alevlenmişti; II. Wilhelm'in Agadir kenti karşısına top donanımlı bir savaş gemisini yerleştirdiği 1911 yılında iş iyice ciddiye bindi. II. Wilhelm'in Tanca'ya geçmesi Arapların elli yıl kadar sürecek Almanya sempatisini yaratmıştı. Alman Kayzeri Fransız ve İngiliz emperyalistlerinin iştahına set çeken sömürgeci bir gücü temsil ediyordu.

Emperyalist Çağda Sömürgeci Rekabetlerin Keskinleşmesi

XIX. yüzyılın sonuna doğru, bir yanda gelişmekte olan ve iç içe geçmiş mali ve endüstriyel gruplar, diğer yanda devletler, ürünlerini ya da sermayelerine mahreç bulmak isteyen endüstrici ulusları arasındaki rekabeti körüklüyorlardı. Sömürgeleştirme işlemi bu yayılmanın biçimlerinden biri

haline geliyordu, ama aynı zamanda, toprak elde etmenin en güvenli yöntemiydi de. Yine de, uygulanabilir yöntemlerin en avantajlısı sayılmazdı. Örneğin Fransa'da, 1870 ile 1914 yılları arasındaki ekonomik ve mali genişleme esas olarak sömürge imparatorluğunun dışında kalan yerlerde gerçekleşmişti: 1882'den önce daha çok Osmanlı İmparatorluğunda, 1891'den sonra ise özellikle Rusya'da. Ancak bu durumda bile, uzun vadede ya da fırsat doğduğunda, yarı-sömürgeci nitelikte bir düşüncüyü dışarıda bırakmamaktadır. Buna 1881-1882 Mısır bunalımı, 1882'deki Tunus mali bunalımı, 1918'de Osmanlı İmparatorluğunun paylaşımı ve Rus iç savaşı ve yabancı müdahalesi sırasında (1918-1920) Rusya'nın "etki bölgelerine" bölünmesi tasarrufları örneklerdir.

Fransa'nın deniz aşırı topraklara politik olarak yerleşmesi ile Fransız ticaret eğrisi arasında mutlak bir korelasyon bulunmasa da, en azından, İmparatorluk içi ihracat payı ile toplam ihracatta görülen gerileme arasında ters yönde bir korelasyon gözlenmiştir.

Açıkçası, diğer her şey gibi, Fransa'nın sömürgelere doğru yayılması 1871 tarihinden sonra yaşadığı başarısızlıkları telafi etme anlamı taşımaktadır, bu yayılma aynı zamanda, ekonomik anlamda bir güvencedir ve bu haliyle de telafi rolünü üstlenmiştir.

Kara Afrika'nın Paylaşılması

Kongo'nun bir türlü paylaşılabilmesi üzerine, uluslararası anlaşmazlıklarda hakem rolüne soyunarak bunu kabul ettirmek isteyen ve bu arada nihayet pastadan pay almayı düşünen Bismarck, Berlin'de bir konferans düzenleyerek tarafları masaya oturtur: Özel statüde katılan Belçika Kralı II. Léopold, ajanı Stanley ve Fransa adına Brazza.

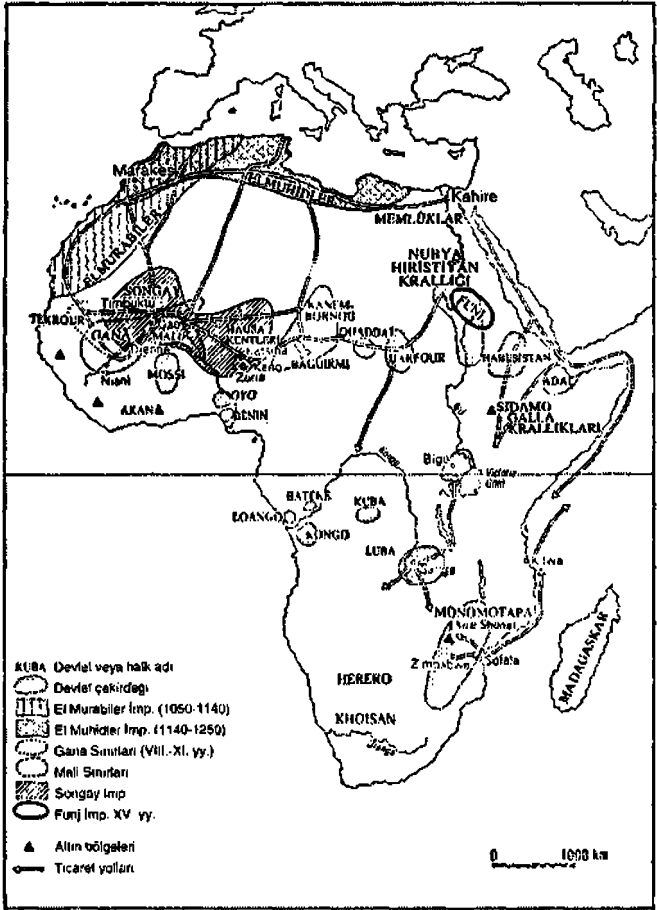
Léopold ile ajanının isteklerinden vazgeçme olasılığına

karşılık Fransa, Kongo üzerinde öncelik ya da tercih hakkı elde etti. Ancak Büyük Britanya ile Portekiz, Fransa tarihinde ilk kez büyük bir törenle Parlamentoda onaylanan Makoko Antlaşması'nın imzalanmasıyla yazıya dökülmüş olan Fransız iddialarının böylesine genişlemesine karşı protestoda bulundular. Portekiz "tarihsel" haklarından dem vuruyordu. Gerçekten de, Brezilya'nın kaybedilmesinden beri, kimi Portekiz çevrelerinin aşırı milliyetçi bilinci, sürrekli kan kaybeden sömürge imparatorluğunun artık bir rönesans yaşaması gerektiği görüşündeydi. Ayrıca, 1873 ile 1896 tarihleri arasında, Sao Tomé'de ve Angola'da ekonominin yeniden canlanması, tüm Avrupa'da olduğu gibi Portekiz'de de büyük bir çöküşle noktalanmış ve bu durum yeniden Afrika'ya yönelme hareketiyle birlikte bir mikro-emperyalizm eğiliminin de doğmasına neden olmuştu. Portekiz'in bu yeni konumu Berlin Konferansı'nda şiddetle ifadesini bulmuş ve eskiye dayalı edimimleri sayesinde, ülkenin esas gücünden beklenmeyecek büyüklükte bir pay almıştır. Gerek İngilizler gerekse Almanlar, Fransa'nın sonsuza dek genişlemesini görmektense Portekiz sömürgelerinin kıta içlerine doğru büyümesini yeğlemişlerdi. Angola ve Mozambik'te olan tam da buydu.

Temelde bir *gentleman's agreement* (centilmenlik anlaşması) olan Berlin Konferansı'na (1884-1885) on dört devlet katılmıştı. Avrupalı güçlerin her biri bir diğerine haber vermeksizin vahşiler gibi toprak elde etmeye kalkışmayacak ve itirazda bulunulabilmesine zaman tanıyacaktı. *Res nullius* (yok sayılan) kategorisinde tutulan Afrikalı halklar ya da krallar tartışmalarda ne konu olmuş ne de bundan haberdar edilmişlerdi.

Konferans'tan esas kârlı çıkan, Kongo üzerinde mal sahibi hükümdar unvanı herkesçe kabul edilen ve böylece egemenlik alanına Katanga'yı da ekleyen Léopold olmuştu. Tercih hakkını elde bulundurması nedeniyle, Fransa bu işe

Sömürgecilik Öncesi Afrika Siyasi Haritası

Kaynak: Catherine Coquery-Vidrovitch, *Afrique Noire*, Paris, Payot, 1985, s. 90.

göz yumarken ileride ganimeti elde etmeyi umuyordu. Oysa 1908'de, Belçika Devleti bu toprakları miras hakkı olarak devraldı.

Konferansın ardından, toprak elde etme amacındaki başlıca Avrupalı güçler, aralarında sınır anlaşmaları yaparak Afrika topraklarına hücum ettiler. Yapılan sınır anlaşmaları, yüz yıl sonra, Afrika devletlerinin bağımsızlıklarından sonra dahi geçerli sayıldı. Büyük Britanya bu sınır anlaşmalarından otuzunu Portekiz'le, 25'ini Almanya'yla ve 149'unu Fransa'yla imzaladı... Afrikalılar ile yapılan anlaşmalara gelince, Fransa 118 tanesini yalnızca 1819 ile 1880 tarihleri arasında yaptı, 1914'e kadar ise 126 anlaşma daha imzaladı, Stanley, benzeri 257 anlaşma yaptı vb.

Almanya daha o zamandan etki alanlarını belirlemişti: Bremenli bir tacir olan Luderitz'in 1882'de ayak bastığı ve bir süre sonra bir Alman filusunun misyonerler getirdiği Güneybatı Afrika, sonra Kamerun (ülkenin adının yazılış şekli o tarihte saptanmıştı), 1884'te Hachtingal adlı bir kâşifin tanımladığı Togo ve nihayet, Zanzibar'dan bir avuç adamla yola çıkan Carl Peters sayesinde işgal ettiği Doğu Afrika. Daha batıda, *Deutsche Ostafrikanische Gessellschaft*'ın (Alman Doğu Afrika Kumpanyası) Almanları *Imperial British East Africa*'nın İngilizleri ile karşılaştılar ve paylaşım Tanganika ile Nyassaland arasında yapıldı, İngilizler Uganda'ya tek başlarına yerleşerek daha sonra Zanzibar'ı da ele geçirdiler (1888-1890).

Senegal'den yola çıkan Fransızlar Çad gölü ile Nijer yönünde (Borgnis-Desbordes 1882'de Bamako'yu kurdu) ilerliyorlardı. *Royal Niger Company*'nin İngilizleri aşağı Nijer'e yerleştiklerinden, Fransızlar "kara kıtanın kavşağı" Çad'a yöneldiler. Fransa tüm sömürgeleriyle bağlantısını bu gölün çevresinde gerçekleştirmeyi düşünüyordu: Kuzey Afrika, Senegal ve Nijer, Gabon ve Kongo'nun diğer Fransız sömürgeleriyle zaten bir bağlantısı bulunuyordu.

Berlin Konferansı, daha önce belirttiğimiz aksine, Kara Afrika'nın gerçek anlamda paylaşılmasına yaramamıştı, hinterlandın içinde yer alan etki alanlarının karşılıklı tanımlanmalarını da sağlayamamıştı. Konferans yalnızca "oyunun kurallarını" koymuştu ki, böylece, "bayrak yarışı" denilen bir operasyonlar ve ilhaklar zinciri başlamıştı, katılan Avrupalı güçlerden her biri en büyük toprak parçasına bayrağını dikmeye bakıyordu... Ama, Berlin'de güçler Afrika'ya tam anlamıyla el koydular.

Berlin'de "paylaşım" bir söylence düzeyindeyken, Afrika'da fetih hayalleri gerçek olmuştu.

Denizler hâkimi İngiltere her şeyden önce kıyıları kontrolü altına almak istiyordu, Gambiya'daki Freetown'dan, Cape'ı geçerek, Zanzibar'ın ötesine kadar. Daha sonra, Cecil Rhodes'un Güney Afrika'daki eyleminden ve Mısır'ı işgal etmekten kaynaklanan bir cesaretle, Büyük Göller bölgesi üzerinden geçerek Cape ile Kahire arasında bir bağlantı yapmayı hayal eder olmuştu.

Senegal ile Nijer arasında kalan Fransa Çad gölü çevresinde Büyük Sahra'yı, Kuzey Afrika'yı ve Batı Afrika'yı birbirine bağlamak istiyordu. Ayrıca, Léopold'ün Kongo'suyla büyüyeceğini umduğu Gabon yoluyla, Yukarı Nil üzerinden Cibuti'ye ulaşmayı düşünüyordu. İşte bu yol ile İngiliz Cape-Kahire tasarısının çakışmasıyla Kitchener ile Yüzbaşı Marchand arasında Fachoda olayı meydana geldi (1898).

Almanya'nın niyeti Kamerun'dan başlayıp Tanganika'ya kadar uzanan bir *Mittel Afrika* İmparatorluğu yaratmaktı. Ancak, bu iki yer arasında Léopold'ün Kongo'su bir set gibi duruyordu. Portekiz'in hayali ise Angola ve Mozambik'e konmaktı ancak Boer Cumhuriyetlerinin ve İngilizlerin kuzey yönündeki atılımları ona engel oluyordu.

Bu rekabet anlaşmazlıklarını düzene sokan çok sayıda anlaşma yapıldı -kendilerince tepki gösteren ilgili Afrikalı

halklardan bağımsız bir biçimde.

İlk anlaşmalar, 1886'da, Kilimanjaro bölgesiyle Zanzibar'ın hâkimiyeti konularında Almanya ile Büyük Britanya arasında yapıldı. Tanganika'da Kral Abuşiri, Emin Paşa'nın (gerçek adı Edward Schnitzer) Almanlarına karşı ayaklanınca, Almanlar ile İngilizler arasında bu adama yapılacak yardım konusunda anlaşmazlık çıktı ve Almanya *Deutsche Ostafrikanische Geselleschaft*'a ait toprakları İngiltere'nin yetkisine veren bir anlaşmayı imzaladı (1890). O tarihlerde, Uganda'ya doğru yolların bulunduğu bu bölgenin tümü dervişlerin egemenliğindeydi, bölgenin sınırları, Sudan'dan Kenya'ya uzanmayı düşünen İngiliz tasarılarının Carl Peters'in yaptığı anlaşmalarla tehlikeye girmeyecekleri şekilde çizildi.

Henri Brunschwig'e göre, 1890 yılında imzalanan bu anlaşma, bu sömürgeci emperyalizm döneminde imzalanan anlaşmalara tipik bir örnekti. Anlaşmanın birinci maddesinde, Stanley'in de onaylamasıyla, Mfoumbiro dağları (Rwanda) İngiltere'ye bırakılıyordu, daha sonra bu dağların var olmadıkları anlaşıldı. Yine, Nijerya'yla Kamerun arasında sınır olması düşünülen Rio del Rey'in kıyıda kalan bir engebe dizisinden başka bir şey olmadığı da sonradan anlaşılmıştı... Etki alanları belli belirsiz çizilmişti ve Almanya'nın Uganda ve Zanzibar'da vazgeçtiği topraklara karşılık Kuzey denizi açıklarındaki küçük Heligoland Adası verilmişti, "üç krallığa karşılık bir banyo küveti" (Carl Peters). Oysa, Bismarck için önemli olan Avrupa'ydı ve 1890 yılında Büyük Britanya ile anlaşmak istiyordu. Üstelik, ardılı Caprivi'nin de düşündüğü gibi, "krallıklar fethetmek için vardı, banyo küvetine gelince, onu banyo odasına kaldırmak yeterliydi." Fakat, Alman milliyetçileri bunu hazmedemediler.

1890'da Çad'a ilişkin olarak Fransa ile İngiltere arasında yapılan ilk anlaşmada da aynı arazlar vardı, sınırların

belirsizliği, yerli otoritelerin yok sayılması: "Her iki hükümet de, ileride, halihazırdaki arazinin doğal yapısına uyarak çizilen sınırları kesinleştirecek karşılıklı anlaşmalarla, yavaş yavaş ideal hale getirilmelerini gerekli görmektedir."

Bahr el-Gazal ve Yukarı Nil bölgesi civarında meydana gelen, Marchand olayı nedeniyle Fransa ile İngiltere arasında doğan bir krize son veren olay, yeni yüzyıla girildiği sıralarda, Almanya ile İngiltere arasında yaşanan deniz gücü rekabeti olmuştu -dünya egemenliğini elde etmeye yönelik çatışmaların bir başka yüzü. Operasyonun başında Cibuti'deki Fransız temsilci Léonce Lagarde ve 1896 Adoua çarpışmasında Etiyopya'yı işgale gelen İtalyanları yenilgiye uğratmış olan Etiyopya İmparatoru Menelik bulunuyordu. Yüzbaşı Marchand Kongo'dan yola çıkıyordu, kâşif Bonchamp ise daha doğudaki Cibuti'den onunla buluşmaya gelecekti. Ancak Marchand'ın Fachoda'ya ulaştığı sırada (1898), Bonchamp da çok uzakta değilken, muhtemelen çok yorulduğundan, geri dönmüştü. Fakat, "Sudan'dan Cibuti'ye" tasarısı çevresinde kopartılan gürültüden dolayı zaten rahatsız olan İngilizler buna engel olacaklarını ilan ettiler ve Kitchener, beraberinde 25.000 adamla önce Yukarı Nil'de mehdicilerin ayaklanmasını bastırdı, sonra da 3.200 adamla, "Mısır adına" Fachoda'yı ele geçirdi. İngiltere'de de Fransa'da da kamuoyları birden alevlendi ve durum II. Wilhelm için "ilginç" olmaya başladı. Ancak, Déléclassé "askerlerin karşısında elinde yalnızca bazı nedenleri" olduğunu kabul etti, İngilizler de bir çarpışmadan yana değildiler, tersine, mademki Almanya'ya karşı bir cephe oluşturmak gerekiyordu, oturup anlaştılar. Marchand'a geri çekilme emri verildi ve Fransa aşağılandığı duygusuna kapıldı. Gerçekten de, 1904 anlaşmasına göre, Fransa Bahr el-Gazal'i kaybetti, buna karşılık, komutan Laperrine d'Hautpoul'u yatıştıracak olan, Oubangui-Chari'yi ve Büyük Sahara'yı elde etti.

Afrika artık bölüşülmüştü, geriye onu fethetmek kalıyordu.

Yeni Fatihler

Bunlar eli kılıçlı zorbalardan çok, içlerinden pek çoğu büyük bir hayalin taşıyıcısı durumundaydı. Çok önceleri, insanları kılıçtan geçirmiş -Gallieni'nin görevinin başlarında yaptığı gibi-, ya da diri diri yakmışlardı -Bugeaud'nun Cezayir'de yaptığı gibi-, onların gözünde tüm bu eylemler sömürgeci tasarrufların gerçekleşmesi yolunda kullanılması gerekli araçlardı, XVI. yüzyıl fatihlerinin tutkusu olan Hıristiyanlaştırma misyonunun yerini uygarlaştırma misyonu alıyordu.

Onlar, metropolde sürdürecekları orta karar hayattan kendilerini farklılaştıracak olan bu büyük eserin yalnız kahramanları olmak istemişlerdi. İhtiyaç ya da benzeri nedenlerden kaynaklanmadığını gördükçe, bu hırsın profilini daha iyi çizebiliriz. Çoğu hali vakti yerinde çevrelerden gelmişti -yoksul bir subay olan Faiderbe ve posta memuru olan Pavie istisnadır-. Fakat diğerleri soylu ve yüksek kültürlü insanlardı. Bugeaud, Brazza, Laperrine Selkirk, Serpa Pinto unvan sahibi ailelerden geliyorlardı. Gallieni subay çocuğuydu, Carl Peters Protestan bir rahibin oğluydu, Lyautey'nin babası mühendis, Wakefield'in babası avukat, Milner'inki doktordu. Onlara rehberlik eden ihtiyaç değildi.

Tıpkı Rus devrimciler gibi, toplumun eğitimli kesiminden geliyorlardı. Son olarak, hepsi de toplum bilimleri üzerinde yazı yazmış ya da araştırma yapmıştı. Pavie bir etnologdu, Bugeaud polemist, George Grey bir kitap kurduydu. Cecil Rhodes'un sefere çıkarken hazırladığı bavulda Aristoteles'in ve Marcus Aurelius'un eserleri vardı, Saint-Arnaud *L'imitation de Jésus-Christ*'i okurdu, Lyautey neredeyse broşür ve metin öğreticüsü Lenin kadar okurdu, ama

askeri yazılardan çok Baudelaire'i, Barres'i ve Bourget'yi okurdu, bayıldığı söz Shelley'ye ait bir dizeydi: "Yaşama sevinci eylemdir."

Voyage au Congo (Kongo'ya Yolculuk) adlı eserinde André Gide, sömürgedeki yerleşimcilerin yerlilere karşı küçümseyici sert tutumlarından hayrete düştüğünü ifade ediyordu: Bu tutumu anlamlandırmak için, yerleşimcilerin kendi aralarında ırklarının rengi temelinde dayanışma halinde olduklarını, kendilerini çokça büyüstediklerini ve diğer her türden insanla eşitlikçi olabilecek her türden ilişkiye girmekten kaçındıklarını bilmek gerek.

Bunu sorun haline dönüştüren, yerleşimcilerin bayraklarını sömürge topraklarına dikerken insan haklarından, eşitlikten, *Habeas Corpus*'tan (yaşama hakkı) ve özgürlükten dem vururken, bu ilkeleri ihlal ettiklerini görmezden gelmeleri idi.

Ama bu gözlemler herkes için geçerli değildi.

Bugeaud buna çok iyi bir örnekti. Yaşamı boyunca her türlü toplumsal yenilikten ve düşünceyi ifade özgürlüğünden, taşralı soylu kimliğiyle, nefret etmiştir. Eylemci bir kralcı olarak, sömürgelerdeki yerli halka eğitim verilmesine şiddetle karşı çıkıyordu. Tiers'e bunu şöyle açıklamıştı: "Ulusun yaşaması ancak tarladaki ve fabrikadaki insanların, eğitime zaman ve güç ayıramayacakları ölçüde ağır koşullarda çalıştırılmalarıyla mümkündür..." Bir başka yerde ise "Şu ideologları Afrika'da kaldığım yere yollayın, hepsini öldürteyim. Ülkeye verilecek en iyi hizmet bu olurdu", diye yazıyordu. Bugeaud'ya göre, toplum dört temel direk üzerinde yükseliyordu: çalışma, aile, vatan ve din. Farklı düşünen herkes yok edilmeliydi.

Cezayir'de, Abdülkadir'i Tafna Savaşı'nda yenmişti. Kendinden o kadar emindi ki, savaşın sonunda yapılan anlaşmanın Arapça metnini kontrol etmedi. Arapça metinde Emir'e Cezayir'in tümü üzerinde egemenlik tanınıyordu.

Emir, ülkenin tamamının işgal edilmesine karşı olan General'e, Fransa'daki Dordogne bölgesi köy yolları ve kendi subayları için, bahşiş olarak istediği 100.000 *bucus'u* (180.000 frank) iyi niyetle verdi... Patlak veren skandal General'in adamları nezdindeki popülaritesini artırmıştı. Adamlarıyla tek tek ilgilenirdi ve yegâne endişesi onların rahatlarıydı. Demir gibi bir disiplin altında tutmasının karşılığında, askerlerini yağma, tecavüz, eğlence için serbest bırakırdı. Ve onları asla terk etmezdi, bu davranışı bir şarkının nakaratına şöyle yansımıştı: "Gördün mü kasketini, kasketini? Gördün mü Bugeaud babanın kasketini?" "General Bugeaud kadar hiçbir ordu komutanı, iyi tutum ve moral otoriteyle, askerlerinden bu ölçüde yararlanmamıştır. Onları dünyanın öbür ucuna götürebilirdi, adamları da onun uğruna kendilerini ateşe atabilirlerdi" (C.-A. Julien).

Askeri yönden, sırtını büyük kalelere dayamaya ve haraç kesmeye karar vermişti, böylece düşman ayağına gelip *aman* diliyordu.

"Avrupa'da, yalnızca ordular aracılığıyla savaşmıyoruz, çıkarlara karşı da savaşıyoruz... Gümrüklerdeki ticarete el koyuyoruz ve bu çıkar kaynakları ele geçirilmelidir... Afrika'da ele geçirilecek yegâne çıkar tarımsal çıkardır. Başka yerlere oranla, Afrika'da bunu elde etmek daha zordur, çünkü ne köy var ne de çiftlik. Yatarken, kalkarken uzun uzun düşündüm. Sonuçta bu çıkar kaynağını ele geçirmektense, ülkeye boyun eğdirtmekten başka çözüm bulamadım."

Bugeaud böylece ülkeyi ateşe ve kana boğdu, örneğin 1842'de, Miliana ile Cherchell arasında ne varsa ateşe verdi. "Savaşmıyoruz, yakıyoruz", diye yazıyor Saint-Arnaud. "Tüm çadır topluluklarını, tüm köyleri, tüm kulübeleri yakıyoruz... Atlas Dağları'nın karma sığınan ne kadar çok kadın ve çocuk soğuktan ve sefaletten öldü... Evlere giriyor, yağmalıyor, yıkıyoruz... Yürüyüş kolunun nereden geçtiği-

ni hâlâ yanan alevlerden anlıyorum...” 1845'te, General Pélissier Dahra mağaralarında bin kadar Arabı dumanla boğunca, Bugeaud yetkisini kullanarak ona kalkan olmuştu.

Abdülkadir'i yenilgiye uğratmıştı, yardıma gelen Fas Sultanı'nın oğlu karşısında da zafer kazanmıştı (1844 İslı muharebesi) ve olup bitenin yol açtığı yankılardan dehşete düşmüş olan Paris'ten gelen görevden alma emirlerine de kulak asmıyordu.

Bugeaud şöylesi bir geleneğin yerleşmesine yol açmıştı: Denizaşırı görevde bulunan bir general, hükümetinden yana herhangi bir endişeye kapılmaksızın, kendi bildiğince davranmalıdır. Bununla birlikte, “Cezayir'i Fransa'ya kazandırmış olmasından dolayı”, kendisine İslı Dükü unvanı verilmişti.

Yine bir subay olan Faïdherbe, Bugeaud'dan farklı olarak, kendini bir savaşçı olarak görmüyordu. Senegal'e Saint-Louisli tacirlere yardım etmesi amacıyla yollanmıştı. 1818'de İngilizlerden geri alınan bu sömürgece faaliyet gösteren tacirler, metropolün varlığının yaygınlaşmasını ve özellikle, sömürgecinin genişletilmiş bir Afrika çerçevesinde rolünü daha iyi oynayabilmesi için, metropolün uzun bir süre için -on sekiz ay- bir vali atayarak köklerini sağlamlaştırmasını diliyorlardı.

Faïdherbe işte bu ilk valiydi.

Politeknik okulu mezunu, yoksul bir subay ve siyahları özgürlüğe kavuşturan Schœlcher'in dostu olarak, kraliyet döneminde de, imparatorluk döneminde de cumhuriyetçi yanını korumuştı. Görevinin özgürlüğü yerleştirmek olduğuna inanıyordu, kısaca Senegallileri, Martinikliler gibi, renkli Fransızlar haline getirmek istiyordu.

Karşısına iki engel çıktı. İlk olarak, Muhammed el-Habib'e bağlı Berberileri yenmesine de yardımcı olan bir stratejiyle, çok sayıda kale inşa ettirerek tacirlerin güvenli-

ğini sağladıktan sonra, yine yayılmacı bir rakiple baş etmek zorunda kaldı, El Hacı Ömer ile. Bu adam, içinde her renkten insanın bulunduğu geniş bir aileye mensuptu, Ticani tarikatından yetişmişti, Mekke'de ve Sudan'da kâfirlere karşı mücadele etmek üzere, kutsal savaş ruhunu uyandırmıştı. El Hacı Ömer'in kişiliğinde hem dinsizlere hem de Hıristiyanlara karşı mücadele veren Müslüman Afrika vücut buluyordu. Sonunda, 1864'te, yenilgiye uğratılıp öldürüldü; ancak, Samory ve Rabah gibi onun bayrağını devralan diğer Afrikalı şeflere örnek olmaya devam etti.

Faidherbe'in karşısına çıkan ikinci engel Fransız sömürge yerleşimcilerinin kendileriydi, bunlar Senegal'i tarıma hasredilecek bir sömürge durumuna getirmeyi düşünüyorlardı. Kendi zamanlarının geldiği, çünkü köle ticaretinin sona ermesiyle Antillerin harabeye döneceği düşüncesindediler. Akıllarında siyahları tarım alanlarında çalıştırmak vardı, ağaç fıstığı, ağaç sakızı ve bir süre sonra Senegal'in başlıca üretimi olarak yerfıstığı yetiştireceklerdi.

Tacirler, Berberilerin yaptıkları gümrük kaçakçılıklarına son verdiği ya da El Hacı Ömer'in ailesine karşı savaştığı sürece Faidherbe'i takdir etmişlerdi. Ancak, aynı yerleşimciler onun uygulamaya kalktığı asimilasyon politikasına karşı direnç gösterdiler. Medeni Hukuk'un gerçek anlamda uygulanması sonucu, siyahların ve beyazların yasa önünde eşit olacakları görüşüne pek sıcak bakmıyorlardı. Faidherbe Senegallilere üretici olmaları için yardım etmek istedi, siyahları eğitmeyi de tasarladı, daha da önemlisi, siyahların çıkarlarını beyazlarınkilerin ardına koymadı. "Temel davranış kuralının yerlilerin çıkarlarını gözetmek" olduğunu ilan ederek bakanlığı da karşısına aldı. Bakanlık onu vahşi diye nitelerken, yerleşimciler ona "mumya" adını yakıştırmışlardı, yaşadığı dönemi izleyen on yıllar boyunca, Senegalli milliyetçiler onu paternalizm yanlısı olmakla suçlamışlardır.

Dönemin bütün fatihleri ele alınacak olursa, zamanında geçerli düşünceleri gerçekleştirmeye çalışan tek kişi kuşkusuz Dakar'ın kurucusu olan Faidherbe idi, olabildiğince dürüst bir biçimde, Cumhuriyet fikirleriyle uyumlu bir politika izlemeye çalışmıştı.

Sömürge imparatorluğu inşa edenler arasında en devasa tasarıyı geliştiren Cecil Rhodes'tu. "Tüm savaflara son vermek için dünyanın olabildiğince en büyük bölümünü kendi yasalarımız altına almalıyız", diyordu, yani Britanya'nın yasaları altına. İlk elde, Afrika'nın Anglosakson uygarlığına tabi kılınması gerekiyordu, sonra Güney Amerika, Kutsal Topraklar vb. işgal edilmeliydi, derken Birleşik Devletler Britanya İmparatorluğu'na yeniden tümden bağlanarak İmparatorluk Parlamentosu'nda temsil edilme hakkı almalıydı...

Protestan bir rahibin oğluydu, kalabalık bir aileden geliyordu, bir pamuk üreticisiydi ve elmas yatakları keşfedildiği haberi üzerine, on yedi yaşındayken Kimberley'e gitmişti. Kimberley'de yeterince para kazandıktan sonra, bu kez altın aramak için yola çıkmış ve servetini oluşturunca, eğitim için İngiltere'ye gitmişti. O sıralar yirmi yaşındadır ve Oxford'da Darwin teorileriyle ve Ruskin'in eğitimiyle tanışmıştır. Ülkesine geri dönüşünde servetini daha da artırmış ve kısa sürede dünya elmas madenlerinin % 90'ına patron olmuştur. İşte bu müthiş servetle toprak kazanma programını yürürlüğe koyar, çünkü kendisi için pek para harcamamaktadır, paraya da kendine güç sağlaması ölçüsünde önem vermektedir. Daha çok bir kinik olarak, her şeyin satın alınabileceğini düşünürdü, özellikle de vicdanların, bu nedenle en çok kullandığı yöntem rüşvet vermektir. Çıkarın her şeyden önce geldiğine inanıyordu, hatta Katolik rahiplerle sorunları bulunan ve beğendiği bir lider olan İrlanda *Home Rule* lideri Parnell'e belki de "Papa'yı satın alabileceklerini" bile önerir.

Cecil Rhodes'un yığmak istediği şey topraktı, Cape'in ihtiyaç duyduğu şey topraktı, yerli değil. "Üstün bir ırk çoğalırken Afrika'yı Pigmelere bırakacak değiliz ya... Betchuanaland'dan ta Mankoarane' a kadar olan toprakları almakta bence hiçbir sakınca yok..."; "bu yerliler bizim hâkimiyetimiz altına girmeye mahkûmlar... Yerliye bir çocuk gibi davranmalıyız ve ona alkolü yasakladığımız gibi seçme ve seçilme hakkını da yasaklamalıyız." Aynı nedenle, Strop Bill'in resmi görevlilere yerlileri kırbaçlama hakkını tanıyan tasarısını desteklemişti... Doğal olarak, keyfi tutuklamalar, savaş çıkartmaya yönelik kışkırtmalar, haberci ve ulakların katledilmeleri "*Chartered Gang*"ın (Berath Çete) kullandığı yöntemler arasında bulunuyordu, kısaca *Chartered* denen *British South Africa Company*'ye bu ad takılmıştı.

Rhodes'un planına göre, işe ülkenin "Süveyş Kanalı" konumundaki Bechuanaland'ın ilhak edilmesiyle başlanacaktı, bu şekilde, Orange'ın ve Transvaal'in batısından geçerek Matabele'ye ulaşılacaktı. Aynı zamanda, Güneybatı Afrika'ya çıkartma yapan Almanların da önü kesilecekti. Cape milletvekili olarak seçildikten sonra, Rhodes, Hollandalılar ile ittifak yapmayı başararak, Bechuanaland'a komiser olarak atanmış olan, "insancıl" yüksek memurlar grubu içinde yer alan ve, göreceli de olsa, Boerlerin ırkçı tutumları altında ezilen yerlilere karşı koruyucu bir imparatorluk politikası yürütmeye çalışan John Mackenzie'ye karşı üstünlük kurdu. Böylece gücünü artırarak dilediği gibi hareket etme serbestliğine kavuşan Cecil Rhodes, Bechuanaland'ın yerlilerinin elinden topraklarını almak için alışıl-gelmiş yöntemleri kullanabildi ve Cape'ta bu yerlilere sınırlı, satılamaz, devredilemez, ipotek edilemez birer hisse tahsis ederek, mirasçıları madenlerde çalışmak zorunda bıraktı. Bu çifte bir darbeydi.

Hollandalılar ile yaptığı ittifakın bir amacı da Boer Devletlerinin yöneticilerinin güvenlerini kazanarak onlara

Matabele bölgesini "fısldamaktı", bu stratejiyi Londra olsa olsa onaylardı. Ancak, İngilizler böylesine riskli bir eyleme doğrudan atılmak istemediler. Cecil Rhodes Cape'teki Sir Hercoles Robinson'un ve arkadaşı Bechuanaland komiseri Sydney Shippard'ın işbirliğini kullanarak, Kral Lobenguela'dan toprakları üzerinde bir tür maden arama tekeli edinmeyi başardı (1888). Söz konusu toprak parçası, daha sonra Rhodesia adını alacak olan Limpopo ile Zambezi arasında bir yerd, başkenti Bulawayo olacaktı. Yabancılar kitleler halinde akın ediyorlardı ve bir süre sonra tekel anlaşmasının içeriği hakkında anlaşmazlıklar baş gösterdi. Cecil Rhodes'un adamları, yalnızca araştırma yapma hakları olduğu halde, kendilerini artık bu toprakların sahipleri gibi görüyorlardı. Lobenguela, Kraliçe Victoria'ya bir protesto mesajı gönderdi, ancak mesajını taşıyan ulaklar yolda katledildiler. Az bir çabayla birkaç olay daha çıkartıldıktan sonra savaş patlak verdi ve Kumpanya'nın temsilcisi Jameson, Lobenguela'nın *kraal*'ini (müstahkem köy) yakarak kolay bir zafer kazandı.

Londra'da, Gladstone'un ardılı Lord Roseberry, Konsey'in 1894 tarihli emriyle, *Chartered* şirketine Lobenguela'nın tüm topraklarını tahsis etti. İşlem Hazine'ye ucuza mal olmuştu...

"Cape'ın Napoléon'u" adı yakıştırılan Cecil Rhodes, Londra'ya şaşaalı bir dönüş yaptı. Ancak, kazandığı başarılar Cape'teki Hollandalıları, Boer yöneticilerini ve özellikle, Matabele'nin fethinden hoşlanmamış olan Başkan Kruger'i endişelendirmişti... Aslında Matabele'yi almak isteyen kendisiydi. Gerçekte, Rhodes'un politikasındaki nihai amaç Boer Cumhuriyetleri ile birleşerek, İngiliz bayrağı altında bir Güney Afrika Federasyonu kurmaktı, Boerleri düşman olarak görmüyordu; çünkü, özellikle yerliler konusunda, onlarla aynı görüşleri paylaşıyordu. Oysa, elmas ve altın Transvaal'deki yaşamı değiştirdiğinden beri, yabancılar, ya

da *Uitlander*'ler, sayıca artmışlardı, bu da Boerlerle olaylara neden oluyordu. *Uitlander*'ler Johannesburg'da bir tür Truva atı durumuna düşmüşlerdi, Cecil Rhodes'un kardeşlerinden biri olan Frankie, Goldfields'ın yöneticisi olarak onların şeflerinden biri konumundaydı. Kruger'in bir an önce kendileriyle aynı hırsları paylaşması özlemiyle, Rhodes kardeşler ve Jameson acıklı bir şekilde biten bir oyun hazırladılar: Bu Cecil Rhodes'un sonu oldu.

Bu seyirlik başarısızlık bile onun cesaretini kırmadı: Cape'ten Kahire'ye kadar uzanacak demiryolu tasarısını başlattı, ama hattın ancak Cape-Bulavayo kısmı tamamlanamadı. Daha önemlisi, tutumunu tümüyle değiştirerek, Boerlerden öcünü almak için, siyahların haklarının koruyuculuğuna soyundu. Söylediğine göre, Matabelelerin büyük isyanından sonra, siyahların düştükleri acıklı durum onu buna itmişti...

“Zambezi'nin güneyinde bulunan tüm beyaz insanların haklarının eşitliği” formülü yerine, “Yeterince eğitim almış olmaları, toprak ya da meslek sahibi olmaları, yani kısaca, tembel olmamaları koşuluyla, beyaz ya da siyah, tüm uygar insanlara haklarda eşitlik...” ilkesini ilan etti.

“Sömürgeleştirme hareketinin amacı, daha zayıf başka halklara rağmen, kendi halkımızın sakınımsızca ve kararlılıkla zenginleştirilmesidir.” Carl Peters *Deutsche Ostafrikanische Gesellschaft*'in programını kamuya ilan ederken uygarlık götürme iddiası ikiyüzlülüğünü göstermemiştir. Kurucusunun ateşli destanı kötü bir sonla noktalandı. Yine de, Almanya'ya en güzel sömürgesini kazandırmıştı, dünün Tanganika'sı, günümüzün Tanzania'sı... Carl Peters, İngiliz gücüyle büyülenmiş olarak, onların başarılarını da kıskanarak, Bismarck'ın 1848'de Frankfurt Meclisi için söylediği sözleri kullanarak, Alman Sömürgeci Grubu *Deutsche Kolonialverein*'in “gevezeler meclisinden başka bir şey olmadığını” söylemişti. Carl Peters, kendi payına, tek başına da

olsa, bir sömürge kurmak istiyordu. Elinin altındaki atlada Doğu Afrika üzerinde görünen beyaz lekeler onu kışkırtıyordu. Bir bilardo partisi sırasında, I. Wilhelm'in emir subayı Felix Behr-Baudelin'e bir kampanya düzenleyerek, 24 katılımcıyla *Gesellschaft für Deutsche Kolonizazion'u* kurmayı düşündüğünü söyledi (1884).

Saplantısı, Zanzibar'ın karşısında yer alan bu geniş toprakları gözüne kestirmiş olabilecek diğer devletlerden - Belçika, İngiltere vb.- önce buralara yerleşmekti. Bu bölgelerde, "Yerliler Almanya'nın adını bile bilmiyorlar... Eğer İngilizler buralara hâlâ yerleşmemişlerse, kendilerini çoktan yerleşmiş addettikleri içindi: Süveyş Kanalı İngilizlerin elinde gibiydi, Kızıldeniz bir İngiliz gölü olmuştu, Zanzibar Sultanının ordularının başında bir İngiliz komutan vardı, Sultan İngiliz kruvazörlerinin top tehdidi altındaydı" (M. Baumont, *Les Techniciens de la Colonisation*).

Fakat, İngiltere bu tarafta ana kıtaya geçmemiştir.

Kendini Almanya'nın Zanzibar konsolosu olarak tayin ettiren Carl Peters, bir gece vakti, 4 beyaz, 5 siyah, bir çevirmen, bir aşçı ve 36 hamalla karşı kıyıya çıkmıştı. Yanında, süslü ıvir zıvırlar, kumaşlar ve eski süvari ceketleri getirmişti.

Önemli olan, Sultanın gözüne çarpmamak, içerilere sokulmak, birkaç süvari ceketi karşılığında arazi almaktı. Yerli şefleriyle on iki anlaşma yapıldı: Böylece Peters imparatoruna 150.000 km²'lik bir alan hediye etti. "Yapılan bu anlaşmaların hayali olduğunun farkındayım, ama diğerleri başka türlü mü davrandılar?" Zanzibar Sultan'ı bunu öğrenip, numaradan protestoya kalkışınca, bu kez askeri olan ikinci bir sefer düzenlendi. Bismarck Alman yurttaşlarının korunmasının kutsal bir görev olduğunu bildirmişti: Amiral Knorr'un emri altındaki 8 savaş gemisi, bu sözlere fiili destek vererek, Dar-üs-Selam'ın kurallara uygun bir şekilde ele geçmesini sağladı.

Bismarck'ın konu ettiği Almanlar dört kişiyken üçe, derken ikiye düşmüştü, biri ateşli hastalıktan ölmüş, diğeri kuzeyde öldürülmüştü.

Kısa bir zaman sonra, Carl Peters bir başka Almanın yardımına koştu, kendine Emin Paşa ünvanını vermiş olan ve Victoria gölüne doğru ilerleyen Edward Schnitzler'in yardımına... Ancak, 1890'da, İngilizler Kayzer'le bir anlaşma yaparak, Heligoland Adası karşılığında Zanzibar'ı ve Uganda'yı aldılar. Devlet *Deutsche Ostafrikanische Gesellschaft*'in elinden tüm yönetim ve gümrük haklarını geri alıyordu.

Bu arada, İngilizler sayesinde, fatihin aşırılıkları hakkında bilgi edinilmişti: Yargısız idamlar, yolsuzluklar, kan çıkartacak ölçüde kırbaç ve sopa dayakları... Carl Peters'in bitkin düşen hamalları yırtıcı hayvanlara terk ettiği söyleniyordu. Katolik ve sosyalist basın suçluyu açıklayınca rezalet koptu ve 1897'de Carl Peters geri çağırıldı.

Yirmi yıl sonra, nasyonal-sosyalistler onun şahsında bir öncüyü selamlıyorlardı. Sonuçta, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Wilhelm Solf'ün muhtırası Orta Afrika üzerinde Alman varlığının perspektiflerini genişletiyordu. General von Epp ise "Peters Sancağı" nı benimseyerek Almanya'nın sömürgeci şirketlerinin amblemi olarak kullanıyordu. 1936'da, beş beyaz yıldızın serpili durduğu kırmızı bir fonun üzerindeki kara haçın yanına bir de gamalı haç eklenmiştir.

Diğer sömürgeleştirme hareketlerinden farklı olarak, Kongo'nun sömürge haline getirilmesi -Senegal'de olduğu gibi- askerlerin eliyle, ya da -Cecil Rhodes veya Carl Peters gibi- her an silahlı güçleri işin içine sokabilecek işadamlarının eliyle gerçekleşmemiştir. Kongo, keşif ruhuyla ve uygarlık götürme dürtüsüyle yola çıkmış olan sivillerin eliyle sömürgeleştirilmiştir. Daha sonraları sorunun uluslararası bir nitelik kazanması ile, Kongo çok sayıda insan tarafından

baştan başa incelenen ve diğerleri gibi sömürülen bir toprak parçası haline gelmiş olsa da, özgün kalmış bir örnektir.

Eyleme katılan kişiler Brazza gibi kâşifler, Stanley gibi gazeteciler, Banning gibi Belçika Kralı Léopold'e işi ele geçirmesi için yardımcı olan hükümet adamlarıydı. Coğrafya meraklısı da olan Banning aynı zamanda bir girişimciydi.

Olayın başında, o zamana kadar Ogooué'den ötesine gidilemeyen Kongo Irmağı'nın keşfi yer alıyordu. Keşfin öncesine kadar kimsenin ilgisini çekmeyen ülke üzerinde birden vesayet elde etme çabası patlak verdi. Hükümetlerine az çok bağlılık gösteren kâşiflerin tüm ilgisi, hekim ve misyoner olan Livingstone'un -bir başka kâşif olan Cameron, 1873'te onun öldüğünü öğrenmiştir- ulaşmaya çalıştığı, Nil'in kaynaklarına yönelikti. Bu "Loulaba" ülkesi üzerinde bir sır perdesi vardı. Büyük basın kuruluşları, eskiden Livingstone'la tanışmış olan Amerikan yurttası İngiliz H. M. Stanley'e Livingstone'u bulma görevini verirler. Zanzibar'dan yola çıktıktan sonra kayıplara karışan Stanley'in, Ekim 1877'de doğudan Kongo'ya ulaştığı haberi gelir. Belçika Kralı Léopold'ün yardımcısı, keşif meraklısı ve ateşli kölecilik karşıtı biri olmanın yanı sıra, ülkesine ve Kralı'na bir sömürge hediye etme kaygısı da taşıyan Banning'in de varsayımı bu yöndeydi zaten. Fakat Kral Léopold kendi adına hareket etmeye karar vermişti. Bismarck, acı bir alaycılıkla, "Bu hükümdarın boş zamanlarını değerlendirme olanağı gerçekten var" demişti.

Aynı anda, Savorgnan de Brazza adında İtalyan asıllı genç bir Fransız deniz subayı, Gabon'da Ogooué'ye doğru bir keşif görevinin kendisine verilmesini talep etti. Ve şiddete başvurmaksızın, yerel kabilelerle anlaşmayı, Kongo ırmağının bir kolu olan Alima'ya kadar Badeké platosunu geçmeyi başardı. Bu da, Atlantik Okyanusu'ndan Stanley Pool'e doğru bir geçiş yolunun var olduğunu gösteriyordu. Brazza'nın olanakları zayıftı, 2 Avrupalı ve 16 Afrikalı ada-

mı vardı ve Stanley'in dediğine göre, "Bagajlarını tıka basa dolduran üç renkli bayraklardan başka hiçbir şeyi yoktu." Ama, sadeliği ve iyiliğiyle, aralarında Prens Makoko'nun da bulunduğu yerli prenslerle antlaşmalar imzaladı ve yaptığı ikinci bir seferle, Fransa'dan daha geniş bir toprak parçası üzerine 26 kale kurdu. Bu arada, yaptığı "fetihler" II. Léopold'ün girişimleriyle çakıştı.

II. Léopold, 1876'da, Brüksel'de coğrafyacıları ve bilim adamlarını bir araya getiren bir konferans düzenlemişti, konu şuydu: "Uygarlığın hiç uğramadığı yerkürenin bu bölümünü uygarlığa açmak." Her ulus kendi politik ve sömürgeci çıkarlarına uygun düşen alanda hareket edecekti ve ulusların birbirlerine destek olmaları ve kendi yolcularının ve ajanlarının bu ülkeye girişini kolaylaştırması için bir Birlik kurulacaktı. Her ulusun içinde yarış halinde bulunaacağı bir komitenin oluşturulması gerekiyordu. Kral, ülke kamuoyunun sömürgeci yayılmacılığa karşı düşmanca bir tavır içerisinde olduğunu bildiğinden, amaç toprak elde etmek olarak değil de, "misyonlar" göndermek olarak dile getirilmişti. Birliğin kölecilik karşıtı ve insancıl propagandasından etkilenen Birleşik Devletler, kendi adına hareket eden ve pek fazla da olanağa sahip olmayan bu hükümdara yardım elini uzatmıştı.

Birliğin kontrol altında tuttuğu topraklarla Brazza'nın üzerlerine bayraklar diktiği topraklar iç içe geçmiş olduklarından, Fransa'ya öncelik hakkı tanınmasına karar verildi, ancak Fransa da Birliğin girişimlerine engel olmayacaktı (1884). Hemen ardından, hâkim güçler endişeye kapıldılar ve Birliğe Kongo'nun işlerini yönetecek uluslarüstü bir tür devlet statüsü verilmesi kararlaştırıldı. Daha şimdiden, Stanley, kendi adına, Brazza'nın toprak kazanımlarını protesto ediyordu, çünkü Senegalli onbaşı Malamine'in garnizonu Birliğin temsilcisine itaat etmeyi reddetmişti. Avrupa'ya dönüşünde, Stanley konu hakkındaki hoşnutsuzlu-

ğunu gizlememişti, Léopold ise, bir adım daha ileri giderek, icra komitesi uluslararası nitelikte olan Birliğin Başkanı olmak sıfatıyla, Yukarı Kongo için bir inceleme komitesi kurdu. Yukarı Kongo tümüyle Belçika'ya aitti.

Bu arada, ülkenin iç kesimlerinde zengin ve gelişmeye açık bölgeler keşfedilmişti. Büyük Britanya, Almanya, Portekiz müdahale hakkını kendilerinde görüyorlardı. Kongo'nun çapraşık durumu Kara Afrika'nın *de facto* paylaşımıyla son bulacaktı. Kongo'da bile, girişimlerin zamanı geçmişti.

Oldukça ilginç bir biçimde, simgesel hareketleri ile kimilerinin hayranlığını, kimilerinin acımasız eleştirilerini çeken "kâşif" Stanley, bir çeşit anonim emperyalizmin ruhunu temsil eder olmuştu -D. J. Nicoll, bir karikatüründe, onu asılmış bir siyah için dua ederken gösterir. Stanley'in başının üzerinde Sermaye Meleği onu kutsamaktadır, Stanley hizmetlerini Doğu Afrika'da ve Sudan'da İngilizlere, Kongo'da Belçikalılara, hatta Zanzibar'da Amerikalılara sunuyordu...

Yaptığı işlere bakılacak olursa, fetihçi emperyalizm kuşkusuz kazanıyordu, inanılmaz bir enerjisi vardı. Ancak, *Pall Mall Gazette*'te sorulan şuydu: "Peki, ya uygarlık?"

Tüm bu fatihler arasında, Lyautey, Cecil Rhodes ile birlikte, zafere en düşkün kişi olmuştu. Yalnızca onun adı sömürgecilikle birlikte anılıyordu. Öncülleri Faidherbe ve Gallieni, biri 1870'te, diğeri 1914'te olmak üzere, Fransa topraklarını da savunmuşlarken, Lyautey'nin 1916'da savaş bakanlığına girmesi kimsenin dikkatini çekmemişti. İlk deneyimlerini Madagaskar'da ve Çin-Hindi'nde yapmış olmasına rağmen, özellikle Fas'ta olmuştu.

Her şeyden önce bir eylem adamı olan Lyautey gösteriş ve lüks düşkünü romantik kişiliğiyle, hayat felsefesini Shelley'den alıyordu: "Kendimi yaratmak için doğmuş his-

sediordum ve yaratıyorum, emretmek için doğduğumu hissediyordum ve emrediyorum.” İliklerine kadar monarşist ve dindardı. Düşüncülerinden biri Papa XIII. Léon'un aslında cumhuriyetçi olduğunu keşfetmekti, oysa kendisi cumhuriyeti, Fransa'yı bir sömürge imparatorluğuna dönüştürdüğü ölçüde kabul edebiliyordu.

Ustası Gallieni gibi, olabildiğince az savaşılmaması ve güç kullanılmasına gerek kalmadan gösterilmesi gerektiği kanısındaydı. Daha çok Madagaskar'da yaşadığı “mızrak darbesi” tekniğinin acı sonuçlarından beri, güvenliği sağlamak onda bir saplantı haline gelmişti, köyleri yakarak ve halka kitlesel sertlik uygulamaları yaparak... “Yağ lekesi” tekniğini ona mal etmek gerekir... Yine, (hâlâ yaşayıp yaşamadıklarını anlamak için) “kalplerine kulak vererek” şu yerlilere “bir sevgi kırıntısı” sunmak sözleri de ona aittir. Çin-Hindi'nde Tonkin köylülerinin kendisine ifade ettikleri şükran duygularından etkilenmiştir, “haydutların elinden kurtulunca, ona yirmi yıldan beri ilk kez güvenlik içinde hasatlarını yaptıklarını söylemişlerdi.”

Fas'a gitmesini bildiren emir, ülkesi Fransa dışında -Fransa'nın kırtasiyeciliğinden ve gevezelik etme, “boş konuşma” zevkinden hiç mi hiç hoşlanmıyordu-, macera yaşama ve bir parça Roma İmparatoru tarzında inşaat yapma isteğine çok uygundu. Bir şair ve yazar olarak ülkenin güzelliğine vurulur, ama esas Kazablanka'yı kurma düşüncesiyle heyecanlanır: “Bir eser yaratma heyecanı beni öylesine sardı ki, yalnızca yollarımda, köylerimde, tarlalarımıda, sürülerimde, fidanlıklarımıda yaşıyorum...”

Lyautey'nin durumundaki özgün yan, kendi Katolik ve gelenekçi fikirleriyle güttüğü politikanın gereklerini birleştirerek bir tür siyasal bileşime gitmiş olmasıdır. Bu muhafazakâr adam, bu şekilde, ülkenin vurdumduymaz yaşamının kargaşasına karşı Sultan'ın, Mahzen denen Fas Devletinin, gücünün artırılmasına karar verir: “Kargaşaya ve dev-

rime karşı yüreğimde müthiş bir nefret taşıyorum.” Böylece, Fas kurumlarını ve Kamboçya'dayken Buddhist törenlerden etkilendiği gibi, kendisini büyüleyen İslamı korumaya alır. Öldüğünde, ülkenin evliyalari gibi, yeşil kiremitli beyaz bir kabbede gömülmek istediğini, ama ülkenin geleneklerine saygı duyduğu halde, tam bir Katolik olduğundan, mezarına iki dilde bir yazıt konulmasını istemişti. Yerleşimcilere, antlaşmalar dolayısıyla, rejimin yıkılamayacağını, zaten buna da gerek olmadığını söylemiştir: Tersine, kendi prestijini, daha çok da Sultaninkini yükseltmek istiyordu. Fransa'da yapabilmeyi tercih ettiği bu restorasyon hareketinde hem Sultana hem de Islama yardım ederken, Berberi kabilelere de geleneklerinin korunacağı sözünü vermekten geri durmuyordu.

Bu muhafazakâr politika modernleştirme girişimleriyle daha da anlam kazanıyordu: Lyautey Fas'ta tıbbi ve eğitimi geliştirmek istiyordu ve bu yenilenme Fransız yönetiminin eseri olmalıydı, ama yalnızca yönetimin, yerleşimci temsilcilerinin değil, çünkü parlamentoya ilişkin her şeyden nefret ediyordu. Lyautey, ayrıca bu şekilde programlanan refahın gelişle birlikte, halkın himaye altına girme ilkesine daha yakınlaşacağını, bunun da kesin bir çözüm olacağını düşünüyordu.

Fakat, bu paralı askerin lüks düşkünlüğünden ve homoseksüelliğinden dehşete düşen Paris'teki bürolar işleri frenlemeye başlar... Lyautey, “Paris'te bir yıl öncesinden büyük masraflara yol açan bir şekilde incelenip, kontrol edilip, ayarlanmadan, (Fas'ta) bir tuğlayı diğerinin üzerine koyamıyoruz” diye şikâyete başlamıştı. Fas'ın, Fransa'daki iller gibi, “Belediye başkanları tarafından sakat edilmiş, yaşamdan soyutlanmış” olmasını istemiyordu. Metropolde, sol kesim Zorba'dan hoşlanmıyordu, sağ kesim ise, Lyautey'nin Sultanı koruyarak, Cezayir tipi bir entegrasyona engel olmakla yerleşimcileri rencide ettiği görüşündeydi.

Çünkü Lyautey'nin niyeti, ileride birbiriyle işbirliğine gideceği düşüncesiyle, ülkeyi Faslı kimliği ve Fransız kimliği olarak ikiye bölmekti.

Fas'ta ise monarşik güç, yetkisini artırmak yolunda yapılan yardımı ve Faslı kimliğine gösterilen saygıyı beğeniyle karşılıyordu, ancak bu güçlenme, günün birinde, işgalciden yakayı kurtarmaya yaramalıydı... Fakat Sultanın da, Lyautey'nin de hayalleri, Abdülkerim'in İspanya'ya başkaldırmasıyla suya düştü, ayaklanma Rif savaşına ve başka isyanlara yol açtı. Lyautey İspanya'ya karşı gerçekleşen ayaklanmayı yürüttüğü politikanın bir başarısı olarak görürken, olaylar tam tersini kanıtlayacak şekilde gelişti ve yarattığı eserin yıkılıp gitmesine neden oldu.

Ruslar ve İngilizler:

Kafkasya ve Orta Asya Gözetim Altında

İngilizler için önemli olan, "doğal" savunma hatlarına kadar kontrol altında tuttıkları Hindistan'dı. Ancak Himalayaların diğer tarafında, kuzeybatıda, Rusların baskısı güneye yönelmeye başlamıştı. 1854 Kırım savaşından sonra, bu yönelme İngiltere için tehlikeli olmaya başlamıştı. İngilizlerin Rus yayılmasını izledikleri kadar Ruslar da İngiliz yayılmasını gözlüyorlardı, o zamanlar verilen adıyla "balina ile filin" mücadelesi, 1829'dan 1907'ye, neredeyse yüz yıl sürmüştü. İşin öncesi de vardı -Baltık'taki anlaşmazlıklar, İngiliz Moskova Kumpanyası'nın başına gelenler-, bütün bunlar, İran'ın Rus ve İngiliz etki alanları olarak paylaşıldığı antlaşmanın tarihi olan 1907'den sonra da kendilerini hissettirdiler. Rusya ile İngiltere arasında Almanya'ya karşı yapılan ittifaklar -1914'te ve 1941'de- İran ve Afganistan'da birbirlerine karşı olan konumlarında değişikliğe yol açmadılar. 1950 ve 1990 yıllarında eski çekişmeler tekrar su yüzüne çıktı.

Doğrusu, çarların toprağa olan iştahları asla istenen ölçüde doyurulmamış gibidir: Tüm Sibiryaya ve Alaska ellerinde olmasına rağmen, bunlardan biri 1821'de "Pasifik Okyanusunun kuzeydoğu sahilinde, 51. kuzey enlemine yani Kaliforniya'ya kadar, ticaret ve deniz taşımacılığı tekelini Rus gemilerine tahsis etmek için" bir ukaz (ferman) yayımladı. Endişeye kapılan Birleşik Devletler Başkanı, 1823'te, "Monroe Doktrini" adıyla anılan bir mesaj yayımladı ve Avrupalı güçlerin Amerika kıtasının hiçbir yerinde etki alanlarını genişletmeye kalkışmalarını belirtti... "Özerkliklerine ve bağımsızlıklarına kavuşmuş bulunan ve bunu sürdürme iddiasında olan kıtalarımız (Kuzey ve Güney Amerika) gelecekte herhangi bir Avrupalı gücün sömürgesi durumuna düşme olasılığını asla yaşamamalıdır."

Aynı sıralarda Gürcistan Kralı, ülkesinin Müslüman İranlıların eline düşmemesi için, Çar'ın lehine tahtından feragat edince, Kafkasya da kendiliğinden Ruslara açılmış oldu. İranlılar bu duruma iki kez karşı çıktılarsa da, General Paskiyeviç Tukmançay Barış Antlaşması'nı dayatarak (1828) İran Ermenistanının bir bölümünü de Çar'ın topraklarına kattı. Türklerle girdiği savaşlarda da, yine General Paskiyeviç'in sayesinde, Çar büyük başarılar elde etti ve Edirne Barış Antlaşması çerçevesinde Türk Ermenistanı çarların imparatorluğuna bağlandı (1829).

Bu olaylar cereyan ederken, Batılı güçler, Osmanlı İmparatorluğunun Yunanistan'ı ve bir süre sonra Mısır'ı kaybetmesiyle, olan bitenin Doğu'nun büyük bölümünde dengeleri değiştirdiğini görememişlerdi. Ancak, Fransa'nın Trabzon Konsolosu'nun gözlemlerine göre, Çar türlü dolaplarla fetih tasarılarını örtbas ediyordu. Örneğin, Edirne Antlaşması'nda Abhazya'nın adı metinde şöyle bir geçiyordu, çünkü Rusya bu ulusu sekiz yıldan beri kendine bağlamaya çalışıyordu, nitekim, Rusya Abhazya'yı da, Çerkezistan'ın bir bölümünü de ilhak etti. 1830'dan itibaren, Ruslar

Şeyh Şamil'in direnişiyile karşılaştılar ve direniş 1859'a kadar sürdü.

Le National gazetesinin 1844'te, coğrafyacı Woeikov'un 1914'te ve tarihçi Gammer'in 1991'de kurdukları paralellige uygun bir şekilde, Şeyh Şamil'in Dağıstan'da yürüttüğü mücadele Abdülkadir'in Cezayir'de yürüttüğü mücadeleyle benzerlikler gösteriyordu. Gerçekten de, her iki durum birbirine çok benzemektedir: Saldırganlar ovalardan gelirken, dağlık bir coğrafyayla yüz yüze kalırlar, işe nereden başlayacaklarını bilemezler. Cezayir'de Desmichels'in yaptığı gibi, Von Klugenau da Çar adına pazarlık yapmayı düşünür. Şeyh Şamil'le anlaşmaya vararak, elinden hiç değilse ovayı alır, ancak bu arada onun dağlardaki konumunu da sağlamlaştırır ve rakiplerine karşı destekler. Üstelik, tam bir fetih çok fazla cana mal olabilir -zaten pek gereği de yoktur. Böylece, Kafkasya'da imzalanan "mertler barışı" m bozmadan önce, Rusların ve Şeyh Şamil'in biraz soluk alma fırsatları olmuştu -aynı sırada Cezayir'de olduğu gibi. Güçlkle elde edilen Rus zaferi, Şeyh Şamil'in şerefine çıkartılan pembe bir efsaneyle, Saint-Petersbourg'un otokrasisi tarafından kutlanmıştı, tıpkı Abdülkadir'in cesaretinin Paris'te kutlandığı gibi.

"Çevre bölgelerde oturan insanların üzerinde bir elektrik akımı etkisi yaratan" (aktaran M. Lesure, CMRS XIX, 1 ve 2) Şamil'in bu zaferi Batı'yı Rusya'nın fetihleri konusunda alarma geçirdi: "Avrupa hükümdarları özgürlük düşmanı bir gücün enerjisini Kafkasya'yı yıkmaya yöneltmesine müdahale etmeli ve engel olmalıdır." Çünkü, Paris ve Londra'nın liberallerini mahkûm eden bu otokrat Çar'dır -Fransa ve İngiltere, aynı tarihte, Cezayir'i ve Belucistan'ı işgal ediyordu. "Saint-Petersbourg, Yunanlara yaptığı gibi, liberalizmin Çerkezlerin davasına karışmasından korkmaktadır" (aynı eser). Kırım Savaşı sırasında, Şamil ve Çerkezler üzerine oynanır, ancak buldukları bölge hak-

kında öylesine az bilgi vardır ki, Şamil'le Ruslara karşı ortaklaşa bir saldırı düzenlemek için onun yanına nasıl ulaşılacağı bilinmemektedir. En iyisi, Bâb-ı Âli'ye başvurulur, Türkler de önceden Osmanlı himayesi altında bulunan Kuzey Kafkasya'yı ve Rus ilhakındaki Abhazya'yı yeniden ele geçirmek istemektedirler.

Kafkasya böylelikle ilk kez "uluslararası arenaya" giriyordu: 1830 yılına doğru, İngiliz bir diplomat, David Urquhart, kendi adını belirtmeksizin, Fransızca ve İngilizce bir broşür yayımlamıştı, *İngiltere, Fransa, Rusya ve Türkiye* (İngiltere'de üç kez basılmıştı). Urquhart, broşüründe, "Karadeniz kıyılarının tedricen işgalinden" söz ediyor ve şu düşünceye dikkat çekiyordu: Rusya Boğazlardan sonra, tüm Akdeniz'i kontrol altına almaya çalışacaktır, böylece denizlerdeki özgürlük sona erecektir. "Tüm Kafkasya'nın patlamasını sağlamak için birleşmek gerekir... Moskova'nın boyunduruğundan kurtulmak için Gürcistan'ın tüm bölgelerinin bir işaret bekledikleri ve Kafkasya'da, cesur ve her daim silahlı yüz binlerce insanın benzeri bir boyunduruğu yaşadığı (...) ve çok yakınlarındaki Rusların üzerlerine gitmeye hazır oldukları düşünülecek olursa", (aktaran Lesure, aynı eser) birleşmek gerekiyor.

Paradoksal bir biçimde, Kırım Savaşı bu amaçlara ters düşecek etkiler yaratmıştı. Savaş bu endişelerin ürünüydü, ancak nedenlerin içinde bundan fazlası vardı. Özellikle, Hıristiyan Ortodoks dini adına hareket eden Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğunu parçalamaya ve Slav uluslarını özgürleştirmeye yönelik iradesi önemli rol oynuyordu. Ne İngiltere ne de Fransa Rusya'nın bunu yapmasına göz yumacak değildi ve Hıristiyan dayanışması ve halkların özgürlüğe kavuşma haklarının savunusu bir yana bırakılarak, her iki ülke Osmanlı İmparatorluğunun yanında yer aldı -onu korumak ve belki de daha iyi bölüşmek düşüncesiyle. Savaştan muzaffer çıkan Batılı uluslar, Rus ilerlemesi dur-

durulunca, Türk gücünün Balkanlarda zayıflamasına seyirci kaldılar, oysa Osmanlıya destek amacı ile savaşa katılmışlardı. En azından, Boğazların Rusya'nın eline geçmesi tehlikesi bertaraf edilmiş gibi görünüyordu...

Fakat Büyük Britanya ile Rusya'yı karşı karşıya getiren daha temel bir anlaşmazlık vardı artık: Orta Asya ile Hindistan'ın sınır bölgelerinde hâkimiyet. Her iki taraf da ilerliyordu ve sürtüşme kaçınılmazdı.

Rusya'yı Orta Asya'ya doğru iten amaçlar neydi?

Marksist gelenek emperyalizmin bu birinci evresinin (1865-1885) yarı askeri yarı feodal nitelikte olduğunu söyler. Daha sonraları, ekonomik faktörler gitgide daha önemli bir rol oynamışlardır.

Gerçekten de, ilk yayılma girişimlerinde ekonomik faktörler pek de işin içine girmemiştir. Bunlar, Rus ticaretine Hanlıklarda uygun koşullar yaratmak niyetiyle Çarlık Devleti'nin dikte ettirdiği bir eylemin sonucu olmuşlardır, ancak ardından özel çıkarlar gelişmemiştir. Hanlıklarla varılan anlaşmalar 1867 (Hocent) ve 1873 (Hive) yıllarında imzalanmışken, pamuk ekiminin *Ruslar tarafından* geliştirilmesi ancak 1890 yılına doğru gerçekleşmiştir. İş çevrelerinin baskısından çok, Çarlığın bu Hanlıkların bağımsız birer devlet olarak çok zayıf kalmalarından ve bölgenin bir yabancı gücün etkisine girmesinden -örneğin, Osmanlıların etkisine- korkmasından dolayı bu toprakların en kısa sürede ele geçirilmelerine gidilmişti. İşte, yabancıların uzak tutulması ve bu bölgelerin dış dünyadan yalıtılmış durumda bırakılması isteği ilhaka giden yolun başlangıcını oluşturmuştur. Çünkü bakan Giers ve bakan Çerniayev bu işgalin bilançosunun ekonomik olarak üretkenliğe karşı olduğunu hemen anlamışlardı.

Uzak tutmak: 1910 yılına kadar, bir İngiliz tasarısı olan Fars demiryolu inşaatının Saint-Petersbourg tarafından veto edilmesi de bu şekilde açıklanabilir. Yine bir İngiliz ta-

sarısı olan Bağdat demiryolu ile Kafkasya arasında bir bağlantı hattının oluşturulması da reddedilmişti. 1899'daki Scott-Muraviev Anlaşması ile Rusya İngiltere'den demiryolu inşa etmeme ve başka hiçbir tasarıda Kafkasya'ya yardım etmeme sözünü almıştır.

Rusya tampon bölgelere ekonomik olarak yerleşmeye çalışıyordu, öncelikle İran'a, daha sonra Mançurya'ya, ancak İran'da İngilizlerle, Mançurya'da Japonlarla karşılaşıldığında, Rus ticareti yavaş bir gelişme gösteriyordu, çünkü Rus iş âlemi gelişmeleri iyi izlemiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda (Anadolu), özellikle Sinkiang'da (Çin'in kuzeybatısında özerk Sincan Uygur eyaleti, e.n.) ve Almanya'nın da işe giriştiği İran'da durumu biraz daha parlak sayılabilirdi. Afganistan'da Rus ticaret hacmi üç katına çıkarken, Kabil'in yaptığı dışalımın % 38'i Rusya'dan, % 62'si İngiltere'dendi (1914'te). İngiltere ile Rusya arasında büyük çaplı anlaşmazlıkların doğduğu ülke Afganistan oldu...

Çar, 1872'de ve 1873'te Afganistan'ın "Rus etki alanı" dışında kaldığını kabul ediyordu. Fakat, İngilizler Hindistan'dan yola çıkarak, "Rusları uzak tutmak amacıyla", Belucistan'ı işgal edince, ardından Kabil rejimini kontrol altına almak iddiasında bulununca ve tüm İngiliz misyon ekibi öldürülünce (1879), Lord Roberts'in yönetimindeki bir seferle Kabil İngilizlerin eline geçti. Bunun üzerine Ruslar bugünkü Özbekistan ve Tacikistan'da bulunan Merv'i ve Penceh'i, ayrıca Afganistan'a açılan Zülfikâr Geçidi'ni işgal ettiler. Kriz patlak vermişti. İngilizler Vladivostok'a tehdit amaçlı bir savaş filosu gönderdiler ve 1885'te yapılan bir protokolle, Pencah kenti Ruslara bırakılırken, Zülfikâr Geçidi Afganistan'a kaldı. Daha sonra, Simla Antlaşması sırasında, Rus İmparatorluğu ile Hindistan arasında ortak bir sınır çizgisi bulunmaması için, bir toprak şeridi de Afganistan'a verildi (1895). Yüz yıl sonra, bu Afgan "eldiven parmağı" Tacikistan, Özbekistan, Afganistan ve Pakistan

arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların kaynağını oluşturuyordu.

Çar III. Aleksandr ölümünden önce, oğlu II. Nikola'ya "Hep Hindistan'ı düşünmeli, ama ondan hiç söz etmemeli", diyordu (1894). Ancak Çar bir İngiliz-Rus anlaşmazlığının, yayılmacılığı Ortadoğu'da, hatta daha ötesinde hissedilmeye başlayan Almanya'nın işine yarayacağını farkındaydı.

İngiltere'nin de siyasal amaçlarından birisi "Rusları sıcak denizlerden, özellikle de, Basra Körfezi'nden uzak tutmaktı." Lord Curzon 1892'de ne İngilizlerin ne de İranlıların Buhara ve Hive'nin buldukları duruma düşmesinin işlerine gelmediğini göstermek üzere İran hakkında bir kitap yazmıştı. Çarlık yönetimi ülkenin kuzey bölümünde birtakım avantajlar elde etmişti, geri kalan kısmına ise Rus devrimci hareketi giriyordu. İngilizler de İran'ın güneyinde, Hindistan dolaylarında, benzeri bir etki alanı yaratmak istiyorlardı... 1904'te imzalanan *Entente Cordiale* gereğince, Fransa "balina ile fili" uzlaştırmak için devreye girdi. Sonuç, 1907'de imzalanan ve İran ülkesinin iki etkinlik alanına bölünmesine yol açan bir anlaşmaydı.

1907 ile 1918 yılları arasında dünya tarihinde pek çok değişiklik yaşanmış olmasına ve Fars ülkesinin İran adını alarak resmen bağımsız olmasına karşın, ülkenin ikiye bölünmüşlüğü sürdü. 1942'de, İngilizler ve Ruslar, hemen hemen aynı anda ülkeyi işgal ediyor ve yeniden buluştukları ittifakla bu ilk Oder-Neisse hattı üzerinde kardeşlik konumuna geçiyorlardı...

1907 Antlaşması karşılıklı saldırgan bir anlaşmazlığa son veriyordu, anlaşmazlığın göstergelerinden biri de 1902'de İngiltere'nin Japonya'yla imzaladığı ve Japonya'ya Mançurya'da ve Çin'de Rus İmparatorluğu'na karşı saldırgan bir politika yürütmesi yönünde serbestlik veren bir antlaşmaydı ki, bu da 1904-1905 yıllarında savaşa yol açmıştı.

The Break-up of China (Çin'in Parçalanması) 1: Fransa Çin-Hindî'nde

XIX. yüzyılın ortalarında, Afyon savaşı sırasında İngiltere kendine Çin pazarını açar. 1842'de, Hong-Kong'u kendine üs edinir, ardından Çin limanlarını kendine açtırır, Fransa da İngiltere'yi izler. Aynı yüzyılın ortalarında, Çar adına Kaptan Nevelskoj, Pekin'i oldubittiye getirerek, Amur Irmağı'nın denize döküldüğü havzayı sahiplenir. Bu, Aygun Antlaşması'nda da tanınan, Rusya'nın Uzakdoğu'daki ilk yayılma hareketidir (1858). Bu arada, 1758 tarihli Kolca Antlaşması Sincan bölgesini Rus ticaretine açıyordu ki, Rusya'nın Çin'e dayattığı eşit olmayan anlaşmaların ilkiydi.

Aynı anda, Hindistan'ın kaybını henüz hazmedememiş olan Fransız donanması, "var olan anlaşmalara rağmen" bazı misyonerlerin katledildiği Çin-Hindî ile ilgileniyordu.

Eski hikâye. XVII. yüzyılın ortalarında, Goa'nın Portekiz piskoposuna değil de, doğrudan Papa'ya bağlı olması için Papa temsilcileri Aleksandre de Rhodes, François Pallu ve Piskopos Lambert yola çıkmışlardı. *Fransa yabancı misyonları* Tonkin'de halkı Hıristiyanlığa kazandırma amacıyla bir acente açmışlardı. Bu yaşanan ilk başarısızlık olmuştu, tam bir tacir olan Hollandalılar oynanan oyunu açığa çıkartmışlardı. XVIII. yüzyılda yeni bir girişimde bulunuldu, Charles Thomas de Saint-Phalle "ticaretin misyona çok yardımı olacağını... ve din değiştirme işlemlerini frenleyen fermanların sertliğini yumuşatacağım" düşünüyordu.

Annam Kralı Nguyen-Ahn'a tahtına yeniden kavuşmasında yardımcı olan Papalık temsilcisi Pigneau de Behaine, Fransa'nın bu ülkeyi himayesi altına alabileceğini sanıyordu (1787). Ancak, Avrupa'da meydana gelen olaylar Fransa'yı bu işten alıkoymuştu ve Nguyen-Ahn'ın ardılları "İsa'nın dinine karşı" vahşi bir nefret besliyorlardı... "Bu dinin bütün *Avrupalı* rahiplerini denize dökmeliyiz."

Bununla birlikte, yine dini korumak adına, İngilizler ve Fransızlar Çin'e müdahale etmişken, III. Napoléon Amiral Rigault de Genouilly'ye Çin-Hindi'ne geçmesini emretti: Amiral, Tourane'ı top atışına tuttu, Cochinchine'in bir bölümüne yerleşti ve Şubat 1859'da Saygon'u işgal etti. Ancak, Saygon'da Fransız denizcileri uzun bir kuşatma bekliyordu. Amiral Charner'in daha büyük bir güçle geri gelmesinden sonra, İmparator Tu Duc, 1863'te imzaladığı antlaşmayla ülkesinin üç eyaletini Fransa'ya bırakıyordu: Saygon, My Tho ve Bien Hoa. Denizcilik bakan Chasseloup-Laubat "Cochinchine'i Antiller ya da Réunion gibi bir sömürge yapma niyetimiz asla yoktur", diye belirtiyordu. Batıda bulunan üç eyalet Fransa'ya karşı direniş hareketlerinde bulununca, Amiral de La Grandière onları da ele geçirdi ve İmparator Tu Duc bu üç eyaleti de Fransa'ya bırakmak zorunda kaldı. Aynı sırada Fransa, Kamboç Kralı Norodom'a, Annam'a ve Siyam'a karşı himayesine girme önerisinde bulunuyordu; Kral, tereddütle de olsa, teklifi kabul etti...

Gerçekte Fransa'nın Çin-Hindi'ne müdahalesini harekete geçiren üç güç vardı: Kronolojik olarak ilk olan, ama XIX. yüzyıl boyunca etkinliğini sürdüren Hıristiyanlaştırma tutkusu; Birmanya'dan Siyam'a kadar uzanan ve Fransa'yı Büyük Britanya'ninkine eşdeğer bir Uzakdoğu sömürge imparatorluğuna kavuşturmak isteyen deniz subayı Francis Garnier'nin kişiliğinde somutlaşan donanmanın İngiliz fobisi; ve son olarak, Jean Dupuis adlı bir işadınının ve Ulysse Pila gibi Lyonlu ipekçilerin başı çektiği tekstil ve silah ticareti çevrelerinin iş kapma telaşı. Bu insanlar Tonkin'in işgalini ve hatta, XIX. yüzyılın büyük özlemi Çin pazarına götüren yol olan Kırmızı Irmağın kontrol altına alınmasını istiyorlardı. İşte bu bağlamlar çerçevesinde, pek çok olayın ardından, Francis Garnier Hanoi'yu alır (1873). Siyah Sancaklar'a karşı verdiği bir savaşta ölür. Ardılı Philastre'ın, Tu Duc'la yaptığı son bir antlaşmayla, Fransa Cochinchine'i,

Annam'ın himayesini, Haiphong'da üç kaleyi ve Kırmızı Irmağın kendisine açılmasını kazanır.

Saygon'un tüccar çevreleri ve amiraller, "Tonkin'e girmemiz Uzakdoğu'daki hâkimiyetimizin geleceği için bir ölüm kalım meselesidir" diye düşünmekteydiler. Ve 1872'de, Gambetta Kırmızı Irmağa bir başka Süveyş Kanalı olarak bakmaktaydı, "Genel dünya ticareti için bir yol."

Sömürgeci yayılmacılığa, "bu ihanete", karşı duran muhalefetin etkisindeki III. Cumhuriyet, aslında, hâlâ Annam'ın "hamisi" ve hâkimi durumunda olan Çin'le bir anlaşmazlıktan kaçınmak istiyordu, ancak amiraller ve misyonerler Fransa'yı eyleme itiyorlardı, özellikle "Tonkin'in Fransa'nın kucacağına atlamaya hazır olduğunu" söyleyen Monsenyör Puginier. Fransızlar Annam Devleti'nin çeşitli konumları, durumu, ordusu, Siyah Sancaklar, yani bu, hem özerk hem de Çin'e bağlı bir tür ek ordu hakkındaki bilgileri misyonerlerden ve sayıları artmış olan sadık Vietnamlılardan ediniyorlardı. Cochinchine valisi La Myre de Vilers "Çekimsiz kalmak ihtiyatsızlık olur" diyordu. Olayların tırmanması sonucu, komutan Rivière'e Tonkin'in tümünden işgali görevi verilir. Tonkin'in zenginlik kaynaklarını gösteren bir harita, *Tonkin Madenleri Şirketi*ni kurmuş olan Jean Dupuis'nin arkadaşları tarafından milletvekillerine dağıtılmıştı. Komutan Rivière, Garnier'nin birkaç yıl öncesi hayatını yitirdiği yerde ölür, daha sonra da başı kesilir. Charles Fourniau'nun yazdığı gibi, "Rivière'in ölümü Dupuis'nin iri altın külçelerini vatansever bir tepkiyle telafi etmiştir."

O zamanlar hükümetin başında bulunan Jules Ferry "Çinlilerle gerçek pazarlıkçılar o güzel ve iyi toplardır" diye yazmıştı. Ancak hükümet düşmanı küçümsüyordu. "Küçük paketler halinde" güçler gönderiyordu. Sonuç olarak, 25.000 adamıyla Amiral Courbet pek çok başarı kazandı ve Çin ikinci bir T'ien-tsin Antlaşması'yla (1885) Tonkin'den

güçlerini geri çekmeye söz verdi.

Ancak Lang-sön'ü işgal etmek isterken, Fransız birlikleri geri çekilmek zorunda kaldılar. Tam bir başarısızlık, panik ve dehşet yaşanmıştı, Paris'te ise kriz vardı ve Clemenceau herkese Jules Ferry'yi hedef gösteriyordu. Aslında, Çin bir kısım toprağını Fransa'ya vermişti, ancak yapılan antlaşma henüz gizli olduğundan Jules Ferry istifa etmek zorunda kalmıştı (1885). Bu arada, Çin-Hindi Konfederasyonu kurulmuştu bile, sömürge olarak Cochinchine'i ve Kamboç ve Laos gibi himaye altına alınan 4 ülkeyi içeriyordu.

Vietnamlılar için direnişin zamanı gelmiş olsa da, bunu açıkça göstermeleri için daha birkaç on yıl beklemeleri gerekiyordu.

Fransa'nın Tonkin'i ilhakına karşılık, İngilizler, hükümdarı *Bombay Burma Company*'nin mallarına el koyduğu için, Yukarı Birmanya'yı ilhak ettiler. 1886'da, 10.000 adamla ülkenin fethi tamamlandı ve İngilizler, Fransızların Laos'a girmelerine karşı çıkan Siyam'a yaklaştılar. Oysa Fransızların Laos'a girişi, bir posta memuru olan ve Khmer uygarlığını keşfeden Auguste Pavis sayesinde, barışçıl olmuştu. Bir kez daha, Fransız-İngiliz rekabeti baş gösteriyordu, ancak 1896'da yapılan bir antlaşma ile Siyam, Angkor eyaletini Kamboç'a bıraktı, rekabet de son buldu.

The Break-up of China (Çin'in Parçalanması)

2: Rus-Japon Rekabeti

Çin Avrupa'ya bazı topraklarının kullanım hakkını (Hong-Kong, 11 liman vb.) ve kendine bağımlı devletlerin hâkimiyetini (Annam, Birmanya, Siyam) verirken, 1894'ten itibaren Kore'de Çin'in yerini alma iddiasında bulunan Japonya'yla sürtüşmeye girdi. Askeri bir yenilgiye uğramış olan Çin, Kore üzerinde her tür nüfuzundan vazgeçerek

ülkeyi Japon himayesine veriyordu. Ayrıca Formoza'nın, Lia-Toung Yarımadası'nın ve Mançurya'nın dışarıya açılan kapısı Port-Arthur'un kullanım hakkını da Japonya'ya veriyordu (Şimonoseki Barışı, 1895). Bu barış antlaşması, Pekin sarayının iltimaslı muhatabı ve yalnızca ticari üsler söz konusu olduğu sürece, İngilizlerin bölgede cirit atmasına izin vermiş olan Rus hükümetini kaygılandırmıştı. Ancak Japonya'nın ilhak ettiği topraklar, dört ay boyunca buzlarla kaplı olan Vladivostok'ta değil, tam Port-Arthur'da son bulması gereken Trans-Sibirya demiryolu tasarısını tehlikeye sokuyordu. Çar harekete geçmeye hazırdı, çünkü Japonları, "şu şebekleri", sevmiyordu, hem onlara karşı harekete geçmek Çar için savaş anlamı taşımıyordu... Ancak, bakanı Witte müdahale bölgesinde yeterince askeri birliği olmadığı -Trans-Sibirya hattı henüz tamamlanmamıştı- ve tüm Avrupalı güçlerin ortaklaşa yapacakları bir müdahalenin daha çok göz dolduracağı konusunda kendisini ikna etti. Japonya teslim oldu ve Port-Arthur'u elden çıkardı; bunu unutmuyacaktı (1895).

Çin'in güçsüzlüğünü gördükçe, diğer güçler toprak avantajları elde etmek ve etki alanları kurmak için bundan yararlandılar: İngiltere Wei-Hai-Wei'nin, Almanya Kiao-Çeu'nun, Fransa Kuang-Çeu-Wan'ın kullanım hakkını elde ederken, Rusya Mançurya'da bir demiryolu inşası izni alıyor ve Çin'i Japonya'ya karşı savunma sözü veriyordu. Çinliler Avrupalıların ülkelerine girmelerine karşı tepki gösteriyorlardı, Boxer'lerin silahlı ayaklanmaları sonucu (1900), uluslararası bir askeri birlik onları "cezalandırmaya" gelmişti. Rus Çarı II. Nicolas, Pekin'deki bakanı katledilmiş olan kuzeni Kayzer II. Wilhelm'i frenlemek ve kontrol etmek amacıyla, askeri birliği izlemek zorunda kalmıştı... Sefer sona erince Çar, General Kuropatkin'in anlattığı, "büyük hayalini" gerçekleştirmeyi düşünüyordu: Mançurya'yı, Kore'yi ve Tibet'i ele geçirmek, daha sonra, İran'ı, İstanbul

Boğazı'nı ve Çanakkale Boğazı'nı almak ve nihayet, "Pasifik Okyanusu'nun İmparatoru" olmak. Fakat, bakanlarının, daha çok da Witte'in, "Kutsal Rusya'nın kaderine" karşı çıktıklarını düşünüyordu, o nedenle de, işadami ve Uzakdoğu'ya yayılmacılığın havariliğini yapan "sıradan bir Bezobrazov'a" içini açmayı yeğliyordu.

Boxer'ler savaşının sonunda, diğer katılımcı ülkeler gibi, Rusya da donanmasını geri çekti. Ancak Mançurya'daki birliklerini yerlerinde bıraktı... Fransız büyükelçisi "Bu durum bir himaye politikasına çok benziyor" diye yorumluyordu.

1902'de, İngiliz-Japon ittifakı gerçekleşince Çar, hiç değilse geçici olarak, tüm Mançurya'yı elde tutma fikrini bir kenara bırakması gerektiğini anladı. Mançurya'da bir ilk bölge boşaltıldı. Bakanları Çar'ın "hâkimiyet tasarısını" tehlikeli ve masraflı buluyorlardı. Ama, sanıldığığının aksine son derece kararlı olan II. Nikola hırsını tatmin etmek istiyordu ve bu tür maceralara karşı düşmanca bir tutum sergileyen bakanı Kont Lamsdorf'un elinden Uzakdoğu işlerini aldı. Japonya zamanın kendi aleyhine çalıştığını hemen anlamıştı, ikinci bir bölgenin boşaltılması hakkındaki bir talebe doyurucu bir yanıt gelmemesi üzerine, savaş ilan etmeden, Port-Arthur'da bekleyen Rus donanmasına ani bir saldırı düzenleyerek tahrip etti (1904). Çar'ın generalleri, amiralleri Japon askeri gücünü küçük görmüşlerdi. Üst üste gelen pek çok bozgunun ardından, Birleşik Devletler'in araya girmesiyle taraflar Portsmouth Barış Antlaşması'nı imzaladılar. Buna göre, Rusya Japonya'nın Kore üzerindeki hâkimiyetini tanıyordu, Port-Arthur yeniden bir Japon üssü oluyordu. Japonya, nihayet, Sahalin Adası'nın güney bölümünü ilhak etmişti, SSCB burayı 1945'te geri alacaktı.

Tarihte ilk kez, beyaz ırktan bir büyük ülke renkli bir halk tarafından yenilgiye uğratılıyordu. Olay sömürge dünyasında büyük yankılar uyandırmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Parçalanması

Daha önce değindiğimiz gibi, parçalama fikri XVIII. yüzyıla dayanıyordu... Fakat Rusya'nın Sırbistan'a ve Bulgarlara verdiği desteğe rağmen, güçler arasında var olan rekabet İmparatorluğun yaşamını sürdürmesine yardım etmişti. Fransa Mısır'a, İngiltere Yunanistan'a destek vermişti vb. Bunlara, İngiltere'nin Kıbrıs'ı ilhakı -Sultan'ın İstanbul'u savunmasına daha iyi yardım etmek için-, Fransa'nın Cezayir ve Tunus'u ilhakı, İtalya'nın 1911'de Libya'yı ilhakı eklenmişti...

Francesco Crispi'nin zamanından beri, İtalyan emperyalizminin gözü, Tunus'u ya da Etiyopya'yı alamadığı için, Libya'daydı. Ülke İtalya'ya çok yakındı. Trablusgarp (Tripolis), başkentinin taşıdığı ada rağmen tarihte Kartaca'ya bağlıydı, doğuda kalan Bingazi (Cyrénaïque) ise, önce Roma, sonra Arap fethine rağmen Helenik özelliklerini korumuştur. Hâlâ Roma İmparatorluğunu anımsatan bu bölgelerde *Banco di Roma*'nın yatırımları bulunuyordu ve Tunus'ta olduğu gibi, bu zeytinlikler ülkesinde, halihazırda var olan ya da ileride gelecek olan yerleşimciler için Toscanalı ve sonrasında Sicilyalı- banka bazı toprakları ele geçiriyordu. Fransa'nın Fas'a el koymasının ve 1911'deki Agadir olayının ardından, İtalyan hükümeti nihayet harekete geçme fırsatını yakalamıştı. İtalya Osmanlı İmparatorluğuna savaş açtı ve Rodos Adası ile Libya kıyılarını işgal etti. Fakat Kufra vahasına iyice yerleşmiş olan ve ulaşılmaz bulunan Senusilerin iç bölgelerde gösterdikleri direniş sonucu fetih hareketi daha ötelere ulaşamadı. Savaşa ancak I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Mussolini döneminde tekrar kalkışıldı, çölde zorluklarla ilerlenebildiğinden, zorlu ve pahalıya mal olan bir savaştı bu. Trablusgarp'taki İtalyan yerleşimci sayısı Tunus'un güneyindeki Fransız yerleşimciler kadardı -Fransa hükümetleri büyük ekonomik sömürge-

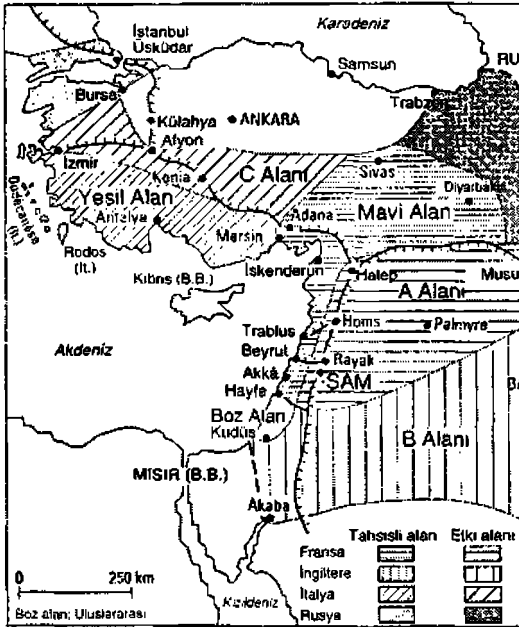
leştirme hareketlerine yönelirken, İtalyanlar nüfus sorunlarını çözmek için, insanların yeni yerlere yerleşmelerini teşvik ediyorlardı.

1911'de İtalyanlar Trablusgarp'ta niyetlerini açığa vurunca, Jön Türk hareketi buna bir tepki göstermek istemişti: Libya'nın kaybedilmesiyle, durumun İmparatorluğun diğer eyaletlerine sıçramasından endişeliydiler. Arapların İstanbul'un Müslümanları Batı'ya karşı artık koruyamadığı izlenimine kapılmalarını istemiyorlardı. Zaten, 1908'de, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna, daha sonra, Girit'in Yunanistan'a kaptırılmasının ardından, Batı ürünlerine karşı boykot eylemleri düzenlenmişti. 1911'den sonra, aynı eylemler daha yoğun bir şekilde İtalyanlara karşı düzenlendi, bu arada, Arap milliyetçiliğinin de önünü kesmek istiyorlardı, ancak başarılı olamadılar. Gerçekten de, 1914-1918 savaş yılları boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nu "sırtından bıçaklayan" Arap isyanları olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu, içerde Ermeni, Arap, Kürt milliyetçiliğinin, dışarda büyük güçlerin iştahlarının kemirdiği bir güç durumuna gelmişti. Fakat, "emperyalist" kontrol içerden de çalışmaya başlamıştı. Bir Alman girişimi olan Bağdat demiryollarının inşa tasarısıyla, Kayzer, Sultanın ordusunu yenileştirme işini elde etmişti, İngilizler iyi kötü gümrükleri kontrol altına almışlardı, Fransızlar ise mali işlerin yürütülmesine "yardımcı" oluyorlardı...

Güçler arasında bir tür denge kurulmuştu, ancak bu sağlam bir denge değildi ve I. Dünya Savaşı bu dengeye son verdi.

Bunun üzerine Müttefik Güçler, Araplara Batı kontrolü altında bir tür özerklik sağlaması öngörülen, açık bir paylaşım planı geliştirdiler. 1916 Sykes-Picot ve 1917 Saint-Jean-de-Maurienne antlaşmalarında İtalya'ya verilecek bir "pay" öngörülmüştü. Ayrıca, 2 Kasım 1917 tarihli Balfour

Kaynak: Jacques Thobie, *Ali et les 40 voleurs*, Paris,

deklarasyonu ile Yahudilere Filistin'de bir yer verilmesi sözü veriliyordu ki, Mekke Şerif'i Hüseyin bunu onaylamıştı.

Başkan Wilson'un danışmanı Albay House "Hepimiz Türkiye'yi hevesle paylaştık" diyordu. Yunanistan, İtalya, vb. dışında, bu işten esas kârlı çıkanlar, Fransa ve Büyük Britanya'nın yardımlarıyla Araplar olacaktır.

Arap uyanışının ruhani lideri, 1916 silahlı ayaklanmasını başlatan ve Peygamber soyundan gelen Hüseyin Bin Ali'di. Ancak Fransa ve İngiltere'nin kontrol edecekleri sınırlar üzerinde ve Filistin'deki Yahudi bölgesi üzerinde bir çifte yanlış anlama baş gösterdi. O tarihte, ne Şerif Hüseyin'in ne de Kral Faysal'ın akıllarına Filistin'in gelecekteki Arap Krallığının bir parçası olacağı gelmişti. Hatta, Kral Faysal ile siyonist örgütün temsilcisi Dr. Weizmann arasında, Müslümanların kutsal yerlerinin Müslümanların kontrolü altında kalacağı yolunda bir antlaşma bile imzalanmıştı.

Ancak, Türk İmparatorluğunun parçalanma işlemi, yapılan Lozan Antlaşması'yla, Sèvres Antlaşması'nın maddelerinin ortadan kalkması sonucunda değişikliğe uğradı. Yürütükleri savaş sonucunda, Atatürk'ün Türkleri İzmir'i geri aldılar, artık Ermenistan'ın da bağımsızlığı söz konusu değildi. "Arap" topraklarına gelince -Suriye, Lübnan, Irak-, temelde Fransız ve İngiliz hâkimiyeti altındaydılar. Araplar, 1920'den itibaren, yabancı işgaline karşı ayaklandılar. Suudi Arabistan'da olduğu gibi, petrolün bulunması iştahları daha da kabartıyordu.

Fransızlar ve İngilizler Ortadoğu'da

Şurası kesindir ki, Fransız diplomasisini kör eden ve Arap milliyetçiliğini hafife almasına yol açan Büyük Britanya ile rekabeti olmuştur.

II. Dünya Savaşı sırasında, Ortadoğu Araplarının göz-

leri doğal olarak, II. Wilhelm'in 1905'te Tanca'ya yaptığı ziyaretten beri, Arapların özgürlük havariliğini yapan Almanlara çevrilmişti. 1941'de, Hitler'in orduları başarı üzerine başarı kazanırken, Berlin'deki rejimin doğası kimseyi rahatsız etmiyordu, tersine Kudüs'ün Baş Müftüsü Seyid Amil El-Hüseyn "Almanların ve bizim düşmanlarımız ortaktır: İngilizler, Yahudiler ve komünistler" diyebiliyordu. Çünkü o tarihte, Fransızlar sahneden silinmişlerdi. Fransızlar artık ayıplanmıyor ama hor görülüyorlardı, çünkü 1936'da Léon Blum başkanlığındaki Fransız hükümeti, gelecekteki üç yıl içinde Suriye ve Lübnan üzerindeki mandayı kaldırmaya ve bağımsızlıklarına kavuşmalarına söz veren bir antlaşma imzalamış, fakat bu asla onaylanmamıştı. Fransa yenildiğinden, Londra hükümeti Suriye ve Lübnan için Arap taleplerinin sorumluluğunu üstlenmemeye, ama mihverin de oralara yerleşmesine izin vermemeye karar vermişti. Fransız yüksek komiseri Gabriel Puaux, başta bu çizgiyi olumlu bularak izlemişti. Ancak bir süre sonra, Vichy hükümetinin talimatıyla, İngilizleri Şam'la yapılan ekonomik değişimleri engellemek ve daha önemlisi, Suriye ve Lübnan'ı hür Fransa'nın yanına çekmek için, Catroux hiçbir şey yapamıyordu ve Puaux'nun yerine gelen General Dentz İngilizlere karşı olan düşmanlığını açıkça gösteriyordu. İngilizler, Vichy hükümeti yanlısı olsun, De Gaulle yanlısı olsun, Suriye ve Lübnan'daki Fransızlarla uzlaşma düşüncesindeydiler, böylece Arap milliyetçi çevrelerini harekete geçirip, bölgeyi, özellikle komşu Irak'ı alevlendirmeyi tasarlıyorlardı.

Gerçekten de Almanlar ve İtalyanlar Yunanistan'ı işgal ettiklerinde ayaklanan Irak olmuştu, özgürlük saatinin yaklaştığını görüyorlardı... Yapılan bir hükümet darbesiyle, iktidara Raşid Ali geldi, Baş Müftüyle işbirliği halinde, İngilizlere beslediği düşmanca duygularını saklamıyordu. İngiltere, hükümet darbesinden önce bile, Bağdat hüküme-

tinden İtalya'yla diplomatik bağlarını kesme kararını bir türlü elde edememişti. Almanya artık doğrudan müdahale etmeye çalışıyordu, Türkiye'ye yakın olan Halep'e uçak ve askeri danışmanlar gönderirken, Paris protokollerini imzalayan Darlan'ın da onayını alıyordu (Mayıs 1941). O sırada, General Dentz Suriye'de İngilizlerin destekledikleri De Gaullecü Legentilhomme'un güçlerine karşı direniyordu. Vichy hükümetinin verdiği bir "onur savaşından" sonra, Müttefikler Şam'ı aldı. Bu "iyi davranışın" karşılığında, İngilizler General Dentz'e iyi muamele ettiler, Akka görüşmelerinden De Gaulle'ü uzak tutarak Suriye'ye Fransız hâki-miyeti yerine İngiliz hâkimiyetini getirdiler. Bu olayın ardından, Churchill ile De Gaulle arasındaki ilişkiler neredeyse kopmuştu. Ağustos 1941'de, Kahire'deki İngiliz Devleti bakanı Lord Lyttleton'a yazdığı mektupta da belirttiği gibi, De Gaulle bazı garantiler elde etmişti: "Büyük Britanya'nın Suriye ve Lübnan'la ilgilenmeyeceği ve, hür Fransa'nın taahhüt ettiği üzere, bu ülkelerin bağımsızlıkları gerçekleştiğinde, Büyük Britanya'nın Fransa'nın ayrıcalıklı öncelik gösteren konumunu tanıyacağı hakkındaki garantileri bana vermiş olmanızdan dolayı memnuniyetimi belirtirim."

Irak'taki kararsızlıkların ardından gelen El-Alameyn zaferi ile birlikte, Ortadoğu'da durum tümüyle değişmişti. Raşid Ali iktidarına son verilmiş, Baş Müftü de Hitler'in yanına sürgüne gönderilmişti. Ocak 1943'te, hür Fransa'nın yüksek komiseri General Catroux Suriye ve Lübnan'da cumhuriyet ilan etti ve seçimleri başlattı. Seçimlerde zafer milliyetçilerin olmuştu ve Beyrut'ta, maddelerinin "bağımsızlığa uymadığı" gerekçesiyle Anayasa'yı değiştirmeye kalkışmışlardı. Fransa temsilcisi Yves Helleu buna karşı çıktı, Beyrut Meclisi daha da ileri giderek Fransız mandasını lağv etti. Bunun üzerine, Büyükelçi Helleu Cumhurbaşkanı Bişara Huri'yi ve Başbakan Riyad Sulh'ü tutuklattı.

Hemen ardından, dağlarda bir "milli" Lübnan hükümeti kuruldu ve Suriye'nin başkanı Şükrü Kuvvetli tarafından desteklendi. İngilizler özellikle Arapları destekleyerek askeri anlamda tepki gösterdiler. Bir kriz daha yaşıyordu.

Sürtüşmenin kaynağında olduklarına inandıklarından, Fransızlar Spears'ı ve İngiltere'yi suçladılar. Aslında, ne Catroux ve Massigli ne de De Gaulle, "bağımsızlık" ile Fransa'ya tahsis edilmiş olan özel hakların birbirleriyle uyuşmadıklarını ve bunun yeni anayasada belirtilmesini kabul etmek istiyorlardı. Arap taleplerinin gerektiği gibi değerlendirilmemeleri hatasına aynı kişiler Tunus, Fas ve Cezayir'de de düşeceklerdi -ancak oralarda, aslında pek de masum olmayan İngiltere yerine, SSCB ve ABD'yi karşılarında bulacaklardı.

"Üstün Halk" Japonya Batı'ya Karşı

Japon sömürgeci yayılmacılığı, başlangıçta, yerleşimcilerin kuzeye doğru Hokkaido-Yeso'ya, sonra da Sakalin'in güney bölümü Karafuto'ya yerleşmeleri şeklinde basit toprak genişlemeleri düzeyindeydi. Ancak 1880'den itibaren, bu hareket anlayışında bir değişiklik oldu. Askeri teorisyen Yamagata Aritomo, geliştirdiği bir teoriyle, Japonya'yı çepeçevre kuşatan iç içe halkaların her birinin sağlamlaştırılarak dışarıya karşı korunması gerektiğini savunmuştu.

Bu değişikliğin bir başka kaynağı ise, olasılıkla, Meiji döneminden itibaren Japonya'nın edindiği yeni yönelimler ve Çin merkezli eski düzeninden kopmasıydı. Ancak, daha çok, sömürgeci hareketlerine kadar, Avrupa gelişim modelini taklit etme gereksinimiydi. Başlangıçta pek de ekonomik gereklere cevap vermeyen bir sömürge imparatorluğuna hâkim olma hırsı bir hedef haline gelmişti. Japonya önceleri nerede bir zayıflık, bir olanak görürse orayı vuruyor-

du. Ryu-Kyu, Bonin Adaları, Kore, Çin... Ekonomik çıkar ilk kez Kore'de gündeme gelmişti. Ülkeyi muhtemel tehditlere karşı koruma ve Japon "misyonu" (Şimonoseki Antlaşması, 1895) bahanesiyle gelen dışarıda hâkim olma hırısı.

Kimileri için bu Tanrıdan gelen bir uygarlaştırma misyonuydu... ve sömürgelere, paternalist bir anlayışla yaklaşılacak dış topraklar gözüyle bakılıyordu. Kimilerine göre ise, Japonya'nın Asyalı doğası nedeniyle, söz konusu olan halkların asimilasyonuydu, Japonlaştırılmasıydı. Komşu ırklardan gelmeleri nedeniyle ve Konfüçyüs'ün eşitliğini aynı hâkimiyet altında bulunmaktan geçtiği yolundaki öğretisi nedeniyle -bu hâkimiyet Japon İmparatoru'nunkiyle çakışıyordu- bu mümkündü.

Ancak II. Dünya Savaşı'nın eşliğinde, üçüncü bir anlayış diğerlerinin yerini alacaktı. Zaten işgal edilmiş olan Kore'nin, Formoza'nın vb. ötesindeki sömürgeci fetihler yalnızca ve yalnızca Japon halkının üstünlüğüyle açıklanmaya başlamıştı. Ağır ırkçılık kokan bir görüş.

Sömürgeci ya da yayılmacı bir politikayı belirleyen manifestolar içinde -XIX. yüzyılda Jules Ferry'nin ya da Joseph Chamberlain'ın attıkları nutuklar gibi- en anlamlısı, 1942-1943 tarihleri arasında kaleme alınan "Yamato ırkının çekirdeğinde yer alacağı global bir politika taslağı" başlıklı devasa bir Japon raporudur. Nüfus ve Sağlık Bakanlığına bağlı kırk kadar araştırmacı tarafından kaleme alınan bu rapor, kısmen gerçekleşmekte olan bir tasarının dile getirilmesiydi; ve çekmecelerde kapalı kalmayacaktı.

Bu taslak, Japonya'nın bu "ortak refah çemberinde" yenileyeceği bir Asya düşüncesi adına, Asya'nın ve Pasifik Okyanusunun büyük bir bölümünün Japonya tarafından sömürgeleştirilmesini meşru kılmayı hedefliyordu. Irk sözcüğü, Nazilerin kullandıkları gibi, biyolojik anlamıyla (*jinşu*) kullanılmıyordu. Daha geniş anlamlı bir terim kullanılmıştı, *minzoku*, yani bir halk tarafından vücuda getirilen bir

kültür. Japonya, Doğu ile Batı arasında gerçekleştirdiği sentez dolayısıyla, bu kültürel merdivenin tepesinde yer ahyordu ve kaderi diğerlerini yönetmekti. Yüksek dereceli memurların hazırladıkları sömürgeleştirme taslağında, Japon yerleşimciler hemen hemen her yerde kurulacak olan "Japon kentlerinde" kümeleneceklerdi, karma evlilikler en alt düzeyde tutulacaktı. "Karma evlilikler karışık kanın düzeyinin genellikle düşük olması nedeniyle değil, ama Yamato ırkının ruhsal dayanışmasını zedeleyeceği için." On iki milyon Japonun on milyonu Kore, Çin-Hindi, Filipinler vb. yerlere gönderilirken, iki milyonu Avustralya ve Yeni Zelanda'ya gönderildi. Yerleştikleri topraklarda herkes "kendi yerinde kalmalıydı", tabii ki Japonlar en üst konumu ellerinde tutuyorlardı. "Bu ülkelerde kendi aralarında çoğalacaklardı", bu durum Japon yöneticilerinin başlıca kaygısı olan nüfus sorununa bir çözüm olacaktı, çünkü 1942-1943 yıllarında, dünya karalarının % 1'ine sahip olan Japonya, dünya nüfusunun % 5'ini barındırıyordu.

"Tek çatı için sekiz yön" sloganı sömürgeleştirme hareketinde Japon anlayışını çok güzel belirtmektedir. Ortak refah çemberi, büyük ağabeyin -Japonya'dan- yöneteceği büyük bir aileye benzetilmektedir, ailevi hakların ve güçlerin bu hiyerarşisi toplumsal ilişkilerin en katı temellerinden biridir. Sonuçta, her Japonun okulda öğrendiği gibi, büyük ağabeyin rolü diğer halklara göre üstünlüğüyle doğrulanmaktadır. Rapora göre "Çinliler üşengeç ya da sahtekârdır. Malezyalılar tembeldir, Filipinliler belki onlardan üstündür ama doğru dürüst bir uygarlıkları yoktur, Koreliler en ağır işlere bile gelebilirler, Yeni Gine'ye gönderilebilirler."

Ancak, tarihsel olarak, bu büyük ailenin üyeleri, yüz yılın başından itibaren, büyük ağabeyin tavırlarını öğrenmişlerdi. Bu tavırlar, kimilerine göre, Japon eğitiminin üstünlüğünden kaynaklanıyordu, kimilerine göre ise, bir takım adalar dizisinde yalıtılmış olmalarından geliyordu -Av-

rupa'da da İngilizlerin üstünlüğü başka bir şekilde açıklanmamıştı.

Büyük bir günlük gazete olan *Asahi*'de, 3 Ağustos 1941'de, şöyle yazıyordu: "Japon saflığı nihayet kanıtlandı: Birleşik Devletler, Almanya ve Büyük Britanya'da nüfusun % 20'si ruhsal ya da zihinsel rahatsızlıklar gösterirken, Japonya'da bu oran ancak % 6'dır."

İşte her şeye rağmen ırkçı olan bu üstünlük duygusu Japonya'nın, Batı hâkimiyetine son vererek, Asya'ya hâkim olmasını sağlamalıydı. Gerçekte tasarı daha da ilerilere gitmekteydi. Avrupa'nın tarihe ve coğrafyaya bakışını değiştirmenin zamanı gelmişti, Japonya'yı dünya haritalarında merkeze koyarak Uzakdoğu sözcüğü ortadan kaldırılmıydı. 1911 yılından beri, Greenwich'in 0 dereceli boylamı, simgesel olarak, İngiltere'yi dünyanın merkezinde gösteriyorken, Kyotolu profesör Komaki Tsunekiçi Afrika ve Avrupa'yı Asya kıtasının batı bölümü, Amerika kıtasını Asya'nın doğu bölümü ve Avustralya'yı güney bölümü biçiminde adlandırmayı öneriyordu, aralarındaki okyanuslara ise toptan "Büyük Japonya Okyanusu" denilmeliydi. Japonlaştırma hareketi başka görünümlere de bürünecekti. Ortak refah çemberinin içinde, 1942 yılı tıpkı Japonya'da olduğu gibi, 2602 yılı oldu (bu tarihlendirmenin temelinde, MÖ 660 yılında kurulduğu varsayılan İmparatorluk hanedanı vardı). İmparator'un doğum günü bir Asya bayramı haline getirilmişti (29 Nisan), İmparatorluk soyunun kuruluş günü de öyle (11 Şubat).

Yaşayan Bir Sorun: Kuril Adaları

Rus-Japon rekabetinin son aşaması, XX. yüzyılın sonunda hâlâ var olan ve başlangıcı XIX. yüzyıla dayanan Kuril Adaları sorunudur. Olaylar, Hokkaido'dan gelen Japon balıkçılarıyla, Kamçatka'dan gelen Rus balıkçıları, Rusça Kuril,

Japonca Çişima Rettao (Bin Adalar) denilen bu adaları bir türlü paylaşamayınca patlak vermişti. Aslında bu adalar 1643'te Hollandalılar tarafından keşfedilmişti ve rekabet sorunları, ilk elde, 1855'te imzalanan Şimoda Antlaşması'yla çözülmüştü. Büyük Sakalin (Karafuto) Adası iki ülke arasında bölünemez ilan edilmişti ve Rus-Japon sınırı Kuril Adaları'nda Urup (Rusya) ve Etorofu (Japonya) arasından geçiyordu ki, Japon sömürge toprağı Hokkaido'ya çok yakındı.

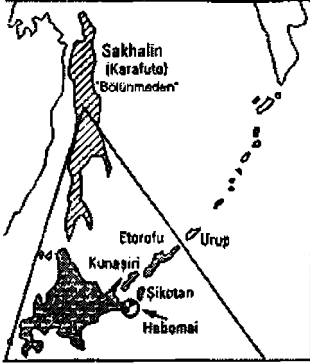
Bir tespit konusunda anlaşmazlık baş göstermişti: Yeso'nun (Hokkaido) grubunda ele alman Habomai ve Şikotan Adaları Yeso'ya mı dahildi, yoksa Güney Kurillerin son iki adası mıydı? Bu Adaların idari olarak Kurillere bağlanmasıyla Tokyo yönetimi bir anlaşmazlık çıkartacaktı... Sorun, 1875'te, Saint-Petersbourg Antlaşması'yla çözüldü: Sakalin'in tümüne karşılık, Rusya Kurillerden vazgeçmişti, II. Aleksandre için avantajlı bir antlaşmaydı.

1904-1905 savaşının ertesinde, muzaffer Japonya Kurillerin tümünü elde tutarak Sakalin'in güneyini ilhak etti. Ancak 1945'te, Moskova hem Sakalin'in güneyini hem de Kurilleri geri aldı, bu yeni durum 1951 San Francisco Antlaşması'yla da onaylanmıştı. Ancak, Japonların tesbitine göre, "Kuriller grubu" deyimini içine Yeso-Hokkaido ve Kamçatka arasındaki tüm adalar girdiğinden, Habomai ve Şikotan Adaları da Sovyetlere geçmişti.

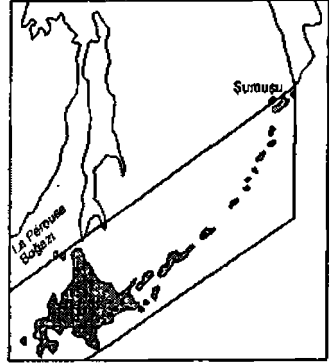
Bugün, Yeltsin'in Rusyası, Hokkaido'ya kadar bulunan tüm adaları elde tutmak için, 1945 tarihli zaferine ve geçen yüzyılda Japon yönetiminin çıkarmış olduğu kararnamelere dayanmaktadır. Japonya ise, Sakalin üzerindeki haklarından vazgeçerek, Saint-Petersbourg Antlaşması'nın koşullarına geri dönmek istemektedir... Bu durumda, en bilgece yol Şimoda Antlaşması'nda yer alan eski paylaşım çizgisi olsa gerektir. Ancak, ulusları acaba bilgelik mi yönetmektedir?

Japonya'nın kuzeyindeki sınırların varyasyonları

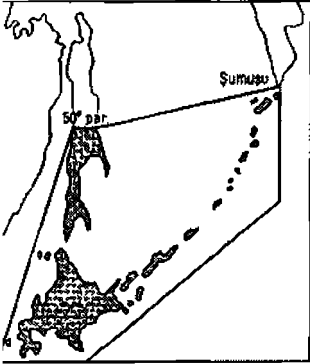
1855

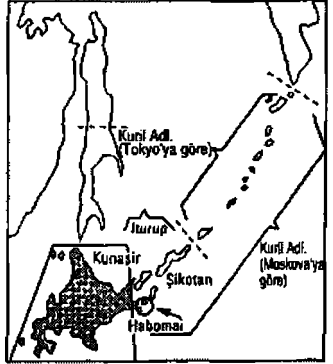
1875

1905

1945

nak: Thierry Mormanne, "Le problème des Kouriles, Pour un retour à-Petersbourg", Cipango, Cahiers d'études japonaises, Inalco, 1, O 2, s. 59-90.

IV. BÖLÜM

Yeni Bir Toplum Türü

Sömürgeleştirme hareketleri Kuzey ve Güney Amerika'da, Asya'da ve Afrika'da yepyeni bir toplum türü yaratmıştır. Ve birbirlerine yabancı uygarlıkların karşılaşmalarının bir bilançosu olarak, öncesi olmayan bir ekonomik ve politik ilişkiler türünün doğmasına yol açmıştır. Böylece, tarih sahnesinde bazı yeni kolektif kişiler doğmuştur. Amerika kıtasında *Kreoller* (özellikle adalarda ortaya çıkan Avrupalı, beyaz eski yerleşimciler, ç.n.), Magrip ülkelerinde *pieds-noirs* gibi (kara-ayak, Kuzey Afrika'da yerleşen Fransızların ikinci, üçüncü kuşakları, ç.n.) gibi. Yeni gelenler işgal ettikleri toprakların yerlileriyle karıştılar ya da karışmadılar -Amerika kıtasında yaptıkları gibi, bu toprakları yalnızca Afrika'dan zorla getirdikleri siyahlara iskân etmelerinin dışında. Atlantik ötesinden gelen bu köleler ve daha sonra, o kaderden kaçmayı başaran "kahverengiler" (kaçak siyah köle, ç.n.), Avrasyalılar, melezler vb. hep yeni insanlardı. Tanıştıkları ve kurumlaştırılan ırkçılık acaba yalnızca bu karşılaşmanın ürünü müydü?

Irklar arası açılmanın genişlediği söylenen emperyalizm çağında, amblem haline gelen yeni kişiler korsanın yerini almakta ya da misyonerin ve tarımcının yanında bulunmaktadır: öğretmenler, hekimler. Sömürgeci söylem gurur duymakta haklı olabilir mi?

Sonuçta, sömürgeleştirme hareketleri her yerde aynı olmamıştır: Angola, hemen yanındaki Güney Afrika değildir, komşusu Brezilya da değildir, Kuzey Afrika Türkistan'a benzemez...

Gariptir, sömürgeleştirme hareketinin pembe mi yoksa siyah mı -para mı getirdi yoksa maliyet mi?- olduğunu sorup durmaktan onun işlevlerinden birinin, anavatanı "tehlikeli" kişilerden ya da öyle görülenlerden kurtarmak olduğunu göz ardı ederiz: Onları Guyana'ya, Sibirya'ya ya da güney yarımkürede bir yere gönderiyorlardı. Avustralyalılar bugün "Burası bir tür Sibirya'ydı, ama güneşli bir Sibirya", diyorlar. Kendi başlarına bırakılmış "suçlu" topluluklarının ya da melez topluluklarının ne olduklarına bakmak tarih için ilginç bir test olacaktır.

AMERİKA MELEZLERİ

Conquistadorelere Hangi Kadınlar?

İlk sömürgeleştirme hareketi bir avuç adamın eliyle yapılmıştı. İspanya'da göçmenlik, başından beri *Casa de Contratacion*'un kontrolü altındaydı. Amerika'ya yerleşmek için bir belge almak gerekiyordu ve bu belge yalnızca Kastilya Krallığı uyruklarına veriliyordu -Yahudi asıllı *conversos*lar (dönmeler) hariç tutuluyordu. Yarım yüzyıl içinde, 1509'dan 1559'a kadar, resmi olarak yalnızca 15.480 kişi gitmişti, ancak resmi rakamlar pek güvenilir değildi, çünkü kaçak giden çok sayıda insan vardı. 1579'da, Amerika kıtasında (Kuzey ve Güney) beyazların sayısı 150.000'e ulaşmıştı.

XVII. yüzyılın sonunda, sayıları muhtemelen 400.000 ile 500.000 arasındaydı.

Başlangıçta yalnızca erkekler gitmişti, ancak Meksika'da Cortez Kastilya'dan gelecek 2000 göçmene, izleyen on sekiz ay içinde, karılarının da onlara katılmaları koşuluyla izin vermişti... 1604 tarihli resmi bir belgede 600 kadının yola çıkışı belirtilirken, yalnızca 50 kadın için izin belgesi görülüyor. Ayrıca Amerika kıtasında, İspanyol erkekler Kızılderili kadınlarla ilgilenmişlerdi: 1514'ten itibaren, Hispaniola'da 684 erkeğin 64'ü birer Kızılderili kadınla evlenmişti bile. Kastilya'da, Isabella ve Ferdinando'nun tahta geçmelerine kadar, evlilik dışı birlikte yaşama, *la barrangneria*, hoşgörülüyordu ve Amerika kıtasında hararetle bu yola gidildi, formalite icabı bir vaftizden sonra, fatihler Aztek ya da İnka prenslerine kendilerine en güzel kadınları armağan ettiriyorlardı. Cortez ve Pizarro buna örnek olmuşlardı... İşin çelişik yanı: *la limpiezo de sangre*'yi -kanın saflığını- icat etmiş ve Yahudi ya da Müslüman ataları olan herkesi dışlamış olan -bu dinsel bir ölçüttü- bir ülkeden gelmiş olmakla birlikte, Amerika'da tutunmalarını sağlamak ve tüm Kızılderili nüfusunun katledildiği Hispaniola'nın kaderini yaşamamak için, Kızılderili-beyaz melezleşmesini dayatanlar Kastilyalılar olmuştur.

O zamanlar şöyle deniliyordu: "Bunların çocukları, şu 'iyi konumdaki' erkekler ve kadınlar, 'melez' diye çağrılmamalıydı, çünkü beyazlarla melezler arasındaki farkı yaşam biçimi belirliyordu." Deyim yerindeyse, rastlantısal melezler, yani gel-geç ilişkilerden doğan çocukların çoğu, sayılarını gitgide artırıyorlardı... Bunlar anasız-babasız, terk edilmiş, sefil insanlardı ve orduya yazılıyorlardı. Kısa zamanda öylesine çoğalırlar ki -Peru'da 1570'e doğru, 38.000 beyaza karşılık yaklaşık 100.000 melez sayılıyordu- Avrupa ordularına girmeleri, at edinmeleri ve kilise ayinlerine katılmaları yasaklanır. Bir süre sonra, Kreoller ve Kızılderililer ta-

rafından da dışlanırlar... XVI. yüzyılda, bildirilen gayri meşru çocuk oranı % 40 iken, 1640 ve 1649 yılları arasında, siyahlar ve siyah-beyaz melezleri için bu oran % 69'a varıyordu.

Metropolün tepkisi sert olmuştu: Bekâr kadınların gemilere binmeleri ve erkeklerin karıları olmaksızın gitmeye kalkışmaları yasaklandı... XVII. yüzyıldan itibaren, Amerika kıtasına gitmek üzere gemiye binen Andalusyalıların % 60'ı ailesiyle birlikte yola çıkıyordu... Gidenlerin % 90'ım oluşturan Estremadura ve Andalusya bölgeleri göçmenlerini en çok çeken Meksika'ydı, ikinci sırada ise Peru geliyordu. Başlangıçta, memlekette kalan akrabalarla ilişkiler sürdürülmüştü, hatta bunlardan kimileri yeni ülkeye bile getirilmişti, ancak zamanla ilişkilerin arası uzadı, tabii Peru'dan beklenen bir maddi destek umudu sönünce... "Amerika'daki amca" söylencesi de böylece başladı.

Güney Amerika'da esas çarpıcı yan, İspanyol ve Portekiz sömürgeleştirme hareketleri arasındaki farktı. Daha işin başında, Kastilya Krallığı İspanyol kadınların Amerika'ya gitmelerini teşvik etmişti, Christophe Colomb'un üçüncü seferinde gemilerde toplam 30 kadın bile vardı. Beraberlerinde getirdikleri hizmetçileriyle birlikte İspanyol uygarlığının yayılmasına hizmet ediyorlardı. Miras hukuku sayesinde miras hakkına da sahip olunca, ailenin tek kızı olmaları halinde, bu kadınların otoriteleri artıyordu. Bu nedenle, İspanyol erkekleri sık sık Kızılderili kadınlarla ilişkiye girseler de, ırklar arası evliliklere çok az rastlanıyordu. Ünlü *limpia sangre* kaygısı aynı şiddette sürüyordu, en azından yüksek mevkilere gelebilmek için. Bu yüksek mevkilere daha çok Lima ve Mexico'da kavuşulduğundan, safkan arayışı bu bölgelerde daha yoğundu.

Tam da bu nedenle, beyaz bir kadının bir Kızılderili ya da bir siyah tarafından tecavüze uğraması korkusu bir saplantıya dönüşmüştü, tıpkı Avrupalı kadınların Kuzey Afri-

ka'da yaşadıkları saplantı gibi.

XVIII. yüzyılda Mexico'daki *Real Audencia*'da (Kraliyet Mahkemesi) görülen dava dosyalarından saldırganların her iki olaydan birinde Kızılderili ve dörtte birinden fazlasında İspanyol oldukları anlaşılmaktadır ki, bu da genel kanıyı doğrulamamaktadır. Ayrıca davalar esas olarak halk sınıfından saldırganları ve kurbanları içermektedir; soylu sayısı azdı: Acaba dava açılmadan paçayı kurtarıyorlar mıydı? Tecavüz olaylarının etnik tablosu bunların gerçek anlamlarına açıklık getirmektedir. Uzakta gerçekleşen saldırıların çoğunda Kızılderili erkekler Kızılderili kadınlara tecavüz etmektedir, İspanyol erkekler kendi ülke kadınlarına nadiren saldırmaktadır. Yani Kızılderili kadınlar Kızılderili erkekler tarafından çifte bir baskıya maruz kalmaktaydılar. Kızılderili erkeklerin örnek aldıkları İspanyol erkeğin saldırganlığına gelince, burada bir galibin aşırıya kaçan davranışı söz konusudur. Ancak, her iki yanda da ihtiyacın yanı sıra bir meydan okuma da vardır, çünkü saldırganların yarısı evliydi (F. Giraud).

İspanya ve Portekiz politikaları arasındaki fark, Portekiz'in erkekleri tek başlarına denizaşırı topraklara yerleştirmiş olmasıdır (Portekizli kadınlar yalnızca Fas'ta ve Azor Adaları'nda kalabalıklardı). Öyle ki, Brezilya'da farklı ırklardan kadın ve erkeklerin birlikte yaşamaları ya da evlenmeleri, Kızılderili-beyaz ve beyaz-siyah melezlerin sömürge toplumunda kabul görmelerini kolaylaştırmıştı. Kızılderili kadınların güzelliği karşısında gözleri kamaşmış olan Brezilya'daki Portekizliler büyük oranda melezleşmişlerdi, bir süre sonra, Kızılderili sevgilinin yerini siyah derilisi aldı ve Portekiz göreneklerine Afrika kültüründen pek çok öğe kattı. "Şehvetli" bir ırk entegrasyonundan söz edildi. Portekizlilerin dünyayı kılıçla ve haçla değil de seksle fethettikleri dahi söylendi -kuşkusuz bu aşırıya kaçan bir yorumdur, çünkü hâkimiyeti sağlamak için kılıçla haç da uzak

tutulmamıştı. Zamanla Brezilya'daki siyah-beyaz melezleşmesi ülkenin kurucuları için bir tür savunma aracına dönüştü -*les Brasileiros de quatrocentos anos* (dört yüz yıldan beri Brezilyalı olanlar), yani ulusun kimliğini daha iyi vurgulamak ve tamamen beyaz olan göçmenlere -daha çok İtalyanlar ve Almanlar- karşı "gerçek" Brezilyalıyı öne çıkarmak için.

Hindistan'a yerleşmelerinde de Portekizliler erkek göçmenlere ayrıcalık tanımışlardı. İki yüz yıl boyunca, 1549'dan 1750'ye kadar, yalnızca bir kral naibi karısı kocasına eşlik etmişti. Valiler ve diğer erkân için de aynı şey söz konusuydu. Vaftiz olmamış kadınlar konusunda getirilen yasağa bir çözüm bulunmalıydı, çünkü, söylendiğine göre, Kerala'da bütün Hindistan'ın en cilveli kadınları yaşıyordu. Kral Naibi Don Francisco de Almeida en iyisinin kadınlar içinde en çekici olanları vaftiz etmek olduğunu düşündü ve pek çok kuşak boyunca melezler meydana geldi, kadınlar erkeklerini Makao'da, Molukka adalarında vb. yalnız bırakmadılar.

Brezilya'da olsun, Hindistan'da olsun, ırklar arası birleşme uygulaması toplumsal basamakların hepsinde gerçekleştirildi, bu da toplumsal bir ilerlemenin kaydedilmesine yol açtı, gayri meşru kız çocukları da drahoma hakkından yararlandırıldı ve çoğu zaman varlıkları meşrulaştırıldı.

Sömürgeleştirme hareketinin başında hoş görülen bu birleşmeler bir süre sonra yüksek sınıflarda uygunsuz sayıldılar ve ayrımcı bir sistem devreye sokuldu: Örneğin, bir Portekizli için -Brezilya'da ya da Hindistan'da- dönme bir Yahudi kadınla ya da siyah-beyaz melezi bir kadınla evlenmektense bir Kızılderili ya da Hintli kadınla evlenmek yeğ tutulur olmuştu. Yukardan gelen bir tepki ortaya çıktı ve karın sağlığını yaymaları için Kreol kızlara baskılarda bulunuldu...

Daha ileride, İngiliz Hindistanında benzer bir evrime tanık olacağız -bu da değişik tipteki sömürgeleştirme hareketleri üzerindeki genel kanıları yeniden sorgulayacaktır.

Amerika kıtasındaki melezleşme tarihinde önemli olan, melez grupların ancak safkan Kızılderililerle ya da safkan siyahlarla ilişkilerini keserek, yani ayrı bir grup oluşturarak, entegrasyona ve asimilasyona geçtikleridir. "Pigmentokratik" (Mörner) bir sistem aracılığıyla kastlar yaratmaya yönelik politika başarısızlıkla sonuçlandı, çünkü bunun için konulan süreç gelişe gelişe eski İspanyol/Kızılderili karşıtlığının yerine *hacendado péon*'u koydu, yani melezle safkan beyazı *ladinos* denen bir grupta topladı, safkan Kızılderililer İspanyollaşmış Kızılderililere karşı. Toplum yapısı ırk yapısı ile iç içe giriyordu.

Buna karşın Brezilya'da, siyah-beyaz melezleri ara bir basamakta yer alıyorlardı. XIX. yüzyıldan itibaren ve XX. yüzyılda, melezleşme rengi en koyu olanlar için toplum katmanlarında yükselmeye izin veriliyorduydu da, "entegre" olmuş melezlerin direnişinden kaynaklanan bir kistleşme, bir blokaj da gözlenmiştir.

Pigmentokratik sistem, sözcük dağarcığında, tüm çarpazlamaları, çeşitlemeleri ile birlikte, tüm melezlemeleri belirtmişti: *métis* (İspanyol ile Kızılderili), *castizo* (*métis* ile İspanyol kadın), *mulâtre* (İspanyol ile siyah), *morisco* (İspanyol ile *mulâtre* kadın), *albino* (*morisco* kadın ile İspanyol), *torna atras* (İspanyol ile *albino* kadın), *lobo* (Kızılderili ile *torna atra* kadın) vb. Peru'da kullanılan terimler yer yer değişiklik gösterebiliyordu, *quarteron*, *quinteron*, *zambo* (siyah ile Kızılderili kadın) vb.

Bütün bu kadınların ve erkeklerin içinde, uzaklarda kalan Afrika zamanlarından beri statüsünde en çok törpülenme yaşayan siyah kadın olmuştur.

Siyah Köle Kadının, Siyah Köle Erkeklerinkine Göre Daha Kötü Olan Kaderi

Siyah kadın kölelerin kaderleri erkek kölelerinkine göre çok daha beterdi...*

Siyah köle kadınların cinsel güçlerinden söz eden tema siyahların duydukları kıskançlığın bir yankısıdır -ya da beyaz bir erkek siyah bir kadından yararlandığında ya da onunla birlikte yaşamaya kalkıştığında, beyaz kadınların duydukları kıskançlığın bir yankısıdır... Beyaz kadınların ters yöndeki kaderleriyle olan çelişki çok nettir -tabii böyle bir karşılaştırma ne denli anlam taşıyorsa.

Karayıplerdeki Fransız topraklarında bulunan Avrupa asıllı göçmenlerin sayısı çok azdı: 1695 ile 1915 yılları arasında, La Rochelle'den 6200 erkeğin ve Dieppe'ten 1900 erkeğin yola çıkmasına karşılık, yalnızca 90 kadın sayılabılmıştır. Var olan kadınlar yalnızca evin efendisinin eş ve kızları ve sonra da adalarda doğan kızlardı. Kadınlar metropole göre daha büyük bir serbestlik içinde yaşıyorlardı, ziyaretler sırasında kocalarına eşlik ediyorlardı ki, bu duruma XVII. yüzyıl Fransasında ender rastlanırdı... Erkeğin beyaz resmi bir eşinin yanı sıra siyah sevgilisi olması sık görülen durumlardan ve sıklıkla karşılaştıkları bu aşağılanmadan beyaz kadınlar da kendilerince intikam alırlardı, erkek çoğunlukla evden uzak kaldığından, beyaz kadınlar güçlerini sertlikle gösterirlerdi.

Ancak, sevgili diye tutulan kadınların ve siyah-beyaz melezi kadınların kaderleri bir yana bırakılacak olursa, si-

* Atlantik'te yapılan köle ticareti 1600 ile 1900 yılları arasında 11.5 milyon insanı kapsamıştı, bunların 1.8 milyonu XVII. yüzyılda 6.1 milyonu XVIII. yüzyılda ve 3.3 milyonu XIX. yüzyılda. Daha erken dönemlerde başlamış olan Büyük Sahra köle ticareti (Arapların ticareti) yaklaşık 4 milyon insanı kapsamıştı, 900.000'i 1600 yılından önce, XVII. yüzyılda 700.000 kişi, XVIII. yüzyılda 700.000 kişi, XIX. yüzyılda 1.8 milyon kişi (kaynak C. Coquery-Vidroviç, *Afrique Noire, hol. permanences et ruptures*, s. 33.

yah kadın kölelerin durumu gitgide daha berbat bir hale geliyordu.

Afrika'da Kongo, Yoruba, Ibo ve Angola kabilelerinin -Antillere götürülen tutsakların en büyük bölümü bu kabilelerden geliyordu-, erkekleri ve kadınları Hıristiyan ve Müslüman dünyalarına göre daha geniş bir cinsel serbestlik yaşıyorlardı. Evliliklerde, erkeklerin ve kadınların hakları ve ödevleri ayrıntılı bir şekilde tanımlanmıştı. Evlilik sonrasında kadınlar erkeklerine bağımlı kalıyorlardı, ancak Bambara ülkesinde erkek sohbetlerine katılabiliyorlardı, ama erkekler ve kadınlar bir arada yemek yemiyorlardı (Bask ülkesinde olduğu gibi), kadınlar önce kocalarına yemek hizmetinde bulunuyor ve ardından, ayakta kendi karınlarını doyuruyorlardı. XVII. ve XVIII. yüzyıl gezginleri, genel olarak, tekelinde bulunan mutfak işlerinin yanı sıra, tarla işlerinin bir bölümünü de üstlenmiş olmakla birlikte, Afrikalı kadının bağımsız ruhu ve davranışlarından etkilenmişlerdi. Çok erkekli evlilik Batı dünyasında var olmayan kadınlar arası bir dayanışmayı getirmişti. Bu durum kadının kocalarından her birine ayrı ayrı saygı göstermesine engel değildi, XVIII. yüzyılda Peder Labat bundan çok etkilenmişti.

Amerika kıtasında, özellikle de Karayiplerde, sorun toprak sahiplerinin ellerindeki insan sermayesini köle ticareti ile mi, yoksa tarlalardaki doğumlarla mı artırmaya çalıştıklarıdır. 1933'te *Maitres et Esclaves* (Efendiler ve Köleler) adlı eserinde, Gilberto Freyre, Brezilya'da, ekonomik çıkarın, efendileri ve oğullarını, sermaye artırımını için, birer damızlık aygıra dönüştürdüğünü yazar. Ancak temelde kısa süreli dönemlerin dışında, esas öne çıkan ekonomik mübadeleler ve satın almalar olmuştu. Ve kadının fiyatı, bir seks objesi olarak görülmediği sürece, erkeğe göre daha düşüktü.

Kadın kölelerin yaşam koşullarının gerilemesi, örneğin

şeker imalathanelerinde, uzmanlık isteyen işlerden uzak tutulmalarından kaynaklanmıştır. Başlarda, fırının başındaki erkekle değirmendeki kadın, tarlayı çapalayan erkekle tohum atan kadın arasında herhangi bir statü farkı bulunmuyordu. Erkekler hem sayıca üstünlükleri hem de kapasite üstünlükleri nedeniyle kalifiye hale getiriliyorlarken, kadınların yalnızca cinsel değerleri konumlarını belirliyordu ki, bu da yaşlandıkça ve çocuk doğurdukça düşüşe geçiyordu. Ayrıca kadınlara yalnızca bel, iğne, iplik gibi geleneksel aletlerin kullanımı bırakılırken, erkekler ev inşası, fıçı yapımı, köleler için bukağı yapımı vb. işleri öğrenerek, bir süre sonra, teknik işlerin bilgisini tekellerine almışlardı... Arlette Gautier'nin de belirttiği gibi, uzmanlık alanlarının ve çalışma alanlarının bölünmesi kadınların bağımlılığını sürdürdü ve artırdı. Öyle ki, kölelik erkeklerin ve kadınların kaderlerini aynılaştırmak yerine, tam tersine, kadınların önce köle barakasında, sonra da siyah ailede konumlarının katlanarak düşmesine yol açtı. Çünkü çemberini kırmış ya da paramparça olmuş siyah bir toplumda, siyah kadının Afrika'da eskiden yararlandığı koruyucu öğelerden ve ayrıcalıklardan artık mahrum bırakılmıştı.

Siyahlar ve Kızılderililer

İspanyol sömürgelerinde *encomienda* ve *repartimiento* adlı çifte bir sistem kurulmuştu. Birincisine göre, fatihler kendilerine vergi ödeyen belli sayıda yerli kabul ediyorlardı; ikincisine göre ise, toprak belli sayıdaki yararlanıcı miktarınca bölünüyordu. Başlangıçta önemli olan alınan vergiyken, kısa süre sonra, yapılan iş daha fazla önem kazanmıştı, madenleri işletmek, yolları inşa etmek için insana gerek duyuluyordu... Savaşlar, katliamlar ve hastalıklar Karayiplerde yaşayan insan topluluklarının tümünü ya da bir bölümünü yok etmişti, Kızılderililer, Arawaklar... Oysa, getiri-

len köleler yerleşimcilere büyük avantajlar sunuyordu: Sığır yetiştirmekten anlıyor, ata binmesini biliyorlardı vb. Öyle ki, Hispaniola'nın (Santo-Domingo, Haiti) ilk kovboyları Afrikalı Ouolof ve Mandingo yerlileriydi. Diğer yandan, anakara üzerinde, sömürgeci ekonomi çerçevesinde, Afrikalılara göre daha kenarda kalan Kızılderililere oranla daha çok değer kazanan Altın Kıyısı ve Angola kökenli kölelerin genellikle zanaat yetenekleri bulunuyordu. XVI. yüzyılın sonundan itibaren, Bahia'nın şeker kamışı tarlalarında ve Nueva-Granada'nın madenlerinde çalışanların büyük çoğunluğu siyahlar olmuştu, Chibchan Kızılderilileri buralardan yavaş yavaş kaybolmuşlardı. Portekiz hükümeti -tıpkı Escorial hükümeti gibi- bir işçi tipinin yerine ağır ağır başka bir işçi tipinin geçmesini teşvik ediyordu, çünkü kölelerin taşınması ve anakarada satılmaları, yerleşimcilerin hesabına ve Afrika'dan çıkışta alınan *asiento* harcından ayrı olarak, Kraliyete pek çok mali avantaj sağlıyordu. Yeni gelişen toplumlarda siyahların gitgide daha çok merkezi konuma gelmelerinin bir başka nedeni de bunların yerel milis güçlerinde oynadıkları roldü. Guyana'da, Karayip yerlilerine karşı Fransızlar siyahları kullanıyorlardı, Hollandalılar da öyle, örneğin, Peter Stuyvesant Yeni-Amsterdam'da siyahları kullanıyordu, Massachusetts'deki İngilizler Kızılderilileri kovalamak için "Iskoçlara ve siyahlara" çağrıda bulunuyorlardı.

Bu siyah ve Kızılderili zıtlığından yararlanan Avrupalı, siyahların saldırganlığını ya metropoldekilere karşı -örneğin Latin Amerika'daki ve Birleşik Devletler'deki bağımsızlık savaşlarında-, ama özellikle de Kızılderililere karşı kullanıyordu.

Çünkü Kızılderililerin ünleri özgür olmaları iken, siyahların ünleri köle olmalarıydı. Kızılderili siyahı hor görek kendinde değer bulur olmuştu: Nueva-Granada'da, XVI. yüzyılda, kızı bir siyahla sözlendirildiği için, bir Kızıl-

derili mahkemeye başvurur, gerekçesi, “kanının saflığıyla ayrıcalık taşıyan ırkımız soylular sınıfına eşdeğerdir ve kızım en berbat üne sahip bir sınıfın üyesiyle birleşemez” idi. Ancak bu, Kızılderili kadının siyah bir erkekle yatmasına engel değildir: “Kızılderili kadın kendi ırkından biriyle karılık görevi gereği, bir beyazla parası için, bir siyahla da zevk için yatar.” (Saint-Hilaire, 1821). Gilberto Freyre'den öğrendiğimize göre, Brezilya'da her üç ırk kendine göre işbirliği yapmıştır, en azından Bahia'daki şeker değirmenlerinde beyaz kadın mal sahipliğini ve yöneticiliği, siyah kadın işi, Kızılderili kadın değirmenlerin korsanlara ve diğer Kızılderililere karşı savunmasını üstlenmişti. Güneyde, *bandeirantes* döneminde, yani dışarıya doğru seferlerin yapıldığı zamanda, “Kızılderili önden yürüyüp yolu açar, beyaz ve melez onu izler, siyah ise yürüyüş kolunu kapatıp, yükleri taşıyıp molalar için gerekli hazırlıkları yaparak arkada kalır.”

“Kahverengi” Siyahlar ve Siyah Direniş

Yolculuk öyle bir travmaya yol açar ki, “Taze Zenciler” Karayiplerde daha gemiden iner inmez kaçmaya kalkıştırlardı. Bunu anlamış olan yerleşimciler yaşanan şoku azaltmaya çalıştılar ve işliklere yerleştirmeden önce kölelere uyum sağlama süresi verdiler. Ancak siyahlar öylesine büyük umutsuzluklara düşüyorlardı ki, ya kendilerini sakatlıyor, ya intihar ediyor ya da efendilerini öldürmeye kalkışıyorlardı. Kölelerden biri kafasını taşa çarparak parçalamıştı. 1734'te, Danimarka'ya ait Saint-Jean Adası'nda Fransızların kuşatması altında kalan kaçak köle grubunun tümü intihar etmişti. Yine XIX. yüzyılda, Saint-Vincent'da, İngilizlerin saldırısına uğrayan kaçak köleler de topluca intihar etmişti. 1814'te yayımlanan *Santo-Domingo Tarihi* adlı eserinde, Malenfant şöyle yazar: “Bir tek evde otuzu kendini asmıştı.”

Yine aynı dönemde, Xavier Eyma şahit olduğu bir olayı “Dört yüz kölesi olan tanıdığım bir mal sahibi, ertesi gün, bunların üç yüz seksenini kendini asmış halde bulmuştu” diye aktarır. Kimi Afrikalı İbos yerlileri ülkelerine kavuşmak için kendilerini asıyorlardı... Uygulanan ilk teknik, “Kongo” yerlilerini ya da başka kabile yerlilerini bir arada tutmak olmuştu, böylece umutsuzluklarının azalacağı sanılmıştı. Ancak gerek intihar, gerekse kaçış efendiye karşı direnmenin birer yoluydu. Özellikle “alışmış” olanlar için, “kahverengilik”, yani kaçak olmak özgürlüğe kavuşmanın ya da yükselmenin bir yoluydu. “Çapa işine ayrılmış siyahlar”, yani tarımda çalışan siyahlar ile “yetenekli siyahlar” ya da “gündelikçi siyahlar” arasındaki ayrım gitgide derinleşiyordu ve bunlar azat edilmişler sınıfına geçmeye çalışıyorlardı: “İyi derecedeki Fransızcasıyla, az bildiği İspanyolcasıyla bizi etkilemeye çalışan, özgür olduğunu ve mesleğinin de ayakkabı tamirciliği olduğunu söyleyen bir siyah-beyaz melezi kabareye gelmişti...” (aktaran, Y. Debbasch). Fakat çapa yapan siyahlar da kaçıyorlardı. Daha çok ekonomik nedenlerle, yetersiz beslenme ve kötü muamele sonucu, önceleri korktukları efendilerine karşı hoşnutsuzluk duymaya başlıyorlardı. Siyahlar genellikle önce bir tür uyarı grevi yapar, ardından da ortadan kaybolurlardı...

En sık görüleni, kaçak kölenin komşu bir mal sahibinin topraklarında kendine saklanacak yer bulmasıydı, komşu sesini çıkartmaz, kaçağı görmemiş gibi yapardı. Ama sonra?

Dış dünyada saklanacak yer çok azdır, hele küçük adalarda hiç yoktur, ancak kısa sürede şebekeler işlemeye başlayarak, Santo-Domingo ve Saint-Vincent'i özgürlük toprakları diye işaret eder: Yapılacak tek şey oralara varmaktır. Kimi zaman da, İspanyolların yanına gitmeye çalışılır, çünkü İspanyollara bağlı topraklarda var olan idari gevşeklik azat edilme ya da özgürlüğünü satın alma umudunu veriyordu. Özellikle Santo-Domingo'da yapılmış olan

bir dizi anlaşmaya rağmen, kaçak kölenin geldiği yere iade edilme riski gerçek olmaktan çok teorikti. Kimi durumlar da ise Guyana'dan Surinam'a geçmeye çalışılırdı. Guyana'dan iç bölgelere geçilebilir ve oluşmuş büyük kaçak köle gruplarına katılabilirdi.

Gizli bir savaş köleci toplumu kendi el emekçisinin karşısına koyuyordu... Kaçak köle her zaman için "efendisinin malını çalmış" bir düşmandı ve kurulu düzeni sarsıyordu. Kölenin kaçma eylemi cezalandırılmıyordu; efendisi onun işliğe geri kazanılmasını bekliyordu -onun için köle pazarında para saymıştı. Fakat kimi zaman da, ileride azat etme sözüyle affetmek gerekiyordu, ya da İngilizlerin zaman zaman Jamaika'da yaptıkları gibi, dosdoğru pazarlık etmek gerekiyordu. Oysa kamu otoritesi ile mülk sahibi otorite gerçek gücün kimin elinde olduğu üzerinde anlaşmazlığa düşerler, amaçlar farklıdır. 1750'de, Guyana'daki bir polis yönetmeliğine göre, "Efendiler mülkleri altındaki kölelerin eksikliklerine yalnızca kişisel sorunları olarak baktılar, sanki bu efendilere tanınan özgürlük, kölelerinin topluma karşı davranışlarını gözlem altına almaları koşulu ile verilmemiş gibi" Kaçak kölelikle birlikte, seçkin sınıfın yararına yeniden yayımlanan Siyahlar Yasası, XVIII. yüzyılın sonunda var olan duruma uymaz olmuştu. Ve mülk sahibi tarımcılar bir başka yönetime yönelirler: "Özen göstere göstere ve birkaç cezadan sonra, zencilerimden birini ufak miktarda para sahibi yapınca, işte o zaman onun gerçek efendisi oldum. İçi gururla ve saf bir sevgiyle dolmuştu, daha özenli oldu, hataları çok aza indi... Verilecek en büyük ceza onlara kente inecek zamanı tanımamaktır. Müthiş işe yarıyor." Bazen de, bakmaları için kölelere bahçeler tahsis ediliyordu -tabii bu bahçelerde çalışma süreleri pintice belirleniyordu. Bu şekilde mal sahibi kazançlı çıkıyordu, çünkü bu yöntem barakalardaki köleleri doyurmaktan daha ucuza mal oluyordu.

“Kahverengi”lerin İsyanı

Amerika Kıtası'nda, siyah ayaklanmalarının sayısı aşırı ölçüde çoktur -ancak, Haiti'de yapılan sonuncusu dışında, hiçbiri sonuç vermediğinden, bu ayaklanmaların tarihe geçme hakları olmamıştır. Oysa, XVI. yüzyıldan itibaren, Santo-Domingo'da üç, 1649 ve 1759 yılları arasında, İngilizlere ait Antil Adalarının birkaçında, en azından on ayaklanma sayılmıştır. Geleceğin Birleşik Devletleri'nin güney kesimlerinde XVII. yüzyılda altı ve XVIII. yüzyılda elli kadar ayaklanma olmuştur. Haiti'nin bağımsızlığa kavuşmasından sonra, Fransız Antillerinde, Brezilya'nın kuzeyinde ve Porto Rico'da ayaklanmaların sayısında artış olmuştur.

Bu ayaklanmalar elbette ki bir sonuca ulaşmamışlardı, ancak Guyana'da meydana gelen “Kahverengi” ayaklanmaları sonucu birtakım “Kahverengi Cumhuriyetleri” doğmuştu, bunlar hayatta kalmayı başaramasalar da, Kolombiya'da, daha çok da Guyana'da, gerçekten de var olmuşlardı. Bu cumhuriyetlerden yaşamı en uzun olanı, Hollandalılara karşı ayaklanmış olan ve Fransızlarca desteklenen Guyana'daki Bonilerinkiydi. Daha açık bir anlatımla, 1712'de, Fransız denizciler Surinam'a sızarlar, büyük mülk sahipleri kaçarlar ve bunların köleleri, efendilerinin evlerini yağmaladıktan sonra, ormana gizlenmek için fırsattan yararlanırlar. 1749'da, kaçak kölelerin şefleri Adoe bağımsızlık elde eder, bu arada bir başka siyah şef, Arabi, ki olasılıkla Müslümandı, başka kaçak köle kabul etmemesi koşuluyla ona da bir cumhuriyet kurma hakkı tanınır. 1762'de üçüncü bir kaçak köle cumhuriyeti kurulmuştur, bunun siyah şefinin Hollandalı bir danışmanı vardır. Ancak Boniler bölgeden beyazları kovmaya kalkınca, Boni egemenliği altına girmekten korkan bir kısım siyah, Hollandalılar ile ittifaka girer. Boniler Fransa'yla bir antlaşma imzalamak ve Yukarı Maroni'de kalmak zorunda kalırlar. O zamandan günümü-

ze kadar, bölgede Bosh, Bush-Negroes ya da ormanın kara adamları diye adlandırılan bu insanlar yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Kurdukları uygarlık Afrika kökenli Fanti-Ashanti karışımıdır, dinleri de öyle, beslenme alışkanlıklarında Kızılderili izleri bulunur, dilleri ise Afrika dilleri, Flamanca, İngilizce, Fransızca karışımıdır.

İki yüzyıl sonra bile, 1991'de, Haiti'de köle Boukman'ın büyük ayaklanması kutlanır. Ağustos 1791'de başlayan ayaklanma 1804'te, sömürgeleştirilen halkların bağımsızlığa kavuşmalarının ilk örneğiyle son bulur. Zafer her zaman Vodü simgesi altında yer alır, bu simge, Toussaint-Louverture zamanında, siyahlara önce Bonaparte'ın, sonra da Napoléon'un ordularına karşı savaşıma ve onları yenme gücünü vermişti.

Böylece, Fransız Devrimi ve Vodü, başrahip Aristide'in yönetimi altında bugün bu mirasa ve Caïman ormanı yeminine sahip çıkan Katolik Kilisesi'nin kutsamasıyla birlikte, özgürlük unsurları olarak sayılmaktadırlar (karşılaştınız, Charles Najman'ın filmi, 1991).

Acaba kölelerin bu -ilk- büyük zaferi Haitililer için "öykünün sonu" anlamını mı taşımıştı? Sömürgeleştirme hareketinin yarattıklarını ve getirdiklerini ele geçiremedikleri ve kullanamadıkları için, özgürleşmiş köleler tüm bunlara sırt çevirerek işletmeleri buldukları yerde çürümeye terk ettiler ve başka yerlerde, zamanla yerini bulan, bir tür Afrikalı yaşam tarzı geliştirerek, adeta diğer Karayip halklarının onca imrendikleri o eşi bulunmaz anı uzatmak istediler.

Amerika kıtasında siyahların direniş biçimleri, isyanların ve kölelerin kaçması şeklindeki bir uçtan, tembel zenci söylemine yol açan -ki buna "tembel yerli" deyiimi ile Güneydoğu Asya'da da rastlıyoruz-, çalışmanın sabote edilmesine kadar çeşitlilik göstermiştir. Kaçak kölelerin soyundan gelenler arasında, Meksika'da, Cujila'da incelen-

diği üzere, kültürel karışımın her çeşidi var olmuştur: Davranışların aynen korunması -çocukları sırtta taşımak, paketleri başın üzerinde taşımak, yuvarlak biçimde evler inşa etmek, eşlerin (kadın) yerleşimi, *querida*'ların (sevgililerin) farklı semtlerde oturmaları. Başka topluluklarla ilişkiye girdikçe bu davranış biçimleri zayıflar ya da değişikliğe uğrar. Yine bu davranış biçimleri, kutlamalar ve "Afrika şarkılarının, danslarının ve özellikle müzikal diğer sanatsal gösterilerin yaşamaları için kurumsal çerçeveyi oluşturan başka özgürlük biçimleri" sayesinde yayılırlar (R. Bastide, *Les Amériques Noires* -Siyah Amerika Kıtası). New-England'da, bu kutlamaların örgütlenmesi, beyazların önceliğini kabul ettikleri, genellikle kralla akrabalığı olan ve kutlamanın şefiyle görüşme yapan "valinin" gösterdiği bir tür karşı-gücün gösterisi halini alır. Efendiler suçluları kendiliklerinden valiye açıklarlar, böylelikle kölelerin duygularını kendi topluluk üyelerine yönlendirirler. Yaşamaya devam eden davranış biçimlerinin bazıları da "dinsel" nitelikler taşır, beyaz adamın güçlü olduğu yerlerde, bunlar "konserve içinde" tutulurken, Haiti gibi beyazların sahnedan çekildikleri yerlerde gelişimlerini sürdürürler. Bu durumda, Vodü değişikliğe uğrayarak ulusal bir köylü dini haline gelebilirken, Brezilya ya da Trinidad'da Afrika çizgilerini daha iyi muhafaza edebilmiştir.

Din değiştirmiş kölelere gelince, değişik biçimlerde karışımlara yol açarak, Afrika mirasını Katolik ülkelerde daha iyi korumuşlardır; oysa Protestan ülkelerde, siyahların kiliseye kabul edilmeleri ancak mükemmel bir eğitimle mümkün olduğundan, Hıristiyanlaşma Afrikalı özelliklerin yok olmalarına neden olmuştur. Ancak, bu durumda kendine gerçekten "beyaz ruhu" kazandırmış mıdır? İşte Frantz Fanon'un *Siyah Deri, Beyaz Maskeler*'de işlediği soru da bu olmuştur. Aynı konu, Herskovits ile G. F. Frazier arasında

“bilimsel” bir tartışmada dile getirilmiş ve ırkçılığın ve asimilasyonun tüm yönleri ele alınmıştır.

Kreolün Doğuşu

Hernan Cortez, 1547'de kaleme aldığı vasiyetnamesinde, İspanya'da ölecek olursa, vücudunun Meksika'ya getirilerek, kenti Cocoya'daki Fransisken rahibelerinin Conception manastırına gömülmesini dilemişti. Cortez gerçek vatanının Meksika olduğunu düşünen Kreollerin ilk örneğiydi.

Kendini atalarınınkinin dışında başka bir toprakla kimliklendirme eğilimi, metropolde oturanlarla Kreol diye adlandırılanlar arasında derinleşecek olan ayrımın ilk belirtisi olmuştur. Meksika'da, İspanyol asıllı olan Kreollerde üzerinde yaşadıkları toprağın, o toprağın kültürünün ve diğer çok sayıdaki özelliklerinin boyasına bulanma olgusu gözle görülmeyecek biçimde ve her seferinde ille de hazmedilmeden gerçekleşmiştir. Solange Alberro, *Sömürge Meksikasında İspanyollar* adlı eserinde, büyük bir beceriyle, Meksika'da Fransiskenlerin giysilerinin renginin değiştiğini gözlemiştir. Yoksul Fransiskenler geleneksel bej renkli cüppeyi taşımaya devam ederken, diğerleri mavi renkte cüppe giymeye başlarlar. Meksika yerlilerine göre mavi, savaşçı Güneş tanrısı Huizilopotchli'yi simgeliyordu ve bu tanrının tapınağının yıkıntıları ilk Fransisken binalarına temel olmuştu. Bu ters yönlü sömürgeleştirmeye her türden edinme olgusunda rastlanıyordu, dolgulu pamuk tünikten, “*ichcahuipilli*”, İspanyolcaya *escaupil* olarak geçmiştir, listesi çok tanınan ağız tatlarına kadar: Çikolata, tütün, havuç vb., en çok da mısırdan yapılan *tortilla*, çünkü buğday ekmeğine oranla hasadı, öğütülmesi ve hazırlanması daha az bir çalışma gerektiriyordu ve tüketimi İspanyolların hiç zorlanmadan benimsedikleri “tembelliğe” katkıda bulunuyordu. Daha çok yalıtılmış köylerde, ama kentlerde de, ço-

cukları genellikle yerli dadılar tarafından büyütülen ve yine yerli aşçıların hizmet ettiği İspanyollar Kızılderili alışkanlıklarıyla "bozuluyorlardı"... Zamanın geleneksel kullanımı her türlü yepyeni alışkanlıkta fark ediliyordu: Örneğin, XVIII. yüzyıldan itibaren, Kreolün hemen hemen tüm günü yemek yiyerek geçirdiği not ediliyordu. Sabah sütlü kakao içiyor, saat dokuzda öğle yemeği yiyor, saat on birde bir şeyler atıştırıyor ve saat on ikiden biraz sonra bir öğün daha yiyordu. Öğle uykusundan sonra, bir sütlü kakao daha içiyor ve daha sonra da akşam yemeğini yiyordu. Genele yayılan bu tekrar tekrar yeme alışkanlığının nedeni, Avrupa'dan farklı olarak, yiyecekleri uzun süreli muhafaza etmenin olanaksız olduğu koşullardı -tuzlama ve tutsüleme işlemleri az yapılan şeylerdi. Yani, Kreoller, geleceğe dönük bir üretim örgütlenmesinde değil, taze meyve, sebze ve ürünlerle yaşıyordu. Şimdiki zamanı kısa sürede yaşıyordu, İspanyol kuzeni gibi uzun sürede değil.

Bir başka özellik ise: Bir Kreol, toplumsal ve etnik kimliğini belirten kostümünden tanınırdı. Kızılderililerin çoğu çıplakken ya da kimileri melezen sayılmak için çorap ve ayakkabı kullanırken, siyahlar ve siyah-beyaz melezleri kendilerini göstermek için göz alıcı kıyafetlerle dolaşırken, İspanyol kanından olanlar daha da ileri giderek, silahlar ve mücevherlerle donanmak zorunda kalıyorlardı. Bu gösterişçi lüks Kızılderili sadeliğiyle tezat oluşturuyordu, ancak eski Aztek ve İnka saraylarından da izler yansıtıyordu. Üstelik metropolde, Cadiz'e varınca, İspanya'ya oranla Amerika'nın görkemini de altını çizmek gerekiyordu.

Kreoller böylece, Amerika'da içinde bulunduğu statü gereği öğelerle ve yenilenlerin uygarlığından, bilinçli/bilinçsiz, edindiği değerlerle, yavaş yavaş metropol insanlarından farklılaşmaya başladılar.

Kızılderililer elbette ki Hıristiyan edilmişlerdi, ancak putperestliklerini korumakla kalmayarak, karışık kandan

insanlara da bu yanlarını aktarmış, hatta kimi zaman, Kreol-leri ve onların rahiplerini bile etkilemişlerdi -öyle ki, zamanla, *tersine bir sömürgeleştirme* mekanizması gelişmiştir.

Kreol kimliği taşıyan ve bağımsızlık hareketlerinin ideoloğunu yapan rahiplerin, Meksika'da *hidalgo* ve *morelos* gibi, diğerlerine göre Kızılderililere ve mezlere daha yakın olmaları yalnızca bir rastlantıdan ibaret olabilir mi?

ANGLO HINTLİLER: SÖMÜRGEDEKİ İLİŞKİLERİN EVRİMİ

Kolonici ile sömürgeleştirilen arasındaki ilişkiler, karma evlilikler sorunu üzerine eski bilgiler elde edebileceğimiz yerlerden biri İngiliz Hindistanıdır...

1793'ten itibaren, *East Indian Company*'nin *Board of Control* (Kontrol İdare Heyeti) başkanı Henry Dundas Hindistan'da aşırı kalabalık İngiliz varlığının tehlikelerine dikkat çekiyordu, "bu durum yerlilerin Avrupalı adam hakkındaki düşüncelerini etkileyecektir" Bu yargının hedefi, yüzyıl kadar önce, aynı Kumpanya'nın sayılarında artış olmasını dilediği Avrasyalılarıdır... Oysa, radikal bir kesintiyle, 1791'de alınan bir karar sonucu, mezlelerin Kumpanya'da görev alma hakkı kaldırılmıştı.

Bu kesinti var olan durumu tümüyle değiştirmişti.

Alınan kararın gerekçesinde, Hintlilerin Avrasyalıları hor gördükleri ve bununla da Kumpanya prestijinin yara aldığı belirtiliyordu. Üstelik, aristokratlar gibi yaşayan Kumpanya müdürleri karışık kandan birilerinin en yüksek mevkilere kadar yükselebilmelerini hoş göremiyorlardı. Dile getirilmeyen bir başka gerekçe ise, Fransız Devrimi sırasında Haiti'de meydana gelen ayaklanmanın mezlelerin eseri olduğu haberinin Londra'da bir bomba etkisi yaratmış olmasıydı -bunu bir köşeye yazmak gerekiyordu.

Bu kesintiyle birlikte, İngiliz erkekleri arasında bir yoksunluk hissedilmeye başlandı, özellikle Birmanyalı kadınlardan yana... Söylendiğine göre, bu kadınlarda hem her türlü çekicilik hem de pek çok yetenek vardı. *Clergymenler* (Protestan rahipler topluluğu) nasıl tavır alacaklarını bilemediler, çünkü Kilise evlilik dışı ilişkileri mimliyordu ve bu arada bu türden ilişkiler de gitgide artıyordu. Victoria döneminde, Lord Curzon yasağın sınırlarını değiştirerek olaya müdahale etti: Yerli kadınlarla evlenenler kariyerlerinde sekteye uğrayacaklarını bilmeliydiler, yerli metresler edenler de aynı durumla karşılaşacaklardı, yani böylesi ilişkileri uluorta göstermemek iyi olacaktı. Aksi halde, bu kişiler başka yerlere gönderileceklerdi... Sonuç kötü olmuştu: Özellikle sınır bölgelerinde görevli olan çok sayıda asker ve sivil, daha merkezi yerlere, tercihan Bombay ya da Delhi'ye, gönderilmek umuduyla, kendilerine birer Hintli metres edindiler... O günleri yaşamış biri "bu kural iyi bir memurun metresiyle evlenmesine engel olmamalıydı..." diyordu.

Ortada gerçek bir sorun vardı.

Zamanla, Hintli kadınlarla yaşayan İngilizlerin sayısında bir azalma gözlemlendi. Filmler ve romanlar dışında, bir İngiliz kadınla yaşayan az sayıdaki Hintli erkek hakkında pek bir şey bilemiyoruz.

1951'de yapılan nüfus sayımına göre, Avrasyalıların sayısı 111.637 kadardı. Kendisi de bir Avrasyalı olan H. A. Stark, 1926'da yazdığı *Hostages to India* (Hindistan Rehine-leri) adlı eserinde: "İngiltere babalarımızın toprağı ise Hindistan da annelerimizin toprağıdır. İngiltere kutsal bir anı, Hindistan yaşayan bir gerçekliktir... İngiltere bizim geleneklerimizdir, Hindistan ise her günkü yaşantımızdır" der. *Anglo-Indian Review*'a (tirajı 3000) dayanılarak yapılan ve 1926-1959 yılları üzerinde bir anketle kapsamı genişletilen bir analiz, resmen tanınan ve parlamentoda iki kişiyle temsil edilen butopluluğun durumu hakkında bir fikir vermekte-

dir. Önceleri *half-breed* (karışık kan), derken *Chichi*, *East-Indian*, *Indo-European*, *Eurasian*, *Indo-Briton* diye isimlendirilen -"Anglo-Hintli" deyimi sonuçta hepsinin yerine geçmiştir- bu melezler hem İngilizlerin hem de Hintlilerin horgörüsüyle damgalı kaldılar, bu da Anglo-Hintlilerin tutuldukları aşağı düzeyin bir göstergesidir: Bir İngiliz, karışık kandan birisinin değil daha çok safkan bir Hintlinin sözlerine kulak verir. Bu durum, kısa zamanda bir yasal statüye kavuşma gereğini hisseden bir topluluğun üzerinde ağırlık göstermekteydi... Topluluk giyimle, yemek öğünlerinin bir bölümüyle, özellikle *breakfast*la, daha çok eğitimle Batılı hale geldi, erken çağda başının çaresine bakmak modernlikle bir tutulduğundan genç yaşta devlet kuruluşlarına, posta idaresine, demiryollarına girerek memuriyetlerin çoğuna yerleştiler. İçlerinden yükseköğrenim gören çok az sayıda kişi çıkmıştı, bunlar da olasılıkla en yüksek mevkiilere çıkabilmişlerdi.

Birinci Dünya Savaşının ertesinde büyük politik mücadeleler Anglo-Hintlileri ters bir konuma yerleştirmişti... Zamanla İngiliz göreneklerini edinmiş olduklarından, Hindistan'ın bağımsızlığına kavuşmasıyla ardından gelecek Hintlileştirme dalgasında durumlarının tehlikeye girmesinden, ülkelerinin İngiliz denetimindeki ilk çalışanları arasındayken, yaşam standardında görülecek düşüşle kendilerinin de yoksullaşması olasılığından korkuyorlardı. Dinsel faaliyetlerle pek ilgileri olmadığından, dinsel hoşgörüsüzlük ortamına geri dönmekten, Hindu ve Müslüman baskısı yaşamaktan korkuyorlardı. Ve son olarak, en önemlisi, başlarını kurtarmış oldukları kast sistemine bağlı tabuların ve zorunlulukların yeniden hortlamasından korkuyorlardı...

Anglo-Hintlilerin kaderi Hindistan'daki İngiliz varlığının doğasında görülen değişikliğin bir anlamda habercisi olmuştur.

XVIII. yüzyılda, bu İngilizler çoğunlukla tacirdi, sayıları azdı, İngiliz asker sayısı daha da azdı. Durum 1746 tarihli Fransız-İngiliz sürtüşmesiyle değişmişti. O tarihte, Madras'taki Saint-David kalesinde 200 asker varken, bu sayı 1748'de 589'a, 1759'daki kuşatmada 1758'e ve 1769'da 2590'a çıkmıştı. Yine o zamanlar, sivil sayısı yalnızca 253 kişiydi. O askerlere bir de Hindistan kumpanyasının sayıları gitgide artan memurları ekleniyordu. Askerler ülkede geçici bir süreyle ve kışlarında ya da kamplarında yahtılmış halde yaşarken, memurlar *nabab* ve *zemindar* gibi Hintlilerle ilişki halindeydiler. Bu memurlar yavaş yavaş zenginleşerek ve *nabab* zevkleri edinerek Hintlileşiyorlardı. Buna göre, iki akım birbirine ters yönde gelişmeye başlamıştı, bir yanda askerler, tümüyle Kraliyete ait olan ve gelenegi bünyesinde toplayan orduya bağlı olduklarından Avrupalılaşıırken, diğer yanda siviller Hintlileşiyorlardı. Fakat Vali Cornwallis'in etkisiyle ve maceracıların kullandıkları yöntemden ve zenginliklerinden, güçlerinden ve Majestelerinin ordusundan yararlananlardan gitgide daha çok rahatsızlık duyan bir yönetimin devreye girmesiyle durum değişti. Hazırlanan bir rapora göre, olumsuzluğun temelinde Hint dünyasına çok fazla sayıda İngilizin girmesi yatıyordu. Çok sayıda İngiliz kadının Hindistan'a gelmesiyle, Hintli *Nautch* girillerle zaman geçirmek yerine balolar ve "partiler" düzenlenmeye başladı ve "home"ları yeniden İngilizleştirdi, bu da toplumların birbirlerinden ayrılmalarına neden oldu. Sanki Hindistan artık İngilizi yalnızca şu karikatür gibi öğelerle etkileyebilecekmış gibi: "Binbaşı pijamalarını ve sandaletlerini giydi ve bir fincan çay içmek için bungalovunun verandasına çıktı."

İki toplum arasındaki fark büyüyerek ırkçılığın gelişmesine yol açtı.

Romancı Annie Steel, Hindistan'a alışmanın tehlikeli olduğunu açıklar, bu doğru değildir, daha iyisi: gülünçtür.

Roman karakterlerinden biri, polis Strickland sevdiği kadına daha yakın olabilmek için *sanyasi* (derviş) olduğunda (sevgilisi Miss Youghal'dir) komik bir karakter halini alır. "Tuhaf adam şu Strickland, herkes ondan kaçardı. Bir *poli-cemanin* Hindistan hakkında yerliler kadar bilgi sahibi olması gerektiği gibi "saçma" bir teoriyi savunan o değil miydi? Kendine saygısı olan hiçbir erkeğin araştırma yapmayı düşünmeyeceği pek tekin olmayan yerlerde vakit geçiriyor... Yakında, Allahabad'da Sat Bhai'lere katılacak, Sansilerin kertenkele şarkısını öğreniyor. Bir tür dinsel kan-kan olan şaşırtıcı *Hallihuk* dansını da öğreniyor. Çevresindeki herkes Strickland'ın neden bürosuyla yetinmediğini soruyor."

Her halükârda, Hindistan'ı anlamaya çalışmak yersizdir. İngilizlerin düşündükleri, Françoise Sagan'ın da söylediği gibi, Hindistan bir kadına benzer, anlaşılmayı değil, elde tutulmayı bekler.

Birkaç on yıl sonra, yine Annie Steel'i, Alice Perrin'i ya da Rudyard Kipling'i okuyacak olursak, Hindistan'da acıdan çok baloların ve pikniklerin olduğuna inanabiliriz. Bu romanlarda Hindistan kaplanlar, balta girmemiş ormanlar, balolar, kolera ve *Cipayeler* arasında paylaşılmıştır. Fakat, Hindistan'a ait bu öğelerin dışında Hintliye, sinemada, bir hain ya da bir beceriksiz kimliğinde rastlanır olmuştur (krş. *Gunga Din*). Bazen de, gerçek bir İngilizin tam tersini örneklemek için Hintli kullanılır: Disiplin, fiziksel güç, örgütlenme, onur duygusu. Crocker'ın bir romanında, romanın kahramanı kadının yaşadığı en büyük utanç, *Cipayelerin* ayaklanması sırasında, katliamdan kurtulmak için, kendini bir Hintliye teslim etmesi olmuştu... Tüm onurunu yitirmişti...

PIEDS-NOIR'LAR VE ARAPLAR

“Çocuklar, yeni vatanınız Fransa'yı seviniz” diyordu öğretmen. Başkent Cezayir'de, 1939'da, Fransız Devrimi'nin 150. yıldönümü kutlamaları yapılıyor. Arap ve Berberi gençler tören yürüyüşü yapıyorlardı, Araplar (Fransız Devrimi'ne katılan) baldırı çıplak kılığında, Berberilerin alınlarında üç renkli (mavi-beyaz-kırmızı) birer taç vardı.

Çünkü Jules Ferry “Fransa götürebileceği her yere dilini, göreneklerini, bayrağını, dehasını taşıyacaktır” diyordu.

Günümüzde ise, Aures'te ve Atlas bölgesinde şu soru soruluyor: Neredeyse yüzyıllık bir Fransız varlığının izlerinin devede kulak olmaktan öte bir düzeyde olmaları gerekmez miydi?

Muhakkak ki, Magrip'teki kimi yaşam alanları el dokunulmadan kalmayı başarmıştı, Fransız sömürgeciliğini hiç tanımamıştı: Fas'ın çarşıları, Ruminin bakışlarından saklanan camiler ve medreseler. Gerçekten de Lyautey'nin zamanında, Avrupalı kent uzakta yaşamıştı, güzelce asfaltlanmış caddeleriyle ve Oran'da da söylendiği gibi, “zenci pazarı” yerli semtlerinden uzaktaydı. Kentin biri diğerini dışlıyordu. Birbirinden birkaç polis merkeziyle ayrılmış iki kent birbirinden nefret ediyor ya da birbirini tanımazlıktan geliyordu. Frantz Fanon *Les Damnés de la Terre*'de (Yeryüzünün Lanetlileri) bu kentleri betimlemiştir: “Yerleşimcinin kenti katı maddelerden yapılmıştır, tümüyle taş ve demirden. Bu aydınlatılmış, asfaltlanmış, çöp bidonlarının bilinmeyen, hayal bile edilmeyen nesnelere dolup taşıdığı bir kenttir. Yerleşimcilerin ayakları hiçbir zaman görülmez, belki yalnızca denize girerken görülür. Ayakları sağlam pabuçlar içinde korumaya alınmıştır, öte yandan oturdukları kentin sokakları dümdüzdür, hiç çukursuz, taşsız... Yerlilerin kenti kötü ünlüdür... Bu, ete, pabuca, ışığa aç bir

kenttir. Bu, büzülmüş bir kenttir, Kuzey Afrika yerlilerinin kentidir...”

“Sömürülenin yerleşimcinin kentine yönelttiği bakış bir lüks arayışı bakışı, bir imrenme bakışıdır. Sahip olma hayalleri ile doludur: Yerleşimcinin sofrasına oturmak, yerleşimcinin yatağında yatmak, mümkünse karısıyla birlikte. Yerleşimci bunun farkındadır. 'Bizim yerimizi almak istiyorlar.' Doğru. Bir gün için de olsa, yerleşimcinin yerine geçmeyi hayal etmeyen bir tek sömürülen bile yoktur.”

Okulun, hastanenin ya da ordunun dışında, aralarındaki alışverişe yalnızca iş ilişkileri müdahale ediyordu. “Araplar yalnızca manevra yapma işlerinde, angaryalarda kullanılıyorlardı, ya da rıhtım işçisi ya da hamal olarak çalışıyorlardı... Bir gün Cezayir kenti belediye başkanı gelip bu işi kimin yaptığını sordu. Makinelerin başındaki şef çıkıp bana şöyle dedi: 'Belediye Başkanı seni kutlamaya gelmiş, üstünü giyin.' Reddettim ve iş kılığım la kaldım. Sonra aşağı indim, belediye başkanı ordaydı. O işe yaramaz güruhu bugün bile görür gibiyim. Bütün tayfa ordaydı, onların deyimleriyle bütün komisyon. Bana: 'Bu işi yapan siz misiniz? Kutlamak istiyorum' dedi. Ben de: 'Kutlamaları işitmekten ceplerimiz doldu, taşıyor' dedim. Başkan: 'Ne demek oluyor bu?' diye sordu. Ben de: 'Çok az para alıyoruz demek. burada günde 40 frank kazanan aile babaları var. Kutlamalar umurumda bile değil, önemli olan biftek' diye yanıt verdim.” (“Un Arabe raconte sa vie” -Bir Arap hayatını anlatıyor-, *Socialisme ou Barbarie* -Sosyalizm ya da Barbarlık-, 1959).

O zaman söylendiği gibi, “Arap maaşı.”

Fas'ta ve Cezayir'de

Cezayir'de ve himaye altındaki iki ülkede, sömürge anlayışı, en azından prensipte aynı olmamıştır. Cezayir örneğinde,

ülke üç idari bölgesiyle birlikte, metropolün bir uzantısı olarak görülmüştü; ancak farklı olarak, Araplar için toplumsal avantajlar, politik haklar vb. tanınmamıştı. Himaye altındaki iki ülke ise, Fransa ile serbest bir ortaklık kurma durumundaydı. Lyautey: "Fransızlar daha ileri düzeyde bir idari örgütlenme, daha gelişmiş bir uygarlığın kaynaklarını, ülke kaynaklarından daha iyi yararlanılabilecek maddi araçlar ve anarşiye karşı güvence oluşturan gücü geliştirmekteler; karşımızdaki ise, vesayetin koruması altında, statüsünü, kurumlarını, dinsel gereklerini yerine getirme özgürlüğünü muhafaza edecek ve zenginliklerini düzen ve barış içinde geliştirecektir" diyordu.

Fransızlar tarafından gönülden desteklenen Lyautey'nin bu anlayışı yaygınlık kazanamadıysa da, Fas'ta ve Tunus'ta, Cezayir'de olduğundan farklı olarak, yerleşimcilerle yerli halk arasında değişik ilişkilerin doğmasında etkili olmuştur.

İlk olarak, fetih anlayışı Fas'ta başka yerlere oranla daha geç bir dönemde yaygınlık kazanmıştır, çünkü Rif çarpışmasından on yıldan fazla bir süre sonra dahi, Yukarı Atlaslarda, hâlâ teslim alınmamış bölgeler kalmıştı. Büyük şirketler, konvoylarının güvenliğini artırmak için orduya çağrıda bulunuyorlardı. Bu "pasifleştirmenin" karşısına, Si-ba'dan arta kalan savaşçı kabileler çıktı; "pasifleştirme" operasyonları, bundan ekonomik çıkar sağlayan Sultan'ın da işine gelmişti, yerleşik düzene geçmiş dağlıkların kurbanı olmuş kimi topluluklar da bu operasyonlardan yanaydı. Sömürgeci destanın sineması "pasifleştirme" döneminin bu yanını ortaya çıkarmaktan geri durmadı, yapılan filmlerin en ünlü öyküleri Fas'ı ele alır: *La bandera*, *Le Grand Jeu*, *Itto*, *Le Roman d'un Spahi* vb.

Cezayir'de en iyi topraklara, ya da en iyi sanılan topraklara yerleşen ve yerli halkı başka yerlere gitmeye zorlayan yerleşimcilerin yığınlar halinde gelmeleri, ta başından

beri bu ülkeyi diğer ikisinden ayırmıştır.

Hukuksal gerekçelerle kılıfına uydurulan bu mülksüzleştirme sömürgecinin "itibarını zedeleyen" bir haksızlık, bir hırsızlık olarak kuvvetle hissedildi. Öyle ki Cezayir'de, özellikle de idare, Malik Ben-Ali gibi kimilerinin gözünde bir "kötülük çetesi" olarak görüldü. Fas'ta, Lyautey, bu türden tepkilerin önünü almak üzere, gelen yerleşimci sayısını sınırlı tuttu, şirketler eliyle büyük iş alanlarının kurulmasını teşvik etti, ki bu da onu metropoldeki sol kesimin gözünde kuşkulu hale getirdi. Ancak Lyautey'nin ardından gelenler, idareciler ya da askerler, yeni gelenlerin ve var olan yerleşimcilerin daha fazla toprak istemelerine karşı koyamadılar, ya da karşı koymak istemediler. Başka yerlerde olduğu gibi burada da Avrupalı, "toprağı işlemeyen ona sahip olmaya layık değildir, yerlilerin ellerinden topraklarını almakla aslında onların çıkarlarına hizmet ediyoruz" diye düşünmekteydi. Çünkü, yerleşimcilerin olanakları değerlendirilmeleri yaşam düzeyinde genel bir yükselme getirecekti... Fas'ta küçük yerleşimci sayısı, Tunus'a ve Cezayir'e oranla, çok daha azdı, buna karşılık büyük şirketler, başka yerlere oranla, özellikle mali açıdan, çok daha büyük avantajlardan yararlanmışlardı.

Gelenek ve Avrupalılaştırma

Üçüncü sorun şuydu: Gelenekler ve yerli alışkanlıklara biçilen kader. Genel olarak, Avrupa ilerlemesine ve ülkenin sömürülmesine bir engel oluşturmadıkları sürece bunlara dokunulmuyordu. Aksi durumda gelenekler ve alışkanlıklar yeniden düzenleniyordu. Bu karşılaşmada İslama ve Arap uygarlığına olan bağlılık konunun sert çekirdeğini oluşturuyordu.

Fas'ta olsun, Cezayir'de olsun, Fransızlar Kabilleri ve Berberileri Araplaşmış büyük kent sakinlerine karşı kul-

lanmasını bilmişlerdi. Bunun başlıca nedeni İslamdan çekinme duygusuydu, oysa taktik ya da stratejik nedenlerle, dinsel liderler her zaman korunmuş ve iktidarla bir bağlantı, bir muhatap olarak kullanılmışlardı, peygamber soyundan gelen Fas kralından, Fransız otoritelerince saygı gösterilen din bilginleri ulemaya kadar. İslamlaşmadan ve Araplaşmadan daha az etkilenmiş oldukları için Kabillerin ve Berberilerin ileride iyi birer Hıristiyan olacakları düşünülüyordu, Magrip'te, sömürgeleştirme hareketinde hep bir Haçlı Seferi damarı olmuştur. Bu politikanın göstergelerinden birini de iki din arasında yapılan ayırım oluşturur, sanki etkisini azaltmadan önce, İslamın sınırlandırılması söz konusuymuş gibi. Tam da bu nedenle Arap diline, Kuran'ın diline az önem veriliyordu: Sömürge döneminde, eğitimde Arap diline elbette yer verilmişti, ancak yabancı bir dil olarak, örneğin lise bitirmek için gerekli ilk dil olarak. Öğrenciler için ağır bir handikap taşıyan bu sınırlama çok zalimce hissedilmişti. Özellikle Cezayir'de eğitilmiş Araplar için en önemli şikâyet konularından biri olmuştur. Bunda politik bir iradenin eserini görüyorlardı. Fas'ta Lyautey konuya farklı biçimde yaklaşmıştı. Her türlü misyoner girişimine karşı kararlılıkla karşı koymuştu, saygısını daha iyi ifade edebilmek için, camiye girmeyi hep reddetmişti. İslamın kalbinden uzak Fas'ın "taşralı" karakterini daha iyi koruyabilmek için, İslamın ve onun ete bürünmüş hali olan sultanın özerklik haklarını kıskançlıkla muhafaza etmişti. Uzun bir zaman boyunca Mısır, Suriye, hatta Tunus'tan gelen Arap yayınlarının tümüne Şerif yönetimindeki bu Kraliyette yasak koydurtmuştu. Ülkenin dinsel özerkliğine güveniyordu ve Mısır ya da Bağdat yerine, Fas'ta eğitim görmüş iyi ilahiyat öğrencilerini yeğliyordu.

Yaşanan diğer bir sorun da Avrupalılaştırma, asimilasyon, yani toplumların iç içe girmesiydi.

Yerleşimciler "Biz ilerliyoruz. Ama, onlar ne ilerliyor

ne de geri çekiliyorlar” diyorlardı. Bu yargı yüzyılın başında dile getirilmişti, elli yıl sonrasında bile hiçbir değişiklik olmadı.

Sömürge döneminde, yerli halkın yaşam standartlarında görülen iyileşme yalnızca sömürgeleştirme hareketinin seçtiği ölçütlerle ölçülmüştü. Arap olmayan kimileri bunu inkâr bile ettiler (A. Nouschi, örneğin 1871-1919 yılları için, *Constantinois*'da). Gerçi esas olarak, kolektif büyük girişimlerin avantajlarından daha çok yerleşimciler yararlanmıştı, yerli halk yalnızca kırıntılarla yetiniyordu. Demiryolları ve yolların çoğu... sömürgecinin çıkarlarına hizmet ediyordu: madenler, limanlar vb. Kuşkusuz, 1958'de yapılan *Konstantin Planı* metropolün kendiliğinden yerlilerin yararına yerine getirdiği muazzam bir çabaydı. Ancak bu gecikmiş tasarı olayların tamir edilemeyecek ölçüde gerçekleşmelerinden sonra ortaya çıkarılmıştı...

Yine de Avrupa örneği Fas'ta, Tunus'ta ve Cezayir'de *fellahları* büyük ölçüde harekete geçirmişti. Ellili yılların başında, kimi araçlarla donanmaya, pazara daha etkin bir biçimde katılmaya başlamışlardı. Artık iç içe girme tek yanlı olmaktan çıkmıştı.

Ancak doğal olarak hepsinden çok beğeni kazananlar hastaneler ve okullar olmuştu. Öncelikle okullar, çünkü daha iyi bir dünyaya adım atma hakkını kazandırıyorlardı ve ilerlemeyle bir tutuluyorlardı. Yine de, bir valinin dediği gibi, “bu okullar gara kadar gitmeye izin verirler, ama sonrasında, Arapların trene binme hakları yoktur.” Gerçekten de, 1952'de Fas'taki 706 hekimden 11'i ve 200'ün üzerindeki mimarın yalnızca biri Faslıydı. Aradaki fark Cezayir ve Tunus'ta daha da büyüktü, ancak bu rakamlar bir ölçü vermektedir. Memurların dörtte biri Müslümandı, ama yalnızca alt kademeleri işgal ediyorlardı. Oran Büyük Postanesinin müdürü “Ben emrim *altında*, yani servis şefi olarak, bir Arap bulundurmaya hoş göremem” diyordu. Bir

Araba itaat etmek söz konusu bile olamazdı. 1954'te, yüzlerce üyelik bir idare sisteminde, yalnız ve yalnız bir kaymakam Araptı.

Tabii ki bu sorun diğerlerinin merkezinde yer alıyordu. Çünkü çok sayıda Müslüman Fransız okullarından geçmişti ve gerçek bir diplomanın verdiği onca umuttan sonra kendilerini bir köşeye atılmış buluyorlardı. Yalnızca milli eğitim biraz daha konuksever davranmıştır: Kamu kurumlarında, en azından laik okullarda ve liselerde çok sayıda Müslüman ilk ve orta öğretim öğretmenleri vardı. Ancak eğitimlik eğitimi almamış büyük çoğunluk için yaşanan umutsuzluk ve hayal kırıklığı çok acımasız olmuştu, çünkü Muhammed Lakhdar Hamina'nın *La Dernière Image* (Son Hayal) filminde de görüldüğü gibi, okuldaki öğretmenler genellikle dostça ve anlayışlı yaklaşımlar içindeydiler, yetenekli ama Fransızca'yı iyi konuşamayan öğrencilere kendiliklerinden sınavlarda yardımcı olurlardı.

Yalnızca Yahudiler, ilk asimile olanlar, Crémieux Kararnamesi sayesinde önce Cezayir'de, ardından Tunus ve Fas'ta, ilerleme ve Aydınlanmayla bir tutulan Fransız uygarlığını tümüyle kabul etmişlerdir. Her şeyden önce Yahudi kalmak isteyenlerin dışında, *pied-noir*'lara, İspanyollara, İtalyanlara ve metropolden olanlara entegre olarak, bundan yararlandılar. *Mellah* denilen Yahudi mahallesinde kalanlar günümüzde İsrail'e gittiler, Kralın koruması altında oldukları Fas'ta çok sayıda Yahudi ülkede kalmıştır. Buna karşılık, *mellahı* terk etmiş, caddeyi ya da sokağı geçmiş olanlar tümüyle Batılılaştılar ve diğerleri gibi birer yurttaş olarak artık Fransa'da yaşamaktalar. Sömürgeleştirme sayesinde, özellikle genç Yahudi kadınlar, esaretten kurtuldular. Ama ya diğer kadınlar?

Seçkinlerin Yoksunluk Duygusu ve Sıradan Irkçılık

Doyuma ulaşmamış seçkinler sorunu, tam da büyük sömürgecilerin korktukları çerçevede ortaya çıkmıştır. İktidar sorunu ele alınır alınmaz doyumsuzluğun verileri uzlaşmazlık konusu haline gelmişlerdir. "Küçük yaşta bir çocuğu vesayet altına aldınız, yıl 1912'ydi. Çocuk boyuna uygun bir giysi taşıyordu. Çocuk büyüdü, üzerindeki giysi hâlâ aynı." Fransız idari bölgeleri söyleninin hâlâ yaşadığı Cezayir'de, eşit olmayan bir politik rejimin korunması öylesine rahatsızlık uyandırdı ki, iki dünya savaşı süresince, Müslümanlar ödevlerini yerine getirmiş ve metropolde eşitlik ve entegrasyon sözünü vermiş olan devlet adamlarının söylemine güven duymuşlardı.

Cezayir, fethedilmesi sırasında, Fas'ta ya da Tunus'ta olduğu kadar sağlam politik yapılanmalara sahip olmadığından, direniş hareketi siyasal partiler ve sendikalar aracılığıyla yaşanmıştı. Direniş hareketi daha kısıtlı ve boyun eğdirilmemiş temellere dayanmak zorunda kalmıştı, karma evlilikleri en fazla dışlamış olan ailelere.

Direniş hareketi kimliğin ve İslamın bozulmadan yaşadığı sığınaklar olan aile ocaklarında kök salmıştı. Aileler, elbette ki eğitim görmeleri için, çocuklarını okula gönderiyorlardı, teknik gelişmeleri öğrenmeleri ve modernleşmeleri için de. Cezayir'de Ferhat Abbas gibi kimileri Batılılaşmak ve Fransız olmak istiyorlardı, ancak muhataplarının buna bir türlü izin vermemesi, sömürgeci toplumun bunu reddetmesi sonucu, çoğu bu tasarıdan vazgeçerek özgürleşmek için başka yollar aramaya koyuldu.

Avrupalılara gelince, onlar tarihin donup kalmasını diliyorlardı. Alınlarından ter damlayarak, kendi Araplarının yardımıyla, yaşamlarını burada yeniden inşa etmek zorunda kalmış ve bunu başarmışlardı. Bu toprak onlara aitti, "daha önceleri burada ortaçağ yaşanıyordu."

Daha iyi bir ücret talep etmedikleri sürece, Araplara karşı hiçbir kin gütmüyorlardı. Örneğin Oranie'de, çiftliklerde ortak bir yaşam sürdürülüyordu, kuskusu paylaşarak, her biri diğerinin kutlamalarına katılarak, doğumlar, yıldönümleri. Ama, artık karma evliliklere rastlanmaz olmuştu, ya da çok azalmıştı.

Aşılmaması gereken sınırlar vardı ve Gandhi'nin Güney Afrika'da başına gelenler Kuzey Afrika için de geçerliydi. Olay ırkçılığın nasıl işlediğini çok iyi göstermektedir. Johannesburg'daki Durban taşıma şirketinin bileti cebinde olduğu halde, Gandhi trene binememiştir, çünkü "bir coolie (yerli hamal) ancak trenin dışında seyahat edebilir." Pretoria'ya vardığında, Gandhi demiryolları yönetmeliğini dikkatle okudu ve kendisi için gerekli gerekçeleri öğrendikten sonra, birinci sınıf bir bilet istedi, bileti talep ettiği memur öfkelenmişti, çünkü aynı kişi daha önce Gandhi'nin üçüncü sınıf bilet istemini reddetmişti: Bu arada, Gandhi şık bir Avrupa takım elbisesi giymiş ve kravat takmıştı.

Anlatılan öykü yaygın ırkçılığın özelliklerinden birini çok güzel açıklar: Yerli genellikle en büyük suçunun bir imaj sorunu olduğunu bilemez, her parçasıyla üretilmiş bir imaj, "yasal değeri olan sahte bir para gibi" (Jean Cohen, *Les Temps Modernes -Modern Zamanlar-*, 1955). Metropolde işçi kazara içinde bulunduğu koşulları yaşarken, bu koşullar kendi özünden kaynaklanmazken, denizaşırı sömürge sömürülen hem bir sınıfın hem de bir ırkın üyesidir. Yani, hadi söyleyelim, diğerleri gibi bir insan, bir yurttaş değildir. Kullanılan dil de bunu gösterir: Bir Avrupalı günün birinde mahkeme önünde tanıklık yapmaktadır. Yargıç sorar: "Başka tanık var mıydı?" Yanıt: "Evet, beş tane, iki adam ve üç Arap." Zaten Arabin adı da yoktur, "sen" diye hitap edilir, erkeğine Muhammad, dişisine Fatma denir. Çünkü, Cezayir'de, yerli halk tüm unvanlarını kaybetmiştir. 1950 yılına doğru, Arapça çıkan yalnızca bir iki tane

gazete ya da yayın kalmıştı, Arapça yazılı olmayan bir dil durumuna düşürülmüştü, bir tür yerel ağız gibi. Yerlinin artık bir değeri kalmamıştı ya da ancak yarı yarıya bir değeri vardı: “Bu doktorun çok müşterisi var mı?” “Evet, ama hepsi Arap.”

Iddialar keskinleşip yön değiştirdiğinde ise hayal görmeler ve nefret yeniden ortaya çıkar. Metropolde yaşayan kişi bundan ne anlayabilir? Ahişkanlıkları hakkında en ufak bir bilgiye sahip olmadan, o topluma birtakım reformlar uygulama iddiasında olması ne anlama gelebilir?.. O zeminde, *pied-noir*'ların tümü de birer aşırı düşünce sahibi durumuna gelir, ancak inkârcı ırkçılardır, çünkü sol düşünceden yana, cumhuriyetçilikten yana oldukları iddiasındadırlar. Hem onlar Haziran 1848 İlanları'nı kaleme alanların (1848 Fransız Cumhuriyetinde Millet Meclisinin tüm kararlarını, tartışmalarını, yasa ve kararnamelerini günlük olarak halka yazılı olarak ilan eden duvar gazetesi sistemi, ç.n.) ve 1871 Paris Komünü üyelerinin torunları değiller midir? Onlar İslamın karanlık yanına karşı mücadele etmekte, ilerleme uygarlığını desteklemekte, “hatta, Arapları seçim bürolarına bile götürmekteler.” Bu *pied-noir*'lar, istekle, sola oy verirlerdi, hepsi değil tabii ki, ama 1952 yılına doğru, Oranie'de solun oy oranı % 30'lara varıyordu. Yoksa bunlar ırkçıydılar da bunun bilincinde mi değillerdi? Oranie'de komünist bir yönetici Marc Ferro'ya şöyle demişti: “Hadi canım, benim Berberi karım bile bunu anlardı.” 1948 yılında yapılmış bir başka tanıklıkta ise Lamoricière Lisesinin 5. sınıf öğrencilerine verdiği ilk tarih dersinde yazar, Roma İmparatorluğunun yıkılışının ve Hıristiyanlığın yükselmesinin ardından Arap uygarlığından söz edeceğini söyler ve bir kahkaha tufanı ile kesilir... Aynı yörede, iki yıl sonrası, bir kız çocuğu artık okula yollanmaz olur ve babası: “Bilemezsiniz, okulda hep Araplar var” der.

Kısacası, yerleşimcilerin metropol kaynaklı reformlara

dişleri ve tırnaklarıyla karşı çıkmalarına bir açıklama getirmeye gerek yoktur. Zaten, *piéd-noir* da metropol insanından kendisini anlamasını beklememektedir, kendisini durumundan dolayı sevsin yeter (P. Nora, *Les Français d'Algérie* -Cezayir Fransızları).

SİMGESEL KİŞİLER

Sömürgeleştirme çerçevesinde oluşan toplumlar, yaşamın geleneksel biçimlerine bindirilmiş yeni etkinliklerin kaynağında yer almışlardır.

Tarım alanları ekonomik karakter taşıyan ilk kuruluşlar arasında bulunur ve sömürgeci toplumun işaretlerinden biri olmuşlardır. Özel mimarileriyle kurulmuş olan yeni kentler dışında -mimari özelliklerden biri kilisedir-, sömürgeler demiryolları, hastaneler, okullarla -fatihin gözündeki ilerleme değeri taşıyan öğeler- daha sonra donatılmışlardır.

Tarımcı ve Tarım Alanı

Potosi'de (Bolivya) olduğu gibi, yağmalama ve maden işletme dönemi geçtikten sonra, plantasyon (geniş sömürgeci tarımsal işletme) öncelikle Amerika kıtasında, sömürgeci girişimlerin merkezine yerleşir. Plantasyon gerçekte özgün bir yaratım, Avrupa'nın ve fetihlerinin işareti haline gelmiştir. Adına ister *haciende* isterse *estancia*, *la casa grande*, *great house* ya da *la case grande* diyelim, mülkiyetin merkezindedir. Plantasyon işletmeciliğinin iyice belirlenmiş özellikleri vardır: Doğal kaynakların idaresi -toprak ve su-, işgücünün ve yerel ya da bölgesel değişimlerin kontrolü. Ayrıca, işletmenin onu çevreleyen doğal manzarayla ve ülkenin doğal ürünleriyle bir ilgisi de yoktur, ekilen bitkiler başka kıtalardan getirilir. Amerika'da Asya kökenli şeker-

kamışı ve Afrika kökenli kahve ekimi yapılırken, Afrika'da Amerikan kökenli kakao, tütün ve kauçuk tarımı yapılır. Üçüncü bir özellik ise, uzak ülkelerdeki taleplere yanıt vermek gereğidir, tüketicilerin çoğu ya Avrupalıydı ya da Amerika'nın ılıman iklim kuşağında oturanlardı. İşletmenin genel manzarası da bir düzene tabiydi. Efendinin evi, la *Casagrande*, orta noktada bulunur ve her şeye hâkimdir, ardından yakın öneme sahip *engerros*, cihazlar, Brezilya'da şeker için *engehos de assucar* gelir. Daha ötede, çalışanların barakaları bulunur, *senzalas* (Brezilya) ve iyice uzakta, yine dışarıdan getirilmiş olan kölelere yiyecek sağlayan patates, manyok, muz ekili alanlar vardır.

Tropikal ülkelere Avrupalıların saldırgan bir müdahale biçimi olan plantasyonlar, zorunlu çalışma konumunda olanların ve kölelerin karşılaştıkları tümüyle yeni insani durumlar yaratmıştır.

Özellikle Karayipler'de, köle, plantasyonun merkezi kişisidir -efendinin ailesiyle birlikte-, Afrika'dan getirilmişti, çünkü Amerika toprağı, Afrika da işgücünü verir. Başlangıçta, beyaz adam servet yapmaya gelmişti elbette, çalışmaya değil. Ancak kısa sürede, duruma alışmış siyahın daha az ya da daha kötü çalıştığını gözlemleyince, daha itaatkâr "yenilerini" satın almayı tercih etmiştir. Üstelik yerinde yetiştirilen köle ithal edilen köleden daha pahalıya mal olmaktadır, Jamaika'da 1703'te 45.000 köle varken 1778'de bu sayı 205.000'e çıkmıştı, oysa bu süre içerisinde 359.000 Afrikalı köle ithal edilmişti. Öte yandan, daha önce gördüğümüz gibi, köleler kaçmaya başlamıştı, "kahverengi"liğe kaçmak kölelerin kaderlerine karşı koymanın ilk biçimlerinden biri olmuştu. Ama kölelerin çekip gitmeleri tarımcılar için bir sorun olmuştu.

Köle ticareti, öncelikle İngiliz cephesinde, gerçek anlamda son bulur bulmaz, çok sayıda köle çoktan iç bölgelerde kaybolmuştu bile, ya da en azından neresi mümkünse

oraya gitmişlerdi -Jamaika'ya, Santo-Domingo'ya ya da başka yerlere. O zaman yerleşimciler, daha itaatkâr olmasını umdukları bir başka işgücüne yöneldiler: Yeni işgücü Hindistan'dan getiriliyor ve Trinidad'a, Réunion Adası'na ve Maurice Adası'na gönderiliyordu. 1950'lere doğru, İngiliz Guyanasındaki plantasyon işçilerinin 190.000'i Afrika kökenli, 270.000'i Asya kökenliydi. Aynı oranlar Trinidad için de geçerliydi.

Yaşanan ikinci değişiklik ise, XVIII. yüzyılda tipik plantasyonlar Antiller'de ya da Brezilya'da bulunurken, XIX. yüzyılda bunların zayıflamasıydı; bunun en önemli nedeni efendilerin sahneden çekilmiş olmalarıydı. Plantasyonlar artık Seylan'da, Hindistan'da, Endonezya'da ya da Çin-Hindi'nde geliyordu -sömürgelikten çıkma darbesine kadar. Eski baharat adası Seylan'da İngiliz sermayeleri yaklaşık bir milyon hektar arazi üzerinde çay, hindistancevizi, kauçuk ağacı tarımı için yatırım yapmışlardı. Plantasyonlar ekim yapılmayan araziler üzerindeydi ve zamanla, yerel ekonomik devreleri asgari düzeyde kullanan ve kârlarını ihraç eden kapalı ekonomik alanlara dönüştüler. Bu özelliğe Fransız Çin-Hindi'nde de rastlarız. Seylanlılar, bir süre sonra, zaman zaman baskınlar yaptıkları bu toprakların ürünlerinin ellerinden kaçtığına farkına vardılar ve çalışmayı reddettiler. Antiller'deki mülk sahiplerinin karşılaştıkları sorunlarda farklı nedenler söz konusu olduysa da, sonuçlar aynıydı: İngilizler Seylanlıların yerine anakaradan Tamilleri çalışmak üzere getirdiler, bunların sayıları kısa zamanda bir milyona ulaşmıştı ve özellikle Sri Lanka'nın bağımsızlığından sonra (1947), Tamillerin varlığı büyük sorunlar yaratmakta gecikmedi.

Plantasyonlarla -ya da diğer endüstriyel işletmelerle- gelecekteki üretim biçimlerinin üst üste binmesinin bir sonucu olarak, eksiklikler ve anlaşmazlıklarla dolu bir ekonomik

dönüşüm meydana geldi.

Fransız Çin-Hindi'nin durumu buna iyi bir örnektir.

• Çin-Hindi'ndeki tersine dönüş

İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Fransızlar, Çin-Hindi'nin, Fas'la birlikte, sömürgecilik eserlerinin en güzel çiçeklerinden biri olduğunu düşünüyorlardı. Gerçi sömürgeleştirme hareketi Çin-Hindi'nde tam yarım yüzyılda yalnızca kendileri tarafından gerçekleştirilmişti -oysa, Fas'ta toplum önceden de Hıristiyan güçlerle tanışmıştı ve Fransız Cumhuriyetinin kazandırdıkları pek net değildi.

Geleneksel olarak bu "zirvenin yaşandığı" zamanlarda, Çin-Hindi iki çuval pirinçle temsil ediliyordu -Tenkin ve Cochinchine-, bunlar da birbirine bir sopayla bağlıydı, Annam. Bu simgede özellik gösteren nokta, Vietnam'ın sömürge olmasından sonra yaşadığı dönüşümü göstermesidir, çünkü Fransızlar gelmeden önce, durum tam tersiydi: Ana kaynakların geldiği yer Annam'dı.

Yani bir tersine çevirme işlemi yapılmıştı ve bu değişiklik sömürgecilere yarar sağlamışken, halkı sömürgecinin aleyhine çevirmiştir.

Vietnam'da uygulanan yöntem, sömürgecilerin çıkarlarının daha önceleri etkinlikleri az olan bölgelerde, yani boş alanlarda geliştirilmesidir. Campcha limanlarıyla birlikte, *ex nihilo* (yoktan) var edilen Tonkin'deki Hon Gay ve Dong Trieu kömür işletmeleri buna en iyi örnektir. Aynı şey Cochinchine'in az insan yaşayan yaylaları Kızıl Topraklar'da bulunan kauçuk dikim alanları için de söz konusudur. Kahve ekim alanlarının genişletildiği Tonkin'in orta bölgesinde de yarı yarıya boş araziler kullanılmıştı. Haiphong limanı Fransızların geldikleri dönemde küçük bir köyden başka bir şey değildi ve bölgede çok daha etkin başka limanlar vardı. Bu liman, bölgede kurulan çimento fabrikalarıyla bağlantılı olarak ve Yunnan'da Kunming'e kadar gitmesi gereken demiryollarının son varış noktası olmasından

dolayı yaratılmıştı. (*Mission Lyonnaise d'Exploration Commerciale en Chine*, -Çin'de Ticari Araştırma Amaçlı Lyon Misyonu-, H. Pia, aktaran J. Chesneaux.)

Daha öncesinden faaliyet gösteriyor olup sömürge düzeninde Fransızlar tarafından sürdürülen ya da desteklenen işletme sayısı çok daha azdır: Örneğin, Tonkin'de modern tekniklerle işlenen demir dışında madenler ve özellikle çinko konusunda çalışan kapitalist şirketler. Bir süreklilik de Saygon limanı için gözlenir, Fransızların gelişinden önce de faal olan bu liman sömürgeciler tarafından daha da geliştirilmiştir.

Tersine, Vietnam'ın orta bölgesinde var olan faaliyetler kesintiye uğramış ve yok olmuştu, şekerkamışı, ipek ve tütün yönünden zengin Bindiah bölgesi idi. Fransızlardan önce faal olan Qui-Nhon ve Faifo limanlarında da işler durmuştu. Bu durum Fransız varlığının bir sonucu olarak hissedilmiştir, tıpkı Kuzey Tonkin'de el sanatlarının çöküntüye uğraması gibi. Köy ürünlerinin ve orman ürünlerinin azalması yavaşmaları yoksullaştırmış, buna bir de Çin'le olan ekonomik ilişkilerin kesilmesi eklenince geleneksel bir pazarın varlığına son verilmişti (J. Chesneaux, Berque-Charnay ile birlikte).

Metropolde yapılan ticarete öncelik tanınınca iç pazara yönelik üretim ihmal edildi ve önceleri birbirlerini tamamlayan bölgeler arasında farklılaşma yarattı. Örneğin, kuzey-güney demiryolu bağlantısı çok geç, 1920'de kuruldu, oysa bu hattın hasılatının üçte ikisi yolculardan elde edilmişti, yük taşımadan değil. Fransız gruplar için onca yarar sağlayan ülkenin değerlendirilme işlemi var olan dengeyi bozdu ve bir proleterleşme sürecine kaynaklık eden, ama bir güçsüzleşme olarak yaşanan göç olgularına yol açtı. 1890 ile 1937 yılları arasında, Fransız şirketlerine ait çeltik tarlalarının yüzölçümü 11.000 hektardan 800.000 hektara ulaştı, yani ülkedeki pirinç üretiminin % 45'i sömürgecinin

eline geçmişti (20 milyon yerliye karşı ancak 80.000 Fransız vardı). Kauçuk üretimindeki artış da istisnai boyutta olmuştu. Madenlerde görülen verimlilik de son derece tatminkârdı. 1898'de kurulan konsorsiyumda, Indochine Bankası'nın şapkası altında bütün büyük Fransız bankaları (Société Générale, Comptoir National d'Escompte vb.), Bagnolles şirketi, Régie Générale des Chemins de Fer bulunuyordu, bilançoya göre sermayelerin % 16'sı sömürge imparatorluğu tarafından emiliyordu ve kamu yatırımları özel yatırımların yaklaşık iki katıydı (426'ya karşı 230, Jacques Marseille'e göre).

Bununla birlikte, sağlıklı bir bölgeden gelen ve dengesizlikler yüzünden yerinden ayrılmak zorunda kalan 100 işçiden 25'i, Tonkin'in sağlıklı şantiyelerinde altı ay içinde ölüm veya tahliye nedeniyle yok oluyordu ve konsorsiyum grubunun çalışma kapasitesi % 44 oranında düşmüştü. Sömürgeci ağızda şöyle bir yorum yapılmıştı: "Hindistan'da (da), 1901'den 1931'e kadar, sıtma doğrudan otuz milyon insanın ölümüne yol açmıştı. Dolaylı yoldan ise (yani başka hastalıkların önünü açarak) daha fazla insanın ölümüne neden olmuştu. Ama *daha kötüsü*, sıtmadan ölüm demek en azından iki bin gün süren hastalık demektir, yani çalışmaya engel rahatsızlık" (aynı kaynak).

Vietnam'daki ilk ciddi olaylar işçi toplayan elemanlara karşı düzenlenmiştir. Kısa zamanda, Yen Bai garnizonu ayaklandı (1930), derken Nghe An, Ha Tinh ve Quang Ngai'deki (yani iki çuvalı bağlayan sopa olan Annam'da) büyük köylü yürüyüşü gerçekleşti.

İdareci ve Zorunlu Çalışma

Avrupalıların fetihlerinin ilerlediği XIX. yüzyılda daha çok Ekvator Afrikasında, geleneksel "farklı mal değiş tokuşunun" yerini aynı malın değişimi temelindeki çapraşık tek-

nik almıştı. Mübadele aracı olarak paranın kullanımı yaygınlaştı ve bundan kâr etmek ya da vergiyi de ödemek için idare tarafından olduğu kadar Afrikalılar tarafından da denetlenen zorunlu çalışma yöntemi gelişti. Zorunlu çalışma kendi içinde ikiye ayrılmıştı, bir bölümü ülkenin donatılmasına yarararken, bir bölümü de büyük tacirlerin yararına işliyordu. Öyle ki, yavaş yavaş uygarlıkla birlikte ortadan kalkacağı düşünülen köle ticaretinin yerini vergi, zorunlu çalışma ve ekilmesi zorunlu bitkiler almıştı...

Fildişi ve kauçuk alanında en ağır sömürü sisteminin yerleştirildiği ülke kuşkusuz Kongo Krallığı olmuştu. Ülkede onyıllar boyunca Afrikalı şeflerin ve onların vekilharçlarının yararına zorunlu çalışma yaygınlaştı. Uygulama kimi yörelerin tümüyle insansızlaşmasına, nüfusun yaygın bir biçimde erimesine yol açmıştı. Örneğin, Mantounba gölü bölgesindeki 13 köyde nüfus 1893'te 9450 iken, 1913'te 1750'ye düşmüştü. Çalıştırılmak üzere uzaklara gönderilenlerin çoğu ölmüştü. Bu şekilde nüfus kaybına uğrayan ya da kaybolan köyler sayılamayacak kadar çoktu. M'Bokolo'nun kitabında yer alan, E. D. Morel'e ait *King Leopold's Rule in Africa* (1904) (Afrika'da Kral Leopold Yönetimi) başlıklı metinde, vergiler, zorunlu çalışma, kötü muamele, sömürge yönetiminin ya da hiçbir sınır tanımadan hareket eden özel şirketlerin sürekli baskıları sonucu nüfus kaybı kurbanı olan yörelerin ve köylerin bir listesi yer alır. 1889'da kurulan Kongo Ticaret ve Endüstri Şirketi, 1892'de kurulan Anvers Şirketi... Bu şirketlerin elde ettikleri kârlardan büyülenen Fransızlar "kendi" Kongo'larında Belçikalıları taklit etmek istemişlerdi. 1898'de, Sömürgeler Bakanlığı, "sömürgeleştirme girişimleri" adı altında, 119 adet yer edinme isteği almıştı. Örneğin, Yukarı Oubangui Sultanlıkları Şirketi 140.000 km²'lik bir toprak edinmişti. Şartnameye göre, devlet buna karşılık sabit bir ücret ve kârın % 15'ini alacaktı. Yapılan suiistimaller erkenden ortaya çıkartılmış olsa da,

özellikle Charles Péguy'nin *Quinzaine Desterleri*'nde (Quinzaine, Fransa'da on beş günde bir yayımlanan bir dergi, e.n.) bu türden suçlar ihbar edilmeye devam etti.

Otuz yıl sonra, 1929'da, Cenevre'deki uluslararası çalışma bürosuna sunulan Grimshew raporu, yapılan bir anket sonucu Kara Afrika'daki zorunlu çalışmanın durumu hakkında bilgi veriyordu. Ankete, "cemaatlerinin kurban oldukları aşâğılık suiistimalleri gün ışığına çıkartmakla vicdanlarını rahatlatmış olan" Hıristiyan Misyonları katkıda bulunmuşlardı. Söz konusu olan yapılması zorunlu bir çalışma değil, tehditle -örneğin tüm bir köyün ikiden on sekiz aya kadar askerlik hizmetine yazdırılması gibi- ve zorla çalıştırılmaydı. En iyi koşullarda, yapılan işin karşılığında asgari bir ücret veriliyor, bu para da ya doğrudan çalışana ya da işçilerin şefine veriliyordu ki, şef aldığı parayı paylaşıyor ya da paylaşmıyordu. Yönetmeliğe göre, işçiler oturdukları yerden yüzlerce kilometre uzak yerlere gönderilebiliyor, yaralanmaları, hastalanmaları ya da ölmeleri halinde kendilerine herhangi bir tazminat ödenmiyordu. Sömürgelerdeki hükümet görevlilerinin karar metinlerine göre, bu işçiler genel ya da yerel işlerde çalıştırılabiliyorlardı: Taşıma, bayındırlık işleri, işletme arazilerinin bakımı en çok verilen görevlendendi. Bu istekler bazen belli bitkilerin zorunlu ekimiyle de buluşabilirdi: pamuk, kahve vb.

Raporda "yol onarımıyla uğraşan kadın ve çocuklara sıkça rastlanırdı", deniliyor, bu suiistimalin kaynağında doğrudan idare bulunmamaktadır. Ancak idare yerel şeften köyünün erkeklerini işe katmasını istemiştir, eğer şefin yeterli otoritesi yoksa, o da daha itaatkâr ve zayıf insanları işe koşturmaktadır, idare de buna göz yummaktadır (rapordan alıntı, aktaran F. Auplais, "le Travail Forcé", *Revue apologetique*, Sayı 527, 1929).

Kendini "liberal ve biraz da romantik" olarak niteleyen bir idareci, L. Sanmarco, otuzlu yıllar boyunca, resmi

doktrinin asimilasyonu savunmasına karşın, ya korumacı bir paternalizm, ya da saf ve basit bir sömürü biçiminde boyunduruk altına alma yönteminin uygulandığını açıklamıştır. “Boyunduruk altında olmaktan eşit haklara geçme hızına gelince, çoğu için, hatta en insancıklar için bile, hız sıfır kilometreydi.” Daha çok Kamerun’da görev yapmış olan eski idareci: “Bu ne olduğu belirsiz maceraya katılmış olmaktan yüzüm kızarmıyor, tam tersine. Sistemin eleştirilebilir bir yanı olmuş olsa da, en azından ona karşı mücadele etme ve onu iyileştirme fırsatını tanıyordu” demiştir. Ülkenin İngiliz bölümünün idarecisi Jeffreys’in deneyimi ile kendi deneyimlerini nasıl karşılaştırdığını açıklar, fakat kılı kırk yaran bir yönetmelikle elleri bağlıdır, zorunlu olarak baştan başa sahte masraf listeleri düzenlemiştir, çünkü yönetmelik var olan koşullara uygun değildir, masraf listelerini de okuryazar olmayan hamallara imzalatmak zorunda kalmıştır. İngiliz kesiminde, yargıda bir Afrikalı olduğunu görür, Hazine’de parayı idare eden bir Afrikalıdır, orada bir Afrikalı, burada bir Afrikalı... “Jeffreys de benim gibi hamallar eşliğinde yaya olarak turnelere çıkıyordu. Dönüşte, ‘out of my pocket, şu kadar’ diye belirtiyor ve yaptığı masraf hiç itirazsız ödeniyordu. Bir *gentleman* olduğu varsayılıyor, kontrol işlemine tabi tutulmuyor, bu da kontrol masrafından kurtarıyordu. Ona inanılmadığı gün işine son verilecektir” (L. Sanmarco, *Souvenirs de Colonisation* -Sömürgecilik Anıları-, elyazması).

Kamerun, Ekvator bölgesi Afrikasından çok farklıdır, daha zengindir, daha fazla çeşitlilik gösterir ve daha gelişmiştir. İdare gerçekleştirdiği işlerden gurur duymaktadır: N’Kongsamba’da muz ekimi, Disangue’da kauçuk dikimi, Ayos’tan itibaren sağlık ekipleri vb. Ülkelerinin işlerine bir an önce el atmakta sabırsız ve hırslı davranan özel sektör dolayısıyla, seçkinler sınıflı ülkede çabucak gelişmişti. Pierre Messmer 1956’da Gaston Defferre’e “meşru bir hırs”, diye

yazıyordu. Ancak, ilk engel gerçek bir temsil gücüne sahip bir meclisi seçtirmeyi başarmaktı. Oysa, daha 1955'te, kırsal kesimde, "halk hatibi" Um Nyobé, toplulukların bir bölümünü ayaklandırmıştı bile, çünkü idare "daha iyi yönetimden" söz ederken, ülkenin seçkinleri "bağımsızlıktan" söz ediyorlardı.

Hekim ve Hastane

Öğretmenle birlikte hekim daima yerleşimcinin varlığını meşrulaştırmaya yaramıştır. Rolünü, başarılarını, görevini ve sınırlarını ele alması yalnızca insani bir sorun ya da bir nüfus sorunu değil, aynı zamanda siyasal bir sorundur - yalnızca bilimsel bir uygulama içinde olduğunu söyleyen tıp bunu reddeder.

Hekim, yerlileri tedavi etmekten önce, sömürge imparatorluğunun bir aracıdır, İngilizler, 1714'te, *Indian Medical Service*'i kurduklarında, işin başından itibaren ortada olan budur işte. Hizmetin amacı İngiliz asker ve yerleşimcileri tedavi etmektir, tıpkı Sağlık Hizmetlerinin kraliyet, imparatorluk ya da cumhuriyet donanması mensuplarını tedavi ettiği gibi. Tıbbın bu mücadelesi hastalıklara karşı öylesine bir tür Haçlı Seferine dönüşmüştü ki, sömürge çağının doruk noktasında, XX. yüzyılın başında, şöyle bir soru ortaya çıktı: Kim kazanacaktı, sivrisinek mi, yoksa insan mı? Emperyalizmin geleceği, 1920'lerden itibaren, mikroskobun başarılarına bağlanmıştı. Örneğin, insanın çe-çe sineğine karşı mücadelesi "Afrika için mücadele" haline gelmişti.

Gerçekte tıp yavaş yavaş yerlileri de tedavi etmeye başlamıştı, tabii öncelikle yerleşimciler için çalışan yerlileri. Derken, tıbbın uğraşı halkın tümüne yayıldı ve işte o zaman destansı bir hal aldı. Pasteur'ün ekolünden gelenlerin tıbbi çalışmaları, metropolde bu çalışmalar için yapılan reklam-

lar, sömürgecinin denizaşırı yerlerdeki eserine ne denli hayranlık duyduğunun göstergesiydi.

Oysa Batı tıbbının yaptığı iyiliklerin ölçüsü başka iki bakımdan da değerlendirilmelidir: Önce yerli hastalar bakımından, sonra, sömürgecilerin beraberlerinde bilimsel bir tıbbı getirmiş olmalarıyla birlikte, yerli halkların o zamana kadar hiç bilmedikleri yeni hastalıkları da getirmiş oldukları bakımından.

- Cezayir, aşya karşı direniş

Pasteur'ün yaptığı buluşlara kadar, Avrupa tıbbı ancak sınırlı başarılar kazanmıştı ve yerlilerin kuşkuculuğuyla karşı karşıya kalmıştı. Örneğin Cezayir'de, tıp kendini uygarlaşmanın güdüleyicisi olarak görmüş, kendinde insanı ve düşünce biçimlerini değiştirebilme gücünü görmüştü. Bilimin tüm sağlık sorunlarını çözeceği ve Arap halkın bu başarılardan büyüleneceği sanılmıştı, yani aslında askerin ya da rahibin başarısız olacağı yerlerde tıp başarılı olacaktı. Çoğu ateşli rahatsızlığı, hatta bazen sıtmayı bile yenebilen kinin gibi kimi ilaçlar çok olumlu sonuçlar veriyordu. Arap halklarının gözünde kininin başarısı güvenli olmuştu, yine ülkede tehlikeli boyutlarda var olan kimi göz hastalıklarına karşı kullanılan çeşitli damlalara da güveniliyordu. Hijyen konusundaki dersler de kabul görmüştü.

Ancak Araplar çiçek aşısına karşı direndiler. Çünkü, öncelikle tıba, metropolün kırsal kesim insanları gibi, kanatma işlemine ters yeni bir teknik olan iğneyle enjeksiyona kuşkuyla yaklaşıyorlardı. Fakat Fransa'da inekten alınan hayvansal maddelerin istenmeyen etkiler yaratmasından korkulurken, Araplar kendi kanlarına bir Avrupalı "kanın" bulaşmasını istemiyorlardı. Üstelik Arap ve Fransız herkesi aynı yasanın işleyişine alan kolektif bir önlem söz konusu olduğuna göre, aşılama işlemi Arapların Fransızlar tarafından asimile edilmelerinin bir biçimi olmaktaydı. Bu önlem ancak (II. İmparatorluk dönemi), aşı yapabilen ilk Arap

hekimler yetiştiğinde kabul gördü (Anne Marcovich).

O zamana kadar Fransız tıbbı kendini uygarlık getirici sanıyor ve bunu istiyordu, başarıları ise sınırlıydı, ama diğer Avrupalılar için de sınırlı başarılar söz konusuydu. Fransız tıbbının hareket alanı da kısıtlıydı, yerliler, sık görülen kimi hastalıkların tedavisinde hiç de yabana atılmayacak başarılar gösteren "tabiblerine" başvurmayı sürdürüyorlardı, hem bu tabibler yalnız hastalıkları tedavi etmekle kalmayıp, depresyonları ve ailevi sorunlardan ya da çıkar çatışmalarından doğan rahatsızlıkları da "iyileştiriyorlardı."

XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla geçerken, Pasteur'cülerin zaferiyle birlikte, sömürgelerdeki tıp gerçek anlamda bir değişikliğe uğradı. O zamana kadar, salgın hastalıkların hijyenik ve kültürel nedenlerden çıktıkları sanılıyordu. Koch'un, Pasteur'ün ya da Yersin'in bakteriolojik buluşları ile birlikte, artık mücadele yalnızca ve yalnızca doğaya karşı yürütülecekti ve beklenen zafer, zorunlu olarak, sömürgeleştirme için bir zafer olacaktı. Tıbbi bir sorunu kökünden ve kolayca çözmek, hemen ardından toplumsal bir sorunu da çözmek anlamına gelecekti -en azından öyle sanılıyordu-. Bu inançlar, emperyalist rekabetlerin izdüşümleri olan *Institut Pasteur*, *Lister Institutes* ve diğer bilimsel kurumlar arasında var olan rekabeti kısmen açıklamaktadır.

Bu tıbbın amacı, toplumu görünmeyen aktörler olan mikroplardan ve virüslerden korumaktı. Kimlikleri nihayet saptanmış olan bu kişilere karşı yalnızca uzmanlar mücadele verebilirdi. Ve hastanedeki tıbbın konusu her biri diğerinden yalıtılmış durumdaki hastalıklardı. Yabancı varlığının simgesi olarak hastane katedralin ya da kışlanın yerini alıyordu. Avrupa uygarlığı sıtmayı ya da uyku hastalığını ortadan kaldırdığı için daha iyi kabul görmüştür.

• Kongo, insan sermayesinin korunması

Kongo'da uyku hastalığının ortadan kaldırılması, sömürgeleştirme hareketi, yerlilerin sağlığı, hastaların teda-

vileri için harcanan güç ve salgına son verme üzerine düğümlenen etkileşimler için iyi bir örnektir. *Trypanosomias* (uyku) hastalığı çe-çe sineğine bağlı olarak 1898'de, Loango hamallarının sürekli geçişleri sonucu, Brazzaville ile okyanus arasında, Niari'de ortaya çıkmıştı. Hastalık Gabon'a yayıldı ve Kongo ırmağının yukarı havzalarına doğru çıktı. 1901'de, Victoria gölü çevresinde ve Uganda'da ilk olarak ölümcül bir salgına yol açtı. Beş yıl içinde (1900-1905), İngiliz himayesindeki bölgede 250.000 Afrikalının ölümüne neden oldu. Aynı anda Belçika Kongosu da salgına yakalanmıştı -daha doğru bir deyişle, Kral Léopold'un Kongosu (sömürge olma tarihi 1908). Felaket haberiyle birlikte hükümdarın imajı sarsılmıştı, çünkü Paris'te bir *Institut Pasteur* (Pastör Enstitüsü), *Londra ve Liverpool'de bir Tropikal Tıp okulu*, *Hamburg'da bir Institut für Schiffs und Tropenkrankheiten* (Gemi Hastalıkları ve Tropikal Hastalıklar Enstitüsü) bulunmakla birlikte, mal sahibi-hükümdar tarafından benzeri hiçbir kurum öngörülmemişti, o da İngilizlere ve John Todd'a başvurdu. John Todd'un anlattığına göre: "Kongo'yu sağlığına nasıl kavuşturacağımızı krala açıkladıktan sonra, kral Boyce'u, Ross'u ve beni H. Léopold Ordusu'nun birer subayı yaptı (...). Düşman gazeteler Liverpoollu araştırmacılara tahsis edilen fonların bir tür rüşvet olduğunu, önceleri Kongo'da işlenen korkunç suçlar hakkında susmamız ve halen olanların üzerine bir örtü örtmemiz için Enstitümüze ve bana verilen bir ücret olduğunu söyleyeceklerdir" (aktaran Maryinez Lyons).

Kongo'da koskoca bir sağlık sisteminin kurulmasının ardında, hastalık tehdidi altındaki işçilerin, o değerli sermayenin de korunmasının yattığını düşünenler yalnızca İngiliz hekimler değildi. Hastalık yine de yayılmaya devam ederek 1930'da doruğa ulaştı ve tüm ülkenin tıbbi bir ağla örülmesine yol açtı.

İleriki dönemlerde, Belçikalılar Kongo'nun tüm Afrika

sömürgeleri arasında en iyi donatılmış ülke olduğu değerlendirilmesini sağladılar. Bu durum, amaçlarının ve sonuçlarının değerlendirilip karşılaştırılması gereken çok karanlık bir sürecin sonucuydu.

Busoga'da (Uganda), 1900 ile 1905 yılları arasında, 200.000'in üzerinde kurban olduğu ve meydana gelen ölüm olaylarının eskiden Batı'da ortaya çıkan veba gibi felaketlere neden olduğu söylendi. Acaba salgın Afrika kökenli miydi, Avrupalıların gelişinden önce var mıydı, yoksa Kongo'nun sömürgeleştirilmesi ile mi gelişmişti? Öncelikle günümüzdeki AIDS'ten farklı olarak, uyku hastalığı ne Amerika'ya ne de Nepal üzerinden Hindistan'a göç etmiştir. Hastalığın bölgede oturanların değişen yaşam koşullarına, yoksullaşmalarına eşlik ettiği gözlenmiştir -salgın, açlığın hüküm sürdüğü bölgelerde oluyordu. Ayrıca, sözcüğün gerçek anlamıyla tropikal hastalık gibi hastalıkların var olmadığı söylenmiştir, tropikal hastalıkların, ya da öyle adlandırılan hastalıkların, ılıman bölgelerde de ortaya çıkabildikleri -cüzzam ya da kolera gibi-, kısacası söz konusu olanın, yalnızca en sefil insanlara bulaşan yoksul hastalıklarının ya da salgınlarının olduğu söylenmiştir.

Buna karşılık Amerika kıtasında, Avrupalılar Kızılderililere bulaştırmadan önce çiçek hastalığı yoktu, hem de hiç var olmamıştı.

• Güney Afrika, ayrımcılık

Beyaz nüfusun yoğun olduğu ülkelerde, örneğin Güney Afrika'da, yöneticileri uzun süre oyalayan sorun salgınların ırksal engellere çarpıp çarpmadıklarıydı... Gerçekten de, hali vakti en yerinde olanları salgınların etkilerinden koruyacak olan toplumsal engellerdir. Bu, akar suyu olmayan kenar mahallelerde kolgezen kolerada açıkça görülür. Mikroplar hızlı yolculukları tercih ettiklerinden, Güney Afrika'da, siyah mahalleleri ayrımcılığa tabi tutmakta en etkin olanlar sağlık memurları olmuştur. Eski yıllarda, Dur-

ban'dan Natal'e kadar yayılmış olan hıyarcıklı vebadan beyazları korumak için gerçek anlamda bir sağlık kuşağı kurulmuştu. 1917'de, Rand'ı olası bir tifüs salgınından korumak için, yetkililer siyahları madenlere taşıyan trenleri boşalttıklarında skandal olmuştu. Cape yöresindeki Sterkstroom garında, siyahlar çırılçıplak soyulmuş ve kadın-erkek hepsi bir salondan diğerine -A, B, C-, geçirilerek insanlık-dışı bir sertlikle duşa sokulmuş ve saçları sifıra vurulmuştu, siyahlardan ölenler olmuştu (aktaranlar Marks ve Anderson).

Bu koşullar altında Güney Afrika'nın, beyazların yararına, katı bir sağlık politikasına sahip ilk ülke olması şaşırtıcı olmamaktadır -hastalık siyahlar tarafından yayılmaktadır, çünkü yoksuldurlar. Oysa Kimberley'de çiçek hastalığı ortaya çıktığında, hastalığı taşıyan siyah işçilerin gelişlerine engel olmamak için, salgından söz edilmemişti. Fakat, tifüs söz konusu olduğundan, yasakları delme girişimleri daha az olmuştu, çünkü hastalığın mikrobi ırkçılığa karşı olduğundan, salgın beyaz adamı da vurabilirdi.

• Tersine dönüş: Hintli hekimler İngiltere'de

Sömürgeci pratiğin nihayet "uygarlaştırma" söylemine tekabül ettiği yer İngiliz Hindistanı olmuştur -ancak, nedenlerin ve sonuçların şaşırtıcı paradoksal bir oyunuyla.

İşin aslı, İngiliz İmparatorluğunun diğer sömürge topraklarında olduğu gibi, burada da Majestelerinin askerlerinin korunması söz konusuydu. XIX. yüzyılın birinci yarısı boyunca, orduda meydana gelen ölüm olaylarının yalnızca % 6'sı savaş sonucuydu, gerisi hastalığa bağlı ölümlerdi. Askeri hastanelerde görülen ölümlerin dörtte üçü ateşli hastalıklardan, dizanteri ve en çok da koleradan kaynaklanıyordu ki, genellikle askeri birliklerin yer değiştirmeleri sırasında gözleniyordu. Bulaşıcı hastalıklar Hintleri de vuruyordu, ancak Hintli askeri birlikler İngiliz birliklerinden ne daha iyi ne de daha kötü durumdaydılar, yani sağlık so-

rununa bütünlüklü bir biçimde yaklaşmak gerekiyordu, bu da, son derece kalabalık ve her yıl milyonlarca insanın bir yerden bir yere hac amacıyla taşındığı bir ülkede üstesinden gelinmesi çok zor bir görevdi. Ayrımcılık politikası bu şekilde kendine meşru bir zemin buldu, idari merkezlerde ve bağlı bölgelerde hem İngilizleri hem de Hintlileri hedef aldığından, bu politika iyi niyetli bir çaba olarak kendini kabul ettirebildi. Böylece, çifte bir sağlık kuşağı şebekesi oluşturuldu: Biri silahlı güçleri ve İngiliz idaresini korumak, diğeri hacı adaylarını toplumun geri kalan kesiminden yalıtım için. Askeri bölgelerin çevreleri dışında, karantina önlemleri de iyi kötü uygulandı.

1896-1918 yılları arasında, on milyonun üzerinde Hintlinin ölümüne neden olan büyük veba salgınının ve pek çok kolera salgınının ardından, Hintlilerin kendi sağlık sorunlarıyla tek başlarına başa çıkmaya çalışmalarına yol açan "bırakınız yapsınlar" politikasına bir son vermek gerektiği anlaşılmıştı. Hintli prensler, Paris'teki Pasteur Enstitüsü üyesi ve 1893 yılında Bengal'de ortaya çıkan bir kolera salgınının önünü almayı başarmış olan, Rus göçmen Waldemar Haffkine'e başvurudular. Emperyalist rekabetin sürdüğü o dönemde olaya bir provokasyon gözüyle bakıldı ve ünlü hekim Ronald Ross'un itirazlarına rağmen, bu Rus-Fransız başarısıyla kendilerini aşağılanmış hisseden askerlerin baskısıyla, Hindistan hükümeti Haffkine'e yapılan başvuruyu geri çekti... Hem zaten şu 300 milyon Hintli için çiçek aşısı gibi veba aşısı da pahalıya mal oluyordu...

Ama halk isteğinde ısrarlıydı. Londra ve Delhi hükümeti bu devasa meydan okumanın karşısında bir yanıt bulmak zorunda olduğunu anladı. 1900 yılında yayımladığı bir Deklarasyon'da, İngiltere'nin Hindistan'dan sorumlu müsteşarı, Hint halkının çıkartının, mesleki gelişimin teşvikiyle, kendi tıp kurumunun yaratılmasında yattığını açıkladı. Var

olan duruma ancak Hintli hekimlerden kurulu bir tıp kurumu çare bulabilirdi. Yapılan da o oldu.

Elli yıl sonrasında, bağımsızlık sırasında, Bombay'daki kraliyet laboratuvarının adı Hintliler tarafından değiştirilerek, *Haffkine Institute* yapıldı.

Tarihin garip bir cilvesi olarak günümüzde, yani bağımsızlıktan elli yıl sonra, İngilizleri tedavi edenler işte bu Hintli hekimlerdir... hem de İngiltere'de. Aslında, özellikle altmışlı yıllardan itibaren, tıp mesleğinin ülkede yaşadığı güçlükler, hekimlerin büyük miktarlarda Birleşik Devletler'e ya da Kanada'ya kaçmalarına neden olmuştur, yine de kimi hekimler lüks özel kliniklerde gönüllerince bir kariyer buldukça İngiltere'de kaldılar. Bu hekimlerden boşalan yerlere ise, Majestelerinin hastanelerinde, Hintli -ve az miktarda Karayipli- hekimler geçtiler, bu da *Welfare State*'in paradoksal bir sonucu oldu.

1980'de çevrilen *Bir Tıp Öyküsü* adlı filmde, Claude de Givray'nin oynadığı tipik İngiliz yaşlı lady karakterinin, Madras kökenli, koyu renkli bir hekimin tavsiyelerini dinlerken gözlerinde beliren kuşkucu ve öfkeli ifade her şeyi açıklamaya yeter...

Okul ve Okullaşma Sorunu

Sömürgeleştirme hareketinin bütünüleyicisi olarak metropolde sunulan okullaşma gelişmekteydi, doğru, ancak bu gecikmiş bir eylemdi ve eylemin yapıldığı koşullarda kullanılan yöntemler orada burada, Fransız varlığının sorgulandığı durumlar yaratıyordu.

Fransız sömürge imparatorluğunda, Çin-Hindî'yle Cezayir arasında oldukça çarpıcı zıtlıklar görülüyordu.

Çin-Hindî'nde olduğu kadar başka hiçbir yerde eğitim bu denli gelişkin olmamıştı. Burada, "Fransa, birbiri ardınca aldığı önlemlerle, geleneksel eğitimi yıkmakla yetinme-

mişti, çünkü entelektüel gelenekleri kanıtlanmış bu toplumların karşısında bir yenileştirme hareketine girişmek gerekiyordu” (Catherine Coquery-Vidrovitch, *Histoire de la France Coloniale* -Fransa'nın Sömürge Tarihi, Cilt II). Vietnamlının, Kamboçyalının, Laoslunun, eleman düzeyinde, eğitimin istisnai araçları olmaları kabul edilmişti. 1932'de, Cochinchine'de, var olan 1419 beldenin yalnızca 115'inde okul yoktu. Eğitimde, Fransızcanın öğretilmesinin ardından, ortaöğretimde 4800 öğrenci, 3'ü kızlar için, toplam 21 okulda eğitim görüyordu. Tutucu sömürgeci çevrelerin şimşeklerini çekmiş olan bu okul sistemi, toplumun modernleşmesinin bir aracı halini almıştı.

Cezayir'de ise, tersine, var olan eğitim sistemi yalnızca yerli halkla Avrupalılar arasındaki kültürel farkı daha da artırmaya yaramıştı.

Tartışmalar iki sorunun çevresinde yoğunlaşıyordu, Arap dilinin statüsüyle birlikte ele alınan özel eğitim sorunu ve okullaşmanın yaygınlık ölçüsü ve bunun getirisi.

Aslında sorunlar birbirinin içine girmişti: 1895'te, bir idari yetkili “yerli okullar asi ve yerini bilemeyen insanlar yetiştiriyor” diyordu, “gerek ekonomik açıdan, gerekse Fransız nüfusu açısından, yerlilerin eğitimi Cezayir'in sırtına ağır bir yük getirdiğinden, Meclis yerlilere yönelik ilk-öğretimin kaldırılmasını dilemektedir.” 1944 yılına kadar, okul sayısı artmaktan geri durmaz, ama yavaşça. 1870'te 36 Fransız-Arap okulu, 1900'de 221 ve 1913'te 468. Fransız-Arap okulları genelinde, 1930'da, 1205 sınıf vardı, bir başka deyişle, ülkenin fethedilmesinden yüz yıl sonra, Müslümanların % 5,4'ü okullu edilmişti. Buna paralel olarak, Arap dilinde özel bir eğitim sistemi de bulunuyordu -idarenin iyi niyetinden yararlanan ve bir tür dinsel yatılı okul ve dinlenme yeri olan Kuran okulları ve zaviyeler, Kuran'ı makamlı bir biçimde ezberleyen 100.000 Müslümanın devam ettiği bu okullardan 6.000 kadar vardı... Buna karşılık,

45.000 çocuğa gerçek bir Arapça eğitim veren 150 kadar medreseye idare kuşkuyla bakıyordu. Medreselerdeki öğretmenlerin çoğu, genellikle, Tunus'taki Zeytuna üniversitesinden mezundu ve Fransız okullarında da geçerli müfredatı veriyorlardı, ama Lübnan'dan ya da Mısır'dan getirilmiş kitaplar temelinde. 1947'de, ortaöğrenim Constantine'deki Ben Badis Enstitüsü tarafından yerine getiriliyordu, Cezayirli gençler Arapça yükseköğrenim görmek için ise, 1950'lerin en modern okulları olarak görülen Tunus, Kahire, Şam ve Kuveyt üniversitelerine gitmek zorundaydılar. Ama idare bu gençlere pasaport vermekte güçlük çıkarıyordu... İdare medreselere sübvansiyon vermekte de güçlük çıkarıyordu, oysa aynı Cezayir milletvekilleri Fransa'da bağımsız okullara yardımı hedefleyen Barangé Yasası'na oy veriyorlardı. Ayrıca Arapçayı yasadışı bir biçimde öğretenler sık sık kovuşturmaya uğruyorlardı, El Oued'de, karatahtaya Arapça yazı yazarken yakalanan ve iki yıl hapisle yedi yıl gözetim altında kalma cezasına çarptırılan Ulema eğitimi komisyonu başkanı gibi...

Bunun tersine, izin verilen zaviye ve Kuran okullarının gerici karakterleri, Fransa'nın sömürgeci rolünü daha iyi yerine getirmesine yardımcı oluyordu... Böylece yüz yıl süresince, paradoksal bir biçimde, eğitimde bir gerileme görülmüştür, öyle ki 1847'de, "en azından, okuma yazma ve sayma konusunda Arapça eğitim oldukça yaygınken", 1944'te, her 9 Araptan 8'i okuma yazma bilmiyordu... Belli bir eğitim görenler ancak küçük bir azınlıktı ve Fransız okullarında ilköğretim düzeyinde Arap öğrenci sayısı kabarıken, ortaöğretimde bu sayı çok aşağılara iniyordu. Örneğin, Oran'da, 1953 yılında 119.000 Müslüman ve 173.000 Avrupalı bulunurken, şöyle bir tabloyla karşılaşıyoruz:

	Müslüman olmayan	Müslüman
erkek lisesi	2162	62
kız lisesi	1136	17
modern erkek koleji	1221	160
modern kız koleji	<u>1317</u>	<u>43</u>
Toplam	5836 öğrenci	282 öğrenci

Milliyetçi örgütlerin ve siyasal partilerin itirazlarının temelinde maliyetin yüksekliğinden çok Arapça eğitimin varlığı yatıyordu. Devlet Konseyi'nin 1933 tarihli kararıyla ve 8 Mart 1938 tarihli kararnameyle "yabancı dil" ilan edilen Arapça, bu dilin eğitimini verebilecek personelden bile yararlanamıyordu. Arapça sınıflarına notları en düşük öğrenciler alınıyordu ve Arapça, İngilizce, Almanca ve İspanyolcanın ardından, ikinci sınıf bir dil olarak görülüyordu. 1954'te bile, Cezayir'deki ilköğretim bölge müfettişleri şöyle yazıyorlardı: "Ne yazılı olmayan bir tür şive olan di-yalektal Arapça, ne ölü bir dil olan edebi Arapça ne de yabancı bir dil olan modern Arapça ilköğretimde zorunlu ders olarak okutulabilir."

Fanny Colonna, daha çok Cezayir'i ele alan ve sömürgeci harekette Fransız okullarının rolünü inceleyen ciddi bir suçlama yazısı kaleme almıştır. Yazar ilkokulun temelde yaşamı daha toplumsal hale getiren, seçkinleri fikirlerle besleyen bir siyasal bilincin edinilmesine yol açan bir unsur olduğunu kabul etmektedir, bundan yararlanan Arap ve Kabil kökenli öğretmenler, örneğin Ferhat Abbas gibi *Jeu-nes-Algérie*'ler (Jön Cezayirliler) haline gelmişler, daha sonraları, başkalarına özgürlük aşılacak özgür bilinçli kişiler yetiştirmişlerdir... Bunun tersine okul, eşitsizlikleri azaltması gerekirken, basit insanların yükselmelerine izin vermemiştir, hatta geleneksel toplumun içinde var olan eşitsizlikleri daha da belirginleştirmiştir. Gerçi, yetiştirdiği yerli öğretmenlerin % 70'inin ana babası okuma yazma bil-

miyordu, ama bunların yetiştirdikleri öğrenciler -okula rağmen-, daha fazla yükselemediler. Okulun sunduğu olanaklar hakkındaki hayallerle sömürgeleştirmenin katı gerçekleri arasındaki farkı bir genç şöyle anlatıyor:

“Okuldayken, bana yardım edecek kimsem yoktu. Annem Fransızca okuma yazma bilmezdi. Sınıfın içindeki yerim de iyi değildi. Öğrenemiyordum. Yani bana destek olacak hiç kimse yoktu. Derken, on iki yaşında okulu bırakıp çalışmak zorunda kaldım...” (1958).

“Bir Arap bir meslek edinmeye kalktığında, kendini yetiştirmeye çalıştığında, onu bir kenara itmeye çalışıyorlardı. Albay ilk patronuma bana işi öğretmemesini tavsiye etmişti. ‘Sonra sizi terk eder’, demişti” (aynı eser, tanıklık).

Oysa, 1986'da çekilen *Son Hayal* filminde, Muhammed Lakhdar Hamina, büyük bir sevecenlikle, çocukluk arkadaşlarının Fransız kadın öğretmenleri için ve, serpilebilecekleri bir özgürlük ve mutluluk alanı olan okulları için duydukları aşkı anlatmıştır. Bağımsızlığın üzerinden elli yıl geçtikten sonra, öyle görünüyor ki, egemen izlenim budur ve bu filmin sayesinde hiç silinmeyecektir...

SÖMÜRGEÇİ DENEYİMLER

Bir Portekiz İstisnası mı?

“Yalnız biz, diğer herkesten önce Afrika'ya insan hakları ve ırk eşitliği fikrini getirdik. Yalnız biz, halkların kardeşliğinin en mükemmel ifadesi olan, ‘çoklu ırkçılığı’ hayata geçirdik. Bu dünyada hiç kimse bu ilkenin geçerliliğine karşı çıkamaz, ama bunun bir Portekiz buluşu olduğunu teslim etmekte biraz kararsızlık yaşanmaktadır ve bunu kabul etmek dünya üzerindeki yetkinliğimizi artıracaktır” (Franco Nogueira, Dışişleri Bakanı, 1967). Gine-Bissau'da, Angola'da, Mozambik'te gerilla hareketi yaygınlaşırken, dile ge-

tirilen bu gurur dolu sözler doğaçlama değildi. Bu sözlerin taşıdıkları fikir Portekizli idarecilerin tarih bilincinde iyice kök salmış durumdadır ve Portekiz'in dışında kalan dünyada da yankı yaratmıştır. Zaten XVII. yüzyıldan beri, başka metropollerin sömürge dedikleri yerlere Portekizliler "denizaşırı iller" adını vermekteydiler. 1576'da, Joao de Barros "Brezilya bölgemiz"den söz ediyordu, sömürge deyimini kullanıldıysa da, içinde Portekiz topraklarının bölünmezliği ve bu topraklarda oturan herkesin yurttaş olması ilkesinin yer aldığı Anayasanın geliştirilmesiyle, 1822'de, deyim resmen ortadan kaldırılmıştı. Sömürge deyimini Cumhuriyetin 1926'da son bulmasıyla yeniden ortaya çıktı ve 1951'de Salazar'ın iktidarı ile tekrar kayboldu. Bu basit sıralama, fetihlerin statüsüne ve oralarda oturanların statülerine ilişkin çifte sorunun Portekizli idarecilerin zihinsel mirasının bir parçası olduğunu gösterir.

Portekiz dünyasının durumuna bakılacak olursa, işin özgün tarafı, bu endişe ve fikirlerin metropol dışında da yaşanmış olmalarıdır, özellikle bunların büyük yazar Gilberto Freyre tarafından halka benimsetildiği Brezilya'da. Gerçekte, *Casa Grande e Senzala* (1933) başlıklı ve Fransa'da *Efendiler ve Köleler* adıyla yayımlanan kitabı, Getulio Vargas'ı iktidara getiren büyük bir İtalyan ve Alman göçmen dalgasının özümlemesine ve yirmili yıllarda yaşanan krize bağlı bulunan Brezilya kültürüne yeniden değer kazandırma akımına katkıda bulunmuştur.

O zamana kadar ırkçı bir ideolojinin hâkimiyeti varken, Gilberto Freyre siyahların Brezilya kültürüne yapmış oldukları katkıları yeniden değerlendirmişti, beyaz-siyah melezleşmesinin ülkenin en büyük şansı olduğu yorumunu yapmıştı. Bir utanç kaynağı olmaktan çok uzak olan bu melezleşme, ırklar arası bir kaynaşmanın habercisiydi, insanlığın geleceğini güvence altına alabilecek tek öge. Salazar'ın Portekiz'i, bu teşhisi kendi bildiğince kendi yararına

ele aldı ve bu sürecin liyakatını sahiplendi. Böylece Portekiz ekonomik bir çöküntü ve iflas yaşadığı bir sırada, denizaşırı topraklar artık kimsenin umurunda olmadığı halde, tüm sömürgeci geçmişe yeniden değer kazandırdı. O *Mundo Portuguez* gazetesinin 1935 tarihli yazısında: "Bir İmparatorluk kurmuş olmanın gururunu canlı tutmalıyız. Afrika sadece bir tarım toprağı değildir, daha fazlası vardır. Bizim için o manevi bir doğrulamadır ve bizi bir Güç haline getirir. Onsuz biz küçük bir ülke durumuna düşeriz. Onun sayesinde şimdi büyük bir ulusuz" diye belirtmiştir.

Ancak Gilberto Freyre'nin etkisi politik dünyanın çerçevesi dışına taşıyordu, kültürel çevrelere, tüm Batı üniversitelerine girerek tüm Portekiz dünyasının Brezilya "mucizesi" akımını yayıyordu. 1940'ta, *O mundo que Portuguez criou*'yu (Portekiz'in Yarattığı Dünya) yayımladığında, Portekizlilerin yalnızca Brezilya'da değil, gittikleri her yerde yeni bir uygarlık kurmayı başardıklarını savunuyordu: Hindistan'da, Timor Adası'nda, Afrika'da.

Daha 1955'te, Mario Pinto de Andrade, bir söylenden ibaret olduğu düşüncesiyle, bu Portekiz-merkezci yaklaşımı şiddetle eleştirmiştir. Bunun doğruluğunu araştırmak kolay değildir, çünkü söylenler kimi zaman gerçekten daha fazla gerçeklik gücüne sahip olabildiler.

İlk Ceza Kolonisi: Angola

Amerika kıtasına, Hindistan'a, Afrika'ya yolculukların çoğu kişi için bir macera oldukları doğrudur. Yolculuğun ucunda bir servet ya da en azından yeni bir yaşam -ya da ölüm-olabilirdi.

Ancak bu göçler her zaman serbestçe ve kendiliğinden gerçekleşmemişlerdir. Gerektiğinde, denizaşırı ülkelere yolculuk bir sürgün ya da yarı yarıya istek dışı bir eylem ola-

biliyordu. İngiltere çerçevesinde, XVII. yüzyıldan itibaren yola çıkan Hacı Pederler ya da İrlandalı Katolikler düşünülebilir. Ama bu sürgün bir hapisane, bir kürek mahkûmluğu da olabilirdi.

Cezalarını başka yerlerde çekmeleri için, suçlulardan ve suç eğilimi taşıyanlardan kurtulma isteğini ilk gösterenler Portekizliler olmuştur. 1797'den itibaren Avustralya'yı dolduran *convict*leriyle (mahkûmlar) bunu devasa ölçülerde uygulayan İngilizler onları taklit etmişlerdi.

Barthelemeo Diaz, Ümit Burnu'na ulaşmadan çok önce, bu fikir Portekizlilerin aklına gelmişti. İlk gerçekleştirdikleri Ceuta'nın fethinden sonra, 1415'ten itibaren, Afrika kıyılarını keşfe çıkan her tekneye bir *degredados* kontenjani veriliyordu, bu uygulamaya ait ilk yasa 1434 tarihlidir. 1484 yılından başlayarak, ilk sürekli toprak edinimleri olan Principe, Sao Tomé ve Sao Martinho'ya suçlular ve... Yahudiler yerleştirilmişti ve bu uygulama, en azından suçlular için, Angola'da yapılan girişimlerle sistemli hale getirilmişti. Daha doğru bir saptamayla, XVII. yüzyıldan itibaren, bu ülkeye yerleştirilenler neredeyse tamamen suçlular olmuşlardı, bu da sömürgecinin değerlendirilmesi ve yerli halkla ilişkiler konusunda etkili olmuştur.

Marki de Pombal döneminde, 1750 dolaylarında, Cizvitler de Angola'ya sürülmüştü, ancak sayıca az olmaları sömürgeci yaşamı etkilemelerini engellemişti. Sömürgecinin öylesine kötü bir ünü vardı ki, özgür göçmenlerin buraya yerleşmeleri uzun zaman almış ve zor olmuştu. Luanda kentinin serserilerle dolu olduğu söyleniyordu ki, bu pek de yanlış değildi. Çünkü Avustralya'ya İngilizler tarafından gönderilen mahkûmların tersine, *degredados*lar genellikle katı ve yerlilerle bir savaş durumunda idarecinin silah vermek istemediği gerçek birer suçluydular. Idareci, asi kabilelerle savaşmak ve, yeri geldiğinde, bu suçlu gürhunu

uzak tutmak için, yerlilerden kurulu askeri birlikleri tercih ediyordu. Zaten bu suçlulara silah verilecek olsa bile, silahı alır almaz ortadan yok oluyorlardı.

Sonuçta, sömürgeci bir sömürge rolünü üstlenerek, Angola'ya en fazla beyaz göçmen gönderen ülke Brezilya olmuştu. Bu beyaz göçmenler, 1847-1848 ayaklanmasından beri güvenliğin sıfıra indiği Pernambouc'tan geliyorlardı ve Brezilya'nın kuzeydoğusunda yıkıma uğrayan şekerkamışı ekimi için Angola'yı seçmişlerdi. Angola, zaten uzun süredir ekonomik olarak Brezilya'ya bağımlıydı. Daha 1781'de, bakan Martino de melo e Castro ticaretin ve deniz taşımacılığının tümüyle Portekiz'in elinden kaçtığından yakınıyordu; çünkü, "Brezilyalıların kontrol etmedikleri şey yabancıların elindeydi", yani ülkeyi boşaltan köle ticareti.

Oysa, XIX. yüzyılın sonunda dahi, suçlular köprü başlarını tutuyorlardı: "En küçük bir yerleşimci grubunu bile yerinde ya da iç bölgelerde tutmanın imkânı yoktu, *degradados*ları yerleştirmek de olanaksızdır... Saygı duyulmasını sağlamak için yeterince kalabalık silahlı bir yerli gücüne ihtiyacımız var."

Bu koşullarda, köle ticareti ortadan kalktığında sömürgeleştirmek mümkün hale geliyordu, ancak Afrikalılar, resmi propagandanın yeniden söylemeye başladığının tersine, Portekizlilerin gerçekten "uygarlığın ifadesi" olmadıklarını düşünüyorlardı, 1902-1914 yılları arasında, sömürge'deki suç işleyenlerin % 57'si metropolde kanlı suçlar işlemiş kişilerdi.

XIX. yüzyılda gelişmeye başlayan toprak sömürgeleştirmeleri akımı sırasında, Angola'daki siyahların statülerini niteleyen noktalardan biri, ırk ayrımcılığını düzenleyen bir yasanın var olmamasıydı, bu da komşu Güney Afrika'yla bir farklılık yaratıyordu. Durum biraz da Birleşik Devletler'de aynı nedenlerle Kuzey ile Güney arasındaki farka benziyordu.

Ancak ırk ayrımcı yasaların yokluğu siyahların kendi içinde bütünleşmiş bir topluma şöyle ya da böyle entegre olmalarını getirmiyordu. Irklar arasında belli bir karışma olduysa da, bu "yükseltici" olmaktan çok "alçaltıcı" olmuştu, yani beyaz toplumdan dışlananlar kendilerini *mu-esseque*lerde (teneke mahallesi, gecekondu) ufak bir dük-kân işletir bulmuşlardır. Fakat 1970'te, Castano rejimini devirmekle son bulan karışıklıklarda, Portekizliler ve Yeşil Burunlular "negro" mahallesini terk etmişlerdi.

Karma evliliklere gelince, Angola'da buna az rastlanmıştır, Portekiz Afrikasının diğer bölgelerinde de öyle. Oysa, gerek Portekizlilerin gerekse Afrikalı siyahların bir bölümünde, ırkçılığın Portekiz sömürgecilğinde yeri olmadığı düşüncesi kalmıştı. 20.000-30.000 Yeşil Burunlu Birleşik Devletler'e göç ettiğinde, kendilerini Afrikalı değil Portekizli olarak görüyorlardı, Angola'daki 40.000 Yeşil Burunlu da öyle düşünüyordu.

Yeşil Burun, Sao Tomé ve Príncipe dışında, köle ticaretinin kaldırılmasının ardından, Portekiz, sömürgelerine nüfus yerleştirmekte büyük güçlükler çekmişti ve buradaki beyaz nüfus büyük çoğunluğu itibariyle siyahlardan kuruluydu. Burada siyah-beyaz melezlerinin de sayısı düşük olmuştur, 7.500 kişi, nüfusun % 0,2'si. Beyazların nüfus oranları ancak, Angola'da onlar için hapisane inşa ettirmekle birlikte, suçluların gelişini durduran Salazar'ın yaptığı reformlardan sonra artmıştır. 1970'te, bu oran ülke genelinde % 5,1'e yükselmişti. Melezlerin de sayısında bir artış gözlenmişti, 53.392 kişi, aynı tarihte 172.529 beyaz ve 4.604.362 siyah vardı...

Melez nüfus oranları % 42'lere varan Yeşil Burun'la Brezilya'nın durumları Angola'nınki ile mukayese bile edilemez.

Güney Afrika'da Boerler, Siyahlar ve İngilizler

Güney Afrika'daki ırkçılığın Kuzey Afrika'daki uygulama ve yasalara uymadığı açıkça görülür. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse bunu Birleşik Devletler'in güneyiyle yapmak daha uygun olur, *The Solid South*, yine de bu görünüşte bir benzerlik olur, çünkü iki toplum birbirinden farklı biçimlerde gelişim göstermiştir.

Güney Afrika'da, Hollandalılar önce Hotantolarla karşılaşmışlardı, bunlar kabile olarak yok olduysalar da, Cape bölgesinin melezlerinin ve siyahlarının damarlarında hâlâ onların kanı dolaşmaktadır. 1836'daki büyük *Trek* sırasında -1815'te Cape'e yerleşmiş olan İngilizlerin merkantil düzenlerinden kaçmak için yapılan o büyük yürüyüş-, artık Boerler adını alan Hollandalılar Xhosalarla, Swazilerle ve daha çok da Chaka Zulularıyla sürtüşürler. Bu sonuncular, krallarının ölümünden sonra Blood River çarpışmasında yenilgiye uğratılırlar. Ancak parsayı toplayan Natal'den gelen İngilizler olur ve Boerler iç bölgelere çekilirler, Orange ve Transvaal cumhuriyetlerini kurarlar. Onyıllar boyunca Xhosalarla çatışırlar, bu arada İngilizler Zuluları 1879'da kesin bir yenilgiye uğratırlar.

XIX. yüzyılın sonunda, Boerlerin baskıları altında kalan bu halklardan üçü İngilizlerin himayesine girer ve onlar tarafından belli bir toprağa bağlanır, bu halklar Swaziler, Sotholar ve Tswanalardır. Bir süre sonra ortalık durulur, ancak Boerler de İngilizler gibi, henüz özerk konumdaki kabilelere ya da bunların topraklarına el koymaya çalışırlar. Var olan rekabet 1901 yılında savaşa yol açar ve taraflar, ortak bir kararla, siyah birlikler kullanmaktan vazgeçerler. Barışa kavuşulup Güney Afrika'da birlik kurulduktan sonra, 1913 tarihli *Native Land Act*'la birlikte, her iki tarafın insan topluluklarına ayrılan toprak parçaları belirlenir. Siyahların payına toprakların % 8'i düşer; diğer yerlerde nü-

fus çoğunluğu siyahlarda olsa da, topraklar istisnalar dışında beyazlara aittir. Bu durumda, siyahlar ekmekte oldukları arazilerin çoğunu yitirirler: Toprağı elinden alınmış bir milyonun üstünde insan vardır. Siyah kabile topraklarının oranının % 8'den % 13'e çıkartılması için 1936 yılını beklemek gerekmişti.

Topraklarından koparılan siyahlar madenlerde çalışmaya giderler, oysa 1911 tarihli *Colour Bar* siyahların uzman işçilere ayrılan görevlere gelmelerini yasaklıyordu. *Pass-system* ise onları mecburi ikamete zorluyordu.

Buraya kadar, renkli insanların statülerinin bir bölgeden diğerine değişiklik gösterebildikleri gözlenmiştir. Daha liberal geleneklerin hüküm sürdüğü Cape'ta, asgari vergi miktarını ödeyebilen siyahlar ve melezler, prensipte siyasal haklara sahip olabiliyorlardı. Yani bunların pek azı bu haklardan yararlanabiliyordu, ama sistem "küçük beyazları" da dışlıyordu. Orange ve Transvaal cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Natal'de de siyahlar ve melezler her türlü siyasal haktan yoksundular, bu eski Boer cumhuriyetlerinde Hintliler de ikamet hakkından yoksundular. *Colour Bar* sistemine karşı en başarılı kampanyayı Natal'de yürütenler de Hintliler olmuştu ve aynı yerde Gandhi de ırkçılıkla ilgili ilk deneyimlerini kazanmıştı.

Genel olarak İngiliz ve Boer topraklarında var olan ırkçı yasal düzenlemeler arasında yalnızca şiddet ölçüsünde farklılıklar bulunuyordu. Yine de ilkesel bir farklılık vardı, Cape idari bölgesi en hoşgörülü yönetim olmayı sürdürüyordu, ancak ilkelerle uygulamalar arasındaki fark gitgide büyüyordu, yasa uygulayıcıları General Smuts gibi Hollandalılar ve artık *Afrikaner* adı yakıştırılan Boerlerdi.

• *Apartheid*'i hazırlayan öğeler

Afrikanerlerin tarihsel olayı büyük yürüyüşü (*Trek*). Boerler, özellikle siyahlarla olan ilişkilerinde, yabancının yasasına tabi olmak istememişlerdi ve dilleriyle geleneksel

yaşam biçimlerini korumayı düşünüyorlardı. "Siyahlara beyazlarınkine eşit bir statü vermek Tanrı'nın yasasına aykırıdır, çünkü bu doğal ırk ve din farkına aykırıdır. Böylesine bir aşağılanmayı hiçbir Hıristiyan kabul edemez." "Ne Kilise'de ne de Devlette, beyazlar ve beyaz olmayanlar arasında bir eşitlik söz konusu edilemez" 1858 tarihli Transvaal Anayasası bu cümlelerle başlıyordu. Bu büyük yürüyüş, yıllar süren bu *Anabasis* (Ksenophon'un *Onbinlerin Dönüşü*'ne gönderme, ç.n.) (Marianne Cornevin, *Apartheid*) Musa'nın Mısır'dan çıkışına eşdeğer görülüyordu, izlenmiş olan güzergâh kutsaldı, yüz yıl sonrasında bile bu kutsallık devam ediyordu.

1948 tarihli, *Insituut vor Christelike-nasionale Ouderwys'e* ait metin, öğretilmesi için *apartheid* ilkesini formüle eder. "Beyaz ebeveynlerin çocuklarının eğitimi ebeveynin anlayışları temelinde yapılmalıdır, yani Kutsal Yazılar'ın temelinde (...) Tanrının birbirlerinden ayrı uluslar, birbirlerinden ayrı halklar iradesini göstermiş olduğunu ve bunların her birine kendi kaderlerini, kendi görevlerini ve kendi yeteneklerini vermiş olduğunu düşünüyoruz." İrkların birbirine karışması, bunların eşitliği Tanrının iradesine aykırıydı ve Boerler bu iradenin tek temsilcileriydiler. Kitabı Mukaddes ve Tüfek.

Fakat İngilizlerin baskıları karşısında, Afrikanerler, 1901'den beri, uygulamalarında değişikliklere gitmek zorunda kalmışlardı.

1948 yılında, seçimlerde bir Afrikanerin zafer kazanması (Dr. Malan), İngilizlere karşı bir rövanşın kazanıldığı gibi algulandı ve galiplerin öne çıkmalarına yol açtı, o zamana kadar, "kendi dillerinde ve kendi dinlerinde kapalı" yaşarken, katı bir ırk ayrımcılığı ya da *apartheid* uygulamaları yönünde önleri açılmıştı. Daha 1949'da, Avrupalılarla Avrupalı olmayanlar arasında karma evlilikler yapılması yasaklandı, yasak Hintlileri de kapsıyordu. Özellikle iskânla

ilgili ayrımcılık daha da artırıldı, ırk sınıflaması daha sert bir hale getirildi ki, bu da siyah-beyaz ve Hintli-beyaz melezlerinin, melezlenme derecelerine göre, hangi sınıfa dahil edileceklerini belirliyordu: Özel komisyonlar tarafından kurumlaştırılan aşağılayıcı ölçütlerden biri, biraz fazla kıvrıkcık olmaları halinde saçta takılıp kalan tarak testiydi. Ayrımcılık, zamanla, ortak alanlara, toplu taşımaya, üniversitelere, spor faaliyetlerine vb. yaygınlaştırıldı. 1959'da, siyahların parlamentoda beyazlar tarafından temsil edilmeleri bile kaldırıldı. Hemen ardından, *national homelands* adını alan siyah rezervlerinin bir devlet haline getirilmesi kararı alındı: Bantustan Devleti.

Doğal olarak, ayrı gelişim diye adlandırılan bu politika, Hintli ve siyah toplulukların şiddetli tepkileriyle karşılandı, topluluklar *African National Congress (ANC)*, *Coloured People's Organization* vb. örgütlerin çevresinde toplandılar, her tepki kampanyasının ardından örgüt liderleri tutuklandı, dövüldü, hapse atıldı, öldürüldü. 1968'de, yasaya aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle bir milyona yakın Afrikalı tutuklanmıştı, siyah liderlerin çoğu, başta Marksistler olmak üzere, Nelson Mandela gibi hapse atılmışlardı. Mücadele devam etti.

Boerler dönemiyle Afrikanerlerin iktidarı döneminde, yani XIX. yüzyılın sonuyla XX. yüzyılın ikinci yarısı arasında, Güney Afrika ırkçılığı pratiğinde tümünden yaşanan değişiklik kuşkusuz Güney Afrikalı beyaz toplumun geçirdiği değişikliklerle bağlantılıydı, daha çok da Boerlerin geçirdikleri değişikliklerle, ilk dönemlerde ekonomik patlamanın dayattığına göre şiddetin farklı olduğu geleneksel tarımsal bir düzen varken, Boerler pazar ekonomisine ve sanayileşmeye yönelmek durumunda kalmışlardı.

Gerçekten de uzun bir süre boyunca, Boer ülkesinde beyazlar ve siyahlar toprakla yaşıyorlardı, beyazlar siyahların üstündeydi ve siyah direnişini "yumrukla, kamçı dar-

beleriyle ve ateşli silahlarla” yanıtlıyorlardı. Fakat, bu şiddetin ölçüsü paternalist uygulamalarla yumuşuyordu, “Patron-Baba'nın dinamizmini gevşeterek gücünü artırıyordu,” kamçılama ritüel bir uygulama olduğundan, Patron-Baba bunu çocuklarına da uyguluyordu.

Siyahlar söz konusu olduğunda, uygulanan her şiddet örneğine karşılık birer de ödüllendirme örneğinin bulunması gerekirdi, sistemin yaşamasını güvence altına almak üzere armağanlar ve belli özgürlükler. Mülk sahibi, siyahları evinde ağırlamamasına rağmen, dua için evini onlara açabiliyordu, yaşlı hizmetlilerin cenazelerine katılıyor, kimi bayramlar için bir hayvanın kesilmesi emrini verebiliyordu, vb.

Bu sistem içinde mülk sahibi beyaz, siyahlara bir çocuk statüsü tanıyordu, onlara Hıristiyan adları verirken yanı sıra isim kısaltmalarını da ekliyordu. Beyazların ve siyahların yaşlılarına karşı gösterdikleri saygı iki toplum arasında bir ortak bağ yaratıyordu. En gençler için oyunlar doğallıkla birlikte oynanıyordu, ayırım ancak ergenlik çağında başlıyordu. Charles Van Onselen'in derlediği sözlü bir tanıklık, Haut-Veld bölgesi Schweitzer-Reneke yöresinde, Boerlerin yerine İngilizlerin gelişiyi her şeyin nasıl değiştiğini anlatır. Sıra para ekonomisindeydi ve yeni mülk sahiplerinin liberal düşüncelerinin gerçekler üzerinde az bir etkisi olmuştu. “Afrikaner mülk sahipleri bizlere kesilmiş süt ya da taze süt ve iyi yiyecekler verirlerdi, İngilizler bütün bunlara son verdiler. Onların yerine bize günde birkaç fincan süt verdiler... Fincanları sayıyorlardı. Afrikanerler eşyalarını satmazlardı, bizlere pantolonlar, ayakkabılar ve başka şeyler verirlerdi. Ama İngilizler eşyalarını satıyorlardı. Parasını ödetmeden bize bir pantolon bile vermiyorlardı” (Van Onselen, *Yıllıklar*, 1992).

Bu geleneksel ilişkiler, makinelerin devreye girmesiyle siyah sürülerin kullanılma gereği ortadan kalkınca ve tarım

sektöründen kovalanan bu işgücü madenlerde ya da başka yerlerde çalışmak üzere dağıdıktan sonra, Boerlerle de ilişki kurulamaz oldu. Değişikliğin inisiyatifi beyazdan geliyordu, Patron-Babacı bir düzeni sürdürmede bir çıkarı kalmamıştı ve yumuşattığı şiddetin yerine *apartheid*ın salt ırkçılığını getirmişti.

Cezayir'de yürütülen ırkçılıkla Güney Afrika ırkçılığının uygulamalarını karşılaştırmak haksızlık olur. Ayrımcılık kuşkusuz belli alanlarda var olabilmişti -tenis oynayan Araplar nezdinde değil de, top toplayıcıların nezdinde, "ayrılmış" mahallelerde, çok az sayıdaki karma evliliklerde. Ancak İslamiyet, bir anlamda, kendi özgünlüğünü koruyup yayıyordu ve metropolden gelen Fransızların ya da *pid-noir*'ların pek azı bir Arabın evinin eşliğinden içeri girebiliyordu, kimi saygın Arapların evleri dışında.

Fakat Güney Afrika'daki siyahların öfkesini yükselten, dinin, İslamın Araplar için olduğu gibi, onlara bir koruyuculuk sağlamamış olmasıydı. XVIII. ve XIX. yüzyıllar boyunca, W. G. L. Randles'ın da belirttiği gibi, çok sayıda Bantu kabilesi üyesi, misyonerlerin Hıristiyan Tanrısını edinmek üzere kendi söylenlerini terk etmişti. Aynı sırada, Avrupalılar da kendi ilkelerini bir yana bırakarak Bantuların karşılıklılık ve değiş tokuş ilkelerini benimsemişlerdi. O zamana kadar nesnelere değerlerini yalnızca ve yalnızca kendi kralları saptıyordu; oysa pazar yasaları gereği fiyatlar değişiyordu, ürünlerinin değeri her düştüğünde, bu, Bantularca bir aldatmaca olarak algılanıyordu, oysa Avrupalılara göre bunda bir kötülük yoktu, çünkü yine de kazanıyorlardı. Bir karşılık vermek amacıyla, her şeyin üstünde yer alan tek bir Tanrı düşüncesinden bihaber Bantular, Avrupalıların çevirdikleri dolaplara karşı bir silah olmak üzere, bu düşüncenin olumlu yönlerini keşfettiler. Örneğin, Xhosa kabilesinden Makanna, "son güneş batımıyla ölümlerin ayağa kalkacakları büyük kıyamet günü"nü

bekliyordu. XX. yüzyılın başında ortaya atılan bu görüş 10.000 Xhosamın Grahamstown kentine karşı ayaklanmasıyla gerçeklik bulmuştu. Yüzyılın başında pek çok hareket gerçekleşmiş olmakla birlikte, Bantular kurucu atalarının Kitabı Mukaddes Tanrıları haline gelenlerinden hiçbir yarar sağlayamamışlardı. Ellerindeki her şeyi yitirdiler, simgesel planda da, değiş tokuş planında da, hatta tarihlerini bile yitirdiler, çünkü Güney Afrikalılar, Veld'de, Bantuların kendilerinden önce bulduklarını kabul etmek istemiyorlardı ve arkeologların getirdikleri kanıtlara rağmen, daha kuzeyde, siyahların Zimbabwe eserlerini inşa etme yeteneğini göstermiş olduklarını da reddediyorlardı, üzüntü, acı ve öfke en üst noktadaydı.

Suçluların Adil Bir Hukuk Kurmak İstedikleri Yer: Avustralya

Avustralya, diğer topraklardan farklı olarak, 1787 yılında işgal edilirken, buraların "kurbağa yiyiciler" ya da "ringa balığı tütsüleyicileri" tarafından sahiplenilmesini önlemek değil, "suçlular sınıfından" kurtulma amacı söz konusuydu.

Buna, Jeremy Bentham "bir deneyim" diyordu; Fransızların Guyana'da ve sonra Yeni-Kaledonya'da farklı bir anlayışla taklit ettikleri bir ilk deneyim.

Suçlulardan nasıl kurtulunabilir? III. George'un döneminde Parlamentoda sorulan soru buydu. O tarihte, yalnızca Londra'da bilinen suçlu sayısı 115.000 kadardı ve İngilizler özgürlükleri adına bir emniyet gücüne sahip olmayı reddediyorlardı -Peel böyle bir gücü ancak 1830 yılına doğru kurabilmişti. Suçlular sayıları yüzlere varan kategorilerde sınıflandırılıyordu, drag sneaker yolcuları soyanlardı, snoozelar yolcuların eşyalarını otellerde çalıyorlardı, skinnerlar çocukların üstlerini başlarını soyuyorlardı vb.

Büyük şehirlerin nüfusça şişmeleriyle suç oranı da artıyordu. Fielding, Dickens ve Marx suçla başa baş giden sefaleti ve acımasızlığı betimlemişlerdir. O tarihte gerçek sınıflar arası mücadele patronlarla işçileri değil, suçlularla işçileri karşı karşıya getiriyordu.

Yine de, Robert Hughes'ün hoş bir deyişle belirttiği gibi, "*crime was still a cottage industry*"; suç henüz evcil bir endüstriydi, henüz gerçek anlamda örgütlü çeteler yoktu. O zamanlar bunların toplanması için ordu ya da donanma gücü yetiyordu, toplanan suçlular orduya ya da donanmaya teslim ediliyordu. Suçlular oracıktaydı, binlercesi bir arada... Yasa çok sertti: En ufak bir suç için, özel mülkiyete yapılan en küçük bir zarar için idam cezası kesiliyordu, on üç yaşında bir kız çocuğu bir gömlek çaldığı için ölüm cezasına çarptırılmıştı.

Fakat insancıl duyguların yükselmesiyle -Wilberforce'un dönemindeyiz-, kölecilik karşıtı hareketler hızla gelişir -bu hareketler köpekler üzerinde cerrahi deneyler yapılmasına da karşıydı-, ölüm cezasına çarptırılanları idam etmekte gitgide daha fazla tereddüt yaşanır olmuştu: 1749 ile 1758 yılları arasında, verilen 527 ölüm cezasına karşılık yalnızca 365'i halka açık alanda infaz edilmişti. 1799 ile 1808 yılları arasında ise verilen 804 idam cezasına karşılık yalnızca 126'sı infaz edilmişti ki, oran % 69'dan % 15'e düşmüştü.

Ama hapishaneler de dolup taşıdığına göre, orduya emanet edilen bunca suçlu ne yapılabilirdi?

Yetkililer bunların bir bölümünü Amerika'ya göndermişlerdi, ama bağımsızlığın ilanından beri, Birleşik Devletler onları reddeder olmuştu. İşte tam bu sırada suçluları dünyanın öbür ucuna gönderme fikri doğuverdi, Cook'un iyi kötü keşfettiği, tuhaf yaratıklarla -kangurular, koalalar- hatta, "çok az benzemekle birlikte" insansı yaratıklarla dolu şu Avustralya'ya. Suçlular bu ülkeden geri gelemeyecekler-

di. Dehşet verici koşullarda gemiye bindirilmiş olan 733 kişilik ilk suçlu grubunda, 431 kişi ufak tefek hırsızlık suçlusu, 44 kişi koyun hırsızı, 9 kişi büyük soyguncu ve 31 kişi darp suçlusu olarak bulunuyordu, grubun yaklaşık yarısı yirmi beş yaşın altındaydı. Kısacası, "suçlu" tanımlaması altında esas olarak küçük yaşta ve hafif suçlular vardı. 252 gün süren çok zor bir yolculukta iskorbit hastalığı bilinen kurban törenini yaparken, suçluların 48'i ölmüştü. Bu arada, İngiltere'de, 25.000 "suçlu" bekleme listesi üzerinde yer alıyordu...

Efsanede korkunç "suçlular" olarak gösterilen "convict"ler işte bunlardı. Günümüzde hâlâ, bu kampanyadan sonra kendi serbest iradeleriyle gelmiş olan Adelaide bölgesi sakinleri Güney Avustralya'nın "bir convict ülkesi olmadığını" söylerler. Gelen bu insanlar başta suçlu değilse de, farkına varmadan suçlu oldular -Aborijinlere yaptıkları katliamlarla- ve yalnızca kendi mutsuzlukları için duyarlılık gösterdiklerinden, Güneyin Yeni Galler'ini anavatanlarında bulamadıkları adalet toprağı haline getirmek istediler. Bu insanların soyundan gelenlerin çok büyük bir bölümü İngiltere'den nefret eder.

İngilizlerle bir Aborijen arasındaki ilk karşılaşmayı, 1798 yıllarında gemi cerrahı olan John White'in anlattıklarından öğreniyoruz: "İşaretlerle ve hareketlerle, elimde tuttuğum tabancanın onda bir delik açıp açmayacağını sorar gibiydi; bundan pek emin olmadığını göstermek istercesine, en küçük bir korku işareti bile vermedi; tersine, kendi silahlarının üstünlüklerini göstererek beni etkilemeye çalıştı, silahlarını göğsüne dayıyor ve tehlikeli olduklarını, öldürücü olduklarını ve onlara direnilemeyeceğini göstermek ister gibi, bedenini sarsıyordu" (R. Hugues, *The Fatal Shore- Uğursuz Kıyı*).

Katliama çok erken girişildi, yerlilerin kimi âdetleri

-kadınları kanatıncaya kadar dövmek, pusuda ele geçen askerlerin kafataslarını kırmak-, "bunlar insan değil, maymun" diye düşünenlere iyi birer bahane olmuştu.

Uzun yıllar boyunca, resmi tarih bu eylemlerin anılarını sildi. Etnoloji bilimi de bu konuda ona yardımcı oldu. Aborijenler üzerine yazdığı "klasik" eserinde, A. P. Elkin, tam bir paragraf boyunca "1930'dan bu yana Aborijen nüfusunda kaydedilen çoğalma"dan söz eder; ancak bir önceki yüzyılda nüfusta görülen büyük gerileme hakkında bir satır bile yoktur. Kuşkusuz yerli nüfusun dörtte üçünün ortadan kalkması bilimin hiçbir sektörünü ilgilendirmemektedir...

Aborijen belleği "kaptan Cook'un" gelişini muhafaza etmiştir, beyazların çıkagelme olgusuna adını veren kişinin anısı. Yaşlılar bunu genç çocuklara anlatırlar, atalarının onlara neler dediklerini anımsarlar: "Öldürülürsünüz, sakın dövüşmeyin, kaçın. Sizin gözünüzü çıkartacaktır, burnunuzu koparacaktır. Onunla ilgilenmeyin, kaçın... çünkü, biliyor musunuz, eskiden sizi köpekler gibi çekiştiriyorlardı... Whifellowlar Ngumpin'leri çekip sürüklerler... (*Hidden Histories*, XX-XXI).

Çocuklar atalarının kendilerine anlattıklarını küçük defterlere kaydettiler. Marika Wandjuk, *The Aboriginal Children's History of Australia* (Avustralya'nın Aborijen Çocuklarının Tarihi) başlıklı eserinde soykırımın başlangıcını anlatan derlemeyi yapmıştır. "Günün birinde, içi garip adamlarla dolu bir tekne gördük. Aborijenler korktular ve çalılıkların arkasına gizlendiler. Sonra bir kayanın tepesine çıkular ve garip adamlar yaklaştıklarında iri iri kayaları yuvarladılar. Aborijenler o adamların ölmüş olduklarını düşündüler. Ama hiç de öyle değildi. Adamlar tüfekleriyle ateş ettiler. Aborijenler tekrar saklandılar, sonra mızraklarını fırlattılar, garip adamlar mızraklardan sakınmayı becerdiler, gemilerine binip kayboldular... Kaptan Cook geri dön-

dü, yaralandı ve tekrar yola çıktı... Derken, ordu geldi. Onları öldürmedik, çünkü onlarla dosttuk. Onlar elli kişiydi, bizler iki bin ve toplarından korkmuyorduk. Çalılıklarda biz yenilmezdik, onlar beceriksiz avcılardı ve hava biraz nem yapınca, onların ateşleri yükseliyordu... Ama adamlardan biri bir kadın almıştı, sonra bir tane daha, Aborijenlerin en yaşlıları onu öldürmek için örgütlendiler, adamın boğazı bir baltayla kesildi... Beyaz adamlar büyük bir kavga çıkardılar, Aborijenleri bulup hepsini öldürdüler...”

Bu çocuk tanıklığının (1975) elbette bir söylen payı vardır; ama gerçeklik payı da vardır. Özellikle askerlerin *convict*leri yollar ve köyler inşa ederken gözledikleri ve Botany Bay açıklarında gerçekleştirilen o “barışın” zamanlarına ait gerçekliğin payı. 1828 yılı tarihli ve Hobart müzesinde sergilenen, sahne sahne geliştirilmiş bir tür çizgi roman olan bir resim, Vali Arthur döneminde yürütülen politikanın ne olduğuna dair bir fikir vermektedir: 1. Beyaz bir sütanne siyah bir çocuğu emziriyor; siyah bir sütanne beyaz bir çocuğu emziriyor; 2. General kırmızı, beyaz, mavi renklerde gösterişli üniformasıyla bir Aborijen heyetini kabul ediyor; karşılıklı tokalaşılıyor; 3. Bir Aborijen bir sivil öldürüyor; 4. Askerler bu Aborijeni asıyorlar; 5. Bir sivil bir Aborijene ateş ediyor; 6. Askerler sivil asıyorlar... Kısmen hayal ürünü sahneler, doğru, ancak çok kısa bir şekilde, saf ve basit soykırımın son verildiği zamanı anlatmaktalar.

Vali Philips'in 1797'de geldiği sıralarda, Aborijenlerin sayısı tahminen 300.000 ile 400.000 arasındaydı; bunu izleyen yüzyılda, kuzeydeki ve batıdaki topraklara sürülmüş olarak, sayıları onda bire inmişti. Soykırım gerçekten de yapılmıştı, bunu gösteren iki özel veri vardır -zulüm ve ırkçılıktan bağımsız olarak ilk valiler çalıştırılmak üzere Aborijenler'i “uygarlaştırmaya” çalışmamışlardı -çünkü *convict*leri çalıştırmaları gerekiyordu; ayrıca Avustralya'ya dışarı-

dan siyah kölelerin getirilmesi yasaktı... Bu nedenle, Aborijenler, zımnen, "yararsızdılar" ve onları asimile etmeye kalkışmak da "yararsızdı" "Evcilleştirilmeleri" çok sonraları söz konusu olmuştu...

Pişmanlığın duyulması için 1980'li yılların gelmesi beklenmeliydi -tüm rehabilitasyon kalabalığıyla: müzeler, sözlü anketler, Canberra'da Aborijen Araştırma Merkezi, vb. Moda da yardım ediyordu -ve Amerika'nın taklidi-, yetmişli yıllarda, Birleşik Devletler'de kendinde bir Kızılderili kanı keşfetmek ne denli hoş idiyse, bugün Sydney'de insanlar kendilerinde Aborijen kanı keşfetme telaşındalar. Avustralya'da sayıları 50.000'i bulan Aborijen melezi yaşamaktadır.

Başlangıcında *convict*ler toprağıyken, Avustralya bu konumda kalmamıştır, çünkü Edward Gibbon Wakefield gibi kişilerin yazdıkları sonucu, ceza kolonileşmesi hareketi çok çabuk tepkilere yol açmıştı. Wakefield, *A Letter from Sydney* (1830) başlıklı yazısında, var olan anarşik durumun yerine sistemli bir sömürgeleştirme hareketinin geliştirilmesini öneriyordu, kullanım haklarının satışıyla, sübvansiyone edilecek ve yönetilecek göçlerle vb. Onun etkisiyle, önceleri *New-Zealand Company* tarafından, sonraları *South Australian Committee* tarafından örgütlenen *settlement*ler (iskân düzeni) kuruldu: Wakefield Adam Smith'in bir müridiydi ve toprağın, sermayenin ve işin üretimin üç temel faktörü oldukları ve aralarında mantıklı bir dengenin korunması gerektiği düşüncesinden yola çıkıyordu. Oysa Avustralya'da toprak boldu, sermaye yoktu, işgücü ise zorluydu, yerine ulaşır ulaşmaz ortadan kayboluyordu, özellikle de gözetimden uzaklaşır uzaklaşmaz, *convict*lerin durumunda bu böyleydi. Avustralya'nın batısında, 600 dönümlük bir arazinin kullanım hakkını satın alan, beraberinde 300 adam getiren, fakat, geldikten altı ay sonra getirdiği adamların tümü kayıplara karıştığından

kendi başına su bulmak, yatağını hazırlamak zorunda kalan Robert Peel'in durumuyla İngiltere'de herkes açıkça alay ediyordu... Aynı kaderi başkaları da paylaşmıştı, hem kendileri hem de akrabaları için fazla miktarda toprak aldıklarından, bundan yararlanmakta yetersiz kalıyorlardı. Wakefield'in düşüncesi toprağı, dürüst bir fiyattan, metropolden gelecek yerleşimcilere satmaktı, gönüllülerin taşınma masrafları ve *convict*lerin çocukları gibi Avustralya'da bulunup da bu toprakları alacak paraları olmayanların iş kurmaları için devlet sübvansiyon verecekti (A. Siegfried, *Les techniciens de la Colonisation* -Sömürgeleştirmenin Teknisyenleri, s. 175-194). Wakefield'in tasarısı ancak adayların göçe ikna edilmeleriyle, dünyanın öbür ucuna gitmenin artık bir cezalandırma yöntemi değil, ama mutluluklarını kurmaları için verilen bir şans olduğuna inandırılmaları halinde gerçekleşebilecekti. 1830-1840 yılları arasındaki on yıllık bir dönemde, Büyük Britanya'dan Avustralya'ya (ve Yeni-Zelanda'ya) yapılan göç 68.000'den iki katına çıktı, 1880-1890 yılları arasındaki dönemde ise, en yüksek noktasına ulaşarak 378.000'i buldu. Almanya'dan Güney Avustralya yönüne yapılan göçler ise, 1871'den sonra, her on yıllık zaman dilimi başına 2000 ile 5000 arasındaydı (H. Gollwitzer, *L'Impérialisme*).

• Hukuk devletine doğru

Kim cezalandırılmalı, hangi suç için ve nasıl? 1788'de Vali Philips'in önünde duran temel sorun buydu, hem *convict*lerin -çalışanlar- hem de onları gözetim altında tutan ve demir gibi bir disiplin altında yaşayan askerlerin kaderlerini eline almak durumundaydı. Bu zorlu disiplinin ne birileri ne de diğerleri için bir gereğı vardı, Sydney açıklarından düzenlenecek herhangi bir kaçış olanağı bulunmuyordu. Kimileri, Çin'in ya da Japonya'nın uzak olmadığı düşünceyle, kaçmaya kalkışmıştı. Bir süre sonra, kaçakların kemikleri bulunmuştu, tabii dingo köpekleri tarafından mi-

deye indirilmemişlerse. Askerler, kendi yaşantılarına bakılacak olursa, *convict*lerin yaşamlarının fazlasıyla iyi olduğu görüşünü savununca ilk sürtüşmeler patlak vermişti. Gerçi bu forsalar çok ağır çalışma koşulları altındaydılar, kan içinde kalıncaya kadar kamçılanıyorlardı -içlerinden biri, tüm yaşamı boyunca 2000 kamçı darbesi yemişti!.. Ama, aile kurma olanakları vardı -suçlu konvoylarında erkekler kadar kadınlar da bulunuyordu-, üstelik Vali, itaatsizlik halinde, bunlara o kadar da çok dayak atmama taraflısıydı, yoksa yapılan işler hiç yürümeyecekti... Hemen ardından Avustralya'da *convict* olmanın iyi olduğu dedikodusu yayı-lıverdi...

Aslında, ilk yerleşimcilerin arasına karışmakla birlikte, *convict*lerin çocukları ve torunları suçlu muamelesi görme-ye ve kamçı yasası altında yaşamaya devam ediyorlardı. Kraliyeti temsil eden yetkililer karşısında tek dayanakları haline gelen hukuk gücüne başvurdular -askerler *convict*le-rin çocuklarının özgürlüğe kavuşmalarını kiskanıyorlardı, çünkü kendi üzerlerindeki katı askeri disiplin hiç değiş-mededen sürüp gidiyordu. Böylece, İngiliz özgürlükleri adına, *convict* soyundan gelenler kendilerini savunmaları için hu-kuk adamlarına çağrıda bulundular, ülkenin ilk siyaset adamları arasında avukatlar ve yargıçlar yer aldı.

Burada önemli olan nokta yavaş yavaş hukuk dilinin si-yaset dili haline gelmiş olmasıdır. Öyle ki, yargı gücü yasama ve yürütme gücünün önüne bir adım geçti, önceleri valiler tarafından, 1901'den itibaren ise, siyasal temsilcilik tarafın-dan alınan kararların geliştirilmelerinde son sözü söyleme hakkı hukukçuların olmuştu. Bir tanığın anlattığına göre, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, ukalalık yönünden Avustralyalılar Amerikalılara benzer olmuşlardı, dünyanın tüm hükümetleri kötüydü, kendilerinininki dışında; Avust-ralyalıların her biri, eşine rastlanmayacak bir bencillikle kendi küçük çıkarlarını korur. Gerçekten de Avustralyalı-

lar, bir tür "kötücül" etkiyle, bu ülkede sahip oldukları mirasla bağlarını kopartmak için yasanın düzenini kurmuşlardır, ebeveynleri yasanın dışına taşmışken, onlar tekrar normale, yasanın çerçevesinin içine dönmek istiyorlardı. Alistair Davidson'ın *The Invisible State*'te (Görünmeyen Devlet) belirttiği gibi, Avustralya'da var olan hukuk dili ve bozguncu anlayış siyasal ya da sendikal liderlerin -sosyalist ya da liberal olsun ya da bu eğilimlerden birinin iddiasında bulunsun- büyük farklılıklarını yavaş yavaş sifira indirgemıştır. Bu ülkede, sürekli hukuka başvurulur ve fikirlerin ihanetine uğranıldığı düşünülür.

Tarihin bir cilvesiyle, Aborijenler büyük Mercan seddinin kuzeyindeki Murray adalarında haklarının tanınmasını bile başarmışlardır. Yüksek Mahkeme böylece yeni bir mülkiyet türü yaratarak, *the Native Title* (doğuştan gelen unvan) Avustralya'nın İngilizlerin gelişinden önce hiç iskâna uğramamış olduğunu iddia eden *terra nullius* (kimseye ait olmayan toprak) doktrinine son veriyordu. 1992 tarihli bu karar, özellikle Batı Avustralya'da pek çok toprak parçasının statüsünün yeniden sorgulanmasına yol açmıştır. Queensland'de, Wik kabilesi bir ekonomi devinin, CRA Şirketi ve alüminyum üretiminin karşısına dikilmiştir.*

Özümlenmiş Uluslar, Fethedilmiş Uluslar: Rus ve Sovyet Özgünlüğü

Portekiz sömürge imparatorluğu ile Fransız sömürge imparatorluğunun politikaları asimilasyon ya da entegrasyon eğilimi taşıırken -Fransızların seyrek görülen ama belirli olan birkaç deneyimleri dışında- ve İngiliz politikası da, Birleşik Devletler'in bağımsızlığa kavuşması nedeniyle diğer her türden politikanın tehlikesi ortaya çıktığından, Com-

* Aynı biçimde, Güney Şili'de, Mapuches Kızılderilileri topraklarını hukuk yoluyla geri almaya çalışmaktadırlar.

monwealth anlayışına yönelirken -bununla birlikte, İngiliz İmparatorluğunda, 1783 ve 1830 yılları arasında kalan dönemde, kısa bir safları sıklaştırma çağı yaşanmıştı-, 1917 tarihine kadar yapılan ilhaklarda bir sorun çıktığında ve sorunu çözmek gerektiğinde, Rus sömürge imparatorluğu uluslarüstü bir mantık çizgisini izlemiştir. Rus İmparatorluğunun ilk özelliği etnik bir temele oturmamış olmasıydı (*Russkaja imperija*), bu, tek bir hükümdara bağlı farklı halkların devletiydi (*Rossiskaja imperija*), bu politika, ulusal bir ideal adına, çara karşı koyacak öğeleri tarafsızlaştırmaya çalışıyordu.

Ancak bu politikanın uygulanması hiç dertsiz olmamıştı. Tatar ulusunun özümlemesi temel sorun olmuştu (Polonya ve İsveç kaynaklı tehditle birlikte). Özümleme hareketi iki temel aşamada yapılmıştı. XVI. yüzyılda başlayan birinci aşamada, çarların çabaları Tatarların, Başkırınların, Çeremislerin bir arada oturdukları ya da komşu oldukları Volga havzası ülkelerine yönelikti, hareket 1774 yılında, Çariçe II. Ekaterina'nın döneminde tamamlanmıştı. ikinci aşama 1783'te Kırım'da başlatılmıştı. Her iki aşamada da uygulanan politikalar birbirine benzer olmuştu, gerçi edindikleri deneyimler sonucu, ileride bozulacak olsa da, Kırım'ın fethi sırasında verilen sözler Kazan'ın fethinde verilen sözlere göre daha açıklamalı olmuştu.

Fakat iktidarın ilhak edilen toprakların halkları karşısındaki tutumunu yaşayan pek çok değişiklik etkileyip dönüştürdü. Bu halklar, öncelikle, ilhaktan önce de var olmuş olan devletlerin halklarıydı ve Hıristiyan inancı taşıyorlardı -Gürcistan, Polonya, Baltık ülkeleri vb. Ardından ise, farklı ırklardan gelen halklara karşı Ruslaştırmayı amaçlayan bir kesinti politikası izlendi. Son olarak da, 1917 Devrimi'nden sonra, Sovyet rejimi tarafından milliyetler politikasına yeniden değer kazandırıldı.

XV. yüzyılda Altın Ordu Devleti'nin bir türlü entegre

olamaması pek çok Tatar devletinin, yani Türk-Moğol devletinin oluşmasına yol açmıştı. "Kötü bir sürgün olan Kazan kötü bir ağaç olan Altın Ordu'dan ayrıldı ve acı bir meyve verdi, böylece, Ordu'nun bir başka prensinin hâkimiyeti altında ikinci bir devlet doğmuş oldu": Kazan Moskof Devleti'ne karşı doğrudan bir tehdit oluşturuyordu. Topraklarında, Türk olan Tatarlar, Çuvaşlar ve Başkırtlar ve Fin-Macar olan Çeremisler ya da Mariiler, Mordvalar, Votiaklar bir arada bulunuyordu. XIX. yüzyıl Rus tarihçilerinin inkâr etmelerine karşın, Moskova Kazan'a ve Altın Ordu'nun diğer ardıl devletlerine vergi ödemek zorunda kalmıştı. Fakat, Çar III. Ivan Cengiz Han'ın aile üyeleri arasında var olan çekişmelerden yararlanabileceğini anlamıştı. Moskova'da, elinin altında, Kazan oligarşisinin bir bölümü tarafından desteklenen Tatar Çareviçler bulundurmuydu. Bu karma yapılanma, 1468'de, idareyi ele almak için bir ilk girişime yol açmıştı. Ancak girişim başarısız olmuştu. Bir Kazan prensi Kırım Tatarlarına karşı Moskova'daki Çarla birlik olunca -eski Altın Ordu'nun kollarından biri de Kırım Tatarlarıydı-, girişim başarılı olma yoluna girmişti. Kırım Hanı Kazan üzerinde hâkimiyet iddiasında bulununca, durum değişmişti. Bu olaydan sonra, Moskova kendine daha güvenilir müttefikler aramaya koyulmuştu. Bu rolü üstlenenler Çeremisler olmuştu. Çar IV. Ivan, onların istekleri doğrultusunda, bonservislerini kullandı ve kısa sürede, şu "zındık Müslümanlarla" olan sorunu kökünden çözmek için Kazan üzerine yürüme kararı alındı. Kazanlılar "ülkelerini iyi tanıyorlardı," diye aktarır Kurbski. Moskova'yı arkadan almak için Litvanyalıları çağırda bulunurlar, ama Ruslar zaferi kazanır. Kazan Devleti'nin sonu (1552) Tatarların yasasına boyun eğmek zorunda kalan halklar tarafından heyecanla karşılanmıştı.

Pax Rossica (Rus Barışı) yine de kurulamamıştı, Tatarların, sonra Çeremislerin ve Çuvaşların, derken Mordvala-

rın başkaldırıları Stenka Razin'in (1667-1671) ve Pugachev'in (1742-1775) dönemlerine kadar sürmüştü. Ruslar Kazan'ın tüm Tatar soylularının kafalarını kesmişlerdi, herkese *yassak*'ı, toprak vergisini, ödetiyorlardı. II. Ekaterina tarafından kurulmuş olan Yasama Komisyonu'na 1767 yılında sunulan bir "şikâyet defteri," iki yüzyıllık bir gecikmeyle, Rus hükümetine katılımlarını özetleyerek Tatarların yaptıkları hizmetleri göstermektedir: "Mutlu ve haşmetli anılarıyla Majestelerinin pek sevgili büyükbabaları Hükümdar İmparator Büyük Petro'ya hizmet ettik ve pek çok savaşa ve çarpışmaya katıldık, şöyle ki 7112 (1614) yılında hain ve zındık Griçka'ya karşı, 7120 (1612) yılında Kazan ilinin asi Tatarlarına karşı, 7179 (1639) yılında Samara'yı savunmak üzere Astrakan'ın Kalmuklarına karşı, 7162 (1654) yılında Smolensk'i savunmak üzere Polonyalılara karşı, 7166 yılında ayaklanmalarını bastırmak üzere Başkırılara karşı..." 1660 yılına doğru, Rusya çarınının hizmetindeki yabancı ırk temsilcilerinin sayısı 2000 civarında iken, yarım yüzyıl sonra, bu sayı yirmi katına çıkmıştı (B. Nolde, *La Formation de l'Empire Russe- Rus İmparatorluğunun Oluşumu*).

Bu gelişime paralel bir biçimde, geniş ölçüde uygulanan el koyma işlemleriyle Tatar hükümdarının ve yönetici sınıfının malları ve mülkleri ellerinden alındı ve bu insanlar son bağımsızlık mücadeleleri sırasında neredeyse yok oldular. Gerek Çar, gerek ortodoks din adamları sınıfı, gerekse küçük boyarlar, yani Moskova hizmet adamları, topraklara ve ganimete el koydular, yerleşimcilerin çoğu askerlerden ve bunların ailelerinden oluşuyordu. Sömürgeleştirme hareketi öncelikle askeri bir nitelikte yolu açmış oldu, ardından başkaları da geldi, ancak bu arada, yabancıların malları koruma altına alındı. Çar Aleksis'in çıkardığı bir yasa (1649) boyarlara, soylulara ve her sınıftan Ruslara mübadele etmeyi, ipotek altına almayı ve hatta kiralamayı

yasaklıyordu. Buna karşılık, adı geçen halklar da Ruslara verilmiş topraklara sahip olamıyorlardı. Yasa, örneğine çok az sayıda fetihle rastlanan bir biçimde, bir tür dengeyi koruyordu... Herkes yerinde kalmalıydı. Ancak bu durum uzun sürmedi, Büyük Petro oluşan dengeyi altüst ederken diğer taraftan da fütursuz bir Hıristiyanlaştırma hareketine girişilmişti ve bu hareketin sonucu olarak, XVIII. yüzyılda, Çuvaşlar, Çeremisler ve Mordvalar, en azından teoride, dinlerini değiştirmiş bulunuyorlardı. Fakat Tatarlar ayak direyerek serbestçe cami inşa etmeyi sürdürmeleri ve Mekte'ye gidebilmek için kendilerine pasaport verilmesi konusunda isteklerini belirttiler... Ortodoks Kilisesi yavaş yavaş Batı'nın çok iyi bildiği yöntemleri Tatarlara uygulamaya yöneldi: Ailelerden çocukların alınması, nüfusa kaydetme karşılığında zorla vaftiz etme, Rus din adamları yönetiminde "Müslüman" okulları, ki zamanla bu okullar birer başkaldırı yuvası haline gelmiştir...

XIX. yüzyılda, Tatar yurtseverliği yerini İslamiyette ayak direme sorununa bırakmıştı... 1897 yılında, 2,3 milyonluk nüfusuyla ve Ruslaştırma politikasına karşı güçlü bir biçimde direnmesiyle, Kazan'daki Tatar topluluğu zamanla farklı bir toplum yapısı kazandı, Kazan'ın endüstriyel kuruluşlarının üçte biri onların elindeydi ve Orta Asya'yla var olan ticareti kontrol altında tutuyorlardı. Kazan Tatarları böylece iyi eğitim görmüş güçlü bir orta sınıfa sahip dünyadaki ilk Müslüman topluluk durumuna gelmişlerdi ve konumları Rus İmparatorluğu içindeki ulusçu hareketlerin liderliğini yürütmelerini sağlıyordu. 1917 yılından önce, yine Tatarlar, Müslüman dünyasının ilk feminist hareketine kaynaklık ettiler.

Ufa merkezi çevresinde, Uralların iki yanındaki Başkırt ülkesinin sömürgeleştirilmesi tümüyle farklı bir biçimde gerçekleştirildi. Sürdürülen yarı göçebe yaşam koşullarından dolayı birlikten yoksun olan bu ülkede Rus yasalarını

dayatmak daha kolay olmuştu. Rus yasalarında yer alan *yassak* vergisini ülke kürk olarak ödüyordu, soylu sınıfa gelince, Ruslar bu sınıf üyelerine *tarkan* (*yassaktan* muaf) statüsünü tanımışlardı. Böylece koruma altına alınan *tarkanlar* Çuvaş, Votiyak, Tatar sığınmacıları ülkelerine kabul ederek topraklarının değerini yükseltiyorlardı. XVII. yüzyıl ortalarına kadar Rus yerleşimcilerin sayısı azdı, fakat yerleşik düzenden gelen Ruslar kısa sürede Başkırtlarla sürtüşmeye başladılar. 1728 yılında bir tür şartın düzenlenmesine kadar olaylar yayılma eğilimi gösterdi, kaleme alınan şart anlaşmazlığa düşen üç tarafın, devlet, Başkırt kabileleri, yerleşimciler, hak ve ödevlerini düzene koyuyordu. Olaylar Başkırt bilinçlenmesinin yalnızca ilk göstergesi olmuştu, 1754 yılında, bu bilinçlenme Abdullah Miagsaldin liderliğinde milliyetçi ve müslüman bir hareketin doğmasına yol açtı. Miagsaldin Tatar kökenliydi ve "Allah'ın yardımıyla Rusları ülkeden kovmak" niyetindeydi...

"Şu pis Ruslarla işbirliği yapmayı reddedin, kanlarınızı akıtın, mallarını yağmalayın ve onları köle durumuna düşürün." Yükselen başkaldırı hareketinin bastırılması öylesine şiddetli olmuştu ki, katliama kurban gitme korkusuyla, çok sayıda Başkırt Kırgızların (güneyde) kölesi olmaya karar vermişti. Ülkede kalanlar ve katliamdan canlarını kurtaranlar Pugaçev ayaklanmasına katıldılar.

1774 yılının sonunda, Petro Panin II. Ekaterina'ya yazdığı raporda "asiler ve Başkırtlar yeniden Majestelerinin asası altında boyun eğdiler," diyordu.

Eski Altın Ordu'nun diğer kolunun yok oluşu daha sonraki bir tarihte gerçekleşti, 1783. Olaylar yalnızca Rus-Tatar sınırlarında kalmadı, uluslararası anlaşmazlıklarla iç içe girdi. Kırım Tatarları Osmanlı İmparatorluğunun bağımlısı haline gelmişlerdi. Türk vesayetinden kurtulmak için İran'ı yardıma çağırmışlardı. İranlılarla birlikte Türklere karşı savaşırken Azak denizinin kuzeyindeki bozkırları

geçerek Dağıstan'a doğru ilerliyorlardı. Oysa Ruslar Büyük Petro döneminden beri Azak denizi bölgesine yerleşmişlerdi, var olan durum Rusların bu bölgelere müdahale etmelerine ve II. Ekaterina döneminde Kırım'ı ilhak etmelerine yol açtı. Bu arada, bölgede Hıristiyanlara uygulanan baskıdan kaçan Yunanlar ve Ermeniler ülkeyi terk edip Azak Hükümetine sığınmışlardı.

Kırım'ın ilhakıyla birlikte bir *Manifesto* ve bir kararname yayımlandı.

“Kırım sakinlerine! Kendi adımıza ve ardıklarımızın adına geri dönülmez bir şekilde söz verimiz ki onları ırsi uyruklarımızla eşitlik temelinde bir tutacağız, insanlarını, mallarını, tapınaklarını asla tecavüze uğratmayacak, atalarından kalma inançlarını koruyup savunacağız.

“Her sınıfın (*sostojanie*) eşdeğeri Rus sınıflarının yararlandıkları hak ve ayrıcalıklardan yararlandırılacağına da söz verimiz.

“Onlara sağlayacağımız huzura karşılık, onlardan uyruklarımız kadar yasalara saygılı, tutkulu olmalarını İmparatorluğun iyi niyetine layık olmaları için de istiyor ve bekliyoruz” (G. Vernadski, *A Source Book for Russian History, from Early Times to 1917*, II, Rus Tarihi için Kaynak Kitap, İlk Dönemlerden 1917'ye).

Manifesto, Ekaterina'nın Yeni Rusya Genel Valisi Prens Potemkin'e gönderdiği bir kararnameyle son buluyordu. Kararname vergilerin -gümrük vergisi, tuz vergisi vb.- toplanması hakkındaydı ve “halka fazla ağır gelmemelerine dikkat edilmesi...” isteniyordu, “Ve elde edilen bu gelirlerin cami, okul ve yardım işleri hizmetlerinde kullanılmaları daha uygun olacaktır. Kırım'ın ve Tatar topraklarının Rus İmparatorluğuna katılmaları onuruna bir anıt yaptırılması uygun olacaktır. Son olarak, yeni uyruklarımızdan hiçbiri kendi isteği dışında askerlik görevine zorlanmamalıdır.”

Kuzey Kafkasya illerinin ve özellikle Gürcistan'ın ilha-

kı, elde edilen yeni toprakların statüleri konusunda Saint-Petersbourg'da bir tartışmaya yol açmıştı. Tartışmalar 1820 yılında yapıldı, konu ise: söz konusu olan sömürge mi değil mi?

"Yeni topraklara sömürgelerimizdir denilebilir, bu temelsiz bir iddia değildir... çünkü bu topraklardan bize Güney ürünleri gelmekte..."

"Bunlara sömürge diyoruz çünkü hükümet bu toprakları devlet sistemi içine alma gayreti göstermemektedir. Hükümet bunları Rusya'nın birer parçası yapmak istemektedir, halkları Ruslaştırma niyetinde değildir. Hükümet, basitçe, bunları birer Asya eyaleti gibi elde tutmak, ancak daha iyi idare etmek istemektedir."

Yani I. Aleksandre döneminde, Fransızların sonraları himaye altında dedikleri ülkelere Ruslar sömürge adını veriyorlardı. Oysa Tatarların ya da diğer ulusların toprakları İmparatorluğun birer parçasıydı ve buralarda oturan insanlar Çar Ivan ve Büyük Petro zamanında verilen garantilerin yavaş yavaş yok edildiklerini görüyorlardı.

Devrim dönemine ve Napoléon dönemine girerken, elde edilen yeni topraklar da aynı kaderi paylaştılar: Gürcistan, Finlandiya, Polonya.

Gürcistan'ın ilhakına dair Ocak 1801 tarihli Manifestoda Çar Grigor Irakliyeviç'in Rus himayesine başvurma nedenleri ve Rusların bu birleşmeyi "sürekli olarak" kabul ettikleri anlatılmıştır. Gürcistan kontrolü altındaki toprakları muhafaza edecekti, Gürcüler ise, buldukları konuma göre, Ruslarla aynı statülerden yararlanacaklardı. Rusya'ya bağlandığı 1809 yılına kadar İsveç egemenliği altında olan Finlandiya'nın ilhakına ait Manifestoda ise "ülkenin (*Grundlagar*) yasalarının, göreneklerinin ve dininin muhafaza edileceği" belirtiliyordu, her zümrenin hak ve özgürlükleri garanti altına alınıyordu, buna göre, "Rusya'ya bağlılık yemininin özgürce yapıldığını" Çar kabul ediyordu

(Vernadski, aynı eser).

Bir başka deyişle, Rusya'da kendiliğinden hükümdar olan Çar I. Aleksandre, Finlandiya'da seçimle gelmiş bir çar olduğunu kabul ediyordu.

Çar Polonya'da daha da ileri gitti. Viyana Kongresi'nin ardından, 1815 yılında, ülkenin topraklarının büyük bölümünü ele geçirdikten sonra, Çar I. Aleksandre liberal düşüncelerini Polonya'ya kendisine ayrılmaz bir biçimde bağlı, özerk bir dış politikası bulunmayan, ancak anayasal bir şartın avantajlarından yararlanan bir devlet statüsünü tanıyarak gösterdi. Bu anayasal şarta göre, basın özgürlüğü garanti altına alınıyor (mad. 16), Polonya ordusu kendi üniformasını ve milliyetini belirleyen tüm nişanları muhafaza ediyor (mad. 156), Beyaz Kartal, Aziz Stanislas vb. nişanlarını koruyordu (mad. 160).

Bu şekilde, Polonyalılar Rusların yararlanmadıkları gerçek bir anayasal rejime sahip oluyorlardı. "Bu liberal kurumları uygulamaya koyarak," Rusça ve Fransızca yazılı bir şartla Polonyalılara bu garantiyi veren I. Aleksandre, yaşanan bu örneğin kendi yurttaşları üzerinde etkili olacağını tümüyle bilincindeydi, öyle olmasını da istiyordu.

Ancak 1815 tarihli şartla oluşturulan iyiniyet ve 1818 tarihli Polonya Diyeti yalnızca birkaç yıl yaşayabildi.

• Sovyet rejiminin milliyetler politikası

Ekim 1917'den itibaren, Sovyet rejiminin milliyetler politikası, ilk elde, iç savaş sırasında bağımsız hale gelen toprakların geri kazanılmalarını hedeflemişti (Ukrayna, Gürcistan, Ermenistan). Askeri işgal tamamlandıktan sonra, operasyona iki aşamada geçildi: Öncelikle, ikili bir ittifak kuruldu, ardından uluslar bağımsız diplomasi hakkını, özerk askeri güçlerini yitirdiler -süreç 1923-1924 yıllarında tamamlandı, yani Stalin döneminden önce-, aynı işlem, daha sonraki dönemlerde başka uluslara da uygulandı. Stalin

ise, SSCB çerçevesinde yeniden birleşmeye düşman çevreleri şiddetle yok etmeye koyuldu: Sultan Galiev'in panislamik sosyalizm hareketini, Poale-Zion hareketini vb.

Gerçekte ise, 1917'de, Bolşevikler Devrim sayesinde özgürlüklerine kavuşan ulusların birer özbenlik olarak yeniden doğabileceklerini ve Sovyet Cumhuriyetine ancak zorla ve içlerinden gelmeksizin katılabileceklerini hiç akıl edememişlerdi. Lenin bunun temelinde Büyük Rus şovenizminin yattığını ileri sürmüştü. Oysa, düşleri süsleyen bu politikanın iflasından sorumlu olanlar nadiren Ruslardı, daha çok otoriter ve merkezileştirmeci yeni-jakobenlerdi. Bunlar çok sayıda yöntem kullanmışlardır: ya kendi kaderini tayin hakkı ulustan işçi sınıfına aktarılmış (Ukrayna ve Finlandiya örneğinde olduğu gibi), ya da batıdaki Beyaz Rusya'nın Polonya ile olan sınırlarını düzenlemek ve savunmak için ya da Türkistan'ı balkanlaştırmak için Moskova az çok gerçek anlamda bir milliyetçiliğin ortaya çıkmasına olanak tanımıştır. Uygulanan bir başka yöntem ise, Atatürk'ten, Japonlardan vb.den gelebilecek "yabancı bir müdahaleye engel olmak üzere" bir yerin fethedilmesi olmuştur. Bir istisnaya, Gürcistan'a 1919'da yapılan müdahale Almanların çekilmesinden sonra gerçekleştirilmiş ve ülke bir ittifak antlaşmasına imza atmak zorunda bırakılmıştır.

Her durumda, gerek yeniden fethedilen ülkelerde, gerekse diğerlerinde, Sovyet iktidarının kendini göstermesi hep aynı dizi önlemlerle gerçekleşmiştir.

– Rus olmayan bu toprakların statüleri hakkında karar alacak organların Rus olmaktan çıkartılmaları, örneğin Kav-Kom (Kafkas komitesi), Muskom (müslüman komitesi), *Ulusların Yaşamı* yayın komitesi. Her ulusun bünyesinden bolşevikler bulmak zor olduysa da, başlangıçta uluslar komiserliği olan *Narkomnats*, Rus olmayan üyelerden kurulmuştu.

– Çarlık döneminde Ruslaştırma kurbanı olan ulusal kültürler yeniden canlandırıldı. Ermenistan örneğinde bu durum gerçek bir yeniden doğuşa kadar varmıştır, kendi ağızlarından alınan itiraflara göre, kimi Kafkas halkları için de durum aynı olmuştur. Öyle ki kimi açık ya da gizli çok sayıda yoksunlaştırmaya bir son verilmişti. Bu bağlamda bakacak olursak, Sovyet Devleti gibi çıkarları doğrultusunda kullanarak, hiçbir rejim azınlıkların kültürleri lehine bu denli çalışma yapmamıştır: Örneğin Kalmukların kültürleri lehine olduğu gibi. Bu politika daha sonraları Türkistan bölgesi halklarının birbirlerine karşı durmalarına da yol açmıştır: Özbekler, Kazaklar, Tacikler vb.

Bu noktada, Sovyetleştirmenin ete büründüğü toplumların gelişmeleriyle ilgili Marksist görüş ile etnik ve ulusal toplulukların Leninci-Stalinci uygulaması arasında bir çelişkinin filizlenmesi söz konusudur. Filizlenmenin sonucunu görmek için daha bir yarım yüzyıl gerekecekti...

– Birbirinin içine Rus matruşka bebekleri gibi giren ulusal, federal ve devlet sistemlerinin inşası (federal cumhuriyet, özerk cumhuriyet, bölge, toprak) Rus olmayan bir intelijensiyanın oluşumuna ve bu intelijensiyaya, en azından temsil düzeyinde, değilse de güçlerin gerçeği temelinde, devlet-dışı görevlerin yüklenmesine neden olmuştur. Bu yüklemenin sonuçları perestroyka döneminde hissedilmiştir: Azerbaycan'da, Bakü'de, emniyet gücü Azeri'ydi ve Ermenilere karşıydı. Erivan'da ise Ermeni'ydi vb.

– Pan-Sovyetik basamakta, federal anayasal sisteme gitgide artan sayıda Rus olmayan kadroların yerleştirilmesi sürekli uygulanan bir politika olmuştur. Buna, Stalin'den ve Mikoyan'dan sonra, Kruşçev'in ve Şevardnadze'nin vb. görevleri örnektir. Bu türden kadroların yerleştirilmeleri yavaş ancak geri dönülmez ve kesintisiz olmuştur. Yine de, Sovyet Devleti'nin tepesinde, yirmili yılların ortalarından itibaren, bir geri dönüş eğilimi gözlenmiştir, özellikle de

Rusların sayısının orantısız olarak gitgide arttığı parti merkez komitesinde.

SSCB'nin 1989'da yok olmasının kimi verilerini yukarıda sözü edilen çelişkide bulabiliriz. Sovyet Devleti'nin tepesinde artık Slav olmayan kişi kalmamıştır, fakat Kafkasya ya da Orta Asya cumhuriyetlerinin yönetimlerinde de Rus kalmamıştır.

– Federal ve ulusal çifte uyrukluluk statüsünün yaratılması Rus olmayan çoğunluk tarafından siyasal bir gelişme olarak algılanırken, ülkesiz toprağa bağlı bulunmayan kimi yurttaşlar tarafından (örneğin Yahudiler) gönül kırıcı bir önlem olarak algılanmıştır. Herkesin istediği uyruğu seçme özgürlüğü bir hayalden öteye geçememişti: Bu yurttaşlar Yahudi olmak isteseler, bir şeyden vazgeçiyorlar demekti; yurttaşlar Sovyet uyruğu olmak isteseler, bu kez, özellikle Ukrayna'da ya da Rusya'da, uyruğu olmak istedikleri Sovyet Cumhuriyeti'nin memurlarının ırkçı düşmanlıklarına ya da tepkilerine hedef oluyorlardı. Bu durum, 1934 yılında özerk bir bölge konumuna getirilen Doğu Sibirya'daki bir eyaletin Yahudilere tahsis edilerek Birobican Cumhuriyeti'nin kurulmasına yol açmıştır, perestroyka döneminin eşiğinde, ülkede yalnızca 100.000 kadar Yahudi yaşıyordu.

– Rusların ve Rus olmayanların yasayla Sovyetleştirilmeleri sonucu, SSCB'nin bir ucundan diğerine statüler eşit hale gelmiş ve kültür politikaları tektipleşmiştir. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın Almanlarla ilişkiye soktuğu uluslara karşı (Kırım Tatarları, Inguşlar, Volga Almanları vb.) Stalin dönemi tepkisiyle ve bunu izleyen şiddetle birlikte Ukrayna'da, savaş sonrasında, Baltık ülkelerinde ve Moldova'da, üst düzey hiyerarşinin gitgide Ruslaştırılmasına paralel olarak, Sovyetleştirme hareketi yeniden Ruslaştırma biçimini almıştı. Tüm SSCB'de ortak yasaların artması, altında Rusya mührünü taşımasalar da, sanki birer Rus yasa-sıymış gibi algılandılar ve statülerin tektipleştirilmeleri de

ulusal kimlik özelliklerinin eritilmeleri olarak algılandı. Müslüman ülkelerde karma evliliklerin sayısında gözlenen düşüş, Baltık ülkelerinde Rusça konuşmanın terk edilmesi bu direnişin birer göstergesidir. Direniş Ukrayna'da ve Gürcis-tan'da daha kültürel, siyasal ve dinsel olmuştur.

– Diğer yanda ise, Rus ulusal duygusu da kimi Sovyet kurumlarının (radyo, televizyon...) yavaş yavaş Gürcülerin, Ermenilerin, özellikle Yahudilerin eline geçmelerine tepki göstermeye başladı -devletin zirvesi hariç. Büyük Rus ulusal duygusunun uyanışı ulusların direnişi madalyonunun öteki yüzüydü. Bu uyanış, seksenli yıllarda, rejime karşı gizli muhalefet biçimlerinden biri olmuştur.

Dolayısıyla, eski SSCB cumhuriyetlerinde kişi ve kurumların statüleriyle Cezayir'in durumu arasında hiçbir ortak nokta bulunmamaktadır. SSCB'de cumhuriyetlerden her biri *de facto* özerkleşiyordu. Biçimsel yegâne benzerlik, ellili yıllarda Cezayir'de "yerliler" Fransızlar karşısında kimi zaman kendilerini müslüman, kimi zaman Arap, kimi zaman Cezayirli görürken, aynı şekilde, Orta Asya'da, halklar kendilerini kimi zaman Müslüman, kimi zaman Türk ya da İranlı, kimi zaman Özbek ya da Tacik görüyorlardı.

Taciklerden söz etmişken, bunlar Fars ulusunun gerçek kaynağı oldukları iddiasındaydılar... ve sömürgeleri karşı karşıya getiren bir yayılmacılığın biricik örneğini oluşturmuşlardır.

• Yayılmacılığa araç olan sömürge insanları.

Tacik örneği

Sovyet çerçevesinde, Batı'da olduğu gibi bir ulusun fethedilmesi -örneğin, Baltık ülkelerine önce Rus sonra Sovyet yayılmacılığı- ve bir toprağın sömürgeleştirilmesi (Orta Asya'da olduğu gibi) türünden herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Sovyet cumhuriyetlerinin statüsü "Mark-

sist" ideolojinin zamanın gereğine göre yaptığı ayırmadan farklı ölçütlerle hareket etmiştir. Ayrıca Sovyet olmayan komşularıyla ilişkisinde, Moskova, sınırsız bir yayılmacığa yol açarak, henüz entegre olmamış ulusların sovyetlere katılmalarına hazırlık görevi gören bir ilişkiler modeli geliştirmiştir. Komünist partilerin varlığı toplumlar tarafından yürütülen eşi görülmedik bir ilhak uygulamasına zemin olmuştur. Böylece, İmparatorluğun içinde bulunup tabi olan toplumlar bu yayılmacılığın birer elemanı konumuna gelmişlerdir.

Süreç pek çok aşamada ve her seferinde farklı bir biçimde işlenmiştir. En yüksek dereceye Tacikistan örneğinde ulaşmıştır.

Bu politikanın ilk görüntülerine Finlandiya'nın bağımsızlığının tanınması sırasında rastlanır, yani kendi kaderini tayin hakkının kullanılması sırasında, ki Stalin'in 1917'de dediği üzere: "Bu hak isteğimiz dışında uygulanmıştır, çünkü halk tarafından değil, burjuvazi tarafından, hem de sosyalist bir hükümetin eliyle kullanılmıştır." Finlandiyalı Bolşevikler Tammersford'da bir karşı hükümet kurduklarında, Moskova bunu da tanımıştı. İlk kayma böylece gerçekleşmişti, kendi kaderini tayin hakkı ulustan alınıp işçi sınıfına verilmişti. Ukrayna'da da aynı durum söz konusuydu, Kiev'deki Rada rejimine karşı Harkov rejimi tanınmıştı. Yönetilmesi zor olan işçi sınıfı yerine, meşru bir organ olarak, Moskova "işçi sınıfının partisi"ni getirince ikinci bir kayma gerçekleşti, Buhara'nın durumu buna örnektir.

Bir başka yöntem: Toprakları üzerinde hak iddiasında bulunulan komşu bir ülkenin sınırlarında, SSCB içinde ulusal bir hareket yaratmak. Bu uygulama Karelya'da (Rus kesimi) Karelya'ya (Fin kesimi) karşı icat edilmişti, aynı uygulamaya Beyaz Rusya'da da rastlarız (burada, daha 1917'den önce özerklik yanlısı bir hareket vardı, ancak

sosyalistler hareketin meşruluğunu reddediyorlardı. 1920'den sonra, Stalin Beyaz Rusları Litvanya ve Polonya toprakları üzerinde hak iddiasında bulunmaları için kışkırtmıştı).

İlkçağdaki Sogdiyana topraklarını aşağı yukarı kapsayan ve İbni-Sina ve Firdevsi gibi kişilere beşiklik eden Tacik ülkesi, uzun yıllar, Buhara ile Hocend arasında rekabet konusu olmuştu, ülke Farsça konuşulurken, Türkçe konuşan Özbeklerin hâkimiyeti altındaydı. Özbek Sovyet Cumhuriyeti içinde özerk bir bölge konumuna kavuşunca, özellikle eğitim hareketi sayesinde, Tacik ülkesi ulusal kimliğini yeniden kurmuştu ve Tacikler, Tacik uygarlığının beşiği olan Buhara ve Semerkand'ın Özbekistan'a bağlanmasına yol açan eski Türkistan'ın "baltayla parçalanması" işlemine karşı çıktılar. Bunu dillerini modernleştirerek, onu Özbek dilinden ayırıp Arap alfabesi yerine Latin alfabesini kullanarak gerçekleştirdiler. "Böylece, alfabenin Latinleştirilmesi ulusal onay alan bir tasarıya dahil edildi" (G. Cahangiri). Stalin, hem Özbekleri zayıflatmak için, hem de Tacikler var olan topluluklar arasında en yoksullardan oldukları için harekete destek verdi.

En önemlisi, Tacikistan'ı tümüyle bir Sovyet Cumhuriyeti haline getirmek çok geniş ufuklar açacaktı...

"Yedinci Cumhuriyet" olan Tacikistan Cumhuriyetinin kuruluşunun temelinde eski Buhara Emirliğinin doğu bölgeleri bulunuyordu. 1925'te basit bir özerk cumhuriyet iken, dört yıl sonra, Basmaçilerle yapılan mücadelenin yaraları sarılınca ve karargâhı Duşanbe'de bulunan Enver Paşa'nın macerası unutulunca, Sovyet Cumhuriyeti derecesine yükseltildi. Statüdeki bu ilerleme bir müttefik olan Afganistan Kralı Amanullah'ın düşüşüne bir yanıt olmuştu; cumhuriyetin temelini genişletmek için de Moskova Tacikistan'a Gorno-Badakşan'ın doğusunu -Pamir yaylası- verdi, bölgede aslında Kırgızlar bulunuyordu ve bir başka si-

yasal birime bağlanmak zorunda bırakılmışlardı. Temelde, bu devlete değer kazandırılıp meşrulaştırılmasının nedeni Tacikistan'ın Fars kimliği idi, Moskova onu Türk dünyasının diğer özerk cumhuriyetlerine karşı yükseltmişti.

Üstelik, Tacik tarihinin Sovyet anlayışı bu toprakları tüm Fars uygarlığının beşiği haline getiriyordu. Bobozdhan G. Gafurov adlı genç bir tarihçi Tacik Komünist Partisi birinci sekreterine, bundan iki bin üçyüz yıl önce, Büyük İskender'i bu topraklardan kovan Spitanem'in bir Tacik olduğunu ve Taciklerin Moğol istilasına ilk karşı çıkan ulus olduklarını anımsatıyordu. Büyük şair Firdevsi'nin yurdu olan Tacikistan Farslara gerici Tahran rejimi yüzünden bozulan gerçek kimliklerini ve kültürlerini geri kazanmalarında yardımcı olacaktı. Moskova çağdaş bir Fars devrimci olan Abulkasım Lahuti'yi Tacikistan'ın ulusal şairi yaptı. Lahuti, yazılarında, İran'ın yakın bir gelecekte kirlilikten kurtulacağı ve özgür "bir Sovyet toprağı" olacağı kehanetinde bulunuyordu.

Sözü edilen "kirlilik" elbette İngiliz-İran petrol şirketi idi.

Yeniden canlandırılan Pers ülkesinin temel taşı olan Tacikistan Afganistan'da Rus etkisinin yeniden kurulması için de bir basamak görevi görmeliydi. Bu eski bir öyküydü ve son olarak 1979'da yeniden sahneye çıkmıştı, Afganistan Basmaçiler için bir üs görevi gördüğünden ve Basmaçi liderleri buraya sığındıklarından Sovyet etnotarihçileri, XVI-II. yüzyılda, Ahmet Han'ın Afgan kabilelerinin Buhara Hanlığının güneyini ele geçirdiklerini, Taciklerin Bah bölgesini kaybederek devletlerinin parçalandığını -aslında çok uluslu bir devletti- anımsatıyorlardı. Kısacası, bu tarihsel anımsatmalar Afganistan'ın bir bölümünün alınmasına yaramalıydı -ve de en azından, Kabil'in eski Türkistan'ın işlerine karışmasına yönelik her türden girişimine engel olmalıydı.

Stalin 1925 yılında Tacikistan Özerk Cumhuriyetini

kurarken, ülke yöneticilerine şu mesajı göndermişti: "Selam olsun Tacikistan'a, Hindistan kapılarında çalışanların yeni cumhuriyetine... Doğu'nun halklarına model ve örnek olsun." Hindistan 1947'de bağımsızlığına kavuşunca, bu yönelim anlamını ve hedefini yitirmişti; yine de, SSCB'nin muzaffer döneminde, 1948 Stalin ödülünü alan Tursun Zade'nin Hintlileri Tacikistan'la birleşmeye davet etmesine engel olmamıştı... Ülkenin başkenti Duşanbe-Stalinabad yirmi yıldan az bir sürede nüfusunu 5000'den 82.000'e çıkartmıştı.

En büyük yayılmacı tasarılar -Iran'a, Afganistan'a, hatta Hindistan'a- Tacikistan'daki gerçekler ve halkların anlayışları karşısında tökezlemişti. Yüce Şef'in stratejik görüşlerine iyi uyum sağlayamayan yerel yöneticiler enerjilerini daha aile içi, daha kolay başarılabilir ve daha popüler hedeflere ulaşmak için harcadılar: Rusları kovmak, Büyük Tacikistan'ı komşu Özbekistan'a rağmen kurmak. 1931-1933 yıllarında başarılamayan bu hedef acaba 1994'te gerçekleşmeye başlayabilir mi?

V. BÖLÜM

Pembe Efsane ve Kara Efsane

Çeşitli odakları her ne olmuş olursa olsun, metropollerde pembe efsane pek çok biçimde ortaya çıktı: Sömürgeci “parti”, yazarların ve sanatçıların hayal gücü. Kara efsane de var olmuştur, hem de ta başından itibaren, o da çeşitli odaklardan çıktı ve çeşitli biçimlerde kendini ifade etti. Ve XX. yüzyılda, her ikisi de en çok sinema dilini kullandı.

Batı’da, bilinçli olarak, temelde ekonomik bir olgu şeklinde sunulan sömürgeleştirme, aynı zamanda bir yandaş edinme hareketi de olmuştur, aşağı düzeyde yargılanan ya da öyle tanımlanan halkların Hıristiyanlaştırılmaları ve uygarlığa kazandırılmaları olarak da görülmüştür. Bu sunuşu, sömürgeleştirme hareketlerinin en başından itibaren sorgulayan kişiler olmuştur. Sömürge halkları kuşkusuz olgunun değişik yönlerine karşı duyarlı olmuşlardı, ancak bu insanlarda en uzun süreli öfke ve direniş hareketlerine yol açan etmen sömürgeciliğin ırkçı boyutu olmuştur, çünkü

bu boyut doğrudan kendi kimliklerini hedef alıyordu. Aca-ba sömürgeciler bunun bilincinde miydiler? Sömürgeleş-tirme ilkesini sorgulayanlar kuşkusuz işin bilincindeydiler; ancak bu kişiler bile, en azından birkaçı, sömürge halkla-rında, hem de Avrupa, ellerini ülkelerine koymadan önce, ırkçılığın var olduğunu kavrayamamışlardı.

Sömürgeci destanın havarilerine gelince, onlar farklı bir perspektif içinde yer alıyorlardı: Gazeteler, resimli ki-taplar, kartpostallar, okul kitapları ve özellikle 1931'de Pa-ris'te gerçekleştirilen sömürge sergileriyle yürütülen kos-koca bir propaganda bütünü gerçekleştirilmişti. Bu propa-ganda az çok "sömürge partisi" ve ona bağlı lobiler tarafın-dan yönetiliyordu. Emperyalist bir politikanın şekillendi-rilmesinden epey önce, Büyük Britanya'da Thomas Carlyle, Rusya'da Çomyakov ve Tiyutçev gibi adamlar İngilizlerin ve Slavların üstünlüğünden söz ediyorlardı ve bu hareket-ler ligaların kökeninde yer almaktaydılar, bu ligalar, kısa sürede her ülkede kendilerine yer edinmişlerdi: Büyük Bri-tanya'da *The Round Table* çevresi, Almanya'da *Deutscher National Verein*, İtalya'da *La Societa Nazionale* vb. Fran-sa'da Etienne gibi adamlar 1914'ten önce, Paul Doumer gi-bileri Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu sömürgeci parti-nin harekete geçiricileri olmuşlardı.

Yukardan aşağı doğru olan bu etkiye Batı toplumunu derinden ama *profilden* etkileyen bir ikincisi eklendi. Bu efsane kendiliğinden doğdu ve doğar doğmaz da halk tara-fından benimsendi.

Efsanenin ekonomik ya da politik hedefleri yoktu, İm-paratorluğun büyüklüğünü yüceltmeyi de amaçlamıyordu -bu elemanlar hayal gücünü hedefliyorlardı, amaçları yal-nızca hayal kurduymaktı...

GEZİ EDEBİYATINDAN JULES VERNE'E

Cotave Mannoni'nin *Psychologie de la Colonisation, Prospero et Caliban*'da (Sömürgeleştirmenin Psikolojisi, Prospero ve Caliban) gösterdiği gibi, prototipini Robinson Crusoe'nun oluşturduğu gezi edebiyatının işlevi öncelikle bu olmuştur. Crusoe'dan sonra, yeni çiçeklenen bu egzotik edebiyatla birlikte Avrupa yerlilerle ilişkiye girdi. İlk kahramanlar Amerika'dandı, Chamfort -*Kızılderili Genç Kız* (1748), Colman, *Inkle and Yarico* (1787) ve Chateaubriand'dan, Fenimore Cooper ya da Bernardin de Saint-Pierre'den çok önceleri ortaya çıkmışlardı. Simge niteliği taşıyan bu kişiliklerle bir ilk romansı yapı doğar, metropolde her şey çürümüşken, saflığı temsil eden yerli bir genç kızla bir Avrupalı erkek arasında geçen bir aşk öyküsü. Pierre Loti ve Joseph Conrad ile karşılaşılan topluluklar -Tahiti, Türkiye- hep bizimkine göre daha dürüsttürler, bu da oralara gitme isteğini gıcıklar. Aynı anlamda ikinci kategoriden eserler araya girer, macera romanları: Bunlar Avrupa'da karşılaşılan güçlükleri kendini maceracıyla özdeşleştiren kişilere dönüştüren bir dizi kahramanca eylem haline getirir. Bu dönüşümüyle İmparatorluğun büyüklüğünden dem vuranlardan bağımsız olarak, Rudyard Kipling gibi kimileri teknik ve endüstriyel uygarlığın yeni "seçkinlerinin" görünümünü kurgularlar. Jules Verne bu yeni maceracıları yaratırken bilinçli bir şekilde eylemlerini sömürge örneklerinden seçer...

İrkçılığın sınırlarında gezinen Jules Verne'in eseri bu ne idüğü belirsiz tutumu ete büründürür, *Supplément au voyage de Bougainville* (Bougainville'in Yolculuğuna Ek) başlıklı eserindeki gelenekte, doğal durumun üstünlüğünü savunan XVIII. yüzyıl idealleriyle donanmış olsa da, gerçekten uygar bir dünyaya geçiş -ilerleme, teknik, hijyen-, her türden sömürgeci girişimin doğrulanması ve sömürge-

ciliğin tüm aşırılıkları vardır.

Kaptan Grant'ın Çocukları'nda (1868) yer alan Arokan yerlisi rehber Thalcave "İyi Vahşi"nin bir prototipidir, "ciddi ve hareketsiz, tümüyle doğal güzelliklerle donanmış, gururlu bir aldırma taşıyan, ağzı sıkı, özverili, doğal dünyayla eşsiz biçimde iç içe yaşayan." Diğer tipler genellikle Amerika kıtasının uç bölgelerinde, Sibiry'a'da, çöllerde -kısacası gerçek anlamda devletlerin bulunmadığı yerlerde- yaşarlar... Buna karşılık, "Kötü Vahşiler", hani şu "insan suratlı vahşi hayvanlar", genellikle Kara Afrika'da ve Tatarlar ülkesinde yaşarlar ve uyruk olmaktan çok hükümdardırlar: Neredeyse sürekli olarak, Fransa'nın ve müttefiki Rusya'nın sömürgeci girişimlerine karşı koyan insanlardır bunlar. Oysa Kaptan Nemo, dünyanın efendilerine karşı başkaldırının ete bürünmüş bir biçimi olarak, Hindistan'ın Hintlilere bırakılmasından yanadır, yani İngiliz karşıtıdır, tıpkı *Buhar Evi*'ndeki (1880) kahramanları ya da şu "işgalcilere karşı adım adım direnen o gururlu insanlar", Yeni Zelanda'daki Maoriler gibi.

Jules Verne'in eserlerinin merkezinde İngiliz sömürge sisteminin eleştirisi yer alır, örneğin İngilizlerin Avustralya'daki tutumlarından söz eden şu pasajda olduğu gibi: "Binbaşı (yerlilerin) aslında maymun olduklarını savunuyor." Sömürgeci yerleşimciler siyahları vahşi hayvanlar olarak görüyorlardı. Onları tüfekle avlayıp öldürüyorlardı. Avustralyalının doğa yasaları dışında yer aldığını kanıtlamak için hukukçuların otoritelerine başvuruluyordu. Hatta, Sydney gazetelerinde bunlardan kurtulmanın kesin bir yöntemi öneriliyordu: Onları kitlesel olarak zehirlemek. "(...) Geniş çaplı katliamlar örgütlenmişti ve pek çok kabile tümüyle yok olmuştu." Jules Verne *Mrs. Branican*'da, Tazmanya ve Avustralya hakkında (1891) şunları ekler: "Sömürgeci ilerlemenin son sözü bir ırkın yok edilmesi ise, İngilizler eserlerini çok iyi bir şekilde gerçekleştirdik-

leriyle övünebilirler.”

Açıkcısı Jules Verne 1848 Anayasası'nın ilkelerini yalnızca İngiliz sömürgeciliği kurbanlarına uygulamıştır.

Oysa ilerleme düşüncesi -teknik ilerlemeye bağlı uygarlık ilerlemesi- onu çok başka yerlere götürmüştür. Halkların hakları ancak bunlar uygarlığa katılırlarsa söz konusu olabilir: Verne *Mathias Sandorf*'ta (1885) Macarlara ve Polonyalılara sempatiyle yaklaşmıştır. Ama iş ilerlemeyi reddedenlere gelince: “Kuşkusuz hak gücün karşısında düşer, ama uygarlık asla geri adım atmaz ve bana öyle geliyor ki, uygarlık tüm haklarını gereklilikten alır.” “Bu, ilerlemenin yasasıdır -Kızılderililer yok olacaklardır, Anglosakson ırk karşısında Avustralyalılar ve Tazmanyalılar hiçe inmişlerdir. Belki günün birinde Araplar da Fransız sömürgeciliği karşısında yok olacaklardır” (*La Jangada*, aktaran Jean Chesneaux, *Une lecture politique de Jules Verne - Jules Verne'in Politik Bir Okunuşu*).

Gerçekte, Jules Verne İngilizlere yüklemiş olsa da, Fransa'da da paylaşılan kimi duygular vardır -özellikle kimi siyahların hayvan olduklarına dair: 19 Eylül 1887'de eleştirmen Jules Lemaitre şöyle yazmıştır: “Bu hafta hiç yeni gösteri yok. Hayvanat Bahçesinde yalnızca Aşantilere rastladım. Bu bahçe çok hoş (...). Küçük çocuklar ancak gezi öykülerinde adları geçen gizemli hayvanları burada görme sevincini yaşıyorlar -devekuşunun çektiği bir arabaya binebiliyor, bir devenin sırtına oturabiliyorlar. Ve eğlencelerinin tam olması için, onlara vahşiler de gösteriliyor. Yazık ki, bu gösteriler insanlık hakkında onurlu düşüncelere kapılmalarına yol açamıyor (...). Belki de bana bu insanların dünyaya neden geldiklerini soracaksınız. Söyleyelim o halde, Altın Kıyısı'nın Aşantileri ve diğer vahşiler bize günün birinde hizmet etmek için varlar.

SIRA SINEMADA: "HAFİF TABURUN SALDIRISI"

Romandan ya da gazetelerden bayrağı devralan sinemanın görevi bu "sömürgeci" tavrın daha iyi kök salmasını sağlamaktı. Buna katkıda bulunan bazı ustalar bu yaptıklarını unutmak istemişlerdi: Örneğin Jean Renoir "sol eğilimli" filmleri *La Vie est à Nous* ve *La Marseillaise*'i gerçekleştirdikten sonra, *Le Point* dergisiyle 1938'de yaptığı ve "anılarından" söz ettiği bir söyleşide, yapımlarından yalnızca *Le Bled*'i (1929) atlar. Bunun nedenlerini anlamak mümkün: Genel Valilik tarafından Cezayir'in alınışının yüzüncü yıl dönümü için ısmarlanan bu film fethin yüceltilmesiyle başlar ve "sömürgeci propaganda eseri" sınıfında değerlendirilir (*Fransız Afrikası*, Mayıs 1929). Gerçekte, bu Fransız Cezayiri tablosunda göze çarpan şey, ortalıkta hiç Arap'a rastlanmamasıdır... Araplara Jacques Feyder'in 1934'te gerçekleştirdiği *Le Grand Jeu* filminde de rastlanmaz. Emperyalist görkem yıllarında yapılan bir film dizisinin tümü için de durum aynıdır... *Pépé le Moko* filminde *casbah* (Cezayir kentinde eski hisarın içinde ve çevresinde gelişen Arap mahallesi, e.n.) elbette ki vardır, görülür, ancak sömürgecilğe karşı bir sığınak olmaktan çok, film içindeki eylem sürecine boğucu bir çerçeve görevi görür. Başka filmlerde de Magrip bir çerçeve olarak yer alır, ancak Shakespeare'in İlkçağ Romasından öteye geçmez. *La Bandera*'da olduğu gibi film dış çekimlerle donatılmış olsa da, kullanılan Magrip çerçevesi hiç de tarihsel değildir.

Sanki o başkası, o "yerli" var olmamıştır, zaten var olsa dahi, rolünü bir Avrupalı üstlenir.* Yerli, filmde görünmek istese de, buna ancak Batılılaşarak erişebilir. Pierre

* *Baudera*'da Anabella, *Beyaz Köle Kız*'da Dalio, *Bate*'da Le Vigan vb. Bu çizgiye başka yerlerde de rastlanmaktadır: *Good Earth*'te (1937), Amerikalılar iki Çinli muhalif rolünü Paul Muni ve Luise Rainer'e oynattırılmışlardır.

Sorlin'in gösterdiği gibi, *Pépé le Moko*'da Arap karakteri Yahudi karakteriyle özdeşleştirilir ve otuzlu yıllarda geçerli tüm Yahudi karşıtı öğelerle donatılır: kurnaz davranış, kaçırılan bakışlar vb. İş biraz daha ileri gidecek olursa, Arap genç kız sömürgeci bir yerleşimciyle aşka düşecek olursa, dram patlak verir. Pierre Billon'un 1935'te yaptığı *Bourrasque* filminde, ilk kez yerli bir kadın öykünün kahramanı olur, öykü Cezayir'de geçer. Oysa, konu bir tabudur ve bir daha örneğine rastlanmaz.

Kullanılan çerçeveye ister sıcak kumlar, ister *Casbah*, ister batakhaneler olsun, *Le Roman d'un Spahi*'den *La Bandera*'ya kadar, kahramanlar çoğunlukla askerdir. Julien Duviervier'nin *La Bandera* filminde, az görünmekle birlikte, yerli Arap vardır, ancak sömürgeleşmeyle kurulan düzeni altüst eden "kötü niyetli serseri" karakterindedir. Olaylar İspanyol Fasında geçer ve tümüyle yabancılar Lejyonunun yüceltilmesine adanmıştır. Lejyona katılanlar suç dolu geçmişlerinden barışı koruyarak ve onun için ölecek sıyrılırlar...

Bu birliklerin görevine gelince, 1934 yılında Fas üzerine Pathé ürünü (ilk film şeridi üreticisi ve aktüalite filmi yaratıcısı iki Fransız mühendis, ç.n.) bir aktüalite filminin yorumu sinemanın çok iyi bildiği bir tür *lapsus* ile (dil sürçmesi) bunu açıklıkla anlatır. Aşağıda ses bandının deşifre edilmiş halini bulacaksınız, görüntüde Fas dağlarında ilerleyen bir kamyon konvoyu yer almaktadır:

"Askeri birliklerin yer değiştirmelerinin yanı sıra sivil-ler de durmaksızın oradan oraya taşınmaktadırlar. Ve tam bu sırada fetih sözünü kullanabiliriz, çünkü söz konusu olan barışçı bir fetihtir. Savaş aracının yanında yer alan şu kamyon dizisine bir göz atalım, bunlar sivil kamyonlardır. Ne zamandır buradalar, orduyu izlemekte, ordunun ve barışa kavuşmuş *kasırların* yiyecek-içecek ihtiyaçlarını karşılamaktalar. Bu kamyonlar asfalt ya da toprak yollar-

dan geçerek buralara ulaşmıştır, hatta bazen hiç yolu olmayan yerlerden geçerek, kamyoncuların deyimiyle 'doğanın içinden geçerek' gelmişlerdir. Fas macerasının gerçek şövalyeleri olan sivil kamyon şoförlerinin arkadaşlarının çoğu direksiyon başında öldürülmüşlerdi. Bu nedenle, tetik ve hızlı bir koruyucu onlara eşlik etmektedir, zırhlı otomobil. Bu zırhlı otomobiller askeri değildir (altını biz çiziyoruz). Bu araçlar personellerini asilere, ayrılıkçılara ve korsanlara karşı koruma endişesi duyan sanayicilere aittir. Araç sürücüleri sivildir, ancak bu yöntemi beğeniyle karşılayan ordu onlara bir astsubay komutasında bir mürettebat tahsis etmiştir. Bu zırhlı otomobiller haydutlara karşı öylesine etkili olmuşlardır ki, hizmete girdiklerinden beri, hiçbir araç görevinden geri kalmamıştır: Kasırlara, hem de ulaşılması en zor olanlara varana kadar yiyecek-içecek sağlamak."

Pathé belgeselinde kamyon konvoyu varsa, *La Charge de la Brigade Légère*'de de (Hafif Taburun Saldırısı) at konvoyu vardır: Olay yaklaşık yüzyıl öncesinde, Hindistan'ın uzak bir bölgesinde geçmektedir, ama ne gam... İngiliz emperyalizmini ve diğerlerininkini yüceltmeye dönük bu filmler arasındaki farka gelince, konusu Sudan'da geçen *Dört Beyaz Tüy* filmi dışında, sömürge toprağında kendilerini yeniden kabul ettirmeye çalışan dışlanmışlar sahneye çıkmaz, tersine, Oxford ya da Cambridge'den yetişme incecik gençlik vardır, Duvivier'nin ve Feyder'in vazgeçilmezleri olan batakhane ve genelevlerin yerine, Henry Hathaway ya da Michael Curtiz (1936) tarafından çekilen Vali tarafından düzenlenmiş balo, kulüp, av sahneleri bulunur. Bu son filmler Amerikandır, ama yine aynı etiğin içinde can bulurlar, özellikle de Jeffrey Richards'ın *Visions of Yesterday*'de irdelediği aynı stereotipleri ele alırlar. İngiliz iktidarının uygulaması Britanya yasalarını kendiliklerinden kabullenen uyrukların rızası temeline dayanırken, yerli

despotlar, iktidar hırsıyla gözleri dönmüş olarak, kontrolleri altında tuttıkları insanlar üzerinde baskı kurarlar. İki sistem -Hint ve İngiliz- arasındaki fark tümüyle İngiliz addedilen öğelerle -mizah, soğukkanlılık, spor merakı- Hindistan'a ait öğelerin aşırı abartılmalarıyla ortaya konulur. Yerliler için birden fazla arketip söz konusudur: En çok kullanılanı sadık tiptir, genellikle bir çocuktur ve *Gunya Din*'de olduğu gibi, bir kuleye tırmanır ve Thugların elinde tutsak olan Cutter'ı (Cary Grant) kurtarmak için borazanı çalar ve ölür, ama anısı hep canlı tutulur. Değerli rakip de Britanyalıların imparatorluk anlayışını canlı tutan bir tiptir: 1966 yapımı *Hartom*'da, İngilizlere karşı mücadele eden Mehdi öyle sevimlidir ki -rolü James Mason oynamıştı- İngilizler boşuna ölürler, çünkü seyirciyle bütünleşmeyi Mehdi başarır. Bu filmlerdeki ırkçı yanı gösteren bir tip daha vardır: Batılılaşmak ve böylece İngilizler tarafından kabul edilmek isteyen yerli tipi. Ancak bunu başaramaz, tıpkı *La Charge de la Brigade Légère*'deki (Hafif Süvari Alayının Saldırısı) Surat Han gibi: Oxford'da eğitim görmüştür ve çok iyi kriket oynar, ancak kendi içinde tutarsız biridir ve zorunlu olarak ihanet eder ya da sözünden döner. Eğitilmiş yerli hemen her zaman kötü biridir.*

Bu nokta İngilizlerin, sömürge halklarının eğitim gö-rerek İngiliz iktidarının meşruluğunu yitirmesi korkusunu açığa çıkartır. Burada metropolün yönetici sınıflarının eski korkularının izdüşümü vardır, parasız halk eğitimine düşmandırlar ve sömürge toprağında yükselen sınıf da bir ırktır, alt düzeyde tanımlanmıştır ve alt düzeyde ele alınır.

* Burada Nazilerin Yahudi karşıtı alternatifleri yeniden ortaya çıkmaktadır: Yahudi süsü ya Yahudi kalacak ve küçümsenecektir ya da modernleşecektir, ama bu durumda ondan çekinmek gerekir.

BARTOLOMEO DE LAS CASAS VE SÖMÜRGE İNSANLARININ SAVUNULMASI

Kızılderililerin savunulmasının havarisi olan Bartolomeo de Las Casas sömürgeci şiddete karşı yükselen en büyük sestir. Ondan önce, daha 1534'te, Francisco de Vittoria da İnkalara karşı yürütülen savaş konusunda sesini yükseltmişti, onun derdi Papa tarafından yapılan hibenin ilkesine karşı çıkmaktı, çünkü Papa dünyanın dünyevi efendisi değildi. Oysa, Las Casas'ın çağrısı esas olarak insancıldı. Fetih davasını kaleme aldığında, *Brevisima relacion de la destruccion de las Indias* (1552), bu işe kendi yurdu Kastilya'ya olan bağlılığından dolayı kalkıştığını ve işlediği günahlardan dolayı Tanrının yurdunu yakıp yıkmasından korktuğunu belirtir. "Dökülen insan kanının çığılığı şimdi göklere yükselmekte." Lucayes (ya da Bahama) Adaları'nda, daha sonra da Hispaniola'da yapılan katliamların görgü tanığı olan Las Casas kaynaklarını gerektikçe açıklar ve aynı düşünceleri paylaşan din adamlarından soruşturma metinleri (*probanzas*) edinir. Elbette ki, diye düşünür, Incil Hindistan'a (Batı Hindistan, Amerika) götürülmelidir, ancak doğa yasaları gereği özgür olan insanlara karşı yürütülecek her türden savaş ve şiddet eylemi, bunların katılacakları sömürgeci misyonu tehlikeye sokmakta ve lekelemektedir. Yeni topraklarda, Dominiken biraderlerin Tezulutlan'a barışçı bir şekilde girmelerini görüşmelerle sağlamış ve o zamana kadar bir savaş alanı olan yere barışı getirerek adını *la Vera Paz* yapmıştı.

Kızılderililerin savunulmasının temelinde onların insan oldukları, sömürgecilerle aynı türden oldukları savı bulunur. Bu da Kastilyalıların şiddet eylemlerini meşrulaştırabilirdi, Las Casas'a göre, barbarlık çok istisnai olarak görülmektedir ve hiç kimse onlara Hıristiyanlığa geçmekten başka bir ders veremez, ancak bu geçiş kendi iradele-

riyle olmalıdır, Incil'in onlara bildirilmesiyle. Yeni dünya üzerindeki haklarını bildirmek üzere V. Charles'a yazdığı *Tratado Comprobatorio*'da (XVI. yüzyılın ortaları), Las Casas altını çizdiği bu ilk noktayı açıklar. "Kızılderililerin barbar olduklarını iddia edenlere, bu insanların köyleri, kasabaları, kentleri, derebeyleri ve kimi krallıklarında bizden üstün durumda bir politik düzenleri bulunduğunu söylemek isteriz. Yine aynı şekilde, Hindistan'ın (Amerika) herhangi bir yerinde insan eti yendiği ya da masumların kurban edildikleri söylenecek olursa, onlara binlerce fersahlık topraklarda bu suçların ne birinin ne de diğerinin işlendiğini kanıtlayabiliriz: Ne büyük İspanyol adasında, ne Küba'da, ne Jamaika'da, ne Yucatan'da, ne Florida'da, ne Peru'da ne de başka pek çok yerde."

Yerli geleneklerinin üstün nitelikleri Las Casas'ın, savlarının en geniş ölçüde yayılmaları için ve mücadelesini halka mal etmek için, Kastilya dilinde yazdığı *Apologetica Historia*'sında ele alınmıştır. İnka ve Aztek imparatorluklarıyla betimleyen 263 bölümlük bu devasa *corpusun* sonunda, yazar insan topluluklarının evrimleşebileceklerine dair inancını ifade eder, o dönemde böylesi bir inancı paylaşacak pek insan bulunmazdı oysa.

"Bu halklar, kentleşmiş ve akliselim sahibi olmakla övülen dünyadaki pek çok ulusa eşdeğer, hatta onlardan üstündürlük, düzeyleri hiçbirinin altında değildir. Yunanlara ve Romalılara eşdeğerdiler, hatta kimi gelenekleri bakımından, onlardan üstündüler bile... Onlar İngiltere'yi, Fransa'yı ve İspanya'daki bazı bölgelerimizi aşmışlardı (...). Dolayısıyla, içlerinden çoğu, kimi bölgelerde iyi yönetilen bir cumhuriyetin siyasal mükemmelliğine henüz erişmemiş olsalar da ve bazı kötü görenekleri bulunsalar da, yalnızca ahlaki doktrinimizi değil Hıristiyan dinimizi de benimsemeye son derecede açıktırlar. Kızılderili uluslarda rastlayabileceğimiz kusurlardan, barbar ve ölçsüz göre-

neklerden dolayı hayrete düşmemeliyiz, onları küçümsememeliyiz... (...) Ne kadar çok kötü yanı olursa olsun, hiçbir ulus Incil'e katılmaktan alıkonamaz (...). Dünyadaki ulusların çoğu, hatta tümü, çok daha tutarsız, mantıksız ve yoldan çıkmış durumda olmuştur... (...) Bizler bile, putatan atalarımızın zamanında, İspanyamızın her yerinde, yaşam biçimimizin barbarlığı ve geleneklerimizin sapkınlığıyla çok daha beterdik.”

Las Casas'ın gücü insancıl düşüncesinin yorulmaz bir propagandacısı olmasında yatar, bu ise, fetih havarilerinin ve fetihten yarar sağlayanların güçlerini kendisine karşı doğrultmalarına neden olmuştu, kaptanların, askerlerin ve ganimetlerle zenginleşen *encomenderos*ların (bölge yöneticileri). Bu sonuncularla, Meksika'da Chiapa'ya piskopos olarak atandığında karşı karşıya gelmişti, ancak daha sonra, Salamanca Üniversitesi doktorlarından yetenekli bir İspanyol avukatı edinmiş, avukat doktor Sepulveda, daha tehditkâr bir koalisyonun karşısında yer almıştı.

Las Casas ile Sepulveda arasındaki “Büyük Polemik”, Ağustos 1550'de, on dört katılımcının eşliğinde, San Gregorio manastırının şapelinde yapılan bir açık oturumun konusu olmuştu. Doktor Sepulveda, Las Casas'ın savlarına karşı, “Kızılderililere karşı savaş yalnızca yasal olmayıp ayrıca tavsiye edilecek bir şeydir, çünkü bu savaşı meşrulaştıran dört ayrı gerekçe vardır: 1. Kızılderililerin sapkınlıklarının ciddiyeti, özellikle putlara tapınmaları ve doğaya aykırı günahları. 2. Kızılderilileri köle eğilimli, barbar, İspanyollar gibi daha ileri düzeydeki insanların buyrukları altına girmeye mahkûm bir ulus haline getiren kaba zekâları. 3. İnancın gerekleri, çünkü Kızılderililerin boyunduruk altına alınmaları onlara Incil'i bildirme işlemi daha kolay ve hızlı kılacaktır. 4. Masum insanları öldürüp bunları kurban olarak sunmakla birbirlerine reva gördükleri kötülükler” şeklinde savlar öne sürmüştü.

Açık oturum Las Casas'ın lehine dönmüştü, çünkü Doktor'a konuşmasını yayımlama hakkı tanınmamıştı. Gerçekten de, Doktor'un savları hükümdarın çıkarlarının karşısında yer alıyordu, Kral fatihlerin elinden Kızılderililere keyiflerince davranma serbestliğini almak istiyordu -Kilise adına, Kızılderilileri olabildiğince doğrudan kendi boyunduruğu altına alabilmek için. İspanya kralları keşiflere "fetih" adının yakıştırılmasını artık istemiyorlardı. Hindistan (Amerika) Konseyinin başına, toplulukları "barışçı bir biçimde ve sevecenlikle" yönetecek adamları getiriyorlardı. Elbette "Kızılderililere barış getirmeli ve onlara kutsal öğretileri bildirmeliyiz, ancak asla onlara zarar vermeden." Hükümdarın hırsı ve amacı toprakları ve insanları kraliyete tabi kılmaktı, ancak daha başka bir yöntemle.

Açık oturum sömürgeleştirmeye ilişkin iki anlayışı açığa çıkartmıştı. Sepulveda'nın anlayışı Kızılderililerle İspanyollar arasındaki farklılıklar üzerinde ısrar ediyordu -bu da üstün olanların hâkimiyetini doğruluyordu. Avukat, böylece, Aristoteles'ten sonra, hiyerarşik bir toplumun ilkelerini savunmuştur -her zaman aşağı düzeyde tanımlanan farklılıkların tanınması adına. Eşitlikçi Las Casas'ın anlayışında ise, Kızılderililerle Hıristiyanlar arasındaki benzerlikler üzerinde durulmuştur ve herkes Hıristiyan olabileceğine göre, inançlıların erdemleri inançsızlara da yüklenmiştir. Dolayısıyla, İsa'nın Krallığı'nı genişletmeye yarayacak bu fırsat kaçırılmamalıdır. Las Casas için insanlığın gerçek çöpleri Hıristiyan olamayacak insanlardır, başka bir deyişle, "Türkler ve Araplar, yani Müslümanlar."

Başrahip Las Casas'ın yaptığı çağrılar İspanyol fatihleri üzerinde pek de etki yaratmamıştı -daha doğrusu, şair Camoens'in (1524-1580) Portekizli yurttaşları için söylediği sözlerden fazla bir etkileri olmamıştı:

"Hükmetmenin şanı! Ün dediğimiz şu gurura duyulan boş istek... Onur denen popüler bir rüzgârın alevlendirdiği

hileli zevk... (...) Mademki tüm sevgini bu çekici gurura veriyorsun, mademki kaba zulüme ve vahşete cesaret ve mertlik diyorsun, sana yaşamı veren bile onu yitirmekten onca korkarken, yaşamın küçümsenişinde olduğu kadar, hep küçümsenmesi gerekene mademki değer veriyorsun:

“-yanı başında sana gerekenden hep daha fazla savaşa-
cağın o İsmail oğlu yok mu? Arabistan'ın o lanetli yasasını
izlemez mi, eğer sen Hıristiyanlık inancından başka şey
için uğraş vermezsen? Daha çok toprak, daha çok zengin-
lik isteyecek olsan, onun bin kenti ve sonsuz toprakları
yok mudur? Zaferlerle yüceltilmeyi istesen, o silah bilimle-
rinde deneyimli değil midir? Ta uzaklarda başka düşman-
lar aramak uğruna evinin kapısına düşmanların yığılması-
na göz yumuyorsun, Kadim Krallığın insanlarını yitiriyor
ve bu gönüllü sürgünler onu zayıflatıyor... Şanın seni yük-
seltmesi ve şımartması uğruna sonu belirsiz risklere atılı-
yorsun...” (Les Lusiades)

SIYAH KÖLE TİCARETİNE KARŞI NEDENLER VE DUYGULAR

Bu üretim ve yeniden üretim kaynaklardan yükselen bir serap mıdır, bilinmez. Sömürge insanların korunmaları için yapılan ilk çağrılarla ikinci insancıl dalga arasında iki yüzyıllık bir zaman olduğu gözlenir... 1700'lere doğru ve sonrasında çok canlı olan gezi edebiyatının bu dalgayı yeniden ortaya çıkartmakta bir katkısı olabilir mi? Akla Bougainville, peder Lafitan, Raleigh geliyor...

XVI. yüzyıldaki ilk dalga Kilise adamlarını harekete geçirmişti ve bunların dertlerinin Kızılderilileri savunmak mı yoksa Kızılderilileri boyundurukları altına alan hükümdarları sorgulamak mı olduğu sorulmuştu: İşin aslı Hıristiyanlığın daha geniş kitlelere yaygınlaştırılması da olabilir, çünkü V. Carlos'un ya da II. Felipe'nin askerleri Kâfirleri

(Müslümanlar) katlederken, Kilise aynı tavrı sergilememiştir...

Oysa, iki yüzyıl sonrasında, kutsal mücadeleler ve İmparatorluk mücadeleleri sona ermişti, hem de iyiden iyiye, büyük devletlerin girişimleri karşısında Kilise artık güçsüzdü ve insancılık adına attığı çılgınlığın gücünü yitirmesiyle birlikte, varoluş nedenlerinden biri de yitmişti. Kilise artık ilkelerini kendine ait kare avlularda, misyonlara ayrılmış alanlarda, özellikle Florida ve Paraguay'da uygulamaya koyar olmuştur.

XVIII. yüzyılda, Kızılderililer ve siyahlar lehine yapılan insancıl çağrılarda da aynı belirsizlik gözlenir. Mrs. Afbra Behn'in başarılı romanı *Oroonoko*'da görüldüğü gibi, Surinam'da başkaldıran bir siyah sevimli bir biçimde ele alınmıştır (1688). Ancak köleliğe karşı hareketlerin kökeninde kölelerin acıma duygusu uyandırmaları vardır -daha çok Kilise adamlarının, özellikle de Metodistlerin ve Quakerların bu acıma duygusunun sonucu, İngiltere'de köle ticaretini suç sayma ve köleliği kaldırma kararı aldırılmıştı. Belirsizliğin temelinde, köleciliğin suç sayılması düşüncesinin kıtadaki filozoflardan -bugünün entelektüelleri- kaynaklanması durumunda, hedef alınan öğelerin bu işten doğrudan çıkar sağlayan sömürge yerleşimcileri ya da ticaret adamları olmasından çok, bu sömürgeci politikayı yürüten "despotik" hükümetlerin olması yatar. Çelişki esas olarak Fransız Devrimi sırasında ortaya çıkar.

Bu bakış açısından ve esas olarak XV. Louis'nin etkisiyle yapılmış olsalar da 1760'ta Rüzgâr-Altı Adaları'nda Emin olan Clugny'ye verilen talimatlarda bu belirsizlik görülmektedir. "Efendilerin kölelerine insancıl bir biçimde davranmaları konusuna dikkat ediniz... Bu konu, Ada sakinlerini yıkıma uğratacak, daha da önemlisi sömürge için tehlikeli olacak kahverengileşmeye (kölelerin kaçması) engel olacak en iyi yoldur." Martinique Valisi Kont d'En-

nery'ye ise şöylesi talimatlar gönderilmişti: "Majesteleri Ada sakinlerinin zencilerini beslemek gibi çok önemli bir görevi yerine getirmediklerinden haberdar olarak, (...) insanlığa ve hatta Ada sakinlerinin çıkarlarına aykırı böylesi suiistimler konusunda gereken tüm dikkatin gösterilmesini tavsiye eder" (Michèle Duchet, *Anthropologie et Histoire au siècle des Lumières -Aydınlanma Çağında Antropoloji ve Tarih*).

Başrahip Raynal'ın *L'Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes* (1770) (Avrupalıların iki Hindistan'daki Kurumlarının ve Ticaretlerinin Felsefi ve Politik Tarihi) başlıklı eseri, Las Casas'ın *Anıları* (1542) ve Frantz Fanon'un (1960) çeşitli yazılarıyla birlikte, sömürgecilik karşıtı manifestoların başlıcalarından biri olarak görülebilir. Bu eser hatırı sayılır bir başarı göstermişti ve ardıllarının çoğu bu eserden örnekler ve savlar alıntılamlışlardır -Raynal de çalışmalarında Las Casas'ın ve başkaca Kilise adamlarının yazılarından, Adalardaki durumla ilgili çağdaşlarının, Baron Bessner, Pierre-Victor Malouet ve diğerlerinin kaleme aldıkları raporlardan yararlanmıştı. Bir polemikçi olarak dili çok sertti, sömürge yerleşimcilerini ve hükümdarların politikalarını yerden yere vurmuştu.

"Ekvator çizgisini aştıktan sonra, insan artık ne İngilizdir, ne Hollandalı, ne Fransız, ne İspanyol ne de Portekizli. Yurdundan geriye kendinde kalan, yalnızca onun davranışına yetki veren ve bu davranışı gerçekleştirmesini sağlayan ilkeler ve önyargılardır. Zayıf olduğunda sürünür, güçlü olduğunda şiddet gösterir; elde etmek, zevk almak için acelesi vardır ve amaçlarına erişebilmek için her yolu denemeye hazırdır. O, ormanda evcil bir kaplandır. Kana susamışlığı tüm benliğini sarar. Avrupalıların tümü, hiçbir ayırım gözetmeksizin hepsi ortak bir hezeyanı, altına olan açlığı taşıdıkları Yeni Dünya'nın her yerinde kendilerini bu

biçimde göstermişlerdir.” (IX. Kitap, böl. I, Esquer Yay., s. 57)

Dört kitap sonrasında, aynı Başrahip Raynal büyük bir küçümseme içinde, hükümdarın adamlarını nasıl elde tuttuğunu anlatır: “Gemi azıya almış bir tayfun binlerce yerleşimciyi kendi evlerinin altında toprağa gömmüş olsa da, onlarla kapımızın önünde cereyan eden bir düelloyla ilgileneneğimiz kadar ilgileniyoruz (...). Açlığın getirdiği dehşetle Santo-Domingo'nun ya da Martinique'in sakinleri birbirlerini yiyecek hale gelseler de, onlara köylerimizin birkaçında hasadın bir dolu fırtınasıyla mahvolmasına göstereceğimiz ilgi kadar bir ilgi gösteriyoruz... Bu ilgisizliğin aradaki mesafenin uzak olması nedeniyle belirmesi oldukça doğaldır (...). Çünkü, hükümdarlar sömürge yerleşimcilerini kendi uyruklarından saymamaktadırlar... Bunu söylemeli miyim? Evet, söyleyeceğim, çünkü öyle düşünüyorum. Denizaşırı topraklarından bir bölümü sular altında kalsa, bu olay güçlü bir rakipleri tarafından istilaya uğramalarından daha az bir etki yaratır. Başka bir hükümdara ait olmamaları dışında, bu insanların ölmelerinin ya da yaşamlarının hükümdarların gözünde bir önemi yoktur...” (XIII. Kitap, böl. 12).

Raynal'den önce Fénelon, var olduğu her yerde fetih ruhunu ifşa eden ilk kişilerden biri olmuştu, ancak onun suçlaması ahlaki düzeyde kalmıştı. Öyle ki, Voltaire sömürgeler sorununa pragmatik bir yaklaşımda bulunarak bir yenilik getirmişti, devletin çıkarı bakımından lehteki ve aleyhteki noktaları değerlendirmişti: İspanya, diye not eder, sömürgelerde muazzam zenginlikler elde etmiştir, ancak yine sömürgelerde insanlarını kaybetmiştir. “Geriye, uğurböceğinin ve kınakının onca insanın kaybına değer olup olmadıklarını öğrenmek kalmıştır.” Bu sav, yüzyıllar boyunca, ta İngiltere'deki Gladstone'a kadar gelişerek yayılacaktı. Fransa'da, Raymond Cartier de özel hesaplarla bu

değerlendirmeyi yapacaktı.

XVII. yüzyılda, sömürge karşıtı savların karşısına, sömürge ticaretinin ve sömürgeleştirmenin avantajlarını ve yararlarını öven liberallerin ve merkantilistlerin savları çıkar. Bunun üzerine geliştirilen karşı savda, başka türden tehlikelere dikkatleri çekilir -öncelikle de, Boulainvilliers, Mirabeau ve Montesquieu'nün mahkûm ettikleri, metropollerin nüfuslarının azalması konusuna: İnsanların buldukları yerde kalmaları gerekir, aksi halde, hastalanırlar ve ölürlar ve ulus da böylece gücünden yitirir.

Fakat, sömürgelerdeki ekonomik çıkar da sorgulanmaya başlar: Bu konudaki savın babası William Petty'dir. *Siyasal Aritmetik* (1690) adlı eserinde, ilk kez İngiliz sömürgelerinin alacaklarını ve borçlarını kaydederek, harcamaların ve hasılatların hesabını ve hesap özetlerini yapmıştır. François Quesnay'nin Fransa için yaptığı bir bilançoda, ileriki yüzyıllarda zihinleri bıçak gibi oyan bir soruyu açıkça sormuştur -sömürgeler verimli midir?

Köle ticaretinin suç sayılmasına gelince, iş, ticaretin sınırlanması ve sonrasında yasaklanmasıyla son bulmuştur -buna rağmen köle ticareti yapılmaya devam etmiştir...

Sıkça olduğu gibi, en net ve açıklamalı teşhisi koyan Montesquieu olmuştu: "Avrupa halkları Amerika halklarını yok ettiklerinden, köle olarak Afrikalı halkları kullanmak zorunda kalmışlardır, bunca toprağı tarıma hazırlamak için çalıştırmak üzere" (*De l'Esprit des Lois*, XV. Kitap, böl. 5). Bu yazılanlarda siyahlara yönelik en ufak bir acıma duygusu yoktur: "Bu yaratıkların insan olduklarını varsaymamız olanaksızdır; onları insan varsayacak olursak, kendimizin de Hıristiyan olmadığımızı düşünmeye başlarız" (aynı eser). Siyahların kaderlerinin zalimliği konusunda, Voltaire, gerçekçi ve ahlaki bir betimleme yapar: "Bu zencileri Gine Sahili'nden satın alacağız (...). Bundan otuz yıl önce, güzel bir zenci için elli lira öderdik, yağlı bir

öküzün beşte biri fiyatına. Bu insanın maliyeti günümüzde, 1772'de, yaklaşık bin beş yüz liradır. Onlara insan olduklarını söylüyoruz, tıpkı bizim gibi, onlar için ölmüş olan bir Tanrının kanının bedelini ödediklerini söylüyoruz ve sonra da onları koşum hayvanı gibi çalıştırıyoruz. Onları hayvandan beter besliyoruz. Kaçmak isteseler, bir bacaklarını kesip yerine tahta bir bacak takarak, şekerkamışı ezme değirmenini kollarıyla çevirmelerini istiyoruz. Ve bütün bunlardan sonra, insan haklarından söz etme cüretinde bulunuyoruz!”

Alınan konumların belirsizliklerinin temelinde, dönemin anlayışına göre, siyahlara özgürlüklerinden söz etmeden önce, onların insan olmaya başlamaları beklentisi yatmaktadır. *La Société des Amis des Noirs*'m (Siyah Dostları Derneği) tasarısı da budur. Derneğin başında bulunan Jean-Pierre Brissot, “bu alçakça ticarete bir son verilmesini” dilemektedir elbette, ancak bu sonuca varana kadar, onlara daha yumuşak davranılmalıdır. “Siyah düşmanları bu Dernek hakkında son derece yanlış dedikodular yaymaktan zevk almaktalar, buna hemen bir son vermek gerekir. Derneğin amacının, sömürgeleri yıkıma uğratacak biçimde, köleliği bir kalemde yok etmek olduğunu yaymaktalar (...). Derneğin tek isteği köle ticaretine son vermektir, çünkü böylece, tarımcılar ellerindeki kölelere daha iyi davranacaklardır. Derneğimiz köleliğin kalkmasından yana olmadığı gibi, böyle bir öneriye karşı da çıkar. Siyahlar henüz özgürlük için yeterince olgun değildirler, onları buna hazırlamak gerekir...”

Brissot'nun girişimini ilginç kılan, insancıl kampanyayı uluslararası platforma taşımak isteyen ilk kişi olmasıdır. Derneğin dava ortağı, elbette ki, Londra'da Thomas Clarkson ve Grenville Sharp tarafından kurulmuş olan, *Köle Ticaretinin Kaldırılması Komitesi*'dir. Komitenin temsilcisi William Wilberforce Avam Kamarası'na seçilince eşi bu-

İnılmaz bir kürsüye sahip olmuştu. Komite, Brissot'nun Derneği için olduğu gibi, bir grup filozofu bünyesinde barındırmıyordu, fakat kökünde halk desteğine sahipti: Komitenin ortaya çıktığı kaynak, köle ticaretinin kaldırılması konusunu bir insanlık davası haline getirmiş olan Metodist Kilise'siydi, dava, Kilise'ye bağlı olanlar için bir yaşam nedeniydi. Komitenin yaşadığı ilk zafer, 1772'de Londra'da kazanılan bir davaydı: Bir yargıç, doğuştan gelen haklara ve İngiltere'de köleliği getiren hiçbir yasa ya da geleneğin bulunmamasına dayanarak, firar etmiş ve sonrasında efendisi tarafından İngiliz topraklarında yakalanmış bir siyah köleyi serbest bırakmıştı.

Birinci aşama: O günden sonra, kölecilik ve köle ticareti İngiliz denizaşırı topraklarında sürüp gitse de, metropolde ortadan kalktı ve siyahlar ve beyazlar aynı haklara sahip oldular; böylece, Büyük Britanya'da 15.000 siyah köle azat edildi. İkinci aşamaya 1787'de ulaşıldı. *Yoksul Siyahılara Yardım Komitesini* kuran Grenville Sharp, var olan İngiliz topluluğuna benzer Hıristiyan bir topluluk yaratmak üzere, Sierra Leone sahiline 411 "siyah" yerleşimci getirmişti. Ancak, eski deneyimlerinden ders çıkarmış olan bu siyahlar, toprağı işlemek ve Hıristiyan erdemlerini sergilemek bir yana, daha kârlı olan köle ticaretine koyulmuşlardı, bu arada kendi zaferleri için ilahiler söyler olmuşlardı. Girişim tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı, ancak ne Wilberforce, ne *The Baptist Missionary Society* ne de *The Church Missionary Society* köle ticaretine karşı mücadelelerini bırakmıştı. Nihayetinde köle ticareti, İngiliz Parlamentosu'nun 1807'de aldığı bir kararla, resmen yasaklandı.

Bu arada Sierra Leone, Napoléon tarafından fethedildikten ve İngilizler tarafından geri alındıktan sonra 1808'de, İngiltere Tacı'nın Kara Afrika'daki ilk sömürgesi olmuştu.

XVIII. yüzyıldaki hareket tümüyle insancıl nitelikteydi, Kölelere duyulan gereksinimin azalmasıyla ilgisi yoktu. Bunun kanıtı da, köle ticaretinin, 1807'den önce olduğu kadar bu tarihten sonra da son derece canlı olmasıdır. 1740-1830 yılları arasında görülen şekerkamışı ekimindeki ekonomik tepe noktasına bağlı olarak, köle ticareti de aynı dönemde en yüksek düzeyine ulaşmıştı. Ticaretin varış limanlarının Jamaika'da, Martinique'de ve Küba'da bulunmaları bir rastlantı değildi. 1830 yılına doğru, Afrika'dan hâlâ yıllık 60.000 kölelik sevkıyatlar söz konusuydu. Köle ticaretinin hacminin azalması, esas olarak, palmiye yağı üretmeleri için, siyahların Afrika'da tutulmalarının daha kârlı bir hale gelmesiyle başlar -bu değişim XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha belirgin hale gelir.

Fakat köle ticaretine karşı geliştirilen hareket gücünden pek bir şey yitirmez ve ilk simgesel edimler İngiliz âleminin içerisinde gerçekleşir. Freetown'un Sierra Leone'deki deneyimlerinden doğan düş kırıklıkları, kendi içlerinde, ileride gelişecek bazı filizleri taşıyordu: Köle ticaretine son vermek için Afrika'yı uygarlaştırmak gerekecekti...

Bunun dışında, bu döneme kadar köle ticareti, en azından Ekvator'un güneyinde -yani Brezilya'ya doğru- yasallığını korumuştur. Ve eski köle ticaretini, köleciliği ve sömürgelerde çalışma rejimini sorgulayan hareketler, Fransız Devrimi'nin dalgalarından doğan başka hareketler olmuştur.

SOSYALİSTLER VE SÖMÜRGE SORUNU

XVI. yüzyılda Kilise'den, XVIII. yüzyılda filozoflardan sonra, XX. yüzyılın başlangıcında, sömürgeci fetihler ve emperyalizm sorununu derinlemesine ele alanlar sosyalistler

olmuştur. 1871'de Enternasyonal ölü doğunca, konuya eğilen, ama yalnızca *profilden* eğilen, 1889'daki ikinci Enternasyonal olmuştur. Sosyalistlerin esas ilgi alanları işçi sınıfının çıkarlarıydı, sömürgecilik sorunları ancak işçi sınıfının çıkarlarıyla ilişkilendirilerek ele alınıyordu. Örneğin Fransa'dan Jules Guesde, 1881'de, Tunus'un fethine karşı çıkar, çünkü böylesi bir girişim burjuvazinin işine yarayacaktır, yalnızca burjuvazinin. Buna karşılık, İtalya'dan Turati veya Kautsky, fetihlerin geri kalmış ve asalak sınıfların -hanedanlar, askeri kastlar- istekleriyle gerçekleştirildiklerini açıkladıklarında, yayılmacığa karşı mücadele, sanayiciler ve işçiler gibi yükselen sınıfların gerçek çıkarları için mücadele anlamına bürünmüştü.

Bu sorunları doğrudan ele alan ilk sosyalist, Java'da yaşamış olan Hollandalı Van Kol olmuştur. "Orada, yaşamımın en güzel on altı yılını geçirdim, sevmeyi öğrendiğim yerliler, o tatlı, barışçı, her zaman köle, her zaman terk edilmiş, her zaman şehit edilmiş halklar arasında." Fransız sömürgeciliğinin (Tunus'ta) Hollanda sömürgeciliğine göre insanlığın bir başeseri olduğunu, çünkü Tunus'ta geleneksel kurumlara dokunulmadığını düşünüyordu. Almanya'da Bernstein, Belçika'da Vanderveede ve Fransa'da Jaurès ile sosyalist hareket "olumlu bir sömürgeci politika" yanlısı bir tutum içindeydi, yani burjuvaziye ait olmayan bir sömürgeci politika. İngiliz Hyndman, Hindistan'da sömürgeci sömürünün büründüğü biçimleri işaret ederek, daha ileri gidiyordu: "Müreffeh sınıflarımızın açgözlülüklerini beslemek için kaygısızca açlık üretiyoruz."

Ancak Van Kol, gelişmekte olan burjuva sınıfının yaşamsal çıkarlarına ve Avrupa'nın teknik düzeyine ulaşamamış halkların uygarlaştırılmaları gereğine dayanarak, sömürgeciliğin gerekliliğini savunurken, Polonyalı Karski gibi radikaller, her şeyden önce emperyalizmi suçluyorlardı. Hobson emperyalizmin ekonomik davasını gözler önüne

sermişti ve Lenin, daha sonra, aynı konuda *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*'ni yazmıştı. Bu söylemlerin hiçbirinde yerliye yer yoktu. Yalnızca Van Kol'un yaptığı tartışmalarda ilk kez bir Hintli söz almıştı, Dadabhai Naoroji, Gandhi'nin fikir babalarından biri: Tutkulu ve ilımlı olan bu seksenlik yaşlı adam, İngilizlerden, Hintliler tarafından en iyi şekilde uygulanabilecek türde ve İngiliz yönetimi altında, Hindistan'a *self-government*'i tanımalarını istemişti.

Fakat bu noktada da sosyalistler, kendi fikirlerinin Avrupa sınırlarını aştığı vehmine kapılarak, sömürülenin çok özel sesine kulak vermek ve sömürgeci iddianın özel niteliğinin bilincine varmak yerine, yeni partilerin kurulmalarından dolayı birbirlerini kutlamaya koyulmuşlardı.

Uzakdoğu'daki anlaşmazlıkların, Kongo'daki olayların, Alman Güneybatı Afrikasında Nererosların açlık felaketinin ardından, 1907 yılı Stuttgart Kongresi sırasında, sömürgeci sorunlar ve "sömürgecilik" gerçek anlamda tartışılmaya başlandı. Kimileri için, özellikle Almanlar, "sömürgeci düşünce sosyalist hareket tarafından izlenen uygarlıkların evrensel amacının ayrılmaz bir parçasıdır"; bu emperyalist akım E. David, Noske, Hildebrand tarafından canlı tutuluyordu. "Sömürgeler olmasa, Çin tarafından asimile edilebiliriz." Emperyalizmin kullandığı yöntemler elbette ki reddediliyordu, ama şiddetle değil: Önem verilen nokta, uygarlık adına, devletlerin gereksinimleriydi. Van Kol, Jaurès, Vandervelde ile birlikte bir ikinci akım sömürgeleştirmeyi tarihin bir olgusu biçiminde görerek, sömürgeler için, az ya da çok, uluslararası bir yönetimin düşünüyordu. Sömürgecilik bir gerçektir ve ona karşı mücadele etmek çok yıpratıcı olurdu. Konunun vurgulanan yanı sömürgelerde uygulanan barbarlığı ve bu düşüncede olanlar, sömürge yerlilerine bir babanın küçük çocuklarına göstereceği davranışla yaklaşıyorlardı. Taraftarlar, bu

halkları bağımsız kılma düşüncesini saçma buluyorlardı: "Sömürgeci politikaya olan muhalefetimiz, onun her türden kapitalizmin ve militarizmin dışında var olacak, uygarlığa yönelik bir hareket anlamı taşıdığını görmemize engel olmaktadır."

Ve nihayet solda, Kautsky ve Jules Guesde sömürgeciliğin bir ilerleme ögesi olduğunu reddederler: Sömürgeciliği mahkûm etmek tarihsel diyalektiğe karşı gelmek anlamına gelmez, ayrıca, başka yerlerde olduğu gibi sömürgelerde de demokrasi mümkündür. "Eğer bizler kapitalist sömürgeci bir politikanın karşısındaysak", der Kautsky -bu arada, sosyalist sömürgeci politikanın yandaşları, kapitalist versiyonu mahkûm ettiklerini yinelemekten vazgeçmezler, "aynı şekilde, olabilecek ya da düşünülebilecek her türden sömürgeci politikanın da karşısındayız demektir... Uygarlık götürme misyonu asla hükmetme ilişkileriyle örtüşmez. Halen sömürge durumunda olan ülkelerde bile muzaffer proletarya hâkim bir sınıf konumuna gelemez; tersine, yabancı bir ülkede proletarya her türden hâkimiyetten vazgeçer." Bu düşünceler yankılarını bulmuştu, özellikle Rusya'daki Müslümanlar arasında.

Genel anlamda, Enternasyonal'de tüm düşüncelerin arasından sıyrılarak öne geçen, her ülkedeki her sosyalist partiye emanet edilen, sosyalist bir sömürgeci politika fikri olmuştur. Konuyla ilgili tartışmalara Belçika'da, Fransa'da, vb. yerlerde devam edildi. Ancak Enternasyonal'in esas ilgisi ufukları karartmaya başlayan savaşın risklerine yönelmişti. Ve sömürgecilik sorunu anlaşmazlıkların temel kaygısı olmaktan çıktığından -1895-1905 arasında olduğu gibi-, uğraşlar listesinde ikinci basamağa düşmüştü.

Oysa, 1908'de Jön-Türkler'in iktidarı ele geçirmeleri, 1906'da İran'da ve 1911'de Çin'de yapılan devrim, Doğu halkları arasında bir özgürlük hareketinin varlığını hissettiriyordu. Bu durum Avrupalı sosyalistlerin yaklaşımlarını

zamanın bunalımına uygun bir dünya görüşüne doğru genişletmelerine yol açar, bu gerekliliği vurgulayanlar bir yanda Hollandalı “kürsücüler” -Pannekoek, Gorter- diğer yanda Lenin olmuştu.

Bununla eşzamanlı olarak, Batavia'da bağımsızlıkçı örgütlenmeler, Hindistan'da güçlü bir sendikal hareket, Bakü'de çok sayıda devrimci örgütlenme ortaya çıkar; öyle ki, Asya'daki bu “uyanış” sömürgecilik sorunu ile ulusal iddialar arasında bir bağ oluşturur.

Rus sosyalistler bu sorunların kavşağında ve durumu anlamak için İngiliz ya da Alman sosyalistlerine göre daha iyi bir konumda bulunuyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Rif Savaşı Fransa'da Komünist Parti'nin Jacques Doriot'nun önderliğinde canlandırdığı sömürgecilik karşıtı bir ateşin kaynağında yer aldı. Ancak genel olarak, Birinci Dünya Savaşı sırasında sömürge yerlilerinin gösterdikleri özveriler nedeniyle, hâkim düşünce sömürgeciliğin iyi bir şey olduğuydu -sömürgecilik “iyi ve sağlam askerler” ve Annamlı işçiler sağlamıştı. Sömürgecilik karşıtı söylem gücünü yitirmişti. İngiltere'de de durum aynıydı, oysa bu ülkede İşçi Partisi söylemi yeniden canlandırarak Hindistan'daki *self-government*'in ilerlemelerini savunmada kullanmayı bilmişti.

Fransa'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle komünistler tarafından yürütülen Çin-Hindi Savaşı karşıtı eylemden bağımsız olarak, Pierre Vidal-Naquet'nin yaptığı isabetli sınıflandırmaya göre, yeniden doğan sömürgecilik karşıtı düşünce biçimlerinden biri Dreyfus geleneğine ait olmuştur. Bu sömürgecilik karşıtı düşünce, cumhuriyeti ve demokrasiyi kuran ilke ve pratiklerin korunmasını hedef alır. Bu öğeleri hiçe sayan her türlü hareketin karşısında yer alırlar. Bu düşüncenin savaş sonrasındaki ifadelerinin ilklerinden biri, “sömürgeciliğin tüm kurbanlarına” yönelik, önsözü Claude Bourdet tarafından yazılmış olan

Pierre Stibbe'in *Justice pour les Malgaches*'idir (Madagaskarlılara Adalet). Eserde 29 Mart 1947 tarihinde geçen "olaylar" ele alınmaktadır -yani bir başkaldırı ve bunun bastırılması-, ayrıca, olayların ardından açılan davalardan ve 17 adamın mahkûm edilmesinden söz eder. Bu adamlar *Esprit* dergisinin Cezayir hakkındaki bir yazısı nedeniyle ayaklanmışlardı: "Fransız tarafında şiddet vardır: Arapların ırk olarak aşağı görülmesi, seçimlere hile karıştırılması, gelecektondu mahallelerinden sefalet, açlık nedeniyle göç; fiili bir baskı uğruna demokratik ilkelerin ikiyüzlü bir biçimde kullanılmalarında da sürekli bir şiddet hâkimdir... İtiraf etmeliyiz ki, bu şiddeti açığa çıkartmak için silaha başvurmaktan başka bir çare kalmamıştır."

Fransa'nın ışılıtlı imajına duyulan sadakatten dolayı, hiç kimse sömürgeleikten kurtulma hareketleriyle diyalogdan ve görüşmelerden yana bir politikayı meşru kılmak ve savunmak istemiyordu. 1953'te *Fransa-Magrip* komitesini kuran Louis Massignon, insancıl ve Hıristiyan sömürgecilik karşıtı düşüncenin bir başka yönünü sergileyerek, Hıristiyanlıkla Müslümanlığı birbirine yakınlaştırmamanın yollarını arıyordu.

Bu davranışları çok sayıda sosyalist göstermiştir. Alain Savary, PSU'nün kurucuları ve Cezayir'de savaş patlak verinceye kadar, Jacques Soustelle gibi reformcular -bu sonuncusunun davranışları daha sonra radikal bir biçimde değişmiştir. Cezayir savaşıyla birlikte sömürgecilik karşıtı akım genişleyerek güç kazanır.

Fakat acaba bu akım sömürgelerin bağımsızlıklarından yana mı olmuştu? Ve rolünü kavramakta ve bunu yönlendirmekte bir yanılsa düşmemiş miydi?

ENTELEKTÜELLER VE CEZAYİR SAVAŞI: YA SAVAŞTAN SONRA?

Savaşın ardından Cezayir'deki "olaylar" hakkında çıkan yazıları okuyunca, entelektüel sınıfın savaşa karşı harekete geçtiği duygusuna kapılırız. Az ya da çok entelektüellerin eylemi olarak tanımlanan bu hareketten tüm bir kuşak etkilenmişti: İster 121'lerin manifestosu olsun, ister Jean-Paul Sartre'ın eylemi olsun -bu savaş için "onun savaşı" sözü bile kullanılmıştı-, ister *France-Observateur*, *L'Express*, *Témoignage chrétien*, *Le Monde* gibi büyük basın organlarının rolü olsun, ister *Esprit* ya da *Preuves* gibi dergiler olsun. Gerçek şu ki, bu savaş çarpışma alanlarında olduğu kadar siyasal zeminde de yürütülmüştü; en heyecanlı açık oturumların, en fazla yorumlanan yayınların, en canlı yazıların -örneğin François Mauriac- konuları silahlı mücadele biçimlerine -işkence, terorizm- ilişkin olsa da. Yeni yeni çıkan yayınevleri bile -*Maspero*, *Editions de Minuit*- savaşı barutla beslemişlerdi.

Oysa görülen, bu entelektüellerin eyleminin ancak çarpışmadan sonra -siyasal çarpışma demek isteniyor- ortaya çıktığıdır; bu da Cezayir sorununu çözmek içindir, ama savaş başladıktan sonra ortaya çıkmıştır.

O zamandan beri Cezayirli yöneticiler, bağımsızlık için yapılan mücadelenin kronolojisini "FLN"leştirmeyi bilmişler ve ayaklanmanın başladığı Kasım 1954 tarihini "Cezayir Devrimi"nin tarihi olarak ilan etmişlerdir. Gerçekte esas savaş ancak 1955 yılının ortalarında başlamış olsa da, ülkenin geleceğine ilişkin siyasal sorunlar çok daha öncesinde kendilerini göstermeye başlamışlardı. Sorunlar, hiç değilse 1945'te Sétif'in bombalanmasından ya da 1947 yılında biçimlendirilen ve Nisan 1948'de hileli seçimlerle sonuçlanan Cezayir'in statüsünün şiddetle sorgulanmasından itibaren gün yüzüne çıkmıştı. Oysa, entelektüel

sınıfın ancak 1955'te uyandığı görülmektedir ve bu tarihe kadar birkaç istisna dışında Cezayir sorunundan tümüyle habersiz olarak, Arap iddialarına yabancı kalmıştır. Ancak 1956-1962 yılları döneminde, hatta bu dönemin sonlarına doğru, entelektüeller soruna daha çok karışmaya başlarlar -öyle ki, 1958'den sonra, entelektüellerin ilgilendiklerinin Cezayir sorunu mu, yoksa De Gaulle ve onun politikası mı, rejim ve kurumları mı olduğu anlaşılmaz olur. Ünlü *121'ler Manifestosu*'nun ancak 1960 yılı sonbaharında yayımlandığını söylemek yeterli olacaktır.

Entelektüeller döneminden önce, az çok sessizce geçirilmiş bir avukatlar dönemi vardır. Milliyetçilerle var olan temaslarından dolayı, anlaşmazlığın doğası ve değişik yanları hakkında daha gerçekçi bir görüşe sahip olanlar onlardı -Av. Pierre Stibbe, Av. Yves Dechezelles, Av. Renée Plason, Av. Jacques Vergès vb.- Bu hareketle eşzamanlı olarak, Cezayir sorunu konusunda tavır alan ilk entelektüeller dalgası onlarınki olmuştur (Robert Barrat, Claude Bourdet, Germaine Tillion vb. ve Jean Daniel'in röportajları). Ancak dalga Fransa'da kırılmıştı ve daha sonra büyük basın kuruluşlarının Mendès'in, Guy Mollet'nin ya da De Gaulle'ün lehinde ya da aleyhinde kopardıkları siyasal gürültünün içinde kaynayıp gitmişti. Oysa daha da öncesinde, ülkenin gerçekleriyle temas halindeki bazı entelektüeller Cezayir'de yazılar üretmişlerdi, ama seslerini Akdeniz'in öte yakasına kadar duyuramamışlardı. Bu yazarlar arasında André Mandouze, François Châtelet de vardı ve daha 1950'de *Consciennes Algériennes* adlı bir dergi kurmuşlardı, derginin komitesinde Abd El-Kader Mahdad ve Abd El-Kader Mimouni adlarında iki Arap ve Jean Cohen adlı İsraili bir *pied-noir* bulunuyordu. Dergi, çağrısında, "sömürgeleştirmeye ve ırkçılığa karşı, özgür, demokratik ve toplumsal bir Cezayir'den yana" olduğunu ifade ediyordu. Böylesi bir program elbette derginin yasaklanmasıyla son

bulacaktı, çünkü dergi ilk kez, doğal olarak “sömürgecilik karşıtlığının metropoliten düşünceden bağımsız olduğunu” saptıyordu, derginin tasarısı tüm Cezayirlilerin düşüncelerini sorunları için bir çözüm yolu bulmaya yoğunlaştırmalarını sağlamak yönündeydi. “Sorunların Fransa'daki çözümlerinin, dolaylı olarak, Cezayir'deki sorunları çözecekleri konusunda kimilerinin sahip oldukları tehlikeli ve hatalı düşünceyi paylaşmıyoruz.”

Soruna ilişkin bu tanı kuşkusuz o zamana kadar duyulanlar arasında en ileri noktadakiydi. Bu yaklaşım, 1950' de, hâlâ iktidara gelme yollarının açık olduğunu sanan ve Cezayir'in kaderinin metropolün kaderine bağlı kalmasını savunan Cezayirli ya da Fransız komünistlerinin düşüncelerinin karşısında yer alıyordu... *Consciences Algériennes*'in görüşü yine de Marksist bir bağlam içinde bulunuyordu, örneğin François Châtelet, sömürgeci rejimin yıkılması sorununun “sınıf mücadelesinin normal akışını altüst ettiğini” düşünüyordu. İslamın “milliyetçi mücadelede” temel bir ilke haline geldiğini gözlemliyordu. Son olarak da, Châtelet, PCA, PSU, MTLD, UDMA'nın (sırasıyla, Cezayir Komünist P., Birleşik Sosyalist P., Demokratik Özgürlüklerin Zaferi Hareketi, Cezayir Manifestosu Demokratik Birliği) birleştirici bir ilerleme olarak düşünülmesinin gerektiğini işaret eder, yoksa olanaksız ya da düşünülemez iki aşamalı bir süreç değil -önce ulusal, sonra demokratik özgürlük.

Fransız komünistleri ise çok çeşitli tavırlar koymuşlardı. Maurice Thorez 1939'da, “Cezayir ulusunun kendini tarihsel olarak kurgulamaya başladığını” gözlemlemişti. Fransız Cumhuriyeti'nin çabasıyla bu evrim kolaylaştırılabilir ya da buna yardım edilebilirdi. 1945'te, komünist bakan Charles Tillon, Sétif'i bombalarken aynı düşünceyi savunuyordu...

Oysa “genel olarak”, komünist sömürgecilik karşıtı

düşünce bir başka yörunge üzerinde bulunuyordu. Yine 1958'de, *Nouvelle Critique* yayınlarında, Jacques Arnault: "Cezayir sorunu diye bir şey yoktur. Zamanımıza ait bir sorunun Cezayirli bir yanı vardır" diye yazıyordu.

Ve nihayet, Üçüncü Dünyacı olarak adlandırabileceğimiz ve Fransa'da, ellili yılların sonunda, Jacques Berque tarafından temsil edilen bir başka akım daha vardı. Berque'e göre, sömürgecilik olgusu, sömürgeleştirme eylemi esas olarak bir "doğasından çıkartma" ürünü olduğundan, Avrupa dışında kalan uygarlıkların özgür gelişimlerine sekte vurarak "tarihe hile karıştırmıştır": Bu eylem, sömürmek için, ötekinin doğasını içten etkiler, onu tüm alanlarda -siyasal, sanatsal, dilsel- bir köşeye iter ve ötekini karartacak şekilde "saydamlığını" ortadan kaldırır. "Öteki, tarihinden kopartılmıştır, mirasından yoksun bırakılmıştır... ve hâkim olanın dayattığı modele göre kişiliğini yeniden kurgulamak zorundadır."

Bir anlamda, daha dile getirilmeden önce, bu Üçüncü Dünyacı söylem kimi öğelerini sömürülenlerin çılgınlıkla açığa vurdukları konuları ödünç alır, bu insanlar, ikisi de Antilli olan Aimé Césaire ve Frantz Fanon'dur. "Bana ilerlemeden söz ediyorlar", der Césaire, "gerçekleştirilen şeylerden, iyileştirilen hastalıklardan, yükseltilecek yaşam düzeyinden... Bense içi boşaltılmış toplumlardan, el konulmuş topraklardan, katledilmiş dinlerden, heba edilmiş sanatsal harikalardan söz ediyorum..." Söylemde Albert Memmi'nin (*Bir Sömürge İnsanın Portresi*) irdelemelerinden de izler vardır, şu farkla ki, Jacques Berque bunları tarihsel bir bakışın içine yerleştirir.

SÖMÜRGEÇİLİK KARŞITI SÖYLEMİN SESSİZLİKLERİ

Sömürgecilik karşıtı söylem de körlükten, görmeyi reddetmekten muaf değildir. Onun da, diğeri gibi, tabuları var-

dır. Bunlardan birkaçını tanımlamak kolaydır.

Kadınların Kurtuluşu

Örneğin bu söylem, sömürgeleştirme hareketinin Magrip'te ve Kara Afrika'da kadınların özgürleşmelerine yardımcı olduğunu görmezden gelir. Oysa, Annie Goldmann'ın *Les Filles de Mardochée* adlı eserinde ele aldığı gibi, üç kuşak Tunuslu Yahudi kadının yaşam kesitlerinde bu nokta açıkça görülür. Ele alınan ilk kuşakta, Fransız işgalinden önce, Elise, bir kadın özgürlükleri öncüsüyle evlenir. O sırada, kız denize açılan kapıdan önce yer alan bir gettoda, Hara'da oturmaktadır. Mahallede Yahudiler siyah, Araplar kırmızı şalvar giymektedir. Bir Arap bir Yahudiye her rastlayışında, başına üç tokat atmakta ve "Babanın ve büyükbabanın köleliği anısına" demektedir. Alışverişi yapanlar kadınlar değil erkeklerdi. Yahudi kadınlar tüm bedeni saran, ama yüzü açıkta bırakan dikdörtgen bir kumaş parçası olan *şafşari*yle örtünürlerdi. 1881'de Fransızların gelişiyle Elise korkar, çünkü Arapların ayaklanacakları söylenmektedir. Bunun üzerine, uzaklara kaçmak için bir kayık kiralanır. Küçük kız Ziza'nın çevresinde yalnızca Arapça konuşulmaktadır, eğitim yoktur, okul yoktur. Musa'nın yasasını ve dini öğrenmek için oğlanlar İbrani okuluna gitmektedir. Ziza, put diye nitelendirildiklerinden, taş bebek nedir bilmezdi. Bu arada, İsraili Birliği müdürü, Fransızcayı ve dikiş dikmeyi öğrenmeleri için bir kızlar okulu açmayı kararlaştırır. Mardochée, hahamların itirazlarına rağmen Ziza'yı bu okula gönderir. Ziza önlük giyer. "Avrupalılar gibi" giyinmiştir. Yani Elise okuma yazmayı Fransızca olarak öğrenir. Evlenirken Arap usulü giyinmiştir, ama çeyizi Avrupalıdır. Juliette -ikinci kuşak- ailenin gururu olur. 1890 yılında doğmuş ve babasının etkisi altında büyümüştür, 1920'de, Tunus'un ilk kadın avukatı

olur. Fakat evlenmesiyle birlikte geleneksel kadın rolüne geri döner. Üçüncü kuşakta Yahudi kadın özgürlüğüne kavuşur, metropolden biriyle evlenir.

Bir simge niteliği taşıyan bu öykü, Tunus'ta, Oran'da, Kazablanka'da pek çok Yahudi genç kadın tarafından yaşanmıştır.

Öte yandan, genç Müslüman kadın özgürleşmelerinin karşısına engeller çıkmıştır ve özgürleşmeleri kitlesel olmamıştır. Bu özgürleşme de sömürgeleşmeyle birlikte gerçekleşmiştir, ancak daha belirsiz bir biçimde ve rastlantısal etkilerle. Araplık ve onun savunulması adına, aileler Avrupalılaşmaya karşı direniyorlardı. Oran'daki Stéphane-Gsell Lisesi'nde, 1948-1956 arasında, ailelerinin *baccalauréatya* (lise olgunluk sınavı) kadar derslere devam etmelerine izin verdikleri kızların sayısı iki elin parmaklarını geçmiyordu.

Özgürlük mücadelesi sırasında, FLN'nin, bir kez bağımsızlığa kavuşulduktan sonra, kadının geleceğiyle ilgili söylemleriyle birlikte Cezayir'de yalancı bir özgürleşme hareketi başlatılmıştı: Bağımsızlıktan sonra düş kırıklıklarını, umutsuzluklarını, öfkesini güçlü bir biçimde ifade eden ilk kadın Assia Djebar olmuştu (*Les Femmes du mont Chenoua*)*

Fakat o zamanın sömürgecilik karşıtı, şimdinin Üçüncü Dünyacı söylemi bu sorun hakkında hâlâ ketum kalmayı sürdürmektedir.

Kara Afrika'da da, yine sömürgeleştirme sayesinde, örneğin Dahomey'de, kadınlar geleneksel toplum içindeki toplumsal faaliyetlerinde görece bir eşitlik kazanmışlardır. Yönetim burada da, kızlar için okullar açarak, erkekler

* Vietnam'da sömürgeleştirme, geleneksel ailenin tahribine katkıda bulunmuştur, bu da özellikle savaş sırasında olmak üzere, genç kadınların özgürleşmelerine yardım etmiştir.

için de olduğu ölçüde sınırlı bir biçimde, onların sorumluluk gerektiren faaliyetlere ulaşmalarına izin vermiştir: Öğretmenlik, hemşirelik, çeşitli memuriyetler -ki bu durum kadınların kabile ya da aile çerçevesinde var olan bağımlılık statülerini tersine çevirmiş ve bu anlamda da, onların özgürleşmelerine yardım etmiştir.

Avrupalı Olmayanların Irkçılıkları

Son birkaç on yılda Üçüncü Dünya'ya hale gelen sömürgecilik karşıtı gelenek Arapların köle ticareti ve kölecilik konusundaki rolleri ve sorumlulukları hakkında ve Arap ırkçılığı hakkında uzun süre sessiz kalmıştır.* Bu olguya karşı yürütülen mücadele sömürgeci emperyalizm için dayanak oluşturduğundan, olgunun "büyütüldüğü", abartıldığı, Livingstone'un Zanzibar üzerinden 21 milyon kölenin geçirildiği iddiasında rakamların "aşırıya kaçtıkları" düşünülebilmiştir. Verilen rakam kuşkusuz abartılıdır, çünkü gerçek sayının 3,5 milyonun biraz üzerinde olduğu değerlendirilmiştir. Yapılan çalışmalar ve derlemeler göstermiştir ki köle ticaretinin ve köleciliğin büyük bir çoğunluğu Atlantik üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu bir rastlantı olabilir mi?

İrkçilik konusuna gelince, başka hiçbir uygarlığın, kadın ve erkek köleler satın almak için on emir'de olduğu gibi, ya da edebiyatta *Bin Bir Gece*'de olduğu gibi, yargılarla besleyerek ırkların sınıflandırılmalarını onca titiz bir belirginlikle tanımlamadığını görürüz. "Zanj (zenci) kadınların pek çok kusurları vardır. Renklerinin siyahı ne denli ko-

* Fransa'nın 1900'den önce Annam'ın niyetleri karşısında Kamboç'a "koruması" nı getirmiş olması türünden sömürgeci argümanlarla alay eden sömürgeci karşıtı geleneğin, Vietnam'ın, bağımsız olduktan sonra XX. yüzyılın 60'lı yıllarında Kamboç'u yeniden ilhak etmeyi istemesini görmemekte ısrar etmesini de zikretmek gerekir.

yuysa, yüzleri de o denli çirkinleşir, dişleri sivrileşir (...). Dans ve ritim duygusu bu kadınların benliklerine kök salmıştır. Konuşurken sözleri ne denli anlaşılmazsa, bu kusur müzik ve dansla o denli örtülür. Derler ki, bir Zanji cennetten yeryüzüne düşecek olsa, düşüşü sırasında tempo tutar... Pis koktukları ve vücutları kaba saba olduğundan, kadınlarından hiçbir zevk alınmaz... Etiyopyalı kadınların vücutları hoş, tatlı ve incedir; vereme yatkın olurlar... Altın renkli bir tenleri, güzel yüzleri, hoş vücutları olan genç *Bujja* kadınları ithal edecek olursak, onları kız sünnetinden kurtarır ve zevkimiz için kullanabiliriz..." vb. 1802 yılında, bir (Fransız) tanık şöyle not eder: "Kahire'deki satışlar Avrupa'daki evcil hayvan satışlarına benzer... Alıcı etrafta dolaşarak seçimini yapar... Zenci erkek ya da zenci kadın yatakta çokça horluyor ya da yatağa işiyorsa, satıştan sonraki yirmi gün içinde bunlar iade edilip yerlerine yenileri alınabilir." O tarihlerde zenci bir oğlan 50 ile 100 İspanyol kuruşu, genç bir hadım 160 ile 200 İspanyol kuruşu arasında etmekteydi... (aktaran Bernard Lewis, *Race et Couleur en pays d'Islam -İslam Ülkelerinde Irk ve Renk*).

Doğu dünyasında, köle ticareti ve kölecilik, Batı'da aynı hareketlerin Hıristiyanlığa bağlı olmasından daha fazla İslam'a bağlı olmamıştır. Bu faaliyetlerin alanlarını genişleten Arap yayılcılığı, fetihçiliği ve sömürgeciliği olmuştur. Başlangıçta Arap olmak ve Müslüman olmak pratikte eşdeğer sayılıyordu, ancak İslam'a bağlananların sayısı arttıkça -çoğunlukla zorla- yeni bir kategori ortaya çıktı; Arap olmayan Müslümanlar. İlkesel olarak bunlar diğerleriyle eşitken, yine de bağımlı konumundaydılar, "yollarımızı temizliyorlar, ayakkabılarımızı onarıyorlar, giysilerimizi dokuyorlar." Melezler sorunu da ortaya çıkmıştı: Gerek Afrika'da, gerekse Güneydoğu Asya'da, az çok "ileri" düzeyde halklara rastlamış ve bunlarla karışmışlardı. İşte o zaman, kuşkusuz bu nedenle, Araplar açık renk deriyi uygarlıkla

eşdeğer tutmaya başlamışlardı. Bu durum, açık renkli köleler edinmelerine engel olmamıştı -Çerkezler örneği-, başka beyazlardan da köleler edinmişlerdi, ama bunlar Hıristi-yandı. Özgür doğmuş Müslümanların ve Müslüman bir devletin himayesi altında yaşayan Müslüman olmayanların köleleştirilmeleri yasak olduğundan, X., XII. yüzyıldan itibaren, kuzeyde Avrasyalı, güneyde Kara Afrikalı kölelerin ithali başlamıştı.

Böylece, “uygar olmayan” dış dünya Araplar için ve sonrasında Osmanlılar için bir köle deposu haline gelmişti. Durum böylece XIX. yüzyıla kadar sürdü ve Tunus 1846'da, “Fransız işgali” altında yapılan bir işlemle, köleliği ortadan kaldıran ilk devlet oldu. Türkiye'de süreç 1830 yılında başladı, işe önce beyazlarla başlandı -Gürcüler ve Çerkezler-, sonra sıra Hicaz'daki siyalara geldi (1857). Arap dünyasının kimi yerlerinde kölecilik yine de canlı kaldı. Suudi Arabistan'da kölelik 1962'de kaldırılırken, Moritanya'da bu tarih tam... 1980'dir.

Bu durum, köleciliğin Doğu'da az iz bıraktığının bir göstergesidir belki de, çünkü Müslüman dünyasına götürülen siyah erkeklerin büyük bölümü hadım olarak iş görüyordu. Hadım edildikten sonra çıkan ürünün değerlendirilebilmesi için, bu işlemle siyah tacirler ve Arap tacirler ilgilmiyorlardı... Sömürgecilik karşıtı kara efsane bu konu üzerinde pek durmamıştır.

Günümüzde, kara efsane de pembe efsane de önemlerini yitirmişlerdir. Ülkelerinin kaderi hakkında kendilerine sorular sorarken, sömürgeci vesayetinin etkilerinin sanıldığı ölçüde kötü olmadığını düşünen Afrikalılar vardır: Otuz yıl sonrasında, sömürgecilik yaşanan tüm iflaslardan sorumlu tutulamamaktadır. Gerçekte umutları yerle bir eden, bağımsızlıklarla dünyadaki ekonomik birleşmenin kafa kafaya çarpışmasıdır, fakat Kamerunlu bir kadın,

Axelle Kabou "Afrika'nın, özünde, gelişmeye karşı çıkıp çıkmadığını" sorgulayabilmiştir. Diğer yandan, yüzlerce yıllık kabilecilik yığınsal olarak bağımsızlığa geçmeyi olası kılan bir veri olmayı becermiştir. Aynı biçimde Magrip'te, duraklama yalnızca sömürgeciliğin ve onun etkilerinin bir sonucu değildir, sömürgecilik Arap-Müslüman kimliğindeki çalkantının da tek sorumlusu değildir. "Avrupa Aydınlanma çağının felsefesine girerken, Magrip tekke şeflerinin ve yerel azizlerin liderliğinde, dilsel ve etno-kültürel bölgelere, adacıklara bölünüyordu" (Muhammed Arkoun).

Buna en güzel karşı örnek, XVII. ve XIX. yüzyıl arası Japonyasıdır, Batı'ya karşı koyabilmek için Afrika'ya oranla çok daha az silahlanmıştı -ve bunu başarmıştı.

Tersine, sömürgeci ruhun havarileri anımsamalıdır ki, 1960 yılında Belçika Kongosunda yalnızca iki lise mezunu vardı. Fransa Nijer'e ve Mali'ye miras olarak % 95'lik bir okuma yazma bilmeyenler ordusu bırakmıştı, bu ülkelerde yürütülen sömürgecilik "suçlardan ve iyi niyetlerden örülü bir yamalı bohça" üretmişti, yeni-sömürgecilik ise çıkarıcı yardımlardan öte bir şey yapmamaktadır.

Ancak, sınamasının yapılacağı üzere, sorunlar bundan daha karmaşıktır...

VI. BÖLÜM

Yenilenlerin Bakışı

İşgalin darbesi, yok edilmiş olmasalar da boyun eğmek zorunda bırakılan tüm halklara inmiştir. Fakat, darbenin şiddeti her yerde aynı olmamıştır. Darbe Amerika kıtasında diğer yerlere oranla daha şiddetli olmuştu, çünkü binlerce yıldır dünyanın geri kalan bölümünden yalıtılmış olan Kızılderililer başka halkların varlıklarından habersiz bulunuyorlardı. Kızılderililer “insan görünümlü ve bilinmeyen canavarların üzerinde oturan” bu yaratıkların görüntüleriyle dehşete kapılmışlardı ve bu işgalcilere karşı nasıl bir tavır alacaklarını bilemiyorlardı -birleşsinler mi, kardeş mi olsunlar, düşman mı olsunlar? Ancak, denenen tüm yollardan yalnızca biri baskın çıkmıştı: dehşet bakışı.

AMERIKA KITASINDA İŞGALCİLERİN YOL AÇTIKLARI TRAVMA

Meksika'da da, Peru'da da böylesi bir felaketi haber veren

kehanetler yapılmıştı. Örneğin, Mayalarda, *Chilam Balam*'da yer alan bir kehanet beyazların gelişini önceden görmüştü:

“Toprak alev alacak ve gökyüzünde büyük beyaz halkalar olacak. Acı fişkıracak ve bereket kaybolup gidecek. Toprak alev alacak ve zulüm savaşı alevlenecek. Çağ çok ağır çalışmaların içine gömülecek. Her ne olursa olsun, bu görülecek.

“Bu, ızdırabın, gözyaşlarının ve sefaletin zamanı olacak. Gelecekte olacak olan budur.”

Peru'da da, beyazların gelişinden önce tuhaf olaylar yaşanmıştır: Birbiri ardınca yinelenen yer sarsıntıları, ufukta ortaya çıkan ateş sütunu, yıldırımla harap olan tapınaklar, kuyruklu yıldızların geçişleri... Tüm bu durumlarda önemli olan nokta kuşkusuz And Dağları'nda da, Meksika'da da işgalcilerin bekleniyor olmasalar da en azından öngörülebilir olduklarıdır. Montezuma İspanyolları beklenen tanrılar gibi kabul eder: “Efendim, evinizdesiniz”, der Cortez'e, Andlar'da ise, Titu Cusi *Vakayinamesi*'ne göre, İspanyollar geldiğinde bunlar *Viracochaslar* sanılmıştır, yani Tanrı'nın oğulları.

Histoire de Lynx'te (Vaşagın Öyküsü), Claude Lévi-Strauss, Kızılderili söylenlerinde ikitarafılığın hâkim olduğunu, bunun suyu ve ateşi, gökseli ve yerseli karşı karşıya getirdiğini, bir Kızılderilin bir Kızılderili olmayanın olmasının çok doğal olduğunu ve mükemmel bir ikizlik var olmadığına göre, taraflardan biri güçlüyken diğerrinin zayıf olması gerektiğini açıklar. “Bu ikitarafılık belki de böylece kendimize sorduğumuz bir soruya bir açıklama getirmektedir: Nasıl oluyor da Yeni Dünyanın fethi sırasında, Kızılderililer beyazları sanki bekliyorlarmış gibi davranıyorlardı, daha da iyisi sanki onları tanıyorlarmış gibi davranıyorlardı?” *Demiourgos*'un (Büyük Yaratıcı) Kızılderilileri yarattığı andan itibaren, buna simetrik ve karşıt

bir şeyin daha yaratılmış olması gerekirdi, bu da, Azteklerin Cortes'in önünde secde etmelerini ve 20.000 İnka'nın 160 İspanyol karşısında hareketsiz kalmalarını açıklar.

Günümüzde dahi, Kanada'daki kimi Kızılderililer beyazların gelişlerinden ya da varlıklarından değil, beyazların Kızılderilileri dışlamış olduklarından şikâyet ederler.

Meksika'da ve Peru'da, bir felaketin unsurları olarak, işgalci yabancıların bu gelişlerini haber veren kehanetler bulunduğundan, düşünce biçiminde, işgalin dinsel, hatta kozmik bir karakteri bulunsa da, İspanyolların tanrısallıklarına olan inanç hızla yok olmuştu. Ancak, işte bu inançtır ki, Inkaların ve Azteklerin davranışlarını ortaya dökmüştür. Bir olay buna tanıklık eder: Pizarro Cuzco'ya yaklaştığı sırada, Callcuchima tarafından Quizquiz'e gönderilen bir mesajı ele geçirir. Mesajda şu önemli bilgi yer alıyordu: İspanyollar ölümlüydü.

Kızılderililerin inançlarını ilk sarsan fatihlerin zalimlikleri olmuştu: Altın karşısındaki tutkuları, savaşlardaki zalimlikleri, savaştan sonraki davranışları. Bu konuya Meksikalılar tarafından betimlenen bir kuşatma sahnesi tanıklık eder. Ama özellikle İspanyolların düşmanlarına mikrop bulaştırma ve onları hasta etme kapasiteleri Kızılderilileri sarsmıştır...

“KARŞILIKLI HASTALIK AKTARIMI”

“O zamanlar hastalık yoktu, ne ateş, ne kemik hastalığı ne de baş hastalığı... O zamanlar her şey yerli yerindeydi. Geldiklerinde, yabancılar her şeyi değiştirdiler.” Bu şikâyet, Eski Dünya'nın hastalıklarının Amerika kıtasında Avrupa'ya oranla, daha fazla ölüme neden olduğunu anlatır. Bir Alman misyonerin XVII. yüzyılın sonlarında yazdığına göre, “Kızılderililer öylesine kolay ölüyorlar ki, daha bir İspanyolu gördüklerinde ya da kokusunu duydukların-

da, yaşamdan ölüme geçiveriyorlar” (A. W. Crosby Jr. *The Columbian Exchange*, s. 36-37). Meksika'da ve Peru'da on beş kadar hastalık salgını halkı kırıp geçirmişti. Oysa İspanyolların hastalığa bu kadar çok yakalanmadıkları anlaşılıyor. “Hastalığın verdiği öfkeyle, kimi Kızılderililer İspanyollar için yapılan pidelere hastalıklı kan zerk ediyorlardı, fakat kayda değer bir sonuç elde edilemiyordu.” Aynı olguya Florida'da da rastlanmıştı; Thomas Hario, New-England'da ya da Fransız Kanadası'nda Avrupalıların geçmelerinden sonra, Kızılderililerde ölüm vakaları görüldüğünü yazar: Avrupalılar beraberlerinde kızamık, grip ve çiçek, hatta tifüs getiriyorlardı, ancak kendileri bu hastalıklardan fazla etkilenmiyorlardı. Büyük Antil Adaları'nda Arawak yerlilerinin yok olmalarının, İspanyolların gelişleriyle yapılan katliamlarla olduğu kadar, bu hastalıklar nedeniyle de olup olmadığı sorusu akla gelmiştir; yapılan kötü tedaviler Kızılderililerin hastalığa karşı daha zayıf bir hale gelmelerine yol açmamışsa elbet. Fakat bu varsayım Meksika'da, basit halkın olduğu ölçüde, Aztek prenslerinin ve Peru'da büyük miktarda askeri şefin çiçekten ölmeleleri durumunda geçersiz kalmaktadır.

Kafalarda esas şaşkınlık yaratan, hastalıktan çok fatihlerin hastalıklara karşı gösterdikleri dirençti. Tanrılar İspanyollara “kendilerinin taşıdıklarından farklı bir kalkan vermişlerdi... Şu gemilerle, şu atlarla gelmişlerdi ve görünen o ki, ölüm nedir bilmeyen insanlardandı” Oysa örneğin Mayalar, ölüme mahkûmdular... “Akbabaların gözledikleri şu kokuşmuşluk.” Ölmek için doğmuşlardı (*Cakchikels Yıllıkları*, aktaran Crosby).

Bunun tersine, Christophe Colomb'un yoldaşlarından Martin Alonzo Pinzon, Amerika'dan henüz evine dönmüştü ki, frengiden öldü. Ve Sevilla ve İtalya yoluyla -“Napoli hastalığı”- hastalık tüm Avrupa'ya yayıldı. Hastalık, yaklaşık 1526 yılına kadar genellikle ölümcülken, XVI. yüzyılın

ikinci yarısından itibaren etkileri azalmıştı. Bu, Kızılderililerin alışmış oldukları yerli bir bulaşıcı hastalıktı, anlaşıldığı kadarıyla Avrupalı erkeklerin Amerikan kadınları ve doğasıyla temaslarından geçiyordu. Hastalık, denizcilerin çok sayıdaki ve çeşitli cinsel faaliyetleriyle aktarıldı ve Seylan'a kadar yayıldı.

Amerika kıtasında fetih darbesine -önceden tasarlanmış olmasa da- soykırım denilebilecek katliamlar eşlik etmişti, özellikle kimi adalarda yerli nüfus tümden yok edilmişti. Fakat mikrobik darbenin bu "nüfus felaketinin" ana elemanı olduğu anlaşılıyor, en azından ovalarda ve bağışıklık olguları etkili olmaya başlamadan önce. Örneğin Meksika'da, yaylalardaki Kızılderili nüfusu 1519'da yirmi milyon kadarken, 1650'de ancak iki milyon Kızılderili sayılabiliyordu. Fakat bu eğilim sonradan tersine döndü (Benassar, 1492, *un monde nouveau?*, s. 246).

YAPININ BOZULMASI VE DİRENİŞ BİÇİMLERİ

1582-1586 yılları arasında hazırlanmış olan ve başlangıçta *Relaciones geograficas de Indias*'ın bir belgesi olan bir soru listesine verilen yanıtlar Kızılderililerin yaşamakta oldukları nüfus dramının tümüyle bilincinde olduklarına tanıklık eder. Olgunun nedenleri arasında savaşı, salgın hastalıkları, göçleri, aşırı çalışmadan kaynaklanan ölümleri sayarlar... Bu arada tuhaf yanıtlar da vardır ve Nathan Wachtel bunun korku sonucu mu yoksa hoş gitmek için mi söylendiğini bilemez: Eskiden şimdikine göre daha kötü besleniyorlarmış, eskiye göre şimdi daha fazla özgürlükleri varmış. Üstelik eskiden alkolizm yokmuş... Çünkü Meksika'daki *pulque* ve Andlar'daki *chicha* içkileri yalnızca dinsel bayramlarda içilirdi. Artık örnek alınanlar İspanyollar olmuştu ve eski yasaklar ortadan kalkmıştı, özellikle de "İspanyolların gelişiyle birlikte başlayan" koka ekimi.

Böylece, Kızılderili toplumun yapısı fetihle birlikte büyük ölçüde bozulmuştu. Örneğin, Cuzco yakınlarındaki Inkalarda etnik grupların temelini ayllu adı veriliyordu (Meksika'daki *Calpulli*'nin benzeri). Bunlar genellikle bir-biriyle bağlantılı olmayan topraklara kolektif bir biçimde sahip olan belli sayıda aile soylarının endogam biçimde bir araya geldiği bir çekirdeği oluşturlardı. Çok sayıdaki çekirdekler birer birlik oluşturlar ve devlet de, bu piramidin her düzeyinde dönemsel olarak değişik tipteki toprakların (mısır ekimi, patates ekimi, otlaklar vb.) yeniden dağıtımını sağlayarak, bu birliklerin en tepesinde yer alırdı. Her ailenin bir toprak parçası hakkı bulunurdu ve aileler arası hizmet alışverişleri de belli bir düzenle yapılırdı. Bu sistem örgütlenmenin yapısal temelini oluştururdu ve her ayllu, ayrıca *mita* hizmetine Inka toprakları üzerinde ve Güneş toprakları üzerinde zorunlu çalışmalara katılmakla yükümlüydü. İspanyollar, dağın altından yukarılarına doğru serpilmiş olan o "düşey adalar zincirini", kendi paylarına *encomiendas*larını almak için, bu birliği yıktılar ve halkların yer değiştirmelerine yol açtılar. Diğer yandan, para ekonomisinin ve yeni vergi biçimlerinin -yani madenlerde zorunlu çalışmanın- devreye girmeleri sistemin dengesinin yitmesiyle sonuçlandı. Cortiz de Zuniga'nın 1562'de yaptığı bir ankete göre, İspanyolların gelişinden önce, Chupachoa yerlileri Inka'ya bir tekstil vergisi vermek zorundayken ve Inka bunun için gerekli hammaddeyi, yünü kendi verirken, *encomendero* pamuklu giysiler istiyordu ve Kızılderililer bunun için gerekli hammaddeyi kendileri üretmek zorundaydı. Bu türden vergiler öylesine ağırlaşmaya başlamıştı ki, Kızılderililer daha o zamandan yaşayabilmek için kendi topraklarını ekecek zaman bulamamaktan şikâyet etmeye başlamışlardı.

İspanyollar kendilerini Inka'nın yerine koyarak, eski iktidar ve alışveriş sistemini kendi çıkarlarına kullandılar,

ancak temel oluşturan alışverişte karşılıklılık ilkesini bir yana bırakarak. Tüm bunlara bir de durmadan artan gümüş vergisi eklenmişti. Ancak Kızılderililer, yaklaşık otuz yıl boyunca Potosi madenlerinde belli bir hasılatı kendilerine ayırdıkları ve işgalcilerin bir türlü kontrol edemedikleri kendi maden çıkartma yöntemlerini dayatmayı başarmışlardı. Ancak 1574 yılında, bir alışım tekniği uygulamaya konulunca, İspanyollar Kızılderililerin gümüş üretimi üzerinde kurdukları kontrolü kırabildiler. Kızılderililerin hiçliğe doğru gitmelerine yol açan yeni bir çağ başlamıştı.

Gümüşün taşınması, Pizarra ile Almagro arasındaki savaşlar toplumsal çözülme sürecini hızlandırmıştı, pek çok Kızılderili böylece geleneksel üretim döngülerinin dışında kalmıştı. Bu *forasteroslar* (özgür marjinaler), toprakla her türlü bağları kopmuş, fakat özgür olduklarından daha üst bir statüye sahip bulunarak, ileriki yüzyıllarda sorun olacaktı, çünkü *hacendadoslar* onları ele geçiremiyorlardı. İspanyollarla vergi ödemesi gereken diğer Kızılderililer arasında aracılık rolünü oynamak zorunda bırakılan eski soylular da buldukları toplumsal basamaktan düştüler.

Özellikle 1536'da, ayaklanmalar baş göstermişti. İspanyollarla işbirliği yapmış olan Manco, "bunların Tanrının oğulları değil de, Şeytanın oğulları oldukları" bilincine varmıştı. 1560'ta, 1571'de ve özellikle 1781'de son İnka II. Tupac Amaru'nun Cuzco'da tüm halkın gözleri önünde asılmasıyla son bulan duraklamalar olmuştu. Kahramanın adını taşıyan büyük bir film 1980 yılında olayı yeniden canlandırıyor: Yenilenlerin görüşünü dile getirdiğinden, filmin gösterildiği Peru'daki sinema salonlarını Kızılderililer dolduruyordu.

Kızılderililer fatihlere boyun eğmiş olduklarından iklim koşullarının elverişli olduğu yerlerde İspanyollara yönelik kimi tarım ürünleri üretmişlerdi -portakal, incir,

özellikle buğday vb.-, ancak yenenlerin arkasından kendi geçim ekonomilerini korumuşlardı.

Meksika'dakine nazaran, fatihlerden daha yalıtılmış durumda kaldıkları Andlar'da, Kızılderililerin dinsel geleneklerine ve dillerine olan bağlılıkları daha güçlü olmuştur. Meksika'da ise, en azından sömürgeleşmenin başlarında, Hıristiyanlık için tutkulu bir tavır bile göstermişlerdir. Ancak Peru'da bu asla böyle olmamıştır, yerel Tanrılara bağlılık olgusu toplumsal parçalanmanın ve çözülmenin baş ögesi olmuştur. Fatihler tarafından yapılan mezarlıklara gömülen ölülerini topraktan çıkartıp uzaklara, gelenekleri uyarınca yakmaya götürüyorlardı. Dıştan bakıldığında, Hıristiyan göreneklerine uyar gibi görünüyorlardı, ama gerektiğinde kendi kutsal alanlarına bir haç dikme pahasına, kendi inançlarını koruyorlardı. "İspanyollar yerel tanrıları Şeytanın tezahürü olarak görürken, Kızılderililer Hıristiyanlığa bir tür putataparlık gözüyle bakıyorlardı" (Nathan Wachtel). Peru Kızılderilileri Hıristiyanlığı kendi kültürleri içine almakla birlikte, kültürlerini yaymışlardı: Karşılıklılık ilkesine dayalı toplumsal edimlerini sürdürdüler. Diğer yandan, uzamı temsilen anlatmak için, kendi kültürlerine ait yöntemleri kullanmaya devam etmişlerdir. Örneğin, evrenin resmini yaparken, birbirlerini eğik bir biçimde kesen iki eksen çizerek ortasına güneş yerine Kastilya Krallığını koyuyorlardı.

İspanyola karşı direniş ve Hıristiyanlığa karşı direniş Meksika'da başka biçimlere de bürünmüştü.

Meksika'da

Burada, sömürgeleştirme hareketinden mi, yoksa imgeselin Batılılaşmasından mı söz etmek gerekir? Meksika'da, her durumda, imgeleme ve resimle ifade yöntemi soylu çevrelerde korunan sözlü belleğe bir destek görevi görür-

dü. Serge Gruzinski, "resimlerin" belli bir biçime indirgenemeyecek özgünlükleri olduğunu göstermiştir, çünkü resimler, aynı plan içerisinde savaşları, mucizeleri, tanrıları, vergi sistemini, malların bir yerden diğerine taşınmalarını bir arada betimlemekteydi. Imge kendince bir iktidar aracıydı. Oysa İspanyol usulü krokilerle, ilk değişikliğe uğrayan uzam olmuştu, bu da, renklerde bir yoksullaşmaya yol açmıştı. Bir süre sonra, çizgisel sürekliliğindeki üstünlükle, Batı yazısı ve anlatım kuralları, "resimlendirmeler" in yerine geçti.

Uzamanın temsilinin Batılı bir üslup kazanmasının yanı sıra geçmiş zamanın algılanmasında da bir değişiklik olmuştu: Ortak bir kimliğin temeli olarak, geçmiş zamanın yeniden okunması, Puebloya (yerli halk, e.n.), Hıristiyanlığın ve İspanyolluğun meşru kıldırılması eğilimi vardır. Fakat birbirine benzer epizodların yinelenmeleri, söylemlerin yavanlıklarıyla desteklenerek zamanın döngüsel bir kavranışının hâlâ yaşadığını yansıtır: İspanyol öncesi dönemlerle sömürge dönemleri birbirinin içine girmiştir.

Diğer her türlü edimden daha çok putataparlık sömürgeleşmeye direnmiştir ve burada, Kızılderilileşen Hıristiyanlık olmuştur: Yine de, putataparlık Kilise'den bazı öğeleri ödünç almıştır, Teslisle ilgili formüller gibi, haç çıkartma jestleri gibi. Oysa yavaş yavaş putataparlık, yerli Hıristiyanlığın lehine, alanlardan çekilmeye başlar. Tanrı-insanların yönetimi altındaki yerliler, Mesihçi hareketlerin radikal biçimlerini edinerek, sömürge iktidarına karşı kâfirlerin, yani İspanyolların, bertaraf edilmelerini ilan ederler. Böylece, sömürgeye özgü putataparlık ile yerli Hıristiyanlık arasındaki bağlantıyı büyücülük sağladı.

SAO TOME'DE VE PERU'DA FOLKLORUN İFŞA ETTİKLERİ...

Fetih hareketlerine direnişin en son biçimi olan imgeselin indirgenemez bir bölümü yaşamayı sürdürebildi. *Fetih Dansı*'yla Peru'da, Guatemala'da ve *Tchiloli*'de ya da Portekiz'in Kara Afrika'daki en eski sömürgesi, Sao Tomé'de *Imparator Charlemagne'in Trajedisi*'yle kendini gösterir.

Atahualpa'nın ölümü ve fetih dansı hakkındaki ilk yapısal irdelemeyi Nathan Wachtel'e borçluyuz. And Dağları Kızılderilileri arasında son derece yaygın olan bu şiirsel ve koreografik tema, arkaik *quechua* dilinde yazılmış bir parça olup, XVI. yüzyıldan beri oynanmaktadır. Oyunun temsili bir Hıristiyan bayramıyla, Karnavalla çakışır. Oyuncular iki bölüme ayrılır, Kızılderililer ve İspanyollar: Kızılderili prensesler koroyu oluşturarak işlemeli beyaz giysiler giyerler; günümüzde, prestijlerini artırmak için güneş gözlükleri de takmaktalar. Inka rolündeki oyuncu elinde kırmızı yünden örgülerle süslü bir asa taşır ve bununla metal bir plakaya vurur. Tanrısal kişiliğin yanında ayı postuna bürünmüş bir oyuncu bulunur. Karşıda, İspanyol rolünü oynayan Kızılderililer, başlarında Fetih zamanında kullanılanlara benzer miğferler, sırtlarında bağımsızlık dönemine ait zırhlar ya da günümüz ordularına ait üniformalar taşır.

Oyun bir tehdidin ilan edilmesiyle başlar: Son Inka Atahualpa prenseslere kendisini rahatsız eden düşü anlatır: Güneş'i, babasını, siyah bir dumanla kaplı görmüştür. Tam bu sırada, krallığını yıkmaya gelen sakallı, metal giysili savaşçıların geldikleri haber verilir.

Derken, hizmetkârlar ve yaverler düzeyinde gerçekleşen ilk temaslar olur. Oyunun ortasındaki epizodda, Kızılderili şefle İspanyol şef karşı karşıya getirilir. Inka ölür,

her yandan ağlama sesleri duyulur ve İspanya Kralı ortaya çıkar, tıpkı bir tarikat şövalyesi gibi, Pizarro'yu cezalandırmak üzere.

Dram süresince, Kızılderililerin ve İspanyolların konuşurken birbirlerini anlamadıkları görülür -bir İspanyol ağzını açarken hiçbir ses çıkmaz ve bu anlaşamamazlık Pizarro'yu öfkelenendirir, bu arada, Atahualpa olmadan, uyrukları kaybolmuştur, Toprak Güneşle görüşmez olur.

Atahualpa'nın trajedisi bir örnekse *Fetih Dansı* da bir başka örnektir, ancak yapıları birbirinin benzeridir. Kuşkusuz, tarihsel olayları deforme eder, ancak Fetih dönemi insanların duygularını taşıyan belli bir tarihsel mantığı içinde barındırarak. Fethin merkezinde şiddet vardır. Gine körfezindeki Sao Tomé'de, merkezdeki şiddet yerini adletsizliğe bırakır. Ancak her iki durumda da, Fetih'ten beri sahne sahne geçen yüzyıllar oyuncuların başlarındaki temsili miğferlerin değişimleriyle anlaşılırken, giysiler dışında, muzafferin davranışında hiçbir şeyin değişmediği görülür...

Afrika'da da sömürgeleşmeye karşı direniş sömürge hareketinin başlamasıyla başlamıştır -sömürgeleştirme hareketi bir tür saldırı, bir tür baskı olarak algılanır algılanmaz.

Oyunun özünde, Gine körfezinde yer alan minicik adanın, ilk Portekiz sömürgesi Sao Tomé'nin ne olduğu ifade edilir. Bu bir tiyatro piyesidir, *Tchiloli*, Ada'nın elbette ki siyah sakinleri tarafından oynanır. Piyesin adı *Imparator Charlemagne'ın Trajedisi*'dir ve XVI. yüzyıldan beri sahnelenmektedir.

Charlemagne elbette Sao Tomé'ye hiç gelmemiştir. Ancak Ada sakinleri için, onları zorla buralara getirmiş olan Portekiz'i cisimlendirir. Ve Charlemagne bir suç işlemiş olan oğlunu yargılamak zorundadır, oğul, doğal olarak bir Portekizlidir.

Yüzyıllardır her yıl oynanmakta olan bu piyesin ilginç yanı, epizod sayısının her geçen yıl artmasıdır, çünkü başlangıçtaki suça, zaman ilerledikçe bir dizi keyfiyet eklenmektedir: Geçen zaman, her çağdan "şikâyetçilerin" taşıdıkları kostümlerden anlaşılır. XVI. yüzyıldan bir asker, XVII. yüzyıldan bir başrahip, Salazar döneminden bir polis... Çünkü Efendinin oğulları her yüzyıl yeni suçlar, yeni adaletsizlikler işlemektedirler -bu komedi tüm sömürgeleştirme hareketinin bir yargılanışı yerine geçer.

AFRIKA DIRENİŞİNİN KARŞI TARİHİ: SAMORİ, CHAKA...

Sömürge hareketleri öykülerinde bilinçli olarak ticaret merkezleriyle Portekiz'in konumu, gerçek bir toprak imparatorluğuyla donanmış İspanya'nın konumuyla karşı karşıya getirilir. Böylesi bir karşıtlık elbette var olmuştu, ancak gerçek açıklanırken bir hataya düşülür. Çünkü Brezilya örneğinde Portekizlilerin inşa ettikleri bir kara imparatorlukuydu.

Gerçek şu ki, Brezilya'da fatihler yalnızca dağınık durumdaki kabilelerle karşı karşıya kalmışlardı, oysa Kara Afrika'da Mali'nin, Kongo'nun vb. halkları Portekizlilerin ülkelere derinlemesine yerleşmelerine engel olmuşlardı. Portekizliler bunu ancak iki yüzyıl sonra Angola'da ve Mozambik'te başarabilmişlerdi, tıpkı diğer Avrupalıların Afrika'nın diğer bölgelerinde başarabildikleri gibi.

Dolayısıyla, fatihleri XVI. yüzyılda durdurmanın ne olduğunu açıklayabilmek için, Avrupa tarih yazımının sildiği Afrika direnişinden söz etmek gerekir; ne karabiberin, ne kakaonun, ne tütünün bulunduğu, yalnızca pek değerli olmayan *malaguette* adlı bir baharatın bulunduğu Afrika, bir Hindistan ya da bir Brezilya ölçüsünde ticari bir değere sahip olmasa da.

Ama Kara Afrika'da tüm baharata bedel bir şey vardı, köleler.

Yani, XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar çeşitli sömürgecilerin ilerlemesini durduran, Afrika'ya duyulan ilgi eksikliği ve ticari tercihleri değil Afrika'nın kendini savunma kapasitesiydi -yoksa Avrupalılar, Kanarya Adalarında ve daha sonra Brezilya'da olduğu gibi tüm Afrika topraklarında hâkimiyetlerini kurarlardı.

Gerçekte, deniz üstünde usta olan Portekizliler ve diğer Avrupalılar karada ve ırmak üzerinde beceriksiz kalıyorlardı.

Manevra kabiliyeti çok yüksek olan piroglar ve diğer Afrika su taşıtları hem hızlı, hem de yüz kadar savaşçıyı taşıyabilecek güçteydi. İlk aların 1446'da verilmişti ve Nuno Tristao'nun Portekizli adamlarını Senegambia bölgesi teknelerinin taşıdıkları tehlike hakkında uyarıyordu. Tristao'nun seferi acı bir biçimde son bulmuştu, başkaları da aynı kaderi izlemişti, ta ki Portekiz Kralı, Diego Gomes'i kıyıda bir yerleşim bölgesi kurmak için görüşmeler yapmak üzere gönderinceye kadar. Oysa Mali ve komşuları, Nijer, Senegal ve Gambia çevresinde bir dizi ırmak ve akarsu sistemine hâkim durumdaydılar ve işgalcileri durduran silahlı teknelerin birleşik eylemi olmuştu. Yine bu askeri direniş, Avrupalıları topluluklarla yapılan trafiğin yöntemi konusunda görüşme yapmak zorunda bırakmıştı. Böylece Kongo Kralı, I. François'nın emrindeki Portekizli bir tacir olan Joao Alfonao'ya Zaire'ye hangi koşullarda girebileceği konusunda bilgi vermişti. 1571'de, Portekizlilerin Angola'ya ilk kez yerleşmelerine izin veren ve bu bölgelerde ticareti, özellikle köle ticaretini uygulama yöntemlerini kontrol altına alan bir antlaşma zorlu görüşmeler sonucu elde edilmişti.

Afrika: Avrupa'sız Tarih

Siyah köle ticareti toplumların imgelemine damgasını dramatik ve zalimce vurmuştur; daha çok Amerika'ya gönderilen Afrikalıların imgelemine, tabii olan bitenden sonra suçluluk duygusuna kapılan Avrupalıların imgelemine de. Bu biraz geç olmuştu, doğru, ancak daha önce de üzerinde durulduğu gibi, daha XVIII. yüzyıldan itibaren bu suçluluk duygusu kendini hissettirmeye başlamıştı.

Bu kitlesel tehcirin ahlaksız yanı genellikle Amerika'ya yapılan taşımaların gerçek koşullarının araştırılmasının önünü karartmıştır, hemen belirtelim ki elde edilen veriler bu trafiğin dehşetini asla hafifletmez, ancak tarihsel irdelemenin sonuçları da gizlenmemelidir.

İlk elde şunu belirtmeliyiz ki, Amerika kıtasına doğru yapılan köle ticareti, Afrika'da Avrupalıların gelişinden önce var olan ve Arap ve Magrip dünyasını besleyen bir köle ticaretinin üzerine kurulmuştur. Avelino Teixeira da Mota, ticaretin yönündeki değişikliğin, Arguim'in bölgeden geçmesiyle daha XV. yüzyılda, Amerika'nın keşfinden önce, Portekiz'in Atlantik'teki ticaret merkezlerine ve adalarına (Sao Tomé, Azorlar vb.) köle sağlamak üzere ortaya çıktığını belirtmiştir. Atlantik'teki bu trafik devasa bir büyüme göstererek 1500 yılına doğru yılda ortalama 5000 kişinin, 1600 yılına doğru yılda 9500 kişinin taşınmasına yol açmıştır, XVIII. yüzyılda ise bu rakamlar çok daha büyük miktarlara ulaşmıştır.

Kölecilik ve köle ticareti Avrupalıların gelişinden önce de vardı ve bu trafik yalnızca Arapların ya da daha sonra Portekizlilerin, Fransızların, İngilizlerin eylemine bağlı değildi... Kölecilik ve köle ticareti Afrika toplumlarının ve devletlerinin işleyiş yapılarının birer parçasıydı. Gelenekler içinde toprak üzerindeki özel mülkiyetin yeri ya da meşruluğu bulunmadığından, tacirlerin ve hükümdarların

güçlerinin artmasının biricik yolu köle sahibi olmaktan ve toprak ürünleri sahibi olmaktan geçiyordu. Afrikalı hükümdarlar haraç almak, satmak için ya da kendileri için köle edinmek üzere savaşlar açabiliyorlardı. Kölelerin statüleri çeşitlilik gösteriyordu, geldikleri yere, edinilme koşullarına göre bu değişiyordu. Kölelerin kaderi, önce Arap sonra Avrupalı köle ticaretiyle birlikte aynılaştı, hem de trajik bir biçimde (John Thornton, *Africa and Africans*).

XIX. yüzyılda, Avrupalıların geniş toprakları fethetmeleri ve bunlara hâkim olmaları, buralara zorunlu çalışma düzenini getirmeleri kullandıkları askeri araçlarla mümkün olduysa da, başlangıçta durum böyle değildi: Örneğin Senegambia'da gerçek anlamdaki köle ticareti ancak Portekizlilerin akınlarına son vererek, kölelerin satın alınmaları için görüşmelere başlamalarıyla ve yılda 700 ile 1000 kişinin taşınmasıyla başlamıştır. Yani Afrika devletleri bu köle ticaretinin taraflarından biri durumundaydılar ve ticaretin gelişmesinde kendiliklerinden rol oynamışlardı. Hatta köle ticaretinin Atlantik'teki talebe bağlı olarak artması sonucu, Afrika krallıkları arasındaki savaşların arttıkları anlaşılmaktadır -bu evrim Kongo'da gözlenmiştir. Gezgin Mungo Park'ın 1797 yılında gözlediği durum da buydu (Mungo Park, *Afrika İçlerine Yolculuk*, 1800).

Yalnızca Avrupalılara ait olgu ise, kurbanların kaderlerinin beter hale gelmesidir. Atlantik Afrikası toplumlarında köleler özel olarak iğrenç ve insanlık dışı işlerde kullanılmazlardı. Kuşkusuz yakalandıklarında ya da satın alındıklarında, "yabancı" olduklarından, ayrımcı bir işlem görüyorlardı, ancak daha sonra, soylarından gelenler upkı Batı ortaçağındaki köylüler gibi, efendilerinin topraklarında yaşıyorlardı. Örneğin Altın Sahil'de kendilerine ait küçük bir toprak parçasını işlemeleri için kölelere her on günde bir gün ya da haftada bir gün izin verilirdi, geri kalan zaman efendinin ya da devletin toprağını işlemeye ait-

ti. Ve yine başlangıçta, Sao Tomé-Principe'ye götürülen ilk siyah köleler için Portekizliler aynı rejimi uygulamışlardı.

Kölelerin kaderlerinin kötüleşmesi daha ileri tarihlerde, aşama aşama ve çok katı biçimde gerçekleşmiştir. Amerika'ya yapılan korkunç yolculuktan ve orada maruz kalınan kötü işlemlerin ardından, Afrika anılarda yitirilmiş bir cennet olarak kalmıştı.

Afrika'da da, Meksika'da ya da Andlar'da olduğu gibi, örgütlü devletlerin varlığı, sonu gelmiş olsa da, mücadelelerle kendini gösteren yabancı işgale karşı direnişin kaynağında yer almıştır. Fakat gözlemlenen odur ki, Avrupalılara en kesintisiz biçimde karşı duranlar, uzun vadede en az gelişmiş, en az merkezileşmiş devlet biçimleri olmuştur. Bu da, sömürgeci geleneğin görmezden gelmek istediği gerçek devletlerin ya da bu rolü oynayan yapıların var oldukları anlamını taşımaktadır.

Bu bakış açısından yola çıkıldığında, Samori'nin XIX. yüzyılda, Sudan'da gerçekleştirebildiği devlet bir örnek oluşturmuştur. Bu devlet, sıra dışı bir kişilik gösteren bir bireyle toplumsal bir grubun, kaderleri İslamın yenilenmesine bağlı tüccar Dyula'ların, bir araya gelmesinden doğmuştur. Samori, bir savaş adamı olarak ve ticaretle ve İslamla olan akrabalık bağlarını kullanarak, bir toplumun başına geçip başkaldırır ve yaklaşık 400.000 km²'lik bir alanı kendi imparatorluğu yapar. Şefine sadık sürekli çekirdeği oluşturan profesyonellerle, rastlantısal ya da bilinçli mücadele adamları arasında hiyerarşik bir düzen kurarak ordusunu vücuda getirmiştir. Samori'nin en becerikli olduğu şey ise, zanaatkârlara ateşli silah üretimi yaptırtmak, İslamı ve din adamlarını kullanarak, birliği sağlamak üzere, devlet yönetimini sıkıştırmak ve hiyerarşik, teokratik bir rejim uygulamaktır. Rastlantı sonucu Gallieni yönetimindeki Fransızlarla karşılaşmıştı. Gallieni'yle birtakım

antlaşmalar yaptıktan sonra, İngilizlerle ittifak hazırlıklarına girişmişti. 1890 yılında, Fransız ilerlemesi karşısında Eyaletlerinde baş gösteren ayaklanmalar sonucunda topraklarını yakma politikasına başvurmuş ve Avrupalılardan kaçmak için, imparatorluğunu doğuya kaydırmıştı; bu da, bu devletin ne denli sağlam yapılara sahip olduğunun bir kanıtıydı. Fakat sonunda, 1898'de General Gouraud tarafından hapsedildi ve devleti de onunla birlikte tarihten silindi.

Yves Person'un ve derleyebildiği kaynakların sayesinde, geleneksel görüşten ayrılan Samori tarihinin bir irdelemesine kavuşmuş olduk. "Bir çete-başı" tarih sahnesini on yedi yıl boyunca işgal etmişti. Bu adam, Joffre'un, Archinard'ın, Gallieni'nin, Gournaud'nun mücadele ettikleri Mandingolarla birlikte, bir tür göçebe imparatorluğu kurmuştu. Samori, İslam savunucusu, kaynakları yetersiz, soğuk ve vahşi bir kişilik olarak tarih sahnesinde görünüp yok olmuştu. Gournaud tarafından 1898'de hapse atılmış ve sürgünde ölmüştü (Maurice Baumont, *L'Essor industriel et l'Impérialisme colonial*, s. 267).

Resmi tarihin komşusu tarihsel efsane, sömürgecilğe ilişkin "arşivleri karıştırarak", kutsallaştırarak ve "bilimsel" bir analiz yaparak, fatihlerin bakış açılarını yeniden üretir: Tarihsel efsanenin dağarcığında "Çad koşusu, Nijer koşusu -ırmağın kıyısına doğru, Kongo ülkesine doğru, Mossis ülkelerine doğru, Aşağı Nijer'e doğru, Dahomey'den itibaren- ve sonra da Nil koşusu" bulunur. Diğerlerini tümüyle bilmezlikten gelir. Coğrafi sınıflandırmalara dayanılması sonucu, tarihsel bilgide eksiklikler ortaya çıkar. Bu ülkelerin yazılı arşivleri yoktur, o halde "gerçek" birer devletleri de yoktur, tarihleri de yoktur...

Gerçekten de, Samori Devleti'nin yanı sıra, kendilerine özgü yapılarıyla başka devlet biçimleri de var olmuştur, Aşanti ya da Asante Krallığı gibi. Başarılı ve askeri bir dev-

let. Krallığın başkenti Kumasi'de yönetim aracı diğer yerlerdekine oranla daha gelişkindi ve Asante denilen metropolün çevresinde bağlı eyaletler, iç eyaletler, dış eyaletler kurabilmişti, bu da önce merkezîyetçilerle federalistler arasında, sonra da modernistlerle gelenekçiler arasında iç çekişmelere yol açmıştı. Asante'ye yapılan yabancı müdahale klasik bir şema izler: 1817'de, işe bir dostluk antlaşmasıyla başlanır, 1821'de İngiliz Altın Kıyısı toprakları önceden ilhak edilmiş olan Sierra Leone'nin kontrolüne geçer, Aşantiler Wasalara, Fantilere vb. karşı çeşitli kampanyalar yürütürler. 1873'te, Fantiler İngiliz himayesini talep ederler. İngilizler savaş açarak, İngilizlerden ve ayaklanmış halklardan kurulu bir koalisyon aracılığıyla Asante iktidarına son verirler. Olaylardan yirmi üç yıl sonra, İngilizler Kumasi'yi işgal eder ve ülkeyi himayeleri altına aldıklarını ilan ederler (1896).

Böylece, gerçek devletler var olduklarında -ki, Avrupa tarih geleneği görmezden gelmiştir-, bunların yıkılışları her türden askeri direnişin çöküşüne ve sona ermesine yol açmıştır; ancak Batı Afrika'da, Madagaskar'da ya da Kenya'da her daim canlı kalan bağımsızlık düşüncesi hiçbir şekilde yok olmamıştır. Buna karşılık, deyim yerindeyse, halk efsanesi ya da bilge efsanesi denilen alan bu yenilmiş şefleri gerçek birer kahraman yapmıştır -Behanzin, Samori, Katanga'da Msiri, Rodezya'nın şerefli haydutları Rabahya da Madondera-, oysa kendiliğinden gelişen ve kısa soluklu olan köylü direnişleri böylesi efsanevi anılarla taçlanmamıştır.

Bu kahramanların en ünlüsü kuşkusuz, Zuluların kralı, beyazların yenilgiye uğrattıkları savaşçı krallıkların kurucularının ilki, Chaka olmuştur (1816-1828), fakat hakkındaki efsane ölümünden çok sonra oluşturulmuştur. Askerlerini antik Sparta yöntemiyle eğiterek, askeri sahatı modernleştirmiş ve orduya yeni bir düzen vermiştir. İlk el-

de, Zuluların daha uzak mesafelere atmak için geleneksel olarak uzun yaptıkları mızrakların boylarını kısaltarak göğüs göğüse savaşlarda da kullanılabilir hale getirmiştir. Askerlerinin et tayınını artırıp fizik antrenmanlarını çoğaltarak kaslarını güçlendirmiştir. Düzenlediği yarışmalarla askerlerinin şevklerini artırmıştır: Yarışmaları kazananlara, kralın zevkine göre en güzel, güreşmeyi ve savaşmayı bilen, evlenme yaşında genç kızlar ödül olarak veriliyordu. Chaka bu kızlara, savaşçılarının parlayan gözleri önünde, antrenman yaptırıyordu. Ancak savaşçılara bu kızlarla herhangi bir ilişkiye girmek yasaktı, yoksa cezası ölümdü. Böylece “cinsel dürtülerin yönleri değiştirilerek, savaş dürtüsüne dönüştürülüyordu” (W. L. Randles). On iki yıl süren bir iktidardan sonra, 1828'de, beyazların dokunmaya cesaret edemedikleri bu güçlü krallığın tiranlığından bıkan ordunun bir bölümü ayaklandı ve Chaka'yı öldürdü. Chaka'nın ölümüyle birlikte, İmparatorluğun civataları yerinden çıktı, Boerler Zuluları Blood River'da yenilgiye uğrattılar, İngilizler orduyu 1879'da yok ettiler, ki bu olay III. Napoléon'un oğlu olan veliahtın ölümüne neden olduğundan Avrupa'da yankı uyandırmıştı. Böylece “Göğün Adamlarının” sonu gelmişti.

Söylensel ve efsanevi bir kahramana dönüştürülen Chaka, kimileri için siyah Kurtarıcı İsa olmuşken, kimileri için de zenciliğin bir simgesi olmuştu. Hareketli yaşamını dönüştüren önce sözlü, sonra yazılı gelenek olmuştur. Chaka'ya ilişkin ilk yazılı ürün, Thomas Mofolo'nun Sosotho dilinde yazdığı ve uzun yıllar *Missionnaires de la Société évangélique de Paris*'nin (Paris İncil Derneği Misyonerleri) tozlu çekmecelerinde kapalı kalan *Chaka* metnidir. Metnin kahramanı zafer kazanır, ancak şeytanın yardımıyla ve kardeşlerinin kurduğu bir komploda ölene kadar binlerce suç ve günah işler. Bir başka versiyonda, Chaka on dokuz yaşındayken bir leopar öldürür ve düşman bir kraliçeyi aç

bir sırtlanla birlikte bir kulübeye kapatır. Yine bir başka versiyonda, Chaka yenilmez 500 adamdan dünyayı yönetecek 400.000 kişilik bir ordu yapar.

Chaka bir anlamda Zulu ulusunun yaratıcısı olmuştur. Bir süre sonra ise, Badian ve A. A. Ka'nın dramında ölen tüm "Afrika ulusunun" yeniden doğuşunun cisimleşmiş hali olur. Hıristiyan Mofolo'nun metninde Chaka'nın ölümü Kötü'nün yenilgisi anlamını taşıırken, bu ölüm artık gerçek bir Afrika Devletinin Kurucu Babasının kahramanca özverisi anlamına bürünür. O ölünce, beyazlar Afrika'yı serbestçe boyundurukları altına almışlardır: "Onların pergellerinin ve gönyelerinin kölesi olacağız. Ve Tanrılarımız buna izin verecekler. Entelektüellerimiz meyhanelerde, bir şişenin çevresinde fısıldaşacaklar. Ve rahiplerimiz buna izin verecekler. Ve kardeşlerimiz bir avuç pirinç için bize vuracaklar (...). Yahudiye ovalarının gördüğünden çok daha fazla şehidimiz olacak" (*Les Amazoulous*, sahne III).

Kara Afrika sinemasını, girdiği boyunduruğu anımsatan tarihsel temalara az değindiğini ve bu kahramanlarını pek anmadığını görürüz. -Samori ile ilgili bir tasarı üzerinde hâlâ çalışılsa da- Buna karşılık, halk ayaklanmalarıyla ilgili pek çok başyapıt gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Sembene Cusmane, günümüzün resmi tarihine karşı çıkarak, Müslümanlaşmanın, XIX. yüzyılda, nasıl tiranlıkla ve suistimalle başa baş gittiğini göstermiştir: Temanın konusu *Ceddoların öyküsüdür*. Ouoloflar arasından çıkan bu reddiyatçı adamlar, imamlar konseyinin Kuran adına tüm topluma yönelik bir bakış hakkına sahip çıkmasına karşı gelmekteydiler. Reddiyatlarını belirtmek için, Ceddolar prenseslerini kaçırdılar. Yenilgiye uğrarlar. Prensese geri alınır ve bir imamla söz kesilir. Fakat evlenme töreni sırasında, prenses imamın silahını kapar ve zorla Müslüman edilmiş ve prensesle dayanışma halindeki halkın gözleri önünde imamı idam eder. Bu olağanüstü dramda, Müslüman seç-

kinler sınıfı kendine yönelik bir tehdit sezinlemiştir. Ancak Fransız sömürgeci için de durum aynıdır, çünkü beyaz adam bir Baba kılığında gösterilir, tek kaygısı herkes için siyah bir Kilise idealidir. Kendi amacının peşinde koşarken Ceddoların kaderi, onların mahvı, onların yaşama isteği konusunda tepkisiz kalır.

Ancak sömürgecilik karşıtı direniş üzerine yapılmış film sayısı çok azdır, Bakabé Mahamane'in *Si les Cavaliers'si* (1982) gibi. Filmde, bu yüzyıl başında Nijer'de Fransız işgaline karşı yerel bir sultanın direnişi ve başarısız komplosu anlatılır. Çünkü Afrika filmlerinin büyük bir çoğunluğu -sömürgecilikten çıkma hareketinden bu yana-, "yeni-sömürgeleştirme" hareketinin kurbanı Afrikalıların çöküntüsünü konu almaktadır.

CEZAYİR SINEMASININ GÖZÜNDE SÖMÜRGEÇİ GEÇMİŞ

Afrika sinemasıyla Cezayir sineması arasındaki karşıtlık çarpıcıdır. Magrip'te ve Afrika'da diğer yerlerde olduğundan fazla oranda sömürge geçmişini, Fransızlar döneminde yaşanan aşağılanmaları ele alır: Yirmi uzun yıl boyunca, bu, bir duygu sinemasıdır... Ve derken, kimi sinema filmlerinde Fransız dönemine bakışta bir değişiklik gözlenir...

Cinéaction'da Magrip'teki üç sinema filmini tanımlayan Ferid Boughedir, aralarındaki farkları şöyle açıklar: "Fas'ta söz konusu olan sessiz şikâyettir, boğuluyorum, boğuluyorum, ortaçağdır. Bu duvarlar nasıl aşılır, ne söylemek istediğimi anlayın. Bu sinema şimdiki zamandan söz eder. Tunus'ta, gerçekliğin arayışı vardır: Turizm -sözünü edelim-, göç -bakalım şuna-, kadınların durumu -bunu tanımak gerekir-. Bu sinema da şimdiki zamandan söz eder... Sanki siyasal bir sosyologdur. Cezayir sineması gelecekte söz eder, ama daha da çok geçmişten. Biz büyük

bir halktık... Kendimize güvenelim. Bu sinema, aşağılanmışın onurunu ifade eder.”

Bu sinemayı en çok etkileyen öncelikle Fransız yönetimi tarafından gerçekleştirilen mülksüzleştirilmektir -Muhammed Lakhdar Hamina'nın 1975 yapımı *Chronique des années de braise*'i, Lamine Merbah'ın Ouarsenis fellahlarının mülksüzleşmelerini irdeleyen *Les Déracinés*'si, Mustafa Badei'nin *La Nuit a peur du Soleil*'i... Sinema ve televizyonun sıkça işledikleri bir diğer tema da kimi yerel güçlerin yetkililerle işbirliği yaptıklarıdır, tıpkı maden işçilerinin sömürülmesi teması gibi, *Sueur Noire* böyle bir filmidir. Ancak anılarda en çok yeri olan Cezayir halkının direnişidir. Buna ilk örnek, Temfik Farès'in 1969'da yaptığı *Les Hors-la-loi*'sidir. Filmde, ilk sömürge yönetiminin Ceza-yir'de geçerli onur yasasının yerine Napoléon yasasını koymayı nasıl başaramadığı anlatılır, böylece şakileşen, yasadışı nitelik kazanan, ama onur yasasına da sadık kalan insanlar sömürge düzeninin reddini cisimlendirirler. Özellikle 1966 yılında, Temfik Farès'in ve Muhammed Lakhdar Hamina'nın eliyle Cezayir sineması bir başyapıt gerçekleştirir, *Le Vent des Aurès*, savaşla yıkıma uğrayan bir ailenin hazin öyküsü: Babanın ölümünün ardından, ailenin oğlu bir direnişçiye erzak götürürken yakalanır. Anne hiç yorulmaksızın bir kamptan diğerine sırf oğlunu görebilmek için rüşvet niyetine elinde tuttuğu bir tavukla oğlunu arar. Oğlunun tutuklu bulunduğu bir kampın dikenli tellerindeki elektriğe kapılarak ölür...

Bu yorum, sömürgeleşmenin özellikle hoşgörülemez olarak algılanan üç yanını vurgular: mülksüzleştirme, kültüründen arındırma, sömürü. Arapların ve Kabillerin asla yabancı boyunduruğunu kabul etmedikleri düşüncesini yayar. Böylece “Arap Krallığı” dönemi, kısmen kabul edilmiş olan işbirliği, III. Napoléon tarafından geliştirilen entegrasyon düşüncesinin geniş ölçüde kabul gördüğü unu-

tulur -ve ayaklanmalar öne çıkarılır. En önemli ayaklanma, sömürge geleneği tarafından "Kabili İsyanı" olarak bilinen 1871 tarihli ayaklanmadır ve Cezayir nüfusunun üçte birine yakın olacak biçimde, 250 kabilenin katılımıyla gerçekleşmiştir. Gerçekte, sömürge yönetimi yetkilerini elerinden aldığından beri, *diouad* şeflerinin çoğu için için kaynıyordu... Bu kıpırtılara, *Darquawalar* konferansı çağrılarının ele verdiği ve "Fransızlara karşı vahşi bir kin duyan" (1864) "aşağı sınıfların başkaldırısı" da ekleniyordu. Sömürge yerleşimcilerinin ilerleyişi, subayların güçlerinin azalması -Arap aristokrasisinin duygularını daha iyi anlıyorlardı-, sivil rejimin genele yayılacağına ilanı, III. Napoléon'u bir tür koruyucu olarak gören "yerliler" arasında telaşa yol açmıştı. Kendini "Arapların olduğu kadar Fransızların da imparatoru" olarak hissettiğini söyleme cesaretini göstermişti. İmparatorun düşüşü ve 1870 yılındaki Fransız bozgunu geniş ölçüde bir ayaklanmayı işaret ediyordu. Charles-A. Ageron, *Les Politiques coloniales au Maghreb'de*, bu bağlamda, Yahudilere Fransız uyrukluğunu veren Crémieux kararnamesinin, ayaklanmanın şeflerinden Şeyh Mokrani'nin "Asla bir Yahudiye itaat etmem... Bir kılıca boyun eğebilirim, ama bir Yahudiye asla" demiş olmasına rağmen, yalnızca ikincil bir rol oynadığını, bir tetik görevi bile görmediğini açıklar. Burada ilginç olan nokta, aynı şeyhin birkaç yıl öncesinde Constantine kenti genel konseyinde bulunurken Yahudilerin Fransız uyruklu-ları için oy kullanmış olmasıdır, nedeni de bu uyruğun kendi dindaşlarına tanınmasını istememesiydi, bir Fransız uyruğunun bir müminin üstünde yer alacağına inanmıyordu -buna kanıt ise, Yahudilerin Fransız uyruğuna geçmele-riydi. Kararname, Yahudilerin inançlarından vazgeçmelerine zorlanabilecekleri anlamını taşıyordu... Bunu bir Müslüman asla yapmazdı.

Başkaldırıya neden olan bir diğer faktör 1871 yılı El-

Cezayir Komünü olmuştu. Fransızların, Cumhuriyetçiler ve Bonapartistler olarak aralarında dövüştükleri, Cezayir için *fara da se*, yani tek başına özerk olması sözlerinin söylendiği bir dönem yaşanmıştı... Bu, 1954-1962 yılları arasında Diên Biên Phu ve OAS'tan sonra, bir başka biçimde yinelenen ve ayaklanmaya yol açan "cumhuriyetçi" ayrılıkçılık, şu bilinen Fransız bozgunudur. "Cezayir kuralına" göre sert biçimlerde bastırılan bu çeşitlilik gösteren ayaklanmanın ardından kitlesel bir mülksüzleştirme hareketine geçilmişti. Kabil şarkılarında artık: "1871 bizim yıkımımız oldu, 1871 bizim dilencilige düştüğümüz yıl oldu" sözleri yer alıyordu.

ABD EL-KRİM'İN BAŞKALDIRISI, BOĞULMUŞ BİR ANI

Sömürge halklarının kurtuluş mücadeleleri döneminde, Rif savaşının (1921-1926) bu halkların kendilerini savunmalarının son çabası mı, yoksa tersine ileride bağımsızlıkla sonuçlanan bir hareketin habercisi mi olduğu sorusu sorulmuştu. 1923'te, Abd El-Krim tarafından "Rif Cumhuriyeti'nin" ilanı, emperyalist güçlere meydan okuyan Anoual zaferinden sonra, yalnız İspanyol girişimlerine uygun bir zemin hazırlamakla kalmayıp, Lyautey gibi Fransızların sömürgeci varlığı Şerif monarşisine bağlama isteklerine de bir cevap oluşturuyordu.

Ayaklanma hareketi Rif'in Fas'la yürüttüğü ve emperyalist sızmaların sonucu olarak ülkenin parçalanmasına yol açan ilişkileri hedef alıyordu. Yıkıma uğrayan Rif, Fas'ın geri kalan bölümüyle olan ilişkilerinin kesilmesi sonucu ortaya çıkan ve sömürgeci yatırımların yol açtığı hassas yerel dengelere sarılır. İşte Abd El-Krim'in eylemi yalıtılmış bir Rif'te değil, ama bu yetki bağlantılarının oyunu içerisinde yer alır, elde tuttuğu Kuran hukuku aracılığıyla

ve toplum üzerinde bir denetim kurduğu yargıç göreviyle. İslamiyetle olan bağlantısı nedeniyle ayrı dursa da Fas'a bağımlı bir konumdaydı; Abd El-Krim nihai olarak Atatürk'ün yaptığı gibi İslam'da bir reforma gitmeyi ve onu Devlet'ten tümüyle ayırmayı düşünüyordu.

Dolayısıyla, her ikisi de emir rütbesiyle seçilmiş şefler olmakla ve her ikisi de Avrupa silahlarına ve tekniklerine başvurmuş olmakla birlikte, Abd El-Krim'le Abd El-Kader arasında herhangi bir paralellik bulunmamaktadır. Aralarındaki bir başka benzerlik, her ikisinde de, tekke kadrolarıyla ve gelenekleriyle bağları keserek Kuran'ı referans alan ve demokratik bir yaklaşıma yönelen bir devletin taslağının görülmesidir. Yani her iki durumda da, bir ülkenin ve bir halkın onu işgal etmek isteyen bir düşmanın karşısında savaş ilanı söz konusuysa da -çünkü işgal olmadan sömürgeleştirme bütünsel olamayacaktır-, aralarındaki fark, Abd El-Krim'in direnişin ortaklaşa örgütlenmesinde ve özellikle eski toplumsal örgütlenmenin siyasal dönüşümünde daha ileri gitmiş olmasıdır; bunun için dinsel yöntemlerde bir açılıma gitmiş, ama en önemlisi, sultana bağlı olması gerekmeyen daha derin bir siyasal değişiklik hedeflemiştir. Bu şekilde, 1946'da Hô Chi Minh'in esinleneceği "devrimci savaştan" söz edilebilmiştir.

Abd El-Krim, bozguna uğramasını dinsel fanatizmle açıklar. Fas halkını birbirine zıt sadakatlerle karşıt gruplara bölen bu *taassupla*. Ve elbette, yenilgisini 75.000 partizana karşı düzenli birlikler halinde 325.000 asker çıkarabilen Fransızların teknik ve sayısal üstünlükleriyle ve bunlara eklenen 100.000 İspanyolla da açıklar. Kendisine göre, "Rif Cumhuriyeti" terimi "seçilmiş bir parlamentosu olan temsili bir devlet değil, bağımsız federe kabilelerden oluşan bir devlet olduğumuzu" anlatmak için seçilmişti.

Tüm ülkelerin devrimcileri tarafından selamlanan, Komintern ve Jacques Doriot'nun Fransız Komünist Parti-

si tarafından desteklenen Abd El-Krim'in deneyimi Fas'ta aynı yüceltmeden nasibini alamamıştı ve ne Mısırlı Wafd'ın reformist partilerinden, ne de Tunus Düstur'undan bir kabul görmüştü. Bunlar Abd El-Krim'e karşı temkinli bir tutum içindeydiler, çünkü muhalefetlerini parlamenter yoldan göstermek niyetindeydiler, halk ayaklanmasını düşünmüyorlardı. Aynı şekilde, Faslı milliyetçi reformist Allal El-Fassi, Abd El-Krim'in kendi ayaklanma bölgesinde beş yıl boyunca "bir okul bile yaptırmadığını" söyler. Her şey sanki Abd El-Krim'e Lübnan'da ya da Moskova'da Fas'ta olduğundan fazla ilgi gösterilmiş gibi geçmiştir. Abdallah Laroui, daha 1971'de bir Faslı'nın, İspanyolların Temmuz 1921'de yenilgiye uğradıkları Anoual savaşı hakkında yaptığı konuşmasında, olayları İspanyollar açısından anlattığını gözlemiştir, bunun kanıtı da Fas'ta karşı tarihin yazılmış olmamasıdır (*Abd El-Krim et la République du Rif*). Yine aynı şekilde, Allal El-Fassi'nin *Les Mouvements d'indépendance en Afrique du Nord* (Kuzey Afrika'da Bağımsızlık Hareketleri) adlı eserinde, Abd El-Krim hakkında düşülen notlar çok seyrek, bu da, 1925-1954 yılları arasındaki Fas milliyetçi hareketinin yönetiminin Rif deneyimine hiçbir gerçek siyasal ilgi göstermediğinin işaretidir, çünkü Rif deneyimini demokratik kurtuluş hareketi ve Salafi'nin direniş hareketi çerçevesinde yorumluyordu ve Abd El-Krim'in sonuç olarak iktidarı sultana devredeceğini ileri sürüyordu. Oysa gerçekte, Abd El-Krim, eğer olanağı ve zamanı olsaydı "Biz Faslılar özgür insanlardan kurulu büyük bir ulus olacaktık" diye düşünüyordu. Yani çok ötelere gidecekti.

Bu bağlamda, önce sultana sonra krala bağlı örgütlenmelerin, bir anlamda Rif ayaklanmasının üzerine bir örtü çektiklerini daha iyi anlıyoruz -artık iktidar için bir risk taşımayan bir yüceltme pahasına, tabii ki.

"Dağlarımızdan özgür insanların sesleri yükseldi, ba-

ğimsizliğe çağırın", Abd El-Krim'in askerlerine yakıştırılan bu şarkı, zamanında ve ellili yıllara kadar, Fas'ta olduğundan çok, Tunus'ta, Cezayir'de ya da Türkiye'de duyulmuş olsa gerektir.

VIETNAM'DA FRANSIZLARA KARŞI MORAL SİLAHLANMA

Times ve *Daily Mail*'in direktörü Lord Northcliffe, 1922 yılında *Journal*'den André Tudesq'e Çin-Hindi'ndeki Fransız varlığına ne denli hayranlık duyduğunu açıklıyordu. "Çin-Hindi'nde üç yüz yıllık sömürgeci deneyimin meyvelerini topluyorsunuz... Yerlinin yüreğini keşfetmeyi ve bu yürekte yer edinmesini bildiniz; beceriyle sömürgeleştiriyorsunuz. Bu topraklarda dostluk politikası hâkim" (aktaran R. Chauvelot, *En Indo-Chine*).

Kuşkusuz, Vietnamlıların hepsi bu irdelemeyi paylaşmıyorlardı...

İlk elde, daha 1885'te, "ölkelerini yitirdikleri" duygusuna kapılmışlardı ve Fransız karşıtı sözler söylemişlerdi, "şu gür saçlı, pis kokulu uzun burunlular"; ancak, kısa sürede Fransız karşıtı olmaktan çok sömürgecilik karşıtı bir tavır aldılar, çünkü Montesquieu, Voltaire, Rousseau ve Napoléon gibi "iyi Fransızlar" da var diye düşünüyorlardı. İlk zamanlar, Fransız istilasını daha önce yaşadıkları başka istilalarla özdeşleştirmişlerdi -örneğin Moğol istilalarıyla. Gerçekte, daha 1842'den itibaren, az da olsa bir Fransız girişini bekliyorlardı, kendi aralarında "tüm kapıları kilitlemek" isteyenler ve "ekmeği ve sütü tanımak" isteyenler diye ikiye ayrılmışlardı, yani, ona daha iyi karşı koyabilmek için Batı'nın tarifelerini -yalnızca gıda alanında değil- öğrenmek istiyorlardı... Buna 1861 yılında yaşadıkları Ki-Hon bozgununun ardından karar vermişlerdi, Fransız topçu birlikleri üstünlüklerini göstermişlerdi...

Okumuşlarının liderliğinde, "Barbarlarla' temkinli anlaşma noktaları araştıran" Hué hanedanının tavrına karşı çıkışlarında, Vietnamlıların tepkilerinde ikinci bir dönüm noktası yaşanır. Hedef alınan monarşik sistem değil, görevine artık layık görülmeyen hükümdarın kendisiydi. Okumuşlar dikkatleri Çin'in tavrı ve Meiji reformunu başarmış olan Japonya'nın tavrı üzerine çekiyorlardı: Vietnam, tıpkı Çin gibi yerinde sayıyordu. Direnmek mümkündü, komutan Rivière'in kesilen başı bunun kanıtıydı ve kesik baş, direniş ruhunu uyandırmak için köyden köye gezdirilmişti.

Düştük, umudumuzu oğullarımıza bağladık;

Yaşamımız bizimdir, ama onu feda etmesini öğrenmeliyiz,
Suskun mu kalmalıyız, bizi korkak sansınlar diye.

Wu'lara karşı kazandığımız zaferlerin ilanını okuyacağız,

Moğolları yok edenlerin yaptıklarını yapacağız...

Aktaran David Marr, *Vietnamese Anticolonialism*

1885 yılında, İmparator Ham Nghi'nin kaçıışı, bir yandan Hué hanedanının ülkeyi savunma kapasitesi hakkındaki umutların sonu olurken, diğer yandan Can Vuong hareketinin başını çektiği bir direnişin başlangıcı olmuştu, kalemle ve mizahla işgalciyi yaralayan şu okumuşlar. Liderlerden biri, hapisteki kardeşinin kurtuluşu için Fransızlara teslim olması istenen Phan Boi Chau idi. Yardımcılarına şöyle diyordu: "Hareketimize katıldığım andan beri ailemin ya da köyümün sorunlarını unuttum. Savunacak tek bir mezarım var, ülkemin mezarı, Vietnam toprağı. Ve tehlikedeki kardeşim yirmi milyon yurttaşımıdır. Kardeşimi kurtaracak olursam, diğerlerini kim kurtaracak?"

Bu moral silahlanma hareketi Fransızları kovmak için yetersizdi elbet. Aydınların yalnızca küçük bir bölümünü yanına alıyordu, ama bunlar etraflarına halkın tümünü topluyorlardı. Katı tutumlarını açıklayacak hiçbir ipucu

vermiyorlardı, ama her biri ne denilmek istendiğini biliyordu: *Le Silence de la Mer*'deki Alman işgaline uğramış Fransızın tavrını sergiliyorlardı.

İşte bu nedenle Fransız yönetimi, 1900 yılına doğru, yönetim açısından yurtseverliğin kendini ifade edecek araçlarının kalmadığını düşünebiliyordu. Bunun üzerine Paul Doumer ülkenin sistemli bir biçimde vesayet altına alınmasını örgütleyebilmişti ve sömürü düzenini kurarken de, bilmeden gelecekteki kitlesel köylü hareketlerinin tohumlarını atmıştı.

Yaşanan bir başka değişiklik, Vietnamlıların yalnızca topraklarını kaybetmekle kalmayıp, sömürgeci yönetimin topraklarını parsellemeye devam etmesi halinde "ruhlarını da kaybetme tehlikesini taşıdıkları" duygusuna kapılmalarıydı. İşbirlikçi *mandarinler* gibi, işgalcinin hizmetkârı olarak düzeysizleşen kimi Vietnamlıların durumu yozlaşmanın bir işareti olmuş ve Fransızların onlara gitgide daha kötü davranmalarına yol açmıştı.

Phan Boi Chau tarafından Japonya'ya yaptığı bir gezinin ardından yazılan bir eserin, *Vietnam Vong Quoc Su* (Vietnam'ın Yitiş Tarihi), geleceği parlak olacaktı. Hem Çinlileri hem de Vietnamlıları uyarmak üzere, kitap Çince kaleme alınmıştı: Eğer Çin dikkatli olmayacak olursa, yakında Vietnam'ın yaşadıklarını yaşayacaktı. Yazı dili çok berrak olduğundan, elli nüshalık çevirisi Annam'ın en ücra köylerine kadar ulaşmıştı. Kitapta, ulusu tehdit eden tehlikelere karşı halkı eğitmeyi beceremeyen Hué hanedanı yetersizlikle suçlanıyordu; ayrıca, halkı daha da cahil kılmak için aydınları hedef alan işgalcinin güttüğü politika da suçlanıyordu. Bunun da üstüne, Vietnamlıların ödemek zorunda kaldıkları vergi ve harçların bir listesi veriliyordu: Örneğin tuz, arazi, tartım, taşıma, satış üzerinden 4, tütün üzerinden 6 vb. Fransız pintiliğini ve açgözlülüğünü anlatmak için bir halk öyküsüne başvuruyordu: "Ödemesi gereken

vergiler yüzünden bir aile yıkıma uğramıştır. Aile memurun yanına gider: 'Artık hiçbir şeyimiz kalmadı, başımızın üzerindeki gökyüzünden başka...' 'Şu kâğıdı imzalayın', der memur... Aile köye dönmeye hazırlanırken, bir manga asker yolu keser. Askerler 'Gidemezsiniz' derler, 'yoksa köyün havasını soluyacaksınız ve imzaladığımız kâğıda göre, bu hava artık size ait değil'."

Doğal olarak, Japonya'nın Rusya karşısında kazandığı zafer, direniş hareketine yeni bir hız kazandırmıştı; bu aydınların tek umuduydu. Phan Boi Chau'nun ikinci bir eseri, *Tan Vietnam* (Yeni Vietnam), yaşamın on büyük yolunu açıklıyordu -tam bir siyasal program: Vietnam'ın himayeye artık "gereksinimi" kalmamalıydı; *mandarinler* artık halkı sömürmemeliydi; haksız vergiler kaldırılmalıydı; eğitim sistemi yeniden yürürlüğe konulmalıydı; sanayi yabancıların elinden çıkmalıydı vb. Bu güzel şeylerin yapılabilmesi için -bağımsızlıktan söz edilmeden-, üstün moral nitelikler sergilenmeliydi: Girişimci bir ruh, komşusunu sevmek, modernleşme kaygısı, ülkeden söz etmeden de yurtseverliğini göstermek vb.

Bu moral hareket, 1908 yılı dolaylarında, Paul Doumer'nin aldığı ve yavaş yavaş toplumun tüm faaliyet alanlarına sokulan tedbirlerle çakışmaya başladı: "Ülkeyi inşa etmek" için harçlar ve angaryalar artırılıyordu. "Çin-Hindi'nin dönüştürülmesi", kısa sürede, önce kırsal kesimde, sonra da işçi kesiminde ilk büyük ayaklanmalara neden oldu.

Var olan direniş hareketleri, sırtına bindirilen yeni yükler nedeniyle, Vietnam toplumunun bu cinsten yanıtını yapılandırmamıştı.

Bu hareketler Vietnamlıları moral açıdan silahlandırmıştı.

TARİHE YENİ BAKIŞ: HİNDİSTAN'DA K. M. PANIKKAR'IN GÖRÜŞÜ

Özellikle Asya'da ve Hindistan'da, yenilenlerin görüşü gerçek bir sentezin konusu olmuştu* -türün ilk örneği, Hintli K. M. Panikkar'ın *Asya ve Batı Hâkimiyeti* başlıklı eseridir. Bu çalışma 1930 yıllarında, yani ülkenin bağımsızlığa kavuşmasından önce, başlatılmış ve 1953 yılında tamamlanmıştır.

Eserde yer alan ve Vasco da Gama'nın Hindistan'a 1498 yılında varışından İngiliz güçlerinin Hindistan ve Çin'den çekildikleri 1947-1949 yılları arasında geçen dört yüz elli yılın dönemlere ayrılma biçimi, yer yer Batı görüşünden farklılık gösterir. Eserdeki büyük temalar her zaman aynı değildir, yazara göre, 1571 tarihli İnebahtı savaşı ilk büyük dönüm noktasıdır. Osmanlı donanmasının bu bozgunuyla birlikte, Avrupalılar Müslüman tehdidine bir son vererek, o zamana kadar temelde yer alan bir elemanı ortadan kaldırmışlardı -İslama karşı Haçlı Seferi düşüncesi ve Müslüman gücünün stratejik taşkınlığı düşüncesi. Avrupalıların baharat ticaretini tekelleştirme endişesi yerini, yüz yıl içerisinde dokuma ürünleri ve çay ithali endişesine bırakmıştı- İngiltere ise, sanayi devrimini yaptıktan sonra, işlenmiş ürünlerini pazarlayacak ya da sermayelerini elverişli bir biçimde yatıracak yerlerin arayışına koyulmuştu. Çıkarlar dinsel nitelikler taşıırken, daha ticari ve politik hale gelmiş, öncelikler el değiştirmiş, Portekizlilerden Hollandalılara, sonra Fransızlara ve İngilizlere geçmişti.

Bu "Vasco da Gama dönemi"nin özelliği hâkimiyetin kıta güçlerinden deniz güçlerine geçmesi, o zamana kadar esas faaliyetleri tarım ürünleri ve iç ticaret alanında yürü-

* Krs. C. A. Bayly, 1945-1979 dönemi için, sömürge Hindistanı üzerine Hint monografilerinin bir listesi. Bu çalışmanın yerine, daha ileride irdelenen C. I. Markovits'in çalışması yeğlenecektir.

yen topluluklara ekonomik mübadelelerin dayatılmasıdır. Dünyaya hükmeden artık Atlantik'in efendiliği idi. Yenilmez Armada'nın bozguna uğramasıyla birlikte İspanya kaybedince, diğer güçler onun yerini almışlardı bile. Hindistan'ın ya da Endonezya'nın kaderini açıklamak için kullanılan veriler, Malezya, Formoza, Filipinler vb. ile yaptıkları mübadelelerde özgürlüklerini yitiren Çin ya da Japonya için de geçerliydi, Çin XVI. yüzyıldan beri gerçek bir ambargoyla karşı karşıya kalmıştı -Portekiz, derken Hollanda, derken İngiliz ambargoları.

K. M. Panikkar'ın dönemleştirmesine göre, ikinci bir dönem, bir ara dönem, Avrupalıların Haçlılığı bırakıp misyonerliğe soyunmalarıyla başlar. Bu, Aziz François Xavier gibi mistikleri ateşlendiren Karşı Reform dönemidir. Kısa sürmüştür, ancak özellikleri XVIII. yüzyılın sonunda Protestanların misyoner çabalarıyla kabul görmüştür. Avrupa ile Asya arasındaki ilişkiler, artık bağımsız ülkeler arasında deyim yerindeyse karşılıklı bir ilişkiler sistemini doğurmuştu.

XIX. yüzyılın ortalarında kendini gösteren üçüncü dönem, "Asya'daki Avrupa imparatorluklarının saygınlık yüzyılı", Uzakdoğu bağlamında, işe Rusya'nın ve Birleşik Devletlerin katılmasıyla vurgulanır. R. H. Tawney'nin *Religion and the Growth of Capitalism*'indeki tezleriyle uyumlu olarak, K. M. Panikkar Avrupa için, "açılan dar kanallardan Doğu'nun zenginliklerine ulaşmanın" kendine dayanılmaz sınırlar dayatmak demek olduğunu, kendini "yiyeceğini ancak bir duvarın çatlaklarının izin verdiği ölçüde alabilen bir dev gibi" yavaş bir ölüme mahkûm etmek demek olduğunu düşünüyordu. Batı hâkimiyeti yaşayabilmek için daha derin ve daha geniş bir biçimde yerleşmek zorunda kalmıştı ve kendine bağımlı toplumlarda yapısal değişikliklere neden olmuştu -ki bu da, onların başkaldırmalarına yol açmıştı.

Tarihin Batı görüşüyle ya da Batı eleştirel irdelemesiyle çakışan ya da bunları düzelden bu görüşlere, K. M. Panikkar misyoner eylemi hakkındaki özgün gözlemlerini de ekler -bu gözlemler, eserin Fransızca yayınına önsöz yazan (1957) *Esprit*'nin direktörü Albert Béguin'in bazı notlar düşmesine neden olmuştur.

Başka Hintli kaynakların üzerinde durdukları Portekizli fatihlerin suçluluk duygularından çok, eserde özellikle Katolik misyonerlerin kendini beğenmişlikleri ve yetersizlikleri üzerinde durulur. Misyonerler sanki Hindistan'ın Batı'da olan biten hakkında hiçbir fikri yokmuş gibi davranmışlardı.

Çünkü daha bu misyonerler ortaya çıkmadan önce, Hindistan Hıristiyanlığı tanımıştı. Malabar'daki kilisenin havari Thomas tarafından kurulduğu bile iddia edilir, kilise 182 yılından beri vardır. Moğol istilası sırasında, XIII. yüzyılın ortalarında, 1245 tarihli Lyon Ruhani Meclisi'nin toplanmasının ardından, Papa ile Kilise temsilcilerinin Avrupa'ya sınırı olan bölgelerdeki hanlara, hatta Büyük Han'a gönderilmesine karar verilmişti.

Assisili Aziz Francesco'nun bir yoldaşı, Perugialı Giovanni di Plano Carpini, Büyük Han'ı Hıristiyanlığa davet için atanmıştı. Carpini Hıristiyanlık ilkelerini anlatmanın Han'ın vaftiz olmaya karar vermesine yeteceğini sanmıştı. Daha sonraları başka misyonerler de İmparator Ekber karşısında aynı tavrı takınmışlardı. Ekber tahta 1582 yılında geçmişti, dinsel konulardan serbestçe söz etmekten hoşlanan bir aydıydı ve sarayına bilinen tüm dinlerin temsilcilerini çağırırdı. Böylece Cizvitler Agra'da kabul edildiler, ancak yaptıkları konuşmalarla orada bulunanları infiale düşürdüler, çünkü "hoşgörüsüzlükleri, dogmatizmleri, Tanrısal Gerçeğin yegâne sözcüsü olma iddiaları ve muhataplarına karşı gösterdikleri küçümseme ancak ve ancak bir şoka neden olabilirdi." Yarım yüzyıl sonrasında, Cizvitler

Büyük Moğol Hanı'nın iki hizmetçisini kaçıarak "hiç de alışılmadık" yöntemlerle Hıristiyan yapmışlardı. Pannikar "misyonerlerin her zaman uyguladıkları yöntemler" diye açıklıyor: Daha XIII. yüzyılda, Papa tarafından Çin'e gönderilen Giovanni de Monte Corvino, "kırk köleyi satın alarak onları vaftiz etti... İnancı yaymak için özgün ama pahalı bir yöntem."

Bir diğer yöntem ise baskı kurmaktı. Örneğin, Portekiz Kralı III. Joao döneminde Kilise Hindistan'da Goa'da Hindu tapınaklarını yıktırması ve elde edilen değerli eşyalar Hıristiyan din toplulukları arasında pay edilmişti (1540). Din adamlarından kurulu mahkemeler, engizisyon mahkemeleri resmen kurulmadan önce bile sapkınları mahkûm etmişlerdi (1560). François Xavier'nin, bu kez gönübol bir biçimde geçişi bile durumu pek değiştirememiştir. Durumda yapılan yenilenme ancak, brahmanlarla daha kolay sohbet edebilmek için Hinduizmi inceleyen, Madura'da Hindu keşişi giysisini giyen, Sanskritçe öğrenerek Hıristiyan dogmalarını *Upanishad* kayıtlarına geçiren, bir başka Cizvitin, Roberto de Nobili'nin (1577-1656) gelişimiyle gerçekleşebildi. Madura Sarayında çok tanınıyordu, başarısı ayağının kaydırılmasına yol açmıştı, Roma'ya geri çağırıldı. Nihayet, Goa'da ilk engizisyon mahkemesinin kurulmasının ardından, yakarak gerçekleştirilen ilk idamlar (1563 ve sonrası) misyonerlere duyulabilecek her türden sempatiyi ortadan kaldırmıştı.

İngilizler döneminde, Protestanların başarısızlığı daha da hızlı olmuştu, çünkü William Carey'in Baptistleri Kalküta'ya yerleştiklerinde, ülkeye yerleşmiş diğer İngilizlerden yalnızca düşmanlık görmüşlerdi. Çoğu, Hindler Kumpanyası'nın adamları olan bu insanlar, misyonların toplumda yaratabilecekleri düzensizliklerin ticari mübadelelerde dalgalanmalara neden olacağını düşünüyorlardı. Protestan misyonerler Hinduları öylesine aşağı görüyorlardı

ki, "bir başrahibin varlığının, iyi bir şeyin, kraliyete dair bir şeyin varlığının onları hayran bırakarak dinlerini değiştirmelerine yeteceğini sanıyorlardı..."

Ayrıca bu yeterlilik Avrupalıların saldırganlıklarıyla karıştırılıyordu, "şu emperyalistler": Misyonerler Avrupa'yı, görkemini, büyüklüğünü, birinciliğini öğretirken fatihlerle özdeşleşiyorlardı -uluslar, inançlar, mezhepler olarak kendi aralarında itişip kakışmaya devam ederek. "Gerçekliğin biricikliğine inanmayan bir Asyalı için ne gülünç bir şey."

Panikkar'ın tezleri, aynı zamanda, Hindistan'ın tarihsel geçmişine yaklaşımının Batılılaşmasını da ifade eder, fakat klasik gelenekte az yeri olan tarihsel disipline gösterilen dikkati de ifade eder. Gerçekten de başlarda, Hindistan'ın geçmişini irdeleyenler tarihçiler değil, daha çok politikacılar ve gazeteciler olmuştur. Bu insanları aşağılayan ve tarihin milliyetçi yapılanmasına başlama işaretini veren darbe, James Mill'in 1817'de yazdığı ve Hindistan'ın yerini "uygarlıklar merdiveninde" belirlemeyi amaçladığı *History of British India* adlı eseri olmuştur. Hindistan'ın merdivenindeki yeri en aşağı basamaktı, çünkü "despotizmin ve rahipliğin bileşimiyle, Hindular fizik bakımdan ve moral bakımdan insan ırkının en bağımlı bölümüdür." Buna bir tepki olarak bir tarih okulu geliştirilir, okulun başında Surendranath Banerjea (1848-1925) vardır ve ona göre, ülke kendini yenilemek istiyorsa geçmişini tanımalıdır. Söz konusu olan Batıcılara karşı bir tepki göstermekti, örneğin Hindistan'ın bağımlılığını Hintlerin "zayıf" ve "kadınsı" karakteriyle, ulusal gurur noksanlığıyla -ki tarihsel bilgi yoksunluğuna dayalı bir eksiklikti- açıklayan Bankimkandra Chatterjee gibilerine karşı. Gokhale gibi, referans olarak İngiliz siyasal geleneğini alanlara da karşı çıkmak gerekiyordu.

Ele alınacak ilk tema Hint uygarlığının eskiliği idi, Müslüman istilalarından önce de var olan tarihiydi. Bunla-

rın yanında, İngiliz hâkimiyeti altında geçen yüz elli yıl nispeten “anlamsız” bir ayrıntı gibi görünüyordu. Ramayana'nın ve *Bhagavad Gita*'nın özgünlüğü eskiliğin mutlak bir işaretiydi, bunlar Avrupa uygarlığından çok öncesine tarihleniyorlardı. Bu tarihsel eskiliğin yanı sıra kültürel bir süreklilik ve ardışıklık da bulunuyordu, elbette ki bu süreklilik Müslüman fethiyle kesintiye uğramıştı, ancak yine de tarihin çalkantılarına rağmen yeniden oluşmuştu. Bipin Chandra Pal bu geleneğin izlerini sürer: Despotizme başvurmadan ve askeri düzen altına girmeden kendini yönetme yöntemi, iradeleri yasa gücü taşımayan hükümdarlar, sırasıyla kral ve brahman meclisi tarafından vücut bulan yürütme gücüyle yasama gücünün kendiliğinden ayrılması, “Hindu siyasal sisteminin teokratik niteliği onu kralla halk arasında çıkabilecek anlaşmazlıklardan korur”: “Kısacası, monarşinin sözleşmeye dayalı bir anlamı vardır”

Hindistan'ın İngiliz hâkimiyeti altında yoksullaşması, doğal olarak, güçsüzlüklerini açıklayan temel savdır, ancak bu sav, her durumda, Müslüman fethinin yarattığı ilk darbenin yanında ikinci dereceye düşer; Müslümanların fetih hareketi karşısında *Marathelar* ayaklanmış, buna bir sınır koymaya çalışmış ve ülkenin yeniden doğmasını sağlamıştır, bu da Hint ulusunun biçimlenme sürecini başlatmıştı. Bir Hint ulusunun varlığı kendiliğinden bir olguymuşçasına ortaya konulmuştur, bu, ülkenin heterojenliğini vurgulayan ve böylesine geniş ve çeşitlilik gösteren bu topraklarda birliği sağlamış olma övüncünü kendine yakıştıran İngiliz geleneğine bir tepkidir.

MÜSLÜMAN HÂKİMİYETİ, İNGİLİZ HÂKİMİYETİ

Sırasıyla Müslümanlar -Araplar, Farslar ya da Afganlar- ve İngilizler tarafından yenilgiye uğratılan ve hâkimiyet altına alınan Hindular, XX. yüzyılın başında, bu iki “işgal” ara-

sında bir paralellik kurdular. Kurulan paralellik İngilizlerin lehine değildi. B. C. Pal şöyle yazar: "Müslüman hâkimiyeti altındaki en karanlık günlerde dahi insanlar kendi işlerini yönetmeyi sürdürüyorlardı... ve İngilizler tarafından geliştirilen ve övülen temsili yerel hükümet rejimi altında tanınan özgürlükten daha büyük ölçüde bir özgürlükten yararlanıyorlardı." Ayrıca, Müslüman hâkimiyetinin özelliği "Hindulara karşı toplumsal ve politik bir ayrımcılığın bulunmamasıydı, halka silah taşıma hakkı tanınmasıydı, yerlilerin ekonomik çıkarlarına saygı göstermekti..." Aradaki farkı en çok gösteren "drenaj" teorisiydi, Hint zenginliklerinin vampir gibi emilmesi... Afgan ve Moğol imparatorlar, en azından, topladıkları ağır vergileri yine Hindistan'da harcıyorlardı, sarayları ve orduları bakım istiyordu, bu da Hintli zanaatkârların beslenmesine ve yaşamalarına yarıyordu. Yapılan çalışmalar hükümdarların boş işlerle uğraştıklarını gösterse de, vergi gelirleri ülkeyi verimli bir hale getiriyordu. Oysa, Doğu Hintler Kumpanyası'nın hâkimiyetinin kurulmasıyla bu düzen yok oldu... Ülkenin kârlarını İngiltere çekti... Hindistan değil.

Kuşkusuz burada, İslami geçmişin ve İslam öncesi kurumların idealleştirilmeleri söz konusudur, köylü toplulukları gibi, her düzeyde var olan hiyerarşinin gözlerden saklanması için çifte bir dönüş gibi, Hintli tarihçilerin gözünde basit bir işbölümü gibi gösterilen kastlar rejimi hakkında suskun kalmak gibi, halkın bir bölümünün İslama bağlanmasıyla belirgin bir biçimde İslamın kurduğu düzene uyum sağlandığının gösterilmesi gibi. XX. yüzyılın başında kastlar sistemi hakkındaki "unutkanlığın" önemi yüksek kastların çıkarları doğrultusunda, bunlar milliyetçi hareketin başında bulunuyorlardı; çünkü kast sistemi bağımsızlığa giden yolları bulmak için taklit edilmeye çalışılan Batı tipi tarihsel modelin içinde yer alamazdı. Kastların rolünün üzerini örtmek, en yüksek kastların üstünlük-

lerini sağlama, Müslümanlarla farkları azaltma, Hindistan'ın tümüyle özleştirilen, Hinduların liderliğinde ülkenin birliğini teşvik etme görevini yükleniyordu.

Tarihsel bellek İngilizlerin neden oldukları yoksullaşmayı anımsar, İngiliz varlığıyla oluşan toplumsal değişiklikleri anımsamaz: Tüccar kastlarının ve brahman kastlarının yükselişi, asker kastlarının inışı...

TARİH VE KARŞI TARİH

Tarih de, karşı tarih de suskunluklar ve tabularla doludur, her ikisi de gerçek irdemenin yerine kısmen düş ürünü bir yorum getirmeye katkıda bulunmuştur. *L'Histoire sous surveillance* (s. 71-135) adlı eserde, bunun bir tipolojisini çıkarmaya çalıştık, 1794'ten itibaren Amerikalı siyahların başlattıkları yazılı formlarından, XX. yüzyılın altmışlı yıllarından itibaren çok sayıdaki sinematografik ifadelerine kadar. Bu alanda sömürgeleştirilmiş halklar öncü rolünü oynamışlardı.

VII. BÖLÜM

Sömürge Yerleşimcilerinin Bağımsızlık Hareketleri

Yerleşimci bağımsızlık hareketleri diye adlandırdığımız eylemler, sonuca ulaşmış olsun ya da olmasın, inisiyatifi sömürge yerleşimcilerine, yani beyazlara ait eylemlerdir. Bu ilk "sömürgelikten kurtuluş" hareketi yayılmacılığın tepe noktasını gösterirken, bunun tersine sömürge halklarının diğer bağımsızlık hareketleri yayılmacılığın geri çekilmesini gösterir.

Ta başından yaklaşık XX. yüzyılın sonuna dek, sömürge yerleşimcilerinin ait oldukları metropolle olan ilişkilerinin belirsizliklerle dolu olduğu gözlemlenir. Elbette metropol, yerleşimcileri rakiplerine ve yerlilere karşı desteklemiştir, ancak yerleşimcilerin karşı karşıya kaldıkları sürdürmeler bir yozlaşmaya yol açmış ve yerleşimcileri metropollerleriyle ilişkilerini kesmeye götürmüştür -daha büyük bir eylem özgürlüğüne kavuşabilmek için...

İşte bu anlamda, bu bağımsızlık mücadeleleri dizisi

sömürgelerdeki beyaz yayılmacılığın en ileri aşaması olarak görülebilir.

Bu tipteki sürtüşmeler sömürgecilik hareketlerinin ta başlangıcından itibaren ortaya çıkar; örneğin Charles Quint'e karşı yürütülen Pizarist eylemler (1544-1548) başka olaylarda da gözlemlenen özellikler taşıyorlardı. Sömürgecilik dönemi boyunca bu tipten eylemlerin belli bir rotası çizilir. Eylemlerin değişkenleri çeşitlilik gösterir -ve elbette ki, 1783 tarihli "Amerikan Devrimi" değişkenlerini, 1819 ile 1825 tarihleri arasındaki İspanyol sömürgelerinin bağımsızlık eylemleri değişkenleriyle ya da Amerikan Devrimi ilkeleri iddiasındaki Güney Rodezya, Zimbabve bağımsızlık eylemi değişkenleriyle karıştırmamalıyız. Yine 1871 tarihinde El-Cezayir'deki yerleşimcilerin başkaldırı eylemi değişkenleriyle 1958 tarihli Cezayir bağımsızlık hareketi değişkenlerini de birbirine karıştırmamalıyız. Bunun dışında kalan veriler ise çeşitlidir.

Sömürgeleştirme tarihinin bir başından diğerine, yerleşimci hareketlerinin kendilerine özgü mantıksal bir işleyişleri ve özellikleri olmuştur.

İspanya'ya bağlı topraklarda, yerleşimciler öncelikle Las Casas'ın (Bartolomeo de Las Casas, 1474-1566, Kızılderililerin fatihlere karşı savunucusu) eylemine karşı, metropolün ya da Kilise'nin yerlileri koruma hareketine karşı dikilmişlerdi. Aynı ögelere başka yerlerde de rastlarız.

BİR ÖNCEL: İSPANYOL AMERİKASINDA PIZARROCU HAREKET (1544-1548)

İlk Meksika Genel Valisi Don Antonio de Mendoza yerini ardına bırakırken, Kastilya Tacının Kızılderilileri koruma isteği ile Hindistan'dan (Amerika kıtası) elde edilen gelirlerin artırılması isteği arasında bir geçişsizlik bulunduğunu açıkça ifade etmişti. Evet, Kraliyet *la republica de los*

Indios denilenleri korumak istiyordu, bunlar *conquistado*-*relerin* ve yeni yerleşimcilerin aşırılıklarının ve yağmacılıklarının tehdidi altındaydı, tüm varlıkları ellerinden alındığı gibi, şiddet uygulamaları ve hastalıklar nedeniyle sayıları da gitgide azalıyordu. Fatihler ve yerleşimciler buldukları topraklarda efendiydiler, oysa metropolden talimatlar gönderiliyordu ve bu talimatlar kâğıt üzerinde, 249 üyesi -kuruluşundan 1700 yılına kadar- *Letrado* (okumuş, aydın), genellikle de hukukçu olan ve içlerinden yalnızca yedisinin Amerika'ya ayak basmış olduğu Hindistan Konseyi'nden çıkıyordu. Bu dağ gibi yığılan talimatlarla yerleşimciler arasında sıkışıp kalan genel valiler ve valiler, az çok Escorial sarayının kararlarını uygulamaya koyarak çeşitli manevralar yapıyorlardı.

Peru Genel Valisi Blasco Nunez Vela'ya açılan savaş, anlaşıldığı kadarıyla, *conquistadoreleri* kimi ayrıcalıklarından yoksun bırakan 1542 tarihli yasaların uygulanmaları sonucuydu. Genel Vali Las Casas yanlısı mıydı, değil miydi? Soruyu Marcel Bataillon soruyor. Her durumda, 1512 tarihli Burgos yasalarından beri *conquistadoreler* Kızılderililerin sömürülmelerine, zorla çalıştırılmalarına, paylaşımına karşı çıkarılan yasal engelleri bir biçimde aşma alışkanlığını edinmişlerdi. Fatihlerin bir *audiencia* kurumunun gözetimi altına alınmalarına karşı gösterilen tepkiler Meksika'da baş göstermişti, "bir suç işlemiş ve yakalanmayı bekleyen insanlar gibi" hukuka karşı her şeyi yapmaya hazır bu adamların hizaya getirilmeleri için çok şeyin yapılması gerektiği gün gibi açıktı. Ancak, Genel Vali Kızılderilileri korumak istemiş olsun ya da olmasın, kendisiyle işbirliği yapması gerekenlerin ihanetleri ve çevirdikleri dolaplar sonuca ulaşmasına engel olmuştu. Metropolden gönderilen hukuk adamları bile, daha gelir gelmez ceplerini doldurma telaşına kapılmışlardı ve yerleşimcilerle işbirliğine gitmeleri yalnızca bir zaman meselesiydi. Kızılderilileri *encomien-*

da (emir altında) tutmayı yerleşimcilere yasaklayan yeni yasaya karşı, bu yeni hukuk görevlileri de tıpkı yerleşimciler gibi tavır almaya başlamışlardı.

Aynı addaki fatihle akraba olan Gonzalo Pizarro, bu yasaya başkaldırarak, hukukçulara, yasanın *conquistadore*lerin hak ve ayrıcalıklarını nasıl çiğnediğini anlatır, “Kızılderililerin de hakları olabileceği kuşkusunu asla uyandırmadan.” Cuzco'nun *Procurador*'u (kaymakam) iken, kendini önce *capitan general*, sonra *justicia mayor* (başyargıç) olarak seçtirir, en sonunda da vekâleten vali olur. Pizarro, meşru iktidarla savaş patlak verince yardımcılarına “geriye kalan Kızılderililerin öldürülmemelerini, çünkü onarsız ülkenin bir hiç olacağını” söyler. Esas derdi ise, kendisine karşı Şili'den gönderilen bir birliğin Kızılderilileri götürmesine engel olmaktı, yoksa çatıştırmak için hiç kimse kalmayacaktı. “Kızılderililere iyilik eden” Kral ile Gonzalo Pizarro arasında seçim yapmalarına gelince, *conquistadore*ler tereddüt edip tarttıktan sonra, krala bağlı kalmayı yeğlediler, çünkü takip altındaki insanlar arası ilişkiler genellikle hassastır. Ve Kilise araya girer, bu kez affın işletileceği konusunda ve “lanet yasaların” uygulanması konusunun yeniden inceleneceğini söyleyerek.

Yerleşimcilerin öfkesini çeken bir başka konu ise, “Kızılderililerin ellerinden çıkmasına neden olan” Cizvit kuruluşlarıydı.

Cizvitlerin Paraguay'da Meydan Okumaları

Cizvitlerin tamamladıkları ilk iş *reducción* kurumları olmuştu. Bunlar, sömürgeleştirme hareketlerinin ve Kilise'nin Amerika'da Hıristiyanlaştırma eylemlerinin uygulama metotlarına gerçek birer alternatif oluşturmuşlardı. Cizvitler, merkezi iktidarın ya da yerel sivil yöneticilerin etkilerinden uzak, yerleşimcilerinkine paralel bir toplum

örgütlenme niyelerini ilan etme cesaretini göstermişlerdi. *Reducción*lar yerleşimciler için bir emek deposu olmayacaktı, amaç Kızılderilileri yetiştirmek, onların bireysel ve ortak kişiliklerini geliştirmektir.

Paraguay'daki Cizvit *reducción*nunun Guaranis'lerinin ellerinde (kuruluşu 1607) kendi milis güçleri bulunuyordu, devlet içinde devlet haline gelmişlerdi. XVIII. yüzyılda toplam 96.000 ila 130.000 Guarani'sin sayıldığı kırk kadar merkezleri bulunuyordu. "Onları Hıristiyan yapmadan önce insan yapmalıyız" ilkesi yetkililerin pek de hoşlarına gitmese gerekti ve III. Carlos da, 1767'de, Portekiz Kralının yaptığını uyguladı, Cizvitlerin Amerika'dan kovulmalarına karar verdi. Gerek bağımsız tavırları, gerekse Papa'ya olan bağlılıkları katlanılmaz bir durum yaratmıştı.

1776, AMERİKALI YERLEŞİMCİLER: BAĞIMSIZLIK MI, DEVRİM MI?

XX. yüzyılın ikinci yarısında yer alan özgürlük hareketlerinden farklı olarak, sömürgelelikten ilk kurtuluş hareketi Avrupalıların inisiyatifinde gerçekleşmiştir, bir başka deyişle, denizaşırı topraklarda yaşayan yerleşimcilerin inisiyatifinde. Birleşik Devletler'in eski İspanyol sömürgelerinin ve ardından Brezilya'nın bağımsızlık mücadelelerinde yerleşimcilerin boyunduruğu altındaki yerli toplulukların pek rolleri olmamıştır. Yalnızca Haiti örneğinde Kara Afrikalı köle bir topluluk tek başına özgürlüğe kavuşmuştur, hem metropole karşı, hem de yerleşimcilere karşı.

Sömürgelelikten ilk kurtuluş hareketleriyle, özellikle Asya ve Afrika'da, bağımsız olmak ve yerleşimci iktidarına bir son vermek üzere, yenilmiş halkların başkaldırdıkları sonraki hareketler arasındaki temel fark işte budur.

İrdelenmeye değer bir nokta daha vardır. Tarihin dönemlerine ve gözlemcilerin konumlarına göre, 1774-1783

yılları arasında Amerika'da baş gösteren olaylar, yer yer Birleşik Devletler'in bağımsızlığı, yer yer Amerikan Devrimi olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırma daha da ötelere gider, çünkü tarih elemanlarının, bunların amaçlarının, eylemlerini gerçekleştirme yöntemlerinin sorunsalını ortaya koyar. Aynı belirsizliğe, 1954'ten sonra FLN metinlerinin hem Cezayir Devrimi'nden, hem bağımsızlık mücadelesinden -bağımsızlığa kavuştuktan sonra dahi- söz ettikleri Cezayir'deki olayların yorumlanmasında da rastlarız. Ancak Pizarro yanlısı hareketin ardından Amerika'da gelişen olaylar, gelecek iki yüzyılda siyasal ve ulusal sorunların bir modeli konumundadır.

1763 yılında sona eren Yedi Yıl Savaşları'ndan İngiltere'nin galip çıkması, paradoksal bir biçimde Amerikan bağımsızlık hareketinin mekanizmasının pimini çekmişti. O zamana kadar, Paris Antlaşması'nın Kuzey Amerika'da Fransız gücüne son vermesinden önce, İngiliz yerleşimciler Kraliyet donanmasını ve silahlı güçlerini el altında bulundurmak için Majesteleri Britanya Kralı'nın çevresinde toplanmış haldeydiler. Olayları yaşayan bir çağdaşları, daha 1749 tarihinde, "Eğer bu tehdit var olmasaydı, Amerikalılar kendilerini Büyük Britanya'ya bağlayan bağları çoktan koparmış olurlardı", diye yazar.

Amerikan kimlikleri gitgide güçlenen İngiliz yerleşimciler, gerçekten de ekonomik güçleri arttıkça ve kendilerini savunma hakkını kullanma kapasiteleri geliştikçe, şikâyetlerini giderek daha güçlü bir biçimde dile getirir olmuşlardı.

Denizcilik Yasası'nın yürürlüğe girmesinden bu yana, Amerika sömürgeleri *Board of Trade*'in, Amirallığın, Kralın Özel Meclisinin bağımlılığı altındaydılar. Yabancı gemilere girmeleri yasaktı, ithalat ve ihracat işleri metropolün çıkarları doğrultusunda idi. Güney sömürgeleri -Virginia, Caroline- en iyi durumda olanlar arasındaydı,

çünkü işlenmiş İngiliz ürünlerine karşılık, tropikal ürünler gönderiyorlardı: Böylece, İspanya'ya doğrudan pirinç ihraç etme iznini ve hatta Büyük Britanya'da tütün ekimi yasasını elde etmişlerdi. Ancak, orta ve özellikle kuzey bölgelerdeki sömürgeler gözetim altında tutuluyorlardı, çünkü ürettikleri (kereste, tuzlanmış balık) metropolün ilgisini daha az çekiyordu, buna karşılık metropol onların 1500 gemilik filolarının gelişiminden endişe duyuyordu. Diğer sömürgelerle, özellikle Karayipler'le ve elbette İspanya, Portekiz ve Fransa'yla doğrudan ticari ilişkiye girmeleri yasaklanmıştı.

Uzlaşmaz ilk sürtüşmenin temelinde 1733 tarihli *Molasses Act* vardı. Bu yasaya göre, rom üretimini tekellerinde bulundurma niyetindeki şeker üreticisi sömürgelerin şikâyetleri nedeniyle, Fransız Antilleri çıkışlı melas girişine çok yüksek vergiler getirilmişti. 1750 yılında, İngiliz endüstrisini tehlikeden uzak tutmak üzere, New York ve Pennsylvania yerleşimcilerine demir işleme yasası konuldu ki, her ne kadar savaşlar sırasında, kimi programlı ihmallere gerçek bir anlaşmazlığın ortaya çıkmasına engel olmuşsa da, söz konusu durum güçlü bir biçimde gelişen uzlaşmazlığın ikinci perdesi olmuştu. Bu geçici uzlaşma, daha batıda toprak arayışına çıkan diğer yerleşimcilere karşı Fransız tehdidinin varlığı süresince yaşadı.

Fakat, rekabet niteliği taşıyan ve geri dönülemeyen bir duygu doğmuştu bile, hem de Fransa'nın Kanada'yı İngiltere'ye bıraktığı Paris Antlaşması'nın imzalanmasından itibaren. Londra, sağlanan güvenliğin faturasını kısmen de olsa, barıştan yararlanan Amerikalılara ödetmek niyetindeydi. Ancak Amerikalılar dişlerini göstererek İngiliz mallarına karşı bir boykot düzenleme cesaretinde bulunurlar. 1766'da, Accarias Serionne, *Intérêts des Nations de L'Europe développée relativement au commerce* (Gelişmiş Avrupa Uluslarının Ticari Çıkarları) adlı eserinde, "Yeni İngilte-

re'den gelecekte eskisinden olduğundan daha fazla sakınmalıyız" diye yazar.

Önemli olan nokta, İngilizlerin Amerikan ve Atlantik ticareti üzerindeki denetimlerini sıkılaştırma isteklerine karşılık, Yeni İngiltere'deki sömürgelerin özellikle bu denetimi gevşetmek niyetinde olmalarıydı. Hatta niyetleri denetimi tümüyle ortadan kaldırmaktı, ancak yalnızca ekonomik nedenlerden ötürü değil, çünkü on yıllardır işleyen yasadışı deniz trafiğinin nimetlerinden geniş ölçüde yararlanmışlardı. *Esas nedenler siyasal nitelikteydi: Yankeeler hareket özgürlüğü istiyorlardı. Gözledikleri kadarıyla, kendi rızaları dışında hiçbir vergi ödememişlerdi. Diğer yandan, Majestelerinin metropoldeki uyrukları Parlamento'da temsil edilirken, kendileri temsil edilmiyorlardı. Lord Shelburne'nün -kuşkusuz Kızılderililerle bir savaşa girmemek için- kendi görüşlerine başvurmadan Alleghanys'in ötesinde, Fransızlardan alınan topraklarda yerleşimcilerin iskânına yasak koymasını kendilerine yapılmış bir hareket olarak görüyorlardı. Ama bu durum, daha çok zengin çiftçi George Washington ya da Benjamin Franklin gibi spekülâtör ve kapitalist girişimcilere haksızlık oluyordu.*

İkinci önemli nokta ise, İngiltere'de özgürlükler adına yerleşimcilerin yanında tavır alınmasıydı. Tacın, elde ettiği zaferlerden başı dönerek, yurttaşlık hakları karşısında gitgide daha kibirli bir tavır sergilediği düşünülüyordu. Sömürgeler çıkarılan yasaları ve kararları seslerini çıkarmadan uygulamaya koyacak olsalar, yarın aynı şey İngiliz özgürlüklerinin başına da gelemez miydi? Sömürgelerin gelecekteki olası ayrılıkçılıklarını önlemek üzere, sakinlerine, özellikle İngiliz olanlarına, bazı haklar tanınmalıydı.

Bu baskılar karşısında, Lord Grenville *Stamp Act* önerisini geri çekti; bu, Kuzey Amerika'daki 9 sömürgecinin delegeleri tarafından tepki gören bir iç vergilendirme önerisiydi. Ancak bu önerinin yerine *Declaratory Bill* (Bildirim

Belgesi) getirildi, sömürgelerdeki her şey üzerinde Parlamento'nun yasa çıkarma hakkı -dolayısıyla, vergilendirme. Kılıçlar henüz bilenmemişti, ancak Atlantik'in her iki yakasında tansiyon yavaş yavaş yükselmeye başlamıştı, her iki tarafta da yer yer köprüleri atmak isteyen radikaller, yer yer de boyun eğmekten yana ılımlılar bulunuyordu... Ceza yasalarını uygulamak isteyen bakanlara karşılık, Büyük Britanya'da Pitt ve Burke, Virginia'da George Washington ve Philadelphia'da Dickinson gibileri de vardı.

Çıkan anlaşmazlık zamanla devrimci nitelikler kazanmaya başlamıştı. Ancak, kimi Amerikan radikalleri dışında, anlaşmazlığın amacı kuşkusuz ayrılma değildi. İktidarın Amerikalıları ayrılmaya doğru ittiğinin hiç düşünülmediği Londra'da olduğu gibi, bağımsızlık sözünü telaffuz edenlerin veya bunun olabilirliğini düşleyenlerin sayısı çok azdı.

Bu arada, İngilizleri ve Amerikalıları karşı karşıya getiren olaylar artıyordu: Varlıklarından hoşlanmayan sakinlerden öç alan İngiliz askerleri (Boston katliamı); Hindler Kumpanyası tarafından ithal edilen ve başka yerlerle bağlantılı olan Amerikalı tacirleri uygulanan düşük fiyat nedeniyle iflas ettiren çay kargolarının Kızılderili kılığına girmiş Amerikalılar tarafından denize döküldüğünü gösteren *Tea Party* sahneleri.

Aynı zamanda, Amerikalılar tarafından pek çok sömürge'nin temsilcilerini bir araya getiren toplantılar ve görüşmeler birbiri ardına yapılıyordu. 1774 yılında, sömürgeleri bir anlamda kendi aralarında kaynaştıran ilk kıtasal Kongre toplanmıştı: Eyalet başına bir oy olması yerine kişi başına bir oy isteyen Patrick Henry, oylamada "Ben Virginia'ya değil, Amerikalıyım" diyordu. Savaşa hazır durumdaydılar, ekonomik savaşa. Ve Kongre'nin daimi organı derneğe üye olduğunda boykot tehdidi savruluyordu, yalnızca İngilizlere karşı değil -bu zaten son derece doğal-

dı- boykota katılmayanlara karşı da aynı tehdide başvuruluyordu.

Bu "terörizm", *Quebec Act*'in yarattığı hırçınlığın da bir ürünüydü. Londra tarafından yayımlanan bu yasaya göre, Saint-Laurent'ın sol yakasında oturanlara -yani Katoliklere-, onca arşınlanan ve Kızılderili kaynaklı Uzakbatı toprakları tahsis edilmişti.

İşte bu her yanından köpüren ortamda, Lexington'da silahlı bir milis gücüyle General Gage'in birlikleri arasında çıkan olayın ardından John Adams, George Washington'un emri altında gerçek bir ordunun kurulmasını ve Thomas Paine'in, Amerikalıları bağımsızlığa çağıran tumturaklı yazısını, *Common Sense*'i yayımlamasını istemişti (1776). Fransa Kralı'nın destek sözü verdiği de bir başka gerçektir, 1763'ün rövanşı için.

Thomas Paine'in çağrısına kulak verilmişti, birkaç hafta içinde 120.000 adet satmıştı. Paine şöyle yazıyordu: "Ölülerin kanı, doğanın sesi ağlıyor ve haykırıyor: Ayrılmanın zamanıdır." Bağımsızlık yanlıları durmadan zemin kazanıyorlardı. Güney'de, Edward Rutledge gibi "eşitlikçilerin" demagogjilerinden korkan kimilerinin ve hemen her yerde var olan düzen yanlılarının çekimserliklerine rağmen, sömürgeci birbiri ardınca delegelerine bağımsızlık için oy kullanmaları talimatını veriyordu. Metni hazırlama görevi Virginia delegesi Thomas Jefferson'a verilmişti, kendisi 4 Temmuz 1776 günü oylamayla seçilmişti.

Yayımlandığı 1776 tarihinden itibaren, çok sayıda bağımsızlık hareketi bu metne bağlılıklarını ifade etmiştir; bu bağımsızlığın içeriği her ne olursa olsun, yerli bağımsızlığı ya da yerleşimci bağımsızlığı, altmışlı yıllarda Rodezya örneğinde olduğu gibi pek çok hareket bunu sahiplenmiştir. Bu temel metnin taşıdığı önem nedeniyle, aşağıda tamamını veriyoruz.

On Üç Amerika Birleşik Devletinin Ortak Bildirisi

İnsani olaylar sürecinde, bir halk kendini bir başka halka bağlayan siyasal bağları koparma gereğini duyarsa ve yüzündeki güçler arasında doğa yasalarının ve doğanın Tanrısının kendisine tanıdığı eşit ve farklı bir mertebede yer almak isterse, insan düşüncesine gösterilen dürüstçe saygı, bu halkın kendisini ayrılmaya iten nedenleri açıklamasını gerektirir.

Şu gerçeklerin tartışılmaz olduklarına inanıyoruz: Tüm insanlar eşit doğar, Tanrıları onlara geri alınamayacak bazı haklar vermiştir, bunlardan bazıları yaşam, özgürlük ve mutluluğun aranmasıdır; bu hakları güvence altına almak üzere, insanlar kendi iradeleriyle adil bir yönetim kurarlar; biçimi her ne olursa olsun, eğer bir yönetim görevlerini yerine getirmemezse, halkın bunu değiştirme ya da bunu feshetme, kendi güvenliğini ve mutluluğunu en eksiksiz biçimde sağlamak üzere, şu ya da bu ilkelere dayalı yeni bir yönetim kurma ve yönetimin yetkilerini şu ya da bu biçimlerde örgütleme hakkı vardır. Kuşkusuz, ihtiyat duygusu bize uzun süreden beri kurulu yönetimlerin basit ve geçici nedenlerle devrilmemelerini salık verir; gerçekten de bazı insanların artık alışmış buldukları biçimleri feshederek adaleti sağlamak yerine, katlanılabilir acıları çekmeyi her zaman yeğledikleri görülür. Fakat, hiç değişmeksizin hep aynı amaca yönelen uzun bir suiistimaller ve sahtekârlıklar dizisi, insanları mutlak bir zorbalığa mahkûm etme görüntüsü kazanırsa, suçlu yönetimi devirmek ve gelecekteki güvenlikleri için yeni korunma biçimleri araştırmak haklarıdır, ödevleridir. Bu sömürgelerin uzun sabırları buna dayanmıştır ve bugün, onları eski yönetim sistemlerini değiştirmeye zorlayan gereklilik de budur. Bugün Büyük Britanya'da hüküm süren yönetim tarihi, bir adaletsizlikler,

yegâne dolaysız amacı devletlerimiz üzerinde mutlak bir zorbalık kurmak olan ve yinelenen sahtekârlıklar tarihidir. Bunu kanıtlamak için olguları tarafsız bir dünyanın yargısına sunmak yeterlidir.

O, halkın iyiliği için en yararlı ve en gerekli yasalar için onayını vermeyi reddetmiştir.

O, acil önem taşıyan yasaların yayımlanmalarını valilerine yasaklamıştır, onayını verinceye kadar bu yasaların uygulamalarını değiştirmek dışında; yasaları böylece değiştirdikten sonra, onlarla ilgilenmeyi tümüyle ihmal etmiştir.

O, halkın yasama organında kendini temsil hakkından vazgeçmemesi halinde, kimi önemli bölgelerde gerekli başka yasaların çıkarılmasını reddetmiştir, oysa bu hak paha biçilmez değerdedir ve bundan yalnızca zorbalar korkabilir.

O, temsilcileri alışlagelmedik, rahatsız ve belgelerin bulunduğu noktalardan uzak yerlerde toplantıya çağırdı, bunu da yalnızca savaştan yılmış insanları kendi kararlarına rıza göstermeye zorlamak amacıyla yaptı.

O, halka karşı yaptığı girişimlere kararlı bir biçimde karşı koyan meclisleri pek çok kereler lağvetti.

O, uzun süre, benzeri lağvetme hareketlerinden sonra, başka yasal organların seçilmelerini reddetti; öyle ki, yasal güçlerin işgörülükleri, yok edilemez doğaları gereği, halka geri döndü; aynı zamanda devlet her türlü dış istila tehlikesi ve iç karışıklıklar karşısında savunmasız kalmıştı.

O, devletlerimizin nüfusunun artmasını bilinçli bir biçimde engelledi; amacı, yabancıların uyruk haline gelme yasalarının işleyişini engellemektir; göçmenliği teşvik edecek yeni yasaları benimsemeyi reddetti; yeni topraklara sahip olma yönündeki engelleri artırdı.

O, hukuksal güçlerin kurulmalarına yönelik yasalar çı-

karmayı reddederek, adalet mekanizmasının işlemlerini engelledi.

O, yargıçları, görev süreleri, görev ücretleri ve ücretlerinin ödenme biçimleri konusunda, yalnızca kendi keyfine bağlı kıldı.

O, çok sayıda yeni görevler icat ederek halkımızı örseleyen ve mallarını yutan memur ordularını topraklarımıza gönderdi.

O, barış zamanında, hukuk organlarımızın rızasını almadan, topraklarımızda daimi ordular tuttu.

O, askeri gücün sivil güçten bağımsız ve ondan üstün olması iddiasında bulundu.

O, bizi anayasamıza yabancı ve yasalarımızca tanınmayan bir hukuk sistemine tabi kılmak için başkalarıyla anlaştı, onların sözde yasalarına onay verdi ki, bunlar:

- kalabalık sayıda grupların topraklarımız üzerinde kantonlar kurmalarına yetki verir;

- bu insanların devletlerimizde oturanlara karşı yapabilecekleri öldürme eylemleri karşısında, sözde birtakım işlemlerle, onları her türlü cezadan muaf tutar;

- dünyanın her yeriyle olan ticaretimizi baltalar;

- rızamızı almadan, bize vergiler dayatır;

- pek çok durumda, bizi jüri önünde yargılamaya güvencesinden yoksun bırakır;

- sözde suçlar isnat ederek, bizi denizaşırı yerlere gönderip orada yargılanmamıza izin verir;

komşu bir eyalette İngiliz yasalarının serbest sistemini lağveder, keyfi bir hükümet kurar, bir örnek olacak şekilde ve aynı despotik rejimi sömürgelerimize yerleştirmeye yönelik bir araç olmak üzere, söz konusu eyaletin sınırlarını ileri çeker;

- antlaşmalarımızı ortadan kaldırır, en değerli yasalarımızı yürürlükten kaldırır, kendi temel ilkelerine göre hükümetlerimizin biçimini değiştirir;

kendi yasal mekanizmalarımızı askıya alır ve her durumda, bu mekanizmaların bizim yerimize yasalar çıkarma gücünü aldıklarını ilan etmelerine yetki verir.

O, bizi kendi koruması altında çıkarıp, bize karşı savaş açarak, bizi yönetme hakkını ortadan kaldırdı.

O, denizlerimizi yağmaladı, kıyılarımızı yakıp yıktı, kentlerimizi yaktı ve halkımızın yaşamını hiçe indirgedi.

O, şimdi barbar çağlarda bile rastlanmayan ve uygar bir devlet başkanına asla yakışmayan bir zulüm ve ihanet çerçevesinde başlattığı ölüm, umutsuzluk ve zorbalık eserini tamamlamak üzere, yabancı paralı askerlerden oluşan çok sayıda orduyu getiriyor.

O, açık denizde yakaladığı yurttaşlarımızı kendi ülkelerine karşı silah doğrultmaya, kendi arkadaşlarının, kendi kardeşlerinin celladı olmaya ya da darbeleri altında ezilmeye zorladı.

O, iç ayaklanmaları kışkırttı ve sınır bölgelerimizde oturan insanlara karşı, bilinen savaş kuralları yaşı, cinsiyet ve koşul farkı gözetmeksizin canlıları yok etmek olan vahşi ve acımasız Kızılderililerin başkaldırılarına çalıştı.

Baskıların her aşamasında, en basit deyimlerle adalet istedik; yinelenen bu isteklerimiz karşısında, yalnızca yinelenen adaletsizlik yanıtını aldık. Herkesin zorba diye nitelendirdiği eylemlerle karakterini böylece göstermiş olan bir hükümdar özgür bir halkı yönetme iddiasında bulunamaz.

İngiliz kardeşlerimizin de dikkatlerini çekmeyi başaramadık. Onlara, dönem dönem, yasal düzenlerinin yasama gücünü yasadışı bir biçimde bize kadar uzatmaya yetli olduğunu açıklamıştık. Onlara, hangi koşullar altında göç ettiğimizi ve buralarda sömürgeler kurduğumuzu anımsatmıştık. Kendilerinde bulunduğunu varsaydığımız doğuştan gelen adalet duygularına ve ruh yüceliklerine

çağrıda bulunmuştuk ve bizleri birbirimize bağlayan akrabalık bağları adına, kaçınılmaz olarak bağlarımızın ve ilişkilerimizin kesilmesine yol açacak olan bu sahtekârlıklara karşı çıkmaları için onlara yalvarmıştık. Ama, onlar da adaletin ve kan bağının sesine kulaklarını tıkadılar. Bu durumda, gerekliliğin önünde eğilmeli ve ayrılığı ilan etmeliyiz. İnsanlığın geri kalanı için yaptığımız gibi, onları, savaşta düşman, barışta dost olarak görmeliyiz.

Dolayısıyla, bizler, Amerika Birleşik Devletleri temsilcileri, Genel Kongre'de toplanmış olarak, bu sömürgelerin iyi halkı adına ve onu temsilen amaçlarımızın dürüstlüğü konusunda dünyanın Yüce Yargıcı'nı tanık edinerek, onaylıyor ve resmen ilan ediyoruz ki:

Bu birleşik sömürgeler özgür ve bağımsız devletlerin hakkına sahiptirler ve sahip olmalıdırlar; Britanya Tacına her türlü sadakatten muafırlar ve kendileri ile Büyük Britanya Devleti arasında var olan tüm bağlar tamamen feshedilmiştir ve feshedilmelidir; özgür ve bağımsız devletler olarak, savaş açma, barış yapma, ittifaklar kurma, ticari ilişkiler kurma, bağımsız devletlerin yapma yeteneğinde oldukları her işi ve her hareketi yerine getirme tam yetkisine sahiptirler. Ve bu bildiriye destek olmak üzere, tam inancımızı Tanrının inayetine bırakarak, karşılığında her birimiz ve hepimiz canımızı, malımızı ve kutsal onurumuzu güvence olarak veririz.

1763-1776 yılları arasında, Amerika'daki olayların özelliklerinden biri de, yerleşimcilerin Londra Hükümeti nezdinde ikinci derecedeki yetkililere yaptıkları maddi şikâyetlerle, bağımsızlığa ve savaşa götüren hareketin şiddeti arasında var olan olağanüstü farklılıktır. Ayrıca, Bağımsızlık Bildirisi'nde yer alan şikâyetler listesi elbette önemlidir, ancak aynı şikâyetler, büyük çoğunlukla yaşlı Avrupa'nın

İngilizleri, İskoçları ya da İrlandalıları için de geçerlidir.

Bundan başka, yerleşimcilere darbe indirebilecek dolaylı ya da dolaysız vergilerin, bu insanların büyüyen refahını hiç etkilemedikleri, Londra'nın yasadışı deniz trafiğine göz yumduğu ve İngiliz güç alanlarının Londra'daki, Boston'daki, Jamaika'daki işbirlikçi grupların her birinin ekonomik baskı uygulama keyfine göre değiştikleri anlaşılmıştır: Amerikalılar bilinçli bir şekilde uygulanan bir politikanın kurbanı değillerdi.

Buna göre, İngilizlerle Amerikalılar arasındaki ilişkileri altüst eden güç dalgası bir başka kıydan gelmiştir: Hükümdarın saf dışı edilmesinden ya da kendi temsilcilerini seçme hakkının onaylanmasından çok, olayın moral bir derinliği olmuştur. Söz konusu olan, tüm halkın devlet yönetimine katılma hakkının onaylanmasıydı. Hükümdar da, doğru düzgün bir seçimle oluşmamış olan Parlamento da ("çürümüş kasabalar"), ihtiyaca cevap veremeyen temsiliyet sistemi de varlıkları gereği buna karşı çıkıyorlardı. Böylelikle, yeni bir siyasal düzen kurmak gerekiyordu, ekonomik ve kurumsal anlaşmazlıklara hedef olan halkın tümü işte bu tasarıyla heyecana kapılmıştı. Tasarı halka inanılmaz bir enerji sağlamıştı. 1763-1783 yılları arasında, Amerika'daki İngiliz sömürgelerinde yayımlanan broşürlerin, dergilerin, gazetelerin sayısı ve içerikleri bu heyecanın birer göstergesidir. Yine, baştan aşağı moral değerlerle bezeli Bağımsızlık Bildirisi'nin ifade dili de bu heyecanın kanıtıdır.

Bu insanlar, zorbalığa ve yolsuzluğa karşı mücadeleyi en iyi şekilde benimsedikleri için, radikaller denilen *whig*lerin sol kanat üyeleri sonuçta zaferi kazanmışlardı. Burke'ün 1775'te yazdığı gibi: "Hükümetin kötü yanlarını daha uzaktan anlıyorlardı ve sağlıklı en ufak bir esintide zorbalığın yaklaştığını fark ediyorlardı" (Wood, *Amerikan Cumhuriyetinin Kuruluşu*, s. 38).

Kralla ya da Parlamento'yla çıkan anlaşmazlık daha derin bir reddin ortaya çıkmasına yaramıştı: Yalnızca halkın rızası alınmadan karara bağlanan vergilendirmelere muhalefetini haklı kılmak yetmiyordu; kendi yasalarını yapma hakkını kendine tanımak söz konusuydu, kısacası yöneticileri yönetilenlere tabi kılmak gerekiyordu. Genel çıkarların özel çıkarların üstünde olacakları ve her bireyin topluma dahil edileceği gerçek bir demokrasi kurulmalıydı.

Bu bağlamda, Londra ile ilişkiler sorunu ikinci dereceye düşüyordu, çünkü sistemin tümü tersyüz edilmişti. Radikaller Kutsal Yazılar'dan ilham alarak, yarı dinsel bir inançla heyecanlanmışlardı -Rousseau, Blackstone, Locke gibi Aydınlanma çağı felsefesi klasiklerinden de ilham alınıyordu; kendilerini evrensel bir görev yüklenmiş gibi görüyorlardı, Samuel Adams'ın ifadesiyle, "İsrail'in mirasçıları", "seçilmiş Yeni Halk", "yeni Hıristiyan Sparta" Gerçekte, bu klasikler kendi biçimlerini kazanmalarında onlara yardımcı olmuştu, ama Amerikan yurttaşları artık kendileri de düşünebilirlerdi. İşte bu nedenle, Jefferson'un ve Amerikalıların Bağımsızlık Bildirisi'nin yazarları oldukları düşünülebildi -Locke'a ya da herhangi başka birine başvurma gereği duyulmaksızın.

Bu açıdan bakılınca, bağımsızlık yalnızca bir cumhuriyetin yaratılması için atılan ilk adımdı -yani, gerçek bir devrimin tamamlanması için.

Amerikan örneği büyüsünü başka İngiliz topraklarındaki İngiliz yerleşimcilerine taşımıştı. XIX. yüzyılda, her ne kadar Birleşik Krallık bir ekonomik refah dönemi yaşıyor idiyse de, beyaz nüfusun bulunduğu sömürgelerinde dizginleri gevşeten Londra, yerleşimcilerin buralarda yavaş yavaş temsili bir rejimden, bazen de parlamenter bir rejimden yararlanmalarını sağladı. 1867'de Kanada, Québec, Ontario, New Brunswick, New Scotland adlı dört Eyaleti

ile dominyon statüsünden yararlanan ilk sömürge oldu. Bunlara kısa süre sonra, yeni sömürgeler ve topraklar da katıldı: 1871'de İngiliz Kolombiyası, 1873'te Prens Edward Adası, 1870'te Hudson Körfezi Kumpanyası'nın dağılmasından çıkan topraklar.

Başlangıçta, dominyonlar (Kanada, Avustralya, Yeni-Zelanda) valinin olası vetosuyla sınırlı basit bir iç özerklikten yararlanıyorlardı. Bir süre sonra, bir dış özerklikten de yararlanmaya başladılar ve Kanada 1907'de, Büyük Britanya'nın aracılığı olmadan Almanya'yla yaptığı ticaret anlaşmasıyla bunun ilk örneğini verdi. 1914'te ve sonra 1939'da, Güney Afrika metropolden bağımsız olarak Almanya'ya savaş ilan ettiğinde, bu özgürlük daha da ötelere taşınmış oldu. O tarihlerde *Commonwealth* üyelerini bir araya getiren imparatorluk konferansları düzensiz ve resmiyetten çıkmış olduklarından, hükümdar Londra ile olan daimi tek bağlantıydı. Yapılan konferanslarda üyelerin kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda ayrılma istekleri gitgide daha fazla ifade edilir olmuştu, Britanya dayanışması ancak yabancı bir tehdit durumunda geçerli oluyordu. Bu bakış açısından Churchill'in 1942'de Avustralya yerine Hindistan'ın savunulmasını tercih etmesi Avustralya dominyonunun anavatanından boşanmasını kesin olarak belirlemişti.

LATİN-KIZILDERİLİ AMERİKASINDA KREOL HAREKETİ

Güney Amerika'da yerleşimcilerin hareketleri, kısmen Kuzey Amerika'daki yerleşimcilerinkine benzer nedenlerden kaynaklanmıştı. Ancak Güneyde ırk hâkimiyeti temel bir rol oynamıştı: Kızılderili tehdidinin büyük olduğu yerlerde bağımsızlık havarilerinin sözlerine daha az kulak verilmişti -yani Peru'da-, metropolle güç yarıştırmaya yönelik esas atılım tam da artık Kızılderili kalmamış olan noktalar-

da gerçekleşmişti, Rio de la Plata ve Venezuela'da.

Yerleşimciler çoktandır yasaları tersyüz etmeye alışkindılar, "Obedezco pero no cumplo", (itaat ederim ama uygulamam). III. Carlos ile birlikte, İspanya'daki Bourbon Hanedanı üyeleri bu durumu değiştirmek istemişlerdi, devleti daha işler bir hale getirmek ve denizaşırı sömürgelerden daha fazla yarar elde etmek istemişlerdi. İngiltere'nin pazarı kendi endüstrilerine ayırmasından dolayı, Kuzey Amerika'da su yüzüne çıkan anlaşmazlık ekonomiken, Güney Amerika'daki anlaşmazlık daha çok mali konulardaydı, çünkü metropoldeki ekonomiyle sömürgelerdeki ekonomi birbirinin benzeriydi: Aynı maden cevherleri ihraç ediliyordu, her iki tarafta da yabancı deniz taşımacılık şirketlerine ekonomik bağımlılık söz konusuydu, soylu seçkinler sınıfı iş adamlığıyla pek ilgilenmiyordu; metropol ile Güney Amerika arasındaki tek fark, Güney Amerika'da değerli maden üretimi olmasıydı ki, metropol bundan pek de yararlanamıyordu. Durumu değiştirmek için, III. Carlos ve Bourbon Hanedanı ülke yönetiminin yeniden ele alınmasına, metropolden gönderilecek memurlar ya da soylular sayesinde yapılacak bir "modernizasyona" bel bağlamışlardı. O zamana kadar bu yönetim Kilise ile bir denge halindeydi, Kilise hakkında hâlâ yerlileri savunması konusunda kuşkular vardı, yönetim ayrıca, zenginlikleri gittikçe artan yerel seçkinler sınıfıyla da bir denge kurmuştu. Oysa, en azından Meksika'da ve Şili'de, Cizvitlere karşı alınan önlemler biraz keyfi bulunmuştu, çünkü söz konusu olan toplumun tortusunu oluşturan insanlardı. Yani, *Las Casas* yanlısı düşünceler artık korkutmaz olmuştu ve kraliyet yönetimine doğrudan karşı çıkılabiliirdi. Özellikle ordu kreollerin hiyerarşi basamaklarında yükselmelerine engel olunca, seçkinler sınıfı da yönetim mekanizmasının denetimi geliştikçe vergilendirme yöntemlerinin yavaş yavaş kreollere ağır gelmeye başladığını gözlüyordu -*audiencias* (devlet

dairesi) başkanlığı satın alabilen *kreol* sayısı gitgide azalıyordu, toplam *audiencias* sayısının yalnızca % 23'ü *kreol*lerin elindeydi, gerisi metropol kökenlilerin ellerinde bulunuyordu-, oysa *kreol* nüfusu artıyor, zenginleşiyordu ve ülkeye iyice kök salmıştı. Sonuç olarak, *kreoller* İspanya'nın kendilerini sömürgeleştirdiğini düşünüyorlardı ve vergilere karşı ayaklanmalar 1781'de, Nueva Granada'da (Kolombiya'nın eski adı) patlak verdi.

Kreollerle yarımadalılar -metropol İspanyolları- arasındaki düşmanlık durmadan büyüyordu ve sonradan olma soylu mülk sahipleri ile onlara yasa uygulamaya kalkışan işgüzar memurlar arasındaki çelişki ortaya çıkıyordu...

Kreollerin bir gözleri de öncelikle Kızılderili ve melez hizmetkârların üzerindeydi. *Kreoller* Peru'nun 1742-1782 yılları arasında yaşadığı ayaklanma riskine karşı, anarşi yerine İspanya'nın hâkimiyetini yeğliyorlardı. Patlak veren Kızılderili ayaklanması, kuşkusuz tarım ürünlerinde görülen fiyat düşüşleri ile yaşanan zorluklara bağlı olmuştu ve ütöpik geçmiş döneme geri dönüş tasarısı din adamları karşıtı olmaktan çok İspanya karşıtı olmuştu. Yirmi kadar Kızılderili kabile şefi İspanyolların ve *kreollerin* tarafına geçmişti. Ama *kreollerin*, Nueva Granada'da farklı biçimlerde var olan bu gözle görülmez tehdit hakkında çok net bir bilinçleri bulunuyordu -siyah-beyaz melezi Galan'ın Bogota üzerine yürümesi gibi. Bu yerleşimciler bir biçimde serbestçe hareket etmek istiyorlardı. İspanyol Amerikası için Haiti ayaklanması örnek bir değer taşıyordu: Bunun bir kez daha olmasına izin verilmemeliydi. O ayaklanma bir uyarı olmuştu. Doğal olarak, kendi ülkelerini tek başlarına yönetmek için sabırsızlanan *kreoller*, Fransız Devrimi'nin denetlenemeyen etkilerinden çok, Amerikan Bağımsızlığı'nın başkaldıranlara getirdiği avantajları düşünüyorlardı. Onlar da Aydınlanma çağı literatürüne dayanıyorlardı -Locke, Rousseau, Adam Smith vb.-, melezlerin ya

da Kızılderililerin haklarını korumak için değil, İspanya'daki Bourbonların despotizmini yenmek için.

Francisco de Miranda ya da kendisi de biraz melez olan Simon Bolivar gibi adamların radikal bir çözüm düşünmelerine yol açan İspanya'nın zayıflığıydı. Madrid için altından kalkmaya çabalarken, metropoldeki olanaklar acınacak ölçüdeydi. Bunun kanıtı, 1806'da İngilizlerin Buenos Aires'i almış olmalarıydı. Hiçbir İspanyol filosu onları durduramamıştı. Ancak işgalciler de başkent sakinlerinin kendilerini savunma isteklerini küçümsemişlerdi. Saavedra'nın öncülüğündeki *kreol* milisler İngilizleri topraklarından kovmuştu. İspanya aşağılanmıştı, de la Plata sakinleri kendi sömürgelerini başarıyla savunmuşlardı. Yerleşimciler iktidar için zemin yoklarken, güçlerini keşfederken, bunu asla unutmadılar.

Meksika'da durum farklı olmuştu. 1808-1815 arasında İspanyol monarşisinin iflası sırasında, ilk bağımsızlık hareketi, *kreol* kökenli ama daha çok Kızılderili yanlısı olan, yerinden edilmiş küçük bir rahibin inisiyatifinde başlamıştı. Hareket İspanya karşıtı olmakla birlikte, bir tür toplumsal, etnik ama belirsiz devrim söz konusuydu -Rahip Hidalgo'yu, sonra Rahip Morelos'u Zapata'nın ataları ilan etmemekle birlikte-: Hidalgo "kral için, din için, Kızılderili Guadalupe Bakiresi için ve İspanyollara karşı" ayaklanma çağrısında bulunmuştu, Morelos İspanyollarla birlikte topraklarını yeniden paylaştırmak istediği *kreol*leri ve din adamlarını da karşısına almıştı. Birincisi 1811'de, ikincisi 1815'te idam edildi.

İspanya'da yerleşimcilerin hegemonyacılığını tehdit edebilecek liberal hareketler ortaya çıkınca, yerleşimciler doğal olarak hep birlikte, Morelos'un ayaklanmasını bastırmış olan *kreol* subay Augustino de Iturbide'in arkasında yer almışlardı; Iturbide, Üç Güvence diye bilinen, Iguala planını ilan etmişti -bağımsızlık, Katolik inancında birlik,

yarımadalılar ile kreoller arasında eşitlik. Bu bir yerleşimci bağımsızlığı hareketiydi.

Aynı zamanda, Kızılderili topluluğunun yükselen gücünü frenlemeye yönelik görünmeyen bir amaç da vardı. Nitekim Meksika'da, *hacienda*nın sömürgeci şeması her yerde uygulanmıştır (krşz. W. B. Taylor, *Landlord and Peasant in Colonial Oaxaca*). *Hacienda*, verimsiz ve muazzam tımarlardır, borçları nedeniyle bağımlı kılınan *peon*ları (Güney Amerika köylüsü) çalıştıran ve kendi öz topraklarından sürülmüş, yüksek bölgelere sığınmış Kızılderililerin köylerine hâkim olan büyük ailelere aittirler. Oaxaca pis-koposluğu gibi kimi bölgeler vardı ki, Kızılderili toplulukların çoğu buralarda bütünlüklerini korumuş durumdaydılar: Soylu sınıfı elbette siyasal gücünü yitirmişti, ancak kendisine ait toprakları büyütmüşü ve köyler kendi haklarını savunabilmişlerdi. 1800 yılında, vadilerdeki tarıma açık arazilerin üçte ikisi Kızılderililere aitti. Kreol mülkleri ise oldukça farklı durumdaydı, mülkler küçük çaplıydı ve dağınık haldeydi, konumları istikrarsızdı (sömürge döneminde, temel 8 *hacienda* tam 89 kez el değiştirmişti), oysa din adamları sınıfı aslan payını kapmıştı, başka bölgedeki ipotekleri ve mali yaşamı denetim altında tutan dominkenler. Burada iktidar toprak sahiplerinin ellerinde değildi, iktidar tacirlerin ve siyasal gücün ellerindeydi.

Burada 1821 devrimi, başka yerlerde olduğundan daha fazla, Kızılderililerin unuttukları saygı duygusunu yeniden uyandırmak amacını taşıyordu. Brian R. Hamnett'i okuduğumuzda, ikinci bağımsızlık hareketinin gerçekten de bir tepki olduğu anlaşılıyor.

Kızılderili Amerikasını ülkelerinin bağımsızlığı, belli bir ölçüde yeni sömürgeci bir düzenin yolunu açıyordu, ülkeler kısa sürede yeni metropollerin ekonomik egemenlikleri altına giriyordu: Birleşik Devletler ve Büyük Britanya. Yeni oluşan devletlerin borçlanmaları XX. yüzyılın yeni sömür-

geciliğinin bir ilk resmini çiziyordu. Bağımsızlık hareketi farklı nedenlere bağlı olsa da, monarşinin iflasına bağlı olsa da, Brezilya'nın örneği buna benzerlik gösterir (1822).

İspanyol Amerikasındakine benzer bir duruma Portekiz Angolasında da rastlanmaktadır, Angola'nın bir cins sömürgesi olduğu Brezilya'nın bağımsızlık döneminde beyaz azınlığın ayrılıkçı hareketi belli bir şiddet taşıyordu. Assimiladosların yerleşimcilerin öncelikli konumlarını tehdit eden eylemleri karşısında, genellikle sürgüne gönderilmiş kişilerden oluşan yerleşimciler sözde cumhuriyetçi düşünceler dile getiriyor ve Brezilya'yla birleşmeyi düşünüyorlardı. 1910 yılında Portekiz'de cumhuriyetin kurulması durumunda herhangi bir değişiklik yaratmamıştı. Tersine, zorla çalıştırılma karşıtı yeni yasalar yerleşimcilerin çıkarlarına ters olarak kalıyordu. Bunun üzerine Lizbon'dan gelen güç sahibi adamlar, 1926'da kurulan Estado Novo'yu (Yeni Devlet) ilan etmişlerdi, Yeni Devlet, Lizbon'daki rejimin "anlayışlı" olduğu ve emniyet örgütü PIDE'nin güvencesini yerleşimcilere vererek, sözde bağımsızlıkçı hareketlere son vermişti.

RODEZYA: YERLEŞİMCİ BAĞIMSIZLIĞI, "EMPERYALİZMIN EN YÜKSEK AŞAMASI"

Güney Afrika'daki durumun özgün bir yanı vardır. Başka yerlerde genellikle emperyalist yayılcılığın kökleri metropolde bulunurken, bu ülkede 1877-1901 yılları arasında emperyalizmin yeniden alevlenmesinin kökeninde yerleşimcilerin kendileri vardır ve uluslararası anlaşmazlıklar yerel çelişkilerin üzerine eklenmişlerdir.

Başlangıçta, İngiliz Güney Afrika Boer cumhuriyetleriyle -Orange ve Transvaal- ve Afrikalı topluluklarla komşuydu. Bu durum, Kanada'da -"yabancıların", Fransızların

varlığı-, Yeni Zelanda'da -Maorilerin direnişi-, İrlanda'da -iki Kilise arasındaki muhalefet- rastlanan zorlukları yansıtıyordu.

Temelde bu Güney Afrika Cape ve Natal diye iki sömürgeci oluşuyordu, bunlar aynı özerklik derecelerinden yararlanmıyordu. Cape bölümü Basotoland'daki Sotho topluluğunu ve Transkei'deki Nguni topluluğunu denetim altında tutarken, Natal bölümü bu yarı imparatorluk konumundan yararlanamıyordu. Bu durum, yerleşimcilerin yine de Zulu, Swazi, Tonga topluluklarının tarıma elverişli topraklarına göz dikmelerine engel olmamıştı.

O tarihte, siyah toplulukları biçimsel olarak az ya da çok İngiliz egemenliği altında bulunmakla birlikte, tam bir özgürlük içindeydiler.

İki Boer Devlet yan yana varlıklarını sürdürüyordu, ancak 1852 yılından beri Orange İngiliz Güney Afrikasında bağımsız bir devlet olduğundan, yalnızca Transvaal *de facto* bir bağımsızlıktan yararlanıyordu, en azından 1881 tarihli antlaşmadan beri. Transvaal de, Cape'ın yaptığı gibi, Stellafand'daki ve Zulular içindeki siyah toplulukları denetimleri altında tutuyordu.

Cape yolunun oynadığı rolden dolayı, İngiliz varlığı Londra'ya vazgeçilmez bir gereklilik gibi görünüyordu -bu yol, Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra bile, önemini koruyordu ve "her ne pahasına olursa olsun elde tutulmalıydı" (Charles Dilke, *Greater Britain*). Biçilen paha, iç bölgelerin denetimiydi, çünkü "içerileri tutamazsak Cape'ı da tutamayız." Devreye giren bir diğer faktör ise, İngiliz topluluğunun çıkarlarının savunulmasıydı, bu çıkarlar, 1867'de Transvaal'de elmas madenlerinin, 1881'de Rand'de altın madenlerinin ve Rodezya'da bakırın bulunmasıyla daha da önem kazanmıştı. Daha çok Boer topraklarında yer alan zenginlikler söz konusuydu. Fakat Cape'taki Hollandalılara göre, Britanya İmparatorluğuyla daha fazla iç içe girme-

leri, Londra'ya, Britanya bayrağı altında bir Güney Afrika Birliği kurma düşüncesini mümkünmüş gibi gösteriyordu. Kaldı ki, İngilizler Boerlerle Zulular arasındaki çok sayıda anlaşmazlıkta, Afrikanerlerin barışı ve düzeni korumak için kendilerine yardım etmiş oldukları değerlendirmesini yapıyorlardı.

Londra'dan bakılınca, imparatorluk politikasının “çizgisi” böyleydi. Ancak, Cape'ın da durum hakkında kendi görüşleri vardı ve kendince, Capetown'da söylendiği gibi “sömürgecilik” İngiliz hükümeti tarafından tanımlanan “emperyalizmle” çelişiyordu.

Her şeyden önce yerleşimciler yerli sorununu halletmek istiyorlardı. “Uygarlığın fethettiği” bu topraklarda Kafr kabileleri ile Zulu kabileleri arasındaki savaşlar ve her iki tarafta ayaklanmalar vardı ve elmas ve altın madenlerinin keşfiyle sömürgecinin önünde olağanüstü bir geleceğin yolu açılmışken, böyle bir duruma tahammül etmek olanaksızdı. Zaten yerlilerin direnişleriyle yarattıkları güvensizlik ortamında ülkenin donatılması gecikmiş, savunma harcamaları artmış ve yerleşimcilerin yaşam düzeyi düşmüştü. “Ya bu ülkeyi temizlemeli ya da kendimize saygı gösterilmesini sağlamalıyız; çünkü nereye gidersek gidelim, barbar kabilelerle temasa giriyoruz... Tek çözüm onları denetimimiz altına almaktır. Kabilelerin üzerinde elimizin gölgesi olmalı”, 1870'li yılların sonunda, Transkei'deki ayaklanmalar sırasında, Vali Brownlee böyle yazıyordu.

Yerleşimciler, barbarlığın uygarlık karşısındaki kaderinin her halükârda teslim olmak olduğu düşüncesindeydiler. Siyahları ilerlemenin yollarına getirmek gerekiyordu ve elde edilecek ilk başarı onları çalıştırmaktan geçiyordu.

“Uygarlığa götüren çalışmadır”, diye yazar Anthony Trollope... “Bundan on yıl önce tam bir vahşi gibi yaşayan adamları gelip burada görseniz, ne kadar çalıştıklarını anlarsınız: Sabahın altısında gelirler ve akşam altıda giderler.

Yemeklerini burada yerler ve maaşlarını kullanmasını öğrenirler. Bunlardan 3000'inin ya da 4000'inin Kimberley madenlerinde çalıştıklarını gördükçe, 3000 ya da 4000 yeni Hıristiyanın doğmakta olduğu duygusuna kapılıyorum.” Ve Trollope, kıta üzerinde Kimberley gibi yerlerin artmasını diliyordu. Demiryollarının inşası Bantulara kazma-kürek kullanmasını öğretmişti, demiryollarını kullanmak da zamanı kullanma anlayışını kazandırmıştı. “Özellikle de uygarlığın temel ilkesinin ne olduğunu anlıyorlar, çalışmak.”

Böylece, 1879 tarihinde Zululara karşı yapılan savaşa uygarlık için mücadele kimliği verilmişti; çünkü “bu halkları tek başlarına bir yanda bırakamayız.”

Bir süre sonra, Cecil Rhodes'un Zambezi'ye girmesi de metropolün girişiminden çok bu yerleşimci yayılmacılığının bir ürünüydü. Ancak aynı zamanda, Cape'ta ve Natal'de, Zulu ülkesi yerlilerinde, Transkei yerlilerinde vb. beyaz işgalcileri söküp atma konusunda ortak bir duygunun doğmakta olduğuna dair işaretler hissedilmeye başlanmıştı. Trollope “Kafr insanlarını aldatıyoruz, onların çalışmalarını istiyoruz ve topraklarını ellerinden alıyoruz...”, diye yazıyordu. Ama siyahlar bunun bilincindeydiler:

“Başlangıçta, beyazlar geldiler ve topraklarımızın bir kısmını aldılar... sonra geliştiler ve topraklarımızı daha öteye ittiler, hayvanlarıyla birlikte. Binalar inşa ettiler ve durumlarını sağlamlaştırdılar, topraklara büyü aracılığıyla boyun eğdirmek için misyonlar kurdular... Topraklarımızı daha da ötelere itmek için önce bir kale, sonra toprak, derken misyonlar...” Bir Xhosa şefi şöyle diyor: “Hükümet benimle bir erkekle konuşur gibi konuşmuyor, bana ‘şunu, şunu alacağım’ demiyor... Haklarımı karanlıkta alıyor... Hükümet bir kurt” (aktaran D. M. Schreuder, *The Scramble for Southern Africa*).

Boerlerin durumları ve Afrikalılarla olan ilişkileri fark-

hydı. Sayıları kalabalık değildi -Transvaal'de de Orange'da da 30.000'i ancak geçiyorlardı-, fakat güçlü aile yapıları, komando mücadelesinde antrenmanlı oluşları onları Afrikalı kabilelerin sızmalarına karşı dirençli kılıyordu, onlarla komşuluk antlaşmaları yapıyorlardı. Ancak, tıpkı Afrikalılar gibi hemen hemen yalnızca hayvan yetiştiricisi olmaları, aynı topraklarda bir arada yaşama konusunda onları daha zekice davranmaya yöneltiyordu. Üstelik Natal'deki ve Cape'taki İngilizlerden farklı olarak, belli başlı Afrikalı toplulukları kendi boyundurukları altına alacak güçlerinin olmadığını da farkındaydılar. Yayılma dinamikleri, kendi nüfusları ve sürülerindeki hayvan sayısı arttıkça hep daha fazla toprak gerektiren yoğun hayvan yetiştiriciliklerinin gelişmesine bağlıydı. Başkan S. W. Pretorius, sınırları batıda Tawana topraklarına ya da kuzeyde Ndebele topraklarına doğru götürmek düşüncesindeydi. Kruger ise, denize doğru bir çıkış verdiği için, güneybatıda Swaziland'a doğru gitme görüşünü taşıyordu. Joubert ise, kendi yönünden, Boerlerin Zoulouland'a sızma eylemlerini destekliyordu, Boerler yavaş yavaş topraklarını kemirdikleri yerliler arastına bölünme tohumları ekerek, yayılmacı politika izleyen diğer rakiplerinden daha fazla başarılı oluyorlardı. Ancak, siyasal örgütlenmelerindeki zayıflık, hiç değilse Transvaal'in 1877 yılında gerçekleşen ilk ilhakına kadar, Boerlerin daha ileri gitmelerine engel oldu. Majuba rövanşından ve İngilizlerin gidişlerinden sonra durum değişti, Basutoland'ı ele geçirmiş olan Albion'un (İngiltere) ihanetine karşı duyulan eski düşmanlık, kimliklerini gitgide daha çok hissedenden Boer ulusunu harekete geçirdi.

Afrikalı siyasal topluluklar ise direnişleri sayesinde yerleşimcilerin iskân edebilecekleri yerleri kararlaştırdılar ve yerleşimciler nerede olabilirse oraya gittiler. Transkei'deki Xhosalar neredeyse bir yüzyıl boyunca Avrupalıların baskısına karşı koymuşlardı, Natal bölgesi Zuluları, or-

ta bölgelerdeki ovaların Sokhoları, Transvaal'in Bapedileri, Zambezi'nin Ndebeleleri de öyle. Ancak, Afrikalılar Boerlere ya da İngilizlere karşı ortak bir cephe oluşturmayı asla başaramadılar ve Avrupalılar onları birbirlerine karşı kıskırtmayı, hatta aynı topluluk içerisinde bile sürtüşmeler yaratmayı becerebildiler. Siyah bir entelijensiyanın ortaya çıkmaya başlaması ve durum hakkında genel bir görüş sahibi olması için 1870'li yılların gelmesi gerekmişti: Bu, misyonların bünyesinde doğdu. 1884 yılında, Wesley dinsel öğretisine bağlı Nehemiah Tile'nin bir *Thembu National Church* kurması bir işaret taşı niteliği taşır. Ardından, Tingo Jabavu'nun öncü eylemi gelir. Batılılaşmış ilk siyah olan Jabavu, bir biçimde, yerleşimcilerin aşırılıklarına karşı Büyük Britanya'yı göreve çağırmıştı. Aynı konumda hareket etmiş çok kişiyi büyük düş kırıklıkları bekliyordu.

Gerçekten de ne Afrika'da, ne Boerlerde ne de Cape'ta ve Natpal'deki İngilizler arasında açıktan açığa sürtüşmelerde en ufak bir görüş ya da tavır birlikteliği görülüyordu. Ayrıca, bazı sınır bölgelerinin her iki tarafında çok seyrek gruplaşmalar dışında değişik topluluklar kendi aralarında gerçek anlamda gruplaşmamışlardı. Nüfus dağılımı daha çok bir leopar derisinde görülen lekeler gibiydi.

Bu durumda her türden sürtüşme her an doğabilirdi.

Bir türlü dinmek bilmeyen anlaşmazlıklar dizisini başlatan, yerleşimcilerin Cape'ta 1877'den itibaren yaptıkları baskılar olmuştur... Bu durum Xhosaları kültürlerini yitirmiş siyahları, Transkei'daki Tchembulara karşı tepki göstermeye yöneltmiştir; bu, zincirleme bir ayaklanmalar dizisine yol açtı, beyazlardan 60 kişi öldü, siyah cephedeki ölü sayısı hesaplanmadığından bilinmiyor... Swazilerin kralı Mbandzeni davranışını şu şekilde açıklamıştı: "Bütün çevrem beyazlarla sarılı. Komşularımın zorla topraklar ve ülkeler aldılar. Burada ben onlara bu hakları vermeyecek olsam, onlar kendileri elde ederler. O zaman, parasını öde-

dikçe ben de onlara bu hakları veriyorum. Ölmeden önce neden yemek yiyemeyecekmişiz?" Ancak, başkaları böyle tepki vermemişlerdi. Savaş salgını Zululand'a da ulaşmıştı, hükümdar Cetshwayo küçük ittifaklar oyununa kalkışmıştı -Boerlere karşı Natal'le-, ancak kendi de iç çatışmaların kurbanı olmuştu. Derken, bir tür kukla hükümdar durumuna gelerek Londra'da törenlerle karşılandı... Aynı anda, İngilizler hükümdarın devleti yerine tam on üç küçük krallık kurmuşlardı bile ve durum eski Chaka monarşisinin parçalanmasını hızlandırıyordu.

Almanya'nın müdahalesi ve Güneybatı Afrika'yı işgali ile özellikle 1884'te Zululand'da, Natal'in hemen kuzeyinde, doğu kıyısında, Sainte-Lucie koyuna yerleşmesi tehdidi Güney Afrika'daki rekabet oyunlarını daha da içinden çıkılmaz hale sokmakta gecikmedi, Londra da burnunu sokmaya hazırlanıyordu. Fakat doğal olarak bölgeyi kısa sürede uluslararası bir rekabet arenasına çevirerek iştahları kabartan olay, Kruger'in direnişçiliğiyle birlikte ortaya çıkan Witwatersrand'daki altın ve elmas devrimi olmuştu. Altın üretimi 1884'te 10.000 İngiliz Sterlini değerindeyken, 1896'da 8.603.821 İngiliz Sterlinine yükselmişti. Aynı tarihte elmas ihracatı 4.247.000 İngiliz Sterlini değerindeydi ve elmas ihracatı diğer tüm ihracatı geçiyordu, toplam ihracatın % 51'i altındı. Bu baş döndürücü yükseliş binlerce göçmenin bölgeye akın etmesine yol açtı: O tarihte Transvaal'de, yabancı topraklardan gelen genç erkeklerin sayısı yerli beyazların, yani Boerlerin sayısından fazlaydı.

Bu bağlamda beyazlar yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda bir sömürge düzeni kurmayı her zaman olduğundan daha çok istiyorlardı.

Londra hükümeti karşı çıkmışken, Cecil Rhodes'un *British South Africa Cy*'sinin Zambezi bölgesini ele geçirmesiyle, bu durum iyice su yüzüne çıkmıştı. Jameson, Cecil Rhodes'un kardeşine şöyle yazmıştı: "Bölgeyi barışçı bir

biçimde ve adım adım özümlemenin zamanı artık geçti." İlerlemek, hep ilerlemek için anlaşmazlıklar yaratmaya yönelik yöntemleri Londra mahkûm etmiş olmakla birlikte, ESA şirketi ilerlemeye devam ediyordu ve Londra'daki İngilizler, Hazineyi boşaltabileceği korkusuyla, işgal bayrağını devralma konusunda kararsız kalıyorlardı. Güney Afrika yüksek komiseri Lord Milner, yöntemi tasvip etmemekle birlikte, duruma şöyle bir tanı koymuştu: Cecil Rhodes, şirketinin topraklarını ayrı bir sömürge haline getirmek için çalışmaktadır ve ileride tek başına hükümdarlık edecektir... Sömürgesini Cape ve Natal'le birleştirmek isteyecektir ve üç sömürge bir arada, bir federasyona katılmaları için, Boer Cumhuriyetleri üzerinde müthiş bir baskı uygulayacaktır...

Ardı ardına gelen savaşlar nedeniyle, bu stratejinin özellikle ikinci bölümü izlenmişti. Ancak, birinci bölümü de yaşanan tüm değişikliklere rağmen varlığını sürdürecekti -İngiliz emperyalizminin yerini ulusal sömürgecilik aldığı için, tüm Güney Afrika'da değilse, en azından Roddezya'da.

1901 tarihli Boer-İngiliz savaşından sonra, İngilizlerin en büyük derdi Güney Afrika Birliği'ndeki düzeni korumaktı, *Commonwealth*'in bu üyesi en çok gözetim altında tutulmaya değer olanıydı. Fakat Boer asıllı General Smuts'un sesi aracılığıyla, Boerler arasında 1914'te de, 1940'ta da güçlü Alman yanlısı akımlar olmakla birlikte, gözde üye, İngiliz hükümdarının çağrılarına yanıt vermekten geri durmadı. Güney Afrika, Londra'nın diğer sömürgelerde aşama aşama uygulattığı ve farklı renkte topluluklara az çok bir *self-government* olanağı tanıyan isteklerine de direndi. 1951'de, Gold Coast'un (Gana) böylesi bir *self-government*'a doğru gitmesine karşı çıktı. Güney Afrika olayın birkaç yıl sonrasında, *Commonwealth*'ten ihraç edilmek şöyle dursun, Birlik'ten çıkmayı ya da sürgünde bir

hükümet kurmayı düşünüyordu.

Güney Afrika'da Büyük Britanya'dan kopma süreci yaşanırken, aynı anda yine Güney Afrika'yı oluşturan parçalardan birinde, Güney Rodezya'da, bir başka ayrılıkçılık biçimlenmeye başlamıştı. Bu bölgedeki ulusal sömürgecilik akımı, imparatorluğun geri kalan bölümünden kopmaya ya da bir savaşa yol açabilecek bir bunalıma yol açmıştı.

Bunun ilk belirtileri Kuzey Rodezya'da görülmüştü. Durum, Nyassaland, Kuzey Rodezya, Güney Rodezya ve diğer bazı toprakları bir araya getirecek bir Orta Afrika Federasyonu'nun kurulmasını öngören görüşmeler sırasında ortaya çıkmıştı. Bu, her iki Rodezya'nın Güney Afrika'dan kopması için Londra'nın çevirdiği bir manevraydı. Oysa, 1960'lı yıllarda pek çok devlet özgürleştiğinden, bu dönem gerçekten de Afrika yıllarıydı ve Kenneth Kaunda gibi siyah liderler isteklerinin bazılarının gerçekleşmesi için oyuna katılmaya karar vermişlerdi. Amaç, federasyon halini alacak bu ülkede Afrikalıların statülerinin yeniden ele alınmasıydı. *Times*, 14 Şubat 1961 günü "Soğukkanlılıkla ve boyun eğmeksizin ileri gitmek gerek; devrimci kargaşaların olduğu bu dönemde, bu, aklın yoludur", diye yazıyordu. Gazete, her iki Rodezya'daki sömürgeciliğin gücünü hafife alıyordu. Harold Macmillan, Kraliçeye yazdığı haftalık yazısında, Avrupalıların tarafına fazlaca eğilecek olursa, Afrikalıların, Majesteleri'ne duydukları güvenin sarsılacağını; Kuzey Rodezya'da Güney Rodezya'ya ve Nyassaland'e yayılacak ciddi karışıklıklar olacağını, bakanların istifa edeceklerini, hükümetin ve partinin bölüneceğini vurgulamıştı. Afrikalıların lehinde bir tutum içinde bile alınacak önlemler Afrikalıları pek de tatmin etmeyeceğinden, karışıklıklar çıkacaktı. Avrupalıların, Majesteleri'ne güvenleri kalmayacaktı; Federasyon bağımsızlığını ilan edecekti ve memurların, askeri birliklerin ve Afrikalıların Avrupalıların karşısında yer alacakları bir iç savaş çıkacaktı. Ardın-

dan yapılan görüşmeler sonucu Afrikalılara kimi güvence-ler verilmişti. 1964'te, federasyon tasarısının terk edilmesi pahasına, Kuzey Rodezya, yani Zambiya bağımsız olmuştu.

Roy Welenski'nin büyük ölçekli olarak gerçekleştiremediği federasyonu, Ian Smith Güney Rodezya'da gerçekleştirmeye cesaret edebilmişti. Kuzey Rodezya'da bulunan silahlı güçleri yanına alarak, 11 Kasım 1965 günü, bu ülkenin bağımsızlığını tek taraflı olarak ilan etmişti. Bu UDI (*Unilateral Declaration of Independance* - Tek Taraflı Bağımsızlık İlanı) itiraz çığlıklarına yol açmıştı, ancak Ian Smith bunlara kulak tıkayarak bir adım daha ileri gidip cumhuriyeti ilan etti... Böylece oldubittiye getirilen ve Macmillan'ın yerine geçen Wilson'la İşçi Partisi'ne geçen İngiliz hükümeti Birleşmiş Milletler'e baş vurmaya ya da askeri müdahalede bulunmayı düşündü, fakat İngilizlerin başka İngilizlere ateş etme düşüncesinin metropolde nefretle karşılanacağı da açıktı -hem de siyah haklarını korumak uğruna. Bu, yeni bir El-Cezayir 1961, ancak bu kez İngiliz ve İşçi Partili bir El-Cezayir olabilirdi. İngilizler daha önce de asilere ateş açmışlardı, ama bu, Kenya'da Mau-Maulara karşı ya da Aden'de olmuştu. Beyaz yerleşimcilere hiç ateş etmemişlerdi. *Commonwealth* Konferansı İngiliz hükümetinden, bağımsızlık ilanını ancak Afrikalı çoğunluğun hakları güvence altına alınırsa tanınması kararını elde etti. Bulawayo hükümeti Güney Afrika tarafından desteklendiğinden, Tanganika'nın Afrikalı başkanı Julius Nyerere, Londra'yı, Güney Afrika'nın *Commonwealth* üyeliğinin devam etmesi durumunda ülkesinin bu üyelikten çıkacağı yönünde uyardı. İmparatorluğa bağlı diğer devletlerin baskısı karşısında, İngiliz hükümeti Kara Afrika'yı tercih etme kararı aldı.

Güney Afrika'daki ulusal sömürgecilik hareketinden bağımsızlık çıkmıştı, emperyalizmin en yüksek aşaması. Siyahların gerçek anlamda haklarına kavuşmaları ve Ro-

dezya'nın, Avrupalıların ve Cecil Rhodes'un geliştirdiği önceden var olan eski adına, Zimbabwe'ye kavuşması için daha uzun yılların geçmesi gerekiyordu.

Jorge Jardim'in Mozambik'te gerçekleştirdiği bağımsızlık hareketi de aynı doğaya sahipti. Hareket, sömürgeci ırkçılığa karşı en ufak bir engelleme koymadığı sürece, ancak anavatan niteliği taşıyan metropole karşı duyulan sadakat duygularının belirsizliğini en iyi biçimde göstermiştir. Bu da, *a fortiori* (zorunlu olarak) Güney Afrika için de geçerliydi.

CEZAYIR 1958: DE GAULLECÜ AKIM TARAFINDAN YAKALANAN YERLEŞİMCİ HAREKET

XIX. yüzyılın başındaki Güney Amerika yerleşimcileri hareketi ile XX. yüzyıl ortalarında Magrip'te ve özellikle Cezayir'de görülen yerleşimci hareketleri arasında kimi benzerlikler bulunur. Benzerlikler elbette ki yapısaldır.

Daha fetih aşamasında, toprak elde etme eylemlerinde yerleşimciler çok ileri gitmişlerdi (Güney Afrika'da da görülen bir özellik). Özellikle, yerli toplulukların direnişleri tehditkâr bir hal aldığına, yerleşimciler bunun suçunu metropol temsilcilerinin, şu *capuchin*oların (metropol insanı) zayıflıklarına yüklüyorlardı. Baskı uygulamak için -şurada Kızılderililere karşı, orada Araplara karşı-, onlara güveniyorlardı, ancak Escorial Sarayı'nın ya da Paris'in kendi onayları olmadan belli bir yerli politikası gütmesine de katlanamıyorlardı.

Güney Amerika'daki yerleşimciler, gerilim artıp da metropol tepki göstermekte aciz kalınca, bağımsızlığı ilan ettiler. Magrip'te ise, yerleşimciler IV. Cumhuriyette gözlenen zayıflığın kendi görüşlerini dayatmalarına yarayacağını düşündüler.

Gerçekte yerleşimcilerin ellerinde, sayesinde yaşadık-

ları eski usul bir sömürge partisinden, savaştan sonra elli kadar yayın ya da dernekten -Denizcilik ve Sömürge Birliği, *Tropikal Pazarlar* gibi- fazlası vardı ve bir tür biçimsel olmayan lobileri bulunuyordu. Bu lobinin içerisinde, RGR'nin (*Rassemblement Gauche républicaine* -Cumhuriyetçi Sol Birlik) başkanı, Cezayir'in en büyük mülk sahiplerinden Borgeaud, Bağımsız Cumhuriyetçilerin başkan yardımcısı, El-Cezayir'de avukatlık yapan Rogier gibi milletvekilleri, Tunus'tan Antoine Colonna ve Gabriel Puaux gibi soylular, Rabat'tan Philippe Boniface gibi çok güçlü yüksek memurlar bulunuyordu. Lobinin başında Constantine milletekli René Mayer, birçok kez bakanlık yapmış Léon Martinaud-Deplat ve Ekonomik konseyin ve Radikal Parti'nin başkan yardımcısı Emile Roche vardı. 1950-1954 yıllarına doğru bu adamlar, Cumhuriyet konseyinin bir bölümünü denetimleri altında tutuyor ve Mecliste De Gaulle yanlılarının desteğine sahip bulunuyorlardı. De Gaullecüler ise, General De Gaulle'ün açık kefaletine gerek duymaksızın, Georges Pompidou'nun söylediği gibi, "Parlamentarlerin atılımları rejimin yok olmasına yol açacaksa, içeriğinin ne olduğu önemsizdir", diye düşünüyorlardı. Nihayetinde, valiler tıpkı Mareşal Juin gibi, kimi zaman "sömürgeciydiler" Fas'taki en yüksek rütbeli asker olan bu kişi, Fransa'nın Fas üzerindeki hâkimiyetini sürdürmesinden yanaydı.

Yerleşimciler, en azından Tunus'ta ve Fas'ta, himaye altında bir ülkede yaşadıklarının ve bunun bir sonu olabileceğinin farkındaydılar, dolayısıyla antlaşmalar çerçevesinde tanınmış olan sultanın ve beyin yetkileri, yerleşimcilerin ülke içindeki konumlarını tehdit edebilecek birer gerçektir. Himaye konumunu sürdürecektir bir durum yaratmak gerekiyordu, bunun için, yerleşimciler sultanın ve geleneksel güçleri gözden düşerek kendilerini vazgeçilmez kılmanın iyi bir politika olacağı düşüncesindeydiler. Met-

ropolün bu ülkelerdeki sorunlar hakkındaki cehaleti öylesine büyüktü ki, amaca ulaşmak kolay gibi görünüyordu, var olabilecek milliyetçi hareketler hakkında da metropolün en ufak bir bilgisi bulunmuyordu. Böylece, 1954'te, Piere Mendès France'ın Cezayir sorununun özellikleri hakkında pek fazla fikri bulunmuyordu. O tarihten üç yıl öncesinde, Tunus hakkında, Robert Schuman, aradaki farkı düşünmeksizin, özerklik, bağımsızlık, hâkimiyet sözcüklerini kullanıyordu... bu sözleri Tunus'la Fransa arasında bir olayın çıkmasına neden olmuştu.

Fas konusunda, fazla itaatsiz bulunan sultanın bertaraf edilmesi için Paris'te ve Rabat'ta bir koalisyon oluşturulduğunda, sultanın yerini alacak kişinin seçilmesi için geçerli kuralları bilen hiç kimse bulunamamıştı. Maraş'ın yardımıyla Muhammed Ben Youssef'in sürgüne gönderilmesiyle son bulan güç operasyonuna yerleşimciler de canla başla katılmışlardı. Dayandıkları sav çok basitti: Sultanla ya da beyle görüşme yapan herkes haindi ve halk önünde teşhir edilmeliydi, Tunus'ta mukim General Périllier gibi -"politikanız tehlikeli, der ona Martinaud-Deplat, Fransa'yı ancak zayıflatır." Yerleşimcilerin savları "gizli güçlerin" suçlanmasıyla tamamlanır, bunlar milliyetçileri destekleyen yabancı güçlerdir elbette: Vietnam'da olduğu gibi, komünizm ve "Sovyet ajanı" Arap Birliği. Bu savlar soğuk savaş dönemi boyunca değer bulur. Tam tersi bir sav da iş görür, Amerikalılar ya da Birleşmiş Milletler yüzünden durumun daha da kötüleştiği savı. Ancak, Soğuk Savaş döneminde bu son sav hükümetleri güç duruma düşürür ve yerleşimcilerin hareket olanaklarını sınırlar. Öyle ki, Fas'ta ve Tunus'ta yerleşimcilerin eylemi ancak küçük bir ibre kadar etkili olur. Çünkü kararlar, iktidarın iyi ama kırılğan ellerde olduğu Paris'ten çıkmaktadır.

Fas'ta ve Tunus'ta, yerleşimcilerin hareketi olayların gecikmesine yol açmıştı, oysa Cezayir'de bir "ya hep ya

hiç" oyunu oynanıyordu -"ya valiz, ya tabut"- ve Cumhuriyetin yumuşaklığı ölümcül olabilecekti. Yerleşimciler bunun farkındaydı, harekete geçmek gerekiyordu.

Cezayir'de milliyetçilerden söz etmek bir tabu olarak kaldığı sürece sorun gündeme gelemiyordu. Ancak, 1952 yılından sonra Cumhuriyetin Tunus'ta ve Fas'ta yaşadığı "gerilemeler" veya başarısızlıklar *pied-noir*ları endişelendiriyordu ve bunların Paris'teki milletvekilleri, özellikle Diên Biên Phu'dan sonra, Fransız bozgunlarının hareketi kanatlandırdığını çok iyi biliyorlardı... Paris'te bir uzlaşma hükümeti yerine güçlü bir hükümetin olması gerektiği düşüncesi yavaş yavaş olgunlaşıyordu. El-Cezayir'de 6 Şubat 1956 olaylarına ve daha sonra, Mayıs 1958 olaylarına yol açan ve yerleşimcilerin orduyu yanlarına almalarına neden olan -De Gaulle'ü de iktidara taşıyan- gelişmelerin anlamı buydu.

Oysa, genel De Gaulle'ün iktidara gelmesiyle, yerleşimciler teşhiste bir hata yapmışlardı ve bunun ciddiyetini anlamak için de biraz zaman geçmesi gerekmişti. Durumu ancak, De Gaulle onlara "Sizi anladım" dedikten sonra kavrayabildiler. Generali gözlerinde çok fazla büyüttüklerini anladılar ve bunu asla bağışlamadılar.

General Salan, 1958'de "Vietnam ile Cezayir arasındaki fark, Vietnam'da üzerime ateş edenler Vietnamlıydı, oysa Cezayir'de bana ateş edenler Fransızlardır" diyordu.

Bu ayrım, yerleşimcilerin metropol hakkında "asilerle" anlaşma zemini aradığı ve düzeni muhafaza etmekle yetinmediği kuşkusu yaratınca, metropolün gücüne karşı -bu silahlı bile olsa- ne ölçüde düşman olabileceklerinin göstergesidir. General Salan, daha Diên Biên Phu olayları yaşanmadan önce, generallerin Çin-Hindi Savaşı'nın kazanılamayacağına dair yazdıkları raporu *L'Express* gazetesine sızdırmakla suçlanıyordu. General Salan, ayrıca Çin-Hindi'ni "ucuza satmakla" ve Cezayir'i de "ucuza satmak"

istemekle suçlanıyordu... Gerçekten de, General Salan Giap'ı tanıyordu, yeteneklerine hayran kalmıştı ve o çekingen Annamların milliyetçilikle ve komünizmle nasıl değişebildiklerini anlamıştı, devrimci savaşın ne olduğunu anlamıştı ve Vietnam'da olduğu gibi Cezayir'de de "bir türlü gelmek bilmeyen bir ulusal politikanın tanımlanmasını bekleyerek" direnmeye çalışıyordu. Ona, *Mandarin* adı takılmıştı.

Fakat yerleşimciler bu tür sözlerden hoşlanmıyorlardı. Bunda bir zayıflık görüyorlardı. Ve durumlarının tehdit altında olduğunu düşünmemekle birlikte kötüleştğini hissediyorlardı. Ülkeye getirdikleri refahın Müslümanların şükran duygularıyla buluşmasını, Müslümanların arasında durumu sağlıklı bir biçimde irdelemelerini engelleyen kişilerin bulunmasına yormakta ısrar ediyorlardı.

Ferhat Abbas'ın bana söylediği şu cümlelerin anlamını kavrayamıyorlardı: "Evime elektriği getirmelerinin ne önemi var, evim bana ait olmadıktan sonra."

"Naegelen usulü" seçimlerden sonra, yerleşimciler hâlâ seçimlere hile karıştırabileceklerini sanıyorlardı. Yönetim, "kamu huzurunu bozanlara" suçlu muamelesi yapmaya hazırlanıyordu, bu da, bu yöntemleri açığa çıkarıyordu. 1952 yılından beri gelişen ve 1954'ten itibaren daha da büyüyen milliyetçi tehlikenin bilincinde olunmasına rağmen, Cezayir'in gelecekteki statüsünden kamu önünde söz etmeyi engelleyen bir tabu vardı.

Kasım 1954'te ayaklanma patlak verdiğinde, Cezayir'deki Avrupalılar, olayları, suçlularının "birer hiç oldukları" bir dizi terörist saldırı olarak görmekte ısrar etmişlerdi... Oysa, o tarihte, FLN'nin ya da MTL'D'nin yanında yer alıp eyleme geçme niyetinde olan çok küçük bir Müslüman azınlığı vardı. Müslümanların seçilmişleri kararsızdı. Fakat Avrupalılar bu şanslarını görmek istemediler, gerçek seçilmişlerle Cezayir'in statüsünde yapılacak değişiklikleri

görüşmek de istemediler: Araplara nazaran azınlıkta oldukları için -bir milyon Avrupalıya karşılık, nüfusu gittikçe artan 9 milyon Müslüman- onlara eşitlikçi bir statünün tanınması, ülkenin Araplara terk edilmesi anlamı taşıyordu. Ferhat Abbas gülerek şunu da ekliyordu: "Arap erkek bir düzücüdür, Arap kadın da dişi bir tavşan." Ama Avrupalılar gülmüyorlardı.

Savaş ülkenin bir bölümüne yayılınca, yerleşimciler metropole çağrıda bulunarak bunu görmezden geldiler... FLN, Diên Biên Phu'dan ve Tunus'la başlatılan görüşmelerden sonra, zamanın çok uygun olduğunu ve bu fırsatın bir daha ele geçmeyeceğini düşünerek savaşa kalkışmıştı.

Mendès France hükümeti o sıralarda hem Çin-Hindistan'deki barış sorunlarıyla hem Tunus'taki görüşmelerle hem de Fas sorunuyla uğraşıyordu. Mendès France, kendisiyle görüşmeye gelen Ferhat Abbas'a: "Cezayir dosyasını bilmiyorum, dosyanın kapağını açacak zaman bulamadım" diyordu. *L'Observateur*'ün kurucularından, kişisel dostu Roger Stéphane'a ise "Cezayir konusu benim değil, Mitterrand'a başvurun" diyordu. Doğrulama: *Paris-Normandie*'nin direktörü Pierre-René Wolf, o sırada Oran Lisesi'nde öğretmen olan Marc Ferro'ya, Konsey başkanının Cezayir hakkında bilgi eksikliği bulunduğunu belirterek, birkaç irdeleme gönderip gönderemeyeceğini sormuş ve bunları Normandiya günlük gazetesinde yayımlama iznini istemişti. Georgette Elgey, Mendès France'ın arşivlerinde alt-dosyayı bulmuştu, "Pelabon notları: Cezayir neden sakin? Ülke sükûnetini koruyabilecek mi?" Alt dosyada, Cezayirliğin yalnızca Müslüman olmadıkları, aynı zamanda Fransız oldukları, artık sömürge altında bulunmadıkları anımsatılıyordu, "(...) ilgili tüm yönleriyle tam bir Fransız uyruklüğünü aldıklarından." Ve 1954 sonbaharında, Mendès France Ferhat Abbas'ı kabul eder, "öncellerinin asla yapmadıkları bir şey." Mendès France, "Söylenenin aksine,

Cezayir'de sükûnet hüküm sürmektedir", diye bildirir; "ucuz bir satıcı" gibi görünmek istememektedir. Üstelik söylendiğine göre, "geçerli bir muhatap yoktur."

François Mitterrand, Georges Dayan'ın sayesinde Cezayir'i daha iyi tanımaktaydı -özellikle de Avrupalı ileri gelenlerini. Amacı, 1947 tarihli statünün uygulanmasını sağlamaktı ya da en azından Avrupalıların Müslüman seçilmişlerinin neredeyse tümü üzerinde üstünlük kurmalarına neden olan usulsüzlüklere bir sınır koymaktı. Mitterrand'a, "Cezayir Meclisi'ni feshetmek gerekecektir", diye fısıldadı... Mitterrand, "Bu kesinlikle aşırı olur, Roger Stéphane", diye yanıtlar. Cezayir genel güvenlik müdürü Jean Vaujour'a, metropolden Henri Borgeaud şöyle der: "Cezayir siyasal yemekleri, bir Cezayir tenceresinde, Cezayirli aşçılar tarafından yapılır. Bunu elbette Cezayir'in Avrupalıları şeklinde alın." François Mitterrand'ın özel kalem müdürü Pierre Nicolai'ye "Dürüst seçimler mi?" "Bizi rahat bırakın, siz yaratmadığınız sürece, politik sorun çıkmayacaktır", şeklinde yanıtlar verilir. Cezayir'de yöneticiler düzenin korunmasından yana görüşlerin çoğalmasını dilemekteydiler, ancak Paris onları da göz ardı etmek istiyordu ve Catroux'yu, ateşkesi hazırlaması için Cezayir'e bakan olarak atadı... Sonuç, öfke ve kızgınlık -bu, Fas Sultanı'nı sürgünden geri getiren adamdı-, Cezayir'i ucuza satacaktı... Guy Mollet'nin Catroux'nun atanma haberini vermesinden birkaç saat sonra, El-Cezayir'deki hava böyleydi: Gösterilen ilk tepki. İkinci tepki 6 Şubat günü geldi, Mollet, karşısında gemi azıya almış bir kalabalık bulunca, gizlice yürütülmekte olan görüşmelerin yönünü değiştirerek, Catroux yerine Robert Lacoste'u atar. Lacoste hemen yalnızca terörizm cephesinde savaşmaya koyulur ki, bu da zamanla savaş cephesine dönüşür. Oysa yerleşimcilerden öç almak isteyen Mollet'ye, ateşkes-seçimler-görüşmeler diye bir sacayağından oluşan politikasını sabote eden pied-

noirlara karşı da mücadele edeceği sözünü vermişti. Oysa tam tersine, *pied-noirlar* yavaş yavaş onu kendi haline bırakmışlardı, çünkü Lacoste savaşıyordu ve daha fazla askeri birlik çağırmaya zorlayan tartışılmaz formüller arasına kendini sıkıştırmıştı, çünkü Lacoste'a göre, her seferinde "artık sonuna geliniyordu."

Bir başka politika küçük adımlarla yerini alırken, Cezayir'in temel direkleri de yavaş yavaş sahneden çekiliyorlardı, yerleşimcilerin dayanışma içinde olduklarını hissettikleri yasaları yapan büyük feodaller: Senatör Borgeaud, Trappe malikânesinin büyük sahibi ve Chelif vadisinin efendisi, Senatör ve Armatör Schiaffino; Alger gazetesi sahibi ve *alfanın* kralı, eski milletvekili Blachette; yalnızca, aktif siyasal rol oynayan ve düşünceleri nispeten ilerici olan *L'Echo d'Alger*'in direktörü Alain de Serigny ile Belediye Başkanı Jacques Chevallier yerlerini korumuşlardı. Ancak, "Başımda *şefiya* (geleneksel Cezayir başlığı) olsun ya da olmasın, Cezayir'de kalacağım" diyen Chevallier saf dışı bırakılmıştı bile. Bu sözler ne anlama geliyordu?

Tüm bunlar ne görmek ne de duymak isteyenlerin cephesinde bir ısınmaya yol açmıştı. "Büyüklerin" bir felaket durumunda Fransa'da geri dönebilecekleri üsler bulunduğu görebilecek kadar anlayışları vardı. Ama, İspanyol ya da Yahudi ya da Fransız, *Hernandez Ailesi* tarafından cisimlendirilen küçük *pied-noirların* böyle bir olanakları yoktu. Paris reformlarından söz edecek olsa, *l'Algérois*'nin ileri gelenleri hemen karşı çıkıyorlardı. Asgari ücretin artırılmasına da karşı çıkarak, Paris'i protesto telgraflarına ve Ticaret Odası'nın heyetlerine boğuyorlardı, "Cezayir ekonomisini mahvedeceğiz."

Henri Borgeaud da, Pierre Mendès France'a, "halihazırda" yönetsel reformlara gidilmesinin ihtiyatsızlık olacağını söylüyordu. Eski Constantine milletvekili olan ve Mecliste hâlâ güçlü bir oy potansiyeli bulunan René Ma-

yer'in de görüşü aynı yöneydi.

Cezayir'de "Merdivenin en üst basamağından en alt basamağına kadar, örgütlenmiş tüm meslek grupları Paris'ten gelecek reform denemelerine karşı birleşmişlerdi" (Pierre Nicolai, Georgette Elgey, 23 Şubat 1968). Teşhis doğruyd.

Tarih, Franz-Olivier Giesbert ve Benjamin Stora sayesinde, o zamandan bu yana, François Mitterrand'ın eyleminin bir noktasına hakkını vermiştir. Mitterrand, 5 Kasım 1954 günü, ayaklanmanın* ertesinde, Parlamento'nun İçişleri Komisyonu'na şunu belirtmişti: "*Fellaghasların eylemi, biçimi ne olursa olsun, bir görüşme yapmaya izin vermemektedir. Eylem ancak şu nihai şekli alabilir, savaş.*" Mitterrand, yayımlanan 333 sayılı tamiminde, Cezayirli milliyetçi militanların izlenmelerine ilişkin talimatlarını belirlerken, alınacak önlemlerin "geçmişte olduğu gibi Müslüman Fransız yurttaşlarının yasalar karşısında daha az bir güvenceye sahip oldukları inancı gibi hatalara yol açmama-ları gerektiğini" vurgulamıştı.

Tarih onu haklı çıkarmıştır; Kasım 1954'te işlenen suikastlerin ardından, Cezayir'den sorumlu bakanın aldığı ilk temel önlem büyük milliyetçi partinin, MTLD'nin feshedilmesi olmuştu.

Bunun üzerine, Pierre Mendès France, Cezayir valisi olarak, De Gaulle'e yakın olduğu bilinen Jacques Soustelle'i atamıştı -bu, yerleşimciler için kötüye işaretti. Yeni vali temkinli bir biçimde karşılanmıştı ve Mendès France'ın düşmesinden sonra da, görevi Edgar Faure tarafından pek onay görmemişti. Ancak, Jacques Soustelle yerleşimcilerin aklını çelmeyi başarmıştı, öncelikle FLN tarafından işlenen suikastleri ve suçları sert bir şekilde cezalandırdı, ardından

* FLN tarafından, ayaklanmanın başlangıcı olarak gösterilen 2 Kasım 1954 tarihi, gerçekte, sayısı on kadar olan bir dizi suikastun tarihidir. O tarihte *fellaghas* deyimini Tunus'taki asileri belirtiyordu.

yerleşimcilere, Cezayir'in Fransa içine alınmasının 9 milyon Arabin 45 milyon Fransız arasında boğulması anlamına geldiğini, onların korktukları gibi, tersinin gerçekleşmeyeceğini anlattı. İkna olan yerleşimciler, Müslümanlar lehine yapılan Soustelle reformlarını, Cezayir'deki tek kolej dahil, hemen kabul ettiler. Soustelle tam popülerite kazanmışken görevi sona erdi, metropoldeki seçimlerden bir Guy Mollet hükümeti çıkmıştı (Şubat 1956). Yüz bin Cezayirli (Avrupalı) Soustelle'i limandan yolcu ederken, heyecan o denli yüksekti ki, eski valinin kalabalıktan boğulmadan gemiye binmesi için bir tank kullanıldı.

Bir yüceltme krizinin ardından bir öfke çılgılığı gelir, yeni hükümet FLN ile görüşmeler yapma kararı alır. Yerleşimciler sırtlarını denize çevirirler, Bab el-Oued'de, Choupot'da ya da Kebir'de mücadele edeceklerdir. Paris'te, Meclis Robert Lacoste'un çerçeve-yasasını reddeder, ancak El-Cezayir'de *pied-noir*lar buna aldırılmazlar. Ordunun gün geçtikçe daha hevesli görünmesine rağmen, yerleşimciler rejimin "casbahı ateşe vermekten" ya da bir süre sonra, Süveyş'te Nasır'ı ezmekten (1956 yazı) aciz olduğunun farkındaydılar. Elde edilen tek başarı, Ben Bella'nın uçağının yolunun kesilmesiydi, fakat zarar hanesi öylesine yüklüydü ki, ayaklanmayı kırmak için ordunun gerekli olanaklara kavuşması uğruna, kenar mahalle insanları her türden aşırılığa hazır bulunuyorlardı.

Robert Lacoste Başbakanı Guy Mollet'nin sacayağını -ateşkes, seçimler, görüşmeler- saklayarak, yerine bir çiftayak getirdi: Reform ve FLN'nin ortadan kaldırılması. Fakat Süveyş harekâtının illasından sonra, *pied-noir* eylemciler yeniden harekete geçme gereğini duyarlar ve 6 Şubat'taki başarılarının verdiği cesaretle birtakım gösteri ve eylem tasarımlarına koyulurlar, hem FLN'ye karşı, hem rejime karşı. FLN'ye karşı bir karşı terörizm, rejime karşı nereden çıktıkları belirsiz örgütlenmeler gerçekleştirilir. "Fransız Ce-

zayiri Direniş Örgütü"nün başında eski bir yüzme şampiyonu Dr. Kovacs vardır, "Kuzey Afrika Fransız Birliği"nin başında önce 15.000 kişiye üyelik çağrısında bulunan Boyer-Banse, sonra Chebli'de bağıcılık yapan Robert Martel vardır, bu sonuncusu, *Cagoule*'ün (başı tümüyle omuzlara kadar örten, gözler için delikleri olan bir başlık, eskiden din adamları, daha sonraları ırkçılar tarafından kullanılmıştır, ç.n.) eski üyelerinden Dr. Martin'le birleşir. Bu arada, askerler de bazı planlar peşindedir. Örneğin General Faure, bir Poujadist (Pierre Poujade tarafından 1954'te kurulan ve tacirlerle zanaatkârların haklarını savunan bir birlik, ç.n.), hem El-Cezayir'de hem Paris'te çifte bir darbe planlıyordu, başkaları da bundan haberdardı.

Ortaya çıkan yenilik, yerleşimcilerin kendi yasalarını Paris'e dayatmak istemeleriydi, ileri gelenler artık dans etmek istemiyorlarsa, eylemci *pied-noir*lar askerleri de komploya dahil ederek bunu yapacaklardı. Hareket halka iniyor ve askerileşiyordu.

Orduda zaten su yüzüne çıkmamış bir başkaldırı vardı; bu da, Diên Biên Phu'dan Rabat'a, Rabat'tan Süveyş'e kadar üst üste eklenen zincirleme bozgunların bir sonucuydu. Ve "şu mason ve ucuz satıcı cumhuriyetçi" *Mandarin Salan*'dan kuşkulandığından (yok yere), Dr. Kovaecs, üzerine bazukayla ateş ederken, bunun bu adamdan kurtulmak için vatanperver bir davranış olduğunu söylemişti.

Tasarıları neydi? Ordunun başına De Gaulle yanlısı olarak bilinen General Cogne'yi getirmek, ardından Paris'te iktidarı ele geçirerek, hükümetleri eleştirmekten geri durmayan Soustelle ve Debré'yi başa oturtmak. Mitterrand, bu davranışlarda rejimi hedef alan bir komplo sezmemekteydi, fakat amaç muhakkak ki Fransa'yla Cezayir'i ayırmak değildi! Söz konusu olan, Fransız Cezayirini kurmak için, gerektiğinde Fransa'yı Cezayirleştirmek için hükümeti ele geçirmektir. Parisli komploculardan Av. Biaggi gerekirse

"*Brumaire* yapalım" deyince (18 *Brumaire* -Fransız Devrim takvimine göre-, Bonaparte'ın Mısır seferi dönüşünde Direktörlerin ve Konsey üyelerinin görevlerine zorla son verip Direktör dönemi yerine Consulat dönemini başlatması, 9 Kasım 1799, Devrim Cumhuriyeti'nin VIII. yılı, ç.n.), Soustelle şöyle yanıtlamıştı: "Hayır. *Brumaire* ayrılma demektir. Yapılması gereken entegrasyondur."

Metropoldeki rejim karşıtı hareketin mızrak başı olan Av. Biaggi, Soustelle kartını oynuyordu. Ama Soustelle De Gaulle'ü istiyordu. Oysa, Cezayirli Avrupalılar kuşkucuydu. Serigny, 13 Mayıs Devrimi yazısında, hem tasarılarından, hem de tanımlamalarından kuşkulanıldığını belirtir. Soustelle ise, *pied-noir*ların idolü olmakla birlikte, parlamenterlerin Deccal'i olduğunu söyler. 13 Mayıs eyleminin tümü orduyu devreye sokmaktan -bu da, Paris'i korkutacaktı- ve Parlamento'nun görmezden geldiği De Gaulle'ü göreve çağırmaktan ibaretti. Soustelle'in El-Cezayir'de oynadığı koordinasyon rolünü, Michel Debré Paris'te oynuyordu; Paris'te, Gaillard hükümetinin düşmesi üzerine, René Coty göreve Pierre Pflimlin'i atamıştı. Eylemciler Lacoste'a itaatsizlik çağrısında bulunurlar, ancak Lacoste kaçır. Bunun üzerine, El-Cezayir harekete geçer ve eylemciler askerleri kendilerini göstermeye iterler. Önce Massu, sonra Salan "Yaşasın De Gaulle" diye haykırmaya başlarlar.

13 Mayıs'ın On Üç Komplosu De Gaulle'ün göreve çağrılmasıyla son bulur. Cezayirli Avrupalı yöneticiler, Serigny dışında, işin içinde pek de yoktular. Fakat, *pied-noir*lar olmasaydı, bir hükümet darbesi gerçekleştirilebilir miydi?

VIII. BÖLÜM

Maya, Kaldıraçlar

“Kendi ülkemizde birer yabancı olmuştuk”, tarih bu cümleye sözcüğü sözcüğüne pek çok kez rastlamıştır. Bu sözler, önce Gandhi tarafından, sonra Bao-Dai'nin danışmanlarından biri olan Pham Quyah tarafından, 1945 yılında, Japonlar Fransız yönetiminin yerine geçtiklerini bildirdikleri sırada söylenmişti. Aynı sözler, 1952 yılına doğru, Cezayir'deki Araplar tarafından da söylenmişti: Onlar da, tıpkı Vietnamlılar gibi, temel özgürlüklerden yararlanamıyorlardı. 1848 yılında, Yankeeler üç eski Meksika Eyaletini ilhak ettiklerinde New-Mexico'daki, Arizona'daki vb. Meksikalı Amerikalılar, yeni çizilen sınırın her iki yanında aslında kendi toprakları üzerinde buldukları halde Washington yönetiminden yabancı göçmen muamelesi görürken de aynı sözleri söylemişlerdir. Şimdi bu sözleri Orta Amerika'da duyuyoruz.

En tipik durumlardan biri, kuşkusuz İngiliz yönetiminin yavaş yavaş kendi örgütlenme yöntemlerinden kopardığı Hindistan insanların konumudur.

Uzanımları farklılıklar gösteren bir ilişkiler ağı çerçevesindeki kast dünyasında, kişilerin statüleri belli bir toprak parçası üzerindeki işlevlerinden daha fazla önem taşır, hükümdarların ve devlet hiyerarşilerinin rolü Batı'da geçerli olan şema üzerinden yürümez. Politik olanla sosyal olan arasında işlevsel bir ilişki yoktur. Öyle ki, küçük toprak parçaları, hükümdarı ve köylüsüyle birlikte, kast sistemi içinde yer alabilirler. Jacques Pouchepadass'ın gösterdiği gibi, İngilizler, bir bölümünü sömürge yönetimine vermek üzere, rantları toplamakla yükümlü kılınan eşraftan kişilere *zemindar* unvanını vermekle, Hint geleneklerinin üzerine Batılı özel mülkiyet kurallarını iliştiyerek, bu *zemindarları* Batılı anlamda birer mülk sahibi haline getirmişlerdi. *Zemindarlar*, İngilizlerin gelişinden önce de var olan yetki ilişkilerini sürdürerek, alışlagelmiş haraçlarını toplamaya devam etmişlerdi. Kimi geleneksel toplumsal edimler "yasadışı" hale getirilerek *Criminal Castes and Tribes Act*'ın uygulama alanına sokuluyordu, ancak bu da kişileri gerçek toplumsal kimliklerinden çıkartıyordu.

Kara Afrika'da da çok şiddetli bir kimlikten arındırma olgusu görülür; İngiliz ve Fransız sömürgeleştirme hareketleri yerlilerin liberal ve devletçi örgütlenme yöntemleri yerine, kendi "bütünleştirici" (J.-L. Amselle) sistemlerini koymuşlardı, bu sistemde, "siyasal" iktidar tüm toplumun birliğinin güvencesi anlamını taşııyordu.

Yerleşime açık denilen türdeki sömürgelerde yabancı varlığı daha da büyük bir şiddetle hissedilmişti. Metropolden gelenlerin kitleler halinde böylesi topraklara yerleşmeleri, Fransız yönetimi altındaki bu tür topraklarda resmi politika kendini asimilatör olarak tanımlasa da bağımlılık izlenimini daha da güçlendiriyordu. Gerçi, ordu ve metro-

pol özellikle "Arapsever" İmparator III. Napoléon döneminde, birden fazla kez, Cezayir yerlilerine yerleşimcilerin aşırılıklarına karşı yardım etmişti. Bir Arap Âlemi düşüncesi, belli sayıda Berberi ya da İslami kökenli kurumun ve göreneğin korunmasını gerektiriyordu. Fakat son söz sömürge halklarının Avrupa uygarlığına entegre olacakları düşüncesiyle birlikte, ekonomik çıkarların olmuştu.

Sömürge yerlileri gerçekten de ülkelerine yabancı kalmışlardı, ama metropollerin politikalarını değiştiren de bu farklılık olmuştu: Metropoller kimi zaman yerlileri yok ettiler; kimi zaman onları kendi kabuklarına hapsettiler; kimi zaman onların yaşam biçimlerini, kurumlarını yıktılar; kimi zaman da onları az ya da çok kendi alanlarına entegre ettiler. Fransız örneğinde bu alan Cumhuriyetti. Fakat yine Fransız örneğinde, bir ya da iki yüzyıl boyunca, küçük bir azınlığın dışında, saf dışı bırakma bir gerçekken, entegrasyon bir söylemden öteye geçememiştir.

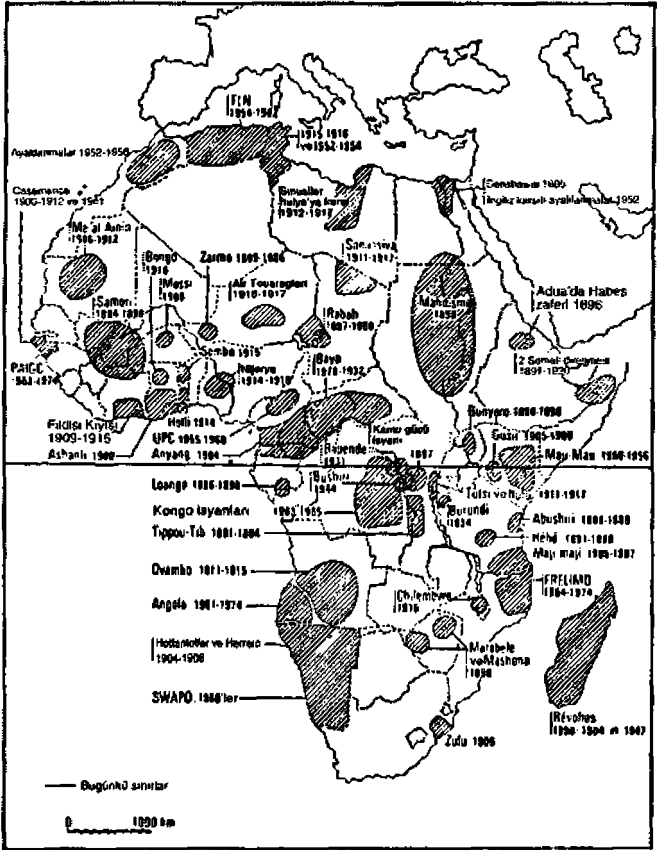
Bu hoşgörülemez durumlar Avrupa karşıtı hareketlerin mayasını oluşturmuştur. Oysa bunlara bağlı başka veriler, bağımsızlığı hedefleyen hareketlerin gelişmelerine katkıda bulunmuştur.

YENİ SEÇKİNLER VE HALK HAREKETLERİ

Kimi genel veya kendine özgü çizgiler özgürlük hareketlerini önceden belirlemiş ve eylemlerine yön vermiştir.

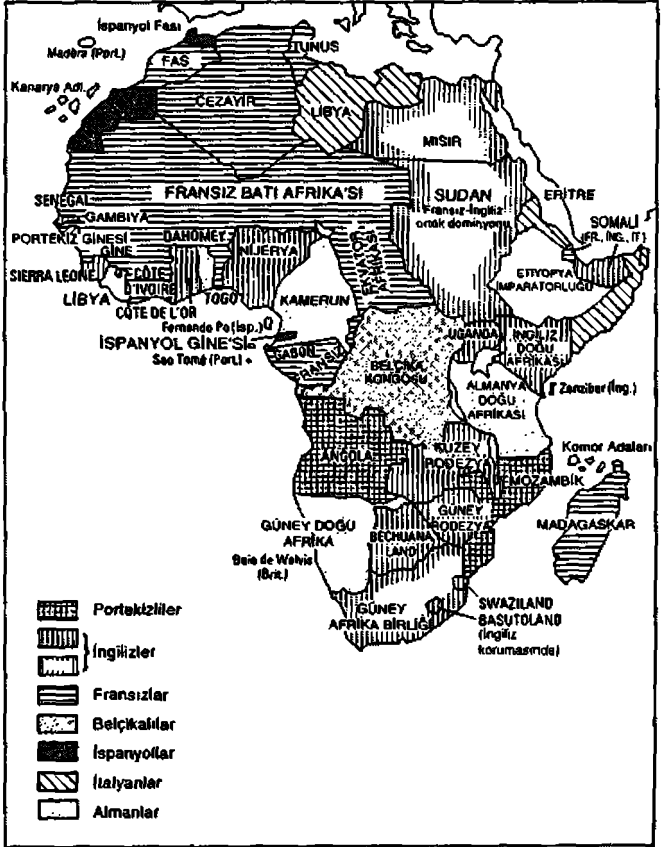
Öncelikle yeni bir seçkinler sınıfı oluşmuştur, bu sınıfın üyesi kimileri iş hareketlerine, sömürgeleştirmeye bağlı ekonomik etkinliklere mensuptular, öncelikle Hindistan'da, 1880 ile 1930 yılları arasındaki dönemde, uluslararası anlamda en ileri düzeydeki ortamlara girebilmiş olan gerçek bir kapitalist sınıf oluşmuştur. Bu sınıf, Bombay'daki Tata Hanedanı'ndan ya da Birla Hanedanı'ndan başlamıştı. Aşırı düzensizliğin çalışma disiplini üzerinde

XX. yüzyıl sömürgecilikte başlıca isyan odakları

Kaynak: Catherine Coquery-Vidrovitch, *Afrique noire*, Paris, Payot, 1985, s. 213.

Kara Afrika'nın Paylaşımı

Kaynak: Henri Brunschwig, *Le Partage de l'Afrique noire*, Paris, Flammarion, 1971, s. 18.

kötü etkileri olmasından korkarak, Kongre Partisi'ne bağımsızlık için para yardımında bulunmuşlardı. Yani, besledikleri milliyetçilik yalnızca Avrupalılara karşı basit bir düşmanlıktan ibaret değildi, kurulmuş olan düzeni bir kenara atmamışlardı. Bağımsızlığı değişime bağlamıyorlardı. 1940 öncesinde, Malezya'da ya da Hollanda Hindistanında, kendini Çinlilerin sızmalarından korumak için İmparatorluğun gücüne güvenen ticaret burjuvazisi için de aynı durum söz konusuydu. Daha az olmakla birlikte, Gana'da ve Tunus ile Cochinchine'deki Fransız topraklarında da Batılılaşmış bir ticaret burjuvazisine rastlanıyordu.

Fakat başka yerlerde, 1914 öncesinde, yeni seçkinler sınıfı derslerini okullarda ve üniversitelerde, ya da seminerlerde, sendikalarda ve yetkili örgütlerde almış entelektüel ya da militan çevrelere mensuptu. Osmana ve Quezon gibi ilk bağımsızlık yanlısı liderler önce İspanyol, sonra Amerikan Filipinlerinde ortaya çıktılar, Vietnam'da Phan Boi Chau, Birmanya'da U Ba Pe, Hindistan'da Tilak ve Gokhale, Kahire'den de liderler çıkmıştı vb. Daha sonraları liderlerin sayısı arttı ve Hindistan'da Kongre Partisi, Seylan'da Ulusal Kongre, Tunus'ta Düstur Partisi çevresinde vb. toplandılar. Daha da sonra, kurulan komünist partilerin çevresinde toplandılar, Endonezya'da 1920'den itibaren, Çin'de, Vietnam'da, Hindistan'da vb.

Fransız Afrikasında, seçkinler özellikle Senegal'de çok etkinlerdi, ülkede siyasal asimilasyon çok erken tarihlerde başlamıştı, 1915 tarihli Diagne yasasına göre çok sayıda Afrikalı Fransız uyrukluğuna hak kazanmıştı. Senegal'deki dört bölge -Saint-Louis, Gorée, Rufisque, Dakar- asimile olmuş siyahların fidanlığı olmuştu, Lamine-Gusye bunların bir prototipiydi, ardından Houphouët-Boigny ve Apithy gibileri gelmişti. Fakat seçkinleri "asimile" olmuşlarla karıştırmamak gerekir: Şeyh Anta Diop'un ve Léopold Sédar Senghor'un geleneğinde gelişmeye olan inanca bağlı

bir Afrikalı kimliğinin arayışı vardır -ki bu da, Afrika'da siyasal hareketlerin uyanmasında bir temel oluşturur. Çoğunlukla bunları teşvik eden Kilise ve Kilise'ye bağlı hareketlerdir, ama Kilise'nin gözünde asimilasyon Hıristiyanlaştırmayla sınırlıdır.

Fakat Kara Afrika'nın pek çok bölgesinde, genellikle kentleşmiş olan seçkinler sınıfı ile, başkaldırı hareketi çoğunlukla sömürge öncesi kaynaklardan beslenen ama bu kaynaklara yeni öğelerin de eklendiği köylü kitleleri arasındaki fark büyümüştür -köylülerin reddiyatçı tutumları, Benin'deki Holli kabilesinde olduğu gibi, kronik bir asilik halini de alabilir.

Catherine Coquery-Vidrovitch tarafından hazırlanan haritada da görüldüğü gibi, XX. yüzyılda, Kara Afrika'daki başkaldırı yuvaları, sömürgeci efsanenin tersine sayısız ölçüde olmuştur. Ekvator Afrikasında büyük çaplı ilk ayaklanma, Brazzaville ile kıyı bölgesi arasında, sırt hamallarının taşıma yolu üzerinde olmuştu, ayaklanma Loango kabilesi insanların yorgunluğa artık dayanamamalarından patlak vermişti ve kötü muamele görmekten kaynaklanan ölümcül bir patlama, Yukarı Chari'de, Manja kabilesi üyeleri arasında büyük bir gerilla hareketinin doğmasına neden olmuştu. André Gide'in *Voyage au Congo* (Kongo Yolculuğu) (1925) adlı eserinde betimlemesini yaptığı gibi, bu ülkeler çok katı bir sömürü sonucu perişan haldeydi. Birinci Dünya savaşı sırasında, özellikle Yukarı Volta'da, yapılan asker ahımı ikinci bir rahatsızlık nedeni olmuştu, seffliklerine karşı ve Fransızlara karşı ayaklanmalara neden olmuştu. Pazar ekonomisinin devreye konulması ise üçüncü veridir, 1929 bunalımından sonra, 1934'te Burundi köylülerinin yaptıkları gibi, ayaklanan toplulukların tümünün mahvına neden olmuştur.

1908 ile 1920 yılları arasında Kenya'da Mau-Mauların başkaldırısı bunların en şiddetlisi olmuştur, hareket 1950'

ye doğru, beyazlara ulaşmadan önce, “siyah işbirlikçilerin” başlarına patlar. Ve sonunda, Afrika'daki en büyük köylü ayaklanması Zaire'de bağımsızlıktan sonra patlak verir, Patrice Lumumba, yeni yöneticiler tarafından kurulan “çürümüş rejime” karşı “yeni bir bağımsızlık” istemişti...

Seçkinlerin aşağıdan gelen bir harekete karşı koymaları gerekiyordu. Bu hareket dinsel bir biçim alabiliyordu: En temel görünümleri İsa'nın geri geleceğine inanan veya Mesihçi çevrelerde bulunuyordu -ortak, acil ve bütünsel bir kurtuluşu bekleyen hareketler, doğaüstü bir insanın ya da bir gücün gelişyle toplumsal bir radikal değişim ihtiyacının ifadesi-. Bu tür bir harekete, Nyassaland'de John Chilambwe ile, Belçika Kongosunda Rhakizm ve Mpadizm ile -Afrika değerlerini Avrupa değerlerinin karşısına çıkaran bağdaştırma hareket- rastlanır: “Beyazların dualarını artık dinlemeyeceksin...” 1946'da, Brazzaville'de bıkkınlık hareketi ortaya çıkar, kökleri Katolik Kilisesi'ne dayanmaktaydı. Fakat, en önemlisi, 1920'den itibaren Kenya'da görülen ve Jomo Kenyatta'yı İsa'nın yerine geçen kişi yapan Mau-Mau hareketidir, yerleşimciler tarafından çalınan topraklarının elden çıkması, ellili yıllarda, hareketi radikal hale getirir.

Hıristiyanlık, Buddhizm, İslamiyet

Kilise'nin ve Hıristiyanlığın Avrupa yayılmacılığına ortak olduktan sonra, sömürgecilikten çıkma hareketinin bileşenlerinden ve faktörlerinden biri olarak oynadıkları rol, sorunu Kara Afrika'da diğer yerlere oranla daha fazlasıyla ortaya koyar. Daha XV. yüzyılda, büyük Salamancalı ilahiyatçı Francisco de Vitoria ile birlikte, Kilise Amerika yerlilerini “kendi topraklarının meşru sahipleri ve kendilerine kabul edilmez biçimde sunulan bir dini özgürce reddedebilme hakkına sahip kişiler” olarak tanımlamıştı. Ve XX. yüzyıla

gelindiğinde, Polinezyalılar buna şöyle cevap veriyorlardı: "Geldiğinizde elinizde Kutsal Kitap vardı, bizimse topraklarımız; bugün ise, sizin topraklarınız var, bizimse elimizde yalnızca Kutsal Kitap kaldı..." Yerlilerin düşüncesinde dine bağlı görülen bu saf dışı bırakılma, özellikle Afrika'da, misyonerler cephesinde tam bir karmaşa yaratmıştır. Gerçekte, XIX. yüzyıla dek papalar misyoner hareketiyle sömürgeci yayılma hareketini birbirinden ayırmaktan bıkmamışlardı. Bunu, Paraguay'daki Misyon topraklarının varlığından söz ederken de vurgulamıştık. Protestan kiliselerinin de tutumu aynıydı... ancak fiiliyatta yerliler için durum daha başka oluyordu.

Genellikle misyonerler bir hükümetin "halkların yardımına" gelmesi gerektiğine ve barışı sağlayarak, halkların Hıristiyanlaşmalarını güvence altına alması gerektiğine inandırılmışlardı. Bu inanç, kılık değiştirmiş bir milliyetçilik biçimini almak zorunda değildi: Bunun kanıtı da, Beyaz Rahipler'in Fransız kurucusu Kardinal Lavigerie'nin, Almanların Uganda konusunda ilgilerini çekmeye çalışmış olması ve Fransız Protestan misyoner Coillard'ın, ülkede düzeni sağlamaları için İngilizlere başvururken, Rodezya'daki yerli halkın çıkarlarına hizmet ettiğini düşünmüş olmasıdır.

XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında uzun yıllar boyunca misyonerler ve sömürgeciler, metropolün sıkça birilerini ya da diğerlerini desteklemesine rağmen, nispeten özerk kalmışlardır. Fakat sömürge altına alınan halklar için her iki grup bir bütün oluşturmuştur.

Özellikle Kara Afrika'da, Hıristiyanlaştırma hareketinin sonucu, belli sayıda kişinin bağlı olduğu gruptan çıkarılması olmuştur; geleneksel toplumun temelleri böylece sarsılmış ve sağlamlıkları kalmamıştır. Oysa sömürgecilik hareketi, tam tersine, sömürge yöneticilerinin işlerini ko-

laylaştırmak için, bu eski toplumsal yapılara dayanmaktaydı...

Sömürge topraklarında Hıristiyan misyonları tarafından verilen eğitim, yeni yetme gençlerin siyasal özgürleşmelerini ve sonrasında milliyetçi duygularını besliyordu, bağımlı ve bağımsız rahipler cemaatlerinin hareketleriyle gönüllü olarak dayanışma halindeydiler. Aynı durum Guatemala'da, Nikaragua'da bugün hâlâ geçerlidir.

Kilise üyelerine, sıklıkla, sömürge altında olan halkların mücadelelerinin başında rastlarız.

Cezayir'de bile, sömürge altındaki halk Hıristiyan olmamakla birlikte, alt sınıf Hıristiyan din adamlarına sıkça bağımsızlık hareketlerini desteklerken ya da 1957'de "valiz taşırken" rastlanmıştır. Kuşkusuz, daha çok alt sınıftan rahipler söz konusu olmuştur. Ancak, hiyerarşinin en üst basamağındaki Papalığın tutumu da, Vatikan'ın Fransa'ya karşı bir "komplo" düzenlemekte olduğu kanısını uyandırmıştı.

Papaların misyonerlerin, daha çok da Fransız misyonerlerin dikkatlerini çektikleri doğrudur: "Vatanları için değil, herkesin ortak iyiliği için" çalışmaları gerekiyordu. Fakat Fransa laik bir cumhuriyet değil miydi, "şu sefil Cumhuriyet" Kilise'yi devletten ayırmamış mıydı ve o ilkeyi bir yana bırakmamış mıydı?

Sömürgecilikten çıkma çağında, Papalığın, benzeri tutumları Nazizm önünde sergilemesi, Franco'ya ve Vichy hükümetine sempatisi, Yahudilerin trajik kaderleri karşısındaki duvar sessizliği unutulmamıştı. Kilise'nin sömürge halklarına karşı, Müslüman dahi olsalar gösterdiği dayanışma tavrının anlamı, İsrail'e karşı düşmanca, ama Büyük Müftü'ye karşı dostça tutumu sorgulandı... *Le Vatican contre la France* ve *Le Vatican contre la France d'outre-mer* başlıklı çalışmalarında, Edmond Paris ve François Méjan Pa-

pa'nın ve Katolik din adamlarının bu tutumunu incelerler. Gerçekte, Papalık din adamlarına karşı çok eleştiricidir ve kuşkusuz, "valiz taşıyıcısı" rahiplerin tutumuyla Papalığın tutumu arasında hiçbir ortaklık yoktur.

Kara Afrika'ya gelince, oynanan oyun sayısı çok fazla olduğundan ve siyah din adamları Kilise'nin bünyesinde gitgide daha önemli roller oynadıklarından, konu farklılık gösterir.

"İkinci" sömürgeleştirme hareketi sırasında, ortaya çıkan tüm dinsel hareketler arasında öncelikle Buddhist rönesansı Avrupa'ya karşı bir direniş olarak sergilenmiştir. Keşişlerin çocukların % 50'sini eğittikleri Birmanya'da, U Ottama'nın çifte mücadelesinin de gösterdiği gibi, Buddhizm Müslümanlığa karşı da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ottama, XX. yüzyılın başında, Hindistan'ı ziyaret eder. Tagore'yle buluşur, Japonya'ya geçer ve Japonların kendilerine olan güvenlerine ve ırklarının gösterdiği başarılarla hayran kalır.

XX. yüzyılın başında Asya'nın en eğitimli ülkesi durumunda olan Birmanya'da, bu keşişlerin sayesinde, *Young Men's Buddhist Association* (1906) gibi güçlü yabancı karşıtı dernekler kurulur, kısa sürede İngilizce yayın yapan *Bizim Birmanyamız* gibi, İngiliz karşıtı, yarı Buddhist, yarı sosyalist pek çok parti kurulur. Bu hareketler, ayaklanmaları genellikle İngiliz işgali öncesi dönemlerde yer alan köylülere dayanıyordu. Özellikle Irraouadi deltası bölgesinde ise, yeni yeni yeşeren bir işçi hareketine dayanıyordu.

Endonezya'da, Sudan'da ve Magrib'in büyük bir bölümünde kitlesel milliyetçi hareketlerin öncüsü İslamiyetti. Endonezya'daki Müslümanlık aynı zamanda Çin karşıtıydı. Ülkedeki ticaret ağı, Batı'nın ülkeye gelmesinden önce

bir modernleşmeye kaynaklık etmişti, var olan sultanlıklar Akdeniz'in bildiği ticaret kolonilerinin eşdeğeri idi (D. Lombard, III, s. 152). XX. yüzyılın başında, *Sarekat Islam* Mehdi'nin yakında geleceğini vaaz ediyordu, 2 milyon müminin beklediği Müslüman kurtarıcı, şu "ADIL KRAL" 1920 yılına doğru, Tjoroaminoto bir halk kültü nesnesi olmuştur, kısa süre sonra damadı Sokarno da aynı konumdan yararlanır. Sokarno'nun bakışı modernlik yanlısı bir İslama doğrudur, ya da Kahire'de doğmakta olduğu söylenen, İslami bir modernliğe doğrudur. Hareketin kollarından biri önce sosyal demokrat olur, sonra 1921'de komünist partiyi kurar. Bu kolun içinde, ilkeleri İslami olan *Abenganlar* bulunuyordu, oysa sofular ya da *Santriler*, *Sarekat Islam*'ın yanında yer alıyorlardı. Sokarno bu akımlar arasında bocalar: "Bağımsızlığı getirecek olan ne Moskova'dan gönderilecek bir kişidir ne İslam halifesinin göndereceği bir kişidir."

Örgütsel Bir Model Arayışı

Milliyetçilik, Endonezya'da Hollandalılar, Kara Afrika'da Fransızlar ya da İngilizler gibi, işgalci tarafından yapay biçimde bir araya getirilen grupların bünyesindeki yabancı varlığından kaynaklanan duyguların billurlaşmasından doğar. Tersine, Fas gibi Berberiler ile Araplar arasında, Maghzenler ile Sibalar arasında uzun süreli anlaşmazlıkların yaşanmasına rağmen, ortak ve eskiye dayalı bir geçmişleri olan ülkelerde milliyetçilik kendiliğinden ortaya çıkmıştır... Gerçek anlamdaki milliyetçiliğin, ya da *salafizmin* temelinde, yabancıyla anlaşmaya varmanın reddi ile geçmişle tüm bağların koparılması arasında bir tür birliktelik yatmaktadır.

Kuzey Afrika örneğinin de sergilediği gibi, halk ayak-

lanmasında maya görevi üstlenen öge kimi zaman İslamiyet, kimi zaman Arap dünyasına aidiyet duygusu, kimi zaman ise üzerinde doğulan toprağa duyulan daha doğrudan bir vatanseverliktir. Aynı gelgite Endonezya'da da rastlanır, Sokarno 1926 yılında *Milliyetçilik, İslamiyet, Marksizm* diye yazarken, özgürlüğün kaldıraçları olan bu üç kuvveti bir araya getirme hırsını güdüyordu. Ancak öne geçen İslamiyet olmuştur.

Kimliği Çinlilerin hâkimiyet istekleri karşısındaki mücadele esnasında oluşan eski ulus-devlet Vietnam'da da milliyetçilik kendiliğinden gelişmiştir. Oysa milliyetçi hareket Kore'de olduğu gibi Vietnam'da da, Sun Yat-Sen'in ve Chen Du Xiu'nun sloganlarını kullanarak Çin örneğine dayanmıştır.

Affedici olun, hizmetkâr değil,
İlerici olun, tutucu değil,
Saldırgan olun, savunmada kalmayın,
Kozmopolit olun, kendinizi dünyadan yalıtmayın
İşe yarar olun, konformist değil.

1911 devrimi ile 4 Mayıs 1919 hareketi arasında, üniversite öğrencileri başta olmak üzere Çinli cemaatlerce tekrarlanan ve Vietnamlılar tarafından yeniden ele alınan bu emir sözleri, Çin'in ve Çin milliyetçiliğinin Batılı düşüncelerle örtüşmesini çok iyi göstermektedir. Fakat, Güneydoğu Asya milliyetçiliğinin atılımı ve gücü Japonya'ya da dayanmaktadır. Çünkü bu ülke kapalılığın, modernleşmenin ve Avrupa emperyalizmine duyulan aşağılamanın üçlü örneğini vermişti. Ashında Çin kökenli olan şu deyiimi uygulamasını bilmişti: "Doğu ahlakı temeldir, Batı bilimi araç." Phan Boi Chau benzeri Koreli, Vietnamlı milliyetçiler Çin'de ve Japonya'da eğitilmekteydiler.

Dolayısıyla Doğu Asya'da Çin ve Japon milliyetçiliği, İslamiyetin (Endonezya) ya da Buddhizmin (Birmanya) kucağında doğabilmiş olan sömürge karşıtı hareketleri beslemiş ve ateşlemiştir ya da en azından önceden var olan yurtsever bir geleneğe dayalı köylü ve dinsel hareketleri (Vietnam'da *kaodaistler*) yeniden geçerli kılmıştır.

Ancak, bu hareketler yabancıların ülke dışına atılması sonucuna ulaşamamıştı, öyle ki özellikle örgütlenmeyle ilgili başka Batılı düşünceler bu hareketlerin biçim değiştirerek siyasal partiler kurmalarına yol açmışlardı: *Kuo-min-tang*'ın ilk örneğini verdiği kaldırmaçların kurulması.

Programlarının içeriğinden çok, işe yararlıklarını gösteren politika tekniklerine bakarak, hayranlıklarını kazanan parti modellerinden esinlenmişlerdi. XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başı İngiliz ve Fransız partileri birer örnekti. Müslüman dünyada ise, model alınan veri *Jön-Türk* partisi ya da hareketiydi, ama daha çok da sosyal demokrat partiler model alınıyordu -bu durum bu partilerin programlarının ve sosyalizmin mutlaka benimsendiğini göstermiyordu. Daha sonraları, Bolşevik örgütsel model bir dizi siyasal parti tarafından taklit edildi, bunlardan kimi komünistti, yani Komintern'e üyeydi, kimi ise değildi, Messali Hadj'ın *Kuzey Afrika Yıldızı* partisi gibi.

İkinci değişken ise, bu biçimde örgütlenme özgürlüğü ya da kapasitesiydi. 1914 öncesinde bu olanak yalnızca kimi İngiliz, Fransız ya da Rus sömürgelerinde bulunuyordu. Böylece, birkaç örgüt gelişmeyi başarmıştı.

Britanya İmparatorluğunda bir İngiliz ve bir İskoç tarafından 1885 yılında Bombay'da kurulan Kongre Partisi, özellikle Hindu ve Müslüman hukukçular tarafından yönetilen pek çok Hint örgütünün mirasını devralmıştı. Temelde dinsel olmadığından, partinin diğer örgütler kadar popüleritesi olmamıştı, ama işe yararlığı ününü kısa sürede artırmış ve yaygınlığı göz kamaştırıcı olmuştu. İngiliz İm-

paratorluğundaki diğer örnek ise 1918 yılından, içinden *Wafd*'ın doğacağı Mısır milliyetçi partisi *Watani* idi, pek çok siyasal gruplaşmanın bir "temsilcisi" konumundaydı. Aynı modele dayanılarak, Tunus'ta, eşrafı Fransız sömürgeciliğini kovmaya çağıran *Zaytuna Cami Vaizi Abd El-Aziz*'in eylemi sayesinde, *Düstur* kurulmuştu (1908).

Özellikle Rusya'da, İslamiyete en iyi örgütsel biçimini veren de siyasal partiler olmuştu. Tunus'ta olduğu gibi, Türk yenilenme hareketinin yarattığı büyülenme ilk Müslüman siyasal örgütün temelinde yer alır, *Al-Hidad Al-Muslimin*, örgütün işleyişi Rus K. D. partisine bağlıydı (Anayasal-Demokrat). Örgütte reformistler yer alıyordu ve bunların eylemleri kısa sürede dinsel ideolojiyle sosyalist ideolojiyi birbirine bağlayan Jön-Türk hareketi inisiyatifinde kurulan Jön-Tatar hareketini (1906) aşar. Bu siyasal parti dinsel ideolojinin milliyetçi ve sosyalist ideolojilerle bir arada yaşatıldığı çarpıcı bir örnektir ve parti içinde yer alan bir *sufi* tarikatı üyeleri, *Kazan Vaizileri*, tutucu olmanın yanı sıra Bolşeviklerle de ittifak halindeydiler (1905). Sosyal demokrat modellerden en önemlisi Bakü'de kurulmuş *Hümmet* partisidir, ulusal bir temele oturan tek örgüt, partiyi yönlendiren, enternasyonalizm adına bu tür hareketleri kabul etmeyen Rus Sosyal Demokrat Partisi'ydі. Bu parti, tıpkı Yahudi *Bund* Partisi'ni hoş gördüğü gibi, *Hümmet*'i de hoş gördü.

Japonya'ya ve Filipinler'e kadar Asya'da başı çeken artık sosyal demokrat modeldi. Ancak, Japonya ve Filipinler'de başka partilerle rekabet halindeydi. Fakat 1917 Rus Devrimi, tıpkı Arap milliyetçi hareketi ve panafrikanist hareket gibi, bu birbirinden farklı örgütlere eksikliğini çektikleri bir soluk ve daha bütünsel bir tarih görüşü kazandırmışlardı ve her üç hareketin her biri sömürge altındaki halkların kurtuluşlarına kendince katkıda bulunmuştu.

ARAP BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ

Arap ülkelerinde, bunlardan bazılarının Avrupa işgaline uğramalarından önce ve sonra, bağımsızlık hareketlerinin yükselmesinde gözlenen paradokslardan biri de isteklerini ya da haklarının kabul görmesinin yanı sıra kendi kimlikleri hakkında bir soru işaretinin belirebilmesidir. Osmanlılar döneminde, özellikle Mısır'da ve daha sonra Suriye'de, ulusal bir duygunun ortaya çıkması yanında *de facto* bir özerklikçiliği de getirmiştir. Bunun da koşulu herkesin sultan karşısında birlik oluşturmasıdır, yani Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki farklar unutulur. Üzerinde doğulan toprak, *Vatan* duygusu İslamlık duygusunun üzerine çıkar, Arap dili, Arap kültürü aynı ülkede oturan farklı insanlar arasında etkin bir dayanışma yaratır... Çünkü Osmanlı hâkimiyeti altında geçen yüzyıllar boyunca yavaş yavaş İmparatorluğun bir tür parçalanma süreci işlemiştir, bu parçalanma, İmparatorluğun Hıristiyan bölümlerinde, yani Balkanlarda, Müslüman bölümlerinde olduğundan daha fazla su yüzüne çıkmıştır. İslamiyet XIX. yüzyılda, Doğu'nun gücünü korumasının, Batı'ya karşı savunmasının ve Arap dünyasının temeli olacak mıdır, ya da yeniden olacak mıdır? Fakat Osmanlı idaresi altında, Kuran'ın öğretisi yolundan sapılmamış mıydı ve Araplara gerçek özgürlüklerini geri verecek olan İslamın kaynaklarına dönüş değil miydi? Ulus-devleti otantik bir rönesans çerçevesi olarak reddeden alternatif işte buydu.

Bu belirsizlik ve anlaşamamazlık Batı'nın önce Ceza-yir'de (1830), sonra Mısır'da (1882) ortaya çıkmasına bağlı olarak gelişmemişti. Bu iki yol arasındaki çelişki, Osmanlı İmparatorluğunun 1918 yılında çökmesiyle daha da içinden çıkılmaz hale geldi. Fakat Nasır'ın, Musaddık'ın zamanında var olan ve hâlâ güncelliğini koruyan tartışma, kökleri bizzat Osmanlı İmparatorluğunun tarihinin içinde yer

alarak, XIX. yüzyılda doğmuştur.

Arap iddiası, Arap ülkelerinin Osmanlı hâkimiyeti altına girdikleri Doğu'da ve Osmanlı fetihlerinin daha XVI. yüzyılda durakladığı ve Avrupa sömürgeciliğinin Fas'tan Trablusgarp'a kadar yayıldığı Batı'da farklı vurgularda ve farklı biçimlerde ifade edilmiştir.

Sultan I. Selim, 1516 yılında Halep yakınlarındaki Mercidabık'ta Al-Ghuri'nin birliklerini bozguna uğratarak, iki yüz elli yıldır Yakındoğu'da hüküm süren Memlük İmparatorluğunun çöküşünü hazırlamıştı. Bu olayın hemen ardından Suriye'nin, Filistin'in ve Mısır'ın fethi gelmişti. Aynı zamanda, Türk korsanı Hayrettin Barbaros Sultan Selim'in önünde yemin ediyor ve El-Cezayir'i, Constantine'i ve Tunus'u Osmanlı topraklarına katıyordu. Sultan'ın elinden yalnızca Arap dünyasının iki ayrı ucundaki Yemen ve Fas kurtuluyordu.

Osmanlı Hâkimiyeti Altında Halkların Özerkleşmeleri

Fransa tarafından daha 1830 yılında fethedilen Cezayir dışında, tüm bu ülkeler yaklaşık dört yüz yıl boyunca Osmanlı hâkimiyeti altında kalmışlardı ve o zamanlarda kurulan idari bölümler günümüze kadar yaşadılar -çünkü daha öncesinde, bir Berberi hanedanı olan Tunushu Hafsiler Constantine ve Trablusgarp'a hâkimdiler. Daha doğuda ise, Tlemsen'in Faslı Merinilerin karşı çıktıkları bir özerkliği bulunuyordu.

Sultan'ın yönetimi daha XVI. yüzyılda mali amaçlar doğrultusunda ülkenin durumunu gösterir bir belge (*tahrir*) düzenlemişti, bu zengin belgelendirmeler, tıpkı *kanunnameler* gibi, İmparatorluğun her bölümündeki zenginlikler ve mübadeleler hakkında çok kesin bilgiler vermektedir. Mali bunların dışında, Arap eyaletleri üç temel üzeri-

ne oturuyordu, paşalar -ya da valiler-, kadılar -ya da yar-
gıçlar- ve yeniçeri birlikleri. Yaptıkları suiistimaller ve çı-
kardıkları yerel anlaşmazlıklar nedeniyle hızla rotasyona
tabi tutulmaları gerekli görülen paşaların görev sürelerinin
zaman ilerledikçe kısaldığı gözlenmiştir: Kahire'de 1517
yılından 1789 yılına kadar 110 paşa sayılırken, XVII. yüz-
yıl boyunca Şam'da 75 paşa sayılmıştır. Bu durum, paşala-
rın otoritelerine karşı kuvvetlerin büyümesine yol açmış-
tır, öyle ki yavaş yavaş askeri kurumlar ve yerli güçler
merkezi iktidar temsilcisinin üzerine çıkmışlardır, ayrıca
yerel kökenli askerler de yeniçeri birliklerini gitgide daha
fazla denetler olmuşlardı. Örneğin, 1897 yılındaki Oued
Sarrat savaşında, Constantinelilere karşı savaşan Tunus or-
dusundaki 20.000 askerin yalnızca 1500'ü Türktü. Osman-
lı fethinden önce bir Mısır ya da Tunus gibi devletin var
olduğu yerlerde bu durum daha da belirgindi. Fakat Ceza-
yir'de asker alımları Anadolu kökenli olmaya devam etmiş-
ti; çünkü Türk azınlık yalıtılmış durumdaydı ve kendileri-
ni yerel öğeleri iktidardan uzak tutacak kadar güçlü görü-
yorlardı.

Kimi eyaletlerin özerkleşmelerine yol açan güçler var
olsa da, birliğe yol açan öğeler de vardı. Bunlardan biri,
özellikle XVI. yüzyılda Hıristiyan Avrupalıları kovmak için
Müslümanlara yapılan yardıma bağlı ve hem Viyana'da
hem Irak'ta hem Girit'te hem Kırım'da savaşan ve Akde-
niz'in bir bölümünü denetimi altında tutan bir sultana sa-
hip olma gururuna bağlı olarak İmparatorlukla dayanışma
halinde olma duygusuydu. XVIII. yüzyılda, İmparatorlu-
ğun sönüşü Arap olmayan bölgeleri etkiliyordu, ama yine
de bu bölgeler kendilerini her türden dış tehlikeye karşı
korunmuş hissediyorlardı. 1830'da, El-Cezayir'de yaşanan
şok çok daha büyük olmuştu. Birkaç on yıl sonra Tu-
nus'ta, büyük bir Osmanlı ordusunun yakında gelip El-
Cezayir'i kurtaracağı hayal ediliyordu...

Ama İslamiyete ve ekonomik bağlara rağmen, yapının bozulma dinamiği daha güçlü olmuştu. XVIII. yüzyılda, Filistin'de ve Şam Eyaletinde gerçek yerel Arap hanedanlar yönetimdeydi. Irak'ta ise, eski yüzyıllara dayalı Osmanlı-Iran sürtüşmeleri bir tür özerklikçiliğin doğmasına yarıyordu, özellikle bölgeye 1726'dan 1834'e kadar hâkim olan Celililerin bulunduğu Musul bölgesinde. Sonuç olarak, çok sayıda eyalet fiilen bağımsız durumdaydı, İmparatorluğa bağlılıklarını kabul etmekle birlikte -bu durum, çok sayıda silahlı iç karışıklığı neden oluyordu, El-Cezayir *deyi* Fas ve Tunus'la sürtüşme halindeydi ve Tunus *beyi* sonunda Cezayir *deyin*in ayağını kaydırmıştı.

Yerleşimcisi olmayan sömürgeciliği, mali işlerin dışında bulunmayan gerçek anlamda bir merkezi yönetimi, olmayan Türkleştirme politikası ve yalnızca kimi "uluslardan" ve bağlı eyaletlerden kaynaklanan askeri birliklerce sağlanan güvenliği ile Osmanlı İmparatorluğu, uyarı atışları ya da tehditler dışında, yavaş yavaş yetkilerini yitiriyordu.

Arap Kimliği, Çelişkileri

Birincisi aşağıdaki gibidir.

Bir yanda Doğu'nun Arap halkları Batı'nın kanatları altında, özellikle Mısır, Mehmet Ali Paşa döneminde elde ettikleri gibi, *de jure* (bir hak olarak) bağımsızlık istiyorlardı. Ancak bu amaçla Mısır Batı'ya çağrı yapmaktan kaçınmıyordu... Diğer yanda, Doğu'nun bu Arap ülkelerinde, "hasta adam" sömürgeleştirme yolunda ilerleyen Batı karşısında kendini pek de savunmadığından, Osmanlıya karşı için için bir başkaldırı vardı. Arap ulusu gelişimini bu bağlamda yapıyordu, Suriye'deki ve Lübnan'daki Hıristiyan Arapları ve Mısır'daki Kıptileri de katmak için, birlik ancak hareketin İslamlıktan sıyrılmasıyla gerçekleşebile-

cekti.

“Millici” hareket (Abd El-Malek) bu nedenle temel bir zorluğun karşısında bulunuyordu: Bu taktik nedenden dolayı, İslamiyetin Arap dünyasına göre kimliklendirilmesi ve Arap dünyasının İslamiyete göre kimliklendirilmesi iki kez iptal edilmeliydi, bir başka neden ise, Sultan'ın Emir el-müminin (Halife) olmasıydı.

XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla kadarki Arap siyasal düşüncesi böylece bu çelişki ile karşı karşıya kalmıştı: Batı dünyasına daha iyi karşı koyabilmek için modernliği seçmek; ama o zaman Arap dilinden ve yurt olan toprağa bağlılıktan başka Arap kimliğinden geriye ne kalırdı? Üstelik, tersine, bu seçim fundamantalist bir İslamın geri gelmesine yol açar, bu İslam ise, böylece oluşan ulus düşüncesini reddeder ve gerçek inancın kaynaklarını yeniden bulmak ister.

Böylece, ister Mısır'da, ister Suriye'de, ister başka yerde ifade edilsin, kimlik arayışı Arap iddiasının tam merkezinde yer alır. 1869'da Kahire'de yayımlanan, Rifa'a Rafi El-Tah Tawi'ye ait bir metin politikayı dinden ayırma amacı taşır, emeği her türlü değerlerin kaynağı yapar, dinleri ne olursa olsun yurttaki tüm yurttaşların eşitliğini ister: Burada, Saint-Simon'un ve Aydınlanma çağı yazarlarının izleri görülür. “Ortak mutluluğumuzun yeri, özgürlük, düşünce ve tarihle kurulan yurt olmalıdır.” Abdallah Al-Nadim, kendi payına Jön-Mısır hareketine bağlı olarak ve 1882 devrimi sonrasında ülkenin resmi hatibi olarak, “Müslümanların ve Kiptilerin birleşmesi Mısır'ı Batı propagandasından koruyan bir mendirek görevi görmüştür. Diğer uluslarla titreşime girmeyi öğrenmemiz gerek” diye düşünüyordu (aktaran, Abd El-Malek, *La Pensée politique arabe contemporaine*). Bozgundan sonra tutuklanır, daha sonra affa uğrar. Londra'nın gözü onun üzerindedir, Sultan ise onu etkisizleştirmek ister.

• Watan

Kahire'deki El-Ezher Üniversitesi'nden yetişmiş ve Arap dünyasının ilk edebiyat doktoru olan Taha Hüseyin, Akdenizli ya da Doğulu Mısır'ın kaderi üzerinde sorular sorarak bu kimlik takıntısına tarihsel bir boyut kazandırınca, modernleşme yolunda bir aşama daha kaydedilmiş oldu... Doğru dünyasına aidiyetin yalnızca din birliği ve geçici siyasal değişimler çerçevesinde var olduğu kanısındadır. "Oysa tarih göstermiştir ki, din birliği ya da dil birliği siyasal birlik için geçerli bir temel oluşturamamıştır. Devletlerin kurulması için de bir temel olamamıştır. Müslümanların kendileri de uzun süreden beri din birliğini ya da dil birliğini kraliyetin ya da devletin temeli olarak almaktan vazgeçmişlerdir. (...) Hicri II. yüzyıldan itibaren, politikalarını yalnızca pratik avantajlar üzerine kurmuşlardır. Öyle ki, Hicri IV. yüzyıldan itibaren, Müslüman dünyası Müslüman devletinin yerini almıştır. Milliyetler ortaya çıkıyordu ve devletlerin sayısı artıyordu... Mısır asla unutmadığı antik kimliğini en hızlı biçimde örten ülke olmuştur... "(...) Tarih bize, fetihten sonra Mısır'ın Arap hâkimiyetini kabulünün hiç kinsiz ya da direnişsiz ve başkaldırısız olmadığını öğretti..." (aktaran, Abd El-Malek, aynı eser). Birkaç on yıl sonra, Suriye'nin çok eski dönemlerde, Kenanlı Fenikeliler adı altında ulusların anası olduğunu düşünürken, Antoun Sa'adah da aynı tanıyı koyar.

Böylece, watan deyimi ile yurt düşüncesi gelişir, oysa o zamana kadar bu deyim bir sevgi duygusu, bir özlem duygusu anlamı taşıyordu, düzene bağlılık değil -düzene bağlılık bir hanedana karşı ya da dinsel amaçlarla ifade edilir, toprakla ilgili olarak değil. Mısırlı şair Rifa'a Rafi El-Tah Tawi, 1855'te, Arapça yurtsever bir şiir yayımlamasıyla, *Qasida vataniyya misriyya*, watan deyiminin yurtsever anlamı popüler hale gelmişti. Şeyh Rifa'a'nın yurtseverliği Osmanlı değildi, çünkü yurdun yeri konusuna pek önem

vermiyordu. Müslüman değildi, çünkü doğa tapımı inancındaki antik Mısır'ın ve İslam öncesi Hıristiyan Mısır'ın büyüklüğünden dem vuruyordu; Arap da değildi, çünkü diğer Arap halklarıyla ilgilenmiyordu -büyük bir Arap yurdu düşüncesi daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır (Bernard Lewis).

O güne kadar, Mısır'ın tarihi İslam'ın gelişiyle başlar-ken, Rifa'a'nın Mısır tarihi Arap fethiyle sona erer... Müslüman dünyada bilinmeyen ve yeni olan şey, bir ülke düşüncesi, ülkenin halkı, sürekliliği, dili, rejimi, dini, uygarlığı değişse bile.

Bu düşünce bir tepkiye yol açar.

Bu "milliyetçi" akımların karşısında İslam XIX. yüzyılın sonundan itibaren doğru anlamın işlenmesinin yanı sıra, İslamın kaynaklarına geri dönmeyi ileri süren Muhammed Abdo ile kendini hemen şiddetli bir şekilde ifade eder. Abdo, "Doğu'nun rönesansını yalnızca dürüst bir despot sağlayabilir, insanların kendilerini özgürlükle beslemelerine izin verilmesi için on beş yıl yeterli olacaktır..." İşe belediye kuruluşlarıyla başlanacaktır, sonra sıra devletin daha yüksek basamaklarına gelecektir, ama önce "büyüklerin ve onların adamlarının boyunları kırılacaktır (...) ve işe yarar yöntemlerle doğalarında ne kadar bozuk şey varsa düzeltilecektir, gerekirse etleri kopartılarak ve kızgın demirle dağlanarak ve küçüklerin ruhları bile listeye alınacaktır ve büyüyen bitkileri düzenli sıralar halinde dikilmiş sopalara bağlayan bir ziraatçi gibi ruhları işlenecektir." Aynı düşüncelere, daha sonraları "Müslüman Kardeşler" örgütünün kurucusu ve yüce rehberi Hassan Al-Bauna'da da rastlarız (1928).

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu ve Ali Abd Alrazeq'in meşruluğuna karşı çıktığı Halifelik karşısında özgürleşme dönemi boyunca, modernist hareketin öncüsü olan Mısır, bir hamlede hâkimiyet, yurtseverlik temelindeki bir milli-

yetçilikten yayılmacılık öğeleri taşıyan bir milliyetçiliğe geçer. Bu dönemin kısa sürdüğü de doğrudur.

• Arap Birliği

İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Arapların sempatile-ri, düşmanlarının ortak olduğu -İngilizler, Fransızlar, Yahudiler- Mihver devletlerine yönelir. İngilizler Filistin'e doğru Yahudi göçünü durdurarak, Fransa'ya karşı Lübnan'da ve Suriye'de var olan bağımsızlık hareketlerini destekleyerek, Arap birliğine karşı sempatilerini belirterek ve nihayet, Raşid Ali'nin başkaldırı alarmından sonra (1941), Arap Birliği'nin kurulmasına olanak tanıyarak, Arapların bir ayaklanma hareketini yine de önleyebilmişlerdi. Raşid Ali'nin tasarısı Irak Başbakanı Nuri Said kaynaklıydı; tasarı 1942 yılı sonunda halka açıklanmıştı. Tasarıda Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin'i içine alan federasyon yoluyla bir Büyük Suriye oluşumu öngörülüyordu. Filistinli Yahudilere ve Lübnanlı Marunilere özerklik verilecekti ve sonuçta, bir Arap Birliği bu ülkelerin tümünü Irak'a bağlayacaktı. Büyük Suriye Kral Abdullah'ın başkanlığında kurulacaktı, Irak Arap Birliği'nin başına geçecekti ve oluşumun tümü Haşimilerin hâkimiyeti altına girecekti. Böylece, 1916'da Albay Lawrence'in ve Kral Hüseyin'in Hicaz'a yakın bir yerde hayalini kurdukları Büyük Arap Krallığı gerçekleşecekti.

1943 yılı başında Anthony Eden tasarıyı onaylar; fakat Suudi Arabistan'ın, Lübnanlıların bir bölümünün ve özellikle Mısır'ın kararsızlıklarıyla karşı karışya kalır. Bunun üzerine Nahas Paşa, Nuri Said'i aceleyle atlayarak, İskenderiye konferansı sırasında Arap Birliği'nin kuruluşunu ilan eder, Iraklılar ve Ürdünlüler kabul etmek zorunda kalırlar. 25 Mart 1945 günü yapılan paktın amacı var olan Arap devletlerinin bağımsızlıklarının korunmasıydı. Bu, Bereketli Hilal çevresinde toplanan bir Arap birliği tasarısı-

na aykırı düşüyordu...

Kahire'nin, altı üye devletle birlikte Bağdat üzerinde kazandığı bu zafer, Müslüman olarak ünlenen ama Arap olmayan İran'ın dışarıda bırakılması anlamı da taşıyordu. Bu hareket, Müslüman dünyasının bir ucundan diğerine tüm Arap milliyetçi hareketlerine özellikle bir yardım sözü veriyordu, daha sonra işe Kuzey Afrika da katılmıştı ve İsrail'e karşı mücadele de eklenmişti. Ancak üye devletlerdeki rejimlerin çeşitlilik göstermesi Birliğin işlevselliğini bozuyordu, elinin altındaki olanaklar da sınırlıydı. Suriye'deki Baas gibi daha devrimci örgütler sayesinde biraz daha canlılık kazanmaya çalıştı. Fakat, 1952'de Necib-Nasır ikilisinin darbesiyle Mısır'da gelişen olaylar, Birliği yeni bir araç haline soktu, sömürge altındaki halkların ayaklanmasında mayaya ve kaldıraç, özellikle de Kahire'den yayın yapan ve Kuzey Afrika'ya kadar uzanan güçlü bir hoparlöre sahip olduktan sonra: *Araplar'ın Sesi*.

Özellikle Doğu'da, Enternasyonal başka bir hoparlör olmuştur, 1919'da ortaya çıkmıştı ve etkisi daha doğuya doğru olmuştu, Türklerde, İranlılarda, Hintlilerde vb.

KOMÜNİST ENTERNASYONAL VE SÖMÜRGE HALKLARI

II. Enternasyonal elbette sömürgeci eylemi mahkûm etmişti, fakat yerine sosyalist bir politika koymak için. Lenin bu yöndeki ilk teorisyenlerden biridir; 1914 tarihli ve *Ulusların Kendi Kaderini Tayın Hakkı Üzerine* başlıklı bir broşürde, sömürgeci politika Avrupalı işçilerin koşullarını iyileştirdiği ve böylece, Avrupa'daki toplumsal devrimi geciktirdiği için, ulusal iddiaların "ilerici" rolü üzerinde durmuştu... Emperyalizme karşı ulusal mücadele, böylece proletaryanın mücadelesinin temel bir ögesi oluyordu ki, bu da Enternasyonalin diğer yöneticilerine göre daha radi-

kal bir adımdı. Ne var ki, bu yeni düşünce de sömürge altındaki ulusların iddialarını ulaşılması gereken tek amaç olarak almamaya devam ediyordu.

Sömürge altındaki insanlarla devrimcilerin perspektiflerinin ne denli birbirlerinden uzak olduklarını Lausanne Konferansı'nda -savaş döneminin ortasında (1916) toplantıyı düzenleyen İsviçreli Eugène Privat gibi, Avusturya-Macaristan'daki baskı altında kalan azınlıkların sempati-zanlarını bir araya getirmişti- katılımcı olarak Rusya'dan azınlık temsilcilerinin yanı sıra Mısırlıların, Ermenilerin, Tunusluların bulunmalarına karşılık, Fin Kuusinen'in dışında hiçbir sosyalistin bulunmamasından anlıyoruz. Oysa Rus sürgünlerinin çoğu -Bolveşikler, Menşevikler ya da sosyalist devrimciler- o sırada İsviçre'deydiler, fakat ne Lenin, ne Martov ne de diğerleri bu uluslar konferansına en küçük bir ilgi göstermişlerdi. Buna karşılık Fransa'da, o sırada gazeteci olan, geleceğin milliyetçi tarihçisi Jacques Bainville ulusal sorun ile sömürgeci sorunun birbiriyle mukayese edilebilir durumların iki değişkeninden başka bir şey olmadığını belirtmişti ve Ribot hükümetine, Fransız sömürgeleri üzerinde gelecekte birtakım etkiler yaratması istenmiyorsa, Avusturya-Macaristan'daki ulusal sorunu fazla kurcalamamasını tavsiye etmişti...

1917 devrimi sırasında, Rusya'daki ulusların çoğu çarlığın ve daha sonra, geçici hükümetin düşüşlerini özgürlüklerine yeniden kavuşmak için bir fırsat olarak değerlendirmişlerdi. Bu uluslar, Lenin tarafından da onaylanan kendi kaderini tayin hakkının yalnızca eski rejimin devrilmesini hızlandıran bir araç olduğunu ve buna karşılık, devrimci dayanışma adına Moskova'nın bu ilkeyi uygulamanın dünya devrimci cephesini zayıflatmak olacağını düşündüğünü anlamışlardı. Dünya devriminin geleceği 1920 yılında yapılan Komintern'in 2. Kongresi'nde ele alınarak,

Kızıl Ordu'nun Polonya'da kazandığı zaferlere rağmen Avrupa devriminin en azından şimdilik, kendiliğinden olmayacağı kararına varılmıştı. İşte bu koşullar altında Hintli Roy, Avrupa devriminin kaderinin tümüyle Doğu'da gerçekleşecek devrime bağlı olduğunu ileri sürmüştü. Ancak bu hareketin "ulusal özgürlük hareketiyle hiçbir ortak noktasının bulunmadığını", burjuvazinin güdümünde olduğundan, özellikle Hindistan'da bir karşıdevrimci hareket olacağını değerlendirmişti. Lenin bu tezlere karşı çıkmıştı, çünkü Sovyet hükümetinin şefi olarak esas endişesi, kendisine karşı mücadele eden güçlerin cephe gerisini mayınlayacak güçte müttefikler bulmaktı, yani henüz çocukluk çağını yaşayan Hindistan Komünist Partisi'nden çok, güçlü ve gelişkin Kongre Partisi'ni yanına alma düşüncesindeydi.

Bu tartışmadaki ilginç nokta, SSCB'nin kendi öz çıkarları ile, Hindistan, Türkiye, Mısır vb. sömürge ya da yarı sömürge ülkelerin devrimci hırsları arasındaki buluşmazlığı ortaya çıkarmış olmasıdır. Buluşmazlık, Bakü Kongresi'nde daha da tırmandı; bu kez tartışmaların merkezinde sömürge sorunu yer aldı, özellikle Asya ülkeleri için sorunun önem derecesi Komintern Kongresi'nde olduğundan daha fazla büyümüştü. Doğu'nun sözcüleri daha çok Orta Asyalı Müslümanlardı, toplam 1891 delegeden 235'i Türk, 192'si İranlı, 8'i Çinli, 8'i Kürt, 3'ü Arap, diğerleri Sovyet Cumhuriyetinin Rus olmayan bölgelerinden gelmeydi. Karl Radek'in ve Grigori Zinoviev'in şu çağrısına yanıt vermişlerdi:

"Eskiden Kutsal Topraklara gitmek için çölü geçmeye alışmıştınız; şimdi birbirinizle buluşmak, zincirlerinizden kurtulacak biçimde tartışmak ve eşit, özgür ve kardeşçe bir hayatı yaşamak üzere kardeşçe bir birlik yaratmak için çölleri, dağları ve ırmakları geçiniz" (Temmuz 1920).

Gerçekte, kameranın hiç bozulmadan sakladığı görün-

tülerde, "Cihad", "Yaşasın Doğu'nun uyanışı" çılgınlıkları eşliğinde çekilen kılıçlar ve tabancalarla karşılanan Grigori Zinoviev'in açıklamalarının heyecanı geçtikten sonra, Moskova'nın kendilerine gösterdiği tavır karşısında Müslümanlar çekimserliklerini göstermişlerdi. "Eski yönetici sınıfların yerli kitlelere duydukları küçümsemeye katlanmak zorunda kalıyorduk. Hâkim sınıf mantığını muhafaza eden ve Müslümanlara uyruklarıymış gibi bakan komünistlerin de tavrı aynıdır." Bu tavrın zararlı olduğunu Vladimir İliç Lenin'in temsilcisi Georgi Safarov da onaylamıştı: "Proletarya diktatörlüğü Türkistan'da tipik sömürgeci bir nitelik kazanıyor." Böylece, komünistlerin tarafında, Kafkasya'nın Rus olmayan temsilcileri, sosyalist partiler dışında var olma hakkı iddiasında bulduklarında, "Gericilik!" diye haykıran Menşeviklerin ve Rus sosyalistlerinin tavrının aynına rastlanıyordu. Yine Türkistan'da, Müslüman komünist örgütlerinin 3. Kongresi, Rus Komünist Partisi'nin Türkistan örgütünün bir Türk komünist partisi haline getirilmesini istemişti. Bakü'de ise, sınıf dayanışması anlayışının sömürgeci bir çevrede bir anlam taşımadığı savı geliştirilmişti. Müslümanlar Doğu'nun tek kurtuluş güvencesi olarak ulusal devrimlerin gerekliliği üzerinde durmuşlardı; bu, kimliklerine geri kavuşmalarının biricik aracıydı. Manabendra N. Roy'un ileri sürdüğü, hareketin burjuvazinin ya da komünist partinin önderliğinde yönetilmesi sorununu Müslümanlara ikinci dereceden bir sorun olarak görünüyordu.

Anlaşmazlık 1923 yılına kadar sürdü ve o tarihte, Sovyet yöneticileri -Lenin, Stalin, Zinoviev-, "ulusal sapmaları" mahkûm ettiler. Bu durum, Tatar komünistlerinin en önde geleni ve uluslar komiserliğinde Stalin'in eski yardımcısı olan Sultan Galiev'le iplerin kopmasına yol açtı. Sultan Galiev, Batı'nın ve Doğu'nun proleteryalarnın te-

melden farklı olduklarını ve doğrusu, “uzlaşmaz” olduklarını söylüyordu. Şöyle devam ediyordu: “Müslüman halklar proleter uluslardır... ulusal hareketlerin sosyalist devrimci bir niteliği vardır”, bu, neredeyse küfür niteliğinde bir saptamaydı. Sultan Galiev, “proleter ulus” kavramını icat ederek proleteryanın toplumsal bir sınıf olduğu Batı dünyasını, tümünden proleter ulusların söz konusu olduğu Doğu dünyasından ayırıyordu. Batı'da iktidarın burjuvaziden proletaryaya geçmesinin, Batılı proletaryanın Doğu'nun baskı altındaki ülkeleriyle olan ilişkilerinde hiçbir değişiklik yaratmadığını ve yaratmayacağını, çünkü bu sınıfın, yerini aldığı sınıfın ulusal tavrını miras aldığını da ekliyordu.

Sonuç olarak, Batılı metropollerin diktatörlüğü yerine proleter ulusların Batı metropolleri üzerinde yer alacak diktatörlüğünü koymak gerekiyordu... Bunun için de Sultan Galiev, Komintern'den bağımsız bir komünist sömürgeci Enternasyonalin kurulmasını öneriyordu. İlk aşama büyük bir Türk Ulusal Devleti kurmak olacaktı, Turan. Daha sonra, Hanefi Muzaffer ile birlikte Sultan Galiev, Doğu halklarına özgü kültürel verileri içine katarak komünizmle İslamın bileşimi teorisini geliştirmeye çalıştı; oysa tam tersine, Komünist Parti'nin 1923 tarihli IV. Kongresi'nde Kalinin, “Sovyetler politikasının bozkır halkları olan Kırgızlara, Özbeklere ve Türkmenlere Leningrad işçisinin öğretisini götürmek olduğunu” düşünüyordu.

“Sultan Galiev” bir şiddet hareketiyle saf dışı edildi ve Türkistan'ın durumunun “normale” dönmesinden sonra, Komintern, ulusal hareketleri birer araç olarak gören politikasına geri sarıldı: Bu konuda en tipik örnek, Londra ile Moskova arasında 1921'de imzalanan ticaret antlaşmasında, Moskova'nın Asya halklarını İngiltere'ye karşı bir harekete kışkırtacak her türden propagandadan kaçınacağı yö-

nündeki maddedir... Sovyetlerin Avrupamerkezciliği her geçen gün biraz daha artıyordu, Rus komünistleri artık ulusal hareketlerin doğası üzerinde de kararlar almak istiyorlardı -ya da birilerinin yerine diğerlerini destekleme kararını almayı. Bu tutum, III. ve IV. Kongrelerdeki delegelerin kendilerini hakarete uğramış hissetmelerine yol açmıştı, özellikle Malezyalı Tan Malaka'nın, Vietnamlı Nguyên Ai Quôc'un (Hô Chi Minh) ve Hintli M. N. Roy'un.

Komintern, Doğu devriminde ulusal bir devrimin dışında bir olasılık görmeyi reddederek -oysa bu liderler için bu, yalnızca bir aşamaydı-, açıkça ifade etmekten kaçınarak, toplumsal bir devrimi yalnızca Sovyet Cumhuriyetinin hangi ulusun devrimi tamamlamaya muktedir olduğunu, yani buna hakkı olduğunu, belirleyebileceği anlamını getiriyordu...

Bu noktayı, 1927 yılında yaşanan Çin örneği gösterecekti.

Çin komünistlerinin 1920 yılında yaşadıkları başarısızlık, Komintern'in Çang-Kay-Şek ile kurduğu ayrıcalıklı ilişkilerinde güttüğü politikanın bu konu üzerindeki payı, Stalin'in Müslüman komünistleri karşısındaki tutumundan doğan diğer öğeler, SSCB'nin ve Komintern'in sömürge altındaki halkların mücadeleleri sürecinde oynadıkları rol hakkında son derece olumsuz bir yargıya yol açabilir. Böyle bir yargı kısmen hatalı olur, çünkü çıkartılacak bilançoda, Komintern'in yaşama başladığı ilk dönemlerinde bir "ateşleyici" rolü oynadığı hesaba katılmayacaktır. M. N. Roy'un ya da Tan Malaka'nın -Sultan Galiev olayından sonra- SSCB'nin tavırlarından dolayı düş kırıklıkları yaşamış oldukları bir gerçekse de, Hô Chi Minh SSCB'ye sadık kalmıştı: 1935'te, Komintern "sınıfa karşı sınıf" sloganı yerine "ulusa karşı ulus"u getirince, Hô Chi Minh de tıpkı Filipinli komünistler gibi bunu benimser ve Japon faşizmine

ve onun mütteliklerine karşı demokrasilerle birlikte mücadele yürütür.*

Üstelik Komintern'in izlediği yola karşı çıkan savlardan doğan tartışmalar, Moskova'nın bunları mahkûm etmesiyle ortadan kalkmamışlardı. Yalnızca yer altına girmişlerdi ve bu tartışmalar Malezyalılar, Hintliler ve Mao Dze-Dung tarafından biliniyordu. Bir süre sonra, altmışlı yıllarda, Sultan Galiev'in "proleter uluslar" hakkındaki düşünceleri Bumedyen ve Kaddafi tarafından yeniden ele alınmıştı. Tek fark, bu düşüncelerin önceden Tatar ya da Türk kökenliken, artık Arap kökenli olmalarıydı.

Gerçekte tarihsel olarak Sultan Galiev'in çizdiği şemanın işlediği gözlenmiştir: Bir kez bağımsızlığa kavuştuktan sonra Libya, Cezayir ve sonra İran bu düşüncelerde birleşerek, Batılı ulusların diktatörlüğünün yerine Üçüncü Dünya uluslarının diktatörlüğünü getirmişlerdi.

Komintern'in eylemi, Doğu'da özellikle Türk ve Müslüman kökenli halkları, ayrıca İranlıları, Hintlileri, Vietnamlıları, Malezyalıları, Endonezyalıları ve doğal olarak Çinlileri dolaylı ya da dolaysız yoldan muhafaza etmişti. Komintern'in eylemi İkinci Dünya Savaşı'na kadar Araplara uzanamamıştı, Arap ülkelerindeki örgütlü ve az da olsa temsil gücü olan yegâne komünist partileri Suriye'de ve Lübnan'da bulunuyordu.

Kara Afrika da az ulaşılanlardandı, kendi komünist partisi olan Güney Afrika dışında, Moskova'yla bağlantılar,

* Maurice Thorez'in (Fransız Komünist Partisi başkanı, e.n.) 1935'te Cezayir halkının savunusuna bağlılığını açıkladığı görülmüştür. oysa bu bağlılık, "sınıfa karşı sınıf" mücadelesi döneminde karşıdevrimci olarak nitelenen Ferhat Abbas gibi Cezayirli ulusalcı, reformcu "burjuvalar"a bağlanmak anlamına geliyordu. Ama Thorez açısından amaç, İtalyan veya Alman faşizminin yutacağı korkusuyla, yalnızca Cezayirlileri Fransa halkıyla bağdaştırmaktı. Bundan on yıl sonra Fransız Komünist Partisi ve Cezayir Komünist Partisi, Amerikan emperyalizminin yutmasına karşı mücadele için bu kez Messali'nin Cezayir Halk Partisi'ne başvurmuşlardır.

diğer alanlarda birkaç Afrikalının Doğu İşçileri Üniversitesi'ne gönderilmesi ve 1927'de Willy Münzenberg tarafından düzenlenen emperyalizm karşıtı Brüksel Kongresi'ne katılmaktan ibaretti. Bu Kongre'de de, "zenci sorunu", Senghor'un, Güney Afrikalı iki temsilcinin ve çok sayıda Amerikalı siyah katılımcının varlıklarına rağmen, ilk Komintern kongrelerinde sömürge sorununun işgal ettiği yerden fazla bir yer işgal etmemişti. Kongre'de göz dolduranlar Jawaharlal Nehru, Muhammed Hatta (Endonezya), Bayan Sun Yat-sen, Albert Einstein, Victor Haya de la Torre (Peru) ve Messali Hadj (Cezayir) olmuştu.

PANAFRIKANİZMIN ESKİ ATILIMI

Panafrika hareketi ya da panafrikanizm kara kıta halklarının özgürleşmelerinde sürükleyici bir rol oynamıştır: Bu hareket, özellikle İngiliz Kara Afrikasında tam bir sömürgeci arınma ideolojisini oluşturur. Hareketin en geniş biçimi -Afrika Birliği- 1958 tarihli Aora Konferansı'yla başlamıştı fakat daha derinlikli biçimde, XX. yüzyılın en başına, 1900 yılında yapılan Londra Konferansı'na tarihlenir. Gerçekte bu Konferans aynı zamanda varılan bir noktadır, çünkü Afrika özgürlük hareketinin tarihi XVIII. yüzyıla kadar geri gider.

Köle ticareti ve kölecilik döneminin *bumerang etkisi* sonucu, hareketin kökleri üçgen ticaretin üç köşesine kadar uzanır: Öncelikle Batı Afrika, daha açık bir biçimde Gold Coast (Gana) köle kaynaklarının en etkinlerinden biri olmuştur. Köle ticaretini eleştiren ilk Afrikalı Ganalı bir Fanti olan Ottobah Cugoano'ydu ve 1787 yılında, Londra'da *Thoughts and Sentiments on the Evil and Wicked Traffic of Slavery and Commerce of the Human Species, Humbly Submitted to the Inhabitants of Great Britain, by Ottobah Cugoano, a Native of Africa*'yı yayımlamıştı. Daha sonraları Gana

ile birlikte Sierra Leone ve Nijerya siyah milliyetçi hareketlerin merkezleri olmuşlardı. Üçgenin ikinci köşesi İngiltere'de yer alır, Metodist Kilise'nin hareketi, burada köle ticaretine karşı mücadeleyi başlatmış ve Wilberforce döneminde köleliği ortadan kaldırmıştır. Üçgenin üçüncü köşesi Karayipler ile Kuzey Amerika'daki İngiliz sömürgeleri-gelecekteki Birleşik Devletler- arasında yer alır. Daha XVI. yüzyılda, siyahlar Guyana'dan Karayipler'e kadar ayaklanmıştı ve 1688'de Barbados'ta, ilk Siyah Yasa kurumlaştırılmıştı. Fransa'nın Devrim ve İmparatorluk dönemlerinde, Antiller yeniden siyahların özgürlüğü için mücadelenin önünde yer almıştı, Haiti ise 1804'te, Toussaint-Louverture döneminde kesinkes bağımsız olmuştu. Karayipler'in Afrikalı-Amerikalıları, o zamandan itibaren panafrikanist hareketin başlıca liderlerini çıkarmışlardı, Marcus Garvey, George Padmore, Peder Dubois gibi; Fransız tarafından ise Aimé Césaire, Frantz Fanon ve diğerleri gibi zencilik havarileri çıkmıştı. Gözlenmesi gereken bir başka nokta ise, İngiliz tarafında ilk hareketlerin, en azından Londra'da, ifade özgürlüğünden ve daha düşük ölçekte olmak üzere kısmi bir temsil hakkından erken dönemlerde yararlanmış olduklarıdır.

Fakat İngiltere'de *Sierra Leone Company*'nin kurulması tam bir başarısızlık olmuştu. Yine de bu sömürge, Freetown'daki Fourah Bay Kolejiyle ve ilk misyoner kadrolarıyla Batı Afrika'da bir tür modernleşme laboratuvarı olacaktı. Misyoner kadroları Nijerya ve Gold Coast'a doğru yayıldılar, Gold Coast'ta, ülkesi için bağımsızlık istemekte gecikmeyen ilk Hıristiyan kral çıktı, Joseph Aggrey. Bu isteği onun geçici olarak Sierra Leone'ye sürülmesine yol açıyorsa da, *self-government* düşüncesi ilk adımı atmış oldu (1865).

Amerikalılar 1783 yılında, özgürlük adına bağımsızlaşırken, kendi yanlarında mücadele eden siyahların talepte

bulunacaklarını düşünmemişlerdi, düş kırıklığına uğrayan siyahılardan çoğu İngilizleri desteklemişti. Bağımsızlık Bildirisi'nin yazarı ve köle sahibi Thomas Jefferson, *Notes on the State of Virginia*'da (1787), siyahların kaderi üzerine kendi kendini sorgulamıştı. Önerilerini şöylece özetlemişti: "What further is to be done with them?" (Bunlarla daha ne yapabiliriz?) siyahılardan çok sayıda kişiyi Afrika'ya geri gönderme düşüncesi yolunu aldı ve 1816'da, *The American Colonisation Society* biraz akıl çelmeye, biraz da tehditle, birkaç yıl içerisinde siyahılardan 12.000 ila 20.000 kadarını Afrika'ya geri göndermeyi başardı, bu insanlar Afrika'da Liberya'yı kurdular. Doğal olarak, kendi dönüş kararlarını kendileri almayı düşünen siyahların onuru bu nedenle kırılmıştı -birkaç on yıl sonra, *Back to Africa Movement*'in Marcus Garvey tarafından kurulmasıyla bu düşüncelerini gerçekleştirirler.

1900 yılında, Londra'da panafrika konferansı toplandığında, siyahların genel durumu Iç Savaş'a rağmen Birleşik Devletler'de ve Güney Afrika ile kıtanın geri kalan bölümünde yüz yıllık bir sürede eni konu bozulmuştu. "Afrika Afrikalılarındır" sloganı yalnızca "tarihsel" bir yüreklendirmeden öteye gidemiyordu, çünkü Beyaz Adamın hâkimiyeti her zaman olduğundan fazla kendini gösteriyordu: Etiyopyalıların İtalyan birliklerine karşı kazandıkları 1896 Adoua Zaferi Etiyopya'yı Afrika uygarlığının ilkel temeli olarak tanımlayan panafrika söylemine yeniden bir umut ve geçerlilik vermişti... 1905 yılındaki Rus bozgunu da doğal olarak renkli halkların özgürlük umutlarını kamçılıyordu... 1913'te, Madagaskar'da sömürge karşıtı bir anlayışla Vy Voto Sakelika'yı, ya da VVS'yi (Demir-Taş-Şebeke) kuran Protestan Rahip Ravelojaona ile birlikte, Japonya ve Japonlar ortaya çıkar. Genel anlamda ise, Fransız sömürgeleri bakımından, asimilasyoncu eğilim iş görmeye devam ediyordu -bu nedenle de, panafrikanist hareket

özellikle İngilizce konuşan ülkeler çerçevesinde kalmıştır.

Panafrikanist hareketin ikinci özelliği ise, özellikle Metodist Kilise'yle olan ilişkileridir. Metodistler öncelikle Gold Coast'ta, sonraları Batı Afrika'nın başka bölümlerinde, melezlerden ve siyahlardan oluşan Avrupalılaştırmış bir seçkinler sınıfının doğmasına yardım etmişlerdir. İngilizler bunlara "educated native" diyorlardı. Bu seçkinler sınıfının üyeleri basamak basamak, geleneksel yönetici konumuna ulaştılar, örneğin Fantiler J. R. Ghartney'i seçtiklerinde, bu kişi Anomabu'da satıcı, IV. J. R. Ghartney adı altında ise Winneba kralıydı. Metodistler aynı rolü Karayipler'de ya da İngiltere'nin Amerika'daki sömürgelerinde oynayamamışlardı, çünkü buralarda karşılarına yerleşimcilerin düşmanca tutumları çıkmıştı.

Tepkisel biçimde, hareket en radikal haliyle Amerika kıtasında gelişmişti. Hareket, W. E. B. du Bois ile birlikte, siyahların Afrika'ya dönmelerini ve esas ülkelerinin bağımsızlığa kavuşmalarını istemişti.

Çünkü paradoksal bir şekilde, Amerika sürgününde bir araya gelmiş olan değişik etnilerden siyahların kafalarında bir Afrika imgesi oluşmuştu, kuşkusuz düşsel bir imgeydi bu, ama oldukça da etkindi. Oysa Afrika'da eski krallık bölümleri, toprakların parsellenmesi, sonra da sömürgeci bölünmeler bir Afrika anlayışına asla izin vermemişti. Ayrıca Karayipler'de olsun, Amerika'da olsun, melezler, saf siyahlara göre, daha az Afrika zenciliği havariliği yapmışlardır, (Martin R. Delany, Garvey gibi), ama Afrika'ya dönüş konusunda şampiyon olmuşlardır.

Birleşik Devletler'de, Quakerların Massachusetts'de havariliğini üstlendikleri köleliğin kaldırılması tasarısında olduğu gibi, Afrikalı-Amerikanların eylemi 1787'de iyice su yüzüne çıkmaya başlamıştı; özellikle Philadelphia'da siyahlar için çevreler ve okullar ortaya çıkıyordu, bunların başında

Nantes Fermanı ile ailesi kovulmuş olan bir Protestan, Anthony Benezet de Saint-Quentin bulunuyordu. Bu okullarda Birleşik Devletler'in Anayasası tartışılıyor ve sonuçta, oluşmakta olan yeni eyaletlerde -Orta Batı eyaletleri- köleliğin tümüyle reddedilmesi görüşüne varılıyordu. Aynı yıl bir grup siyah, bir Metodist kilisesinde *Free African Society*'yi kurar, bir başka grup siyah ise Londra'daki Afrika Locası'ndan bağımsız olarak, Birleşik Devletler'deki ilk mason locasını, *The Free African Lodge*'u kurar. Yine aynı yıl, eşit eğitim hakkı istenir, bu kıvılcımı Massachusetts Parlamantosuna atan (1787) Barbadoslu bir melez olan Prince Hall idi. Yarım yüzyıldan daha az bir süre sonra, ilk panafrikanist konferansının açılışı sırasında, konferansa katılan 300 kişinin çoğu Karayipler'den (10) ve Kuzey Amerika'dan (11) gelirken, Afrika'dan 4, Büyük Britanya'dan 5 kişi gelmişti. Fakat konferansın hazırlık toplantısına katılan Afrikalı sayısı daha fazlaydı. Konferansa başkanlık eden Piskopos Alexandre Walters, açış konuşmasında: "İnsanlık tarihinde ilk kez, tüm dünyanın siyahları ırklarının geleceğini iyileştirmek için bir araya gelmişlerdir" demişti. Konuşmacılar İngilizlerin İmparatorluğun iç politikasını, özellikle Güney Afrika'ya ilişkin olanını, Birleşik Devletler'de yürütülen ayrımcılığı yargıladılar, yüce atalardan Sharp'ı, Wilberforce'u selamladılar ve sonunda, Zanzibar'da ve Doğu Afrika'da süren köleciliğe karşı yürüttükleri mücadeleden dolayı Quakerlara teşekkür ettiler. "Dünya uluslarına" yapılan bir çağrıda, W. E. B. Du Bois (1868-1963) şöyle bir öngöründe bulunur: "Başlayan XX. yüzyılın bir numaralı sorunu ırkçılık olacaktır; rengi ile saçların dokusu birer eşitsizlik ölçütü ve ayrıcalık hakkı olarak görülmeye başlanmaktadır." Siyah haklarını korumak üzere bir panafrikanist dernek kurulur: Dernek'te temsil edilen ülkeler Birleşik Devletler (W. E. B. Du Bois), Haiti, Etiyopya, Liberya, Natal, Sierra Leone, Lagos ve Jamaika idi.

Fakat bir süre sonra, Marcus A. Garvey Du Bois'nın gücünü aşar, Birleşik Devletler'de yaşayan bu Jamaikalı, panafrikanist Derneğin talepkâr tavrından kopar. Tutumunu değiştirerek siyah ırkın değerini yüceltir ve sömürge öncesi dönemde yaşamış olan büyük krallıkların mirasçısı olacak panafrikanist bir imparatorluğun yeniden kurulması gerektiği düşüncesini ileri sürer. Garvey, Léopold S. Senghor'un zenciliğin karşı-ırkçılığı diye adlandırdığı bir siyah ırkçılığının doğmasına babalık etmişti. Du Bois'dan daha ileri giderek, kendinden başka hiç kimsenin, ne Avrupa'nın ne beyazların gerçek anlamda siyahlara yardım edebilecekleri iddiasındaydı, tüm Afrika'yı harekete geçirir: Afrika'nın şiddet olmadan hiçbir yere varamayacağını açıkça görür...

Du Bois ise, insancıl bir çerçevenin dışına çıkmıyordu, örneğin Fransa'nın, siyah milletvekili Blaise Diagne'yi Légion d'honneur nişanıyla ödüllendirmesine hayran kalıyordu ve ırklar arası bir işbirliğinin düşünüyordu. Yine de bu işbirliğine varmak için radikal yöntemlere başvurulmalıydı, yoksa Birleşik Devletler'de B. T. Washington'un köleyken işe olan bağlılığı sonucu, bir enstitünün başına getirilmesi gibi yumuşak yöntemlerin benimsenmesiyle işbirliğine varılamazdı. Çelişkinin öbür ucunda ise Garvey, Japonya'nın verdiği örnekte olduğu gibi bilgiye ve güce dayalı bir Afrika rönesansının düşünüyordu. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, Manchester'de toplanan 5. Panafrikanist Kongre'de, diğerlerinin üzerine çıkan, daha gerçekçi George Padmore'un savları olmuştu; Padmore, birbiriyle çelişen değişik görüşlerin en azından siyahların yaşadıkları ülkelerde bağımsızlık istemeleri için birbiriyle dayanıştığını söylüyordu: "Bizim komünist dediğimiz herkes milliyetçidir... İstekleri doğrultusundaki bir rejimi belirlemeden önce özgür olmaları gerekir. Fransız sömürgeci politikasına olumlu gözlerle bakanları şiddetle

eleştirdi, asimilasyonun ve entegrasyonunun birer söylene olduğunu açıkladı -kanıt olarak da Afrikalıların Britanya bayrağı altında yararlandıkları özgürlükle ve iktidara katılımlarıyla Fransız İmparatorluğunda hüküm süren baskıları karşılaştırdı. Bu noktada Padmore, Frantz Fanon gibi Karayipli siyahların görüşleriyle buluşuyordu.

Böylece bağımsızlıklar öncesi panafrikanizmin Batı'da oynadığı rol, Komintern'in devrimi beklerken Doğu'da oynadığı rolle benzerlikler gösteriyordu -Sultan Galiev ve Marcus Garvey, komünizmden ulusa doğru aynı yolu kat etmişlerdir. Komintern'den farklı olarak, panafrikanizmin belli bir merkezi yoktur ve hiçbir devlet masraflarını üstlenmediğinden etkinliklerinde çok daha mütevazı kalmıştır. Fakat yaygın ve azınlıkta kalan eylemi kimi "yanıcı maddeler" de saçmıştır. Bu yanıcı maddeler toplantılara sıkça katılan Nkrumah gibi Afrikalı milliyetçileri yönlendirir ve Batı Afrika ülkelerinin büyük bölümünde ve Karayipler'de, önce *self-government*, sonra bağımsızlık yollarını hızla açar.*

Panafrikanizmin temelde İngilizce konuşulan ülkelerdeki bir hareket olduğunu söylemiştik. Son aşamasında ise harekete Fransızca konuşan çok kişi katılmıştır. Iba Der Thiau, Batı Afrika'da ve özellikle Senegal'de bağımsızlık istemi tarihinin pek çok aşamadan geçtiğini belirtir. Eşitlik istemi daha 1914'te ortaya çıkmıştır; reddiyatçı ayaklanma Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde patlak vermiştir, ardından da şiddetli bastırma hareketleri gelmiştir. Garvey'in önderliğinde Enternasyonal ile Afrikanizmin buluşması yirmili yıllarda olmuştu. Afrika ulusunun gelecekteki bayrağı "tarihi boyunca akıtılan kanı gibi kırmızı; derisinin

* Birleşik Devletler'de Kara Panterler, siyahların somürge halkları gibi muamele gördükleri iddiasıyla ve Malcolm X'in düşüncelerini benimseyerek, kendilerini "siyahların savunucusu" değil devrimci sayarak Cabral'in ve Che Guevara'nın yolundan gitmişlerdir (1960-1970 yılları).

rengi gibi kara, ki bundan gurur duymak gerek, utanç değil; umut gibi yeşil” olmalıdır (Lagos, 1920).

Bu kavramlaştırma, sıklıkla çok erken dönemlerden itibaren, hatta fetihten itibaren, Batı'da, Kenya'da ya da Madagaskar'da var olan “bağımsızlık gereksinimi”nin üzerine eklenmiştir.

Afrika'da 1947'de, Sétif'te 1945'te ya da Haiphong'da 1946'da olduğu gibi, yönetim ya da ordu bu isteklere katliamlarla yanıt vermiştir...

IX. BÖLÜM

Bağımsızlık ya da Devrim

Sömürgeciliğin sonunu hazırlayan, boyunduruk altındaki ve yenik halkların özgürlük mücadelesi midir, yalnızca o mudur, yoksa bunu topladıkları devasa sermayeyi yönetmekte aciz kalan metropollerin güçten düşmelerine mi borçluyuz? Yahut da bu, dış dünyanın başka faktörlerle bağlantılı olarak yaptığı baskıların bir sonucu mudur?..

Bağımsızlık hareketlerinin her biri ister tepki, isterse yenilenlerin hedefi olsun yalnızca kendi öz kaynaklarından beslenmemiştir. Kuzey Afrika ülkeleri örneğinde görüldüğü gibi, halk ayaklanmasında maya ya da kaldıraç görevini üstlenen, kimi zaman İslamiyet, kimi zaman Arap dünyasına aidiyet duygusu, kimi zaman da daha doğrudan toprağa bağlı bir yurtseverlik olmuştur. Vietnam'da ve Endonezya'da milliyetçi duygu Fransızlara ve Hollandalılara karşı halkların tepkisini uyandırmış olsa da, proletarya en-

ternasyonalizmi de bunda etkili olmuştur -özellikle İngilizce konuşan Afrika'da panafrikanizmin etkili olduğu gibi.

Özgürlük ya da devrim ideolojileri salgılayan bu hareketler, diğerleriyle uyumlu ya da uyumsuz bir biçimde ortaya çıkmış ve bazen onları önceleyebilmiştir.

HANGI HEDEFLER?

Özgürlük hareketleri kiliselere ya da kimi zaman, bağımsızlık gibi ortak bir hedefleri, taktik farkları ve bu bağımsızlığın içeriği konusunda değişik görüşleri olan rekabet halindeki partilere dayanmışlardır.

Kimileri kendilerini devrimci olduğu kadar milliyetçi de addetmişlerdi: Diğer tüm dinsel güçlerin -Caodistler, Hıristiyanlar- etkisini bertaraf ederek bu bileşimi tek başına üstlenen Viêtminh gibi (Vietnam Bağımsızlık Cephesi). Üstelik 1949'dan sonra, bu hareket sırtını komünist Çin'e dayamıştı.

Tersine, dinin öncelikli güç olduğu yerlerde, Hindistan'da ya da Birmanya'da, Filipinler'de ve Magrib'de, devrimci güçlerin şansları zayıf olmuş ya da hiç şansları olmamıştır. Özellikle, bayrağını yurtseverlik ve demokrasi maskesi ardında saklayan Hinduizmin hüküm sürdüğü yerlerde.

Bu ikisinin arasında, Endonezya gibi, komünizmin ve İslamiyetin güçlü olduğu ve birbiriyle mücadele halinde oldukları ülkeler bulunur. Fakat Angola'da, bunun tersine, ulusun yararına "araç" haline getirilmiş olanlar siyasal partiler ve komünist partisidir -bir ulus yaratmak amacıyla (M. Cahen, *Villes et Bourgs en Afrique lusophone*- Portekizce konuşan Afrika'da Kentler ve Kasabalar).

Son olarak, günümüzde tasarılarını gerçekleştirememiş olan hareketler de vardır, Peru'daki *Sendero Luminoso* gibi. Bunları incelemek gerekir, çünkü tarih aynı zamanda

amacına ulaşamamış olanın da irdelenmesidir...

Arap dünyasında, siyah dünyada veya Afrikalı-Amerikan dünyada özgürlük hareketleri uzun bir tarih tarafından taşınmış ve desteklenmişlerse de, bu hareketler, Komintern ya da Üç Kıta Örgütü gibi, içine katılabildikleri başka güçlerle eşgüdümlü çalışmaları yürütmüş ya da bu güçler tarafından da teşvik edilmişlerdir; ayrıca kendi özgürlüklerini amaç edinmemiş olan herhangi bir eylemden de yararlanmışlardır. Japonya'nın Rusya karşısında kazandığı 1905 zaferi, Madagaskar'a kadar tüm renkli halklar üzerinde psikolojik ve politik etkiler yaratmıştır...

Bu konuda en kesin ve en emsalsiz olan, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Japon yayılmasıdır. Bu olgu, bir yandan Avrupalıların Güneydoğu Asya üzerindeki düşlerine bir son verirken, buna yol açan nedenlerin mekanizmaları o kadar da basit olmamıştır. Örneğin o yıllarda Fransız Çin-Hindi'nde, Fransız yerleşimciler kendi gelecekleri konusunda öyle fazla düşlere kapılmamışlardı -oysa başka Fransız yerleşimcileri, örneğin Cezayir'de 1945-1950 yılları arasında kalan dönemde, Güneydoğu Asya'da yaşananların yüz ışık yılı uzağında kalabileceklerini sanıyorlardı. Aynı sanı Güney Afrika'daki İngiliz ya da Hollandalı yerleşimciler için de geçerliydi. Japon işgali konusunda bir ikinci etki daha vardır: 1941 öncesinde, İngiliz hâkimiyeti tek başına bazı zorluklar yaşarken -Mısır'da ve 1919'dan itibaren özellikle Hindistan'da- savaşın sonunda, İngilizler geri çekilme koşullarını çoktan belirlemiş olduklarından, Asya'da en zorlu olaylara göğüs germek zorunda kalanlar Hollandalılar ve Fransızlar olmuştur. Bunlar yine de, kauçuk ve petrol pazarı üzerinde kurdukları denetimin bir bölümünü yitirmişlerdi.

JAPON ZAFERLERİNİN YARATTIĞI ŞOK

Japonya'nın zaferler kazandığı sıralarda Batı'nın yaşadığı aşağılanma, sömürge altındaki halkları etkilemiş ve bunları ilerideki mücadeleleri konusunda teşvik etmişti. Filipinler'de mücadelelerin bileşenleri, Japon askeri yetkililerinin Amerikan tutuklularına dayattıkları ve tutukluların, izleyicilerin acıma dolu gözleri önünde, yorgunluk ve bitkinlikten öldükleri *Ölüm Yürüyüşü*'ne (1941) tanıklık etmişlerdi. Ve bu durum Japon işgalcilerin aleyhine dönmüştü. Çin-Hindi'nde, Fransızlar *Kempetai* (Japon Polis Örgütü) tarafından bir metreküpten daha küçük kafeslere kapatılmışlardı; bu, buna karşı hiçbir şey yapamayan kişilerin gözleri önünde uygulanan en zalim işkencelerden biriydi. Bu durumda da Vietnamlılar, Fransızlara besledikleri kine rağmen, büyük bir acıma duygusuna kapılmışlardı. Ancak ne Filipinler'de ne Çin-Hindi'nde ne de Endonezya'da sömürgeci güç yetkisinden de, prestijinden de pek bir şey yitirmemişti.

İlkesel olarak, Vichy hükümeti tarafından yürütülen işbirlikçi politikayla birlikte, en azından Japon yetkililerinin duruma son verip tüm Fransız varlıklarına el koydukları 9 Mart 1945 tarihine kadar, Fransız yönetimi işlemeye devam etmişti. Kısmen askeri olarak işgal altında olan Çin-Hindi, o tarihten itibaren, Doğu Asya'daki diğer Avrupa sömürgelerinin yaşadıkları ortak kaderden payına düşeni aldı.

Japon sömürgecilik politikasını o zamanlar özel kılan iki nokta bulunuyordu, "şu kutsal görev" adına "ortak refah" küresi için hareket ettiğini söylemesine rağmen: Öncelikle ülkeyi savaşın hizmetine sürmek, başka bir deyişle Japon ekonomisinin istisnai çıkarları doğrultusunda yönlendirmek; daha sonra, özellikle Japonları birer kurtarıcı gibi karşılamış olan Endonezyalıları gibi, sömürge altındaki

halkları besleyebilecek bağımsızlık umuduna sırt çevirerek askeri ve ekonomik bir entegrasyon politikası gütmek. Batılılardan farklı olarak Japonlar, işgal ettikleri tüm toprakların yönetiminde çok dikkatli davranmışlardı. Yoksa bu, yaptıkları işgalin sivil olmaktan çok askeri nitelikte olmasından ötürü müydü? Elde edebilecekleri hiçbir çıkarın bulunmadığı toprakları, bölgeleri bile kendi kaderlerine terk etmemişlerdi. Öyle ki, bu tutumları en azından 1942 yılına kadar, özellikle Endonezya'da ama zaman zaman Çin-Hindi'nde de sempati duygusuna neden olmuştu.

Japonlar yaşayacakları bozgunun arifesinde bunu hissederek eski Avrupa sömürgelerinin bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi -ancak, Tayvan'ı ve Kore'yi bağımsız kılmamışlardı. Hatta 1943 yılının sonlarında Tokyo'da, "kurtarılmış" tüm ulusların temsilcilerini bir konferansta bir araya getirmişlerdi.

Burada söz konusu olan saatli bir bombaydı ve bomba birkaç yıl sonra patlamıştı. 1945'te, Hollandalılardan önce İngilizler Java ve Sumatra'ya çıkarma yaptıklarında, Endonezyalılar bu geri dönüşü bir yeniden işgal gibi algıladılar. Tersine, Filipinler'de halk Japonlara ve onların yarattıkları kukla hükümetlere karşı büyük bir düşmanlık beslediğinden, Amerikalılar birer kurtarıcı gibi karşılanmıştı.

Çin-Hindi'nde ise, durum daha da karmaşıktı.

VIETNAM, BAĞIMSIZLIK VE SONRA DEVRİM

Vietnam'da Japon zaferleri, otuz yıldır süren baskılardan dolayı çoğunlukla ülke dışında üslenmiş bulunan bağımsızlık yanlısı hareketleri cesaretlendirmişti. Kuo-mintang'ın taklidi biçiminde bir Vietnam Quoc Dan Dang, yani Vietnam Ulusal Partisi vardı ve Sun Yat-Sen'in sloganlarını kullanıyordu: milliyetçilik, demokrasi, sosyalizm. Parti, Tonkin'de büyük bir başarı kazanmıştı. Kanton'da ise, Krestin-

tern -Komintern'e bağlı köylü Enternasyonalı- üyesi ve, Fransa'da militanlık yaptıktan ve Tours'daki Kongre'ye katıldıktan sonra, Doğu işçileri komünist üniversitesinde ilk Vietnamlı grubu kurmuş olan Nguyên Ai Quoc'un (Hô Chi Minh) yönetiminde bir başka grup oluşturulmuştu. Kurduğu örgüt, Phan Boi Chau'nun tümüyle moral eyleminden düş kırıklığına uğramış yurtseverleri bir araya getiriyordu. Tahtın varisi olan ve 1930-1931 yılları arasında çıkan olayların ardından Fransızlar tarafından Hué'ye geri çağırılmış olan Bao-Dai'nin çevresinde, sömürgeci gücün engeline çarpmış bulunan Katolik Ngô Dinh Diêm gibi reformcular bulunuyordu. "Elimdeki tek güç, köylere mühendislik belgeleri tahsis etmekten ibaretti", diye anlatıyordu Bao-Dai. Cochinchine'de ortaya çıkan bir başka akım, Buddhizm temelinde dinsel içerikli Caodist hareket esinini Japonya'dan alarak ortaya çıkmıştı -Meiji döneminden ve 1905 Japon zaferlerinden beri, aynı şekilde başka akımlar da Japonya'dan esinlenmişti. Hareket, Hoa Hao gibi Fransız karşıtı başka mezheplerle de buluşuyordu. Son olarak, Pham Van Dong ve Vô Nguyên Giap tarafından yönetilen Çin-Hindi demokratik Cephesi henüz yasak olan Komünist Partiye yasal paravanlık ediyordu, Parti'ye bir süre sonra Hô Chi Minh de katılmıştı. Otuzlu yılların sonuna doğru, Troçkist gruplar da etkinlik gösteriyordu.

Decoux rejimi, iyi yönetim görüntüsü sergileyerek milliyetçi ya da devrimci yükselişi frenlemeye çalışıyordu. Fakat bu hareketler karşısında baskı uygulamaktan geri durmuyordu. Sayıları az da olsa De Gaulle yanlılarına karşı daha da şiddetli baskı uyguluyordu. Oysa De Gaulle yanlıları Japonya'ya savaş ilan etmişlerdi. Diğer yanda, Japonya bu bağımsızlık yanlısı hareketleri, daha çok da Caodistleri cesaretlendiriyordu. SSCB'nin savaşa katılmasından itibaren, Tokyo'nun kurtarıcılığını bekleyen örgütler ile kozlarını Çang-Kay-Şek ya da Müttefiklerden yana oyna-

yan örgütler arasında bir bölünme oldu. Hô Chi Minh'in liderliğindeki Vietminh, 1942 tarihindeki güçler dengesinin tersi yönde, "Fransız ve Japon faşizmiyle" mücadele etmek için tavrı aldı. Böylece, bir Vietminh-Birleşik Devletler-Çin karşı cephesi oluşmuştu ve bu cepheye bir yandan özgür Fransızlar, diğer yandan, Japon müttefiki ve Bao-Dai tarafından desteklenen Caodistler katılıyorlardı: Hepsi birden hem kendi aralarında mücadele ediyor, hem de bağımsızlık için uğraş veriyordu.

Bu bağlamda, Fransız varlığı bir kin kusması sonucu süpürülmeye değil, ama "Tarih tarafından üflenerek (tozlanmaya)" mahkûmdu (Paul Mus). Zaten Tahran konferansında, Stalin'le görüş birliği içinde olan F. D. Roosevelt, Fransa'nın Çin-Hindi'ni terk etmesini düşünmüştü ki, Churchill'in dileği Fransız ve İngiliz sömürge imparatorluklarının yaşamasıydı. Roosevelt Churchill'e: "Haydi Winston, ikiye karşı bir kaybettiniz" demişti.

Nguyên Ai Quôc'un benimsediği taktikler Komintern'in verdiği direktiflere uyuyordu, oluşturulan Cephe tüm toplumsal katmanların birleştirilmesini ve devrimci bayrağın saklanması hedefliyordu. Vietminh'in programında da, Fransız faşistlerini (Vichy ve Amiral Decoux) ve Japonları kovmak, Vietnam'a bağımsızlığını geri kazandırmak, faşist saldırılara ve Japon saldırılarına karşı mücadele veren demokrasilerle ittifak kurmak, demokratik bir cumhuriyet inşa etmek amaçlanıyordu...

Gerçekte, Tunus'ta Burgiba Salah Ben Yasef'e karşı, Hindistan'da Gandhi Chandra Bose'a karşı aynı taktik seçimi yapmışlardı, fakat Vietnam'da Japonlar ülkede bulunuyorlardı ve bağımsızlık sözü veriyorlardı; bunu Filipinler'de ve Birmanya'da yerine getirmişlerdi. Vietminh için risk daha büyüktü, bir cumhuriyet hükümeti ödülü ise daha da büyüktü... De Gaulle yanlılarıyla ittifak da biraz gerçekdışı görünüyordu. Ho Chi Minh, De Gaulle'ün Brazza-

ville'deki tutumunu eleştiriyordu -bu konuda kullandığı sözcükler Suriye'de ve Lübnan'da kendine karşı kullanılmıştı.

9 Mart 1945: Ağustos 1944'te Vichy Hükümeti'nin düşmesinden itibaren, Fransa'nın Japonya'yla resmen savaş halinde olmasına rağmen, Japon ultimatomu beklenmeyen bir şimşek etkisi -hem artık yalnızca özgür Fransa söz konusuydu- yarattı. Zorlu Filipinler çarpışmasından beri, Tokyo, hâlâ yerini koruyan Amiral Decoux'dan Fransız güçlerinin karma bir komuta altına girmesini istiyordu. Amiral'in bunu reddetmesi üzerine, Japonlar tüm garnizonları ele geçirir, Fransızları kilit altına alırlar ve 11 Mart 1945 günü, Japonların inisiyatifiyle, Annam İmparatoru Bao-Dai Fransız himayesinin sonunu ve bağımsızlığı ilan eder. Kamboç ve Laos kralları da aynı şekilde davranırlar. Fransa'dan ayrılma işlemi tatlılıkla yapılmıştı, ama halk Bao-Dai'nin kaderinin Japonya'nın kaderine bağlı olduğunu biliyordu... Bulunduğu dağlarda, Bao-Dai rejimini tanımamış olan Hô Chi Minh, Sainteny'nin temsil ettiği bir avuç De Gaulle yanlısıyla görüşmelere oturur... Hiroşima'ya atılan bomba henüz patlamadan, Hô Chi Minh genel ayaklanma emrini verir... Japonyateslim olurken, Bao-Dai "Fransa'ya Vietnam'ın bağımsızlığını tanınmasını tavsiye ederek... bu onun çıkarı ve etkisi için gereklidir", tahtından feragat eder. Oysa, 25 Ağustos 1945 günü, yerden biter gibi Hanoi sokaklarında gücünü gösteren Vietminh'in başarısı onuruna büyük bir gösteri düzenlenir ve ülkenin bağımsızlığını Müttefiklere kabul ettirmek için onun daha iyi konumda olduğunu düşünen diğer milliyetçi partiler harekete katılır. Çok sayıda komünistin bulunduğu geçici hükümette, Bao-Dai'ye yüksek danışmanlık görevi verilir. Bağımsızlık -bir kez daha- ve demokratik cumhuriyet ilan edilir. Bildiri metni Amerikan bağımsızlığının ve 1789 İnsan Hakları Bil-

dirisi'nin çerçevesindeydi. Komünizmden ya da SSCB'den tek sözcükle bile söz edilmemişti. Fakat, Komünist Parti Vietminh Cephesi'nin yönetimini tek başına ele alıyordu...

Oysa, yakında geri dönecek olan Fransa'ya karşı olan bu bağımsızlığı ve bu gücü kazanmak gerekecekti.

Savaş içindeki bu ilk devrimin ustası, üstün görüşmeci ve taktisyen nitelikleriyle harikalar yaratmış olan Hô Chi Minh idi. Biyograf Jean Lacouture'ün de belirttiği gibi, daha önceleri kimliğinin diğer öğelerini de göstermişti: köylü, göçmen, militan, birleştirici, mahpus. Yakında ise gerilla olacaktı.

Bu devrimci yurtseverde çarpıcı olan yön, Fransızlar ile Fransız sömürgeciliği arasında, çok erken dönemde yaptığı kesin ayrımı Fransız sömürgeciliği ve yaptığı sui-istimaller için asla çok sert sözler söylememişi, Fransızlar ve taşıdıkları değerler için de asla yeterince değerbilir sözler söylememiştir. Anlatılan bir öyküye göre, Marsilya'ya varıp kendisine "siz" diye hitap edildiğinde, özgürleştiren Fransa'yla baskı uygulayan Fransa arasındaki farkı derhal anlamıştı. Fransız dostları vardır, Fransızca konuşur ve Fransız örgütlerinde militanlık eder. Ve Hanoi'de, Eylül 1945'te ilan edilen bağımsızlık gününde, Vietnamlılara ve Fransızlara, Devrimin ve Paris Komününün Fransasına karşı duyduklarından ve güveninden söz etmek için Fransızca hitap eder. Doğrudan yapılmış olan kayıt hâlâ muhafaza edilmektedir.

Dang Xuan Khu'ya (Truong Chinh) göre, 13 Ağustos 1945'te genel ayaklanma kararı, Tan Trao Kongresi'nde, Japonları Müttefiklerin gelişlerinden önce silahsızlandırma ve böylece, "hak ettikleri" bir oldubittiye getirmek için alınmıştı. Bu bağlamda Fransa'nın pek de önemi yoktu, hatta Vietnamlıların tahmin ettiklerinden de az bir önemi vardı, çünkü Postdam'da Çin-Hindi'nin kuzeyinin Çang-Kay-Şek'e, güneyinin ise İngilizlere emanet edilmesi

kararı alınmıştı. İki ordu arasındaki sınır çizgisi 16. paralel olacaktı... Zaten, 25 Çin tümeninin karşısında, 2500 Fransız askeri ne yapabilirdi ki... Ancak Vietminh, bu Müttefik tasarısının sonuca erişmesini istemiyordu ve Hô Chi Minh Fransız GPRF temsilcilerine (Sainteny, Pignon, General Alessandri) Vietminh'in isteklerini ilettiler: Bağımsızlık beş yıl geçmeden gerçekleşmeliydi, on yıl sonra değil...

Fakat Paris'te, Çin-Hindi konusu, sanki hiç savaş olmamış, bozgun yaşanmamış, Japon işgali olmamış, çifte bağımsızlık ilanı yapılmamış, genel ayaklanma olmamış gibi, yeniden ele alınıyordu... De Gaulle birlikler göndermeyi düşünüyordu, Amiral d'Argenlieu'yü yüksek komiser olarak atamıştır, fakat Amerikalıların "bu iş için ayıracak gemileri" yoktur... Bu arada Paris, başlarında yüksek bir komiserin olduğu 5 eski eyaletten oluşan Çin-Hindi federasyonunu yeniden kurmuştur. Bu kararlar, Amiral Decoux'nun bir yıl önce Vietnamlı milliyetçilere tanıdığı -ki bunlar Vietnam'ın varlığını reddediyorlardı- hakların da gerisindedirler.

Fakat, Vietminh'in esas korkusu, Hô Chi Minh hükümetinde bir adamları olan Çinliler idi. Çinlilerin bu adamı, Başkan Yardımcısı Nguyễn Hải Thân idi. Yapılan görüşmeler sırasında, Hanoi'de 2 Eylül günü ilan edilmiş olan *dộc lập*'a takılır: Sözcük, Fransızlar için özgürlük, Vietnamlılar için bağımsızlık anlamına geliyordu. Vietnamlılar sonunda pes ederler; Leclerc'in güvencesi altında 6 Mart günü yapılan antlaşmada Vietnam'ın, "özgür bir devlet olarak", bağlı üç Ky, yani Cochinchine olmaksızın bir Çin-Hindi federasyonuna katılması öngörülüyordu... Bu ağır maddeler karşısında, Hô Chi Minh ve Giap, Brest-Litovsk deneyimini anımsatarak durumu meşrulaştırırlar: "Bu barış dönemi sayesinde, ordumuzu güçlendirebileceğiz..." Hô Chi Minh, halkına yaptığı konuşmada sesi hıçkırıklarla

titreyerek şunları ekler: "Yemin ederim, sizlere ihanet etmedim."

İngilizlerin sessizce yaptıkları yardımlarla, ilk Fransız birlikleri Leclerc başkanlığında Hauci'ya ve Saygon'a çıkarma yaptıkları sırada, Amiral d'Argenlieu, Hô Chi Minh'le karşılaşmadan önce, "yeni bir Münih olayı" yaşadıklarını söyleyecekti.

Her iki tarafın da, 6 Mart 1946 antlaşmasını olduğu gibi uygulamayacağı görülüyordu.* En ufak bir olayda savaş patlayabilecekti. Dalat Konferansı'nda, Marius Moutet ile görüşmelere yeniden oturuldu, fakat her seferinde iş Cochinchine sorununda düğümleniyordu. Hô Chi Minh ısrarından vazgeçmiyordu, çünkü 1946'da oyların % 28'ini alan Fransız komünistlerinin desteğine güveniyordu...

Fransa bir özerk Cochinchine Cumhuriyeti'nin kurulacağını ilan ettiğinde, ortalık karışır. Güneyde, Fransa'yla böylesi bir antlaşma yapılmasından yana olan Vietnamlılara karşı Vietminh terörist eylemler başlattı. Kuzeyde, General Valluy bir fırsatı değerlendirerek Haiphong'u bombaladı. Bunun üzerine, 1200 Fransıza saldırı düzenlendi ve bunlardan 40'ı öldürüldü. 21 Aralık 1946 günü, firardaki Hô Chi Minh hükümeti genel ayaklanma ilan etti.

Savaş patlamıştı.

HINDİSTAN MİLLİYETÇİ HAREKETİNİN KENDİNE ÖZGÜLÜĞÜ

Hindistan'da işadamlarından oluşan büyük bir burjuvazinin ortaya çıkması, yerine göre sömürgeciye bağlı, yerine göre sömürge altında olana bağlı bir tarihsel belleğin ve

* De Gaulle iktidarı terk etmişti. 1965 yılında, *Indochine 45* filmi yapmak için Jean Sainteny ile yaptığımız görüşmeler sırasında, De Gaulle'ün, o tarihte Çin-Hindi konusunda güdülecek politika hakkında çok net görüşleri bulunmadığı hissine kapılmışuk. Acaba, Leclerc ve Sainteny yerine d'Argenlieu'den yana mı eğilimliydi?

kimliğinin inşası, -diğerlerinden farklı bir biçimde- ille de antikapitalist olmayan ve tümüyle İngiliz karşıtı olmayan bir özelliğe sahip bir özgürlük hareketinin oluşturulup geliştirilmesine yardımcı olmuştu. Fakat hareketin amaçlarından biri bağımsızlıktı ve işgalciye yönelik düşmanlık duygusu herkes tarafından paylaşılıyordu. Nehru'nun yazdıklarına göre: "Hindistan'daki İngiliz hâkimiyetinin en çarpıcı özelliklerinden biri, Hint halkı üzerinde gerçekleştirdiği en büyük kötülüklerin dışarıdan biri için Tanrı'dan gelen iyilikler şeklinde algılanmış olmasıdır: Demiryolları, telgraf, telefon, radyo ve diğerleri hoşnutlukla kabul edilmişlerdi. Bunlar gerekliydi ve bunları ÷lkemize getirdiği için de İngiltere'ye müteşekkirdiz. Ancak unutmamalıyız ki, getirilen bu yeniliklerin birinci amacı yönetimin kışkacını pekiştirerek topraklarımızdaki Britanya emperyalizmini güçlendirmek ve İngiliz endüstrisi ürünleri için yeni yeni pazarlar fethetmek olmuştu. Yine de, yabancı efendilerin varlıkları ve tutumları karşısındaki tüm kinime rağmen, birey olarak, İngilizlere karşı hiçbir kötü duygu beslemiyordum. Hatta benliğimin derinliklerinde, bu ırka hayrandım bile." Bu yargıya katılan, hatta daha da öteye giden düşünceler de vardı: "Britanya Majestelerine karşı tam bir bağlılık duygusuyla, onun ayakkabı bağcıklarını dahi çözmeye kendimizi layık görmüyorduk."

Fransız sömürgeleri tarafında ise, bir Annamlıdan ya da bir Araptan benzeri sözleri duymak için boşuna çabalarız... Yine de, Hintlilerde de* en azından Annamlılar ya da Araplar kadar, İngilizler hakkında güçlü tanımlamalar, eleştiri ve hafif bir aşağılama gözlenir: "İngiliz, normalde resmi dünya çerçevesinde karşılaşması gereken hep aynı küçük Hintli topluluğuyla bir aradadır... Bu tür İngiliz sınıfının her yanından can sıkıntısı ve darkafalılık akardı.

* Bkz. yukarıda, İngilizlerin Hindular ve Hindistan Müslümanlarına bakışları.

Zeki, genç bir İngiliz bile, bir Hintli evine geldiğinde bir tür entelektüel ve kültürel bağımsızlığa kapılmakta gecikmezdi. Bürodaki işgününün bitiminde, biraz beden hareketi yapar, sonra kulüpte mesai arkadaşlarıyla buluşarak viski içer ve İngiliz resimli dergilerini okurdu... Ruhundaki yozlaşmadan dolayı Hindistan'ı suçlardı... Oysa bu çöküş, sürdürdüğü bürokrat yaşamının bir sonucu olmaktan ibaretti" (Nehru).

Tilak, Gandhi, Nehru'nun kişiliklerinde gördüğümüz Hint milliyetçi hareketinin üçüncü özelliği, İngilizlerin Hindistan'ın geçmişine ve toplumuna yönelik ilgilerinin "yozlaştırıcı" etkisidir. Kastlar sisteminin tanınımı dondurma pahasına -toplumun yönetimini daha iyi elde tutmak uğruna-, İngilizler tümüyle Hindu bir geçmiş ve tarih inşa etmişlerdi; bu, halkın öz-sevgi duygusunu okşuyordu, ancak Müslüman geçmişini de siliyordu. Tilak, Hinduların bu durumdan yararlanabileceklerini derhal anlamıştı. "İneğin korunması için dernekler" kurdu, Afzal Hanı çelik zarlarla soluksuz bırakan ve Moğol Hanı'nın ordusunu bozguna uğratan Marathelerin Kralı Shivahi'yi yüceltti. Tilak bu geçmişin ve kültürünün değer bulması örtüsü altında, Hindu olan Hindistan'ı yeniden canlandırıyor, Müslüman olmuş olan bölümünü değil. Daha sonra Gandhi de işgalciyi, İngilizleri dize getirme aracı olarak sunduğu şiddetsiz eylemler için çağrıda bulunmuştu; ancak bu eylemlerin de kökeninde Hindu geleneği yatıyordu, Hindistan geleneği değil.

Böylece, İngilizlerin sayesinde Müslümanlar önce hâkimiyet, sonra da egemenlik konumlarını yitirerek, iktidardaki konumlarından süpürülmüşlerdi. Daha sonra da, geleneğin yeniden değerlendirilmesiyle, kendilerini her türlü öncelikten safdışı edilmiş bulmuşlardı. Son olarak da, iş dünyasının büyük hareketlerine katılanlar ve başlarda önemsiz olup da sonraları gerçek bir ekonomik ve poli-

tik güç haline gelen zenginliğiyle kapitalist yerli burjuvazinin içinde yer alanlar artık yalnızca Hindular idi. Fakat doğal olarak, bu konumlarını Hindular avaz avaz ilan edemiyorlardı. Yine de güçleri gözle görülebilir haldeydi, Hindu rahipleri önceleri devletin yararlandığı yetki gücünden yararlanıyorlardı ve Hindu ile Müslüman topluluklar arasındaki fark büyüyordu. Bu durum bir başka şeyi işaret ediyordu, büyük liderler bağımsızlık örtüsü altında İngilizler tarafından uygulanan demokratik yöntemlere görünüşte masumane bir bağlanmayla Hindulara üstün bir statü kazandırmaya çalışıyorlardı. Hindistan nüfusunda Hindular çoğunlukta olduklarından, birleşmiş bir Hindistan'da bu durum Müslüman olmayanlara üstün bir konum sağlayacaktı. Bağımsızlıkla birlikte, eskiden hâkim konumda olan azınlık, bağımsızlık partisi yöneticilerinin Müslümanların görüntüsünü kurtarmak için türlü önlemler almalarına rağmen -ayrı seçim sandığı ilkesini kabul ederek-, onlara karşı konulmaz bir şekilde alt düzey bir statünün verileceğini görecekti. İngilizlerin eski Moğol Devleti'nin etkisini kırmak için Hindulara dayanmalarından sonra, Hindistan'ın bağımsızlığa doğru ilerlemesinin önünü kesmek için de Müslümanlara dayandıklarını anlıyoruz. Ayrıca, "Hindistan birliği" leitmotivinin Hindu çoğunluğun hizmetinde politik bir işleve sahip olduğunu da anlıyoruz.

"Bir Müslüman din kurulu dört kolordu eder", 1885'te yapılacak Hint Ulusal Kongresi'nin hazırlıkları sırasında, 1883 yılında bir İngiliz yüksek görevlisi böyle söylemişti. Her biri birer barut fiçisi olan Hindistan Kumpanyası ajanlarının açgözlülükleri, zanaatların çökmesi, Hintlilerin kendi işlerinin başından atılmaları, halkın bir bölümünün yoksullaşması gibi olayları, fişek olayında bir patlatıcı bulmaları sonucu ortaya çıkan sipahiler ayaklanmasından itibaren Hint İmparatorluğu İngiliz Tacının malı olmuştu; fişek işine gelince, fişekler domuz yağıyla yağla-

nıyordu ve fişegi yırtmak için insanın dişlerini kullanması gerekiyordu, oysa İngilizler Hintlilerden bunu yapmalarını isterken bunun onlar için bir yasağı çiğnemek anlamına geldiğini anlamak istemiyorlardı, İngiliz subayların Hintliler hakkındaki cahilce küçümsemeleri de böylece ortaya çıkıyordu.

1858 yılı reform çalışması sipahilerin ayaklanmasından gereken dersi çıkararak, Hindistan konusunda yetkiyi bir müsteşara vermişti, müsteşar da isteklerini genel valiye dikte ettirdi. Moğol Hanı'nın yerine Kraliçe Victoria Hindistan İmparatoriçesi ilan edildi (1876), ancak Prensler Hindistanı denen Hindistan'ın bir bölümünün tümü İngiliz Tacının hâkimiyet alanı dışında kaldı. Daha sonra, İngiliz yönetimi altında geçen yarım yüzyılın sonunda, Mysore'un kendi hanedanına iade edilmesi Londra'nın prensler konusunda aldığı yeni tavırların bir işareti oldu. Buna bağlı olarak İngilizler kimi Hintlilere, İngiltere'de yapılan *Indian Civil Service* sınavından geçmeksizin yasama meclislerine girme hakkını tanıdılar. 1909 yılındaki Morley-Pinto reformları, daha sonra, kurulan cemaatlere ya da yurttaş kategorilerine -Müslümanlar, Parsiler, Sihler vb.- Kalküta, Bombay vb. yerlerde kurulan değişik yasama meclislerine katılma hakkını tanıdı. Parlamenter bir rejimin embriyosu böylece yaratılmıştı, bu arada bölgesel meclislerde ademi merkezîyetçilik hareketinin başlaması için gerekli kanalları açıyorlardı. İngilizler genel olarak toplumsal bünyenin yüksek düzeylerini politik biçimde güçlendiriyorlardı, köylüler konusunda ise, daha da ağırlaşmasını engellemeye çalıştıkları köylü borçları hakkında endişe duyuyorlardı.

Hint ulusal hareketi işte bu dar yol üzerine yerleşmiştir, buna paralel bir biçimde ise *swaraj* (özerklik) hareketi oluşuyordu ki, bu Kongre Partisi'nin doğmasına neden olacaktı. Seçilmiş köylülerin bu Parti'nin içine kabul edil-

meleri için Birinci Dünya Savaşı'nın ertesi beklenecekti.

Parti içinde yer alanlar, ilk önce, sömürge yönetiminin yerel işlere gitgide daha fazla karışmasına direnmek üzere, temsil gücü daha yüksek bir rejim lehinde Kalküta ve Bombay entelijensiyası tarafından geliştirilen hareketlenmeleri destekleyen toplumun ileri gelenleri olmuştu. Toplumun ileri gelenlerinin önce bölgesel, sonra ulusal sistemlere dahil olmaları, 1917'de sömürge yetkilileriyle milliyetçi hareket arasında toptan bir karşı karşıya gelmeye varan mücadele perspektiflerinin birleştirilmesine yol açmıştı. Küçüklü büyüklü bu eşraftan insanların kendi aralarındaki ilişkilerle yeni yüzyılın başında ortaya çıkan politikacılar ve profesyonel gazetecilerle olan ilişkileri, birilerinin diğerlerine bağlı olduklarını gösterir. Politikacılar politikayla ilgilenmek istemeyen eşrafın hizmetindedir. Milliyetçiler özerk bir oluşum göstermezler, onlar yalnızca hâkim grupların basit birer sözcüsüdür. Bu konudaki klişe örnek, Kuzey Hindistan Kongre Partisi'nin ileri gelen politikacılarından biri olan pandit Malaviya'yı Allahabad kentinin en büyük bankacısı Ram Charan Das'ın ailesine bağlayan tipik patron-yanaşma ilişkisidir. Bu kentte o zamana kadar pek hissedilmeyen Hindu-Müslüman çelişmesini yaratanlar, Müslümanlar için ayrı seçimler icat eden İngilizler olmuştur, bu, yerel politik yaşamın önemli bir faktörüdür ve "komünalizmin" (topluluklar arası mücadele) kökeninde yer almaktadır.

İngiliz stratejik çekilmesi 1930 yılından itibaren yavaş yavaş düzenli bir hal almaya başladıkça, Kongre Partisi'nin hareket alanı genişlemeye başlamıştı. Parti yeni konjoktüre kendini uyarlamış, yavaş yavaş kitlesel ajitasyon yöntemini bırakmış, kendini seçim ve parlamentarizm düzenine uydurmuş ve kısmen paralel bir hükümet partisi halini alarak, bağımsızlık günü iktidarda bayrağı devralmaya kendini hazırlamıştı. Bu olmazsa, Hindistan'ın bir domin-

yonu dönüşürülmesini bekleyecekti.

“Bir devrimi gerçekleştirmek için devrimcilere gerek yoktur, diyordu Lenin, bırakın yöneticiler işlerini yapsınlar...” Bu saptama İngilizlerin Hindistan'daki tavırları için geçerli midir, ya da Gandhi'nin İngilizlerin tavrı hakkında yaptığı irdeleme için de geçerli midir? Kuşkusuz Gandhi de Lenin gibi düşünüyordu, şu anki biçimiyle devletin daha da önemlisi sömürgeci devletin bir sömürü aracı olduğunu düşünüyordu. Plutokratların yoksulları boğazlarından yakalamış olduklarını da düşünüyordu, ancak hümanist yanı ve inançları onu, toplumsal ilişkiler hakkında daha iyimser bir görüşe doğru itiyordu ve inancı, ona ne Marksistlerin ne Buddhistlerin ne de Müslümanların dürüst olabileceklerini öğretiyordu. Hıristiyanlar da dürüst olamayabilirlerdi, çünkü kiliseleri “elinde bir şeyler olanların hizmetindeydi, hiçbir şeyi olmayanların değil.” Komünistler de dürüst olamayabilirlerdi, çünkü uzlaşmayı vaaz edeceklerine, sınıf mücadelesini vaaz ediyorlardı. Örnek aldığı model Leo Tolstoy olmuştu (özellikle de “Tanrının krallığı bizim içimizdedir” formülü); Tolstoy kötülüğe direnmek için şiddeti tümüyle reddetmek gerektiğini öğretiyordu. Mademki devlet, onu yücelten kiliseler ve toplumsal mücadeleler kötülük demektir, Doğruluk, adil olmayan bir toplumdan olabildiğince çıkmalıydı, Doğruluk şiddet içermemeliydi ve yönetici sınıfları doğru yola çevirmeye çalışmalıydı.

Uyguladığı ilke bu olmuştu, şiddet içermeyen eylem, *satyagraha*, bunun eski Hindu biçimlerini buluyordu -â *himsa*, “asla öldürmeyeceksin.” “Dinamik biçimiyle şiddetsizlik, berrak ve razı olunmuş acı demektir. Kötü ögenin isteğine itaatkârca bir boyun eğiş değil, ama zorbanın bu isteğine karşı ruhun tümüyle harekete geçmesidir. Varlığımızın bu yasasını görevimize uygulayınca, tek bir bireyin adil olmayan bir hâkimiyetin tüm kaba gücüne meydan

okuması, böylece onurunu, dinini, ruhunu kurtarması ve baskıcı İmparatorluğun yıkılışını ya da kendini yenilemesini hazırlaması mümkündür.”

“Dolayısıyla, Hindistan'ı şiddetsizliği uygulamaya bir zayıflık sonucu çağırmiyorum; tam tersine, onu, buna, onun gücünün tümüyle bilincinde olarak çağırmiyorum...” Gandhi programlı bir dizi açlık greviyle buna bizzat örnek olmuştu. Güçlü bir biçimde sakin olmayı bilmek gerekiyordu, koca bir emniyet birliğinin önünde bile. 1931 yılının sinematografi resimleri, bu direktifin yerine getirilme sahnelerini muhafaza etmiştir: Emniyet güçleri başka yönetim güçleriyle birlikte geldiklerinde, gösteri yapan Hintliler yere yatar, hareketsiz, etkin bir biçimde tepkisiz, ve her birini tek tek sürüklemek için iki, üç polis ya da asker gerekir, buldukları yerden başka bir yere taşınırken bir felçli gibi düşerler. Tarihsel belleğin emsalsiz ve inanılmaz sahneleri.

Lenin'in söylediği gibi, şiddetsiz gösteriler yöneticilerin bir eylemi sonucu başlamıştı, daha önce fişek olayında olduğu gibi Hindu duygularını incitecek bir olay sonucu.

Yapılan ilk provokasyon, 1919'da Annie Besant'ın tutuklanması olmuştu. Bu İrlanda kökenli Amerikalı kadın, Hindu ideolojilerinin ve kurumlarının yeniden canlandırılmalarına yönelik felsefi bir kuruluşun eylemcisiydi, *swaraj* hareketinin liderlerinden biri konumuna gelmişti, cebinde milliyetçi bir bildiri taşıması nedeniyle Rowlatt yasalarına göre iki yıllık hapisle cezalandırılıyordu. Alınan bu önlemler, *Government India Act*'in kurumsaştırdığı ve ülkenin işlerinin yönetiminde ikili bir hiyerarşi oluşturan, Hindistan'ın bağımsızlığa doğru ilerlemesini öngören Montagu tasarısını işlevsiz hale getiriyordu.

İkinci provokasyon 1927'de gerçekleşti, bu İngiliz-Hint ikili hiyerarşisinin geleceği hakkında toplanan Simon komisyonuydu. Genel Vali Lord Irwin komisyonun aldığı

kararları Gandhi'ye gösterdi. Anlatılanlara göre Gandhi kararları okudu ve şöyle bir yorum yaptı: "Bir kartpostal yeterli olurdu." Kararlar alınırken Hintlilerin görüşlerine başvurulmamıştı, dolayısıyla Hintlilerin böyle bir sürecin ilkelerini bile kabul etmeleri söz konusu olamazdı.

Üçüncü provokasyon, 1939'da, Genel Vali Lintlithgow'un yaptığı bir açıklamaydı: Hindistan adına, genel valilik yetkilerine dayanarak tek bir Hintlinin dahi görüşüne başvurmaksızın Almanya'ya savaş ilan ediyordu.

Üst üste gelen bu hiçe sayma tavırları esas olarak İngiliz tavırlarının Hindistan'daki kültürel ve politik gerçeklere uygunsuz olmalarını gösteriyordu. "İngilizler garip bir toprak parçası üzerinden geçen yolcular gibiler, ama asla ilerlemekten vazgeçmemeliler." R. A. Butler'ın yaptığı bu yorum, reformların kararlılıkla bir arada yürütülmesi gerektiğini işaret eder, "bu konudaki dengeyi kurmayı yalnızca Minto becerebilmiştir." Çünkü, Yeni Delhi kaynaklı bir inisiyatifle ortaya atılan ama Londra'da geliştirilen bu reformlar, Hindistan'a yönelik küçümseme duyguları nedeniyle, bu "beceriksizlikler" sayesinde hiçe indirgenebiliyorlardı -kanıtları yaşanmıştı zaten.

Yaşanan üç hiçe sayma eylemine karşı Gandhi'nin yanıtı üç ayrı kampanya olmuştu: 1920-1922 yılları arasında yapılan işbirliği yapmama kampanyası; 1930-1931 yılları arasında yapılan itaat etmeme kampanyası -tuz vergisine karşı yürütülen grevle vurgulanmıştı; son olarak da, İkinci Dünya Savaşı boyunca yürütülen "Quit India" (Sessiz Hindistan) kampanyası.

Bu yirmi yıl boyunca, Gandhi'nin partisi ile yaşadıkları zorlukların bilindiği köylü toplulukları arasında birtakım bağlar oluştu ve güçlendi. Köylülerin yaşadıkları zorluklar kimi yerlerde indigo krizi, kimi yerlerde ise katı baskı önlemleriydi. Gandhi her yerde olmasını beceriyordu, "kurtarıcıyı bekleyen görüşlerle köylülerin düş güçleri-

ni ateşliyordu." Fakat İngilizlere aşırılıkları denetim altında tuttuğuna dair güvence veriyordu, bu genellikle doğrudu da. "Çünkü onda şeytan tüyü vardı" diyor Nehru, "manyetizmasını kullanıyordu." Gerçekten de, bazı köylü ayaklanmalarını önleyebilmişti, çünkü İngilizlerin köylülere baskı altında tuttuklarını biliyordu, 1921'de Moplahlılara karşı, otuzlu yıllarda Kırmızı Gömleklilere karşı baskı uyguladıkları gibi.

Gandhi'nin güttüğü stratejinin etkileri açıktı: İngilizler Kongre Partisi kanalını kullanmadan hareket edemez olmuşlardı, Parti hem bir karşı-güç, hem de paralel bir güç haline gelmişti. İngilizlerin avantajı "geçerli bir muhabata" sahip olmaktı, Kongre Partisi'nin üye sayısı durmadan artıyordu, 1937'de 3 milyon üyesi olmuştu.

Kongre Partisi'nin yükselişiyle birlikte, Prensler Hindistanının ve Müslüman topluluğun gücü azalıyordu. Bu duruma olan güvenlerinden dolayı kendilerini güçlü hissedilen İngilizler, Hindistan'ın özgürleşmesi konusunda düşman olduklarından, bu şekilde on yıl daha ülkenin efendilerini oynayabileceklerini düşünüyorlardı. Bu öngörülerinin ne denli doğru olduğunu bilemezlerdi.

Pearl Harbor'a yapılan Japon saldırısı ve 1942 yılı başında Singapur'un düşmesiyle Büyük Britanya'nın yaşadığı bozgun Hint ulusal hareketinin bünyesinde bir bölünmeye yol açtı. *Purna swaraj* (tam bağımsızlık) yandaşlarının bir bölümü, İngilizleri kovalamak için Birmanya'ya yaklaşan Japonlarla birleşme zamanının geldiğini düşünüyordu.

Hareketin öncüsü Chandra Bose idi. 1934'te yayımlanan *The Indian Struggle* adlı ve Gandhi'nin uyguladığı tekniğin saygıdeğer olmakla birlikte, şiddetsizlik eylemlerinin sonuçlarının yetersiz olduklarını ve amaçlarının iyi belirlenmemiş olduklarını yazdığı eserinin ortaya çıkmasından beri hareketin liderlerinden biri konumundaydı. Gandhi'yi daha çok güçlülere karşı yumuşak davranmakla eleştiriyor,

onu yeterince devrimci bulmuyordu. İngilizlere karşı çok kibar davrandığını, hatta Londra'da onlarla kardeşlik ilişkileri kurduğunu söylüyordu. Gandhi, bu tavırlarıyla komünistleri yanına çekiyordu. Bose radikal kanadı hareketlendirirken, pandit Nehru da ılımlılık kartını oynuyordu. 1939'da, Gandhi'nin adayı karşısında, Kongre Partisi başkanlığına Chandra Bose seçildi.

Anlaşmazlığın başlangıcında Gandhi'nin tutumu belirsizlik gösteriyordu. Hitler'e, onu esas olarak ruhsal barışa çağıran ve Yahudilere şiddetsizlik tavsiye eden bir mektup yazdı... Bir işgal olması halinde (mektubun tarihi 13 Nisan 1940 idi, Japonya ve Birleşik Devletler henüz savaşa girmemişlerdi), "eğer Neron Hindistan'ı işgal edecek olursa, saldırganla işbirliğine girmemeyi -ya da kendini bir kurban olarak sunarak, şiddetsiz bir direnişi ve ölümü bekleyerek kendini zincire vuran bir halk" önerisinde bulunuyordu. Fakat Kongre Partisi Chandra Bose'un önerdiği devrimi de, şiddetsizlik eylemini de reddetti. Gandhi'nin fikir arkadaşlarından Vinova Bhave savaşa karşı bir söylev verdi. Gandhi'nin sivil itaatsizlik lehinde yaptığı bir konuşmasından sonra, Bhave, Nehru, Pavel ve devletin çeşitli kademelerinden 400 üye tutuklandı. Stafford Cripps tarafından yönetilen bir İngiliz misyonu, Nehru'ya Hindistan'ın savaştan sonra bir dominyon haline getirilmesini önermişti, fakat önerisinin yapıldığı tarih Japonya'nın Hindistan sınırlarına en fazla yaklaşmış olduğu bir dönemdi: "Savaş sonrasında bize dominyonluk statüsü önererek," diye yanıtlamıştı Nehru, "İngilizler bize iflas etmiş bir bankanın açık tarihli bir çekini imzalıyorlar." İş tam çıkmazdaydı.

Bunun üzerine, Chandra Bose bir adım ileri giderek, Almanya ve Japonya'yla işbirliğine girme kararını aldı. Bir süre sonra Singapur'da özgür bir Hint hükümeti kurdu ve 1943 yılı sonunda önce Hitler tarafından, sonra da Tokyo

hükümeti tarafından büyük törenlerle karşılandı.

Bose, Birmanya'da Japonların savaş tutuklularıyla bir ordu kurdu. Ancak ayaklanması bir söylen haline getirilmiş ve ani ölümünden sonra Kongre Partisi tarafından onurlandırılmış olsa da, yapmış olduğu seçim gerçek anlamda izlenmeyecekti. SSCB'nin savaşa katılması sırasında, Hintli komünistler Bose'un akımıyla ilişkilerini kesmişlerdi; ayrıca, F. D. Roosevelt'in Atlantik Şartı'nın yabancı hâkimiyeti altındaki tüm uluslara uygulanması yolundaki sözleri Hintlilerde bir umut doğmasına yol açmıştı. Gandhi'nin 1942 yılında tutuklanmasının ardından çıkan ve Nehru tarafından güdülen olaylar, Hindistan'ın en azından ekonomik düzlemde savaşa girmesine yol açmıştı. Geriye bunun meyvesini toplamak kalıyordu.

Ortada hâlâ Müslüman sorunu ve Londra'nın tutumu vardı.

Lord Curzon'un döneminden beri, sömürgeciler Hindularla Müslümanlar arasında var olan nefretin üzerine oynuyorlardı. Kuşkusuz, ülkenin geçmişinde iki topluluk arasında barış dönemleri, birleşme denemeleri olmuştu. Fakat aradaki görüş farklılıkları daha ağır basıyordu... Gandhi bu zıtlığın *swarajın* karşısında bir rol oynadığını anlamıştı, Rojlatt yasalarının ardından, Swami Shradd, Hanand ile birlikte ve Ulu Cami ile eşgüdüm halinde, bir dinsel dayanışma grevi düzenledi. Olaylarda 5 Hindu ve 4 Müslüman öldü ve durum İngiliz yetkilileri endişelendirdi, çünkü *hartal* hareketi (dinler arası grev) müthiş büyüyordu. Bunun üzerine, Delhi hükümeti Cinnah tarafından yönetilen *Müslüman Birliği*'nin gelişimine yardım etmesini bildi ve özellikle seçimler nedeniyle olaylar arttı. Olayların tırmanmasını önlemek için Gandhi'nin yürüttüğü açlık grevlerinin anlaşmazlık üzerinde pek etkileri olmadı. Zaten Müslüman Birliği, Kongre Partisi'nin yükselişini endi-

şeyle izliyordu, Parti'nin İngilizlerle yapılan görüşmeleri tekeline almasından da hoşlanmıyordu.

Ayrı bir Müslüman Hint ulusu düşüncesi 1933 yılında ortaya atılmıştı, onunla birlikte Pakistan deyimini ortaya çıkmıştı, "Lekesizlik Ülkesi" anlamına gelen büyü bir deyim.

Hindistan'ın göbeğinde bir Müslüman ulus düşüncesi Gandhi'ye saçma geliyordu -daha sonra bir Sih ulusu, bir Parsi ulusu neden olmasın, diyordu; oysa hepimiz aynı ırktanız. Fakat, bu anlayamama pek de masum değildi. Çünkü Müslümanlar Kongre Partisinin elinde olacak bir ülkede hiçbir değerleri olmayacağını düşünüyorlardı. Şiddetsizlik eylemi iyi bir teknik idiyse de, Batılı anlamda bir parlamentarizmden geçen amaçları, kendilerine özgü kimlikleri olduğunu düşünenler için yok edici sonuçlar verecekti...

Fakat, Gandhi bunu anlamak istemiyordu ve Müslüman Hindistan'ın yükselişini yanıtızsız bıraktı; bundan dolayı yenildi, sorunun doğası hakkında bir şeyleri kaçırdığının belirtisiydi bu.

Müslüman Birliği'ne gelince, Kongre Partisi'nin ne zenginliğine, ne gücüne, ne düzenine, ne de köklülüğüne sahipti. Kurumsal nitelik taşıyan her yönden daha baştan yenilmiş durumdaydı. Bu nedenle, Muhammed Ali Cinnah yalnızca bu devletin boyutları ve sınırları için mücadele vermek istedi, gelecekte ordunun ve vergilerin denetimi üzerinde yapılan tartışmaları bertaraf ederek yola gelmez bir tutum sergiledi.

Bölünmeden sonra yapılan nüfus mübadeleleri ve yaşanan karışıklıklar neredeyse iki yüz bin kurbana yol açtı. 1947 yılında genel vali olan Lord Mountbatten, görüşmeleri bazı *dead-linelar* tespit ederek yürüttü, böylece Müslüman Birliği'ni ve Kongre Partisi'ni hükümetler oluşturmaya ve kendi ülkelerinin yönetimini hazırlamaya zorladı vb.:

Bağımsızlık Haziran 1948'de, iktidarın devri Ağustos 1948'de olacaktı...

Onlara olan borç ne olursa olsun, çeşitli partnerlerinin kaderlerine terk ettikleri Sihler, prensler, paryalar kurban edildiler. Hükümdarlıklarını yitirmeden önce prenslere tazminatlar ödendi... Ama ya diğerleri? Fransız sömürge-likten arındırma hareketi de, bir süre sonra, kendi *harkile-*rine (Fransız ordusuna bağlı sömürge yerlisi asker) aynı kadirbilmezliği yapacaktı.

Bütün bu Hindistan tarihinde, Vietnam tipi ya da başka tipte, bir *komünist devrimin* şansının ne olabileceğine hiç bakılmamıştır. Bu, esas olarak 1930'dan 1947'ye kadar "bir hatadan diğerine" saplanan Hint Komünist Partisi'nin stratejisinden kaynaklanır.

İlk hata, durumun değerlendirilmesi ve Hint toplumunun statüsü hakkındaki görüştür, Komünist Parti, o dönemlerde ulusal bir mücadeleyi yürütecek kadar güçlü olmayan işçi sınıfını kayırarak, yalnızca sınıf mücadelesi ilkesine dayanmıştır. Hindistan özelinde, Marksistler sendikalistlere yakın olmuşlardır, kimi toplumsal kategorileri kimilerine göre mesleksel temelde savunmuşlardır. Oysa, örneğin Gandhi kendini tüm Hintlilerin temsilcisi olarak görüyordu ya da öyle olduğunu söylüyordu. İkinci "hata" ise stratejikti, 1941 yılında SSCB'nin savaşa girmesiyle birdenbire dönüş yapmışlardı ve bağımsızlık isteklerini dile getirmeye devam edecek güçleri yokken, Kongre'nin *Quit India* emrine karşı çıkmışlar ve böylece, yabancı ajanı oldukları izlenimini uyandırmışlardı. Son olarak da, 1946'da milliyetler ilkesi adına ayrı bir devlet isteyen Müslümanların görüşlerine yasak koydular ve tümüyle Hindu görüşünün yanında yer aldılar, tabii Hindistan'ın bütünlüğünün tartışılmaz olduğunu düşünenlerin de yanında kaldılar.

ÇİN-HİNDİ, MAGRİP: KASILIP KALAN FRANSIZ POLİTİKASI

“Bu, bir kaplanla bir fil arasında bir savaş olacaktır. Eğer kaplan duracak olursa, fil güçlü dişleriyle onu delip geçecektir: Ama kaplan durmayacaktır. Gündüz sık ormanın içinde saklanıp yalnızca geceleyin ortaya çıkacaktır. Filin üzerine atlayıp sırtından iri iri parçalar koparacaktır ve sonra gözden kaybolacaktır. Böylece fil, bitkinlikten ve kan kaybından yavaş yavaş ölecektir” (V. N. Giap). Vietminh başlangıçta savaşı bu şekilde görüyordu. Ve savaş gerçekten de bu şekilde oldu. Savaş, Giap'ın Avustralyalı gazeteci Wilfrid Burdett'e söylediği gibi de sona erdi: “Fransız komutanlığı Diên Biên Phu çukuru yerine bir başka yeri seçmiş olsaydı ve Fransız birliklerinin başında Navarre yerine bir başka komutan olsaydı dahi, Çin-Hindi savaşının sonucu aynı olurdu.”

“Kaçınılmaz gidiş”, bu, General Morlière'in de kullandığı deyimdir. 1946 yılının sonunda, General Valluy General Morlière'e şöyle demişti: “Ağırlığınızı koymak için, top-la ve bombayla iyice vurmaktan çekinmeyin.” Haiphong olayının fitili ateşlediğini düşünüyordu: Olaydan sonra, Hô Chi Minh hükümetiyle tüm köprüler atılmıştı... “Bir güç politikasını seçtiğimiz açıktır.”

Haiphong fitili ateşlemişti, ancak 1946 yazı boyunca, birinci dönüm noktasına, Fransa'nın bir Cochinchine Cumhuriyeti'nin varlığını ilan etmesi ve bunun Fontainebleau'da sürdürülen görüşmelerde onaylanmasıyla varılmıştı. Savaş başlayınca, Fransa Bao-Dai'yi geri çağırmişti, “çünkü mantıklı Fransızlar, otomatik silahlarla donanmış ve halkın büyük çoğunluğu tarafından desteklenen bir hareketin yabancı bir güçle bastırılmayacağı inancını taşıyorlardı” -Fransız ordusunda 200.000 asker vardı. Tek yol ateşe ateşle karşılık vermektir. “Bu nedenle Fransızlar Bao-

Dai'ye, Hô Chi Minh'in istediğinden daha geniş bir bağımsızlık tanımışlardı." Amerikalı gazeteci Alsop'un yaptığı bu irdeleme, Paris'te nelerin olup bittiğine tam uygun düşüyordu, aynı teknik Fas'ta da uygulanmıştı, 1953'te Ben Arafa geri çağırılmıştı. Fakat bu teknik, sorunun diğer yanlarını hesaba katamıyordu.

Savaşın fiili hale gelmesinden önce, Vietminh hükümet bünyesinde ya da çevresinde Fransız komünistlerinin varlığını hesaba katan bir politika izlemeye başlar. Hô Chi Minh de, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, Fransız sendikalistleriyle ve aşırı solla sıkı bağlar örer. "Tüm yaşamım boyunca Fransız sömürgeciliğine karşı mücadele ettim, ama duyarlı, cömert ve bir başka özgürlük, eşitlik, kardeşlik ilkesi için bayrağı ilk kez açan Fransız halkını hep sevdim, ona hep hayranlık besledim... Bu sözler, 1946'da Hanoi radyosunda General Leclerc'in ve Jean Sainteny'nin yanında söylenmişti. Aynı sözleri Fontainebleau'daki konferansta da söyler: "Halklarımız arasındaki işbirliğinin özgür, adil ve kardeşçe olmasını istiyoruz. İşbirlikçiler, dostlar, hatta danışmanlar istiyoruz, ama bizi sömüren ve bizi eskiden olduğu gibi baskı altında tutan efendiler istemiyoruz."

Ancak, geri çağırılmış olan Bao-Dai'ye Fransa'nın Vietminh'e olduğundan çok haklar tanımamasının ardından, Hô Chi Minh, Fransız solunun bir bölümünü yanına çekmenin yeterli olmamasından başka -Marius Moutet gibi sosyalistler dışında-, bu bağlamda Vietminh'in yapmak istediği toplumsal devrimi sakatlamak anlamına geldiğini düşündü. Gerçekten de, Bao-Dai'nin geri dönüşünden itibaren, sömürgeci ve askeri çevreler, Annamlılarla eşit haklara dayalı bir birliktelik yönündeki her tür gelişime karşı açıkça düşman tavırlar sergilemeye başlamışlardı.

Savaşın ortasında, Fransız Komünist Partisi tarafından gönderilen Léo Figuières, Hô Chi Minh'le Moskova, Pekin

ve Hankou üzerinden, saklandığı sık Vietnam ormanlığında bulunduğunda, Hô Chi Minh kendine durumun “baştan ayağa” değiştiğini anlatmıştı. “Şimdiye kadar, dağlık arazilerimize tutunan, dış dünyadan yalıtılmış bir ormanlık araziden bir devlet çıkarma düşüncesine tutkuyla sarılmış kuşatma altında insanlardık... Artık sosyalist dünyayla ortak bir sınırimız var” (1949).

Mao-Dze-Dung'un Çin'de kazandığı zafer, elbette ki, Uzakdoğudaki durumu “baştan ayağa” değiştirmişti.

Ancak, bir süre sonra başlayan Kore Savaşı'yla ve komünizme karşı bir baraj kurmak isteyen Amerikalılar tarafından desteklenen Bao-Dai'nin varlığıyla, sömürgeci anlaşmazlık sorunun verilerini değiştirerek soğuk savaşla etkileşime girmeye başlar.

Fransız tarafında, sömürgeci anlaşmazlık tüm ağırlığıyla sürüyordu: Ho Chi Minh'in karşısına Bao-Dai'yi çıkarmak istenilmesinden sonra, her türlü hareket yöntemi reddediliyordu. Başkan Ngô Dinh Diêm durumdan şikâyetçiydi: Ne ulusal bir ordu vardı, ne bütçesi vardı, ne para birimlerini denetleyebiliyordu, ne de tam özgür bir yönetim vardı. “Hem Vietnam ordusuna güvenip hem de onu yok sayamayız.” “Ulusal bir ordu ancak bir bayrağı, kendi zaferleri, kendi bozgunları, kendi komutanları varsa var olabilir... Fransız ordusunda yardımcı birlikler durumunda olan Vietnamlı askerlerden bir Vietnam ordusu elde edilemez.” Savaşta, bu ordudan 27.000'in üzerinde Vietnamlı, bağlı devletlerden 17.000 asker, 15.000 Afrikalı ve Kuzey Afrikalı, 11.000 lejyoner ve 21.000 “Fransız” ölür, toplam ölü sayısı yaklaşık 100.000 idi: Tipik sömürgeci bir sayım anlayışı. Zaten, ordunun komutanları Valluy, de Lattre, Salan ve Navarre idi, bir tek Vietnamlı komutan yoktu.

Komünizme karşı mücadele ülke içinde işe karışır, uluslararası düzlemde ise dolaylı olarak devreye girer.

Fransa'da ise, Komünist Parti, Mayıs 1947'den itibaren, "kirli savaşa" karşı etkin bir mücadele başlatır. Parti, Rif savaşı dönemindeki tutumuna geri döner. Kampanya gösterilere katılan entelektüeller -başta Jean-Paul Sartre ve *Témoignage chrétien*'e bağlı Katolikler- tarafından desteklenir. Hükümet yedek kuvvetlere başvurmadığından, kamuoyunun boyutlarının ciddiyetini öğrenmek için epey zaman harcadığı gizli savaş, "utanç verici" savaş mahkûm edilir.

İşte bu bağlamda, hükümetler Hô Chi Minh'le gizli bir anlaşma yapmasını ulus karşıtı bulurlar. Vietminh taraftan yürütülen "devrimci savaşın" yavaş yavaş "totaliter" bir devletin inşasına doğru gitmesinin, zamanında farkına varılmış ve göze alınmış bir sonuç olmadığı kesindi. Buna karşılık emin olunan nokta komünistlerin Ramadier hükümetini reddetmekle ateşle oynamış olduklarıydı, böylece Fransa'nın Madagaskar'da, Çin-Hindi'nde güttüğü politikayı, toplumsal politikasını ve özellikle Alman politikasını mahkûm etmişlerdi. Ramadier hükümeti topu havada kaptı -Spaak'ın Belçika'da ve De Gasperi'nin İtalya'da yaptıkları gibi. Aynı anda Ramadier hükümeti Truman'ın, Amerikan yardımını isteyen ülkelerin içinde artık komünistlerin bulunmadığının varsayıldığını belirttiği söylevi karşısında hassas davranmıştı.

Böylelikle, Çin-Hindi Savaşı Fransa'nın endüstriyel üretimini artırmak için Amerikan denetimi altındaki Alman kömürüyle donanımını yenilemek üzere, Amerikan kredilerine olan gereksiniminin bir alt ürünü haline geliyordu. Vietminh'e karşı yürütülen mücadele -ve Bao-Dai'ye verilen destek- işte bu ekmekten besleniyordu. René Mayer hükümeti döneminde (Ocak 1953), ordu her zaman olduğundan daha fazla bir yayılmacılık endüstrisi haline getirildi. Çin-Hindi Savaşı'yla birlikte bir çifte operasyon yapılıyordu: Amerikan dövizleri sayesinde ekonomi

artık askeri harcamaların altında ezilmiyordu, yabancı ülkelerden ithalat artırılabilirdi ve işin en mutlu yanı, durum tam da Marshall Planı'nın sonuna denk gelmişti. Savaş ekonomik bir motor ve bir çıkar teknesi haline gelmişti -tıpkı bir zamanların gürüş (Osmanlı gümüş parası, e.n.) trafiği gibi-.

Bu durumda, Fransız yöneticilerinin kararsızlıkları ve güçsüzlükleri zekice tutumlar haline geliyordu. Çin Vietnam'a yardım etmeye başlayınca, General Salan talimat istemiş ve hiçbir yanıt alamamıştır...

Diğer yanda, aynı yöneticiler savaşın yitirileceğini daha baştan hissediyorlardı, Fransa ile Çin-Hindi arasındaki mesafe çok büyüktü. Çin-Hindi büyük bir ülkeydi, "sömürgeci bir yeniden fetih" konusunda Amerikan politikası belirsizdi. De Lattre de Tassigny ve Salan bunu hemen kavramışlardı -Salan tanıştığı Giap'ın zekâsına da hayran kalmıştı. René Mayer de askeri bir çözüm olasılığına inanmıyordu. 1951-1952 yıllarında başbakan, 1954 yılında savunma bakanı olan ve Diên Biên Phu bozgununun iki ay öncesinde "düşmanın şimdiye kadar temel amaçlarından hiçbirine erişemediğini" söyleyen René Pleven dahi buna inanmıyordu. Ama o zamana kadar yapılan görüşmeler bir sonuç vermemişti, Vietminh Fransızlara hiçbir hak tanımak istememişti. On yıl sonrasında, René Pleven şöyle soruyordu: "Bizim teslim olmamızı isteyen bir karşıtla nasıl görüşme yapabilirsiniz?"

Barış yanlılarının üzerindeki baskı çok büyüktü ve onların hareket etmelerine engel oluyordu. Öncelikle, işin içinde askerler vardı, hem 1940'ın rövanşını almak istiyorlardı, hem de ancak sömürge imparatorluğunun ihtişamının Fransa'nın belini doğrultabileceğini düşünüyorlardı; bir sömürge yerleşimcisi lobisi de vardı; ama en önemlisi bedelinin ödemesi gereken şu Amerikan ittifakının ağırlığıydı, üstelik bu avantajlarla doluydu. Birleşik Devletler'in

Fransa yerine Almanya'yı seçmemesi gerekiyordu, henüz işgale uğramış bir ülkeye karşı Almanya'nın yeniden silahlandırılması yeni bir tehdit oluşturabilirdi -silahlandırılma gerekçesi de Sovyetler Birliği'ne karşı bir baraj oluşturmak olacaktı...

Yönetici ve diğer Fransızların kafalarını meşgul eden şeylerin merkezinde Alman sorunu bulunuyordu: Barış yapmak Amerikan yardımını yitirmek demek olacaktı, Almanya'nın refahına şahit olmak, komünist zafere yardım etmek demek olacaktı. Bu, 1950-1954 arası hükümetlerin çoğunun içinde yer alan Georges Bidault'nun, René Lyster'in ve diğer pek çok kişinin söylemiydi. Amerikalılara Çin-Hindi savaşının sömürgeci bir yeniden fetih eylemi olduğunu unutturmayı başaran kişi ise Robert Schuman olmuştu...

Ve üstelik, ve özellikle, esas ağırlığını koyan şu söylenmemiş sözdü: Fransız yöneticilerini durduran Vietnam'ın tümünden bağımsızlığı değil de bunun ardından, Fransız Birliğini oluşturan tüm ülkelerin ayrılacağına ve bu örneği izleyeceğine dair olan inançtı.

Diên Biên Phu savaşının ardından, Pierre Mendès France sorunu açıkça ele alma cesaretini gösterdi ve savaşın sonunun Fransız toparlanmasının koşulu olduğunu söyledi. Gerçekten de, 7 Nisan 1954 günü De Gaulle'e görüşme tavsiyesinde bulunmuştu: O tarihte bu artık söz konusu değilken, bu tavrı bir yolun önünü açmış, Mendès France'ı yanına katmıştı. Bir süre sonra Mareşal Juin de aynı düşünceye katıldı, Mareşal Juin'in De Gaulle'ün yanında Tunus'ta yaptığı konuşma bu görüşmenin başarı koşulu olmuştu (1954).

Cenevre Konferansı'na Çinliler, Vietnamlılar, Amerikalılar ve Fransızlar katılmıştı. Varılan karara göre, 17. paralel Kuzey ile Güney Vietnam arasında geçici sınır çizgisi yerine geçecekti ve ülkelere her biri kendi sivil yönetim-

lerinin denetimi altında kalacaktı. Savaş haritasının durumu göz önünde bulundurulduğunda, bu, Kuzey Vietnam'ın bağımsızlığı anlamına geliyordu. 1956 yılına varmadan, tüm ülkede serbest seçimler yapılacaktı. Bu seçimler asla gerçekleştirilmedi.

Pierre Mendès France varılan anlaşmalar hakkında Fransız televizyonuna bir yorum yapmıştı:

Amerikalılar "Çin'i resmen tanımadıkları için, Çinlilerin imzalarının bulunacağı bir belgeye imzalarını koymayacaklarını daha başta söylemişlerdi. Bunun üzerine, anlaşmaya varılan noktaların yer aldığı bir tutanak hazırlandı ve konferansın genel sekreteri, herkesin hazır bulunduğu oturumda, bu tutanağı okuttu; daha sonra, heyetlerin her biri görüşlerini bildirmek üzere tek taraflı bir açıklama yaptı (...) ayrıca, ilan edilen kararları bozmamak, yeniden sorgulamamak için güvence verdi. Amerikan bildirisinde ise, Çin, Vietminh vb. konusunda koydukları tüm şerhlerden sonra, resmi iki güvence verildi: Öncelikle, alınan kararları asla güç kullanarak yeniden sorgulamayacağız; ikinci olarak, alınan kararları bozmak için güç kullanacak ya da güç kullanma tehdidinde bulunacak tüm ülkeleri birer saldırgan olarak göreceğiz. Dolayısıyla, Amerikalılar, imza atmamakla birlikte kendilerinden beklediğimiz bizim de vermiş olduğumuz güvenceleri aynen vermiş oldular. İşte bu nedenle Cenevre Antlaşmaları ne Amerikalılar ne de başka kimseler tarafından imzalanmıştır."

Kore Savaşı sona erer ermez, antlaşmanın tarafları, antlaşmaya Kuzey ya da Güney Vietnam'ın gösterdiğinden fazla bir sadakat göstermediler.

Fransız politikacıları Çin-Hindi olaylarının Fransız Birliğinin kaderi üzerinde yansıma riski taşıdığını hissediyorlardı.

Bundan dolayı kasılıp kalmışlardı

Diên Biên Phu bozgunundan önce 1953 yılında

Kasım ayında Fransız Birliği Yüksek Konseyi, Vincent Auriol'un başkanlığında, Konsey Başkanı Antoine Pinay'nin ve Vietnam, Laos ve Kamboç temsilcilerinin katılımıyla toplandığında, Kamboç delegelerinden Nhiek Tioulong, Tunus ve Fas'ın hükümdarlarının Yüksek Konsey çalışmalarına çağrılmaları önerisinde bulunmuştu... Başkan Auriol'un midesi bulanmıştı... Hükümette, Pinay'nin böylesine basit, yerinde ve sıradan bir fikre itirazı yoktu, ama Martinand-Deplat, Brune, René Mayer nöbetteydiler. Tasarı top-rağa gömüldü...

Fransız politikacılar uzun yıllardan beri hiçbir şey bilmek, hiçbir şey anlamak istemiyorlardı...

“Fransa'nın yaşadığı bozgunun Tanrının bir cezası olduğuna, hâkimiyetinin bittiğine ve bağımsızlığımızın bize, Mihver devletlerin kesin gözüyle bakılan bir zaferi sonucu geleceğine dair safiyâne inanç pek çok insanın zihninde yer etmiştir ve bu anlaşılabilir bir şeydir. Pekâlâ, ben de diyorum ki, bu bir hatadır, ciddi bir hatadır, affedilmez bir hatadır...”

Habib Burgiba, 1943 yılı başında bu sözleri söylerken kendini gerçekten büyük bir riske atıyordu. O, demokratik ulusların elde edecekleri bir zafere güveniyordu. Bu mümkün görünüyordu, hatta muhtemeldi, fakat o tarihte henüz kesin değildi. Hele 1942 yılı sonunda, *Deutsche Wochenschau*'da, Tunuslu gençlerin Wehrmacht askerlerini nasıl büyük bir coşkuyla karşıladıklarını görmüş biri için Yeni-Düster Partisi liderinin kendi yurttaşlarının tersine, nasıl böylesi tutumlar sergileyebileceğini anlamak zordu.

İtalyanların Fransız hapisanelerinde çürüyen Burgiba'yı özgürlüğüne kavuşturdukları ve faşist rejimin onu törenle karşıladığı düşünülecek olursa, bu sözler daha da cüretkâr hale geliyordu. Oysa Burgiba, İtalyan radyosunda, yurttaşlarına yeniden en temel duygularından vazgeçme-

melerini söylüyordu, yoksa “bu, bir başka yabancı hâkimiyeti altına girme tehlikesini üstlenmek olacaktı...”

Almanların gelişi karşısında Tunusluların bu ortak coşkusu, Fransız politikasının otuz yıllık himaye dönemi boyunca yarattığı düş kırıklığı ve öfkeyle açıklanabilir.

Milletler Kongresi'nin ardından, 1917'de Lausanne'da yayımlanan *Tunisie et Algérie protestation contre le despotisme français* (Tunus ve Cezayir, Fransız Zorbalığına Karşı Protesto) metninden beri değişen hiçbir şey olmamıştı. Düstur Partisi, yalnızca Tunuslulardan oluşacak bir meclisin, ona karşı sorumlu bir hükümetle birlikte seçilmesini isteyen milliyetlerin taleplerine beyi de katmaya çalışmıştı. Bey, kendisine bu isteği aktaran başbakanını azletmek zorunda kalmıştı (1922). Olaydan on yıl sonra, geliştirilen “vicdansız yasalar” Tunus basınının etkinliklerine son verecek ve Marcel Peyrouton'un otoriter, genişletilmiş yetkili valilik dönemi başlayacaktı. Düstur Partisi Tunusluların yaşadıkları sıkıntıları yakından takip ediyor görünmediğinden, partide bir bölünme olmuş ve İslamiyete daha az bağlı, ancak daha ayrıntılı isteklere sahip Habib Burgiba'nın Yeni Düstur Partisi doğmuştu. İki Düstur'un, eskisinin ve yenisinin savaşı başlıyordu: Burgiba'nın yükselişinin temelinde 1934 yılında Monastir'de yapılan bir grev vardır, 1938'de, Tunus kentinde bir karışıklık yaşanır ve bunun sonucunda, sıkıyönetim ilan edilerek Yeni Düstur'un şefleri tutuklanıp parti feshedilir. Bu arada Yeni Düstur Partisi güçlenmişti, 400 kadar hücresi, gençlik kolü örgütü vb. vardı. Fakat yediği darbe öylesine büyük olmuştu ki, eski Düstur Partisi bunu fırsat bilip, onu tümünden yok edebileceğini sandı. Derken, 1943'te General Giraud beyi görevinden aldı, yüklenen suç “işbirlikçilik”ti, oysa gerçekte kabahati bakanlarını başkana danışmaksızın seçmesiydi.

Fas'taki durum Tunus'taki durumla benzerlikler gösteriyordu. Valilerin ve ülkede oturan askerlerin var olan milliyetçiliğin gelişimi hakkında görüşleri kıttı. "Birliğini Fransa'nın sağladığı Fas Doğulu oyunlardan vazgeçmelidir", bunlar savaş ertesindeki yeni komutan General Juin'in sözleriydi. General, bu sözlerle Fas'ın Arap-Müslüman dünyayla birlikteliğini işaret ediyordu. Bu dünya, en azından Doğu'da Kudüs'ün Baş Müftüsünün liderliğinde Alman dostluğu sergilemiş ve İngiltere ve Fransa'ya bağlı ülkelere gizlice milliyetçilik tavsiye etmişti, Alman kaiseri II. Wilhelm'in 1905 yılında, Tanca'da verdiği söylevden itibaren Fransa'da hep bir Alman yandaşlığı var olmuştu. Fransa'nın 1940 yılında yaşadığı bozgun Fas'ta yalnızca coşku dolu bir sevinç yol açmıştı. Fakat Tunus'ta da olduğu gibi, ülkede Alman birlikleri boy gösterince aynı sevinç yaşanmamıştı. Sultan bağımsızlığını geri kazanmak için daha çok Amerikalılara güveniyordu: Anfa-Casablanca Konferansı sırasında (Ocak 1943), F. D. Roosevelt Sultan'ı ziyaret etmişti, V. Muhammed Kuzey Atlantik Paktı'nın maddelerini aklında tutmuştu.

Oysa Fransızlar Sultan'ın da, Burgiba'nın da sadakatini görmezden gelmişlerdi. General Juin'in sözünü ettiği "Doğulu oyunlar" elbette, sultanın 1912 tarihli himaye antlaşmasının temelinde formüle ettiği isteklerdi.

Gerçekte, tıpkı Hindistan'da olduğu gibi Faslıların otuz yıldır öfkelerini çeken, yönetimin hesaplı beceriksizlikleriydi. Rif savaşı milliyetçiler cephesinde biraz umut uyandırarak sona ermişti. Fransız yönetimi, Lyautey'nin esin periliğini yaptığı ve Berberi göreneklerinin gözetileceğini öngören 1914 tarihli bir *tahririn* (kararname) yerine, 1930 yılında daha radikal bir *tahrir* yayımladı. Buna göre, *cemaatlerin* yargı yetkileri tanınıyor ve örfi mahkemeler kuruluyordu. Fransız yargı kurumu, suçu işleyenin bulunduğu koşullar ne olursa olsun, Berberi ülkesinde işlenen

suçların takibatı konusunda yetkili kılınıyordu. Sultan, Yüksek Şeriflik Mahkemesi'nin elinden yargı yetkisini alan bu *tahriri* imzalamak zorunda kalmıştı. Yargının suiistimali ve politik bir hata olan bu önlemin amacı Berberileri Arap Sultanı'nın yargı sisteminden saf dışı etmektir. *Tahrir*, Arap "söz söyleme sanatının prensi" olan Cemaleddin El-Afghani'nin okulundan yetişme Lübnanlı bir feodal olan Şekib Arslan'ın önderliğinde milliyetçi bir ateşin yükselmesine neden olmuştu. "Hıristiyanlık İslamiyeti tehdit ediyordu, onu haklarından arındırmak istiyordu, Müslümanları din değiştirmeye zorluyordu..."

Yürütülen bu kampanya, Müslüman ve Arap bir topluluğun varlığını gösteren ve yankıları Endonezya'ya kadar uzanan ilk hareketlerden biri olmuştu. Fransız denetimi altındaki Fas basını, Milletler Cemiyeti'ne kadar ulaşan bu kampanya karşısında sessiz kalmıştı. Fakat, büyük ekonomik toplulukların ve yerleşimcilerin basın organlarından biri olan *l'Afrique Française*, 1934'te "ne idüğü belirsiz bir takım eğitim sertifikalarına sahip bir avuç serseri gürhunun Fas'ta, Gandhi'nin ve Zagh'lül'ün rolüne soyunduklarından" söz etmişti.

Fransız yönetimi, Berberi *tahririnin* ayrıca uygulamaya konulması konusunda, sonra da yeniden düzenlenmesi konusunda muhalefet etti. Cezayir'de Kabiller konusunda olduğu gibi, Fas'ta Berberileri kazanma denemesi beklenenin uzağında kalmıştı.

Cesaret bulan Faslı milliyetçiler, uzun bir muhtırayla isteklerini dile getirdiler, *Fas'ta yapılacak reformların planı*. Himaye antlaşmasının sıkı bir şekilde uygulanmasını ve doğrudan yönetim mekanizmalarının tümünün kaldırılmasını istiyorlardı, Faslılar yönetimin değişik kollarında iktidarın yürütülmesine katılmalıydılar, seçimle gelecek belediyeler kurulmalıydı ve eğitim tüm Faslılara açık olmalıydı.

Gaston Bergery, César Campinchi, Georges Monnet gibi politikacılar tarafından desteklenmesine rağmen, tasarı Quai d'Orsay (Paris'teki Dışişleri Bakanlığı) ve Fas'taki yönetimi tarafından reddedildi. Ardından, önce Kasım 1936'da, sonra 1937'de Fes, Kenitra vb. kentlerin sokaklarında gösteriler yapıldı. Yine Tunus'ta yaşandığı gibi, Fas Eylemi Komitesi hareketinde bölünmeler oldu. Allal El-Fasi önderliğinde, sonradan *Istiklal* Partisi olacak olan popülist bir kanat ayrıldı. Muhammed Hassan Uazzani tarafından yönetilen, Fransız soluyla temasa girme konusuna daha açık bir kanat daha ayrıldı. Her ikisi de tutuklandı, hapsedildi ya da sürgüne gönderildi, örgütleri ise dağıtıldı.

General Noguès yerini General Juin'e bırakırken (Mayıs 1947), Fas'ta durum sakindi. Bu arada, milliyetçi liderler de serbest bırakılmışlardı.

Çin-Hindi Savaşı'ndan beri, Tunus'un ve Fas'ın milliyetçi liderleri, sömürge yerleşimcilerinin partisi dışında, Fransız hükümetinin güçsüzlüğünün, Magrib'teki sorunlar hakkındaki cehaletlerinin farkındaydılar. Quai d'Orsay'in de, himaye altındaki her iki ülkede gelişebilecek bir iç özerklik hareketine karşı sakınımlarının farkındaydılar. Tunus beyi özgür bir havayı soluma hakkı istemişti. "Birkaç supabı açmanın" gerekli olduğunu düşünen Fransız ordusu temsilcisi Périllier'nin yerine, Tunus'a bir savaş gemisiyle gelme kararını alan Jean de Hauteclocque atandı (1952).

Aynı anda Fas'ta, General Juin, Sultan'ı ortak bir hükümdarlık yoluna sokmayı düşündü. Himaye antlaşmasının uygulanmasını uman Muhammed Ben Yusef öneriyi reddetti. General Juin'in ardılı General Guillaume, ülkeye Ağustos 1951'de gelmiş ve Sultan hakkında şu sözleri söylemişti: "Kavga benim işim, ona saman yedireceğim." Bu sözler onun tasarladığı politikayı özetliyordu.

Tunus kentinde grevler, Casablanca'da çok ciddi olay-

lar patlak vermişti. 5 Aralık 1951 günü, Tunus kentinde, Burgiba'nın yanında milliyetçilerin şefi olan sendikacı lider Ferhat Haşed öldürüldü. 7 Aralık günü, Fas Sendikalar Birliği olaya bir genel grevle karşılık verdi, tanklar kalabalığın üzerine ateş açtı. Bu, Juin ve Guillaume'un birlikte yönettikleri bir bunalımdır. Sonunda Sultan görevinden alındı, Tunus kenti "valisi" Boniface: "O bir başbelası, karıları, hizmetçi ordusu, maymunları ve diğer ıvır zıvırıyla birlikte oturmalıydı. Kendini Führer sanıyor," demişti (Alexandre Werth, *France 1940-1955*, s. 619). Bunun üzerine, "Glaoui operasyonu" devreye sokulur ve Sultan'ın yerine Ben Arafa getirilir.

Bu sözler, bu tavır *Istiklal*'in ve *Düstur*'un liderlerine gerçek bir diyalogun imkânsız olduğunu gösteriyordu. Oysa bu liderler, Hô Chi Minh gibi devrimci, FLN'in liderleri gibi aşırı uçtan değillerdi; bu zaten zamanla anlaşılmıştı. Bey de, Sultan da ne devrimci ne de aşırı uçtandılar... Fransız yöneticilerinin, Magrib halklarının dünya bağlamında ulusal iddialara doğru ısrarla itildiklerini görmek istememelerinden itibaren, Fas'ın ve Tunus'un liderleri amaçlarına erişmek için uluslararası arenayı kullanmaya başladılar. Çin-Hindi sorununun ağır ağır uluslararası bir sorun haline gelmesi onlara bu yolu göstermişti.

Sorunun uluslararası platforma taşınmasını önlemek üzere Fransızların geliştirebildikleri yegâne sav, *Düstur*'un ve *Istiklal*'in komünist yolda hareketler olduklarıydı. Amerikalılar ise, milliyetçiliği komünizmin panzehiri olarak görüyorlardı. Ancak Amerikalılar açıkça müdahale etmekten çekinerek, Fas kralını düş kırıklığına uğratmışlardı. Fransız hükümeti ortak bir tavır sergilendiği süsünü vermek için, Amerikalılara Fas topraklarında bir üs tahsis etti. Derken, 1951'de, dönüm noktasına gelindi ve Eisenhower Magrib'e müdahale etmeme güvencesini vermeyi reddetti, fakat daha kararlı bir tavır göstermesini isteyen Tunuslu li-

derler Burgiba ve Ferhat Hâşed'le dayanışmaya girmediler.

Büyük dönüm noktasına 1952 yılında ulaşıldı: Arap Birliği devletleri sayesinde, Birleşik Devletler Tunus sorununun Birleşmiş Milletler gündemine alınması için oy kullandı. Ama üslerini korumak için, Sultan'ın görevinden alınmasına tepki göstermedi. Birleşmiş Milletler, ılımlı da olsa bazı kararlar aldı, "himaye altındaki her iki ülkede özgür kurumların geliştirilmesini tavsiye etti."

Fransa'nın bu başarısızlığı, milliyetçilerin son sıçrayışları için bir trampelen görevi gördü. Diên Biên Phu'daki bozgun ve Cenevre'de yapılan görüşmeler, Pierre Mendès France'a Tunus'un bağımsızlığını görüşme konusunda karşısına çıkan engelleri aşma olanağını ve Edgar Faure'a Fas'a "gerçek" sultanın geri dönüşünü sağlama olanağını vermişti.

Böylelikle Fransız yöneticiler, Sultan'ın istediği önlemlere karşı çıkararak, sömürge yerleşimcilerinin hareketine teslim olarak, Birleşmiş Milletlerin ulusların bağımsızlıklarına doğru ilerlemelerini desteklediğini görmeksizin, Fas dünyası içinde iktidar rekabetleri üzerine oynayarak Paris'teki ve Rabat'taki kaçınılmaz sonu hızlandırmışlardı.

CEZAYIR "DEVRİMİNİN" YOLLARI

"Eylemimizin amaçlarıyla, biçimleriyle Devrimci bir parti olduğumuzu ilan ediyoruz (...) ya da basitçesi, UDMA'nın ve Ulema'nın vatanseverliğinin iki yüz metre ötesinde durduğu riskleri alıyoruz."

PPA'nın (Cezayir Halk Partisi) siyasal büro üyesi Ait Ahmed'in kaleminden çıkan bu manifestonun başı 1948 tarihlidir. Manifestonun dili anlam yüklüdür: Daha ilk elde, söz konusu devrimin küçük adımlarla ilerleyen yurtseverlik hareketiyle bağları koparttığını işaret eder... Oysa -deyim yerinde kalacaktır: Ulusal, yurtsever bir hareket,

kendine uygun olmayan bir etiket yakıştırmıştı, devrim etiketini -ve bunu taşımaya devam edecekti.

Devrim, özgürlüğe kavuşmak için yapılan mücadele- nin gireceği kılıkları içeriyordu. Ama iş yalnızca bu kadar mıydı?

Hosin Ait Ahmed bu kurucu belgede, özgürlüğün kit- lesel bir ayaklanma olamayacağını anlatır, çünkü 1871 ayaklanmasından çıkarılan dersler unutulmamalıydı. Bu ayaklanma başarısızlıkla sona ermişti, “coğrafi olarak sınırlı kalmış olmasından çok, anında uydurulmuş bir niteliğe sahip olmasından dolayı.” Bu özgürlük mücadelesi “genel bir terörizm hareketi de olamazdı.” “Kötüleri ve hainleri yok etmek” elbette ki halkçı bir düşüncedir, fakat kalkışıl- lan işi nihai başarıya taşıyacak koşulları göz önünde bu- lundurmaz. Ait Ahmed, Lenin'in *Ne Yapmalı?* başlıklı eserine dayanarak, terörizmin çıkışı olmayan bir yol olduğunu gösterir. Ama terörizmi tümüyle de reddetmez: “Terörist hareketi özgürlük hareketinin temel vektörü olarak reddet- meliyiz.” Ait Ahmed, bir serbest bölge oluşturmanın tehli- keli olacağını açıklar. Bu konuda kimi öncüllerin olmasına rağmen, savaş sırasındaki Yugoslavya, ilk dönemlerindeki Çin komünist hareketi, “karşılaştırılamayacak şeyleri kar- şılaştırmaya kalkmayalım.” Son hipotez, diye açıklar PPA' nın lideri, “1789 Fransız Devrimi'ni teknik olarak yeniden üretmektir”: Cezayir Meclisi'nin kendini Kurucu meclis ilan etmeye zorlanması. Bu strateji komünist André Marty kaynaklıydı ve Marty bunu Lamine Debaghine'e önermişti -burada görülen, kardeş cumhuriyetler düşüncesine doğru giden bir aşamadır. Ait Ahmed bu hipotezi reddeder, çün- kü “Fransız Devrimi baskı altındaki bir halkı sömürgeci bir güce karşı çıkarmıyor, sınıfları sınıfların karşısına çıkarıyordu.”

Ait Ahmed, Mao Dze-Dung'dan esinlenerek özgürlük mücadelesinin devrimci bir savaş olması gerektiğini düşü-

nüyordu; arazinin avantajını, stratejik savunmayı ve gerilla hareketini temel savaş biçimi olarak kullanarak, bu savaş, değişik eylem biçimlerini bir arada yürütmeliydi.

“Abbas'ın üslubundaki” diğer tüm mücadele biçimleri mahkûm edilmeliydi, çünkü “legalizm sömürgeciliği kurran, doğuştan gelen illegalite yüzünden ölmüştür.” Ancak, şimdilik “hareketimiz bu özgürlük savaşının bir aracı olarak henüz zayıftır”; dolayısıyla, aynı anda kitlelerin devrimci bilincini bilemek, kadroları yenilemek, silah ve para edinmek, Magrib'teki mücadeleyi birleştirmek gerekmektedir. Arap dünyasını bir çerçeve ve katalizör olarak, İslamiyeti de motor bir güç olarak kullanmak gerekmektedir. Son olarak Fransa'da, Amerikan emperyalizmi karşısında ulusal emperyalizme bağlandığı gözlenen Fransız solunun çelişkilerini kullanarak, yıkıcı bir eylemle muhalifin iradesini kırmak gerekmektedir. Fransa'da bulunan Cezayirli işçilere gelince, “onların Fransız işçilerinin mücadelelerine katılmalarına karşılık, Fransız siyasal partilerinin ve sendikalarının Cezayir ulusunu tanımayı reddettiklerini duyurmaları gerekir.”

Bu metnin ilginç yanı, özgürlük mücadelesinin kadrolarının bir çözümlemesini önermesi, mücadelenin verilerini tanımlaması, milliyetçi hareketin gördüğü ve sonuca ulaşmak için ders çıkardığı biçimde elde edilen meyvelerdir. Bu anlamda, bu metin tam bir program niteliğindedir. Metne pek de gönderme yapılmamış olmakla birlikte, içeriği az ya da çok uygulamaya konulmuştur.

Sömürgeci politikanın yerli halkı kantonlara bölünmeye zorlaması sonucu, yerlilerin, sınıf köklerinden kopmuş kentli-köylü ilk Fransız yerleşimcilere başkaldırdıkları Kabileye'deki 1871 ayaklanmasında olduğu gibi, *olgunlaşmamış kitlesel bir isyandan kaçınmak gerekir*. Araplar, zaten yasalarının ve göreneklerinin yok olduğunu görmüşlerdi,

bir süre sonra Medjana derebeyi olan bir *Mokrani* sivil bir belediye başkanının, bir *mercantinin* (üçkâğıtçı tacir) emrine verilmişti. Araplar için bu söz konusu bile olamazdı, çünkü İmparator III. Napoléon'un ardından, Arap eşrafiyla "sultan" arasında o eski karizmatik ilişkiler kalmamıştı. Suk Abras'ta, El-Miliah'ta ve sonra tüm Kabiliye'de ayaklanmalar olur. Constantine'deki yerleşimciler olaylara inanmazlar, Fransa'daki durumu Cezayir'e yansıtırlar ve Fransa'dan askerlerin gönderilmesine, orduya gücünü yeniden kazandıracak bir manevra gözüyle bakarlar. Müslüman tarikatlarını suçlu bulurlar -bu da, Kardinal Lavignerie'ye Pères Blanc'larını (Beyaz Rahipler) isyan halindeki bir ülkenin ortasına yerleştirme fırsatını verir. Fakat ayaklanma tüm ülkeye yayılmayı sağlayacak araçları öngörmemişti. Fransa ise, Cezayir'e Alsace ve Lorraine bölgelerinden askerler gönderirken, yalnızca yerlileri "vahşilikten çıkaracak" önlemlerin yeterince alınmamış olduğunu düşünüyordu. Ayaklanmayı bastırma hareketi çok şiddetli olmuştu. Milliyetçiler aynı dersin 1945'te yapılan erken ayaklanmanın başarısızlığından da çıkarılması gerektiğini düşünüyorlardı.

Böyle düşünmelerini gerektirecek pek çok iyi nedenleri vardı, özellikle İtalya savaşında Ben Bella'nın askeri madalya kazandığı Cassino zaferine katkıda bulunarak çok ağır bir bedel ödemiş olan Müslüman askerlerin öfkesi bu nedenlerden biriydi. Onlara Fransız yurttaşlığını verecek olan karar bir türlü çıkmak bilmiyordu. Ülkeye geri dönüşlerinde ise eski sefaleti yeniden görüyorlardı, sömürgeci boyunduruğun getirdiği aşağılanma yeniden canlanıyordu, bağımsızlık akımı Amerikalıların Ferhat Abbas'a ve Fas Sultanı'na verdikleri sözlerle besleniyordu. Fakat ülke içlerinde, özellikle açlığın ve ölümün büyük felaketler yarattığı Constantine bölgesinde bağımsızlık eğilimi gitgide güçleniyordu. Messali Hadj tutuklanmış ve Brazzaville'e götürü-

rülmüştü, 1 Mayıs 1945'te üst üste gösteriler yapılır (sendikaların gösterilerinden bağımsız olarak). El-Cezayir'de, Bougie'de ve Oran'da emniyet güçleri ateş açar ve bir hafta sonra, Zafer Şenlikleri sırasında öfke patlar. Sétif'te ve Gu-elma'da büyük kalabalıklar Messali'nin serbest bırakılmasını ve egemen bir Kurucu Meclis açılmasını isterler. Bu gösteriler, Ferhat'tan Messali'ye kadar tüm milliyetçi eğilimleri içeren AML (Manifestonun ve Özgürlüğün Dostları) tarafından yürütülen ve Constantine'den Kabiliye'ye kadar uzanan bir ayaklanmanın başlama hareketleriydi. La Fayette, Chevreul, Ain Abessa merkezleri çember altına alınmıştı, çiftliklere saldırılar düzenleniyordu. Bu olaylarda yüz kadar Fransızın öldüğü tahmin ediliyordu. Hava Kuvvetleri'nin saldırısıyla sonuçlanan bastırma hareketleri sonunda, değişik tahminlere göre 1.500 ila 40.000 arasında yerli ölmüştü. Pek çok *duar* (köy), 44 kadar *mehta* (küçük yerleşim birimi) tümüyle yerle bir edilmişti. "Sétif katliamı"nın anısı milliyetçilerin belleklerinde kazılı kalmıştı ama ne Cezayir'deki Avrupalılar, ne de metropoldeki insanlar bu konuda gerçek bir bilgi sahibi olabilmişlerdi. Çünkü ayaklanmanın bastırılma hareketi De Gaulle'ün zamanında ve onun emriyle, Hava Kuvvetleri ve silahlanma bakanı ve bir komünist olan Charles Tillon tarafından uygulamaya konulmuştu. Kendisi doğrudan müdahale etmemişti, fakat haberini aldığı dramın ardından istifa da etmemişti. Zafer Şenliklerinin sarhoşluğu altında, o tarihte Fransız kamuoyuna olaylar hakkında bilgi verilmiş miydi, yoksa olayların bilincine gerçekten daha sonra mı varılmıştı?

Ait Ahmed'in raporunda, *genel terörizm yapılmayacak* diye belirtiliyordu. Gerçekten de terörizm hareketi, daha ileriki yıllarda, Cezayir'in istekleri karşısında metropolün yanıtı militanları düş kırıklığına uğrutup kendilerini oyuna getirilmiş, aldatılmış hissettikleri zaman (hileli seçimler,

tutuklamalar, baskılar vb.) başlamıştı. Kimi soygunlar, -1949'da Oran'da PTT'nin ana hasılatının kaçırılması gibi- Avrupalılara sıradan suçlar gibi gösterilmişti, oysa PPA için bu, para (ve silah) elde etmenin bir yoluydu. Ama bir süre sonra elde edilen ilk silahlar sayesinde terörizm daha sistemli bir hal aldı; çünkü PPA'nın ve OS'nin (partinin askeri örgütü) ellerindeki olanaklar artmıştı. Budiafa göre, 300 silahlık ilk parti Libya'dan gelmişti, ikinci partinin içinde 20 mitralyöz, 30 colt tabanca, 5 savaş tüfeği ve 2 sandık saldırı amaçlı elbombası bulunuyordu.

Kasım 1954 ayaklanması öncesinde ve sonrasında olduğu gibi, terörizm büyümeye devam edecekti. Terörizme pek çok işler yüklenebilir. Birinci biçimiyle -kamu binalarına saldırı gibi- sömürgeci rejime ve onu oluşturan kişilere duyduğu düşmanlığı sergiler. İkinci biçimiyle -Tighnimine boğazında saldırıya uğrayan ve Mounerot adlı bir Fransız öğretmenin öldürüldüğü otobüs örneği-, Cezayir'de "iyi" ya da "kötü" Fransızın bulunmadığı, hepsinin kovulmasının gerektiği -ya bavul, ya tabut- anlatılmak istenir. Terörizmin üçüncü biçimi, Arap karşıtı olup, "hainleri" barındırmaması için militan topluluğunun saflaştırılmasını amaçlar. Sonunda gerçek bir öldürme eylemine dönüşen bu radikalleşme, esas olarak MTLD'nin (demokratik özgürlüklerin zaferi hareketi) bünyesinde ortaya çıkan bölünmenin ardından Messali yanlılarının karşısında yer alan eylemcilerin bir hareketiydi. Harbi'nin de söylediği gibi, "Messalizmin Cezayir dünyasındaki yeri, Troçkizmin Stalin dünyasındaki yerine denk düşer." Terörizmin dördüncü biçimi, "kör terörizm", milliyetçi eylemcilerin her yerde hazır ve nazır olduklarını vurgulamak ve gene bir güvensizlik ortamı yaratmak üzere otobüslerde, pazar yerlerinde, Avrupalıları olduğu kadar Müslümanları da içeren anonim toplulukları hedef almıştı. Son olarak yalnızca Arapları hedefleyen terörizmin beşinci biçiminin amacı, MTLD'nin yı-

kıntılarından doğmuş olan FLN'nin Fransız yönetimi karşısındaki gerçek karşı-güç olduğunu, onun yerine geçtiğini göstermek üzere, bir terör iklimi yaratmak. FLN yeni bir devletin embriyonu haline gelmişti, "Cezayir Devrimi" buraya yerleşmişti.

Savaş başlamıştı ve 1955 yılı başından beri yürütülen silahlı mücadeleden bağımsız bir biçimde, terörizm de gitgide daha güçlü darbeler indiriyordu. En zalimce eylemler, 20 ve 21 Ağustos günleri Collo ve Philippeville'de gerçekleştirildi, *pied-noir*ların yanı sıra, Fransa'dan gelme Fransızlar ya da Ferhat Abbas'ın yeğeni Abbas Allua gibi Müslümanlar da öldürülmüşlerdi. FLN'nin bu eylemdeki amacı, yeni Fransız otoritesi Jacques Soustelle'le temasa geçebilecek tüm muhtemel muhatapları ve özellikle hükümet tarafından uygulamaya konulacak olan toprakların yeniden dağıtım planından yararlanacak kişileri yok etmektir...

20 Ağustos katliamları, ılımlı milliyetçi liderlerin FLN'nin tartışma kabul etmeyen tutumlarının yanında yer almalarına yol açtı. Diğer yanda ise Fransız cephesinde Jacques Soustelle'in tavır değiştirmesine yol açtı. Soustelle metropol kamuoyunun "kafasının karışık" olduğunu belirtirken şöyle söylemişti: "Kendi ülkelerinde şiddeti mahkûm ederken, diğer ülkelerdeki şiddete tapan pasifistler; özellikle Hıristiyan oldukları için katledilmiş dindaşları için tek damla gözyaşı akıtmayan Hıristiyanlar; kaosa gömülen bir Cezayir perspektifine rahatlıkla katılan ilericiler; Afrikalı ve Doğulu milliyetçilerin önünde diz çöken enternasyonalistler; Légion d'honneur nişanından nefret edip Guennour karşısında eğilen yüce gönüllüler" (J. Soustelle, *Aimée et souffrante Algérie*, s. 132).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, komünistlerle ulusal hareket arasında var olan ilişkilerin karmaşıklığı, Cezayirli-lerin liberal Avrupalılarla girdikleri ilişkilere de yansıyor-du.

Ellili yılların başlarında, Cezayir Komünist Partisi, Cezayir ulusal örgütleri tarafından ortaya atılan iddiaları top-tan destekliyor ve UGTA (Cezayirli İşçilerin Genel Birliği) kanalıyla, komünist militanlarla komünist olmayan militanlar arasında bir kardeşlik bağı kuruluyordu. Fakat bu anlaşma zemini daha çok toplumsal sorunlara, kırsal kesimde ve rıhtımlardaki emeğe yönelikti. Esas olarak siyasal olan zeminde ise, aşırı solcu örgütler Ferhat Abbas'ın UIMA'sından (Cezayir Manifestosunun Demokratik Birliği) çok, MTLD'ye yakınlıklarını belirterek, gerçekte Arapların ortak kimliklerinin ve "Cezayirli kişiliğinin" tanınması yönündeki iddialarından çok, tümüyle demokratik isteklerin yanında yer alıyorlardı.

1947-1952 yılları arasındaki dönem boyunca, Cezayir komünistlerinin uluslararası konjonktürün işleyişine, soğuk savaşa ilişkin içeriğine, Stockholm Çağrısı ile hızlandırılan barış mücadelesine çok daha fazla önem verdikleri ve tümüyle milliyetçi bağlamdaki iddialarla kendilerini ilişkilendirmedikleri açıktır. Örneğin, UIMA'nın Arapça eğitimle ilgili isteği asla gerçekten dikkate alınmamıştı. Üstelik Fransa'da komünistlerin iktidara gelme ihtimalinin bulunduğu bir tarihte, Cezayir'in bağımsızlığı fikri Cezayir komünistlerine biraz da "karşıdevrimci" bir fikir gibi görünüyordu. Dönem soğuk savaş dönemi idi ve komünistler "yalnızca Amerikan emperyalizminin güçlenmesine yol açacak bir sözde bağımsızlık" düşüncesini çabucak mahkûm ettiler... Paris'te komünistler iktidara gelip de entegrasyon yönündeki reformları tamamlayacak olurlarsa -Fransa Cumhuriyetleri Federasyonu ve Cezayir de bağlı Cumhuriyet-, bu ülkenin, daha çok, Fransız usulü bir Özbekistan, "Cezayiristan" olabileceğini düşünüyorlardı. O dönemde Cezayir Komünist Partisi "Türkistan'a" geziler düzenliyordu ve "hacılar", Taşkent dönüşünde, Sovyetlerin Müslüman politikasını övüp göklere çıkarmaktan geri

kalmıyorlardı.

Bu yıllar boyunca, Cezayir komünistlerinin esas büyük işleri Arapları barış mücadelesine katmaktı. Bu bağlamda, Arapların kendi iddiaları için mücadeleleri ikinci plana düşüyordu.

Araplara gelince, çekimserdiler; UGTA'nın yanında militanlık yapanları, Büro tarafından öncelikli olarak verilen emirleri kabul ediyorlardı, ancak büyük bir bölümü de bu emirler karşısında çekimser kalıyordu. Görülen oydu ki, Cezayir Komünist Partisi'nden çekiniyorlardı, 1945'te Sétif'te Fransız ve Cezayirli komünistlerin, hükümetin, kendilerinin de katıldıkları baskıcı eylemini haklı göstermek için bir "faşist komplodan" söz ettiklerini unutmamışlardı. UGFA ise, Cezayir Komünist Partisi'ne organik olarak bağlı olmadığı için belli bir hoşgörüyü karşılıyordu, ancak bu yalnızca metropoldeki sendikal merkezlerde söz konusuydu. Yine de Araplar Marksist olmadıklarını vurguluyorlardı. Üzerinden zaman geçtikten sonra bakıldığında bu vurgulama çarpıcıdır; çünkü komünistler kendi doktrinal kimliklerini yalnızca çok ender dile getirirlerdi. O dönemin bağlamında bu vurgulama yalnızca, çoğunlukla MTLD yanlısı olan Arapların kendilerini "materyalist" değil, Müslüman olarak gördükleri anlamını taşıyordu. Yalnızca UTMA yanlıları, Ferhat Abbas'ın ve Dr. Francis'in dostları daha laik ve Arap yanlısı bir dil kullanıyorlardı. Ancak bu kişiler daha "ılımlı", "burjuva" olarak görüldüklerinden, Barış Hareketi ya da Cezayir Komünist Partisi onların söylemlerine pek itibar etmiyordu. UDMA yanlıları da, burjuvazinin sözcüsü olarak görüldüklerinden, bir "gelenek" yanlılığı karşısında çok acarken, MTLD'nin İslamiyet yanlılığına gözlerini yumuyorlardı. Buna karşılık sosyalistler (Fransız ya da Arap) kendilerini laik, gerçekten laik olarak nitelendiriyorlardı, gerçi Fransız sosyalistlerinin sayısı çoktu ve daha çok sığınmacı İspanyol

cumhuriyetçilerinden oluşuyorlardı, Cezayirli sosyalistlerin sayısı ise daha azdı. Yine de sosyalist parti bünyesinde, MTLD ve UDMA'da olduğu gibi, laik düşünceli çok sayıda Arap militan kontenjanı bulunuyordu: Bunların İslamiyete olan bağlılıkları bir Müslüman ideolojisinden çok, İslamiyetin Arap kimliğini koruyan pratik yönlerine ilişkin kalıyordu.

O tarihte Cezayir komünistleri Fransa'da yürütülen mücadelelere eklenmişlerdi ve örgütlerinin büyüüp Cezayir toplumu üzerinde daha fazla bir ağırlık kazanması için, Araplarla bir ittifak yapmaya çalışıyorlardı, bunu ya onların İslamiyete olan bağlılıklarına gözlerini kapayarak ya da karakteristik iddialarına direnerek yapıyorlardı. Üstünkörü bakılacak olursa, komünistlerin bu Arap iddialarına düşman oldukları bile düşünülebilir; çünkü Arap iddiaları Cezayir komünistlerinin Fransız Cumhuriyetinin illeri arasındaki bağları zedeleyebilirdi. Bu temel anlaşmazlığı gösteren birkaç olay da olmuştur, 1949 yılı sonunda, MTLD Cezayir Komünist Partisi'ne, Cezayir halkının haklarını açıklayan ve "sömürge altındaki tüm halkların sömürgeciliğe" karşı "savaş halinde olduklarını" belirten bir bildiri temelinde ortak eylem önerisinde bulunduğu, Barışa Kaulan Halklar Kongresi'nde Cezayir halkının haklarına ilişkin bir bildirin okunmuş olmasına rağmen, Cezayir Komünist Partisi bu ortak eyleme katılmayı reddetmişti. Oran'da ise Cezayir Komünist Partisi ve MTLD ortak bir metne imza atarlar, fakat metin yayımlanmaz. Komünistlerle MTLD'nin "merkezcileri" yalnızca, Temmuz 1951 yargılamalarında 195 militanın mahkûmiyetine karar veren baskı eylemine karşı mücadele etmek için işbirliği yapmışlardı: "Naegelen usulü" seçimlerin bu noktada Fransa'da baskı hareketlerine katılan sosyalistlere karşı bir anlaşmaya yol açtıkları da doğrudur.

Bu durum, iki ayrı seçim sandığı bulunduğu için, ko-

münist seçmenlerin Avrupalı olmalarından ötürü anlaşılabilir. Bu koşullarda, bürosunda Araplara yer verdiği halde, Cezayir Komünist Partisi'nden seçilenler yalnızca Avrupalılardır, üstelik kalabalıktırlar, komünistler Oran'da kullanılan oyların beşte birini kazanmışlardı. Paradoksal bir şekilde, Cezayir Komünist Partisi Avrupalıların hakimiyeti altındadır, oysa UGTA, yani sendika, statüsü Fransız olmakla birlikte Arap bir çoğunluğu barındırıyordu... bu Araplar, aynı zamanda başka Arap siyasal partilerine de üye olabiliyorlardı: MTLD, UDMA vb. Cezayir Komünist Partisi kendini Cezayirli bir hale getirmek üzere yönetim birimlerindeki bileşimi değiştirdi: 1952 yılındaki 6. Kongre'den itibaren, yönetim birimlerindeki Müslüman delegeler çoğunluğu oluşturmaya başladılar. Parti üyeleri konusunda da aynı yol tutuldu, fakat seçmenler konusunda bu başarılamazdı...

Komünist Parti'nin tutumunu değiştirmeye, bağımsızlık için antiemperyalist bir Cephe oluşturmaya -ki Müslüman partiler bunu reddetmişlerdir- ve Fransız Birliği'ne değinilmeyecek şekilde, bir Cezayir Demokratik Cumhuriyeti sloganına sarıldığı sırada, tam o sırada, *pied-noir* seçmen kitlesi, politik yaşam üzerindeki Avrupalı tekeline tehlikeye sokacak her türden Arap kurtuluş hareketine karşı düşman kesilmişti, ya da daha doğrusu Arap özgürlüğünün temsili ya da parlamenter biçimlerine karşı düşmanlık güdüyordu. Yalnızca milliyetçi örgütlerin temel iddialarını bilen ve dolayısıyla zor bir durumda kalan Cezayir Komünist Partisi üyesi kimi entelektüeller ya da kimi serbest meslek erbabı bunun dışında kalıyordu. Bu durum, benzeri görüşlerde olup "seçim kaygısı" bulunmayan Katolik solcular için ise geçerli değildi.

1952-1954 döneminde, İran'da (Musaddık), Mısır'da (Nasır), Tunus'ta (Salah Ben Yasef ve Burgiba), Fas'ta (V. Muhammed'in dönüşü) görülen ulusal hareketlerin yankıları, o zamana kadar güvenden yoksun kalan Cezayir ulu-

sal hareketine olağanüstü bir ivme kazandırır. Entegrasyona ilişkin değerler hâlâ kimilerini büyülüyordu, yönetimin Müslüman toplulukları cephesinde yaptığı sayısız ihlallere ve gönül kırgınlıklarına rağmen (hileli seçimler, baskı eylemleri vb.). Fransızların Diên Biên Phu'da yenilgiye uğramaları, bir bölüm MTLĐ militanının aşırı olmakla birlikte geleceği olmayan bir siyasal partinin boyun eğmiş tavrıyla ilişkilerini koparmasına yol açtı. Cezayir Araplarının mücadelesinin İslam-Arap davasıyla birleşmesi CRUA'yı (birlik ve eylem için devrimci komite) kabartan bir maya ve kaldıraç görevi gördü, ardından da kitleler sonsuz bir atılımla harekete geçti. 1954'te FLN'nin oluşumuna ve Kasım ayaklanmasına yol açan Cezayir Devrimi bu şekilde gerçekleşmiştir. Önce CRUA'ya, sonra FLN'ye geçen MTLĐ'den ayrılan grup, adı konulmamış bir hükümetin ayrıcalıkları ve işleyişiyle birlikte gelecekteki Cezayir Devleti'nin embriyosu gibi, bir anlamda kurumlaşıyordu: Gerekirse terörle itaate zorlama; karar alma organını tekeline geçirme ve gücünü sağlamlaştırmak için de terörü kullanma; ve nihayet, Nasır'ın ve İslam-Arap blokunun sayesinde sorunun uluslararası platforma taşınması.

Bu bağlamda, Cezayir Komünist Partisi boşu boşuna Cezayir Demokratik Cumhuriyeti fikrinin yanında yer almıştı, partinin bu tutumu fersah fersah aşılıyordu. Fakat FLN'nin İslam-Arap blokuyla birleşmesi, Komünist Partisi'ni eski sakınımlarının içine hapsediyordu. Bu arada, temelde Avrupalılardan oluşan müritlerinin, zeminin ayaklarının altından kaydığını gören ve FLN'nin, diğer partilere de söylediği gibi, kendisini feshetmesini istediği bir örgüt karşısında sergileyebileceği direnişi de hesaba katmak gerekiyordu.

Yine de, 2 Kasım 1954 tarihli "devrimin" tüm ülkede bu şekilde algılandığını söylemek biraz hayalîlik olur. Bu tarih elbette, hem de meşru bir şekilde kabul edilmişti.

Ancak, bu tarihi tarihsel olarak kurumlaştıran FLN olmuştu. FLN'yi tam anlamıyla tanımayan Arap ve Avrupalı kitleler için 2 Kasım eylemi, o tarihte silahlı mücadelenin başladığını işaret eden suikastlerden haberdar olduktan sonra etkisiz kalmıştı. Başlangıçta, terör eylemleri yalnızca *cebelde* (dağda) oluyordu ve yaklaşık bir yıl boyunca, savaş durumu tam olarak algılanamamıştı -Kabiliye ve Aurès çevresi dışında. Ayrıca, ulusal örgütler gerçek amaçları konusunda ketum davrandıklarından, kentlerde yaşayan Avrupalılar doğmakta olan dramın aydınlık yıllarını yaşıyorlardı ve dramı ne pahasına olursa olsun görmezden gelmek istiyorlardı. Zaten, Müslümanların çoğunluğu da işin sonunu kötü görüyordu.

Oranie bölgesi tüm olayların en çok dışında kalan yerdirdi. Metropolden gelen birlikler El-Cezayir'e çıkarma yaparken, halk kitleleri için, siyasal bir çözüm yolu hâlâ mümkün görünüyordu. Oysa bugün öğrenmiş olduğumuza göre, FLN silahlı mücadeleyi bağımsızlığa kadar, kimileri için Fransızların sınırdışı edilmelerine kadar yürütmek niyetindeydi. Ama 1955 yılı sonunda, Cezayir sorununun bu şekilde sonlanabileceğini pek az kişi hayal edebiliyordu. Kuşkusuz siyasal hava bozuluyordu, fakat Avrupalıların çoğu Cezayir'i Fransa'nın eyaleti olarak gören dogmadan yola çıkarak akıl yürütüyordu ve pek çok Arap da, pek de inanmamakla birlikte, gerçek bir entegrasyon beklentisi içindeydi. UDMA'nın ilimlilerine gelince, onlar tam bir yol ayrımındaydılar.

Cumhuriyetçi cephenin zaferiyle birlikte, gerçek anlamda bir değişiklik mümkün göründü. Fakat, Guy Mollet, 6 Şubat 1956 günü, sömürge yerleşimcilerinin isyanına teslim olunca tüm dengeler bozuldu.

Birkaç ay öncesinde, Komünist Parti'nin yandaşlarının büyük bir bölümünü yitirdiği Oran'da, *Cezayir Kardeşli-*

ği'ni kuran küçük bir "liberaller" grubu iki toplum arasında bir yakınlaştırma girişiminde bulunur. O tarihte, El-Cezayir'de olduğu gibi, Avrupalılar ve Müslümanlar arasında görüşülecek bir çözüm yolunun arayışında bulunanlara liberaller deniliyordu. Bu "liberallerin" çağrısına Arap sendikaları yöneticileri, FLN'nin milliyetçi militanları, Avrupalı ve Müslüman komünistler, eski MTLD'nin çeşitli fraksiyonlarına bağlı değişik bireyler yanıt verir. Üçte ikisi Avrupalı, üçte biri Müslüman olan Oranie kentinde, öğretmen, tacir, serbest meslek erbabı vb. toplam iki yüz kişi - ki bunlarında üçte ikisi Avrupalı, üçte biri Müslümandı, tıpkı kentteki nüfus dağılımında olduğu gibi- bu Manifesto'ya imza attı. İyiden iyiye şekillenmeye başlayan askeri çözüm karşısında, Çağrı, bu savaşa bir son vermek için harekete geçilmesini diler ve Fransız hükümetinden Cezayir halkının tüm temsilcileriyle temasa geçmesini ister. Bir "4 Ağustos 1789 Gecesi" (yurttaşları eşit kılan ve feodalitenin kaldırılma kararının Kurucu Meclis tarafından verildiği gece, e.n.) heyecanı içinde imzalanan Manifesto (17 Aralık 1955) gerçek bir umut anı olmuştu.

Aynı anda, *Oran républicain* gazetesinde, içlerinde ortak hâkimiyetin de bulunduğu bir dizi çözüm önerisi Cezayir'in geleceği konusunda yer almıştı. Önerilerin sahibi, bunları Cezayir'deki örgütlerin tümünün temsilcileriyle görüştüktan sonra kaleme almıştı.

Şubat 1956 başında, Cezayir Kardeşliği bünyesinde, kent valisinden El-Cezayir'e gelmesi beklenen Guy Mollet ile bir görüşme ayarlaması isteminde bulunulması kararı alındı: El-Cezayir'e trenle gelen heyet beş kişiden oluşuyordu ve bunlardan biri CGTA temsilcisi, biri FLN'nin resmi temsilcisiydi. Fakat, 6 Şubat olaylarının etkisiyle mi, yoksa FLN'nin daha önceden tutumunun katılaşmasından mı bilinmez, ayın 8'inde öngörülen görüşmeye FLN'nin

üyesi gelmez.* Görüşme sırasında, Guy Mollet heyete Cezayir'de "gerçekten serbest seçimlerin" yapılacağı güvencesini verir... Cezayir sorununun verileri hakkındaki böylesi bir cehalet heyeti şaşkınlığa düşürür.

Hükümetin geri adım atmasıyla, 6 Şubat 1956 günü, Cezayir'deki Avrupalılarla Araplar arasında yapılacak her türden görüşme fikri mahkûm edilmişti. Bu bozgunun ve Guy Mollet'in bu dönüşünden itibaren, FLN'nin aklında yalnızca tek bir çözüm yolu kalmıştı: Bağımsızlık elde edilinceye kadar silahlı mücadele. Fakat, 6 Şubat öncesinde, diğer tüm çareler henüz tüketilmemişti, buna Cezayir'deki Fransızların kitleler halinde ülkeyi terk etmelerine yol açmayacak bir bağımsızlık formülü de dahildi. Cezayir Fransızları Guy Mollet'yi teslim almakla, kendi bozgunlarını kendileri imzalamışlardı.

Ait Ahmed'in raporunun son maddesi, "Abbas usulü her türden mücadele biçimi mahkûm edilmelidir." Leninist pratiklerin MTLD yöneticileriyle örtüşüklerini çok net gösterir ve Müslüman rakiplerinin ya da karşıtlarının yok edilmesini amaçlayan politikaları hakkında fikir verir.

Milliyetçi yöneticiler "materyalist" olmadıklarını, yani Marksist değil Müslüman olduklarını durmadan tekrarlıyorlardı. Ancak, eski Rusya'daki Müslüman ulusal hareketlerinin yaptıkları gibi, örgütsel biçimlerini Lenin'den ödünç almışlardı -*Ne Yapmalı?* eserinde yer alan ilkelere dayalı bir parti-, daha sonra da uzatmalı bir savaş konusunda Mao Dze-Dung'dan esinlenmişlerdi. Oysa, 1917 öncesinde, Leninist pratikte, yalnızca öncü bir militan grubunun tasarısı değil, aynı zamanda tek bir parti ilkesi de vardı. Bu partinin taktiği elde edilecek sonuçlardan çıkıyordu.

* UNEF'le ilişkilerini kesen Fransız heyetinde de aynı tavır sertleşmesi gözlemlenir.

Cezayir'deki ilk anlaşmazlık, Muley Merbah tarafından desteklenen ve önce Chantilly'ye, sonra Niort'a sürgün edilmiş olan parti lideri Messali Hadj ile merkez komite arasında çıkmıştı, Messalistler merkez komitesindekileri Birleşik Devletler'e fazla güvenmekle ve Fas ile Tunus'a pek güvenmemekle, daha çok da partiyi reformist hareketlerin kuyruğuna takmakla eleştiriyorlardı. Ait Ahmed'den ve Ben Khedda'dan kendilerini silahlı mücadeleye hazırlamaları istenilmişti (1951). Böylece, merkez Komite, Ramdane'a (Abdelmalek) emanet edilecek özel bir örgütün yeniden kurulmasını kabul edecekti. Fakat bir süre sonra eylemciler Messali'den izin isteme ilkesini sorgularlar ve bir bölüm merkezciyi yanlarına katarak Boudiaf'la birlikte Sovyet şemasını uygulayan CRUA'yı kurarlar, Messali'nin "kişiye tapınma" düşüncesini mahkûm ederler. Muhammed Harbi tarafından incelenen bir dizi taktik değişiklik, çarpıcı bir biçimde Bolşevik Parti'nin 1903-1914 yılları arasındaki iç tarihini andırmaktadır.

Ayaklanmanın arifesinde iki eğilimin hâkim olduğu söylenebilir. Öncelikle, Messalist eğilim Fransız hükümetiyle ya da yabancı arabulucularla varılabilecek her türden anlaşmaya kuşkuyla yaklaşır, İslamiyete yakın durur, popülisttir ve entelektüellere düşmandır. İkincisi merkezciilerin eğilimi, birincilerin tersine içlerinde çok sayıda "entelektüel küçük-burjuva" barındırırlar, eczacı Ben Khedda, gazeteci Salah Louanchi gibi. Messalistlerden farkları, uzman yöneticilere gerek olduğunu vurgulamaları, kendilerine kurumlar oluşturmaları, çoğulculuğu kabul etmeleri, gelenekle aralarına mesafe koymaları ve temelde komünistlere düşman olmalarıdır.

23 Ekim 1954'te kurulan FLN'nin kurucu grubunun içinde hem eylemciler, hem de Ben Bella ve Khider gibi dış delegasyondan merkezci bulundur. Bu durum, sonuç olarak, FLN'nin Messalistlerle ve merkezciyle bağlarını ko-

parmasına neden olmuştu, çünkü Messalistler ve merkez-ciler, silahlı mücadeleye girmeden önce, siyasal ayrılıkları ortadan kaldırmak istiyorlardı -merkezcilerle bağların koparılmasındaki diğer neden ise, bunların ayaklanmanın zamanını erken bulmalarıydı. FLN'nin programı öncelikle eyleme geçmekti. GRUA'dan bayrağı devraldıktan sonra, "ülkenin var olan güçlerini olabilecek her yolla bir araya getirmeyi" kendilerine birincil amaç edinmişlerdi (Khider, 7 Şubat 1955).

Hâkim düşünce, bağımsızlığın ancak savaşla elde edilebileceğiydi. Fakat bunun için kurulan grupta hâlâ bir güven eksikliği vardı. Grup kendini anlatma çalışmasına daha sonra atılmak üzere, öncelikle kendini kanıtlama yoluna gitti. İkinci aşamada güvensizlik ortamını genelleştirecek ve bir karşı-güç oluşturacaktı. Son olarak, düşmandan kazanılacak kurtarılmış bölgeler yaratacaktı. Bu genel anlayış Boudiaf'ın ağırlıklı rol oynadığı çeşitli toplantıların ürünüydü, ama FLN'yi geniş bir ulusal gruplaşma haline getiren Abbane Ramdane olmuştur: Mücadeleci karakteriyle ve işkenceye dayanıklı cesaretiyle kendini kabul ettirmişti.

Şubat 1955'te Abbas'ın Cezayir Statüsünün uygulanmasını bir kez daha istemesinin ardından Fransa'nın sergilediği tavır, diğer siyasal eğilimlerin de FLN'yle birleşmelerine yol açmıştı... Nisan seçimlerine hile karıştırılması, en ilimlileri bile artık genel sömürge hükümetinden ya da Paris'ten bir şey beklenemeyeceği konusunda ikna etmişti. Müslümanlar içinse, Soustelle reformlarının amacının MTLD'yi ya da FLN'yi yalıtma olduğu açıktı. Ferhat Abbas'ın yapmış olduğu gibi, on yıl boyunca basit reformlar ya da entegrasyon istemlerinde bulunmanın sonunda, gerçek hiçbir hakka kavuşmaksızın, yerleşimcilerin ısrarlı reddiyle karşılaşılınca ne yapılabilirdi?

UDMA 2 Kasım 1954 tarihli suikastlerde yalnızca

“umutsuzluk, düzensizlik, macera” görmüştü. Fakat, Paris'in ve El-Cezayir'in tepkileri yalnızca birer manevraydı, bastırma hareketi hazırlanıyordu ve artık “teröristlerin” ezilmelerine göz yumulmayacaktı. Ferhat Abbas, Abbane Ramdane ile buluşur ve her birinin paralel yollar üzerinde mücadele etmesine karar verilir, silahlı mücadele ve siyasal cephe. Ancak bu “anlaşma”, Constantine'deki FLN örgütlerinin UDMA'nın pek çok yerel yöneticisini (biri Ferhat Abbas'ın yeğeni olmak üzere) öldürmelerine engel olmamıştı. Bir süre sonra baskıların, savaşın, terörizmin şiddeti siyasal yolun çıkış vermediğini gören UDMA üzerinde büyük bir baskı yapar: “İş elimizden çıkıyor” diye yorumlar Ahmed Francis ve Ferhat Abbas ve Nisan 1956'da FLN'ye katılırlar. Merkezçiler de aynı yolu izlerler.

“Siyasal partilerin yok olmaları gerekiyordu...” Komünistler bile bu gereklilik karşısında boyun eğmişlerdi. FLN'nin yöneticileri yalnızca kemikleşmiş komünistlerin şiddet nedeniyle birleşemeyebileceklerini düşünüyorlardı - ama şiddet sömürgeci tarafından uygulanırsa onlar da geleceklerdi. Ve Krim Belkalem'in açıkladığı gibi, “aksi halde savaş çıkar.”

Messali Hadj içinse, reformistlerin FLN'ye entegre olmaları FLN'nin ihanetinin bir kanıtıydı, çünkü “hepsi de MTLD'den ihraç edilmiş kişilerdi.” Diğer taraftan, MNA (Cezayir Ulusal Hareketi, bir bölünmenin ardından Messali'nin MTLD'sine verilen yeni isim) FLN'nin tümüyle, kendini para ve silahla besleyen Nasır'ın ellerinde olduğunu düşünüyordu. Jacques Soustelle de durmadan aynı noktayı ileri sürüyordu. MNA da doğrudan eyleme geçme düşüncesindeydi, ama Birleşmiş Milletlerin dikkatini çekmek için Cezayir sorununu uluslararası platforma taşıyarak. MNA yöneticilerinde olsun, FLN yöneticilerinde olsun geçişsizlik eşit düzeydeydi, bağımsızlığa erişme konusundaki kararlılık da eşit düzeyde kalıyordu. Fakat gündelik pra-

tikte FLN birkaç fersah öndeydi, MNA ise bilgisi dışında yapılan Kasım 1954 ayaklanmasında gafil avlanmıştı. FLN, Constantine bölgesinde UDMA'ya yaptığı gibi, MNA'nın yerel kadrolarını bertaraf ettiğinde de gafil avlanmıştı. MNA militanları Marnia ve Oujda'da tuzağa düşürülüp öldürülmüşlerdi.

Cezayirlileri bölen iç savaş o zamana kadar kaydedilmiş tüm şiddet gösterilerini aşmış durumdaydı: FLN'den ve MNA'dan 10.000 ile 15.000 üyenin sayıldığı göç olayında 12.000 saldırı, 4.000 ölü ve 9.000 yaralı sayılmıştır. Cezayir genelinde kaydedilen rakamlar bu bilançonun çok üzerindedir. FLN yavaş yavaş bu kardeş kavgasında üstün duruma geçer: 1918-1919 döneminde Bolşeviklerle diğer devrimciler arasındaki mücadeleleri anımsatan bir mekanizmayla, tek başına iktidar olma hırsı FLN'yi çekimser unsurları yok etmeye iter -bu da, içinden kimilerinin kendine karşı dönmesine, "ihamet etmesine" yol açar- bu, Belounis olayıdır. 1958 yılında MNA'nın tüm tarihsel liderleri katledilmişti ve Messali'ye karşı düzenlenen bir suikast başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Savaşın içindeki bu savaşta, MNA'nın "hatası", kendi silahlı gruplarını kurmak yerine, "tarihsel" önceliğini öne sürerek, silahlı grupları kendine bağlama isteği olmuştur. Tartışılmaz milliyetçiliği Arap dünyasının kendisine karşı birleşmesine yol açmıştı, özellikle Nasır, Mezerna'yı Kahire'de tutuklatmıştı ve eski MTLD'nin dış delegasyonundan Ben Bella'yı destekliyordu. MNA'nın göreceli İslamcılığı da onu Nehru'nun ve Sokarno'nun desteğinden yoksun bırakmıştı, oysa Fransa'yla yapılacak bir görüşme için sorunun uluslararası bir nitelik kazanmasının etkilerine dayanmayı düşünüyordu.

Çin-Hindi'den farklı bir biçimde, Cezayir anlaşmazlığı adı konulmamış bir savaşla başlamıştı, terörizm ve baskı hareketleri, bunlar anonimdi ve geri dönülmez bir güç

gösterisi yoluna girildiğinin reddedilmesiyle belirginleşen dumanlı bir atmosfer yaratmıştı. Kasım 1954'teki patlama, ancak Ağustos 1955'te yapılan katliamların ardından gerçek bir savaşa dönüşmüştü. Ve bu savaş, emniyet göreviyle yükümlü 8.000 paraşütçünün El-Cezayir kentine indiği çarpışma sırasında yaşanan zulümle topyekûn bir savaş halini aldı (24 Eylül 1957). El-Cezayir kentindeki çeşitli barlara, "Otomatic", "Coq Hardi" adındaki barlara atılan bombalar, öç almak üzere linç edilen Araplar vb. -şu kısır döngü, "kan ve bok" (Albay Marcel Bigeard)-, Larbi Ben M'Hidi'yi tutuklayan General Massu'nün başarısıyla sonuçlanır -M'Hidi, bir süre sonra, "intihar eder"-, General, Yasef Saadi'yi de tutuklar ve Abbane Ramdane'ı başkenti terk etmeye zorlar.

Bu askeri zafere, Fransızlar cephesinde bir moral bunalım eşlik eder: General de La Bollardière ve El-Cezayir emniyeti genel sekreteri Paul Teitgen, General Massu'nün uyguladığı yöntemleri protesto etmek için istifa ederler.

İç bölgelerde ise, *fellahların* (köylüler) silahlanmalarını önlemek üzere sınır boylarında düzenlenen Morice Hatına rağmen, FLN'nin ulusal kurtuluş ordusu güç kazanır. 250.000 yedek Müslüman ordu gücü sayesinde -*harkiler*-, General Salan hatırı sayılır başarılar elde eder, öyle ki 1958'de Robert Lacoste zaferin "son çeyrek saatte" dayanacak olanın olacağını yineler. Gerçekten de, Cezayirli milliyetçiler gerçek bir kardeş savaşına koyulurlar, Meluza köyünde, Messali Hadj taraftarı olduklarından kuşkulanan 374 köylü FLN tarafından katledilir (Mayıs 1957). Fakat, Summam Kongresi toplantısının ardından milliyetçiler arasında yeni bir bölünme olur: Abbane Ramdane ile savaşçıların temsilcilerini ve Aurès bölgesi, dış delegasyon, Oranie, Fransa Federasyonu temsilcilerinin hazır bulunmadıkları bu kongre sırasında kurulan "karşı-devlet"e itiraz eden Khider-Ben Bella grubuyla karşı karşıya getirir.

Khider ve Ben Bella, gelecekteki Cezayir kurumlarının islami niteliklerinin yeniden sorgulanmasına da itiraz ederler, devletin laikliği ilkesini reddederler ve bu devlette Avrupalı bir azınlığa yer verilmesine karşı çıktıklarını dile getirirler.

Yürütülen askeri operasyonlar ve savaş hali El-Cezayir'de "13 Mayıs 1958" olaylarına neden olurken, General Challe'in 500.000 kişilik Fransız gücü, FLN devletinin çeşitli vilayetlerindeki (bölge) silahlı grupları (*katibalar*) karşısında bazı sonuçlar elde eder. "Bin köyün huzura kavuşturulması", baskı önlemlerinin alınması ve neredeyse iki milyon Cezayirliyi etkileyen "zorla gruplandırılmalar" anlamına geliyordu. Askeri zeminde zafer elle tutulacak kadar yakın görünüyordu.

1960 yılı başında, General Massu, bu koşullarda, General De Gaulle'ün politikasını artık anlayamadığını açıklar. De Gaulle "babanın Cezayirini" mahkûm etmişti ve "mertlik barışı" hakkında tek bir sözcük bile duymak istemeyen *pied-noir*ların öfkesini çekmişti. Bu "barikatlar haftası" generallerin yapacakları darbenin hemen öncesinde yer alır ve ardından OAS dönemi başlar (Gizli Ordu örgütü, şiddet yoluyla Cezayir'in bağımsızlığa kavuşmasına engel olmak istemişti, 1961-1963)...

ANGOLA:

ARAÇ HALİNE GETİRİLEN SİYASAL PARTİLER

Portekiz sömürgelerinin özgürlüğe kavuşmalarında, en azından tasarlanan bağımsızlık, metropolün gösterdiği tepki, savaşın başlangıcı konularında Çin-Hindi'yi ve Cezayir'i anımsatan verilere rastlanır. Cezayir'de olduğu gibi Angola'da da savaş 4 Şubat 1961 günü Luanda'daki askeri noktaları hedefleyen eşzamanlı bir dizi saldırıyla, bir anda patlak verir. Savaşın inisiyatifi milliyetçi hareketlerden biri olan MPLA'nın (Angola'nın Kurtuluşu için Hareket) elin-

dedir, hareketin içinde çok fazla sayıda savaşçı birliği vardır. Buna rağmen, Agostino Neto ve Mario De Andrade gibi iki *assimilados* (asimile edilmiş) tarafından düzenli bir biçimde yönetilmekteydi, Portekiz Ginesi ve Yeşil Burun bağımsızlığı için Afrika Partisi'nin (PAIGC) de lideri olan Amilcar Cabral, bir asimileydi. Parti yöneticilerinin esin kaynakları Marksizm, "uzatmalı savaş" ve gerilla hareketleri konusunda ise, Hô Chi Minh'in ve Mao Dze-Dung'un stratejik görüşleriydi. Tasarıları devrimciydi, ama Vietnam'da olduğu gibi tam hâkimiyetin sağlanması için birtakım aşamalardan geçmeyi öngörüyordu. Fransa-Vietnam durumuyla var olan diğer bir benzerlik de, Fransız Ginesinin bağımsızlığa kavuşmasıyla cesaret bulan, Rodezya-Zimbabve'deki olaylar ve Lumumba'nın katledilmesiyle travmaya uğrayan bu bağımsızlık hareketinin de sömürgelelerinde yeniden bir yatırım harekâtına kalkışan bir metropolle karşı karşıya kalmış olmasıdır. O tarihte, Angola'daki Portekizli nüfusu 250.000, Mozambik'te ise 130.000 idi, ki bunlar rekor düzeyde sayılırdı.

1961 yılındaki olaylar, ırkların uyumluluğu söyleni ni parçalar ve Portekiz Ginesinin de katıldığı savaş başlar -Cabral 1973'te katledilir-, ardından Mozambik'in, Samora Machel'in *Frelimo* hareketi de, Zimbabve'deki Afrikalılarla az çok koordineli bir biçimde özgürlük mücadelesine atılır. Bu hareketlerin metropol yönünde hiçbir destekçisi bulunmuyordu.

Kuzey Afrika'daki olayları anımsatan pek çok nokta daha vardır. Öncelikle, tıpkı Cezayirlilerin Libya'nın, Tunus'un, Fas'ın bağımsızlığa kavuştuklarını görüp kendi bağımsızlıklarının hâlâ sürüncemede kaldığını düşünmeleri sonucu kapıldıkları ruh hali gibi, kendileri dışında tüm Afrika dünyasının özgürlüğe kavuştuğunu düşünen eski Portekiz sömürgelerinin liderleri de sabırsızlık gösteriyorlardı. Özellikle Angola'da pek çok özgürlük hareketi Cezayir'deki

FLN ve MNA gibi acımasız bir savaş yürütmeye başladı, ama bir farkla, Angola'da iktidar mücadeleleri ve ideolojik ayrılıklar etnik sürtüşmelerle de etkileşim halindeydi. İşte bu nedenle, Angola'da tek bir milliyetçilik değil, toplumda olduğu ölçüde farklı ve zıtlasmalı milliyetçilikler olduğu söylenebilmiştir. Yine de, diğer Portekiz sömürgelerinde olduğu gibi Angola'da da ırklar arası ayrımlar diğer yerlerdeki gibi işlememekteydi, ayrım daha çok *assimilados* (asimile edilmişler) ile *indigenos* (yerliler) arasında yapılmıştır, asimileler yerlilerin ayaklanmalarını pek de yönetmemişlerdir, ya da iki tarafın hareketleri arasında bir bağlantı olmamıştır. En azından MPLA'nın durumu böyleydi, hareket kentli ve devrimciydi ve liderleri Lizbon'la olduğu kadar PIDE hapisaneleriyle de tanışıklardı. UPNA'dan (Kuzey Angola Halkları Birliği) çok farklıydı, bu hareket istisnai ölçüde Bakongo kabilesine aitti. Holden Roberto tarafından yönetiliyordu, Roberto hareketi UPA'ya (Angola Halkları Birliği) dönüştürmüştü, böylece hareket Angola halkının yalnızca % 15'ini temsil ederken, yayılmacı bir nitelik kazanmıştı. Fakat hareket kendi içinde homojendir, devrimci bir ideolojisi yoktur ve sığınacak noktalar bulunduğu eski Belçika Kongosundaki diğer Bakongolar tarafından desteklenmektedir. UPA ile MPLA arasındaki rekabet Portekizlilerin 1961 yılı olaylarının üstesinden gelmelerine yardım etmişti, bu, karşılıklı bir toplumsal katliamdı, Afrikalılardan 8.000 ila 50.000 ölü ve en başta saldırıya uğramış beyazlardan en az 1.800 ölü sayılmıştır. Kuzeyin hareketi yenilgiye uğratılmıştı ve Bakongo topluluğunun büyük bir bölümü Kongo-Léopoldville'e sığınmıştı. Holden Roberto sürgünde bir pan-Angola hükümeti kurmuştur (1963). FLNA pek çok Afrika devleti tarafından tanınıyordu. Hareketten ayrılan Jonas Savimbi, MPLA'nın hedeflediği önemli bir etnik grubu toparlamıştır, Ovimbundu kabilesi üyelerini.

Portekiz karşıtı bağımsızlık hareketlerini diğer bağımsızlık hareketlerinden, bu arada Çin-Hindî'nden de ayıran özellik, mücadelelerinin çifte bir uluslararasılaşmaya maruz kalmış olmasıdır. UPA-FLNA, Kongo-Léopoldville üzerinden, Birleşik Devletler tarafından desteklenirken, MPLA SSCB'nin ve Küba'nın mali ve askeri desteğini alıyordu. Fidel Castro, 1966 yılında "halk ödevlerini anlıyordu, çünkü tek bir düşmanı olduğunu biliyordu, kıyılarımız ve topraklarımız üzerinden bize saldıran düşman. Aynı düşman başkalarına da saldırıyordu. İşte bu nedenle, her yerdeki devrimci hareketlerin Kübalı savaşıtlara güvenebileceklerini ilan ediyoruz" diye bir açıklamada bulunmuştu. Kübalı savaşıtlar gerçekten de Angola'ya, MPLA'nın yanına gelmişlerdi, ama Çin-Sovyet anlaşmazlığı bağlamında, Çinliler hemen yanı başındaki Güney Afrika'dan zaten destek almakta olan UNITA'ya yardım gönderdiler. Angola, dünya hegemonyasını paylaşamayan üç kampın karşı karşıya geldiği bir mikro-kosmos durumuna gelmişti. Birleşmiş Milletler Örgütü ise 1970'te, 25. kuruluş yıldönümünü fırsat bilerek, Portekiz'i, Güney Afrika'yı ve Rodezya'yı şiddetle kınadığını bildiriyordu. Aynı sıralarda, Gine-Bissau'da, PAIGC bazı "kurtarılmış bölgeler" düzenlemeyi başarmıştı. Gine'de Portekiz askeri güçlerine komuta eden General Spinoza, ulusal bütçenin yarısını sömürgelerdeki karışıklıkları düzeltmek için ayıran metropolün çabaları ne denli büyük olursa olsun, askeri bir çıkış yolu bulunmasının artık olanaksız olduğunu anlar. 1974 yılında, askeri güçlerle halkın duygularının birleşmesi sonucu yapılan "Karanfil Devrimi" ile Portekiz'de hâlâ süren Salazar rejimine son verilir...

Askeri cuntaya başkanlık eden General Spinoza sonuç alınmayacak bir sömürge savaşını reddettiğini bildirir. Portekiz'i bir reformdan geçirmek ve yeniden Avrupa'ya bağlamak istiyordu. Bağımsızlık yanlısı hareketlerle görüşmeler

yapıldı; ama burada görüşmeleri her zaman alanın efendisi olan ordu yapmıştı. Cezayir'de olduğu gibi, kuşkusuz burada da sömürge yerleşimcileri çekip gitmişlerdi (Mozambik'i terk eden yerleşimci sayısı daha azdı, iktidara *assimilados*ların geldiği Yeşil Burun'da bu sayı daha da azdı), ama burada ülkeye demokrasiyi getiren ordu olmuştu ve yürütülmüş savaşların en uzununun ardından, 1961-1974, sömürgelerde barışı sağlayan yine ordu olmuştu.

PERU'NUN "SENDERO LUMINOSO"SU, KARMA BİR HAREKET

1992 yılında, Abimael Guzman ordu tarafından tutuklanmıştı. Başkan Fujimori, Lima halkının Guzman'ı görüp artık bir tehlike taşımadığını düşünmesi için, onu bir kafese kapattırmıştı. Yine de, Yol Hareketi etkinliklerini sürdürdü, çünkü pek çok geleneğin içine kök salmıştı. Üs edindiği yer de hareketin ne anlama geldiğini gösterir.

Hô Chi Minh ve Mao Dze-Dung'u Lenin'in ikinci kuşak temsilcileri olarak ele alırsak, o zamandan bu yana, eski Avrupa modelinden ve eski sömürge karşıtı modelden kimi argümanları ve teknikleri edinmiş olan bir üçüncü kuşak devrimci milliyetçileri de ortaya çıkmış olur. Üçüncü kuşağın bir temsilcisi Kamboç'da Pol Pot idi, ama günümüzde en yoğun biçimde ortaya çıktığı yer Güney Amerika And Dağları bölgesidir. Orta Amerika'da, daha çok Küba modeli üstünlük göstermektedir; özellikle Peru, Kolombiya, Bolivya vb. yerlerde ise, gerçek anlamda bir karma doktrin oluşmuştur. Bu karma doktrin, Peru halkını sömürge halkı olarak gören Jose Mariategui tarafından temsil edilen Marksist teoriyle, Peru'da daha çok Cezayir FLN'sini anımsatan Leninist argümanlara dayalı terörist pratiklerin bir bileşimidir, Kolombiya'da ise daha çok gerilla hareketleri söz konusudur.

Gerçekte, *Sendero* (Yol) kendini Maoist görür, saf ve katı Maoist, "dörtlü çete" ile dayanışma halindedir; And sıradağlarının ortasında, ağaçlara asılı köpekleri teşhir ederek "hain" Teng Hsiao-ping'e duyduğu nefreti sergiler; asılmış köpekler, "hainin" benzerlerini bekleyen sonla ilgili bir uyarıdır. *Sendero* "Arnavut dönekeklerine" de düşmandır ve doğal olarak, dünya devrimine ihanet eden Moskova'ya da düşmandır. Kendisiyle birlikte "Yol Enternasyonalini" ya da Marx, Lenin ve Mao'dan sonraki 4. Kılıcı oluşturan yegâne yabancı yoldaşlar, Kolombiya Maocu Komünist Partisi ve tüm ülkelerden on iki kadar devrimci gruptur.

Oysa, *Sendero* teorik ve pratik donanımlarını Maoizmden olduğu ölçüde, diğer devrimci ocaklardan da edinir. Maoizmden aldığı "uzatmalı savaş" ana kavramıdır (bu, en azından başlangıçta köylü savaşı anlamını taşır), çünkü kent gerillası bayrağı devralabilir ya da başlayan harekete katılabilir. "Sudaki balık" ilkesine de başvurur: Mao'nun Yenan'da yapmış olduğu gibi, hareket köylülerin yaşantılarına, işlerine katılarak yürütülür (başlangıç ortamı yoksul üniversite öğrencilerinden, daha çok köylü çocuklarından oluşur), ya da zararlı olsun olmasın devletin temsilcilerini ya da ajanlarını gülünç duruma düşürüp dışlar, ya da onları öldürür, böylece halk hükümetin ve devletin artık var olmadığı duygusuna kapılır, çünkü "onlar yitmişlerdir" ve onların yerine köylüler ve *Sendero* geçmiştir.

Hareketin bir koluna birkaç militan kazandırmış olan *Sendero* Troçkizmden, belli bir askerileşme eğilimini, takıntılı bir sürekli gerilim yaratma amacını güden bir sürekli eylem gereksinimini edinmiştir.

Sendero Latin-Amerikan Marksizminin babası Mariategui'den temel amacını edinmiştir: Peru (ya da Kolombiya) toplumunun kimliğinin, burjuvazisi olmadığı için devlet bürokrasisine gereksinim duyan yarı-sömürge, yarı-feodal olarak saptanması. Burada temel bir öge söz konusudur, çün-

kü Çin'in otuzlu yıllardaki pratiklerinin ve emir sözcüklerinin günümüz Perusuna taşınması harekete bir köklenme ve bir model sunuyor olmakla birlikte, Çin'le kurulan benzerlik bağıntısı az da olsa yapay kalmaktadır.

Gerçekte, çok sayıdaki özellikleriyle *Sendero*, bağımsızlık mücadeleleri yürütmüş olan milliyetçi örgütleri de anımsatmaktadır. Ve Marksizme dayanmakla birlikte, Vietnam'ın çok Cezayir FLN'siyle ve Kamboç'daki Pol Pot ile daha çok ortak yönleri bulunmaktadır. Öncelikle de, terörizm ve terörle birleşen pratiği yönünden.

FLN'nin ilk aşamasında yaşamış olduğu gibi, terörizm, eylemini belirleyen hedefler seçer: Seçim sandıklarının tahrip edilmesi, iktidarın simgesel yerlerine saldırılar düzenlenmesi (karakollar, mahkeme binaları vb.), büyük toprak sahiplerinin idam edilmesi, çokuluslu şirketlere düzenlenen suikastler. İkinci bir aşamada ise, eylem kendini tamamlar ve "kurtarılmış bir bölge" yaratmak üzere, şu ya da bu şekilde bertaraf edilen iktidarın ikinci dereceden elemanları hedef seçilir. Üçüncü aşamada, hareket belli bir kesime yerleşir (Ayacucho bölgesi) ve geleneksel olarak yönetimle bağları gevşek olan bu bölgelerde bir karşı-iktidar oluşturur. Bu güç silahlı ayaklanma adına otoritesini bu kez yukardan aşağıya, "devlet terörü" ile uygular. Terörizmle devlet terörü böylece birbirini tamamlar, işlevi ise hareketin genişlemesini ve içten içe sağlamlaşmasını sağlamaktır. Fakat *Sendero* hareketi dördüncü aşamaya geçmez: Cezayir'de silahlı ayaklanmaya eşlik eden "kör" terörizm. Tersine, bundan suçlu bulunan kişileri idam ederek bunu mahkûm eder. Buradan anlıyoruz ki halkın büyük bir bölümünde kök salmış durumdadır, daha çok da içinde "sudaki bir balık gibi" bulunduğu halk kesiminde. On binlerce melezin ve Kızılderilin "bir baskı kurbanının" cenazesinde yürüdükleri Ayacucho bölgesi için durum böyledir. Bu bölge hareketin çıktığı kaynaktır. Hareketin kurucusu,

eski bir felsefe profesörü ve bir Kant uzmanı olan Abimael Guzman, diğer adıyla "yoldaş Gonzalo", bölgede üniversitenin personel şefi olunca gelecekteki Sendero'nun çekirdeğini oluşturacak ilk kişileri çevresine toplamıştı. Böylece Maoistlerin bilmem kaçınıcı bölünmesi ortaya çıkmıştı. Hareketin "kör" terörizmi mahkûm etmesi oldukça teorik düzeyde kalmıştır, çünkü "masumlara" karşı işlediği söylenen binlerce cinayeti vardır; ama doktrin ve taktik "kör" terörizmi mahkûm eder. Hareketin önüne geçilmez bir biçimde genişleyeceğine dair var olan güven, kimi entelektüel çevrelerin sempatilerini yok edebilecek bu yöntemin kullanılmasını gereksiz kılar. Bu çevreler, zaten "seçici" olarak nitelendirilen günümüz teröründen ve terörizminden yeterince korkmuş durumdadırlar. Aşırılıkları mahkûm ederler, fakat yeterince güçlü bir biçimde değil, çünkü pek çok alanda Sendero'nun çözümlerini paylaşırlar. Bu noktaya yeniden temas edilecektir. Doktrine gelince, böylece yerine getirilen adaletin bir "kör" terörizm olmadığını, çünkü "kurbanların" devrimin tamamlanmasına karşı çıkan "köpekler" olduklarını söyler. Bunu anlamak için, bu noktada Bolşevik Devrimine başvurmamız gerekir, Çeka'ya: Çeka'nın işleyişi Sendero'nun doktrinini mantıklı hale getirir. Dzerjinski, Saint-Just'e öykünerek, "Çeka yargılamaz, vurur", der. Dzerjinski, Çeka'nın bir yurttaşın masum mu yoksa suçlu mu olduğunu, hatta bu kişinin "görüşlerinin" ne olduğunu bilmesine gerek olmadığını da söylemiştir: Bu kişinin rolünü -ve dolayısıyla sonunu- belirleyen, üyesi olduğu sınıftır. Saint-Just, iddianamesinde, XVI. Louis yalnızca hükümdar olduğu için suçludur, diye yazıyordu, bilinçli olsun olmasın yalnızca devlete ya da hükümet politikasına hizmet ettikleri için kimi köylüler suçludur ve vurulmaları gerekir. Örnek: Eğer Sendero "kenti açlığa mahkûm etme" emrini verecek olursa, yalnızca kendi gereksinimini karşılayacak ölçüde tarım ve hayvancılık

yapmayanların tümü suçludur ve cezalandırılmaları gerekir. Bunun tersine, 1987 Kasım ayı ortalarında, "yasal" yetkilerin baskısı altında, koka ekimi yerine besin maddeleri tarımına geçen 17 köylü de katledilmişti; *Sendero* koka üretimini korumak istiyordu, çünkü koka satışlarının bir bölümünden yararlanıyordu, bu yüzden de harekete yetkililer tarafından, "narko-teröristler" adı yakıştırılıyordu. *Sendero*'nun köylüler üzerinde uyguladığı ve "kör" terörizm gibi görünen terör aslında "kör" değil işlevseldir. Fakat bunları kim anlayabilecektir? *Sendero* tarafından işlenen suçların aşırı zalimliği ve şiddeti şaşkın toplulukları vurmaktadır, halk kimden daha fazla korkması gerektiğini bilememektedir, kendilerini savunmaya gelen silahlı kuvvetlerden mi, yoksa genellikle daha ölümcül olan *Sendero*'dan mı? Demokratik seçimler sonucu iktidara gelen hükümet bu konuda katı bir tutum içindedir ve seksenli yılların başlarında, Başkan Belaunde bir "yabancı komplosundan" söz edebilmiştir: Doğrusu, yalnızca devlet tarafından işlenen suçları mahkûm etmesi bahanesiyle, *Amnesty International*, aslında daha fazla sayıda ve daha kanlı olan *Sendero*'nun suçlarını gözler önüne sereceğine silahlı kuvvetlerin yaptığı "masum kıyımlarını" ifşa etmekle daha kestirme bir yol izlemiş olurdu...

Gerçek bir güç olarak, ya da hiç değilse bir karşı güç olarak kendini gösteremediği yerlerde, yani Ayacucho bölgesi ve daha güneydeki Sierra'nın bir bölümü dışında, *Sendero* gösterişli eylemlerle kargaşayı canlı tutar -telefon hatlarının kesilmesi, Lima'da yaptıkları gibi elektrik santralini ya da şebekesini havaya uçurarak tüm bir kentin karanlığa gömülmesi en çok başvurduğu psikolojik silahlardandır. Başkan Garcia'nın dinamik ve popüler olmasına ve dağlık bölgelere asker sevkıyatları yapılmasına rağmen demokratik rejim son derece yetersiz ve güçsüz kalmıştır. Lima'da emniyet, kamu hizmet binaları yeterince korunamadığın-

dan karakol binalarını birer *blockhaus*'a (dışa açılan penceresi bulunmayan beton bina, Almanca, ç.n.) çevirerek öncelikle kendi kendini korumaya çalışmaktadır. İç bölgelerde ise, kimi zaman emniyet güçleri ya da sivil bekçiler karakollarda ya da jandarma binalarında nöbet tutmaktansa, daha güvende olmak için geceyi dışarıda geçirmeyi yeğleyebilmektedirler. Ayrıca, sürdürülen tarım reformundan yararlanacakların sayısını artırmaya çalışmak da hükümete kimi sorunlar yaratmaktadır: Reformdan yararlananlar *Sendero*'nun kurbanı olabilirler, ki bu da bire bir ölçüde *Soustelle* reformlarından yararlanan *fellah*ları öldüren *FLN*'yi anımsatmaktadır.

Fakat benzerlik bu noktada kalmaktadır, çünkü Peru gerçek anlamda sömürge tipi bir toplum değildir. Toplumun içinde, kuşkusuz bir yanda *Kızılderililer* ve diğer yanda gerçek *kreoller* vardır. Fakat, iktidar ve para piramidinin en üstünde yer alan bu *kreoller* askerler tarafından yürütülen reformlar çerçevesinde çok örselenmişlerdir -yetmişli yıllardaki Peru "devrimi"-, ve günümüzde, kurdukları hegemonya ve meşrulukları çok sarsılmış ve gitgide sorgulanır olmuştur bunun nedeni *kreoller*i sermayelerini Miami'ye kaçırmakla, çıkardıkları mali rezaletlerle ve "yasal" yolsuzluklarla suçlayan melezlerin yükselişidir. Melezler, yani toplumun çoğunluğu, artık ülkenin işlerine gittikçe daha çok katılmaktadırlar, yönetimde, orduda, üniversitede, turistik faaliyetlerde, tıp alanında gün günden daha çok yer almaktalar. Kırsal kesimde ise, yine melezler, tarım reformundan yararlanmışlardır. Kastilya lehçesindeki İspanyolcayı konuşmaktadırlar, Avrupalılar gibi giyinmektedirler, kısacası, "*kreolleşmektedirler*." Tam da bu nedenle, "*kreol toplumundan*" söz edilmektedir, çünkü kendini Batılı görmektedir. Bu arada, gerçek *kreol* olan "aristokrasi", özellikle İspanyol kanından olanlar, kendilerini yalıtmakta ve Lima yerine Miami'de yaşamayı yeğle-

mektedirler, ama Peru'da hepimiz melez sözünü yinelemekten geri durmaksızın. Büyük çoğunluğu kapsayan melez toplum toplumsal ve etnik olarak çok fazla çeşitlilik gösterir. Henüz tam anlamıyla entegre olmamış ya da Sierra'da tarım reformundan yararlanmamış melez kesim, selâletin Sierra'dan süpürüp attığı ve gittikçe büyüyen gecekondu topluluklarıyla birlikte, Sendero'nun eylemi için en elverişli zemini oluşturur.

Ayacucho bölgesinin asi topraklarının orta yerinde, bundan bir buçuk yüzyıl öncesinde, bağımsızlık mücadelesi döneminde var olan topluluğun aynısı bir güçler birliği birimi, ülkenin en yoksul topluluklarından biri bulunmaktadır. Bir buçuk yüzyıl öncesinde, İspanyollarla müttefik olan Kızılderililer *kreol* ayaklanmasını bastırmışlardı. Bugün ise, aynı Kızılderililer *kreollerin* ve entegre olmuş melezlerin "nesnel" müttefikleri olarak görülmektedir, ama bu kez bu ittifak "marjinal" melezleri bir araya getiren Sendero ayaklanmasına karşı kullanılmaktadır.

Bu şekilde sunulduğunda, ki şematik olarak bu doğrudur, bu düzenek en azından Yol'un ayaklanmasının "yerli yanlısı" olmadığını gösterir, gerçi Sendero'nun kimi teorik kökleri -Mariategui dolayısıyla- yerli yanlısı özellikler göstermekte ve yerli yanlılığını okşamaktadır. Yerli yanlısı tavırlar zaten her yandan okşanmaktadır, valiler tarafından, muhalefet tarafından, entelektüeller tarafından, küçük gruplar tarafından vb., işi son İnka asisi Tupac Amaru'ya dayandırmak artık bir moda olmuştur. Federico Garcia'nın *Tupac Amaru* filmi (1983) gösterildiğinde, Lima'daki ve Cuzco'daki sinema salonları dolup taşmaktadır: Seyirciler Kızılderili ya da melezdir. Filmde, bir İspanyolun ihaneti yüzünden meydana gelen son Kızılderili ayaklanmasının sonunda son İnka nihayet 1781 yılında yenilgiye uğratılır. Film, yönetmenin uydurduğu bir senaryoya dayanır; aslında Tupac Amaru'nun yenilgiye uğramasının başka neden-

leri vardı. Bu nedenlerden biri, Kızılderililerin tarihinin İspanyolların gelişleriyle başlamamış olmasıydı... Günümüzde Kızılderililer arasında var olan bir bölünme, aslında çok eskiye dayalı bir durumun mirasından ibarettir. Görüldüğü gibi, Peru'da var olan anlaşmazlıkların doğası anlaşılıp çözülmesi zor bir tabakalanma gösterir. Fakat bu tarihsel öykünün seçilmiş olması dahi, Perulu entelektüellerin ve sanatçıların suçluluk duygularını açığa çıkarır, bunlar *kreol*leşmiş melez ya da *kreol* de olsalar fetih ve ardından gelişen durumların dosyasını hazırlamışlardır. Belli bir biçimde yaptıkları çözümlenmeler, eylemleri uzun bir süre boyunca sözde kalan bu devrimci örgütlerin programlarının beklentilerini beslemiştir. *Sendero* eyleme geçerken, hem de müthiş kanlı bir şekilde, eylemleri hakkında çok az konuşarak ya da hiç konuşmaksızın onları duvarın dibine dizer.

Devrimci hareketin bir başka biçimi de, Kızılderililerin Amerikasında canlı olan ve Vatikan II ve 1968 tarihli Medellin Konferansı tarafından yeniden canlandırılan şu özgürlüğün ilahiyatlarıdır. Hareket Las Casas yanlısı hareketlerle bağlantılıdır, ama onları aşar. Hareketin uygulayıcıları, kurbanları şu milyonlarca yoksul olan ve laik olsun, din adımı olsun kendine Hıristiyan diyen hiç kimsenin katlanmadığı kurumsal şiddete karşı durmaktan yanadırlar. Hareketin üyelerinin siyasal mücadelelere katılımları çok etkin olmuştur, öyle ki Castro yanlısı hareketler mahkûm edilmiş ve Şili'de Allende'nin bir şiddet eylemi sonucu öldürülmesi toplumsal yenilenmenin yeni biçimleri için çanları çaldırılmıştır. Nikaragua'daki Sandinista Devrimi sıkı bir şekilde Hıristiyanlara bağlanmıştır ve Guatemala'da olduğu gibi, bu harekette de Kilise baskı altında olanların yanında yer almıştır. Yüksek düzeydeki din adamlarının bir bölümü ise, II. Jean-Paul'den de destek görerek, bu

devrimci eylemciliği sorgulamaktadır. Bu da, Katolikleri kendi aralarında bölerken Birleşik Devletler'e bağlı, parasal gücü yerinde ve toplulukları yeniden birleştirip tarafsız hale getirecek biçimde gündelik somut toplumsal faaliyetler gösteren Protestan mezheplerinin eylemini daha gözde kılmaktadır. Bazı Orta Amerika ülkelerinde, "kiliseler arası bir savaştan" dahi söz edilebilmişlerdir.

X. BÖLÜM

Özgürlüğe Kavuşma ya da Sömürgeciliğin Tasfiyesi

Sömürgeciliğin tasfiyesi, şu “egemenlik değişikliği”, istisnai bir veri olarak, halkların özgürlük mücadelelerinden ibaret değildir. Daha XVI. yüzyılda Avrupalıların Amerika kıtasında giriştikleri ilk yayılcılık döneminden itibaren metropollerde köle ticareti ve kölecilik karşıtı hareketler olmuştur; Voltaire ve diğer birkaç kişi, kendi kendilerine şu soruyu sormuşlardır: “Sömürgeler bizlere ne kazandırıyor?” Bu sorgulamanın yalnızca çok sınırlı etkileri olmuştur.

Güçler arasındaki rekabet, dolaylı yoldan, halkların ve ulusların sömürgeci devletlerin baskısını gevşetmelerine yardımcı olmuştur. XIX. yüzyılda, Siyam ve Çin bu avantajı kullanmasını bilmişlerdir. Fakat yine bu rekabet olguları, daha ileriki dönemlerde ortaya çıkan etkilere neden olmuştur.

XX. yüzyılda da, daha değişik biçimlerde olmak üzere, aynı verilere rastlanmaktadır -ama 1945 sonrasında, sömürgeler çağının sona ermesine katkıda bulunan özellikle İki Büyükler'in dış baskıları olmuştur. Bu bakımdan Süveyş Krizi (1956) bu gelişimde merkezi bir rol oynamıştır.

Eski SSCB'de 1989-1991 yılları arasındaki dönemde yaşanan çatırdama, rejimdeki bunalımın verilerinden biri olmuştur. Bu etkiler acaba Rus olmayan tüm halkların bekledikleri aynı şeye mi yanıt vermişlerdir?

Sömürgeci hâkimiyete karşı direniş hareketlerinin rolü bir tarihsel dönemden diğerine çeşitlilik gösterir: Örneğin direniş hareketleri fetih sırasında Kara Afrika'da ve Vietnam'da canlıdır, hareketler fatihlerin uyguladıkları politikalar karşısında canlılıklarını yitirmişlerdir. Bunda, Hıristiyanlaştırma hareketinin de büyük payı olmuştur. Fakat daha sonra, özellikle de ikinci bir sömürgeci işgal dalgasının başlatıldığı İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, yeniden daha güçlü bir biçimde doğmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı ertesindeki sömürgeci hareket, verimlilik konusunda daha talepkârdı ve tarımsal üretimin tüm yönlerini çok daha sıkı denetim altında tutuyordu, bu tropikal ülkelerde çok net bir değişikliğe neden olmuştu: Kenya, Malezya vb.

Fransız Magrib'inde, sönme yolunda olduğu izlenimini veren milliyetçiliği canlandıran, daha çok, iki dünya savaşı boyunca gösterdikleri bağlılık sonucu pek de iyi ödüllendirilmemiş olan Arapların politik düş kırıklıklarıydı. Ama milliyetçilik aslında zaten hiç sönmemişti ve Fransız sömürge yerleşimcilerinin her türden politik reforma karşı çıkmaları, 1945'ten itibaren milliyetçiliği yeniden harekete geçirmişti.

Bununla eşzamanlı biçimde sömürgeciler, özellikle de İngilizler, ülkeye gelişlerinde önceden var olan toplumsal kadrolara dayanarak, ya da bunların yerine yenilerini koyarak, sonuçta az ya da çok bu kadroların keyiflerine bağ-

lanmış oldular, kadrolar direnirlerse ya da işi aksatırlar ve ayaklanırlarsa sömürgeci hâkimiyet silahsız kalıverirdi: Hindistan'da aşama aşama olan buydu. Fransa içinse Fas ve Tunus konusunda aynı şeyler yaşanmıştı; Malezya ve Kenya'da ise aynı durum şiddet gösterileri ve gerçek bir savaşla son bulmuştu. Cezayir'de olduğu gibi, yerlilerin yönetime katılması düşüncesinin bile saf dışı bırakıldığı topraklardaki durumdan söz etmiyoruz.

Yalnızca kendilerine güvenebilen özgürlük hareketleri, çok ender olarak askeri anlamda zafer kazanabilmişlerdi. Bir başka veri: Özgürlük hareketi, harekete katılanlar, hareketi reddedenler ve ikisi arasında roller oynayanlar şeklinde bölünmüş durumdaydı; bir veri daha: Baskı altında olanın kendi de baskıcıydı. Örneğin SSCB'de, Gürcüler Abhazlara hâkimdiler. Sömürge altındaki halklar arasında var olan bölünme, sömürgecinin karşısında oluşturdukları birlikten daha güçlü de olabiliyordu: Örneğin Nijerya ve Sudan'da Müslümanlarla gayrimüslimler, Ruslar karşısında Azeriler ve Ermeniler.

Son olarak, kimi durumlarda metropolün izlediği politika milliyetçiliği frenleyebilmiş ya da bir başka kanala yönlendirebilmiştir; örneğin İngiltere çerçevesinde, *West Indian Federation*'ın, *South Arabian Federation*'ın vb. kuruluşları; ya da Fransa örneğinde *Union Française*'in kuruluşu gibi.

Tersine bir gelişimle sömürgeleştirme eyleminin vardığı noktalar metropolün kaderi üzerinde rol oynamıştır, bu sorunlara ilişkin tavırlarını değiştirebilmiştir, ama yalnızca bununla da kalmamıştır. Daha Amerika'daki yerleşimcilerle çıkan anlaşmazlıkta, Burke ve Locke, sömürgeci hâkimiyetin İngiliz demokratik pratikleri üzerindeki denetim dışı etkilerini saptayabilmişlerdi. Daha ileri bir tarihte, Fransa'da III. Cumhuriyet döneminde sömürgecilik sorunu cumhuriyet rejiminin kutsallaştırılmasına katkıda bulu-

narak ülkenin siyasal bölünmelerinde bir tetik görevi görmüş ve bir bölüm monarşistin cumhuriyetçi saflara katılmasına yol açmıştır. Kendi paylarına, sömürge altındaki halklar ya da Avrupa hâkimiyeti altına girmeye mahkûm halklar, direnişlerinin Rusya'da 1905 devrimini ve Fransa'da 1958 hükümet darbesini getirdiğini fark etmekte gecikmemişlerdi. Burada, OAS'ın oluşturulmasından ve generallerin yaptıkları darbeden söz etmiyoruz. Nihayetinde, Salazar o tarihte De Gaulle'ün bakanı Pierre Messmer'e, Portekiz İmparatorluğunun yıkılması halinde kendi rejiminin yaşayamayacağını söylüyordu (bu kitabın yazarına doğrudan söylenen söz).

METROPOLLERİN GÖRÜŞÜ: SÖMÜRGELER VERİMLİ MİDİR?

Emperyalizm, acaba “gelir getirici” miydi, bu soru nasıl sorulabilir -işte size kapsamı geniş bir sorgulama, politika adamlarının ve tarihçilerin kafalarını burğu gibi oymakta. Gerçekte, bu soru çok erken dönemlerde sorulmuştu, ancak XX. yüzyılda artık tam merkezde yerini almaktadır. İlk veri, Birinci Dünya Savaşı arifesinde *İngiliz deneyiminin* serbest değişimi ile gelmiştir. XIX. yüzyılın ortalarında, büyük bir dönüm noktasına gelinmişti: O zamana kadar metropolle sömürgeler arasındaki mübadeleler merkantalist bir yapıda gerçekleşiyorlardı, deniz taşımacılığı yasaları ve gümrüğe ilişkin tercihler o tarihe kadar geçerli kalmıştı. İngiltere yüksek düzeyde endüstrileşmişti, hammadde karşılığında kendi işlenmiş ürünlerini satıyordu. Tüm sömürgelerde gerçekleşen ticaretin üçte birini tek başına elde tutan Hindistan başı çekiyordu ve “*drugs, dyes and luxuries*” ihraç ediyordu. Hint indigosu, kahve, Seylan çayı, Antillerin şekeri, değişime sokulan gözde mallar bunlardı, hemen ardından ise Kanada kerestesi geliyordu. İngiliz ihracatının

yaklaşık üçte biri İmparatorluğa yönelikti, ama bu ihracatta bir durgunluk gözleniyordu (F. Crouzet).

Büyük değişiklik, ilk elde ülkenin endüstriyel dönüşümü ve ülkedeki nüfus artışı (1851 yılında 21 milyonken, 1911'de 41 milyon) nedeniyle İngiltere'nin gıda maddesine olan gereksiniminin büyümesiyle gerçekleşti. Bu gereksinimlere yeni ürünler de ekleniyordu, kauçuk gibi, sonra petrol gibi. Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda gibi yerleşime açılmış sömürgeler buğday, et vb. ürünlerini vererek, bu mübadelelere daha kitlesel oranda katılmışlardı. Fakat, bu değişikliklere yardımcı olan iki faktör daha devreye girmişti: Buharlı gemiler sayesinde azalan deniz taşıma maliyetleri (% 50-75 arası bir düşüş) ve demiryollarının inşası: Kanada, Avustralya ve Hindistan'da İngiliz sömürgeciliğine hizmet eden şu demir mızrak uçu. İngiliz sermayelerinin bu muazzam yatırımları sayesinde toprakları demiryollarıyla örme işlemini başarılabilmişti, 1865-1894 yılları arasında Londra'da tutulan sermayenin % 60'ı bu işe ayrılmıştı. Fakat üretimin gelişimini sağlayanlar yerel girişimciler olmuştu: İngiliz sermayelerinin esas işlevi ekonomik atılımın ve ekonomik büyümenin önkoşullarını hazırlamak olmuştu.

Sermaye ihracı, İngiltere'deki yatırımların durdurulması pahasına yapılmıştı, ama bu durum bu yeni ülkelerin, daha çok da dominyonların gelişmelerine ve İngiltere'den mal satın almalarına neden olmuştu. Bu işleyişi bozan tek örnek, Kanada'nın pek çok donanım ithali konusunda Birleşik Devletler'e başvurması olmuştur.

Bu yeni durumdan en çok yararlananlar yerleşime açık sömürgeler olmuştu. İngiliz İmparatorluğunun İngiliz ithalatındaki payı, et için % 1'den % 25'e, buğday için % 5'ten % 48'e çıkmıştı; ama bu pay şeker konusunda (Antiller şekerleri), Avrupa şeker pancarının rekabeti yüzünden azalıyordu; Brezilya Seylan'ı geçtiği için, kahve konusun-

da, ve kimyasal yöntemlerle elde edilebildiği için, indigo konusunda da payda azalma vardı. 1854 ve 1913 yılları arasında İmparatorluk toprakları çıkışlı toplam ithalat payı ancak % 22-25 oranında yükselebilmmişti; ama, eski sömürgelerin aleyhine bir dönüş ortaya çıkmıştı. Böylece, İmparatorluk dışındaki yerlerden yapılan ithalata göre az bir oranda artmıştı, fakat ithalatın genel toplamı dört kattan az olmamak üzere artmıştı. İmparatorluk içindeki ihracata gelince, toplam rakam sekiz kat artmıştı.

Burada önemli olan, yabancı ülkelere ihraç edilen sermayede azalma olsa dahi, İmparatorluğun ticaret hacminin büyümesiydi: İmparatorluğun ticaret payı genel refah dönemlerinde (örneğin 1868-1872) azalırken, sıkıntı dönemlerinde artıyordu, böylece de bir supap görevi görüyordu.

İmparatorluğun ithal ürünlerinin dokuma alanında olmaktan çıkıp donanım malzemelerine kaymasından itibaren ve bağlı ülkelerin demiryollarıyla örülmesinden itibaren, özellikle Kanadada, İmparatorluk pazarındaki yabancı rekabetlerin gelişimi reel hale gelmişti. Elektrik malzemeleri, makineler ve otomobiller istisnai bir şekilde İngiltere'den gelir olmuştu. Fakat buna karşılık, dominyonlar gıda maddeleri ve hammaddeler satarken dahi, elde edilen kârların bir bölümü yine İngiltere'ye gidiyordu.

Bu sistem sayesinde İngiltere kendini çok yanlış ödemelerin söz konusu olduğu bir dünya sisteminin merkezinde buluvermişti, oysa daha öncesinde parçalı bir sistem iş görüyordu.

İngiltere ile sömürgeleri arasındaki ilk *partnership*in sonu ciddi bir kriz olmuşken, Amerikan bağımsızlığı, City üzerindeki hegemonyasını sağlayan ikincisi, İmparatorluğun *self-sufficiency*sini (kendine yeterli) güvence altına almıştı -dünyanın geri kalanı karşısındaki özerkliğini.

Ekonomik gelişmeyle toprak yayılmacılığı politikası

arasındaki etkileşim ilişkisine gelince, bu, kısmen hayali olarak görünmüştür. Kuşkusuz, Disraeli ve Chamberlain'in döneminde bu etkileşim eşzamanlı fazlar halinde var olmuştu. Ama İngiliz ekonomisinin dünyaya hâkim olmasını sağlamak üzere, imparatorluğun bağlantı işlevinin yaptığı katkı yanında, bu etkileşim daha az bir rol oynamıştı. Dahası, yayılmacı histeri dönemlerinde elde edilen topraklar Güney Afrika dışında, özel ekonomik çıkarlar sağlamayan yerler olmuştur. Bu konuda politik motivasyonların ekonomik gereksinimlere göre daha büyük rolleri olmuştur.

Ancak Büyük Savaş'la birlikte, hele 1929 krizinden sonra her şey altüst oldu. Çöküntüye ve yabancı rekabete direnebilmek için İmparatorluğun yalıtılmasına ilişkin düşler gerçekleşmeye çabaladılar, özellikle Ottawa Antlaşmaları'ndan sonra. Ele alınan tema *self-sufficiency* olmuştu, ancak bir süre sonra, İmparatorluğun *self-insufficiency*'si (kendine yetmezlik) İngiltere'nin ekonomik çöküşünü belirledi... İngiltere'nin kendi sıkı sömürgeci İmparatorluğuna dönme eğilimi -oysa, dominyonlardan kurulu bu İmparatorluk gitgide özerkleşiyordu- çıkışı olmayan bir politika olduğunu gösterdi: Büyük Britanya için "böylesine kapalı bir sisteme kendini hapsedmek" imkânsızdı (A. Siegfried).

Ve elbette ki bu çöküşü hızlandıran İkinci Dünya Savaşı olmuştu.

Büyük Britanya'nın, 1939'da, hâlâ Birleşik Devletler'inkine eşdeğer "uluslararası" bir ticareti bulunuyordu, endüstriyel gücü ise Almanya'nınki kadar gelişkindi. Her durumda Londra sermayelerin ihracı için en büyük piyasa idi. Savaşın sürdürüldüğü dört yıl boyunca yapılan aşırı sevkiyatlar ülkenin çehresini değiştirmişti, kendi İmparatorluğuna bağlı ülkelere bile borçlu duruma düşmüştü, eskiden alacaklı olduğu Hindistan'a bir milyar İngiliz Sterlini borcu vardı. Ayrıca, soğuk savaş ve Ortadoğu'daki anlaş-

mazlıklar bütçesini zorlamaya devam ediyordu, oysa endüstriyel rakipleri olan Almanya, Japonya ve İtalya tüm bu yüklerin altına girmeden kendilerini yeniden inşa edebiliyorlardı. İngiliz Maliye Bakanı Hugh Dalton okunacak olursa, kırklı yılların sonlarında yaşanan ekonomik ve mali krizin Büyük Britanya'nın Hindistan'dan, Birmanya'dan, Seylan'dan, Filistin'den kopmasına hatırı sayılır ölçüde katkıda bulunduğu anlaşılır. Ekonomik zayıflık ve milliyetçi hareketleri frenlemeye yönelik askeri operasyonların maliyeti de 1960 sonrasında gerçekleşen kopmaları hızlandırmıştı.

Başka yerlerde, yaşanan bu zorluklar üst üste binen bir etkiye, bir tür tersine yönelişe yol açmışlardır. Esas olarak hammaddeler ya da mamul maddeler elde etmek üzere, tropikal demilen kendi sömürgelerine doğru yönelim -bunlara dolar cinsinden ödeme yapmamak için-, kimi ülkelerde yapılan üretimler üzerindeki denetimin sıkılaştırılmasına yol açmıştı -Malezya'da kauçuk konusunda ve Kara Afrika'da ikinci sömürgeci işgal diye adlandırılan olay. Sterling birimine bağlı olan bu sömürgelerin Britanya ekonomisiyle dayanışma halinde kalmaları gerekiyordu, bu da kimi ülkelerle bir yeniden gruplaşmaya yol açmıştı, özellikle Avustralya, Güney Afrika ve o güne dek yalnızca Londra ile ticari bağlantısı bulunan Hindistan'la. Fakat buna karşılık, İngilizlerin ödedikleri bedel bu ülke insanlarına ülkelerinde belli bir iktidar vermek olmuştu, bu da bu ülkeleri yarı bağımsız hale getirmişti. Malezya, Gana ve Nijerya daha ellili yılların ortasından itibaren bağımsızlık yoluna girmişlerdi ve bu, doğrudan hâkim ulusun zayıflığına bağlı da değildi. Bu durumun etkileri bir kuşak sonra ortaya çıkmıştır.

Büyük Britanya'nın 1961 yılında Avrupa'nın yeniden inşasına katılma kararı, bu kararı alırken ortaya konulan çekinceler ne olursa olsun, imparatorluğu için birtakım

amaçlarından vazgeçtiğinin göstergesi olmuştur -yine de, "imparatorluğun tercih edilmesi" İngiliz hükümetinin dogması ve yasası olmaya devam etmiştir. Genel olarak, 1950-1970 yılları arasında Büyük Britanya'nın kendi imparatorluğuyla yaptığı değişimler toplamın yarısından dörtte birine inmiştir. Genel anlamda bir yön değiştirme hareketi gözlenmektedir, zamanını doldurmuş olan bir ilişkiler sistemine var olan ilginin azaldığını gösteren bir tür ekonomik amaç değişikliği; bunun yerine Avrupalı, Amerikalı ya da Japon partnerlerle daha dinamik bir karşılıklı temas oyunu oluşur. Büyük Britanya'nın ana eksen rolünü oynadığı global dünya sistemi de böylece sona eriyordu.

Bu bağlamda, denizaşırı bağlı toprakları eski siyasi sistemin boyunduruğu altında tutmaya artık gerek kalmamıştı. Eski sistemin yerini, bir gereklilik olarak, artık çok uluslu şirketler alabiliyorlardı.

Fransa'da, sömürgeci sorunun ekonomik yanı daha keskin bir biçimde çözümlenmiştir. İmparatorluk 1930 yılına kadar olan maliyetiyle, acaba "iyi bir iş" olmuş muydu? 1913 yılında İmparatorluğun fethi için yapılan çalışmaların maliyeti, yılda devletin olağan harcamalarının % 20'sine eşdeğerdi. İmparatorluk, bir kez fethedildikten sonra, bunun elde tutulması ve yönetilmesi için yapılan harcamalar, yine aynı olağan devlet harcamalarının % 7'sine eşdeğerdi -jandarmaların, memurların vb. maaşları vd. O tarihlerde Çin-Hindi bankası % 69 oranında kâr getiriyordu, Ouargla madenlerinin getirdiği kâr ise % 120 idi. 1913'ten 1929 yılına kadar, İmparatorluk birinci ticari partner ve birinci mali aktif haline gelmişti. Devlete pahalıya mal oluyordu, ama özel sektöre kâr getiriyordu.

Ancak, 1929 bunalımından itibaren bir boşanma prosedürü kurumlaştırılmaya başlamıştı. Bunun nedeni öncelikle sömürgelere en çok mal satan endüstrilerin düştüğü sıkıntıydı: tekstil, gıda. Bunun bir başka nedeni, eğrilerin

bir tür çapraz tersine dönüşüydü; sömürgeci emperyalizmin ekonomik dinamizmle uyum içinde yaşadığı dönemlerde kamuoyu sömürgeci deneyim karşısında dudak büküyordu -fakat iş dünyasının bir bölümü bu sistemden kopmaya başlamışken, daha ileri tarihlerde kamuoyu sömürgeciliğe geri sarılıyordu. Ama, acaba yuları gevşetme işlemi mi devreye girmişti?

Devlete gelince, o, fedakârlıklarda bulunma politikası güdüyordu. Örneğin, Kuzey Afrika'da, 1948'den 1951'e kadarki dönemde, metropolün doğrudan yaptığı mali yardım dört katına çıkmıştı, aynı dönemde Fransız yatırımlarının % 15'i denizaşırı topraklara gitmişti, 1955'te ise bu oran % 20'ye ulaşmıştı. Jacques Marseille'in yaptığı hesaba göre, Fransız vergi mükelleflerinin ödedikleri vergilerin % 9'u denizaşırı topraklarda yapılan masrafları karşılamaya ayrılmıştı; ama "yapılan bu mali çabanın büyüklüğünü sergilemek şöyle dursun, Fransız yönetimi daha çok bunu gizlemeye çabıyor gibi görünüyordu"; bu da, yerli seçkinlerle Fransız temsilciler arasındaki anlaşmazlığın büyümesine neden oluyordu. Fransız temsilcilerden biri, elde edilen "moral" kârın yapılan fedakârlıkların düzeyinde gerçekleşmediğini düşünüyordu. Çünkü Kuzey Afrika'da da olduğu gibi, topluluklar genellikle yapılan fedakârlıkların farkında olamıyorlardı; örneğin Kuzey Afrika'da bu çabaların meyvelerini büyük ölçüde yerleşimciler, memurlar ve daha çok şirketler yiyorlardı. Tüm halkın yararlanabildiği paylar da oluyordu kuşkusuz, ancak bunların ölçülmeleri zordu. Diğer yandan, yerleşimcilerin yaşam düzeyi üç kuşak boyunca Araplarınkine oranla daha hızlı artmıştı... Bu oran metropoldeki insanlara göre de daha yüksekti. Bu avantaj nasıl ölçülebilir?

Bu gelişmelerle aynı zamanda, metropol çıkışlı olup sömürgelerce yapılan ithalat 1938'de % 27 iken, 1952'de % 44'e yükselmişti, Fransa'da 450.000 kişi denizaşırı toprak-

lar için çalışıyordu. İmparatorluk savunucularının ekonomik ya da toplumsal bakış açısından, argümanlarından biri İmparatorluğun kaybedilmesinin muazzam bir işsizler ordusunu doğuracağıydı.

Mali grupların sömürgeci sorun karşısında genel olarak takındıkları tavır ihtiyatlı bir bekleyiş olmuştur: Çok nadir bazı gruplar bağımsızlık yanlısı bir tavır sergilemiştir -Morgan Bankası'na bağlı Zellidja madenleri, Walker Grubu gibi-, fakat "irilerin" büyük bir kesimi tarafsız kalmıştı, oysa yerleşimci kitlesinde görüldüğü gibi, orta boydakiler ve küçükler genellikle bağımsızlığa düşman bir tutum göstermişlerdi.

Bunlar, tıpkı "sömürge partisinden" arta kalanlar gibi, metropolün bozguna uğramış olma duygusu içinde olduğunu dile getiriyorlardı, bu da Denizaşırı Fransa Merkez Komitesi'nden Gabriel Puaux'ya göre, yalnızca komünistleri ve sömürge karşıtlarını hedef almıyor, esas "kendine güvensizleri" hedef alıyordu. Bu kendine güvensizlerden yönetimde olanlar sömürgeci yükün çok ağır olduğunu düşünüyorlardı, çünkü metropolün kendi öz yatırımlarının kısılmasına yol açıyordu.

Cartierizm denilen teorinin temeli buna dayanıyordu. Bu teori *Paris-Match* tarafından benzeri az görülür biçimde dile getirilmiş ve üne kavuşturulmuştur, oysa Pierre Mousa ve Raymond Aron da, bu denli yankılar uyandırmaksızın benzeri sözler söylemişlerdi.

Raymond Cartier'nin düşüncesine göre, ekonomileri kararlı ve müreffeh ülkeler olan İsviçre'nin ve İsveç'in asla sömürgeleri olmamıştı; artık imparatorluğu bulunmayan Hollanda'da eskisinden çok daha zengin durumdaydı.

"Hollanda, sömürgelerini olabilecek en kötü şekilde da yitirdi; oysa varlığının, bir hazine demeti olan Doğu Hindlere bağlı olduğu bir "aksiyon" olarak aybunetti

(petrol, kauçuk, pirinç, çay, kahve, kalay, hindistan cevizi, baharat). (...) Eskisine oranla daha çok refaha ve iyi yaşama kavuşması için birkaç yıl yetmişti. Elindeki fabrikaları modernize edeceği ve Zuiderzee'yi kurutacağı yerde, Java'da demiryolları inşa etseydi, Sumatra'da barajlar yapsaydı, Borneolu çokeşlilere aile yardımı yapsaydı, belki de bugünkü durumda olmazdı.”

Raymond Cartier'nin Kara Afrika'da yaptığı bir araştırmada gözlediği savurganlık geliştirdiği formüllerin başarılı olmalarını sağlamıştı: “Nijer Irmağı Ofisi'ni kuracağımıza Loire Irmağı Ofisi'ni kurmamız, Lomé'deki olağanüstü hastaneyi Nevers'de kurmamız ve Bobo-Dioulasso'daki liseyi Tarbes'a kurmamız belki de daha iyi olacaktı.”

Georges Bidault Fransa'ya “bir muhasebeci gözüyle bakanları” şiddetle kınadı. Ama Cezayir'e ilişkin olarak, Sahra petrolünün terazinin kolunu kâr yönüne eğeceğini belirtmekten geri kalmadı...

ULUSUN KİMLİĞİ VE BAĞLI TOPRAKLARIN ROLÜ

Fransa

Fransız ihtişamının yaşamaya devam etmesini ekonomisinin içe kapanmasında ya da moral rolünün muhafaza edilmesinde görenlere karşılık, ulusun “terk edilmesine”, “güçsüzleşmesine” muhalefet eden akım bulunur. Temelde 1940 bozgunundan, hatta 1931 Sömürgeler Sergisinden beri, bu akımlar İmparatorlukta ülkeye ihtişamını geri kazandıracak bir alan görmekteydiler. Pétain için gerekli olan, Brazzaville'de cumhuriyetçi çerçevede reform sözleri veren De Gaulle için de gereklidir. Zaten Fransız sömürgeciliğini, sömürgeler eserini yücelten filmler ve yazılar da 1930 ile 1950 yılları arasında birbirini izlemiştir. 1954 yı-

linda, François Mitterrand hâlâ "Flandres'dan Kongo'ya kadar yasanın var olduğunu, tek bir ulusun, tek bir parlamentonun var olduğunu" açıklıyordu.

Soğuk savaş döneminde, ulusal bütünlüğün savunulması "Sovyet tehdidine" karşı, komünizme karşı dile getiriliyordu. Bu değerlendirme temelini Çin-Hindi savaşından, Hô Chi Minh'in 1943 öncesinde Komintern'e ve Komünist Partisi'ne de üye olmasından alıyordu. Yani Fransa İmparatorluğunu savunurken, aynı zamanda Batı'nın ve Batı uygarlığının jandarmalığını yapıyordu. Magrib'de sömürgeci ayaklanma geliştiğinde, Fransa'nın savunulması dünya devrimi karşısında cumhuriyetçi düzenin muhafazası şeklinde sunulmuştu. Askeri şeflerin konumları böyle olmuştur, İmparatorluğu "ucuza satmak" istemezler. Fakat Jacques Soustelle gibi reformcu politika adamlarında karşıdevrimcilik ile jakobenlik birlikte görülmektedir. Soustelle Fransa'nın Cezayir'deki görevlerini ve varlığını meşrulaştıracak reformları tamamladığını iyi bilir. Soustelle de, Albert Camus gibi, Araplar için adalet ister: "Cezayir'deki bir Fransızın adı Pierre ise bizim sevgimize hak kazanır, çünkü hep içimizden biri olmuştur; adı Antonio ise, buna iki kere hakkı vardır, çünkü bizim aramızda olmayı seçmiştir; eğer Raşid ise, bunu üç kere hak eder, çünkü onu bu zorlu ve tehlikeli yola sokan bizleriz." Fakat Araplar Soustelle'in adaletini reddettiklerinde, o zaman onların başkaları tarafından yönlendirildiklerini düşünür, önce komünizm ve SSCB tarafından, sonra Nasır tarafından.

Bunlar genellikle sağın paylaştığı görüşlerdir, aynı görüşleri Georges Bidault gibilerinin katıldıkları sağın siyasal çevreleri de paylaşır, romancı Jacques Laurent ve tarihçi Raoul Girardet gibi bu kanat yazarları bunları paylaşırlar.

Bir süre sonra bu direniş cephesine, çarnaçar, savaşın ve baskısının döngüsüne kapılan yöneticiler de katılır:

Martinaud-Deplat'dan Mitterrand'a kadar, hatta sosyalist Mollet'ye ve Robert Lacoste'a kadar, en azından Cezayir konusunda.

Öylesine ki, genel olarak Fransa'da bu yönelim olaylarda üstün gelir.

De Gaulle ile birlikte, sömürgeciliğin tasfiye eylemi kuşkusuz Cumhuriyet iktidarından kaynaklanmıştır. Oysa, bu değişikliğin de kaynağında bulunan düşünce sömürgecilik karşıtlığı olmayıp, özellikle Cezayir'deki özgürlük hareketleridir. Kara Afrika'da da bağımsızlık hareketinin sömürgecilik karşıtlığı düşüncesine fazlaca bir borcu olmamıştır. Fakat bu durumda, Gaston Defferre'in ve De Gaulle'ün sayesinde, bir sömürgecilikten arınma eserinin tamamlandığı kesindir. Bu noktaya tekrar döneceğiz.

Büyük Britanya

İngilizler için, geniş bir imparatorluğun efendileri olma gururu kuşkusuz vardı; ama eldeki topraklarda beyazların bulunup bulunmamasına göre, metropolün tavırları değişiklikler gösteriyordu. Britanya İmparatorluğunun iki versiyonu vardı, Lord Curzon'un kişiliğinde somutlaşan ve Hindistan'ı İmparatorluğun mücevheri yapan versiyon ve beyaz nüfusla dolu Commonwealth'ı yaratan Lord Milner versiyonu (ki bu da, Kanada'daki Kızılderilileri, Avustralya'daki Aborijinleri ve Yeni Zelanda'daki Maorileri dışarıda bırakıyordu). Dolayısıyla, İngiliz karşıtı hareketlere gösterilen şiddetli tepkiler, Majestelerinin uyruklarının doğrudan söz konusu olduğu yerlerde ortaya çıkmıştır: Kıbrıs'ta, Cebelitarık'ta, Kenya'da, Rodezya'da, Falkland'da.

Bunun dışında Lordlar Kamarası'nın prestij kaybına uğramasının, savaş sonrasında demokratikleşme hareketinin, özellikle *Welfare State*'in kuruluşunun, İmparatorluk-

la somutlaşan erdemlerin değerlerinin düşmesine neden olduğu, duygusallığın erkeliğin yerine geçtiği, İmparatorluğun hem hayırveser bir girişimi hem de bir gelir kaynağı olduğu düşünülebilmştir -ki bu her şeyi değiştiriyordu.

Çünkü *Welfare State* tarafından kurumlaştırılan gerçek toplumsal demokrasi emperyalizmle örtüşmüyordu ve yalnızca emperyalist çekilme, yaratacağı tasarruflarla, *Welfare State*'i mümkün kılıyordu. Gerçekte bu düşünce İngilizlerin pek çoğunda var olan eski bir kaniyla buluşuyordu, *İmparatorluk yönetici sınıfı, onu iktidara taşıyan tabanı sunmuştu*. Ayrıca, XIX. yüzyılın başından beri, Cadden'in ya da Gladstone'un mirasçıları, savaşların artık emperyalist rekabetlerin mirası olduğuna emindiler. Böylece İkinci Dünya Savaşı ertesinde, Hindistan'daki ulusal harekete olduğu kadar, 1947-1948 döneminde Filistin'deki benzeri hareketlere de birtakım haklar tanımakla sömürgeci soruna yaklaşımla farklılıklar sergileyen İşçi Partisi kökenli tüm bir sol kesim bulunuyordu. Doğrusu solun pek fazla seçeneği de kalmamıştı. Daha sonraki dönemde, İmparatorluk düşüncesine değil de, Eden'in Süveyş krizi sırasında güttüğü ve farklı renklerden halklarla var olan bağları zedelemeksizin Büyük Britanya'nın ihtişamını yaşatacak bir Commonwealth doğrultusundaki "maceracı" politikaya düşmanca bir tutum sergilemiştir. En zorlu anlar, altmışlı yılların başlarında Orta Afrika krizinde yaşanmıştı, Rodezya'da yürütülen beyaz ırkçılığı, gerçekleştirilmesi zor bir yarı kopma hareketi gerektirmişti. Smith hükümeti tarafından tek yanlı olarak ilan edilen bağımsızlığa İşçi Partililer karşı çıkmış ve bu tutumları sonucu, Commonwealth'in geri kalan İngiliz üyeleri de bu bağımsızlık ilanına karşı çıkmışlardı.

1951'den 1964'e kadar iktidarda kalan muhafazakârlar, en aşağılayıcı bozgunları sineye çekmek zorunda kalmışlardı: Öncelikle, Büyük Britanya'nın dışarıda bırakıldığı

(1951 tarihli Anzus Paktı) ve Birleşik Devletler'in kurduğu ittifaka Avustralya ve Yeni Zelanda'nın "katılmaları" olayı yaşanmıştı. Bu durum, Churchill'in İkinci Dünya Savaşı sırasında yaptığı stratejik tercihin gecikmiş bir etkisiydi -Avustralya yerine Singapur'un savunmasına öncelik tanınması tercihi-, Avusturalyalılar kendilerine reva görülen muameleyi asla bağışlamamışlardı. Ardından bir dizi bozgun yaşanmıştı, Kenya'da Mau-Mauların ayaklanmaları (1952), *Central African Federation*'in kurulması, Süveyş bunalımı (1956) ve Irak'ta Kral Faysal rejiminin düşmesiyle Ortadoğu'daki İngiliz varlığının son bulması (1958), Malezya'nın, Sierra Leone'nin, Gana'nın, Tanganika'nın (1957-1961) ve Karayipler'in (1962) bağımsızlığa kavuşmaları. Lord Amery'nin harekete geçirdiği Süveyş grubu Eden'i Nasır'a karşı müdahaleye itip de Eden savaşı kaybedince, Macmillan Süveyş'in Mısırlıların malı olduğunu kabul etmişti ve işte o zaman, muhafazakârların beli kırılmıştı.

Bunun üzerine bölgeden çekilme gereklerini kabul etmek zorunda kalmışlardı, şu farkla ki, İşçi Partililer için söz konusu olduğunun tersine, İmparatorluğu yıkmakta oldukları kuşkusunu yaratmamışlardı...

Gerek Büyük Britanya'nın gerekse Fransa'nın durumunda, dışarıdan gelen baskılar her iki ülkenin de hâkimiyet bölgelerinden çekilmelerine ve sömürgeciliğin tasfiyesi hareketine yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Japonya'nın oynamış olduğu rolden bağımsız olarak Birleşik Devletler, Stafford Cripps'in ve Churchill'in Hindistan için güttükleri politikayı açıkça eleştirerek, "bu politika sömürgeci rejimi yaygın kılmaktadır" demiştir, İmparatorluğun geleceği konusunda var olan tehditlere bir yenisini eklemiştir. 1942 yazı boyunca, Gandhi'nin tutuklanmasının ardından çıkan olayların Amerikalılara herhan-

gi bir borçları olmamıştı, fakat Londra hükümeti ilk kez güçlü müttefikinin yönünden bir eleştirinin, bir meydan okumanın, bir tehdidin gün ışığına çıktığını görmüştü. Amerikalılar, her türlü emperyalist niyetten kendilerini arınmış görerek ve Latin Amerika'da uyguladıkları politikanın bir tür dolaylı sömürgeleştirme eylemi olduğunu düşünmeksizin, sömürgeci güçlere ahlaki akıllar veriyorlardı -bu bir bakıma, sömürgeci güçlerin yerine geçmeye çalışmanın bir başka yoluydu. Süveyş Kanalı bunalımıertesinde gerçekleşen de bu olmuştu.

Fransız hâkimiyeti de, rakibi gibi aynı dış tehdit altında bulunuyordu. Rakibi, savaş sırasında, Doğu'da ve Madagaskar'da onun yerini almaya çalışmıştı. Yenik Fransa'nın kendi imparatorluğunun içindeki durumu zaten çok zayıftı. Burgiba, Fas Sultanı ve Ferhat Abbas, Hô Chi Minh'le aynı tercihi yapmışlardı -daha sonra Amerikalılara sırtlarını daha çok dayayıp Fransa'dan bekledikleri hakları elde etmek için faşist tehdide karşı çıkmak. Kasım 1942'de, Kuzey Afrika'ya yapılan çıkarma harekâtı sırasında Murphy, Ferhat Abbas'la görüşme yaparken, Roosevelt de Fas Sultanı ile görüşmeler yapmıştı. Ama öncelikle savaşı kazanma kaygısıyla dolu olan Amerikalılar, güzel sözler söylemekle yetinmişlerdi. Sömürge yerleşimcileri, bu bağlamda geleceklerine yönelik bir tehdidin oluşmakta olduğunun farkına varmışlardı ve en azından Fas'ta, 1950-1952 yılları arasında çıkan olayların suçunu Amerikalılara yüklemişlerdi.

Cezayir'de ise, suç daha çok Sovyetlere yüklenmişti... komünizme. Fakat o sıralarda, hiç kimse Amerikalılarla Rusların Süveyş konusunda el'ele vereceklerini aklına getirmemişti...

ULUSLARARASI BAĞLAM: SÜVEYŞ VE İMPARATORLUKLARIN SÖNÜŞÜ

İmparatorlukların sönüşleri üç veri bütününe dayalı olmuştur: Sömürge altındaki halkların istekleri, metropolde yayılmacılığın avantajlarının sorgulanması ve son olarak, meydan okuyan rakiplerden ya da yeni güçlerden kaynaklanan dış baskılar.

Birleşik Devletler'in ve SSCB'nin güçlerinin artması, böylece Süveyş krizi sırasında, zaten ileri aşamalara gelmiş olan ve artık geri dönülmez bir yola giren Fransız ve İngiliz imparatorluklarının çözümlerini kesinleştirmek üzere ağırlığını koyan Arap milliyetçiliği ile buluşmuştu.

Fransa'nın ve İngiltere'nin yüzlerce yıldan beri süren rekabeti o zamana kadar, güçlerinin yükselmesini kışkırtmışken ve karşılıklı imparatorluklarının gelişmelerine katkıda bulunmuşken, sömürgeci alanda ilk kez oluşan işbirlikleri yitip gitmelerine neden olmuştu, bu paradoksal bir olgudur.

Ellili yılların başlarında, soğuk savaş tüm gücüyle sürüyordu. Kore'de elleri kolları bağlı olmaktan çıkan Birleşik Devletler, Vietnam'a müdahale edebilecek güçte görünüyordu. Yalta mutabakatlarından beri, safdil yerine koyuldukları duygusuna kapılmış olan Amerikalılar, Çin'den sonra Ortadoğu'nun da Doğu Bloğuna ve komünizme doğru kayma tehdidini savurduğunu görüyorlardı. Musadık'ın petroleri millileştirdiği İran'da çalan alarm hâlâ etkisini koruyordu. Kuşkusuz, Şah'ın iktidarı ihya edilmişti; ama 1954 yılında Moskova ile Şam arasında silah satışı konusunda yapılan bir anlaşma, SSCB'nin "sıcak denizlere", Doğu'daki petrol bölgelerine doğru ilerlediğinin bir kanıtıydı.

Riga Antlaşması ruhuyla harekete geçen Washington'daki yöneticiler -Yalta Antlaşması ruhuna düşman Bal-

tık ülkelerinin tavsiyelerinin etkisi altında olduklarından-, Sovyet yayılcılığı karşısında koşul tanımaz bir çekingenlik sergiliyorlardı: Başlarında bulunan Foster Dulles, Amerikan denetimi altındaki bir üsler sistemine dayalı bir askeri ittifaklar ağıyla SSCB'yi -ve komünist Çin'i- çember altına almayı hedefleyen *containment* politikasını geliştiryordu. Böylece Doğu Avrupa'nın, Kuzey Kore'nin, Çin'in denetimini ele geçirmiş olan ve yine Sovyet denetimindeki komünist partilerin İran'da (TUDEH), Mısır'da, Endonezya'da vb. yerlerde faaliyette olduğu Sovyet yayılcılığının ilerlemesi durdurulacaktı. Bu durdurma rolünü üstlenecek kurumlar, Batı'da NATO, Uzakdoğuda SEATO ve Doğu'da Bağdat Paktı'ydı. Bu pakta dahil olma, pakta katılırken sahip olunan istek düzeyi, Washington için artık Amerikan hükümetinin partnerleri için taşıdığı yargının bir ölçütü olmuştu. Fransız Ulusal Meclisinin, Ağustos 1954'te Avrupa Birliği Savunma Antlaşması'nı (CED) reddetmesi, Birleşik Devletler'de Paris'e karşı uzun süreli bir kuşku yaratmıştı. Amerikalıların bu kuşkuculuklarının etkileri Süveyş krizi sırasında hissedilmişti. Amerikalılar doğuda, Irak'ın ve Ürdün'ün pakta imza atmaları konusunda İngilizlere güveniyorlardı. İngiltere, Irak ve Ürdün, İran, Türkiye ve Mısır'ın bu pakta (*Middle East Defense Organization, MEDO*) dahil olma görüşmelerini yürüteceklerdi.

Foster Dulles böylece Albay Nasır'la karşılaşır. Görüşme olumlu bir havada geçer, çünkü Mısırlı askerler İngiltere ile özdeşleştirdikleri Kral Faruk'a karşı darbelerini gerçekleştirmeden önce, Birleşik Devletler'le temas etmekten geri durmamışlardı. Fakat Foster Dulles "özgür dünyanın" SSCB karşısında bir araya gelmesi gereğini anımsatınca, Nasır "özgür dünyanın dayanışmasının, kendisi için emperyalizm ve hâkimiyet anlamına geldiği" şeklinde yanıt verir. Nasır "İngilizler çekip gittikten sonra", muhtemelen MEDO'ya katılacaktır (Hasanein Heikel, *Les Docu-*

ments du Caire, Paris, 1973, s. 9-43).

Amerikalılar için, geçilmesi gereken test MEDO'ya üyelikti, Nasır içinse geçilmesi gereken test, silahların teslimatıydı -İngilizleri kovmak için ya da İsrail'e savaş açmak için. Foster Dulles silahların teslimatı konusunda tereddüt ediyordu, Nasır da Çinliler aracılığıyla, siparişini Sovyetlere verdi. Ruslar, Amerikalıları kıskırtmamak için siparişi Çekoslovakya adına yerine getirdiler.

Açık artırma dönemi başlamıştı.

“(Ruslar) onlara silah veriyorlar, biz onlara refah vereceğiz.” Foster Dulles'un bu tepkisi Nasır'ın düşlediği büyük Assuan Barajı inşası tasarısıyla ilgiliydi. Barajın inşaa maliyeti devasa boyutlardaydı -bir milyar dolar-, Dünya Bankası güçlü dövizler cinsinden bunun 200 milyonunu veriyordu, İngiltere ve Birleşik Devletler'den her biri 70 milyon koyuyordu. BIRD'ün katılım payını artırmasına rağmen toplam maliyetin miktarına erişmek için daha çok vardı. Ancak Dünya Bankası'nın ileri sürdüğü koşullar Mısır hükümetinin harcamaları üzerinde bir tür denetimi öngörüyordu, bu da Mısır'ın aldığı borçların büyüklüğü nedeniyle, Fransızların ve İngilizlerin daha sonra da yalnızca İngilizlerin yavaş yavaş bağımlısı durumuna düştüğü 1880 yıllarını kötü bir biçimde anımsatıyordu. BIRD'ün müdürü Eugene Black'in iyi niyetli çabalarına rağmen, Nasır bu koşulları reddetmişti; üstelik önceki yıllarda yapmış olduğu gibi SSCB'nin yardımına başvurmuştu. Birleşik Devletler'e karşı “dostane olmayan” tavırlar sergiliyordu: Komünist Çin'i tanımış, Suriye'yle askeri bir anlaşma yapmıştı. Bunun üzerine Foster Dulles, Mısır'la yaşanacak bir krizin Batı dünyasının petrol alımını tehlikeye sokmayacağını hesaplayarak, Çang-Kay-Şek'e yakın Çin lobisinin ve İsrail yanlısı Yahudi lobisinin kopardıkları yaygaradan rahatsızlık duyarak, Arap dünyasının geri kalan bölümünü şoka uğratmamaya dikkat ederek ve BIRD'ün tanıdığı hakları

aşırı bulan İngilizlerin güvenini sarsmamak üzere, kredi anlaşmasını iptal etmeye karar vermişti (19 Temmuz 1956); açıklamasında Mısırlıların borçlarını ödeyeceklerinden emin olmadığını belirtmişti. Zaten beklediği bu ret kararının "aşağılayıcı" bir biçimde dile getirilmesi Nasır'ı şaşırtmıştı. Amerikalıların ardından, İngilizler de kredi anlaşmalarını iptal ettiler.

Yapılan bu aşağılamaya karşı Nasır, iki gün sonrasında, Assuan Barajı'nı finanse etmek üzere Süveyş Kanalı Şirketi'ni kamulaştırdığını açıklayarak yanıtını verdi. Assuan'ın parasını Süveyş ödeyecekti.

Bu darbe Amerikalılardan çok İngilizleri hedef alıyordu. Fakat Nasır, Fransa'nın da kendisini Süveyş'le özdeşleştirdiğini ve Cezayir'de Mısır'ın FLN'ye yaptığı yardımlardan dolayı, bu gürültü kopartan millileştirme eyleminin Guy Mollet hükümetine hiç ummadığı bir müdahale bahanesi verdiğini akıl edememişti. Süveyş'in millileştirilmesini ilan eden söylev de kışkırtıcı bir dile sahipti: "Eugen Black'in kişiliğinde yeni bir Ferdinand de Lesseps bulmaya başlamıştım ve bellegim beni, % 11'lik hisseyle bize 8 milyon liraya mal olan çalışmaların yapılması için Mısır'ın 120.000 işçi vermeyi taahhüt ettiği o yıllara götürdü... O zamanlar Mısır'ın çıkarı için kurulmuş olan Mısır Şirketi İngiltere'ye 100 milyon dolar kazandırmıştı ve bu miktardan Mısır'ın payına düşen 3 milyon olmuştu... Haklarımızı geri alacağız, çünkü Süveyş Kanalı Mısır'ın malıdır..." Ve Nasır, dinleyici kalabalığı tarafından alkışlanan söylevini bir kahkahayla noktalamıştı (*L'Economiste égyptien*, 29.07.1956).

CIA'nın güdümündeki bir istasyon olan *Arapların Sesi*, bu kahkahayı Magrib'e kadar, öfkenin uyandığı Paris ve Londra'ya kadar iletmişti.

Eden'in İngilteresi, Birleşik Devletler'in parlak bir yardımcı olma konumunu bir türlü hazmedememişti. İmpa-

ratorluğun çözülüşü iyiden iyiye göz önüne çıkmıştı; 1947 yılında başlatılan Mısır'dan çekilme harekâtı bu çözülmenin bir simgesiydi.

İngilizler Mısır'ı ve Süveyş Kanalı'nı iki kez "savunmuş" olduklarını düşünüyorlardı: 1917'de Türklere karşı, 1942'de Rommel'e ve İtalyanlara karşı. İngiliz argümanına göre Mısır, daha firavunlar döneminden beri özgür değildi: Yunanlar, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Türkler, Fransızlar ülkeyi sırayla işgal etmişlerdi. İngilizlerin Mısır'ı ele geçirme nedenleri onu daha iyi savunabilmektir... (krş. Valentine Chirol, *The Egyptian Problem*). Ama İkinci Dünya Savaşı döneminde, Mısırlılar bu "korumadan" gönüllü olarak vazgeçebileceklerdi, Rommel'in 1941'deki başarısını selamlayan gürültülü olaylar bu eğilimin göstergesi olmuşlardı... İngilizler, işte bu nedenle, savaş biter bitmez Mısır'dan çekilmeleri gerektiğini düşünmüşlerdi. Fakat, 1947'de Kahire'yi terk etmelerinin ardından, Türkiye'ye ya da Arap dünyasına yapılacak yabancı bir tehdidi önlemek üzere İsmailiye bölgesini ve Süveyş Kanalı bölgesini yeniden askeri anlamda işgal edebilme hakkına sahip olmuşlardı. Söz konusu tehdit elbette SSCB tehdidiydi, ama bu da bir bahane olarak görünmüştü.

İngilizlerin ülkeyi boşaltmaları öngörülen sürede -hatta sürenin bitiminden önce- gerçekleşmekle birlikte, Temmuz 1952 darbesiyle iktidara gelen General Necip'le ve Nasır'la olan ilişkileri hemen bozulmamıştı. İngilizler Süveyş'te ve Mısır'da ayrıcalıklı babalık rolünü oynamayı sürdürmeyi, daha da önemlisi Mısır'ı kendi oyunları içinde tutmayı istiyorlardı ve denetleyemedikleri bu yeni yöneticileri burunlarını işlere beceriksizce sokan kişiler olarak görüyorlardı. Bu adamların itibarlarını sarsmayı, siyasal partileri kapattıkları için birer diktatör yerine konulmalarını umuyorlardı: Özellikle de komünist parti WAFD'ı kapattıkları ve Nasır'ı öldürmeye kalkışmış olan Müslüman

Kardeşler örgütünü baskı altında tuttukları için. Assuan Barajı tasarısı karşısında İngilizlerin gösterdikleri kötü niyet bu politikanın bir göstergesiydi: İşin aslı, İngilizler Mısır'dan çekilme işlemini dayatılmış bir zorlama olarak algılıyorlardı -bir partnerle varılan bir anlaşmanın ürünü olarak değil. Necip ile Nasır'a gelince, İngiltere'nin Irak gibi müttefiklerine karşı düşmanca tutumlar sergilemeye devam ediyorlardı, "son İngiliz askerinin ülkeyi terk etmesi üzerine yapılan yüzsüzce kutlamalar" eski işgalcilerin öfkesini daha da tırmandırmıştı.

İngiltere tepkisini hemen gösterdi: Sudan'ın bağımsızlığını tanıyiverdi. İşlem hiç sürüncemede bırakılmadı, Londra'nın Hindistan'a, Mısır'a ya da Malezya'ya yaptığı gibi çeşitli süreler koymasıyla karşılaştırılmayacak ölçüde hızla sonuçlandırıldı... İngilizlerin amacı açıktı: Mısır'la Sudan arasında var olan göbek bağına kesmek, oysa Nasır, kendi kaderini tayin hakkına ilişkin zekice bir yöntemle dayanarak, Sudan ile Mısır arasında bir *condominium* kurmayı diliyordu, yani Sudan'ın "Mısırlı yerleşimcilere toprak verdiği, Mısır ordusu için asker verdiği, Nil'in suyu için güvence verdiği" o eski günlere geri dönmeyi umuyordu. Kısacası Sudan, İsmail'in zamanında olduğu gibi yeniden Mısır'a bağlanacaktı.

Sudan'daki bağımsızlık kutlamaları, Gordon Paşa'nın kahramanca ölümünün anılması ve diğer gösteriler İngiltere-Mısır gerilimini daha da artırmıştı. Çünkü pek çok asker gibi Sudan'la bağlantıları bulunan Nasır, Ansar'lar ve Hatima'lar gibi, Mısır yanlısı Sudanlı tarikatların nezdinde müdahalede bulunmak gibi pek çok yöntemle başvurarak bağımsızlık sürecini geciktirmeye çalışmıştı. Fakat, "emperyalist" Batı karşısında, ulusların kendiliğinden gelen hakları konusunda havarilik ederken Mısır'ın sömürgeci hırslarından açıkça söz edemiyordu.

Eden, Nasır'la karşılaştığı bir sırada "Bağdat Paketi'na

niçin düşmansınız?” diye sormuştu. Nasır'ın Churchill'in ardılına yanıtı, “Arap dünyasını böldüğü için” olmuştu. Eden Mısırlı albayın niyetinin Arap ülkelerini ve ardından Müslüman ülkeleri bir araya getirmek, en sonundaysa Afrika ülkelerinin çemberini toplamak olduğunu anlamak istememişti. Antidemokratik bir politikaya bağlı olan bu tartışma kabul etmez yayılcılık isteği Anthony Eden'e ve bir süre sonra Batılı yöneticilere öylesine gerçekdışı görünmüştü ki, Nasır'ı “yeni bir Hitler” durumuna düşürmüştü. İlk olarak İngiliz bakan, Batı'ya ya da Doğu'ya bağlanmanın dışında bir tasarının daha olabileceğini bir türlü kavrayamıyordu, ikinci olarak Eden, Arap dünyasının kalbinin Mısır'da değil Irak'ta olduğunu düşünüyordu, ve bu dünyayı birleştirmek için daha çok Bağdat'a güveniyordu. Eden, Türklerden özgürlüğünü elde etmiş ve İranlıları Arap dünyasının rakipleri olarak gören Mısır gibi bir ülkeye, pakta katılmış olan Türkiye ve İran'ı izlemesini söylemenin ne denli hakaretâmiz bir davranış olduğunu da anlamak istemiyordu.

İşte size Bağdat Paktı'nın Arap dünyasını nasıl “böl-müş” olduğunun resmi: Bir yandan Türk ve İranlı düşmanlarla ya da rakiplerle ittifak kuran Irak ihanet ederken, diğer yandan Mısır gerçekten Arap olan Suriye ve Yemen'le ittifaka girerken, yabancı bir gücün müdahalesine mahal vermiyordu. Bu noktaya erişebilmek için Mısır, Faruk'u ve WAFD'i devirerek, işbirlikçi yöneticilerden -İngiliz işbirlikçisi- kurtulmuştu, oysa Nuri Said Bağdat'ta bunu başaramamıştı. Araplaşmış bir İngiliz olan ordu komutanı Glubb Paşa tarafından kuşatma altında tutulan Ürdün Kralı da bu başarıyı gösterememişti. Yalnızca Arabistanlı İbnî Suud, petrol kuyuları ve kutsal topraklar üzerindeki denetimiyle, Arap dünyasını vücuda getirecek biri daha olabilirdi. Fakat Nasır ve kendisine bağlı özgür subaylar yepyeni bir Arap dünyasını vücuda getiriyorlardı, entarili ve feodal Arap

dünyasını değil de, entelektüel ya da askeri küçük burjuvazinin Arap dünyasını: Eskiye karşı yeni, Suriyeli ya da Iraklı küçük burjuvazinin ilgisini Nasır'ın devrimine yönelten buydu; *Duvarlar* adlı filmde bu çok güzel gösterilmiştir. Öyle ki, tüm Batı dünyasına meydan okurcasına yükselen Nasır'ın popülaritesi karşısında, Ürdün Kralı Hüseyin Bağdat'ın Ankara'yla imzaladığı pakta katılmayı reddetmişti. Aynı anda, Yemen Mısır'la bir yardım anlaşması imzalamıştı: İngilizler için Nasır artık gerçekten de bir numaralı düşman olmuştu. Bunun farkında olan Nasır, Süveyş Kanalı'nın devletleştirilmesine karşı yapılacak bir intikam harekâtına karşı kendini hazırladı: Fransa'nın katkıda bulunabileceğini beklerken, İsrail'in müdahalede bulunması onun için bir sürpriz olmuştu.

François Mauriac *Bloc-Notes*'unda şöyle yazıyordu: "Son İngiliz askeri de Süveyş bölgesinden çekilince, 'he, he, İngilizler, onlar da', diye mutlulukla birbirleriyle konuşan Fransızlar olmuştu, tıpkı Cezayir'le ilgili haberleri okudukça ellerini ovuşturan ve *Colonial Office*'te çalışan İngilizlerin yaptığı gibi... Fakat son İngiliz askerinin Süveyş'i terk etmesi Fransa için büyük bir bozgun olmuştur... (...) ve Kuzey Afrika'da yediğimiz her darbe İngilizlere de inmiş bir darbeydi."

Yirmi beş yıl sonra, Falkland krizi sırasında François Mitterrand İngiltere ile dayanışma halinde olduklarını açıklarken, acaba Mauriac'ın bu satırlarını mı anımsamıştı?

Her ne olursa olsun, 1956'da François Mauriac'ın görüşü doğrudu ve önce Nehru'yu, sonra Nasır'ı ziyaret eden Christian Pineau'nun görevi, Nuri Said'in Irak'ının tehdidi altında olan Suriye'ye güzel sözler ederek İngilizlere bir nanik yapmak ve Cezayir konusunda Nasır'ın iyi niyet gösterilerini sağlamaktı, ama dostça bir bağlamda. Ziyaretten yirmi yıl sonrasında, "Doğrusu, Arap ülkelerinde güdülecek politika ile Cezayir sorunu arasında sıkı bağlar

kurmamıştım”, diye kabul ediyordu Christian Pineau. İslam-Arap dünyasıyla ilgili bilgisizliği Eden'ininkiyle neredeyse aynı düzeydeydi ve Batı-Doğu ilişkisi, ya da eski sömürgeci çerçeve temelinde akıl yürütmeye devam ediyordu. Soustelle'in Nemencha'da yaptığı keşiflerden beri, Nasır'ın “asilerle” ilişkileri olduğu Paris'te biliniyordu, ama bu normal bir şey olarak görülüyordu... ve Pineau “Nasır'ın Mısır topraklarında FLN kadrolarını yetiştirmediğine dair güvence veren şeref sözünü” kabul etmişti, bunu Parlamento'ya ilettili. Nasır'ın bu konu hakkında yaptığı açıklama ilginçtir, çünkü Pineau'nun da Eden'in yaptığı gibi kendisini anlayamamış olduğu anlaşılır: “Benimle, Cezayir konusunun bir çözüme kavuşturulması için konuşmaya çalıştı. Fakat Cezayir devriminden sorumlu olmadığım yanıtını verdim... Devrimin kaynağında yalnızca Cezayirliler var, devrim ülke içinden gelmekte. Ona Cezayirlilere yardım etmeme sözünü vermedim. Ona, 'Arap kardeşlerimize her yerde yardım etmek bizim sorumluluğumuzdur' dedim. Bana Cezayirlilerin askeri eğitimleri hakkında, Cezayir'e gönderilen Mısırlılar hakkında sorular sordu. Ona, Cezayirlilerle birlikte savaşan Mısırlının bulunmadığı... şu sırada, eğitilmekte olan Cezayirli bulunmadığı yanıtını verdim.” (Mart 1956)

Görüşmeden birkaç gün sonra, eğitim yeniden başlatılınca Fransız gizli servisleri bilgiyi halka açıklama ve Pineau'yu gülünç duruma düşürme zevkini tattılar, Pineau Nasır'ı asla bağışlamadı. Soustelle'in ardından Cezayir'in başına getirilen Robert Lacoste, 100.000 askerin Cezayir'e varışını ve “asilerin son çeyrek saatlerinin” gelip çatıldığını açıklayınca, *Arapların Sesi* radyosu bu haberleri yayımladı ve Nasır Cezayirlilerin davalarının savunucusu konumuna getirildi. Cezayir Müslümanlarının henüz kendilerine yeterince güvenmedikleri, çok sayıda Cezayirinin entegrasyon hayallerine kapılmış olduğu ve FLN'nin amaçlarının pek

bilinmediği o tarihte, bu haberlerin yarattığı yankılar inanılmaz ölçülerde olmuştu. FLN'nin mücadelesinin İslam-Arap davasıyla binişmesi kitleleri sonsuz bir atılımla ayaklandıran bir maya, bir kaldıraç etkisi yaratmıştı. Ağustos 1955'te, Mısırlıların Collo'ya çıkarma yapacakları söylentisi bu birleşmeyi bir söylen haline getirmişti. Araplar buna inanmışlardı, Soustelle de buna inanmıştı ve Philippeville'de bağımsızlık öncülerini Mısır propagandacıları olarak görmüştü.

Arap ve İslam dünyasıyla var olan göbek bağına kesmek, Fransız yöneticilerinin amacı buydu. Nasır'ın yenilgiye uğratılmasıyla ayaklanmanın hızla hastırılacağına inanmak istiyorlardı. İmparatoriçe Eugénie tarafından açılmış olan Ferdinand de Lesseps'in adıyla bağlantılı Süveyş Kanalı Temmuz 1956'da Mısır Devleti'nin kamu malı olur, ne meydan okuma: *Le Monde*, "Bir meydan okuma" diye başlık atar, *Le Quotidien* ise, "Hitler gibi hareket etti, Hitler gibi yok olacak" diye başlık atar ve devam eder, "Kanalı yeniden işgal etmek gerek."

Fransızlar bu görevin yerine getirilmesi için İsrail'e güveniyorlardı.

Kuşkusuz Nasır bunu beklemiyordu. Olaylardan sonra bunu kendisi de yazmıştı, çünkü Suriye ve Ürdün'le girdiği ittifaktan sonra ve özellikle İngilizlerin ülkeden ayrılmalarından sonra, çembere alınma korkusunun, İngiliz kuvvetlerinin varlığıyla frenlenemeyecek olan güneyden gelecek bir saldırı korkusunun İsrail'de ne dereceye tırmandığını ölçememişti. Üstelik Mısır İngilizlerin İsrail yardımını asla kabul etmeyeceklerini düşünüyordu, bu onlar için Arap dünyasını toptan karşılığın almanın en kesin yolu olurdu. Gerçekten de, İngilizler İsrail'le bir ittifaktan yana değillerdi, daha sonra patlak veren savaş sırasında Kudüs'le yaptıkları işbirliğinin bir aldatmacayla gözlerden saklanması için, Tel-Aviv'in bombalanmasını bile önermiş-

lerdi, ama İsrail bunu reddetmişti. Londra İsrail'le girdiği bu ittifakı Fransa'nın baskısı altında kabul etmek zorunda kalmıştı. Nasır'ın "Çeklerden" aldığı silahları dengelemek için İsrail'e silah göndermiş olan Fransa, ortak bir düşman karşısında İsrail'in ters yönde bir müttefik görevi görebileceğini düşünmüştü ve İngilizlerin yanında müdahalede bulunmak için bunu koşul olarak öne sürmüştü.

"Fransa'nın müdahalesi ve İngiltere'nin katkısı olmasaydı, kuşkusuz, Sina Savaşı patlak vermezdi" der Simon Perez, silah teslimatlarına ve bir süre sonra Bourges-Maunoury, Pineau, Eden ve Selwyn ile birlikte karara bağlanan Sèvres Antlaşmalarına görüşmeci olarak katılacaktır (Ekim 1956).

Varılan mutabakatların ardında Münih'in gölgesi şekilleniyordu.

Nitekim Paris'te, Nasır'ı Fransa'nın Cezayir'de yaşadığı zorlukların kaynağı olarak görenlerin sayısı kabarıktı, ama başkaları için Nasır Sovyet oyununda rol alan basit bir piyondu, daha başkaları içinse kafası küçükken ezilmesi gereken yayılmacı yeni bir Hitler idi. Yaşanan onca yenilgiden sonra -Çin-Hindi, Tunus, Fas-, daha eskiden *Anschuss* (ilhak) döneminde, Rheinland'ın yeniden askerileştirilmesinde olduğu gibi vb. yenilgilerden sonra, 1939 öncesinde olduğu gibi meydana hemen boşaltmamak gerekiyordu. Çizilen bu resme göre İsrail, Hitler karşısında küçücük Çekoslovakya'nın oynadığı rolü oynuyordu. Eden de aynı biçimde düşünüyordu, yirmi yıldır Rheinland'ın yarattığı kompleks tarafından kemiriliyordu ve şimdi her yerde Nasır'ın elini görüyordu, Ürdün'de Glubb Paşa'nın görevine son verilmesinden (bu işte Nasır'ın parmağının olduğu doğrudur) Kenya'daki Mau-Mau ayaklanmasına kadar (Nasır'ın bunda bir günahı yoktu).

Üstelik Nasır, Büyük Britanya'nın yumuşak karnına dokunuyordu, İngiliz gemilerinin üçte biri Süveyş'ten geçi-

yordu. Petrol ihtiyacı doğabilecekti. Eden, Churchill'in istediği gibi, İngiltere'nin "yeni bir Hollanda" olmasını istemiyordu. Özellikle İsrail tarafından desteklenecek bir müdahalenin taşıdığı risklere rağmen müdahaleden yanaydı.

Hemen bir askeri harekât tasarlandı. Yine de, bunun hemen gerçekleştirilmesi olanaksız görünüyordu, çünkü İngiltere, nükleer silahlarına ya da sömürgeler için uzmanlaşmış kuvvetlerine rağmen, bu türden bir müdahaleye uygun bir birlikten yoksundu. Sirtında Kuzey Afrika kamburunu taşıyan Fransa'nın da böyle bir gücü bulunmuyordu. Eylül 1944'te, Arnhem'e yapılan paraşütçü indirme harekâtının başarısızlığının korkunç anısı girişimlerin yapılmasına engel oluyordu. Büyük Britanya'da Eden, yalnızca Birleşmiş Milletler'in örtüsü altında harekete geçmek isteyen İşçi Partililer tarafından felce uğratılırken, bunun tersine Fransa, komünist çevreler ve Mendès France'ın tarafında yer alan çevreler dışında eyleme geçmekten yana bir tutum içindeydi. Sosyalist bir hükümet için önemli olan, ülkenin çıkarlarını Süveyş Kanalı hissedarlarının çıkarlarından ayırmayı başararak iyi bir bahane elde edip, Nasır'ın kafasına bir darbe indirmektir. Cezayir'de fellahlara karşı yürütülen muzaffer savaşın "son çeyrek saatini yaşadığını" ilan eden aynı Robert Lacoste, "Nasır'ın kendi başlattığı krizde başarı kazanması halinde Cezayir'deki savaşın çıkışsız olacağını" da söylüyordu.

Yaşanan bu psikoloji kısa sürmüştü, çünkü tüm beklentilerin tersine Eisenhower Eden'e, Foster Dulles Pineau'ya, Nasır'ın hizaya sokulması için başka yolların bulunmasının gerektiğini söylemişlerdi -bu yolu Birleşik Devletler bulacaktı. Amerikalıların amacı işi basit bir geçiş serbestliği sorununa indirgemektir, böylece millileştirme olgusunu bağlamından koparacaklardı, Nasır'ın "Şirketi devletleştirme hakkına sahip olduğunu" düşünüyorlardı. Mısırlıların tek başlarına gemileri kanaldan geçirme kapasite-

sizliklerini göstermek için, Fransızlar ve İngilizler kendi kaptanlarını çağırırken, aynı anda Foster Dulles "Kanalı Kullananlar Derneği"ni kuruyordu; bu da, Fransızların ve İngilizlerin harekete geçme kapasitelerini hiçe indiriyordu, Dernek güç kullanmama sözünü veriyordu çünkü...

Nasır Amerikan tutumunun anlamı hakkında kendi kendine sorular sormaya başlamıştı. Foster Dulles, "ülkesinin politikasını eski güçlerin çıkarlarının savunulmasıyla özdeşleştirmeyi reddettiğini" söyleyerek, buna net bir açıklama getirdi.

Bu meydan okuma, Londra'ya 1942 yılındaki Hindistan olayları ve Gandhi'nin tutuklanması sırasında Roosevelt'in söylediği sözleri anımsatıyordu. Bu durum, İngiliz hükümetini "tahayyül edilemeyecek tahayyül etmeye" götürdü: Paris'in uzun süredir hazırladığı İsrail'le işbirliği. Sèvres Antlaşmaları, böylelikle gizlilik içinde yapıldı.

İsrail için alınması zor bir karar olmuştu. Ama "böyle bir fırsat bir daha ele geçmezdi." Kafalardaki düşünce İsrail'in Mısır'a saldırması ve ardından, barışı kurtarmak için müdahale edilmesiydi. Böylece Batılılar İsrail'le işbirliği yaparak Arapların gözünde "kirlenmeyeceklerdi". Ben Gourion ve Simon Perez bu aşağılayıcı öneriyi "İsrail'in güvenliğini sağlayacağı" için kabul ediyorlardı. Fransa ve İngiltere'ye gelince, "onlar, Doğu'daki etki güçlerine yeniden kavuşacaklardır." İnisiyatifi İsraililere bırakarak savaş yapmadan savaş kazanılacaktı ve oturaklı Fransız-İngiliz ricali olaya sahip çıkıverecekti.

Öngörüldüğü üzere, 29 Ekim 1956 günü, İsrail birlikleri Sina bölgesini işgal ediyorlardı, gafil avlanan Mısırlılar kısa sürede kaçışmaya başlamışlardı. Yine öngörüldüğü gibi, Dayan'ın tankları Akabe Körfezi'ne kadar ilerleyip durmuşlardı. Ve yine öngörüldüğü gibi, İngiliz Hava Kuvvetleri yerini almış ve Fransız yardımı da alarm durumuna geçmişti. Çifte bir ultimatoma gönderildi ve İsrail karara

boyun eğdi. Fakat, öngörülmeven bir şey olmuştu, İsrail'in saldırısına uğrayan Nasır mazlum rolünü oynayabilecekti, ama İngilizler ve Fransızlar, Arap dünyası karşısında, Yahudi Devleti ile dayanışma halinde görünmek istemiyorlardı ve çıkarma yapma tarihleri 6 Kasım olarak öngörülmüş-tü: Araya giren bu zaman kaderin bir cilvesi oldu, çünkü Arap devletleri tarafından harekete geçirilen Birleşmiş Milletler tüm düzeneklerini devreye soktu ve Foster Dulles bu müdahaleye karşı bir kararı geçirdi. 5 Kasım günü, bu kez Bulganin, Guy Mollet'ye, Eden'e ve Ben Gourion'a, askeri sevkıyata son verilmemesi halinde SSCB'nin yıkıcı silahların tüm modern biçimlerini kullanmaya hazır olduğunu bildiren bir tehdit "notası" gönderiyordu.

Bu arada, İngiliz-Fransız birlikleri çıkarmayı yapmışlardı, Süveyş'e doğru ilerliyorlardı ama durmak zorunda kaldılar, Londra ve Paris Birleşmiş Milletler'in, Washington'un ve Moskova'nın baskılarına teslim olmuşlardı.

Bu çok büyük felaket, bu gerçek "diplomatik Diên Biên Phu" sorumlularına olan güveni sarsmıştı, önce Eden istifa etti ve siyasal yaşamına son verdi, ardından Guy Mollet de istifa etti, ama müdahalenin olumlu yönlerine parmak basmak istedi: İsrail'i kurtarmıştı.

Tam başarı yoluna girmişken bu şekilde durdurulmuş olan İsraililer, kırılmış olsalar da tehdit altında olduğunu düşündükleri devletlerinin yaşamasına katkıda bulunan bir operasyondan dolayı Fransızlara az da olsa müteşekkir kaldılar.

Büyük Britanya içinse 1956 krizi, büyük bir güç olma statüsünü yitirmiş olduğunu ve Birleşik Devletler kanalı olmaksızın artık hareket edemeyeceğini göstermişti. Bu statü yitimini onaylamak için, Nuri Said'in düşüşünden sonra, Temmuz 1958'de İngiliz birlikleri Bağdat'ı terk etmişlerdi. Ayrıca bu bozgun, Londra'nın eski imparatorluk topraklarıyla sürdürdüğü ilişkileri gevşetmişti, özellikle

“sömürgeciliğin” bu saldırgan geri dönüşünü şiddetle mahkûm etmiş olan Nehru'nun Hindistan'ı ile olan ilişkilerini. Özellikle Arap dünyasında İngiltere'nin iflası belli sayıda devletin toptan “Eisenhower Doktrini”nin yanında yer almasıyla kendini gösteriyordu. “Moskova tarafından ya da komünistler tarafından denetlenen bir güçten gelecek tehdide karşı” Amerikan yardımı güvencesini alıyorlardı. Kastedilen ülke Mısır'ın dostu, SSCB tarafından silahlandırılmış ve Lübnan üzerinde kimi niyetler besleyen Suriye idi. Bir yıl öncesine kadar Suriye'yi içinde eritme tehdidinde bulunan Irak olduğundan, çok anlamlı bir dönüş söz konusuydu.

Süveyş olayı, böylece Büyük Britanya'nın Arap dünyasındaki sömürgeci rejiminin sonuna imza atmıştı.

Fransa ve Cezayir ulusal hareketi için, Süveyş olayının sonuçları hem kesin hem de paradoksal olmuştu. Çin-Hindi, Fas, Tunus başarısızlıklarından sonra Süveyş'te sonuna kadar gitmeyi beceremeyen ya da göze alamayan rejime karşı kin güden askerlerin duygularından bağımsız olarak (Bulganin'in savurduğu tehditleri yerine getiremeyeceği ve bu tehditlerin SSCB'nin Budapeşte'ye yaptığı müdahaleyi gizlemeye yaradığı çok çabuk öğrenilmişti) ve bu başarısızlığın IV. Cumhuriyet'in düşürülmesinde oynadığı paydan bağımsız olarak Süveyş olayının Cezayir'deki sonuçları hemen görülmüştü. Nasır, sorunu uluslararası platforma taşımak için dev adımlarla ilerlerken, kazandığı zafer Müslüman kitleleri ateşlemişti. Arap-Asya Blok'una dahil ülkelerin çoğu Cezayir davasına bağlanmışlardı, yalnızca Lübnan bunların dışında kalıyordu.

Fakat Nasır'ın kazandığı zafer, paradoksal bir biçimde FLN liderlerinin gölgeli vatanperverliklerinin kuşkuculuğunu uyandırmıştı. Kahire'nin, bu kez tam anlamıyla kendi içlerinde büyük bir rol oynamasından korkuyorlardı. Bir bağlantı koparma operasyonu, Cezayir sorununun Mag-

ripleştirilmesi eylemi olarak görüldü, daha doğrusu Cezayir'deki eylemlerin çekim noktası Kuzey Afrika'ya doğru kaydırıldı. Tunus kenti, böylece Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti'nin ikamet yeri oldu ve Fransa'nın Burgiba ile olan ilişkileri sertleşti. Öyle ki, Süveyş yüzünden, Lacoste-Bourgès-Mollet politikası, sonuçta "savaşın Magrip-leşmesine" ulaştı, oysa Mendès-Savarry-Defferre alternatifi, batıda Mısır'ın ve Arap Birliği'nin etkisini dengelemek üzere, Kuzey Afrika'nın üç devletini bir tür federasyon haline getirerek, "barışın Magrip-leşmesi" idi.

Ancak Süveyş'in gerçek etkisi Üçüncü Dünyanın ortaya çıkması olmuştu. O zamana kadar, özellikle Bandung'ta bunun özelliği ortaya çıkmıştı, ama daha çok Birleşik Devletler-SSCB rekabetini sömürmek ve kullanmak için bu kimliğini kanıtlama gereksinimini ve kendine özgü bir gelişimi meşrulaştırma kaygısıydı. Çünkü bir kamptan diğere geçme tehdidi dışında, Bandung Konferansı'na katılanların ellerindeki olanaklar az sayıdaydı. Bu tehdide, Doğu ve Batı Bloku "pazarlık" adını veriyordu.

Süveyş'in gün ışığına çıkardığı ilk yenilik, ellerinde olanak bulunmayan ulusların, Batı'nın ellerinden koparıp aldıkları kanalla, bir koz kazanmış olmalarıydı. Bir süre sonra ellerine yeni bir koz daha geçmişti, Musaddık'ın büyük güçlerin ellerinden tam anlamıyla çekip koparamadığı petrol.

Daha da önemlisi belli bir tarihsel determinist görüşün sandığı gibi, İslam ülkeleri komünizme doğru kaymak şöyle dursun, bunun tam tersi yöne doğru kayıyorlardı; hem de bunu en az Batı kadar hatta Batı'dan da daha ileri giderek yapıyorlardı. Yalnızca ulusal (Arap, Cezayirli vb.) ve İslami kaderlerini onaylamakla kalmayıp bir toplumun hem kendine ait bir tarih hem de toplumla özdeşleşebilen bir kimlik, yani İslami kimlik, çıkarabileceğini gösteriyorlardı. Nasır'ın kişiliğinde, dünya bu yeniden canlanmanın

bir öncüsünü ve bir kahramanını tanımıştı. Fakat Mısır'ın Suriye ile birleşmesiyle hızlanan Arap dünyasının birliği süreci, Süveyş'e ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin gerçekleştirilmesine rağmen, sonuca ulaşmamıştı. Mısır, Piemonte'nin ya da Prusya'nın oynadığı tipte bir birleştiricilik rolünü asla oynayamamıştı. Bu acaba, Arap dünyasının kendine özgü olacak bir kimlikle olduğundan çok, başkalarıyla girdiği ilişkilerde kendini dayanışma halinde hissetmesinden mi kaynaklanmaktadır? Kimlik, temelindeki dayanışma duygusunu daha sonra aslında yine bir Müslüman olan İran'a karşı yapılan savaşta yeniden bulmuştu, ama Arap savaşı sırasında Arap dünyası yeniden bölünmüştü... Arap dünyasının birleşme saati geçmiş gibi görünüyor.

Süveyş krizinin bir sonucu da Fransızların Cezayir'deki tutumlarının katılaşması olmuştu, askerlerin de tutumları katılaşmıştı. Cezayir sorunu bir Magrip sorunu haline getirilirken, sonunda 13 Mayıs 1958'de bir darbe gerçekleşmişti. Sömürge altındaki halkların özgürlük mücadelelerinin geldikleri dönüm noktası karşısında De Gaulle'ün takındığı tavır belirsizdi, hatta yakınları tarafından bile bilinemiyordu. Büyük Britanya'da, sömürgeciğin tasfiyesi hareketleri muhafazakârları yerlerinden etmişti, Anthony Eden istifa etmişti.

Churchill'in ve De Gaulle'ün karşılaştırmalı tepkileri, karşılıklı kat ettikleri yollar, 1958 sonrasında metropol tarafından sineye çekilen bir "sömürgeciliğin tasfiyesi politikasının" ne olduğunu anlatır: Cezayir'de sömürgeci kurtuluş yapılan bir savaşın sonucuydu, ama Fransız olsun İngiliz olsun Kara Afrika'nın sömürge ülkelerinde ve Britanya İmparatorluğunun diğer bölgelerinde daha farklı bir şekilde bu sonuca ulaşıldı, görüşme yöntemi silahlı mücadele yönteminin üzerinde yer aldı. Ortadoğu'da yaşanan olayların ters etkileri öylesine güçlü olmuştu ki, metropol-

ler bu sömürgeleikten kurtulma anlaşmalarının altına imzalarını atmışlardı....Sanki Avrupa gerçekten de elini bir başkasına vermişti. Dünyayı artık İki Büyükler yönetiyordu ve Üçüncü Dünyanın yükselişi görülüyordu.

SÖMÜRGEÇİLİĞİN TASFİYESİ KARŞISINDA CHURCHILL VE DE GAULLE

“Ben, İmparatorluğun feshine başkanlık etmek için başbakan olmadım”, diyordu Churchill İkinci Dünya Savaşı sırasında. Çünkü, İmparatorluk onun büyüklüğünü simgeliyordu, 1889'da kaleme aldığı sömürgeleştirme hareketine ilişkin ilk büyük metni *The River War*'dan beri yalnızca aşırı yurtseverliği, jingoizmi (aşırı milliyetçilik) mahkûm etmişti ve kendini bir *tory* (demokrat) olarak görüyordu. 1900 yılındaki Boer krizi sırasında Kitchener gibi savaş yanlılarının hareketini sorgulamıştı, oysa savaş zaten sürüyordu. Fakat iş Hindistan'a gelince, hep yaşlı bir emperyalistin görüşlerini savundu. “İrlanda'da geçmişte neler olduğuna, Mısır'da bugün neler olduğuna bakacak olursak, uzak topraklarımızda kazanılması gereken haklardan söz edenlere saygısızca davranamayız... Fakat Büyük Britanya Hindistan'da gerçek bir güç olarak kalmalıdır.” Irwin ve Baldwin, Hindistan'ı daha iyi elde tutabilmek için şu dominyonluk statüsünü Hintlilere tanımaktan yanaydılar. Churchill bu tasarının kargaşaya neden olacağını düşünüyordu, teslim olmamak gerekliydi -daha sonra Hindistan konusunda arabuluculuk edenlerin, Hitler'e de arabulucuk ettiklerini görmüştü. Realistlerin karşısında romantik bir tutum takınmıştı; gerçekçiler, *India Defense League*'inde, literatürün dalga geçtiği şu “Albay Baloa” türü kişileri bir araya toplamak için Rudyard Kipling'in yanında yer almışlar ve UBI'yi (*Union of Britain and India*) kurmuşlardı. *India Bill* ile mücadele etmişti, yalnızca politik nedenlerle

değil, İmparatorluk ülkesinin tarihini, daha çok da kendi gençlik dönemini vücuda getirdiği için. Hitler'in askeri tehlikesinin ve her yerde milliyetçiliğin yükselmekte olduğu bir zamanda, Baldwin ve Hoare gibi kişilerin Hindistan'a dominyon statüsünü tanımalarının, ülkeyi daha da zayıflatacak başka hakların tanınmasına yol açacağını düşünüyordu. Ama Muhafazakâr Parti'nin içinde, 838 oyun yalnızca 356'sını alabiliyordu. Hindistan'la var olan ilişkilerin bozulmalarına neden olan kimi dil aşırılıklarında bulunmuş olduğu doğrudur: "Bay Gandhi gibi küçük asi bir avukatın, Genel Valilik Sarayı'nın merdivenlerinde yarı çıplak dolaşarak, aynı zamanda sivil bir itaatsizlik kampanyası örgütleyerek Doğu'da çok bilinen bir tip olan fakirleri oynaması ve İmparator-Kralın temsilcisiyle sanki eşitmişçesine karşılıklı konuştuğunun görülmesi tedirginlik, hatta tiksinti verici bir şeydir."

1935 yılında, *India Act*'in oylanmasından sonra, Churchill Gandhi karşısındaki tutumunu değiştirir: Harijan grevlerini (Müslümanlar tarafından yürütülmüştü) beğeniyle karşılar, bunlar Hintli liderin uzak görüşlülüğünün belirtileriydi. Fakat Atlantik Şartı'nın Hindistan'a da uygulanacağını söyleyen Roosevelt karşısında sabrı taşar, bu görüşme Birleşik Devletler'in savaşa girmesinden sonra yapılmıştı. Baskı, bunun üzerine öylesine güçlü hale gelmiştir ki, Churchill çok kötü niyetlerle Stafford Cripps'i kimi önerileri iletmek üzere gönderir; öneriler reddedilir, ama bu arada gereken zamanı kazanmıştır. Churchill, aslında Hindistan'a günün birinde bağımsızlığını vermek gerektiğini bilir ve kaçınılmaz sonu hazırlayan Simla Konferansı'nı kendisi düzenler.

Bağımsızlık işlemlerini tamamlayanlar, Churchill'in ardından iktidara gelen İşçi Partililer olmuştur.

Churchill, Hindistan'a dominyon statüsünün savaşın tam ortasında tanınması fikrine şiddetle karşı çıkmıştı: Bu-

nu Kongre partisinden bir ılımlı olan Tej Baradhur Sapru'ya söyler ve savaş kabinesinde soruna hiç kimse el atma cesaretini gösteremez. Winston Churchill, kendi hükümetinde, tek başına bir tür "one man India Defense League" idi. Yalta'da, eski sömürgelerin gelecekteki Birleşmiş Milletler bünyesinde bir tür manda olmalarını öneren Roosevelt'e kararlı bir biçimde karşı çıkar. "Başkan'ın söylediği sözlerin bir tekine bile katılmıyorum", diye araya girer Churchill... Kırk elli ulusun Britanya İmparatorluğunun işlerine burunlarını sokmalarına hiçbir şekilde razı olmayacaktır... Bu konuda bir parmak bile geri adım atmaz. "Bir yazlık haline getirmek için, Kırım'ı uluslararası bir konuma getirsek ne dersiniz", diye sorar Stalin'e. Roosevelt, Hindistan'ın 1783-1789 yılları arasında Birleşik Devletler'in yaptığı gibi, kendi temsilcilerini yavaş yavaş seçebileceğini ve bir demokrasi haline gelebileceğini söylediği zaman ise, sorunların ve dönemlerin birbirleriyle karşılaştırılamayacakları yanıtını verir. Acaba, Hintlilerin demokrasiyi uygulayabileceklerine inanmadığını mı söylemek istemişti? "Babanın Hindistanını" muhafaza etmek isteyen yaşlı bir "bunak" mıydı yoksa? (Lord Amery). Kendi yerine başbakan olan Attlee'nin 20 Aralık 1946 günü yaptığı konuşmayı çok iyi anlamıştı, yeni başbakan Birmanya'nın geleceğinden söz ediyordu: "Ülke kendi kaderini, Commonwealth'in içinde ya da dışında tayin edecektir", muhalefetin lideri konumuna gelmiş olan Churchill ayağa kalkar: "Lord Chatham'ın (William Pitt) büyük hükümetinin döneminde, zenginliğimizi gerçekleştirecek olan toprakları yitirmemek için erken kalkmak gerektiği söylenmişti. Bugünkü çok saygıdeğer hükümetin, tam tersini yapmak istediği anlaşılıyor sanki: Atalarımızın yaptıkları çalışmalar ve gösterdikleri fedakârlıklar karşısında tam bir kadirbilmezlik göstererek İmparatorluğun kayıp gitmesine izin veriyor. Birmanya'yı Japonların ellerinden kurtaralı daha bir

yıl bile olmadı; tümüyle terk etmek için bugün bu acele nedir?"

De Gaulle'ün kişiliğinin aynı tutum sürekliliğini gösterdiği söylenemez, baş aktör rolünü oynadığı Cezayir Savaşı gibi yeni bir durum karşısında, İmparatorluk üzerine olan söylemi baştan ayağa geçirir. Onu iktidara taşımış olanlar -özellikle Jacques Soustelle-, bunları yineleyebileceği düşüncesiyle, eski eylemlerine güvenmişlerdi: Yanıldılar, üstelik *pied-noir*lar ve diğerleri gibi daha sonra De Gaulle'ün kendilerine ihanet ettiğini düşündüler. Ancak, *Anılar*'ında, tarihi yeniden öylesine kurgular ki görüşlerinde ve eylemler karşısındaki tepkilerinde belli bir tür süreklilik gözlenir.

Gerçekte bunlardan hangisidir?

Savaş sırasında, De Gaulle ile Churchill arasında açık bir suç ortaklığı vardır, sömürgeci soruna ilişkin olarak Amerikalılara karşı dayanışma halindedirler. Kuşkusuz Suriye konusu iki ülke arasındaki eski çekişmeyi yeniden uyandırmıştı, az kalsın ilişkiler kopacaktır, ama burada söz konusu olan trajik bir "beklenmedik durum"dur. El-Cezayir'de Sovyet büyükelçisi olan Aleksandr Bogomolov kesin bir teşhise varır: "Şurası açıktır ki," diye yazar 19 Ocak 1944'te Stalin'e, De Gaulle yavaş yavaş Giraud yanlılarından kurtulmakta... İngilizler (Amerikalılar değil) Direniş Gücü'ne silah gönderecekler ve Kuzey Afrika konusunda olduğu kadar, Ortadoğu konusunda da, bir *İngiliz-Fransız temel mutabakatı* (altını çizen Bogomolov) bulunmaktadır. Eski yanlış anlamaların unutulması için, Churchill De Gaulle'ü Amerikalılar karşısında desteklemekte... (...) Öyle ki, Anglosaksonlar kuşkusuz genellikle bize, Sovyetler Birliği'ne karşı dayanışma halindedirler, ama Büyük Britanya'nın Amerikalılara karşı Fransa ile ittifak kurmaya çalıştığı sömürgeci sorunlar konusunda bu dayanışma yok

-ABD'ye karşı İngiltere'yi şiddetle destekleyen De Gaulle bunu çok iyi anlamış durumda.”*

Afrikalıların önünde verildiği ve sömürgelerin statü sorununu ele aldığı için, Brazzaville söylevi tarihsel olmakla birlikte (30 Ocak 1944), içeriği belirsizdir, “Fransız hâkimiyetinin yürütülmesini yeni temeller üzerine kurmak”, üstelik İmparatorluğa aidiyetten söz bile edilmemiştir, zaten her şey kendiliğinden anlaşılır haldedir. Olaydan sonra De Gaulle geleceği açıklayan şartı hazırlar. Yapılan eylem doğrusu yenilikçidir, tıpkı yurttaşlık hakkından sınırsız ölçüde yararlanacak olan Cezayirli Müslümanların sayısını artıran Aralık 1943 tarihli tamim gibi -yerleşimciler bunu hiç istemeden kabul etmek zorunda kalmışlardı. Yine 25'inin sömürgeleri temsil ettikleri Kurucu Meclis'in 522 üyesi üzerine denizaşırı topraklardan 63 milletvekilini ekleme kararını veren de De Gaulle olmuştur: Bu milletvekillerinden kimileri: Houphouët-Boigny (Fildişi Sahili), Léopold S. Senghor (Senegal), Dr. J. Rassta (Madagaskar), Aimé Césaire (Martinique) idi. İkinci Kurucu Meclis'te ise, Ferhat Abbas'ın UDMA'sından 11 temsilci vardı. Ama De Gaulle Sétif olayını olumsuz bulmamıştır -yalnızca Yves Chataigneau'yu suçlamıştır- ve Çin-Hindi'nde Jean Sainteny'ye ve Leclerc'e sempati gösterisinde bulunsa da, bölgede güvendiği adam Amiral d'Argenlieu'dür. Oysa Amiral, Hô Chi Minh'le iplerin kopmasına neden olmuştur.

“Çölün geçildiği” yıllar olan 1947'den 1958'e kadar, RPF'in kuruluşu aslında Fransa'ya yardım etmek amaçlı görünür, İmparatorluğun çöküşü hızlandığı takdirde -aynı zamanda, Fransa'nın Amerikan vesayeti altına alınması da söz konusu olmuştur. De Gaulle, pek çok kez *Union Française* ile ilgili düşüncelerini dile getirmişti, her seferinde

* Pétain başlıklı çalışmamızda yer alan yayımlanmamış metin, Pétain, Fayard, 1987, s. 527.

daha büyük bir özerkliğin geliştirilmesinden yana olmuştu. Ama Cezayir'e gelince, ülkeyi Fransa'ya bağlı tutmak gereklidir, hem de şiddetle vurgulanarak: "Açık artırmaya" teslim olmuş olduğu kadar, 1947 yılının "kararsız havası" da onu şaşırtmıştı. 1960'tan sonra kaleme aldığı ve General'in, bir Cezayir devletinin oluşumuna kadar durumun gelişmesine izin verilmesi gerektiği imasını taşıyan sözlerinin yer aldığı *Anılar*'ına inanmak pek olası değildir. Çünkü bu düşüncesi zamanında yaptığı konuşmaların hiçbirinde ortaya çıkmaz.

De Gaulle, Fransızların Çin-Hindi'nde, Amerikalıların Kore'de sürdürdükleri mücadelenin aynısını yaptıklarını söyledikten ve yineledikten sonra -yani komünizme karşı mücadele-, 1954'te karşı tarafla görüşmeye oturmak gerektiğini düşünür ve Pierre Mendès France'ın Cenevre'de imzaladığı anlaşmaları onaylamazlık etmez. Kuzey Afrika için -Tunus ve Fas'a karşı-, Fransa'ya layık olmayan suç işleyenleri cezalandırarak, bir ortaklık politikasının yürütülmesi gerektiğini düşünür. Ülkeyi terk etmekten söz etmez; ancak "iyi çözüm yollarının var olan rejimin ulaşabileceği" yerde olmadığını düşünür.

Bu, Churchill'in de yinelediği bir şeydi. Fransa için bu, 13 Mayıs 1958'e katılırken, Michel Debré'nin ve Jacques Soustelle'in düşündükleri şeydi. Ancak De Gaulle'ün ne şekilde hareket edeceğine dair, Debré'nin ve Soustelle'in, başkalarından fazla bir bilgileri yoktu. Hem bölünmüş, hem endişeli, hem de güvenliydi. De Gaulle, eski hükümetleri işleri olurlarına bırakmakla değil -Fas'taki üsler hariç-, belli bir politikalarının bulunmamasıyla suçlamıştı. Peki, onun politikası ne olabilirdi?

Üstelik Cezayir'de tek bir kategoride insanların bulunduğunu söylerken, "aynı haklara ve aynı ödevlere sahip tümüyle Fransız insanlar", De Gaulle, *Anılar*'ında belirttiği gibi, 16 Eylül 1959 tarihli bildiriye açıklamıyordu, enteg-

rasyon düşüncesini yeniden ele alıyordu, yalnızca Paris'te 100 Cezayirli milletvekiliyle birlikte, Fransa ile Cezayir'in bir bütün oluşturup oluşturmadıklarını açıkça söylemiyor-du. *Pied-noirlar* onu çok iyi anlamışlardı ve "Soustelle, Soustelle" diye bağıyorlardı. Ama Cezayir'deki 10 milyon Fransızdan söz ederken, Arap çoğunluğun içinde boğulan *pied-noirlar* anlayışına geri dönüyordu. Mostaganem'deki söylevi -"Yaşasın Fransız Cezayir"- belirsizliği tırmandırmıştı. Ancak Cezayir ile Fransa'yı ortaklaştırdığından Cezayir'in kişiliğinden söz ettiği anda, tam olarak açık olmasa da, yapılan tercih net olarak anlaşılıyordu. Her sözcüğün kendince bir ağırlığı vardır ve kendi kaderini tayin hakkından söz ettikten sonra, nihayet Kasım 1960'ta Cezayir Cumhuriyetinden ve Cezayirli Cezayir'den söz eder. Jacques Soustelle ve Cenevre'deki Fransızlarla ipler kopar, "gaz lambalarının yumuşaklığı, yelkenli geminin görkemi". "Mertlik barışına" yapılan çağrı etkisini hemen göstermediğinden, General De Gaulle, Mali'nin -Senegal ve Sudan-bağımsızlığa geçmesine izin vererek (Haziran 1960), bundan böyle izleyeceği yolu dolaylı olarak gösterir.

1947 yılında, Hollanda Hindlerini, bir daha geri dönmemecesine terk etmek üzere Batavia Limanı'nda bekleyen o kocaman gemideki yerleşimcilerin solgun yüzlerine bakınca, Cezayir'deki Fransızların on beş yıl sonra düşecekleri durumu aynen resmettiklerinden kim kuşkulana bilirdi ki?

Yine de yaklaşan trajediyi hissedenerler olmuştu: Yarı El-Cezayirli, yarı Oranlı olan ve "Adalet'le kendi anası arasında" anasını seçtiğini bildiren Albert Camus gibi. Onun için Adalet, yerleşimciler ve Fransız yönetimi tarafından çiğnenen Arap haklarıydı. Arapların savunmasını yapan ilklerdendi ve yurttaşları bu konuda ona kin besliyorlardı. Ama Cezayir krizi yerleşimcilerin zorunlu gidişleriyle, anasının zorunlu gidişiyle son bulsun, hayır, işte buna kat-

lanamazdı. Ve yaptığı açıklama, Jean-Paul Sartre başta olmak üzere, entelektüellerin öfkesini çekmişti, onu "Tarih anlayışı bulunmadığı için" küçümsediler (1957).

De Gaulle sahip olduğu bu tarih anlayışı sayesinde Cezayir'in bağımsızlığa kavuşmasının kaçınılmaz olduğunu biliyordu. Acaba, Cezayir'deki Fransızlar üzerindeki sonuçlarını da hissetmiş miydi? Her durumda FLN'nin milliyetçileri, 1950-1956 yılları boyunca, bağımsız Cezayir'de tüm Fransızların bu ülkede oturanlarla eşit haklara sahip olabilecekleri izlenimini vermişlerdi. Bu noktada değişiklik Soummam Kongresi'nde ortaya çıkmış gibi görünüyordu ve OAS'ın eylemi iki topluluğu birbirinden ayıran uçurumu daha da büyütülmüştü -Cezayirliiler ise uçurumu kapatmak için hiçbir çaba göstermemişlerdi.

İşkenceyi mahkûm etmekte, sözcüğün tam anlamıyla aceleci davranan metropol insanlarına gelince, terörizmi mahkûm etmek için tek bir sözcük bile etmemişlerdi. Kafalardaki düşünce, bu terörizmin sömürgelerdeki teröre karşı bir yanıt olduğuydu... Bu terörizme kurban giden olmuşsa, ne yapalım...

De Gaulle savaş sonrası için birtakım inisiyatifler almıştı. Yapılan askeri operasyonlar, evlerden uzak, bir Diên Biên Phu felaketiyle son bulmadığından önce Si Salah'la, sonra FLN'yle temasa geçmişti. İşin sonuçlanmasını hızlandırmak üzere, "Cezayir Cumhuriyeti" deyimini kullandı, kendi kaderini tayin için bir referandum açıklamasında bulundu. Fransa'da yapılan referandumda kullanılan oyların % 75'i bağımsızlık için "evet" dedi, Cezayir'de yapılan referandumda ise, büyük kentlerden çokça "hayır" oyu çıktığından toplam "evet" oyu % 69'da kaldı. Bidault ve Sautelle De Gaulle'den ayrıldılar (8 Ocak 1961).

Bunun üzerine General Salan, General Challe, General Jouhaud ve General Zeller birlikte bir darbe yapmanın zamanının geldiğini düşünür. Darbe, el altından Barikatlar

Savaşı gününün adamları Robert Martel, Lagailarde ve Susini'nin inisiyatifinde kurulduğu kuşku götürmeyen OAS (Gizli Ordu Örgütü) tarafından desteklenecekti. De Gaulle yedek güçlere başvurduğundan, Nisanda yapılan darbe başarısızlıkla sonuçlanır; ama OAS varlığını sürdürür, bu, "istediğini, istediği zamanda, istediği yerde" öldüren terörist bir örgüttür. Yaz boyunca terör ve karşı terör, kurbanlarının ve gösterişli eylemlerinin sayısını artırır, öyle ki 1961 sonbaharı OAS'ın katletmediği Cezayir Fransızlarının bir bölümü için bir umut mevsimi olur. Evian'da başlatılan görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanacağını umarlar ve ardından, tüm metropole yayılan bir suikastler dönemi başlar: Fransa'da, 1962 yılı Ocak ve Şubat ayları arasında, 100'den fazla suikast yapılır; Cezayir'de bir bölümü FLN tarafından, bir bölümü OAS tarafından, bir bölümü de OAS karşıtları tarafından olmak üzere 800'den fazla suikast yapılır.

Referandumla onaylanan Cezayir'in bağımsızlığını tanıyan Mart 1962 tarihli ateşkes anlaşmasına ve Evian Anlaşmalarına, OAS, terörle ve yıkımla yanıt verir. Bab el-Oued'i denetimi altına alır ve burayı bir tür Chabrol kalesi haline getirir, El-Cezayir Kütüphanesi'ni yakar... Ama, OAS'ın emirlerine ve çatışmaların tırmanmasına rağmen, Generallerin darbelerinin başarısızlığa uğramasından, Challe ve Salan'ın tutuklanmalarından ve Soustelle ile Bidault'nun ortadan kaybolmalarından beri göç hareketi başlamıştı... 1962 yılı Nisan ve Mayıs aylarında "pied-noirlar" kitleler halinde göç ediyorlardı; ordu ise, Fransızların göç etmelerini sağlamak için harkilerin (Fransız ordusundaki Müslüman askerler) bir bölümünü trajik sonlarına terk ediyordu. Ama, harkilerin diğer bir bölümü metropole götürülmüştü. Chanzy ve Oran Kenti'nde, ülkelerine geri dönenler küçük Piaf'ın bir şarkısını söylüyorlardı, "Non, je ne regrette rien" (hayır, hiçbir şeyden pişman değilim), çok

daha sonra, Enrico Macias “son pays perdu” (yiten ülkem) şarkısını nostaljiyle söyleyecekti.

DE GAULLE VE KARA AFRİKA'DA SÖMÜRGEÇİLİĞİN TASFİYESİ

Daha Ekim 1956'da, Süveyş krizi sırasında, De Gaulle Fas veliaht prensi Moulay Hassan'a, “İstesek de, istemesek de Cezayir bağımsızlığına kavuşacaktır. Dolayısıyla, düşünülmesi gereken tek şey bunun nasıl olacağıdır” demişti. Jean Amrouche'a ise, “Bu uzun zaman alacak, kırılıp dökülenler olacak, çok şey kırılıp dökülecek”, diye yorumda bulunmuştu. Gerçekten de kırılan çok şey oldu. Ve Evian'da anlaşmaların imzalanmasına giden yol zorlu oldu, ardından Generallerin yeni darbelerine karşı koymak için geçilen yol da zorlu oldu: General Challe 1962'de sivil *pied-noirlara çağrıda bulunabilseydi yaşanan krizin sonu çok daha trajik olabilirdi, ama General Salan'ı bu yolda izlemek istememişti ve OAS'ın beli kırıldı.*

Mitterrand ve Defferre: İki Öncü

Sömürgecilüğün tasfiyesi Kara Afrika'da çok daha kolay yürütülmüştü ve De Gaulle, gerçek anlamda kan akıtılmadan işlemi sonuna kadar götürebilmişti, çünkü öncülleri bunun yolunu açmışlardı. Metropolde bu işin öncüsü, belli bir biçimde, François Mitterrand olmuştu. Denizaşırı Fransa Bakanlığı'nda *ad augusta per angusta* (büyük başarılar dar yollardan ulaşılır) ilkesini uygulamıştı. Bir yandan, dostlarından, Arboussier gibi Komünist Partisi yoldaşlarından ayrı düşme pahasına Houphouët-Boigny'nin *Afrika Demokratik Birliği'nin liderleriyle çok sıkı ilişkiler kurmasını* becermişti; diğer yandan, Denizaşırı Fransa Bakanı olarak politikasını “metropol çevrelerinin aldırmaazlığı ve Gene-

rallerin dikkatsizlikleri yüzünden geri dönülemezcek bir eşiğe kadar" sürdürmüştü. Kara Afrika'da, temsil gücü olan bir siyasal yaşamın ya da sözde bir temsil gücü olan bir siyasal yaşamın oluşturulması, çok az miktarda oldukları için yerleşimci gücünün direnişiyle karşılaşmamıştı. "UDSR'nin anlayışı, der Houphouët-Boigny, güttüğü politikanın anlamı ve bize gösterdiği güven Fransız Kara Afrikasındaki olayların nasıl gelişeceklerini belirlemiştir" (1955). Böylece Afrikalı liderler, eşitlik çerçevesinde metropoldeki siyasal partilerle işbirliğine girmişlerdi -Cezayir için bu söz konusu olmamıştı. UDSR örneği tek değildi, SFIO, RDA'nın rakip partisiyle sıkı işbirliği halindeydi. *Afrika Federal Cumhuriyeti* fikrini öne süren Léopold Sédar Senghor'un *Denizastırı Bağımsızları...* Ancak, SFIO çok daha hassastır: Parlamento'da güçlü olduğu ve Afrikalı milletvekillerinin onun için UDSR içinde olduğundan daha az önem taşıdıkları da doğrudur...

Bir sosyalist olan Gaston Defferre, kendince bir başarı olan bir politikanın felsefesini, El-Cezayir'de 6 Şubat 1956 tarihindeki sakin bir günde dile getirmişti. "Denizlerin ötesinde Fransızlar, çok kere gereken zamanda harekete geçmekten aciz oldukları izlenimini vermişlerdir ve bizler olayların elinde oyuncak olmuştuk (...). Kara Afrika'da, eğer onları geçmesini (altını biz çiziyoruz) bilirsek, bu ülkede bir güven ve anlayış birliği ortamını kurabiliriz." Bu, çerçeve-yasa olacaktı, taslağı Pierre-Henri Teitgen tarafından hazırlanmıştı ve Defferre, "Kara Afrika halklarının gözlerinin Kuzey Afrika'daki olaylara kilitlenmiş olduğu bilinciyle" bunu benimsetmişti. Öngörülen reform genel seçim hakkını ve Kara Afrika'nın tüm topraklarında ve Madagaskar'da tek bir seçim bölgesi hakkı tanıyordu. Üyelerinin "bakan" olacakları seçilmiş hükümet konseylerinin kurulmasını öngörüyordu, seçilmiş ülke meclislerinin güçleri genişletilecekti. Böylece, genel hükümetlerin güçleri

azaltılmış, buna karşılık her ülke biriminin yasama gücü artırılmıştı. Senghor, buna "Balkanlaştırma" diye yanıt verdi. Houphouët-Boigny ise "Koşmadan önce yürümek" diye yorum getirdi. Afrikalılar için, söz konusu olan bir aşamaydı, ama onları kendi aralarında ve Fransa'yla birleştirecek olan bağların doğası ve özerklik biçimi üzerinde bölünüyorlardı.

Güven ortamını "kurmak", demişti Gaston Defferre, Afrikalı yöneticilerin bir bölümü endişeli ve kuşkuluydu. Siyasal, hatta ideoloji sahibi Fransız partizan mücadelelerinin içinde yer almış seçkinler sınıfıyla protestocu, özerk ve denetim dışı etnik hareketler arasındaki kültürel ayrımın çok büyük olmasından duyulan bir korkuları da vardı, bu duruma Portekiz sömürgelerinde tipik bir biçimde rastlanmıştı. Çünkü Fransız kültürü tarafında kalma kararları kesindi, bunu panafrikanist harekete şöyle bir dokunarak katılmalarıyla kanıtıyorlardı. Tersine, siyah seçkinler Fransız siyasal yaşamı çerçevesinde çok canlı faaliyetler gösteriyorlardı. Ama Gine'de olduğu gibi, kimi parti yöneticileriyle geleneksel şeflikler arasında bir "özel ittifak"ın varlığı ortaya çıkmadan önce, kendi ülkelerindeki güçlerini artırmak için sabırsızlanıyorlardı.

Diğer taraftan Birleşmiş Milletler Örgütü, Fransız sömürge politikası karşısında yavaş yavaş çekimserlik duygularını sergilemeye başlamıştı: Örgüt, bu konudaki çekimser tutumunu, öncelikle vesayet altındaki topraklardan Togo ve Kamerun için takınmıştı. Togo, önce özerk bir cumhuriyet olur, sonra da Fransa ile ortaklık statüsüne geçer, ama 1958'de Togo konu hakkında yeniden BM'ye başvurur ve BM Félix Gaillard hükümetine halk oylamasına gitme ilkesini kabul ettirir. Halk oylamasının sonucu bağımsızlıktı, bu karar Eylül 1958'de, 1960'ta uygulanmak üzere alınır. Bu karışık sonuçların etkisiyle, Sylvanus Olympio gibi ülke liderlerinin isteklerinin özünü oluşturan es-

ki İngiliz Togosuyla eski Fransız Togosunda yaşayan Ewe-ler birleşmesi gerçekleşmemiştir.

Kamerun'un iki kesiminin birleştirilmesinde de aynı sorun yaşanıyordu. Ülkenin kuzey kesimi Nijerya'yla birleşme yanlısıyken, güney kesimi "Fransız" Kamerunu ile birleşmek istiyordu. Halkların katıldıkları BM denetimindeki oylama sonucu, bu ikinci yolun önü açılmıştı. Fakat "Fransız" Kamerununda vesayet gücü karşısındaki protestocu hareket, Kara Afrika'nın geri kalan bölgelerine göre çok daha şiddetli olmuştu. 1955 yılında 84 siyasal partinin varlığı, çok sayıda etnik birimlerden oluşan ve biçimsel birleşikliğini işgalci güce borçlu olan bir toplulukta, siyasal oyunların gerçek anlamda kök salmış olduklarının bir belirtisiydi. Oysa 1948'den itibaren, siyasal yaşamın tepesinde tek bir parti bulunuyordu, UPC (Kamerun Halkları Birliği), devrimci, komünistlere yakın ve Kahire'deki sömürgecilik karşıtı çevrelere bağlı bir siyasal parti. Parti'nin milliyetçi sabırsızlığı sonucu, 1955'te çok şiddetli olaylar patlak vermişti; ardından UPC'nin katılmasıyla, 1960 yılına kadar süren bir terörizm ve silahlı çatışmalar dönemi yaşanmıştı. V. M. Nyobé'nin başkanlığındaki UPC'nin karşısında, Fransa, Kuzeyli bir Müslüman olan Ahmadou Ahidjo tarafından yönlendirilen daha ılımlı partilere dayanıyordu. Ahmadou Ahidjo, 1958'de Paris'le de anlaşarak BM'den Fransız veyasetinin kaldırılması kararını elde etmişti. Ancak ilan edilen bağımsızlığı, UPC ve halkın bir bölümü, paradoksal bir biçimde bir ihanet gibi karşıladı ve bağımsızlığın ilan edildiği günden başlayarak, ülkede çok şiddetli iç çatışmalara yol açtı.

UPC tarafından Kamerun'da yürütülen uzun süreli gerilla eylemi dışında, Fransızca konuşulan Kara Afrika'da, sömürgecikten çıkma süreci, BM'nin ya da milliyetçi hareketlerin inisiyatifi altında, görüşmeler yoluyla yaşanmıştır. Ancak iş geri dönülmez noktaya varmadan önce, Fransız

politika adamları, zamanında harekete geçmesini ya da Kamerun'da şiddetli bir kopuşa sıcak bakmayan Ahidjo gibi güçler bulmasını bilmişlerdi.

Öyle ki, De Gaulle Afrikalılara ve Madagaskarlılara serbest bir ortaklıkla kesin ayrılık arasında bir seçim yapma olanağını sunduğunda kuşkusuz sürpriz yapmıştı. Ama bu zor işe girişebilmek için zemin önceden yeterince işlenmişti. Gerçekte, belki de Kara Afrika'ya Brazzaville dönemine bağlanan bir şefkat gösterisinde bulunmuştu -oysa El-Cezayir'de kendisine yapılan karşılama daha soğuk olmuştu-, 1940 ile 1969 yılları arasında yaptığı toplam 810 konuşmanın 246'sının, yani % 30'dan fazlasının, Kara Afrika'ya ilişkin olduğu hesaplanmıştır. "Ortaklaşmış halklardan oluşan geniş bir topluluğa doğru ilerlemekteyiz", diye yineliyordu, ne Senghor'u ne de Houphouët'yi kıracak federasyon sözcüğünden daha muğlak bir ifade... "Bu, bir çağdan diğerine geçmek için tarihsel bir taşıma aracıdır." "Fransa getirisi olan büyük tavizlerde bulunmayı sever", bu sözleri Kara Afrika'ya ilişkin olarak da söylemiştir...

Bu politikayı başka hiçbir yere sapsmadan uygulayabilmişti, çünkü Cezayir'de karşılaştığı engellerle karşılaşmıyordu ve muhatap olduğu kişiler Fransa'ya karşı Arapların duydukları kini duymuyorlardı.

28 Eylül 1958 tarihinde yapılan Topluluk'a katılmaya ilişkin oylamanın sonunda, evet diyenlerin sayısı 7.471.000, hayır diyenlerin sayısı 1.120.000 idi. Hayır oylarının 636.000'i Gine'den çıkmıştı. Sekou Touré kendisine bir seçenek "tahsis" edilmesini reddetmiş ve "hayır" denilmesini sağlamıştı. Sonuç olarak Topluluk'a bağlanan ülke sayısı, Fransa'nın dışında 12 devlet olmuştu ve bunlar içişlerinde özerklikten yararlanmışlardı. Ancak, daha ortak kurumlar işlemeye başlamadan önce, Senegal ve Sudan Mali Federasyonu'nu oluşturmak için birlikte bir grup oluşturmuşlardı ve Topluluk'a girmeyi kabul ettikten bir

yıl sonra bağımsızlık istemiyle ortaya çıkmışlardı. Daha uzun ömürlü bir Fransız-Afrika topluluğunun kurulmasından yana olan Houphouët-Boigny'nin çabalarına rağmen, başka ülkeler de aynı yolu izlemişti. "Gidiyorlar, gidiyorlar" dedi De Gaulle. Ve gitmelerine ses çıkarmadı.

BELÇİKA KONGOSU VE GOLD COAST, BİR ZITLIK

Ortadoğu ve Cezayir'deki olaylar üzerinde doğrudan etkiler yaratan ve ayrıca Kara Afrika'daki hareketleri de ateşleyen Süveyş Kanalı'nın şok dalgası, her şeye rağmen Kara Afrikalıların FLN'ye yardım etmesine yol açmamıştı. FLN'nin yaptığı çağrılara rağmen, siyahlar Arap İslamiyetinden çekiniyorlardı. Ama bu şok dalgasının Avrupalılar için anlamı, yeni bir çağın başladığıydı.

Bu bilinçlenme Belçikalılar tarafından çok net yaşandı. 1945-1959 yılları arasındaki dönemi sakin geçirmiş olan, bu nedenle Belçika kökenli nüfusu 35.000'den 115.000'e çıkmış olan Kongo'da Belçikalılar, kendilerini ilgilendirmiyor gibi görünen tüm bu sömürgeciğin tasfiyesi olaylarından muaf, tam bir sükûnet içinde yaşayıp gidiyorlardı. Örnek bir sağlık politikası güttüklerinden, sömürgecilerin en iyisi olduklarına inanıyorlardı. Üstelik, özellikle Kilise tarafından iyi durumda tutulan okulların sayısı artıyordu ve toplumsal gelişim de daha çok onların sayesinde gerçekleşiyordu. Fakat verilen eğitim dinsel ağırlıklıydı ve Belçika üniversitelerinde az sayıda Afrikalı bulunuyordu. Zorla çalıştırma yönteminden yavaşmalık yöntemine geçilmişti. "Evrilmiş" adı verilen kadroların sayısı kentlerde arttığından, Belçika yönetimi elde edilmesi eğitilmiş topluluğun bir hedefi durumuna gelen "sivil liyakat" kartını düzenleyerek duruma hâkim olmaya çalışmıştı. Böylece görünüşte, ülkede belli bir uyusukluk gözleniyordu ki, Ocak 1959'da kentlerde olaylar patlak verdi, Belçikalılar bu tür olaylara

hiç hazırlıklı değillerdi, ama dünyanın başka köşelerinde olup bitenleri göz önüne alınca, sömürgeci rejime hemen son verme kararını aldılar: "Belçika'nın amacı, Kongo'yu egemenlik gereklerini yerine getirebilen demokratik bir ülke haline getirmek ve ülkenin bağımsızlığına ilişkin verileri karara bağlamaktır." Yaşanan sürpriz de yapılan dönüş de büyük olmuştu: Ne Afrikalılar, ne de dünyanın geri kalan bölümü geçmişle olan bağların böyle birdenbire ve toptan koparılmasını bekliyordu. Böylece bir tür politik kara delik ortaya çıkmıştı ve partnerler bunu geçmek için hiç hazırlıklı değillerdi.

Kara Afrika'nın eski Fransız ve İngiliz sömürgelerinin bağımsızlığa kavuşmaları yerli askerlerin -en büyük yararı elde edenler-, memurların, siyasal liderlerin işlerine yaradıysa da, Kongo'da asla böyle bir durum yaşanmadı. Belçikalılar bağımsız olmuş bir ülkeyi Brüksel'den yönetmeye devam ettiler, yalnızca Kilise kendisini eski sömürgeci güçten ayırmayı başarabildi. 1960 yılında ülkede artık devlet ve yerini tutacak başka hiçbir şey yoktu. Bir çatışmalar dönemi açılıyordu, önce Belçikalı subaylara karşı benzeri duyulmadık şiddet uygulandı. Şiddet, Kasavubu hükümetiyle onun devrimci, Marksist başbakanı Patrice Lumumba arasında çok sayıda silahlı çatışmayla sürdü. Moïse Tshombé'nin liderliğinde ayrı bir devlet halini alan Katanga'nın Kongo'dan ayrılmasıyla devam etti.

Çatışmanın uluslararası hale gelmesinin yolu açılmıştı.

Belçikalılar için gerçek bir karabasan olan bu 1959 krizi "masal âleminden çıkma" anını simgeledi (J. Vanderlinden).

1957 yılında yapılan kutlamaları aktaran *Newsreels*'e bakan biri için, bunların Gold Coast'ın (Gana) bağımsızlığıyla sergiledikleri zıtlık çok çarpıcıdır: O gece, bir bayram ha-

vasında, smokin giymiş Afrikalı devlet adamları, zarif siyah kadınlar ve İngiliz kadınlar bir *biguine* (Antillere özgü dans ve müzik türü, ç.n.) ritmi eşliğinde dans ederlerken, daha uzakta, güçlü bir şekilde ışıklandırılmış *piroguelar* (Afrika'ya özgü bir tür kayık, ç.n.), çok hızlı bir müziğin ritmine uyarak Accra'nın açıklarına doğru ilerliyorlardı: "Liberty" sözü bir *leitmotiv* gibi dalgalanıyordu ve Nkrumah ile İngiltere Kraliçesi'nin portreleri yan yana, ışıklandırılmış olarak bulunuyordu... *The Colonial Office* Hindistan'dan, Endonezya'dan, Vietnam'dan aldığı dersi iyi öğrenmişti: Daha önce Sarawak'ta (Malezya) görev yapmış olan ve Asya'daki olayları yakından izlemiş olan Vali Arden Clarke Gold Coast'a henüz varmışken, Nkrumah'ı hapisten çıkarmayı ve seçimleri kazanmasına izin vermeyi bilmişti. Ne örnek bir tutum! Doğrusu, *Colonial Office*'in İngilizleri Batı Afrika'daki milliyetçi hareketler karşısında zaaf göstermeye başlamışlardı. Bu hareketlerin liderleri Oxford'da ya da Birleşik Devletler'de iyi eğitim almışlardı. Özellikle İngilizce konuşan panfrikanist harekete katılıyorlardı ve fazlaca siyah özgürleşmesi yanlısı buldukları Londra'nın politikasını eleştiren Johannesburg'daki, hatta Cape'taki Güney Afrikalı beyazlara göre, İngiliz geleneğine daha yakın görünüyorlardı. Haklı veya değil, İngilizler Doğu Afrika'daki hareketlere daha bir kuşkuyla bakıyorlardı, bunlar Arap dünyasının gerçek komşularıydı; siyahlar, Hintliler ve beyazlar arasındaki sürtüşmelerin üstesinden gelinmesi daha zorlu görünüyordu. Fakat bu sorunların da çözüme kavuşturulmaları gerekiyordu, çünkü İngilizlerin Ortadoğu'dan çekilmeleriyle birlikte Afrika ön plana çıkmıştı ve Stafford Cripps, "Sterlin etki alanının geleceğinin artık Afrika'nın gelişmesinde göstereceği beceriye bağlı olacağını" bile eklemişti.

Bir yandan, yeniden canlandırılan ekonomik gelişmenin gerekleri -buna ikinci sömürgeleştirme dalgası da de-

nilmiştir- ve pazarların dünyaya açılmalarının buna eşlik etmesi ve sömürgeci sistemin kırsal kesimin en ücra noktalarına kadar sokulması; diğer yandan temsil gücü bulunan bir sistemin başlatılması için dolaylı ya da dolaysız bir yönetime geçişe duyulan isteğin iyi denetlenememesi, bu iki yönelim arasında Doğu Afrika'da yaşanan çelişkinin çok net olmasına yol açmıştır. Çünkü tam da bu düzeyde, geleneksel şeflerle, tacirlerden, öğretmenlerden, dışlanmış etnik grup temsilcilerinden oluşan yeni liderler arasında birbirine karşı koyma eylemleri baş göstermişti. Tanganika'da ve Kenya'da olduğu gibi Uganda'da da yaşanan çelişkiler, mandacıları çatışan grupların milliyetçiliklerini ve uyanışlarını tahrik etmiştir. Temsil gücü artan etnik grupların ve örgütlenmeye başlayan yerleşimci lobilerinin etkileriyle Londra, ilerlemenin çok yavaş adımlarla gerçekleşmesinin çok hızlı gitmekten beter sonuçlar verebileceğini anladı. Oysa Tanganika'nın bağımsızlığa kavuşmasıyla Gana'nın bağımsızlığa kavuşması arasında dört yıl, Kenya'ninkiyse ise ancak altı yıl vardır (1963).

1960 yılı bir Afrika yılı olmuştu: İngilizler batıda sömürgeciliğin tasfiyesinde başarılı olmuşlardı, ancak doğuda tam bir başarısızlık yaşanmıştı. Gerçekte, İngilizler iki politika arasında kararsız kalmışlardı: Bir avuç olmasına rağmen beyaz azınlığı iktidarda tutmak ya da sömürgeci tarafından geride bırakılan kurumsal araçları kullanmasını "bilmeseler" ya da istemeseler bile, bu iktidarı yerlilere aktarmak.

Bağımsız Afrika'nın uyguladığı baskı Güney Afrika'nın, özellikle Nelson Mandela'nın ANC'sinin (*African National Congress*) siyah ve Hintli hareketlerine yeni bir ivme kazandırmıştı. 1912 yılında doğan ANC hareketi, özellikle 1947 yılından itibaren, Güney Afrikalı hükümetlerin gitgide daha kanlı hale gelen baskılarına maruz kalmıştı. 1974 yılı dolaylarında, Başkan Vorster döneminde,

Başkan'ın kendisi, işi ırkçı bir *apartheid* uygulamasına kadar götürmüştü. Uygulamanın ilkeleri açıkça Nazi teorilerinden kaynaklanıyordu ve *Afrikanerler* böylece zaten sürdürdükleri uygulamaların bir temelini oluşturmuş oluyorlardı. 1948 yılından beri iktidarda olan Ulusal-Hıristiyan Partisi böylelikle dışlama politikası uygulamasını yasal hale getirmişti, yasanın simgelerinden kimileri ülke içi pasaport kullanımı karma evliliklerin yasaklanması vb. idi.

Buna karşılık, Hintlilerin ve siyahların direnişleri de sertleşmişti. Frantz Fanon'un yazılarından, hatta Birleşik Devletler'deki *Black Panthers*'ın yazılarından ve eylemlerinden destek alıyorlardı. Bu kişinin ve bu grubun argümanlarından yola çıkarak silahlı bir ayaklanma düşüncesi oluşuyordu; çünkü Kilise'nin şiddetsizlik politikasına karşı hükümet baskı yöntemleriyle yanıt veriyordu: 1976'da Soweto'da yaşanan katliamlar bu karşı koyuşun en dramatik anlarını gösterir. Bu arada, uzun bir süre boyunca hem siyah karşıtı, hem patron karşıtı ve çok güçlü olan sendikalar mazlumların savunulmasına ilişkin bir sendikal fikir yönünde gelişim gösteriyorlardı.

Apartheid politikasının Birleşmiş Milletler tarafından mahkûm edilmesi, Güney Afrika'nın BM'den ihraç edilmesi, *Commonwealth*'in yaptığı çıkış, o zamana kadar sayıları çok az olan liberal kesimlere beyazların artan ölçülerde katılmalarını yansıtan gelişmelerden olmuştur. Zimbabwe'de, siyah iktidarın beyazların çıkarlarını korumayı başardığı da gözleniyordu. Ancak bu arada siyahlar kendi aralarında bölünüyorlardı, Zulular, Xhosa kabilesinin ve ANC'nin hegemonyasını sorgulamaya başlamışlardı.

Bunun üzerine, Başkan De Klerk yürütülen politika-nın değiştirilmesi gerektiğini düşündü: Yirmi yıldır hapis yatan Nelson Mandela'yı serbest bıraktı. Bu, 1994'te herke-sin katıldığı *-one man, one vote-* serbest seçimlerin düzen-

lenmesiyle sonuçlanan bir sürecin başlangıcı olmuştu, seçimlerin sonucu siyahlara çoğunluk ve ülkenin yönetimine katılma güvencesini vermişti.

Bunun için ne çok yoldan geçmek gerekmişti...

ESKİ SSCB: BİR PATLAMADAN ÇOK BİR FİŞKİRMA

Sovyetler Birliği'nde, özellikle Baltık cumhuriyetlerinde, Ukrayna, Ermenistan ve Gürcistan'da da ayrılıkçı bir ruha sahip ulusal hareketler vardı. Ama Brejnev'in sonra Andropov'un ve Çernenko'nun dönemlerinde, bağımsızlık düşüncesi herkese yalnızca bir düşmüş gibi geliyordu... Bu ifadeyi, Sovyet Devletinin liberalleşme yoluna girdiği sırada Baltıklılar Gorbaçov'la görüşürken kullanmışlardı...

Gorbaçov'un düşüncesine göre, *Birlik'e ilişkin bir anlaşma* sömürgeciliğin tasfiyesi sürecini başlatmalıydı, bu tasarı milliyetçi hareketlerin kanatlanmalarına ve 1989 yılında serbest seçimlerin düzenlenme çalışmalarının uyanmasına yol açtı. O tarihte, "reformcularla" "gelenekçiler", ülkede söylenildiği gibi, *Narodnyi Front* ile *Intern Front*, karşı karşıya gelirken, Ermenilerin "Karabağ, Karabağ" diye haykırmaları, söndürülmüş ve geçiştirilmiş oldukları sanılan etno-milliyetçi duyguların yeniden canlandıklarının bir işareti olmuştu...

O andan itibaren, ulusçu dalga Sovyet İmparatorluğunu bir uçtan bir uca sarıverdi ve Gorbaçov kendini bir anda, bütünlüğün işbirliğini ve anlaşma zeminini sürdürmek ve muhafaza etmek için en mücadeleci unsurlara kimi haklar tanıyan bir devlet başkanının klasik konumunda buluverdi... Muhafazakâr kanadın yapacağı bir darbeyi önlemek üzere, De Gaulle'ün orduyu Salan'a emanet etmesi gibi, o da Kerenski'yi Kornilov'a emanet etti: Daha iyi denetleyebilmek için, hükümetini gelenekçilerle doldurdu. Ve darbeyi gerçekleştirenler de gelenekçiler oldu.

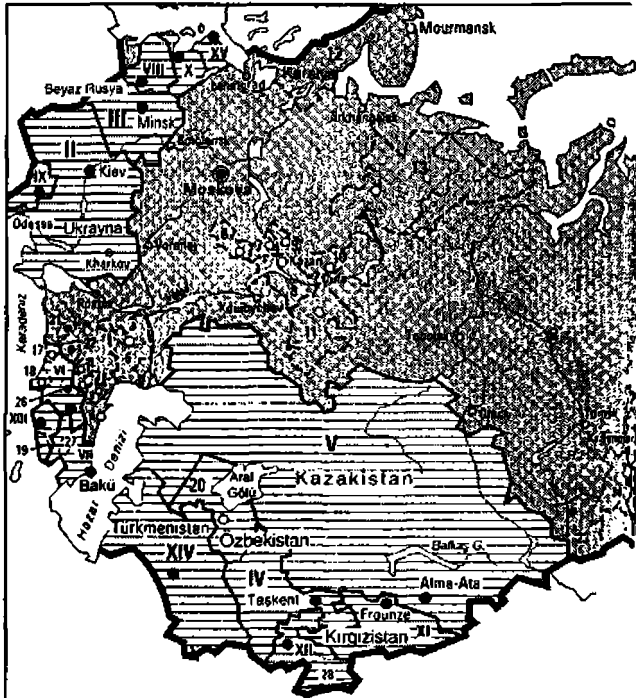
Burada önemli olan nokta, Yeltsin'in durumu değiştirmeyi becermesidir. Gerçek amacı kuşkusuz Rusya Devlet Başkanı olarak, kendini SSCB'nin Başkanı yerine koymaktı. Oysa, uyguladığı taktik SSCB'nin sömürgeciliği tasfiye etmesine, yok olmasına neden olmuştu. SSCB'nin bünyesinde Rusya'nın hâkimiyetini ilan ederek, daha sonra da Komünist Parti'yi feshedip Birlik'ten çıkarak değişik cumhuriyetlerin *de facto* özgür kalmalarını sağlamıştı. Bu cumhuriyetler de sıraları gelince Rusya gibi yaparak SSCB'nin yapılarını değiştirip bunların içlerini boşaltmış ve SSCB Başkanı'nın istifa etmesine neden olmuşlardı. Bunun üzerine Rusya bağımsız cumhuriyetlere kendine bağlanma çağrısını yapmıştı; cumhuriyetlerin bazıları buna uydular. Böylece Gürcistan (1993 yılında bağlanmıştı) ve Baltık cumhuriyetleri dışında, Bağımsız Devletler Topluluğu doğdu. Aynı anda, Rusya Federasyonu bünyesinde başlatılan hareket kimi cumhuriyetlerin -Tatar, Çeçen vb.- Moskova ile olan bağlarını sorgulamalarına yol açtı.

Fakat olayların bütününe bakıldığında "merkezkaç" hareketi merkezden başlamıştı, bu da tarihte ilk kez oluyordu.

Bir tür depremle sarsılan SSCB böylece kırıldı, ancak 1993'ten itibaren açılan çatlakların kenarlarının tekrar sıkıştıkları, çok eski dönemlerden kalma kimi bağların yeniden kuruldukları görülür.

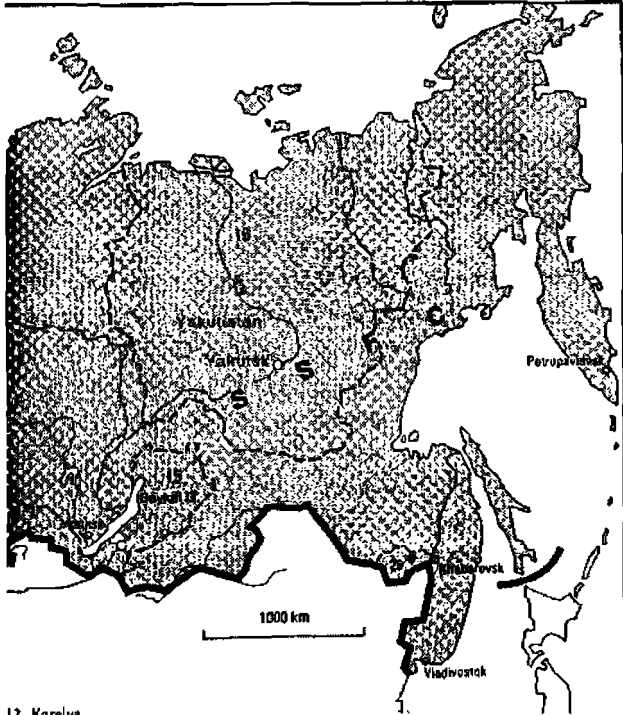
1991 yılında yapılan muhafazakâr darbenin ve bunun başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından -burada "darbe" sözcüğü pek uygun düşmemektedir, çünkü eylemi yapanlar rejimi temsil eden ve yöneten sivil ve asker yöneticilerdi-, topluluk içindeki durum ve diğer eski SSCB devletleri hakkında kafalarda pek çok soru doğmuştu, çünkü SSCB'nin parçalanmasından ve onun bütünlük halinde yürütülmesinde çimento görevi gören Komünist Partinin ayrışmasından ya da yok olmasından sonra, eski birliğin kimi karak-

1944-1987 arasında SSCB'ni

I. Rusya Federasyonu (Moskova)	XIV. Türmenistan (Aşkabad)	5. Kalmuklar (Elista)
II. Ukrayna (Kiev)	XV. Estonya (Tallin)	6. Mordvalar (Saransk)
III. Beyaz-Rusya (Minsk)	Özerk cumhuriyetler -- sınır O başkanı	7. Çuvaşlar (Çeboksari)
IV. Özbekistan (Taşkent)	Rusya Federasyonu	8. Tatarlar (Kazan)
V. Kazakistan (Alma Ata)	1. Kabardinler (Nalçık)	9. Mari (Yoşkar-Ola)
VI. Gürcistan (Tiflis)	2. Kuzey Osetya (Orconikidze)	10. Başkırlar (Ufa)
VII. Azerbaycan (Bakü)	3. Çeçen-İnguş (Grozni)	11. Udmurdlar (İjevsk)
VIII. Litvanya (Vilnius)	4. Dağıstan (Mohaçkala)	
IX. Moldavya (Kişinev)		
X. Letonya (Riga)		
XI. Kırgızistan (Fırınze)		
XII. Tacikistan (Duşanbe)		
XIII. Ermenistan (Erivan)		

ari bölümleri ve Milliyetler

12 Karelya
(Petrozavodsk)

13. Komiler
(Siktivkar)

14. Tuva (Kızıl)15.

Buryatlar
(Ulan-Ud)

16. Yakutistan
(Yakutsk)

17. Abhazya (Suhumi)

18 Acarlar (Batum)

Azerbaycan

19. Nahçıvan
(Nahçıvan)

Özbekistan

20. Karakalpaklar
(Nuku)

Ozerk bölgeler

----- sınır • il merkezi

Rusya Federasyonu

21. Adigeler (Maykop)

22. Cerkezler (Cerkez)

23. Yukarı-Altay
(Gorno-Altaysk)

24. Hakazlar (Abakan)

25. Yahudiler (Birobican)

Gürcistan

26. Güney Osetya
(Tshinvali)

Azerbaycan

27. Yukarı-Karabag
(Stepanakert)

Tacikistan

28. Yukarı-Badahşan
(Horog)

teristiklerinin hâlâ yaşadıkları gözlenir, ekonomik aygıtın ayrışması gibi genel olgulardan bugünkü cumhuriyetlerden hiçbiri paçayı kurtaramamaktadır; öyle ki bu türden sorunlar Baltık ülkelerine kadar ulaşmaktadır. Ülkelerin Moskova'ya olan uzaklıklarına göre % 30'dan % 90'a varan oranda siyasal personel muhafaza edilmiştir ki bu da, eski demokratik halk cumhuriyetleriyle var olan farkı oluşturmaktadır. Cumhuriyetler arası ya da cumhuriyetler üstü güç ve ittifak ağları hâlâ yaşamlarını sürdürmektedir. Yani aslında özel durumlar yaratan ögeler Moldova'da, Kafkasya'da, Baltık ülkelerinde, Orta Asya'da var olan etnik topluluklar arasındaki anlaşmazlıklardır. Bu anlaşmazlıklara Moskova tehlikeli gözüyle bakmaktadır; öyle ki Rus ordusunun Rusya Cumhuriyetine geri çağırılması birinci dereceden önem taşıyan bir istek haline gelmiştir. Oysa daha 1992 yılında Doğu Avrupa'da bir askeri varlık söylenini sürdürmek üzere değişik demokratik halk cumhuriyetindeki ordusunun geri çekilmesini geciktirmek için, Moskova bahane üstüne bahane buluyordu. Aynı önleme Kuril Adaları'nda da baş vurulabilecektir.

Rusya Cumhuriyetinde, Boris Yeltsin ile Parlamento arasındaki iktidar kavgasının ardında başka anlaşmazlıklar eski SSCB'den doğmuş devletlerin sınırlarını sık sık aşmaktadırlar. Bu sorunlar, şurada kimliğin içine kapanılmasında, burada bu kimliğin etkisiz hale getirilmesinde etken olmaktadır. Bu olgu çok çeşitli verilere dayanmaktadır ve bu veriler genellikle paradoksaldır, etkilerinin ölçülebilmesi için liste halinde bir dökümlerinin yapılması gerekir.

Burada, her zaman yapılanın tersine mekanik işleyişin daha iyi anlaşılabilmesi için dış çemberden içe doğru ilerleyeceğiz.

Birinci önerme. Müslüman cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilan etmeden önce kendi kendilerini yönetiyorlardı. Bu noktada, Gorbaçov iktidara geldiğinde Özbekistan'daki

yöneticilerin Özbek, Azerbaycan'daki yöneticilerin Azeri vb. olduklarını söylemek istiyoruz. Bundan birkaç yıl önce meydana gelen Ermeni katliamları sırasında güvenlik güçlerinin olaylara bir son vermek üzere müdahale etmemelerinden dolayı Gorbaçov şaşkınlığa uğramıştı. Kendisine "Azerilerin, Ermenileri savunmak için tutup da Azerilere ateş edemeyecekleri" yanıtı verilmişti. Azerbaycan'daki güvenlik güçleri "Sovyet" olmaktan çok "Azeri" idi. Bir başka örnek: Olayların patlak vermesi için, Gorbaçov'un perestrojka karşıtı birisini Kazakistan'da Alma Ata'dan başka bir yere göndermesi yetmişti; Parti Birinci Sekreteri muhalifin bir Kazak olduğunu ve yerine getirilen kişinin bir Rus olduğunu gözden kaçırmıştı. Başka bir deyişle, cumhuriyetler gitgide daha fazla özerkleşiyorlardı ve Ermenistan ve Gürcistan için de durum aynıydı.

İkinci önerme. Müslüman cumhuriyetler için, bağımsızlık ille de ayrılma istemi anlamına gelmiyordu. Ellili yıllar boyunca Paris'le ayrılma aşamalarını masaya yatıran Tunus ve Fas gibi, ille de bu amaca ulaşmak için çalışıyorlardı. Tersine, Orta Asya'da, *ters yönde bir ayrılıkçılık* türü söz konusuydu, cumhuriyetlerin yöneticileri eski SSCB merkez kurumları *üzerinde* güç sahibi olmaya çabalıyorlardı. Örneğin, Maliye Bakanı Pavlov'un -darbeye katılanlardan biri- Özbek devlet aygıtıyla ve bunun mafyasıyla sıkı bağları bulunuyordu.

Bu koşullar altında, Gorbaçov ile Yeltsin arasındaki anlaşmazlık sırasında darbeden bir yıl önce cumhuriyetlerin yöneticilerinin Birlik'i muhafaza etmek isteyen Gorbaçov'un yanında yer alıp Yeltsin'e karşı çıkmaları hiç de şaşırtıcı değildir, çünkü Yeltsin Rusya'nın hâkimiyetini ilan etmekle her cumhuriyetin ayrılmasıyla son bulacak bir süreci başlatıyordu ve bu durum, cumhuriyetlerin merkezin sırtından edindikleri avantajların mahvına neden olacaktı. Genelde bu cumhuriyetlerin, en azından yönetsel aygıtları-

nı "darbecilerin" yanına yerleştirmeleri şaşırtıcı değildir.

Üçüncü önerme. Rusya'da özgürlüğe açılma olarak algılanmış olan perestroyka, Müslüman ülkelerde komünizmin belli ölçülerde sürdürdüğü geleneksel toplumsal ilişkilerin geleceği için bir tehlike olarak görülmüştü -Sovyet'in başkanı genellikle eski bir han oluyordu vb. Ayrıca, glasnostla birlikte Moskova mafyacı trafikleri "Özbekleştiriyordu" -haşhaşın Özbekistan'da ekildiği bahanesiyle- ve ne zaman cami yapma isteği gündeme gelse tüm İslamiyet parmakla gösterilip suçlanıyordu. Bu arada merkezi iktidar Ortodoks Kilisesi'yle açıktan açığa flört ediyordu. Müslüman bir ülkede ileri sürülen tüm istekler Tahran'la bir yakınlaşmanın işareti olarak algılanıyordu. Rusların bu tutumu, İslamcı bir siyasal hareketin ve siyasal İslamın her çeşidinin gelişmesine yol açmıştı, var olan çeşitlilik her cumhuriyetin kimliğini komşusuna oranla güçlendirmişti: Tacikistan'a hakim olan Şii entegrizminden, Sünni ya da Sünni olmayan çeşitlemelerden, Azerbaycan'daki yarı laik İslama kadar. Her cumhuriyetin kendi kimliğini güçlendirme olgusu aynı zamanda, "Türkistan'ın" yeniden birleştirilmesinin karşısında bir rol oynar; ayrıca Müslüman bütünlüğün Türkiye, İran ya da Pakistan gibi büyük komşular tarafından özümlemesine de engel olmuştur. İran'daki ya da başka ülkelerdeki İslami devrimin *temposu*yla Sovyet cumhuriyetlerinde yaşanan krizin *temposunun* buluşamamış olduklarını da ekleyelim. Bu da kuşkusuz, Sovyet İslamının geri dönülmez bir biçimde bu üç ülkeye doğru kaymasına engel olmuştur.

Dördüncü önerme. Güney kesimlerdeki cumhuriyetlerde, sömürgecilik sonrası bir durumla karşılaşırız, bu anlamda, Rusların bu toprakları terk etmeleri, uzaktan da olsa, bağımsızlık ilanının önünde yer alır. Bu göç sürmektedir, ancak aşırı dramalara yol açmaksızın, başka koşullarda. Buna başarılı bir sömürgeciliğin *tasfiyesi* operasyonu deni-

lebilirdi. Bu arada, kimi cumhuriyetler kendi Ruslarını ellerinde tutmakta ya da yeni Rus "iş ortaklarına" çağrıda bulunmaktadırlar. Yalnızca Kazakistan'da durum farklıdır, çünkü Rusların da en az Kazaklar kadar kalabalık oldukları bu cumhuriyette sorumluluklar her düzeyde paylaşılmış durumdadır ki, bu da etnik topluluklar arasında sürekli anlaşmazlığa yol açmaktadır.

Tersine, bağımsızlığa kavuşturulan kimi cumhuriyetlerde, özellikle Kafkasya'da, Ermeniler ve Türk-Azeriler, Gürcüler ve Abhazlar vb. arasında, Rus ve Sovyet dönemlerinde olduğundan daha büyük bir şiddetle, etnik topluluklar arası anlaşmazlıklar yeniden doğmaktadır. Bu son durum için özgün bir örnek vardır: Gürcüler Ruslardan kurtulma kaygıları içinde, kendilerinin de Abhazlar üzerinde bir tür sömürgeci iktidar uyguladıklarının farkına varamamışlardı. Bu durumda, sömürgecilik sonrası değil de, sömürgecilik öncesi bir olayla karşı karşıya kalınmaktadır, Ruslar sınırlarının dibinde patlak veren anlaşmazlıklar konusunda yeniden hakem rolünü oynamaya başlamışlardır.

Beşinci önerme. Müslüman ya da Kafkas cumhuriyetleri konusunda yapılan gözlemler, Rus Sibiryasında aynı cinsten olgulara rastlandığı da gözlenecek olursa, özel bir anlam yüklenirler. 1992 yılı ilkbaharında, Krasnoiarsk'ta düzenlenen Sibirya Kongresi'nde, bir delege, "Rusya'dan değil ama Rus hükümetinden ayrıldığını" belirtmişti. Bir başka delege ise, Kongre'nin Moskova üzerinde bir baskı aracı olarak algılandığını değerlendirmişti. Bu iki nokta karakteristiktir: Moskova temsilcileri olan yönetim şefleri Kongre'ye katılmamışlardı, bu da merkezi iktidarla temsil gücü bulunan kurumlar arasında büyümekte olan bir anlaşmazlığın varlığını işaret ediyordu. Özellikle, "ayrılıkçılarla" bir tutulma korkusu ile, Sibirya ulusal cumhuriyetleri (Tuva, Yakut-Sakha, Buryat vb. cumhuriyetleri) Kong-

re'ye katılmama gerekçelerini açıklamış ve doğrulamışlardı. Evenkler, toprak özerkliğinden ulusal özerkliğe geçmeyi düşündüklerini, ama bunun Sibiryaya değil, Rus çerçevesinde olacağını bildirmişlerdi.

Bu veriler ikinci önermemizle karşılaştırıldığında, öne sürülen iddiaların fikir bütünlüğünde ulusal sorunun ille de etnik bir bileşimi olmadığı ve bu sorunun her zaman ayrılıkçı bir yöntemle çözülmediği açıkça görülür. Örneğin Baltık ülkelerinde ayrılma isteği, Litvanyalıların temel motor gücü olmuştu. Perestroykanın başlangıç dönemlerinde, aslında şiddetle Rus karşıtı olan Estonyalılar bunu dile getirmeye cesaret edememiş olsalar da, bu ayrılma isteği tüm Baltık ülkelerinde hızla ve bütünsel bir biçimde her şeyin önüne geçmişti. Gürcistan'da, Ukrayna'da, Ermenistan'da, kısacası Hıristiyan ülkelerde de aynı şey söz konusu olmuştu. Fakat diğer bölgelerde ayrılma isteği bu denli net değildir. Diğer yandan, Rusya bünyesinde, Tatar Cumhuriyeti kendi kendinin hâkimi olmak istemektedir, yani yöneticileri, Tatar ya da Rus, ülkenin kaynaklarına kendileri sahip olmak istemektedirler. Sibirya'da ise, Ruslar ve Yakutlar ya da Buryatlar aynı istekle ortaya atılmaktadırlar.

Böylece Bağımsız Devletler Topluluğu'nda, ulusal ya da sömürgeci denilen tüm durumların ortak parametreleri, güçlerin belli bir noktada yoğunlaştırılmasına duyulan düşmanlık sorunu ve karar olma düzeyinde merkezilik sorunudur. Belli bir biçimde, bugün bir yandan Komünist Parti dönemiyle karıştırılan, yönetim birimleriyle birlikte merkezi iktidar ile, diğer yandan, 1917 öncesi zemstvosları olsun ya da 1917 sonrası sovyetleri olsun, temsil gücü bulunan organlar arasında her zaman varlığını sürdürmüş olan eski zıtlığı yeniden görürüz. Oysa, seçilmişlerin (zemstvos) uzmanlıkları ya da reel temsiliyet güçleri (sovyet) her ne olursa olsun, ne zemstvoslar, ne de sovyetler sınırlı bir yerel yönetimin kapasitelerini aşmışlardı. Bilindiği

gibi, SSCB tarihi 1917'den itibaren doğrudan demokrasi-nin ifadesi olan alt kademelerdeki güçlerin, demokratik merkezîyetçiliğin havarisi ve üyesi olan üst kademelerce özümlemeleriyle açıklanabilir. Gorbaçov'un 1988'de yapmak istediği sovyetleri yeniden canlandırmaktı, yani temsil gücü olanlara haklarını ve kapasitelerini iade etmek. 1993-1994 yıllarında, Yeltsin bunları ortadan kaldırdı. Bu çelişkinin anlamı nedir?

Gerçek sorun, aşağıda olduğu gibi, yukarıda da güçle-rin paylaşımının bilinmesidir. Bunun için, Yeltsin başka-nın temsilcilerini -*mamestnik*, temsilci- ülkelere, bölgelere atamaya koyuldu, atanmış olan vali de Moskova'dan geli-yordu. Öyle ki, özerk yerel bir yönetim hâlâ var olamamış-tır. Saint-Petersbourg'un belediye başkanı Sobtçak, güçsüz oldukları için sovyetlerin gereksiz olduklarını söylemekten çekinmemektedir. "Aslında, biricik kapasiteleri kararları torpillemeştir." Daha şematik bir biçimde diyebiliriz ki, 1917'de, yerel sovyetler okumamış ve eğitimsiz insanlar-dan oluşuyordu, fakat tüm iktidar seçilmişlerin elindeydi; bugün ise sovyetler eğitilmiş ve uzman insanlardan oluş-makta, ama yargısal kapasiteleri ya da başka bir kapasitele-ri yoktur, yalnızca iktidara KARŞI KOYMAKTALAR.

Yani, seçilmiş temel kurum yasama, yürütme ve yargı iktidarının düşünüyü kurmaktadır, fakat o da güçlerin payla-şımından bihaberdir ve onun bu güçsüzlüğü karşısında, merkez yasama görevini de, yürütme görevini de görür... Kimlik sorunları iktidar sorununun yalnızca hareketli bir değişkenidir. Bu, bizim altıncı önermemizdir.

Merkezi iktidarla temeldeki temsilci gücün -dün, sov-yetlerdi, yarın başka bir kurum olabilir- arasındaki anlaş-mazlık sorunu daha pek çok sorunu içerir -yerel karar or-ganlarına gerçek yürütme gücü tanınmadığı sürece. Oysa, bugün, yerel iktidarlara sistemi, yani perestroykadan ve darbeden beri bileşimi en az değişikliğe uğramış olan sis-

tem, muhalefetin, kimliğe bağlı ayrılıkçılığın, reform muhalifliğinin belkemiğini oluşturur. Eski bölge sovyetlerinin başkanları, % 80 oranında parti aygıtından gelmişlerdir. Yeltsin ile Parlamento arasındaki kanlı güç denemesinden sonra, bunlar saf dışı edilebilirlerdi (Eylül 1993).

Garip bir parkur... *Nomenklatura*, rövanşını, kimliğe ilişkin refleks hareketleri kışkırtarak ve orada burada merkezilik karşıtı bir milliyetçiliği teşvik ederek, bölgelerindeki yurttaşların çıkarları adına, temsilci gücün kanalıyla almak istemektedir; işte bu nedenle, dün Gorbaçov'u indirmeye çalışan pazar karşıtlarına Yeltsin kimi haklar tanımaya başlamıştır. Yeltsin, yavaş yavaş ve zikzaklar çizerek, yenilgiye uğrayan rakibinin -ve öncülünün- güttüğü politikanın aynını uygulamaya başlamıştır.

Bu önermeler genellikle etnik, etnik-dilsel ya da dinsel görüşlere bağlı kimlik eğiliminin ya da bir ulusun doğuşunun, tümüyle yönetsel, siyasal ya da doğal olarak ideolojik -önceliklerle kesişsin ya da kesişmesin- görüşlere pekâlâ bağlanabileceğini göstermektedir. Çeçenistan'da ve Omsk'ta, Murmansk'ta ya da Kuban'da, ilgili toplulukların etnik doğalarından bağımsız olarak özerkçilik tüm verilerle temas etmektedir.

Bu da, bir ulusun hem süreklilik... hem de geçişlilik gösteren bir oluşum olduğunu kanıtlamaya götürür.

XI. BÖLÜM

Sömürgeciliğin Tasfiyesine Darbe

Özgürlüğe kavuşan halklar “yıkıntılardan yeni bir düzen doğacağını” ve bu özgürlük mücadelelerinden kaynaklanan kararsızlık ortamının son bulacağını sanıyorlardı. Oysa “zaferin kahramanları olan askerlerin ve subayların şiddet duyguları, gururları, güce kavuşma iştahları, sonunda iktidarın askerileşmesine neden oldu ve bunun kurbanları da kentleşmiş sınıflar oldu (...)” “Bu hareket yürürlükteki siyasal sistemin görece demokratikleşmesine yol açmış olsa da” (...), “dünün eşitsizlikleri, kimilerinin ilerlemelerini sağlamak üzere, yerlerini başka eşitsizliklere bırakmışlardı (...)” Genel olarak, kurumlaşan rejimler öyle bir hale gelmişlerdi ki “yaşanacak bir değişikliğin havariligini yapmış olanlar, kentli seçkinler ve orta sınıflar, yani bağımsızlığa götüren bilincin kazanılmasına kaynaklık edenler bu rejimler dolayısıyla inandırıcılıklarını yitirmişlerdi.”

Bu teşhis, doğrudan, René Dumont'nun *L'Afrique Noire est mal partie* (1962) eserinden alınmış gibi görünür. Bunun Afrika ile hiçbir ilgisi yoktur. Yazar, yüzyıl öncesinde, bağımsızlık savaşlarının ardından "Latin" Amerika'daki durumdan söz eder ve dayandığı yazar da Arjantinli tarihçi Tulio Halperin Donghi'dir. Buna göre, en azından *kısa vadede*, yerleşimcilerin bağımsızlık hareketleriyle sömürge altındaki halkların özgürlük hareketlerinin benzeri sonuçlara ulaşabildikleri gözlenir. Dolayısıyla, benzerlik gösteren noktalardan kimilerini XX. yüzyılın ortasından beri bağımsız olan Afrika dışındaki ülkelerde de görürüz.

Bu benzerliğin nedenlerinden biri de, XIX. ve XX. yüzyıllarda ortaya çıkan bağımsızlık hareketlerinin sömürgecilik öncesi dönemlerde var olan ilişkilerin değişikliklere uğrayarak yaşamlarını sürdürmeleri olgusu sayesinde aşılmiş ve aynı zamanda, daha güçlü ve gittikçe güçlenen bir hareketin darbesini yemiş olabilmeleridir...

Sömürgecilikten önceki döneme ait bir tarihin kimi öğeleri, sömürgecilik nedeniyle her durumda değişikliğe uğrayarak, yeniden ortaya çıkabilirler. Bu türden öğelere Yukarı Peru'da rastlanmıştır, bölgenin bir şekilde "muhafaza" ettiği ve fetih öncesi döneme ait bazı sürtüşme konuları yeniden ortaya çıkmıştır. Çin-Hindi'nde de aynı durum gözlenir. Vietnam, henüz özgürlüğüne kavuşmuşken, Laos'u ve Kamboçya'yı ele geçirmeye kalkışmıştır. Kafkasya'da da, Rus ve Sovyet fethine rağmen canlı kalmış anlaşmazlık öğeleri bulunur. Benzeri örnekleri özellikle Güney ve Orta Afrika'da çoğaltabiliriz.

Özellikle Kara Afrika genelinde bazı eski sürtüşme konuları sıkça eski ilişki sistemlerini azdıran sınır düzenlemeleri nedeniyle ağırlaşmışlardır.

Fakat, sömürgeci dönemin değişmelerine katkıda bulunduğu ve daha beter hale getirdiği durumların yeniden ortaya çıkmaları daha fazla anlam yüklüdür. Oysa zama-

nında ata mirası bu anlaşmazlık konularının sonsuza kadar uyuşturulmuş oldukları sanılmıştı. Jean-Pierre Chrétien'in yaptığı etno-tarihsel incelemeler, 1972 yılından beri Hutular ve Tutsiler arasında yeniden kanlı savaşların sürdüğü Burundi ve Ruanda'dan çok iyi örneklerle doludur. Var olan düşmanlık Avrupalıların gelişlerinden önceki dönemlere ait klanların farklılaşmalardan kaynaklanmaktadır ancak bu gruplar ve kategoriler arasındaki karşıtlığın kanlı bir biçimde ifade edilmesi yalnızca ellili ve altmışlı yıllarda ortaya çıkmıştır. "Siyasal çevrelerin oluşumlarında oyuna sürülen etnik kartın gücünün yükselmesi sonucu, gittikçe artan ölçüde görünürde denetlenmesi olanaksız bir ayrımcılığa, şiddet kullanımına ve korkulara varılmıştır. Bir uzlaşmazlığın arkaik yaşanmışlığı ile ırk temelindeki bir uzlaşmazlığa ait iki zaman dilimi arasındaki döneme sömürgeci aşama yerleşmiştir."

AVRUPA HEGEMONYASINDAN AMERİKAN HEGEMONYASINA

XIX. yüzyılda, en güçlü hareket elbette endüstri devrimidir. Büyük Britanya bu devrimin itici gücü olmuş ve hem endüstri ürünlerini eritmek için, hem de ticari akımları denetleyebilmek için, fazlaca çaba harcamasının Güney Amerika'da İspanya'nın ve Portekiz'in yerlerini almıştır. İngiliz üretiminin harikalarını elde edebilmek için yeni devletler borçlanmakta, İngilizler ise iş yapmakla yetinmemektedirler. Yeni bir tür sömürgeci pakt geliyordu. Avrupalı sanayicilerin çıkarlarıyla yerel yönetici sınıfların çıkarları ortaklaşıyordu, ancak bir süre sonra birinciler ülke ekonomisinin bir bölümünü denetimleri altına almaya başlamışlardı. Büyük Britanya, Peru'da ve Arjantin'de efendiydi, Alman kapitalistleri ise Guatemala'daki kahve ticaretini ele geçirmişlerdi. Küba'ya gelince, Amerikan şirketleri şe-

kerkamışı ekimi yapılan toprakların mülkiyetini alıyorlardı. Kısa sürede, Orta Amerika'nın da ovalarına el atılmıştı: Boston'un denetimindeki muz imparatorluğu doğuyordu. Devlet gelirlerinin önemli bir bölümünün gümrükten elde edildiği Haiti ve Santo-Domingo'da, borç veren Amerikalı parasını bu gümrükleri denetimi altına alarak geri alıyordu.

Var olan durum, uygulanan benzeri usullerle birlikte 1870 ve 1910 yılları arasındaki dönemde Mısır'ın ve Tunus'un yaşadıklarıyla aynıydı.

1902 yılında yaşanan "Venezüella krizi", Amerika Kıtasında Avrupa hegemonyasından Birleşik Devletler hegemonyasına geçişi belirlemiştir. Theodore Roosevelt, Venezüella'dan alacağı olan tüm kişi ve kuruluşlar adına borçlulara karşı silahlı bir haçlı savaşını yürütmüştür. Alman Kayzer II. Willhelm tarafından Boxerlere karşı yönetilen harekâtla aynı döneme rastlayan bu müdahale Monroe Doktrini adına gerçekleştirilmiştir -daha önemlisi, tıpkı Monroe doktrini gibi bu müdahale de ahlaki ilkelere dayandırılmıştır. Çünkü, Birleşik Devletler Avrupalılardan farklı biçimde iş görür.

İngilizler, "Latin" Amerika'daki ekonomik girişimlerine hiçbir ahlaki ya da ideolojik anlam yüklememişlerdi. Kuşkusuz, Afrika'da ya da başka yerlerde uygarlık adına hareket ettiklerini söylemişlerdi; fakat bunu "Latin" Amerika'da dile getirmemişlerdi. Burada, yaptıkları *business* idi, *as usual*, ve somut avantajlar elde etmek onlara yetiyordu. Tulio Halperin Donghi, onların Amerikalıların tersine, özlendeki püritanizmi ihraç etmek istediklerini fark etmişti; bağımsızlıklarının, devrimlerinin kaynağında yer alan şu siyasal erdem isteğini. Yankeeler Güney Amerikalıları kendi işlerini "sağlıklı" bir şekilde yürütebilir hale getirmek istiyorlardı: Oysa Latin Amerikalılara bütçelerini, ülkelerini denetim altına almak için ikiyüzlü bir kurnazlık

gibi görünen tavır aslında bir taktikten daha öte bir şeydi: Gerçek bir stratejiydi.

Gerçekte, son derece açık maddi avantajların meşrulaştırılmalarına yarayan pedagojik ahlakçılığın amacı bir hâkimiyet ilişkisini sürekli kılmaktır. Efendi hep efendi olarak kalır.

Monroe Doktrini'nin "Big stick" (büyük sopa) politikasının ilkeleri, Theodore Roosevelt Küba'yı (ve Filipinler'i) İspanyol hâkimiyetinden kurtarmıştı. Amerikalılar artık onların "güvenliği" adına, Orta Amerika'yı ve Panama'yı denetim altında tutuyordu; bu, XX. yüzyıl boyunca sürdürülen bir politikadır: 1915'te Haiti'ye askeri müdahale, İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde Guatemala'ya müdahale, Küba'da Castro'nun eylemine karşı Domuzlar Körfezi çıkarmasına yardım gibi pek çok müdahale çeşidi XX. yüzyılın altmışlı ve yetmişli yılları boyunca muz imparatorluğunun küçük devletçiklerine karşı, sonra da Sandinist Devrim'e karşı Nikaragua'da uygulanmıştı. Noam Chomsky, özellikle 1976'dan beri Latin Amerika hükümetlerine Dışişleri Bakanlığı ya da CIA eliyle akıtılan kredilerin büyüklükleriyle, bu ülkelerde insan haklarına karşı işlenen suçlar arasında bir bağlantının varlığını çok iyi göstermiştir. Latin Amerika 1976 yılında kapılarını yeniden özellikle Kuzey Amerikalı, yabancı yatırımcılara açmıştı. Bu dolaylı ya da dolaysız yardım, hep "demokrasi için" mücadele adına, "kargaşaya" karşı ve Amerikan politikasının kendine vehmettiği ahlaki kararlılık ilkelerine göre yapılmıştır...

Şu var ki, Birleşik Devletler'in bu eylem alışkanlığı yalnızca İspanyol Amerikası devletleriyle sınırlı kalmamıştır. Endonezya, Güney Kore gibi bağımsızlığa altmışlı yıllarda kavuşmuş, komünizmden uzak tutulması gereken, gözetim altındaki devletlere de yönelmiştir... Bu politika Vietnam'da, tarihin tanıdığı en zalim savaşlardan birine kaynaklık etmiştir. Richard Nixon, SSCB'nin bu müttefikinin

tepesine bir atom bombası atamadığından ve kamuoyu tarafından sıkıştırıldığından, ülkeden çekilmeye karar vermişti (1973).

Bu politikaya eşlik eden "yardıma" gelince, dünyanın en yoksul ülkelerinin en zengin yöneticilerini daha da zenginleştirmeye yaramıştır, bu ülkelerin en yoksul sakinlerinin daha da yoksullaşmaları pahasına.

SÖMÜRGELİK SONRASI İLİŞKİLERDEN ÇOKULUSLU EMPERYALİZME

Ellili ve altmışlı yıllardan bu yana bağımsız olan Afrika ve Asya dünyasında, acaba yeni sömürgecilikten mi, yoksa yeni emperyalizmden mi söz etmek gerekir? Belki yerine göre, her ikisinden de...

Kara Afrika Latin Amerika'da olduğu gibi, XIX. yüzyıldan itibaren, bir tür sınıf sömürgeciliğiyle tanıştı. 1961'de, bir belediye başkanı Kamerun Başbakanı Assalé'ye, "kitlenin, ulusal egemenliğin halktan kopmakta olan bir ayrıcalıklılar sınıfını yaratmış olduğu duygusunu taşıdığını" söylüyordu (aktaran R. Dumont, *L'Afrique Noire est mal partie*). Bu, Cezayirlilerin 1993 yılında söyledikleri sözlerin aynıdır, şu farkla ki Cezayir'deki bu seçkinler -ki yerleşimcilerin yerini almışlardır-, kendilerinin de için olduğu kadar kitlelerin de, askerlerin ve FLN-devletin elinde bulunan ülkeyi yönetmemektedirler. "Dolayısıyla, hâlâ işgal altındayız..."

Kara Afrika'da temel endüstri yönetimidir, diye yazılabilmiştir: Yönetim, 1970 yılında Dahomey bütçesinin % 64'ünü alıyordu. Fransa'da her 100.000 kişiye bir milletvekili düşerken, Gabon'da her 6.000 kişiye bir milletvekili düşüyordu ve bir kişinin ömür boyu çalışma sonucu elde edeceği kazanç bir parlamenterin iki aylık maaşına bile ulaşamamaktaydı. Bu düşkünlüğün çeşitli yanları, özgür-

lûge kavuşmakla doğan umutlarla ilişkilendirilerek çoğaltılabilir... Bu duruma, başka ülkelerde, silahlanma için yapılan harcamalardan doğan sefalet de eklenir, örneğin Irak'ta silaha ayrılan para devletin halkın yaşam düzeyini iyileştirmek için yardımlarda bulunmasına engel olmuştur. Fakat, Irak'ın durumu yalnızca bir örnektir; askeri alanda yapılan tüm harcamalar tüm halkların yaşam düzeylerinin yerle bir olmasına neden olmuştur. Oysa, ilk metropoller bu duruma kendi endüstrilerinin yararına geniş ölçüde katkıda bulunmuşlardır -Fransa ve Büyük Britanya- ve böylece, sömürgecilik sonrası "şanlı otuzlu yıllarını" beraberce yaşamışlardır. İşte, Avrupa'nın ve onun eski sömürgelerinin ayrıcalıklı bağlarını sürdüren yeni sömürgeciliğin girdiği ilk biçim budur. İkinci biçim ise, sömürgele- rin yeni yöneticileri ile metropollerin siyasal ya da mali çevreleri arasında kurulabilen çıkar birliğidir.

Mongo Beti, bu yolsuzlukların etkilerini Kamerun'un ortasındaki "tümüyle yıkık" köyüne kadar nasıl olup da iletebildiklerini anlamaya çalışmıştır... Bu yalnızca Afrikalıların suçu mudur, diye sorar kendi kendine... Eski bir sorun mu, yoksa sahte bir sorun mu? Sakın bu, Fransa'ya ya da Büyük Britanya'ya kimi avantajlar ya da tekeller -örneğin Sahra petrolü- sağlayan bildik usuldeki anlaşmaların etkileri olmasın! Bu arada eski sömürgeler de gıda maddeleri tarımını geliştirecekleri yerde, ya fazla sayıda traktör satın almakta ya da kahve üretimini artırmaktadır. Burada bir tür sömürgeci paktın yaşamını sürdürdüğü görülmektedir.

Son olarak, sömürgeci dönemin bozucu etkisi olarak geçmişte düzenlenmiş olan sınır çizgilerinin değiştirilemez oldukları ilkesinin benimsenmesi sonucu, özellikle Kara Afrika'da, bağımsızlık sonrası dönemde trajik anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır -Nijerya, Çad, Kamerun vb.

Geçmişten miras kalan bu tipteki ilişkilerin tersine gi-

den bir yönü de, metropoller tarafından *Üçüncü Dünya Ülkelerinin yedek sanayi ordularına* başvurulmasıydı. XX. yüzyılın otuzlu yıllarında başlayan göçmen işçi ithali, sömürgecilikten kurtulma yılları olan altmışlarda müthiş bir patlama gösterdi. Özellikle Fransa'da, metropol işçilerinin talepçi eylemlerinin gücünün işverenin başarılarını ve kâr oranının sabit tutulmasını tehlikeye soktuğu ve Fransızların pis işlerde çalışmaya giderek yanaşmaz olduklarının gözleendiği andan itibaren, De Gaulle ve Pompidou dönemi hükümetleri ülkedeki göçmen kitlelerinin büyümelerine göz yummuşlardı. Başlangıçta, devlete binen maddi yükü daha az olduğundan genç ve bekâr göçmenlere ağırlık verilmişti. Bu işçilerin gelişiyle, emek piyasasındaki durum gerginlikten kurtulmuştu ve ulusal emek gücünden daha akışkan bir yedek sanayi ordusu sağlanmıştı. Yetmişli yılların başlarında, kalifiye işçilerin geldikleri ülkelere göre dağılımı: % 23,1'i Tunuslular, % 18'i Faslılar, % 15'9'u Cezayirli, % 9,5'i eski Fransız Afrika kökenli siyahlar şeklindeydi (aktaran P. Souyri, *La Dynamique du capitalisme au XXe siècle*, s. 226). Böylece, kadroların, beyaz yakalı iş alanlarının Fransızlara ayrıldığı sömürgeci tipte bir durumu metropolün içinde yaratılmış oluyordu. Fakat yavaş yavaş, denizaşırı topraklardan gelen göçmenlerin ülkeye kök salmaları ve ailelerin kurulmasıyla bu insanların sayısı arttı; bu proletaryanın varlığı önceden yalnızca mali avantajlar sağlıyorken bundan sonra ulusal bütçeye binen yük arttı.

Sömürgeleştirme eyleminin bu geri dönüş etkisi, Pakistanlıların, Hintlilerin, Karayipler'den gelen göçmenlerin üretim sektörlerinin kimilerinde, -özellikle demiryollarında-, İngiliz işçilerinin yerini aldıkları Büyük Britanya'da da gözlenir, ancak bu ülkelere gelen seçkin sınıf üyeleri *Welfare State*'in tıp sektörüne ve diğer hizmet birimlerine de girmişlerdi. Rusya Cumhuriyetinde de, Sov-

yetlerin Uzakdoğu bölgesinde, Koreliler alt kademelerdeki görevleri işgal etmişlerdi, genellikle haklardan yoksun, kaçak çalışan bir tür alt-proletarya grubu oluşturmuşlardır.

Sömürgecilik sonrası ve yeni emperyalizm Amerikan hegemonyasının yükselmesiyle etkilerini birleştirmişlerdir. Bu da, İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde sömürgeciliğin tasfiyesi döneminde Avrupa hâkimiyeti altındaki çevresel bölgelere Avrupalıların yerine Amerikalıların yerleşmesiyle gerçekleşmiştir: Suudi Arabistan, İran, Karayipler. Bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş devletler, hâlâ tröstlerin denetiminde olan yerüstü ve yeraltı zenginliklerini, ekonomik anlamda kendi denetimlerine geçirmeye çalışmışlardı. Bunun üzerine, uygulanan millileştirme politikası sonucu çıkan anlaşmazlıklar artmış ve tersine bir durum yaratarak, dünya ekonomisini sarsıntıya uğratmıştır -örneğin, 1973 yılında yaşanan petrol krizi.

Artık "ağır bir külfet" haline geldiğinden, Üçüncü Dünya ülkelerinden emek gücü ithali yapamadıkları için, Batı ekonomisi yöneticileri, faaliyetlerinin bir bölümünü çevrenin yedek insan gücünün sırtına attılar. Amerikalılar kendi ülkelerinde var olan yüksek ücretleri nedeniyle, eski sömürgelerde -Filipinler, Singapur-, ayrıca Güney Kore, Meksika, Nijerya'da gittikçe artan sayıda fabrika inşa ederek bu uygulamanın ilk örneğini vermişlerdir. Amerikalıları ilk izleyenler ise Japonlar olmuştur ve Tayvan, Hongkong ve Singapur'da benzeri işletmeler açmışlardır. Almanlar daha çok Latin Amerika'da iş görmüşlerdir. En sonunda sıra Fransızlara ve İngilizlere gelmiştir. Eski sömürgeci ülkeler yavaş yavaş çevresel proletaryanın emeğinden, emek kaynağının bu yer değişikliğinden, dolaylı biçimde yararlanmaya başlamışlar ve gelişmiş ülkelerin etkin nüfuslarının gitgide büyüyen bir kesimi de bu arada üretimden kopmuş ya da asalaklaşmıştır.

Fakat işte tam da bu noktada, bu durumdan hiçbir ya-

rar sağlayamayan Afrika devletleri ile, tersine, yatırımcıların yerel hükümetlerin ve yönetici sınıflarının yararına elde ettikleri kârın gittikçe artan bir bölümünü bırakmaya zorlamasını bilmiş olan Latin Amerika ya da Asya ülkeleri arasında bir ayrım ortaya çıkmıştır. Bu ülkeler, kendilerini ekonominin globalleşme sürecine katabilmeyi zamanında başarmışlardı, artık bu ekonominin bir parçası durumundaydılar ve hatta Singapur ya da Tayvan örneğinde olduğu gibi, büyük ekonomi güçlerinin yanı sıra bunun işleyişine de katılmaktadırlar. Bugün Malezya yabancı işçi ithali bile yapmaktadır...

Bağımsızlığa kavuşmasından bu yana şu ya da bu eski sömürgecinin arasında oluşan ayrım ve metropollere miras kalan sorunlar, yalnızca ikili ilişkilerle, yeni sömürgecilikle ya da yeni emperyalizmle açıklanamaz. Bunun yerine şu açıklamayı yapmak daha uygun düşer: Sömürgeciliğin tasfiyesi olgusuna darbe vuran daha genel olgulardır, XIX. yüzyılda gerçekleşen endüstrileşme gibi.

Nkrumah, daha 1965'te şöyle yazmıştı: "Yeni sömürgeciliğin temelinde, teorik olarak bağımsız olan ve kendi kendine hâkim olma öğelerinin tümüne sahip olan bir devletin, gerçekte politikasının dışarıdan yönetilmesi bulunur." Bu yargının ilk tanımı egemen bir devletin başkanı tarafından yapılmıştır. Bu kişi, belli bir aşamadan sonra eski emperyalist güçlerin eski sömürgeleri "içten" denetlemeyi artık gereksiz bulduklarını, ancak bunun yerine, bu ülkelerin gelişmelerine "yardım ettiklerini" ve görünen kendi varlıklarının yerine, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası gibi büyük bankaların görünmeyen yönetimini koyduklarını fark edebilmiştir. Burada yeni sömürgeciliğinden çok, yeni emperyalizm söz konusudur. Ancak ekonominin globalleşmesi nedeniyle bu deyim de tam yerinde kullanılamamaktadır. "Çokulusluların emperyalizmi" deyimini ise, bunların çıkarlarıyla devletlerin çıkarlarının iç içe

geçmeleri olgusunu aktarmamaktadır. Acaba "çokuluslu emperyalizm" demek daha uygun olmaz mı?

DÜNYANIN BİRLEŞMESİNİN GÖRÜNÜMLERİ VE ETKİLERİ

Sömürgeciliğin başat öğelerinden biri de dünyanın birleşme sürecini başlatmış olmasıdır. Bu dinamiğin çerçevesinde ise, sömürgeci ülkeler ile diğer ülkeler arasındaki farklılıkları daha da artırmıştır. Josue de Castro, 1967'de sömürgeciliğin tasfiyesi döneminde, bu öğeyi ticaret hadlerine ilişkin olarak teşhis etmiştir. Ondan yirmi beş yıl sonrasında Paul Bairoch bu teşhisi onaylamıştır.*

Gerçekte, bu binişme, aynı zamanda bilgilendirici bir mekanizma da olmuştur; fakat yalnızca uygarlıkların birbirleriyle karşılaşmaları sırasında işlememiştir. Halkların büyük bölümü bunun dışında kalmış olsa da, kuşkusuz Amerikan kıtasında, özellikle Meksika ve Peru'da uygarlıkların karşılaşmaları sonucu bu mekanizma işlemiştir. Ancak Afrika'da, entegrasyon süreci çok daha geç başlamıştır. Oysa ilhak aygıtları daha XVI.-XVIII. yüzyıllarda işlemeye başlamıştı: Sürecin işlemesi 1880'li yıllardan itibaren, daha çok 1900-1930'a doğru başlamış ve ellili yıllardaki "ikinci" sömürgeleştirme döneminden itibaren de ciddi bir biçimde çekilmez hale gelmişti -Angola'da ve Doğu Afrika'da gözlenen bir gelişim. Dünya ekonomisinin birleşmesi süreci Hindistan'da ülke içlerine ancak XX. yüzyılın ilk otuz yılında ulaşabilmişti, sürece ilk dahil olanlar kıyıda inşa edilmiş kentlerdi ve toplumun büyük bir kesimi katmanlar arası uçurumun büyümesine karşı koymak zorunda kalmıştı. Bu tektipleştirme süreci -kültürel, hatta siyasal- bu-

* 1954 yılında bir çip satın almak için 14 çuval kahve gerekiyordu; 1962'de çuval sayısı 39'a çıkmıştı. Peki, ya bugün?

günkü İslam dünyasında olduğu gibi, Hindistan'da da güçlü direnişlerle karşılaşmıştı.

Fakat, sömürgeleştirme ve emperyalizm tehdidinde en özgün yanıt veren Uzakdoğu olmuştur: İlle de Batı tipinde olmayan kendine özgü modernlik biçimlerinin kimilerini muhafaza ederek bu kuralların ötesine geçmiştir. Java bölgesi ise, daha Avrupalılar gelmeden önce bir tür "çokuluslu sistem" kurmuştu.

Dillerin statüleri, gelişimi de bu konuda ipuçları verir. Bir karşılaştırma yapalım. Birinci aşama: Sömürge ülkesinde, Fransız, İngiliz ya da İspanyol kişi, yerli dilini yalnızca daha iyi emir verebilmek için öğrenir. İkinci aşama: Onları fazlaca uyandırma riskine girmemek için, aynı kişiler yerli lere metropol kültürünü öğretip öğretmemekte kararlı kalırlar. Üçüncü aşama: Anglosaksonlar, Fransızlar, Ruslar ve özellikle Sovyetler, teknik, ekonomik, politik ya da kültürel avantajlarını sürekli kılmak için, kendi dillerinin öğretilmesini geliştirirler. XX. yüzyılın sonunda ise yepyeni bir aşama daha gelir: Japon endüstrisinin Birleşik Devletler'de kurduğu bağlı şirketlerin dışında kalmamak için, bu kez Amerikalılar Japonca öğrenmek zorunda kalırlar.

XVI. yüzyılda, birden fazla ekonomi-dünya bulunurken -Çin, Batı, Türk-İslam dünyası-, geri dönülmez biçimde bir birleşme gerçekleşmiştir, sistem dışında kalan kendi içine kapalı hiçbir bölge kalmamıştır artık.

XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar gözlenen birinci olgu dünyanın birleşme sürecinin hızlanmasıdır. Birinci Dünya Savaşı'nı önceleyen kuşaklar boyunca ve eskiden olduğundan çok daha büyük bir hızla mesafeler küçülmüştür. Dünya hiç bu denli ufalmamıştı. Ticaret ve Avrupalı yayılcılığı Doğu ile Batı arasındaki bağları sıkılaştırmıştı. Bu birleşmenin sonuçları önceden tahmin edilemiyordu. Ve yaşanan sonuçlar yalnızca sömürgelere ilişkin

olmamıştı.

Böylece Avrupa'nın kendinde hükümdar, rakip, yasa, patron, aile, subay gibi geleneksel ve iyice belirlenmiş otoritelere yenileri eklenmişti: Bunlar isimsiz ve denetim dışıydılar; bazıları geleneksel tarım sektörünü yıkıma uğratacak ani fiyat iniş ve çıkışlarına neden olan genişlemenin ürünüyken, bazıları da günün modasını değiştiriyorlardı (damak tadındaki, kumaşlardaki, takılardaki ve bir süre sonra da, boş zamanları değerlendirme biçimlerindeki değişiklikler); tümüyle Avrupa'ya özgü kalan bu değişiklikler nedeniyle teknik alanlarda gerçekleşen ilerlemeler, henüz yapılmış buluşların yerine yenilerini geliştirerek eskisini hükümsüz kılıyor ya da dünyanın yaşı kadar eski mesleklerin yok olmalarına neden oluyordu.

Oysa bugün, sömürgeciliğin tasfiyesi çağının ardından, bu olgular dünyanın sinir sisteminin en ücra noktalarına kadar ulaşmıştır. And Dağları'nın yüksek yaylaları da, Kara Afrika da bu felaketlere aynı ölçülerde uğramaktadır; bu yöreler, eski sömürge ülkesi halklarının özgürlüğe kavuşmalarını da, başka halkların siyasal ya da kültürel özerkliğe yönelmelerini de görmezden gelmiş olan piyasaların birleşmeleri olgusu yüzünden yıkıma uğradıklarına tanık olmaktadır. Gözle görülen efendi, ister sömürgecinin kendisi, ister Wall Street, ister Brüksel, ister altın fiyatı olsun hiçbir şey değişmemiştir.

Etkileri karşılaştırılabilir niteliktedirler.

Avrupa'da yüzyılın başında, yurttaşlar kitlesi ekonomiye komuta eden mekanizmalardan bihaberdi. Bugün, hâlâ aynı durumdadır; ancak daha bilinçlidir. Bu anlaşılmasız dünyada, bireylerin her biri başına gelen felaketten kaçmanın bir yolunu aramıştır. XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başı Avrupa kentlerinde ve kırsal kesimlerinde, dine geri yönelme olgusuna aynen rastlanır, bu hareketin Fransa'daki lideri Charles Péguy, Rusya'daki lideri Vladimir So-

loviev'dir. Ancak, hareketlerin hepsi de dinsel çerçeveden bir yardım yolu bulabilmiş değildir. Bu yüzyılın başında, Avrupa'nın tümünde gündelik olay basınının gelişmesi bu kaçış gereksiniminin bir göstergesidir. Başka kimileri, bu kaçış için, alkolü ya da bilinçli ölümü seçmişlerdir. Durkheim'in 1902 yılında intihar üzerine bir kitap yazmış olması rastlantı değildir.

Bunlar, *kendini konumlandırma noktalarının yitirilmele-*rinin ilk belirtileridir. Fakat, çok sayıdaki başka kişiler farklı bir biçimde tepki gösterirler; bir sıçramayla, bireysel ya da ortak bir isyanla karşı çıkarlar, öyle ki genellikle başa baş giden göç etme ve devrim yapma olguları ortaklaşarak (bu çalışmada buna fazla değinilmemiştir), yaşanan felakete karşı bir yanıt olmuşlardır. Bu bağlamda, Bakunin'in yurdu Rusya ve Malatesta'nın yurdu İtalya, terk etme eyleminin görüldüğü iki büyük ülke olmuştur; aynı zamanda bu yüzyıla özgü krize, savaşa karşı verilen iki yanıtın taşıyıcısı olmuştur: komünizm ve faşizm.

Peki, sömürgelerin sona ermesinden bu yana ne görürüz?

Çağımızın kararsızlığı ve ekonomik ya da toplumsal işleyişi denetleyemeyen yöneticilerin acizlikleri karşısında, mistisizmin yeniden doğuşuna bir kez daha tanık olunmaktadır, Batı toplumları akıldışına doğru çekilmektedir, Batı dışından gelen tüm inanç sistem ve biçimleri büyük ölçüde kabul görmektedir. Gözlenen bir başka olgu da, gençlerin elinde atalarımızın içki şişesinin yerini alan uyuşturucudur. Ortaklaşa eylemlere gelince, bunlar da göçün ve isyanın buluşma noktalarında ortaya çıkarlar; bu, sömürgeciliğin tasfiyesi sürecinin iflasına karşı bir tepkidir, Arap, Türk, İran dünyasında entegrist İslamın yeniden doğmasıdır.

Birincisine bağlı olan ikinci olgu, yalnızca bireylerle değil uluslarla da ilgilidir, devletler ve etnik topluluklarla

da. XX. yüzyılın başında, endüstriyel faaliyetlerin coğrafi temelde belli bölgelerde yoğunlaşmalarına ilişkin gelişmeler ve kapitalizmin gelişmesi, endüstri öncesi dönemde bilinmeyen genel ekonomik olguları belirlemişlerdir. Örneğin, İngiliz tarım sektörünün tümü kaderinin 1846 tarihli liberal yasalarla değiştiğini görmüştür. Daha sonraları, iki savaş arası dönemde Brezilya'daki kahve üretimi ve 1959 sonrasında Küba'daki şeker üretimi, yine aynı biçimde birdenbire ölümcül birer darbe yemişlerdir.

Bunun ardından tarım ürünlerinin ve hammaddelerin fiyatları dibe vurmuş, Birleşik Devletler Merkez Bankası'nın kışkırtmasıyla faiz oranları artmış ve Borç Krizi dönemi yaşanmıştır ki, bu sonuncusu 1982 yılından bu yana kaynakların tersine transfer edilmelerine yol açmıştır, eski sömürge ülkeleri zengin ülkelere ellerine geçenden fazla oranda finans kaynakları transfer etmektedirler. Uluslararası ticaret, ülkeleri bütünsel olarak nadiren yoksullaştırmıştır, ama geleneksel yöntemle üretim yapan toplumsal katmanların mahvına neden olmuştur; bağımsızlık ya da değil.

Günümüzde, uzmanlaşmanın tümüyle mahvettiği ülkeler Afrika ülkeleridir. Öyle ki, önce Avrupa'da daha sonra günümüzde çok sayıda ülkede, her ulus ya da her devlet kendi refahını, kendi gelişmesini, hatta kendi varlığını kısıkanan düşmanlarla çevrili olduğu duygusunu taşır. Bir toplum, kendi soluğunu kesme işlemini kurallara bağlayan uluslararası uygulamaları şiddet yoluyla ihlal edecek olursa bu duygular daha da güçlenir: 1917 yılından sonra SSCB, 1933'ten sonra Almanya, Süveyş olayından sonra Mısır, 1959'da Küba, Humeyni döneminde İran vb.

Böylece, ulusal duygu öncelikle ekonomik ve dünyanın birleşmesinden doğan olgular karşısında toplumların ortak tepki biçimlerinden biri olmuştur. Ulusların hareketi yalnızca dinsel ya da ulusal baskıyla ilişkili olmayıp, bu-

nun bir değişkenidir. Ulusların XX. yüzyıldaki yurtseverliklerini yeniden doğan bölgecilikle ilişkilendirecek olursak, bu özelliği daha iyi anlayabiliriz. Bu olgu, Rus İmparatorluğunda daha çok çarlık döneminde çok canlı bir biçimde ortaya çıkmıştır. Demiryolu hatlarının artmasıyla, Rus yerleşimciler bu demiryolu hatları boyunca yerleşirler ve bu da, yalnızca Finli, Tatar, Gürcü vb. Rus olarak kabul edilmemiş toplulukların değil, aynı zamanda Ukraynalıların, Mordvaların, Marilerin de tepkilerine neden olur...

Bugün, diyebiliriz ki Ukraynalılar için Rusça konuşma zorunluluğu ile, Fransız ilkökul öğrencileri için yerel ağızda konuşma yasağı arasında yalnızca bir derece farkı vardır; bu, devletin merkezileşmesine karşı geliştirilen bir direniş biçimidir. 1877'de, Fransa'da Provence ya da Brötanya bölgeciliğinin yeniden doğuşu, İtalya'da güney bölgesine ilişkin sorunun hâlâ canlı kalması ya da Sicilya sorunu hep aynı doğaya sahip olgulardır, bu da bir yurtseverliktir, ama şimdiki zamana aykırı kalmaktadır.

Fakat, günümüzde uzun süredir toprağa gömülü kalan bir olgu yeniden gün ışığına çıkmakta ve yayılmaktadır. Yalnızca demokrasinin varlığının her türden şiddet eylemini geçersiz kıldığı Korsika'da, Belçika Valon bölgesinde, İspanya Bask bölgesinde değil, ama küçük Avrupa'nın dışında sömürgeci baskıdan kurtulmuş ülkelerde -ya da kendilerini ekonomik olarak bağımlı kılanlardan kurtulmuş ülkelerde-, ülkenin muhafazası için meşrulaşan güçlü bir devlet ortaya çıkar çıkmaz ve bu devlet, kimliklerini yeniden keşfeden koskoca toplulukları, mikro-ulusları ya da ulusları topluca hor görmüştür. Atatürk'ün döneminden beri Kürtler, Cezayir'de Kabililer, Sahraviler ve Hintlilik adına Kongre Partisi'nin tekelsizliğini bir türlü hazmedemeyen Hindistan'ın binbir ulusu aynı bölgecilik iddialarıyla ortaya çıkmışlardır

Azınlıkların kurumsal merkeziyetçiliğe bir yanıtı olan

bir merkezkaç hareketine tanık oluyoruz, hareketin kendisi de dış dünyanın her devlet, her topluluk üzerinde uyguladığı tehdide karşı bir yanıtır.

Kurumsal ve bürokratik tektipleştirme devletin gelişmesiyle birlikte kendini gösterir. Batı'da bunun başlama tarihi XVI. yüzyıl, Fransız Devrimi ya da teknokratik çağın başlangıcı olarak kabul edilir. Bu olgu sırasıyla din adamları sınıfı, askerler, memurlar, yüksek bürokratlar, akademisyenler ve başka uzmanlar gibi merkezi iktidarın yayılım alanlarını genişleten toplumsal grupların sayılarının artmasıyla kendini ifade etmiştir. Bu grupların ilerlemesi, merkez ile çevre arasındaki toplumsal mesafenin artmasını vermiştir. Bu da, sisteme dahil olmayan ögelerin dışlanmalarını getirmiştir: "İç bölgelerde", kimi bölgelerin tümünde ve kimi proleter uluslarda ve bürokrasinin uluslar üstü bir konuma geldiğinden beri de gelişmiş ülkelerde bile böyle dışlanmış gruplar ya da başka her türden ortak kurbanlar ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde, Cévennes bölgesindeki köylü, subayının apoletlerinde eski efendisinin yüzünü görüyordu. Günümüzde ise iktidar, kaymakamın ya da milletvekilinin değil, Brüksel Komisyonu'nun elindedir. *Kendini konumlama noktalarını yitiren yurttaş, başvuru noktalarını da yitirmiştir.* Ve bu olgu, sömürgeci dönemin sonundan itibaren doğmuş olan ya da yeniden doğmuş olan yeni devletler için de söz konusudur. Sömürgeleştirmeye bağlı olarak "temsili demokrasi" biçimlerinden diktatörlük biçimlerine kadar dünyanın Batılılaşması kurumların tektipleşmesi noktasına ulaşmıştır. Aynı işlev kaydırmalarına Kara Afrika'da ya da Güneydoğu Asya'da da rastlanır.

Uluslararası konferanslara en az sayıda uzman gönderenler "proleter" uluslar değildir. Bu ülkelerdeki siyasal personel diğer ülkelere eşdeğerdir: Minicik Barbados'un bile kendi milletvekilleri, kendi elçileri, kendi eski

bakan korteji vb. vardır.

Kültürel birleşme de maddi birleşme gibi tektipleşme eğilimi gösterir, ancak burada daha çok "Colomb tipi değişim" denen bir ardışıklık söz konusudur, Atlantik'i bir yönde ya da diğer yönde geçen gıda ürünleri ya da diğer ürünler dışında -hindi, mısır, at vb.-, bambaşka uygarlıklara ait kimi ürünler de -çay, kahve, tütün...- yeni bir moda olarak kimlik kazanmıştır...

Bu birleşmeye başka bazı alanlarda da rastlanır.... En evrensel olanı kuşkusuz danstır; çünkü, bu alandaki fetih süreci Kara Amerika'dan başlamıştır. Beyaz adam, Siyah Venüs'e olan genellikle bastırılmış tutkusunun içinde, zenci danslarını kabul eder, ancak aradaki mesafeyi artırmıştır. Birincisi *lundu* idi; bu, XVIII. yüzyılda kadın ve erkek siyah-beyaz melezleri tarafından benimsenmiş, Bantu kökenli erotik bir danstı. Ardından, Buenos Aires'in siyahlarının tango çılgınları gelir, bu dans melezleşmiştir, içinde yalnızca cinsel eylemin ufak bir izini taşır ve Avrupa'yla Birleşik Devletler'e yayılmadan önce Arjantin'de bir tür ulusal dans haline gelir. Derken, Afrikalı kökenlerine oranla yumuşatılmış olan rumba gibi, yavaş yavaş bir beyaz dansı konumuna gelen Brezilya sambası ortaya çıkar, vb.

Zenci müziği -caz ve diğer türleri- tüm dünyayı kuşattırken Afrika sanatının izlediği yol daha zorlu olmuştur. XVI. yüzyılda Afrika'dan küçük heykelcikler getirirken, bunlara "tuhaf putlar" deniliyordu. 1886'da, Pierre Savorgnan de Brazza'nın bir görev gezisinin ardından düzenlenen ilk büyük sergide bu "putlara" "ilkel sanat" denmişti. Sergiyi neredeyse 30.000 kişi gezmişti, ama Doğa Tarihi Müzesi'ne bağlı Botanik Bahçesi'nin portakal bahçesinde düzenlenmişti... bu da, Sergi'nin statüsünü belirliyordu. Yine Paris'te, 1889 yılı Evrensel Sergisi'nde, düzenleyicilerin kafalarındaki düşünce sömürgeci anlayışı popüler bir hale

getirmektir. Elbette ki, bu heykel sergisinin inceliklerini görebilecek koleksiyoncular da vardı, ama sanat ürünleri üzerinde yapılan yayınların çoğu coğrafyacılardan, etnologların, antropologların ellerinden çıkmıyordu.

1905 dolaylarında, Vlaminck ve Gauguin, Matisse ve Apollinaire ile birlikte Afrika heykel sanatının büyük kâşifleriydiler. Carl Einstein da, modern sanatı onca etkilemiş olan Afrika heykelleri estetiği üzerine ilk metinleri yayımlamıştı. 1912 yılında *Gil Blas*'ın zenci "sanatı" üzerine yazdığı bir yazıyla iş "resmen" meşrulaştırılmıştı. 1917 yılında Jean Cocteau zenci sanatı üzerine şunları yazabilmişti: "Bu sanat, çocukluğun, çılgınlığın düş kırıcı pırıltılarıyla değil, insan uygarlığının en soylu stilleriyle akrabadır."

Önemli olan nokta şudur ki, Flaubert'in *Salammô*'su ya da Loti'nin ya da Delacroix'nın oryantalizmi dönemlerine göre, gerçekleşen kopukluk artık daha ciddi boyutlardadır: İğrenç düşüncelere sahip kafaları oyalayacağımıza, daha çok, bir uygarlığı yeniden sorgulamayı yeğliyoruz. Yaşanan devrim çok daha ilerilere gitmektedir, örneğin *Voodoo* geleneğinden gelen resim sanatıyla, estetik biçimlerden çok sembollere dayanmaya başlar ve yapılan tablolar da boşlukların düzenlenmesi büyüsel mantık çeşitlemelerine eşdüşer, ressam Hervé Telemaque ya da Hector Hippolyte'te görüldüğü gibi.

Bu sanatın kabul görmesi onu kültürel birleşme sürecinin içine sokmuştu, ancak her türlü tektipleşme sapmalarından koruyarak. Aynı şeyi daha sonra Afrika sineması da yaşamıştır, elbette Hint sinemasının yaptığı gibi o da Batı teknik ekolüne yönelmişti, ama estetik kimliğini de muhafaza etmişti.

Bir olgu daha. Özgürlük mücadeleleri, bağımsızlığa kavuşulması, XVI. yüzyıldan itibaren başlatılan çeşitli birleşme süreçlerini hiçbir biçimde durduramamıştır. Bundan, ekonomik alanda söz etmiştik ve tektipleştirme işlemi

siyasal rejimlerin doğasına da bulaşmıştır. Fakat bu mücadelelerden beklenen sonuçların hiç değilse bir bölümünün iptali -kuşkusuz bu devletler, kendilerini yönetmektedirler, ancak toplumun ve üretimin işleyişini artık denetleyememektedirler-, tepkilere yol açan bir başka olguyu daha belirgin hale getirmiştir: bilgilendirmenin ve medyaların tektipleşmesi.

Bu olguyu Batı dünyası çok iyi tanımaktadır, çünkü sahnenin önünü işgal eder. İster Springer'le, Hersant'la, Murdoch'la yazılı basın olsun, ister televizyon olsun, birleşmeye doğru gidiş tam yol ilerlemektedir. Burada önemli bir nokta, televizyon haberciliğinin uyduların doğrudan etkisiyle, medyaları denetleyenlerin eylemlerinden bağımsız bir şekilde tektipleşmesidir, bu da temerküz etkisinin üzerine eklenmektedir. Bu durum, halen çok iyi işlemekte olan bir standartlaşmaya neden olmaktadır. Filme alınan ve değişik kanallara (BBC, TFI, RAI, CBS vb.) dağıtımı yapılan yüz "konu" üzerinde, on yıldan bu yana ortak görüntü sayısı çok özel bir biçimde durmadan artmaktadır, oysa yerel işlerin ve çeşitli durumların dışında her kanalın özerk görüntüler/haberler üretme kapasitesi azalmaktadır. Televizyonumuzu ister Londra'da, ister Kahire'de ya da Lima'da açalım temelde aynı görüntüleri görürüz. Bu noktada, Üçüncü Dünya ülkelerinde, yani geneli itibariyle eski sömürgelerde görüntüye ve sese ulaşamayan herkesin buna nasıl itiraz ettiğini tahmin edebiliriz.

Bu arada, yerel radyoların, video filmlerinin gerçek anlamda bir karşı bilgi yayımlama olanakları da yoktur.

Fakat, bir karşı çözümleme vardır ve oluşmaktadır, ancak başka düzeylerde. Bu, kuşkusuz çağımızın bir paradoksudur, ne denli canlıysa o denli standartlaşmaya doğru da itilmektedir.

Olgu özel bir alanda kendini kanıtlamaktadır, tarihsel çözümleme alanında, yani merkezi bir alanda; çünkü za-

manımız anlatılmasına hükmetmekte ve ulusların ve etnilerin kimliklerini muhafaza etmektedir.

Örneğin SSCB'de, Parti'nin tarihin anlamını ve hareketini bir başına somutlaştırdığı düşüncesiyle, tarihin uzun bir süre boyunca iktidarın hizmetinde olması nedeniyle, tarihin bir karşı çözümlemesini yapanlar, bir tür kaçak yoldan önce muhalifler, sonra sistem dışı kalanlar olmuştur. Bu karşı çözümlenmeye kulak verenlerin sayısı az olmuştur, çünkü ülkede bunun muhafazasını sağlayacak hiçbir kuruma dayandırılmıyordu. İşte bu nedenle, yaşayabileceğine inanır inanmaz, Polonya'daki *Solidarnocz* kurumunun ilk tasarılarından biri tarihi yeniden yazmak olmuştur; bir önceki yüzyılın sosyalistlerinden Mehring ve Jaurès de, resmi tarihe karşı koymak için, sınıf mücadelesi üzerinden tarihe yeniden bakıp yine benzeri bir girişimde bulunmuşlardı.

Fakat daha eski dönemlerde bu sorgulamanın örneğini verenler eski sömürge halkları olmuştur: Kara Afrika'nın gezgin ozanları, Müslüman ülkelerin uleması ve yerel şeyhleri, hâkim gücün bilgilendirmesine ve tarihine karşı, olaylar ve anlatım üzerine bir mücadele, aynı zamanda sömürgeci anlayışı meşru kılan değerlerin sorgulanması üzerine bir mücadele vermişlerdir. Birleşik Devletler'deki siyahlar bu çalışmayı daha 1794'te başlatmışlardı... Günümüze gelince Birleşik Devletler'de Kızılderililer, İspanya'da Katalanlar, Fransa'da Occitanlar ve hemen her yerde kadın örgütleri aynı şeyi yapmaktadırlar.

Önce sözlü gelenek, daha sonra film yapımı, uzun süre bu karşı bilgilendirmenin dağıtımında en çok kullanılan biçimler olmuştur. Altmışlı yıllar boyunca, Magrip'te ve Amerika'nın And Dağları bölgesinde (özellikle Kolombiya'da), yalnızca kentlerin ayrıcalıklı insanların, sömürgecilerin ellerinde bulunan radyo aygıtı karşısında, transistörlü radyo aygıtı karşı medya rolünü oynamıştır. Günümüzde, *Document sur le travail forcé en URSS* (SSCB'de zo-

runlu çalıştırma üzerine Belge) (Letonya, 1976), *The Black Hills are not for Sale* (Chicano US, 1974), *Un jour de grève aux usines Wonder* (Fransa, 1968) gibi birkaç video filmi eseri saymakla, tarihsel bilginin tektipleştirilmesi karşısında, her toplumun kendi karşı tarihini yazdığını açıkça anlarız. Sinema sanatında bu örnekleri daha da çoğaltabiliriz, Senegal'de İslam hâkimiyetini (bilginin ve iktidarın hâkimi) vurgulayan *Ceddo*'dan, İspanyol fethi üzerine İnka görüşünü veren Peru'daki *Tupac Amaru*'ya kadar.

Her şey sanki tektipleşmeye doğru olan gidişin kendisi dünya üzerine bakışların parsellenmesini içeriyormuş gibi, sömürge toplumlarının öncülüğünü yapmış oldukları bir etno-merkezciliğe dönüş biçiminde olup bitmektedir. Bugün, Kafkasya'da ve Balkanlarda olan ayrışma bu olgunun bir kanıtıdır.

Sömürgecilik sonrası çağı vurgulayan son olgu ise, tarihin "ilerlemesinin" ve sömürgeleştirme hareketlerinin dayanaklarının sorgulanmasının, XIX. yüzyılda bilimin geleceğine olan inancı korelatif bir şekilde yakalamış olmasıdır.

Aslında kamuoyunu büyüleyen, bilimin kendisinden çok onun uygulamaları olmuştu: demiryolları, telgraf, aşılardan vb. Bu uygulamalar Hindistan'ı, Japonya'yı hayran bırakmıştı. Oysa Avrupa'da, bu buluşların arkasında hep matematiği buluruz, istatistik yasaları yavaş yavaş *Yasaların Ruhu*'nun yerini alır. XX. yüzyılın başında siyasal programlar dünyanın bilgiççe bir yorumu olma iddiasındaydılar: Marx'ın "bilimsel" sosyalizmi, Kropotkin'in "bilimsel" anarşizmi, vb. "görüşlerinden", ideolojilerinden bağımsız olarak, Lenin'in, Dr. Schacht'in ve F. D. Roosevelt'in, aynı zamanlarda Keynes'in eserlerini okumuş ve üzerinde notlar almış olmaları anlamlıdır. Özerk bir gelişme planı sergileyen yalnızca Japonya olmuştur. Batı'da XX. yüzyılda kılıcın ya da söylevin yerini düzenleyici rakamlar ve eğriler

almıştır, kesin bir şekilde hükmetmektedirler. Büyük Savaş'tan sonra, "artık bizi aynı biçimde aldatamazlar" diye yemin edildiği doğrudur.

Böylece, Doğu'da ve Batı'da iktidara teknokratlar gelmiştir, hepsi de bilgili ve politiktir; bunlar Stalin dönemiyle birlikte, toplum bilimleriyle doğa bilimleri arasında var olan antik bağı yeniden kurdukları iddiasında olmuşlardır (1949'da). Parti'nin bilgisi tüm bilgilerin ifadesiydi ve SSCB'de bu bilgi kısa sürede ekonomiye ve politikaya komuta etmekle yetinmeyip, sanata ve dilbilime de komuta etmiştir. Bu bilgi, toplumsal bünye uzmanlığından insan bedeni uzmanlığına uzanmıştır, çünkü kimin akliselim sahibi olup kimin olmadığına karar verebiliyordu. Otuzlu yıllar boyunca Almanya'da Nazi iktidarı genetik bilimi adına, kimin yaşayabilip kimin yaşayamayacağına dahi karar verebiliyordu. Bu "biyolojik askerler", bu "hekim-psikiyatrlar", bilinen dramların bu sorumluları, güvenleri sarsılmaz olan ve her zaman bilginlere dayanan tüm bu mutlak rejimlerin inandırıcılıklarını yitirmelerine katkıda bulunmuşlardır. Eski sömürge halklarının kültürü daha cömert görünmüş ve yeniden değer bulmuştur.

Tıp bilimi her zaman için bilimsel iktidarın mazereti olmuştur, tıpkı Pasteur Enstitüsü'nün Fransız sömürgeciliğinin mazereti olduğu gibi. Bilimsel iktidar daha çok insan bedeni, onun sağlıklı olması adına hareket etmiştir. Yaşama mutluluğu yerine başka amaçlarla kullanılan çoğu buluşların üzerlerini örtenler kimyacı-hekimler ya da hekim-kimyacılar olmuştur... XX. yüzyıl henüz başlamışken hekimin ve bilginin otoritesine kimse itiraz etmiyordu; ancak günümüzde bu durum değişmiştir, öncelikle en azından Batı'da tıbbi bakımın halka indirilmesi sonucu, pratisyen hekim simgesel gücünün büyük bir bölümünü yitirmiştir. Ancak, aynı bilimsel bilgi adına hekimin Hindistan'da kürtaji teşvik ederken Hıristiyan topraklarda bunu mahkûm

ettiği, belli bir hastalığın tedavisinin siyah için ayrı, İtalyan için ayrı, San Franciscolu bir Japon için ayrı, Bostonlu bir İrlandalı için ayrı olduğunu söyleyebildiği gözlenmektedir. Peki, bu bilimsel bilginin içinde akupunktur tedavisini nereye koyabiliriz? Bilim dogmatik midir, bir dini, bir ideolojisi var mıdır, yoksa hekim bu bilgiyi kendi keyfince mi kullanmaktadır?

Kuşku böylece doğmakta. Ve tıpkı zorbaların iktidarının sorgulandığı gibi, bilimin de iktidarı, bilgeliği sorgulanmaktadır.

Bu dönüşümler karşısında, onlarla açıktan açığa ya da belirsiz bir biçimde çarpışan ikame ideolojilerin belirlediği gözlenmektedir. Öncelikle ekoloji, Kutsal Kitap'la ilgilenmeyenlerin Kutsal Kitabı haline gelmiştir -zaten teorisyeni de yoktur. Ekoloji hem ekonominin teknokratik birleşmesiyle, hem de kültürün tektipleşmesiyle çarpışmakta ve kendini ne solda, ne de sağda görmektedir. SSCB'de, ekoloji milliyetçi olabilmisti; Estonya'da kirliliğe saldırırken, devletin merkezini, Moskova'yı hedef almıştı. Endüstriyle kirletilmiş Rusya'nın doğasını yüceltirken gelenekçidir (Rasputin), devlete karşı mücadele ederken goşisttir, vb. Başka yerlerde de durum benzerlikler gösterir, ancak belirsizlik özellikleri pek de net değildir. Diğer bir yükselen ideoloji ise entegrizmdir, örneğin Gürcistan'da en muhafazakâr anlamda milliyetçiliği canlandırır. Esas başarısını ise özellikle İran'da ve Fas'ta olduğu gibi belki de ellerinden her şeyi alınmış azınlıkların ortaya çıkmasıyla elde etmiştir. Sonuç olarak, Müslüman ülkelerde de olduğu gibi Katolik ya da Yahudi entegrizmi XX. yüzyılın büyük değişikliklerinin karşısına dikilir.

Entegrizmin, ekolojisiyle birlikte ekonomik ve kültürel birleşme gibi hızları artan olgularla bir araya gelmeleri, iyi kötü yok olmuş sayılan üç tipte anlaşmazlığın doğmasına ya da yeniden doğmasına neden olmuştur, zafer kaza-

nan ideolojiler ve Moloch Devleti zamanında bunlar boğulmuştu. Bunları nasıl tanımlayabiliriz?

– Yakın tarih evrimini başka yerlere göre daha yavaş yaşamış olan bölgelerde toprak anlaşmazlıkları yeniden ortaya çıkmaktadır: Bunlar geleneksel tipte anlaşmazlıklardır (Ermeni/Azeri, Rumen/Macar, Fars/Arap). Kanın, ırkın yarasası üste çıkmıştır.

– Aynı toplumun içinde, hızlı ekonomik evrimleşme sonucu “sömürgeci” tipten bir konumun doğduğu yerlerde isyan, şiddet toplumu özelliği kazanır, ele geçirilecek temel şey paradır, ücretli olmakla yoksul olmak aynıdır (Québec, Sicilya, Korsika, Fas, Peru, Humeyni öncesi İran, Fransa'daki, Brezilya'daki kent gettoları). Ayaklananların bayraklarının rengi çeşitlilik gösterir: inanç, kimlik, sınıf mücadelesi.

– *Welfare State*'in hâkim olduğu yerlerde eğitim alanındaki ilerlemelerle ve dünyaya açılmayla birlikte, kültürel anlamda kendilerini üstün gören halklar artık bağımlı durumda kalmak istememektedir: Baltık cumhuriyetlerinin ya da Slovenlerin durumları buna tipik birer örnektir. İsyân hareketini kışkırtan kültürel düzeydir ve bu da karma evlilikler sayısında görülen azlıkla kendini gösterir (Estonyalılar ve Ruslar arasında, Slovenlerle Sırpalar arasında).

Bu son örnekler sömürgeci sorunla ulusal sorunun iç içe girdikleri anlamına gelir. Yoksa, sonunda tek bir sorun haline mi geleceklerdir?

Geriye anlayış biçimleri kalıyor.

Sömürgecilerin çoğunda aynı “tembel” yerli söylenine rastlarız. Yalnızca Ruslar, XX. yüzyılın seksenli yıllarında, kendilerini “Kazaklardan daha tembel” görmüşlerdi (Y. Levada). Ama önceleri, onlar da diğerleri gibi düşünürlerdi.

Sırasıyla İspanyollar, Hollandalılar, İngilizler vb., Fili-

pinliler, Javalılar, Hindular üzerinde olumsuz görüşlerini dile getirmişlerdir, ardından da Fransızlar ya da diğerleri, siyahlar ya da Araplar, “şu tımarlı tembeller” hakkında benzeri sözleri sıralayarak bayrağı devralmışlardır...

1720 yılında dostlarından birine yazdığı bir mektupta, Filipinlilerin otuz ayrı olumsuz özelliğinden ilk söz eden Rahip Gaspar de San Augustin olmuştu. “Bunlara asla güvenilmez, çünkü tembel ve her zaman aylaklık etmeye hazırdırlar... nankördürler, borç verilen parayı geri ödemesini bilmezler..., öylesine tembeldirler ki açtıkları bir kapıyı bile kapatmazlar, iş aletlerini yerine koymasını akıl etmez, oldukları yerde bırakırlar; ücretlerinden avans çekip harcarlar, sonra da çekip giderler; hiç habersiz kiliseye girer, her yeri kolağan edip buldukları her şeyi yürütürler, sandalyeye öyle bir otururlar ki sandalye kırılır, iki iş arasında habire uyurlar...”

Yüz yıl sonrasında, Hollanda Hindistanının genel valisi J. Siberg, zorla çalıştırmaya, aynı ücret ödenmesine son verilmesini öneren Hogendorp'un liberal reformlarına karşı koyabilmek için yerlilerin tembellikleri hakkında bir teori geliştirmişti. “Beş ayrı nedenden dolayı bu yapılmamalıdır, diye açıklar Siberg: 1) Javalıların aşırı tembel olmaları bir yana, hayatta kalmaları için toprağa bile ihtiyaçları yoktur. 2) Zorla çalıştırma yöntemi hiç değilse onların biraz daha gayret etmelerini sağlamaktadır. 3) Ellerinde para olduğu sürece çalışmayacak ve ancak parası tükendiğinde çalışacak böylesi insanların bulunduğu kapitalist bir sistemde ekonomi liberal bir hale getirilebilir mi? 4) Böylesi bir ekonomiyi düşük fiyatla satın alacak olan Çinliler ya da Avrupalılar olur. 5) Hogendorp'un reformları benimse-necek olursa, Javalı eşrafı bunları kabul etmeye nasıl zorlayabiliriz?” (1802).

Bu, model niteliğindeki argümana hemen her yerde rastlanır...

Bu “tembellik” ister sömürgeciliğe bir tür direniş biçimi olsun, ister yalnızca toplumsal olsun çok çeşitli biçimlerde ortaya çıkar ve genel koşullar değıştikçe “tembelliğin” de doğası değışir... Oysa, günümüzde sözcüğün dar anlamıyla, sömürgecilik son bulmuş olduğundan anlayışların birleşmeleri ve tektipleşmeleri, sonunda, “ahlakın” standartlaşmış bir görüntüsünün ifadesine yol açmıştır. Ve bu standart ahlakı, eski sömürge ülkelerinin medyaları da tıpkı diğer medyalar gibi benimsemişlerdir.

Örneğin, 1917'de Malezya'nın en önemli siyasal partisi ortak bir eser hazırlamıştı, *Revoluci mental*, (zihniyet devrimi); eser on dört yazarın ortak bir çalışmasıydı ve çalışmalar eski bir enformasyon bakanı tarafından yönetilmişti. Çalışmada Malezya toplumunun çeşitli özellikleri tanımlanıyordu, sömürgeci hareket nedeniyle sarsıntıya uğramış olan Malaylar sorumsuz, tembel, kaderci, karamsar bir toplumdur, akıldan çok duyguların etkisiyle hareket ediyorlardı, sabırlı değillerdi, verdikleri sözleri yerine getirmiyorlardı, zengin olmak istiyor ama bunun için parmaklarını bile kıpırdatmıyorlardı; kısacası, çizilen tablo sömürgecinin çizdiğinden de berbattı. Aynı çalışmada çelişkiyi vurgulamak için, “Japonların, Amerikalıların, Almanların, Yahudilerin ve Çinlilerin” iyi özelliklerinden söz edilmiştir. Eserde, Malezya'daki zenginliklerin Malayların ürünü olmadığını söylemiş olan Vali Clifford'un tanısı yeniden ele alınmıştı, ancak *Revoluci mental*'a göre Malayların katkısı olmasaydı hiçbir gelişme de kaydedilemezdi.

Sözün özü, öneriler bölümünde eserin dayandığı model Paul Lafargue'ın, siyahların, Karayıplıların ve Yahudilerin *Tembellik Hakkı* değildi, Rockefeller ya da Çinli milyonerler model alınıyordu ve Malayların “aşağı düzeyde olmalarının” nedeni olarak da yalnızca tarihsel koşullar gösteriliyordu.

Kesinlikle öyledir.

Bu da, şu anlama gelmektedir: Para-kral burcunun hükmü altında olan dünya zihniyetlerinin tektipleşmesi bu tarihin tüm çerçevelerinden dışarı taşmaktadır, sömürgeciliğin ardından gelen darbeden ve sömürgeciliğin “sonundan” ötelere taşmaktadır.

Kronoloji

- 1413 Pierre d'Ailly'nin *Imago Mundi*'si
1417 Çinliler Doğu Afrika'da
1418 Denizci Enrique ilk yolculukları örgütüyor
1419 Portekizliler Madeira'da
1420 Karavelanın icadı
1433 Çinlilerin Mozambik'e son seferi
1437 Portekizliler Tanca'da felakete uğruyorlar
1445 Yeşil Burun. Portekizlilerin ilk köleleri
1455 İlk Afrika baharatı Portekiz'de
1462 Ahmed İbn Mecid'in denizcilik incelemesi
1465 Ruslar Sibiry'a'da.
Portekizliler Gine körfezinde. Siyah köle ticaretinin ilk büyük gelişimi
1466-1472 Rus Nikitin Hindistan'da
1479 İspanya ile Portekiz arasında Atlantik Adaları'na ilişkin Alcaçoves Antlaşması

- 1485 Cristophe Colomb (İspanya'da)
- 1485-1488 Diego Cao (Cam) ve Bartholomeo Diaz Cape'ta
- 1492 Martin Behaim'in küresi
- Christophe Colomb Karayipler'de
- 1493 *Intercaetera* papalık kararnamesi (Portekiz-İspanya)
- 1494 Uzakdoğu hakkında Tordesillas Antlaşması (dünyanın paylaşımı)
- 1496 John Cabot Labrador'da
- 1498 Vasco da Gama Kalküta'da
- 1500 Brezilya'nın keşfi
- 1501 Amerika'da ilk siyah köleler
- 1505-1515 Almeida ve Albuquerque Portekiz İmparatorluğunu kuruyor
- 1508-1511 Porto Rico'nun, Jamaika'nın keşfi
- 1510 Albuquerque Goa'yı alıyor ve Müslüman halkı katlediyor
- 1511-1515 Diego Velasquez Küba'da. Havana'nın kuruluşu
- 1518'e doğru Kebir ve Hinduizm ile İslamı kaynaştırma girişimi
- 1519-1521 Cortez Meksika'da
- 1521-1530 Portekizliler Brezilya'da
- 1524 Sevilla tekeli
- 1529 Zaragossa antlaşması. Uzakdoğunun paylaşımı (İspanya-Portekiz)
- 1531-1534 Pizarro İnka İmparatorluğunu fethediyor
- 1532 Sao Paolo'nun kuruluşu
- 1535 Arap-Müslümanların Sahra boyunca büyük köle ticareti
- Lima'nın kuruluşu
- 1535-1538 De Quesada Kolombiya'yı fethediyor

- 1536 Buenos Aires'in kuruluşu
- 1541 Santiago du Chili'nin kuruluşu
- 1546 Potosi'nin kuruluşu
- 1549 François Xavier Japonya'da
- 1557 Portekizliler Makao'da
- 1560 Caracas'ın kuruluşu
- 1562 John Hawkins köle ticareti yapıyor
- 1565 Rio de Janeiro'nun kuruluşu
- 1574 Portekizliler Angola'da
- 1578 Alcazarquivir çarpışması
- 1581 Amerika'da ilk siyah köleler
- 1584 Raleigh Virginia'da
- 1588 Yenilmez Armada'nın bozgunu
- 1600 İngiliz Hindler Kumpanyası'nın kurulması
- 1602 Hollanda Doğu Hindler Kumpanyası'nın kurulması
- 1605 İngilizler Barbados'ta
- 1608 Champlain Québec'te
- 1609 Hollandalılar Seylan'ı Portekizlilerden alıyorlar
- 1619 Hollandalılar Batavya'da
- 1620 *Mayflower*'ın yolculuğu
- 1621 Hollanda Batı Hindistan şirketi
- 1624 Hollandalılar Tayvan'da
- 1624-1654 Portekizliler ile Hollandalılar arasında Brezilya için savaş
- 1625-1664 Fransızlar Antiller'de
- 1626 Yeni Amsterdam'ın kuruluşu (1664: New York)
- 1632 Ruslar Yakutsk'ta
- 1635 Fransızlar Guadeloupe, Martinique, Santo-Domingo'da
- 1637 Fransızlar Senegal'de

- 1641 Hollandalılar Malaka'yı alıyorlar
 1642 Montréal'in kuruluşu
 1643 Hollandalılar Curaçao'da
 1652 Hollandalılar Cape'ı kuruyorlar
 1652-1674 İngiliz-Hollanda savaşları
 1655 İngilizler Jamaika'da
 1660 Fransızlar Port-au-Prince'te
 1664 Colbert Doğu Hindler Kumpanyası'nı kuruyor
 1674 Manaos'un kuruluşu
 1682 Cavalier de La Salle Louisiana'da
 1668-1698 Augsburg Birliği savaşı
 1690 İngilizler Bahamalar'da
 1697 Ryswick. Fransa Haiti'yi alıyor
- 1702-1703 İspanya Veraset savaşı
 1704 Çin törenlerine katılan Cizvitlerin mahkûm edilmesi
 1713 Asiento İngiliz-İspanyol antlaşması, Utrecht Antlaşması
 1721 Mahé'nin kuruluşu (Yanaon, 1723)
 1729 Naçez Kızılderililerinin katliama uğratılması
 1739 Amerika'da İngiliz-İspanyol çatışması
 1741 Amiral Anson'un dünyanın çevresini dolaşması
 1744 Joseph-François Dupleix Hindistan'da
 1751 Clive'in Hindistan'da zaferi
 1755 İlk "gönüllü" göçmen kabileleri Sibiry'a'da
 1756-1763 Yedi Yıl Savaşı
 1759 James Wolf Québec'i alıyor
 1763 Paris antlaşması
 1764-1792 İngilizler Lucknow'da. Mysore'un fethi
 1764 İspanyolların İngilizleri Falkland'dan kov-

- mak için yaptıkları sefer
- 1765 Meksika'da *kreol* ayaklanmaları
- 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı
- 1769 Portekiz Mazagan'daki sömürgesini (Fas) terk ediyor
- 1776-1783 Amerikan bağımsızlık savaşı
- 1778 Kafr savaşlarının başlangıcı
- 1783 Versay antlaşması
- 1788-1789 Monsenyör Pigneau de Behaine Annam'da
- 1787 Siyahların Dostları Derneği'nin kuruluşu
- 1788 İlk *convict*lerin Botany Bay'e (Sydney) gelmeleri
- 1793 Lord Cornwallis Hindistan'da *The Permanent Settlement*'i ihdas ediyor
- 1798 Abukir çarpışması
- 1801 İngilizler Hayderabad nizamına egemenliklerini dayatıyorlar
- Gürcistan'ın Ruslar tarafından ilhaki
- 1804 Haiti'nin bağımsızlığı
- 1805 Trafalgar çarpışması
- Mehmet Ali kendini Mısır Paşası ilan ediyor
- 1806 Miranda'nın Venezuela'da ayrılıkçı yardımı
- 1807 Kuril uyuşmazlığının başlangıcı
- 1810 Latin Amerika'da ayaklanma dalgası: önce Meksika
- 1812 Zulu kralı Chaka orduyu ve devleti örgütüyor
- 1815 Viyana kongresi. İngilizler Cape'ta
- 1816 İngiliz-Aşanti savaşı
- 1817 ABD-Seminol savaşı
- 1819 İngilizler Singapur'da
- 1821 San Martin ve Bolivar: İspanyol Amerikası-

- nın bağımsızlığı
- 1822 Champollion hiyeroglifleri çözüyor
Java'da Hollanda karşıtı isyanlar
Brezilya'nın bağımsızlığı
- 1823 Latin Amerika'nın "Balkanlaşması"nın başlangıcı. Amerikan Kolonileştirme Derneği tarafından Liberya'nın kurulması
- 1824 Birinci İngiliz-Birman savaşı
- 1825 Mısır Sudan'ı fethediyor
- 1826 İngilizler Gold Coast'ta (Altın Kıyısı)
- 1828 Türkmençay antlaşması: Ruslar Erivan ve Nahcivan'da
- 1830 Fransızlar Cezayir'de
Indian Removal Act, Siyuları Mississippi'nin batısına sürüyor
- 1833 Hindler Kumpanyası tekelinin kaldırılması
- 1836 Texas'ın bağımsızlığı
- 1837 Fransız Kanadalıların isyanı
- 1838 Lübnan'da Maruniler ile Dürziler arasındaki çatışmaların başlangıcı
- 1839 Filistin'de Yahudi yerleşimcilerin ilk köyleri
Birinci İngiliz-Afgan savaşı
- 1840 Yeni Zelanda'da İngiliz egemenliği
Afyon savaşının başlangıcı. İngiltere Çin'e karşı
- 1841 Annam Kamboçya'yı ilhak ediyor. Ülkenin Vietnamlaşması
- 1842 Fransızlar Tahiti ve Markiz Adaları'nda
İngilizler Hong-Kong'da
- 1843 İngilizler Natal'de
- 1847 Liberya'nın bağımsızlığı
- 1848 Köleciliğin, Victor Schœlcher sayesinde kaldırılması

- Constantine'in düşmesi ve Cezayir'de Osmanlı direnmesinin sonu
- 1849 İngiltere Pencab'ı ilhak ediyor
- 1852 Cayenne kürek mahkûmları hapishanesi
- 1853 Yeni-Kaledonya'nın ilhakı
- El Hac Ömer'in putataparılara karşı cihadı
- 1854 Kutsal yerlerin kullanımını sorunu Kırım Savaşı'na yol açıyor
- İngiltere Orange'in bağımsızlığını tanıyor
- Faidherbe Senegal Valisi
- Sıtmaya karşı kininin ilk kullanılışı
- 1857 Sipahiler isyanı
- 1858 Iskoç David Livingstone'un Doğu Afrika'da keşif gezisi
- 1859 Endonezya: Timor'un Hollanda ile Portekiz arasında paylaşılması
- 1861 Amerikan iç savaşının başlaması
- 1863 Kamboçya'da Fransız himayesi
- 1865 Nijerya'da ilk siyah Anglikan piskopos
- 1867 Kanada Konfederasyonu'nun kuruluşu
- Meksika'ya Fransız seferi
- 1868 Japon İmparatoru iktidarı ele alıyor: Meiji döneminin başlangıcı
- Cochinchine'in Fransızlar tarafından işgali
- 1869 Süveyş kanalı açılıyor
- 1870 Cezayir Yahudilerine vatandaşlık hakkı veren Crémieux Kararnamesi
- 1871 Kabilie'de ayaklanma
- 1876 Japonlar Kore'den bir dostluk antlaşması koparıyorlar
- 1877 Belçika kralı Léopold Uluslararası Afrika Birliğini kuruyor
- Disraeli Transvaal ve Orange'in ilhakını emrediyor

- 1880 Osmanlı devletine karşı Kürt isyanı
- 1881 Boerler Majuba Hill'de İngilizleri yeniyor
- 1882 Savorgnam de Brazza Makoko Antlaşması'nı imzalıyor
- 1883 Annam Fransız himayesini tanıyor
- 1884 Almanlar Namibya, Togo, Kamerun'da Berlin Konferansı: Kara Afrika'nın paylaşımı
- Güney Afrika'da ilk siyah gazetesi: *Imvo Zabatsundu* (Halkın Sesi)
- 1885 Hindistan'da Kongre Partisi'nin kurulması
- Madagaskar'da Fransız himayesi
- 1886 Johannesburg'un kurulması
- 1888 Brezilya'da köleciliğin kaldırılması
- José Rizal Filipinler bağımsızlık hareketini kuruyor
- 1889 Tanganika, Alman sömürgesi
- 1890 Ermeni bağımsızlık hareketlerinin doğuşu
- 1891 Borneo'nun İngilizler ve Hollandalılar arasında paylaşımı
- 1892 Dahomey'de Fransız himayesi
- 1893 ABD Havai Adaları'nı ilhak ediyor
- İspanyollar Mellila'yı işgal ediyorlar
- Cecil Rhodes, Cape'ta başbakan
- 1895 Çin-Japonya: Şimonoseki Antlaşması
- 1896 İtalyanlar Etiyopya-Adua'da yeniliyorlar
- 1898 İspanyol-Amerikan Savaşı: Küba'nın bağımsızlığı. Porto Rico ve Filipinler ABD sömürgesi oluyorlar
- Fachoda krizi
- 1899 İngiliz-Boer Savaşı başlıyor
- 1901 Çin'de Boxer hareketi. Avrupa müdahalesi
- 1902 Makedonya ayaklanması

- 1904 Rus-Japon Savaşı
İngilizler Lhasa'da
Herrerolar Almanlara karşı ayaklanıyorlar
- 1905 II. Wilhelm Fas'ta
Çin: Kuo-min-tang'ın kurulması
Rusya-Japonya: Portsmouth Antlaşması
Japonya Kore'de
- 1906 Fas: El-Cezire Konferansı
Laperrine Sahra'da
- 1907 Kahire Üniversitesi'nin kuruluşu
Kongo Belçika sömürgesi oluyor
İran ve Afganistan'daki etki alanlarına ilişkin İngiliz-Rus Antlaşması
- 1908 Jön Türk ayaklanması
- 1909 *Anglo-Persian Oil Company*'nin kurulması
- 1910 Çin Tibet'i yeniden işgal ediyor
AEF'in (Fransız Ekvator Afrika) ve Güney Afrika Birliği'nin kurulması
Cezayir'de Pasteur Enstitüsü'nün kurulması
- 1911 Agadir'de *Panther* gemisi olayı
İtalyanlar Trablusgarp'ta
- 1912 W.E.B. Du Bois panafrikacılık kavramını geliştiriyor
Fas'ta Fransız himayesi
- 1914 Fransız Meclisi'nde ilk siyah milletvekili,
Senegalli B. Diagne
- 1915 Ermeni tehciri
- 1916 Arapların Osmanlıya karşı seferberliği
Sykes-Picot Antlaşmaları
- 1917 Filistin'de bir Yahudi vatanı konusunda
Balfour deklarasyonu
Rusya: Lenin ulusların kaderlerini tayin hakkını ilan ediyor

- 1918 Wilson'un 14 noktası
- 1919 Komintern'in ve komünist partilerin doğuşu.
Suriye bağımsızlığını ilan ediyor
- 1920 Sevr Antlaşması
Bakü Doğu Halkları Kongresi
- 1921 Abd el-Krim isyanı
Gandhi sivil itaatsizlik kampanyasını başlatıyor.
Uluslararası Çalışma Bürosu (Cenevre) zoraki çalışmayı reddediyor
- 1922 Tunus'ta "soyтары kararnameleleri"
- 1929 Oubanghi-Chari: Yukarı Sangha isyanı
Wall Street'te *Kara Cuma*
- 1930 Çin ve Filipinler komünist partilerinin kurulması
Tropikal ülkelerde hammadde fiyatlarının düşmesi
- 1931 Paris: Sömürgeler Sergisi
"Mançurya olayı"
- 1933 Müslüman Kardeşlerin Kahire'de ilk kongresi
- 1934 Yeni-Düstur'un kurulması
- 1935 Habeşistan savaşının başlaması
- 1939-1945 İkinci Dünya Savaşı
- 1941 Atlantik Şartı
Suriye ve Lübnan'da kriz
- 1943 Japonlar Filipinler'in, Birmanya'nın bağımsızlığını ilan ediyorlar
İstiklal'in kurulması (Fas)
- 1944 Brazaville konferansı
- 1945 Arap Birliğinin kurulması
Vietnam, Endonezya: bağımsızlık ilanı
- 1946 Çin-Hindi savaşı başlıyor

- 1947 Güney Afrika'da *apartheid*'in artması
Hindistan ve Pakistan'ın bağımsızlığı
- 1948 Gandhi'nin katledilmesi
İsrail Devleti'nin tanınması
- 1949 Komünistler Çin'de iktidarı ele geçiriyorlar
Hollanda Endonezya'nın ve Fransa Viet-
nam'ın bağımsızlığını tanıyor
- 1950-1953 Kore Savaşı
- 1951 Musaddık İran petrolerini millileştiriyor
- 1952 Mısır'da özgür subaylar darbesi: Necib-
Nasır
Mau-Mau ayaklanması
Gold Coast: Nkrumah başbakan
Tunus ve Fas krizi (1952-1955)
- 1954 Dién Bién Phu, Çin-Hindi savaşının sonu
ve Cenevre Anlaşması
Cezayir ayaklanmasının başlaması
Filipinler: Huklar ayaklanması
- 1955 Bağdat Paktı
Bandung Konferansı
La Celle-Saint-Cloud Anlaşmaları (Fas)
- 1956 Süveyş krizi (Temmuz-Kasım)
Tunus ve Fas'ın bağımsızlıkları
Rodezya-Nyassaland federasyonu
- 1957 Gana'nın bağımsızlığı
Belçika Kongosu'nda isyanlar
- 1958 Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulması
(Suriye-Mısır-Yemen)
Lübnan'da panarap isyanı
Cezayir: Fransız ordusunun isyanı
Accra: Birinci Afrika Bağımsız Devletleri
(Etiyopya, Gana BAC, Libya vd.) Konfe-
ransı
Fransız Batı Afrikasının tasfiyesi. Gine'nin

- bağımsızlığı
- 1959 Portekiz Ginesinde Amilcar Cabral isyanı
Kara Afrika'da milliyetçi sıçramalar
- 1960 Afrika bağımsızlıkları yılı
Eski Belçika Kongosunda İç savaş (1960-1965)
- 1961 Angola'da isyan
Cezayir savaşının sonu
Hindistan Portekiz'in elindeki Diu ve Goa'yı geri alıyor
Güney Rodezya'nın ve Güney Afrika'nın bağımsızlıkları
- 1962 Trinidad-Tobago'nun bağımsızlığı
Katanga ayrılıyor
Cezayir bağımsızlığı
- 1963 Afrika Birliği Örgütü'nün düşüşü. Addis-Abeba
Malezya'nın doğuşu
Suudi Arabistan: köleciliğin kaldırılması
Kenya'nın, Zanzibar'ın bağımsızlıkları
- 1964 Nelson Mandela'nın tutuklanması
Birinci OLP Kongresi
Mozambik: Frelimo'nun kurulması ve genel ayaklanma
- 1965 Rodezya'nın bağımsızlığı
Güney Afrika'nın Güneybatı Afrika (Namibya) üzerindeki mandasının sona ermesi
- 1967 Altı Gün Savaşı
Nijerya: Biafra Savaşı
- 1968-1975 Vietnam Savaşı
- 1970 Kamboçya'da Kızıl Kmerler
Nasır'ın ölümü
- 1973 Pakistan'dan ayrılan Bangladeş'in bağımsızlığı

Yom Kippur savaşı. Filistin'de terörizmin başlaması

1974

Gine-Bissau'nun bağımsızlığı

1974

Portekiz'de Karanfil Devrimi

1975

Lomé Anlaşmaları: Avrupa, Afrika ve Karayipler arasında ekonomik işbirliği; Angola'nın bağımsızlığı

Batı Sahra'ya "yeşil" yürüyüş

Surinam'ın bağımsızlığı

Lübnan'da iç savaşın başlaması

1978

Camp David'de İsrail-Mısır görüşmeleri

1979

Vietnam Kamboçya'yı istila ediyor

Afganistan'ın işgali

İran'da İslam devrimi

Rodezya'da "sömürgeciliğin tasfiyesi"

1980

İran-İrak Savaşı'nın başlaması

1982

Falkland Savaşı

1984

Lübnan Savaşı

1985

Güney Afrika'da *apartheid*'a karşı mücadele

1986

Yeni Kaledonya'nın statüsüne ilişkin yasa

1990

SSCB'nin tasfiyesi

1991-1993

BDT'nin tasfiyesi

Doğu Avrupa ve Rusya'da komünist rejimin kaldırılması

Yugoslavya'nın bölünmesi

Kafkasya'nın bölünmesi

1994

Kara Afrika'da *apartheid*'in bitmesi

Filistin özerkliğinin başlaması

Seçilmiş Filmler*

- Adieu, colonies*, Henri de Turenne, 1970, (A), Fransa (9)**
African Queen, John Huston, 1951, (F), ABD (4)
Algérie en flammes (L'), René Vautier, 1958, (A), Fransa (9)
Algérie 1954. La révolte d'un colonisé, Marie-Louise Derrien, Marc Ferro, 1970, (A), Fransa (9)
Apartheid, Jean-Michel Meurice, 1993, (A), Fransa (4)
Appel du silence (L'), Léon Poirier, 1936, (D), Fransa (3)
Atlantide (L'), Jacques Feyder, 1921, (F), Fransa (3)
Aube, Omar Khlibi, 1960, (F), Tunus (4)
Avoir vingt ans dans les Aurès, René Vautier, 1972, (F), Fransa (9)
Babatou et les Trois Conseils, Jean Rouch, 1975, (D), Fransa (6)

* A: arşiv, montaj filmleri
D: dokümanlar, röportaj
F: olaysal

Siyah rakamlar bu filmlerin bağlantılı oldukları bölümleri işaret etmektedirler.

- Bandera (La)*, Jean Duvivier, 1935, (F), Fransa (5)
- Bataille d'Alper (La)*, Gillo Pontecorvo, 1966, (F), İtalya-Cezayir (9)
- Black Hills Are not to Sell (The)*, Sandra Osawa, 1978, (D), ABD (6)
- Bled (Le)*, Jean Renoir, 1929, (F), Fransa (6)
- Bourrasque*, René Villon, 1935, (F), Fransa (4)
- Ceddo*, Sembene Ousmane, 1977, (F), Senegal (6)
- Change de la Brigade légère (La)*, Michael Curtiz, 1936, (F), ABD (5)
- Chronique des années de braise*, Muhammed Lakhdar Hamina, 1975, Cezayir (9)
- Come Back Africa*, Lionel Rogosin, 1959, (F), Güney Afrika (4)
- Crabe-Tambour (Le)*, Pierre Schoendoerffer, 1977, (F), Fransa (9)
- Dix-septième Parallèle*, Joris Ivens, 1967, (D), Fransa (9)
- Escadron Blanc (L')*, Joseph Peyre ve A. Genina, 1934, (F), İtalya (3)
- Fond de l'air est rouge (Le)*, Chris Marker, 1977, (A), Fransa (genel)
- Française chez les guerriers du Yémen (Une)*, Troeller ve G. Deffarge, 1964, (D), Fransa (8)
- Gandhi*, Richard Attenborough, 1985, (F), Büyük Britanya (9)
- Goha*, Jacques Baratier, 1958, (F), Fransa (4)
- Guerre de pacification en Amazonie (La)*, Yves Billon, (D), Fransa (4)
- Guerre de pacification en Amazonie (La)*, Yves Courrière ve Philippe Monnier, 1972, (A), Fransa (9)
- Guerre sans nom (La)*, Bertrand Tavernier ve Patrick Rotman, 1992, (D), Fransa (9)
- Gunga Din*, George Stevens, 1939, (F), Büyük Britanya (5)
- Heure des brasiers (L')*, F. Solanas, 1973, (D), Arjantin (11)

- Histoire de la médecine (Une)*, Jean-Paul Aron ve Marc Ferro, yapım Jean-Louis Fournier, Pierre Gauge, Claude de Givray, 1980, (D), Fransa (4)
- Indonésie appelle (L')*, Joris Ivens, 1946, (D), Fransa (8)
- Itto*, Jean Benoît-Lévy, 1934, (F), Fransa (4)
- Lawrence d'Arabie*, David Lean, 1962, (F), Büyük Britanya (3)
- Maison du Maltais (La)*, Pierre Chenal, 1938, (F), Fransa (4)
- Maîtres fous*, Jean Rouch, 1968, (D), Fransa (6)
- Mandat (Le)*, Sembene Ousmane, 1968, (F), Sénégal (6)
- Mémoire fertile*, Michel Khleifi, 1982, (F), Filistin (8)
- Mines du roi Salomon (Les)*, Allan Quatermain, 1950, (F), ABD (4)
- Non, ou la vaine gloire de commander*, Manoel de Oliveira, 1971, (F), Portekiz (1)
- Nouba des femmes du mont Chenoua (La)*, Assia Djebar, 1978, (D), Cezayir (6)
- Pépé le Moko*, Jean Duvivier, 1938, (F), Fransa (4)
- Premier Maître (Le)*, Andreï Mikhalkov-Kontchalovski, 1963, (F), SSCB (4)
- Quatre Plumes blanches (Les)*, Alexandre Korda, 1939, (F), ABD (4)
- Roman d'un spahi (Le)*, M. Bernheim, 1935, (F), Fransa (4)
- Sang du condor (Le)*, Jorge Sandjines, 1969, (F), Bolivya (11)
- Serment du bois caïman (Le)*, Charles Najman, 1993, (D), Fransa (4)
- Si, les cavaliers*, M. Bakabe, 1982, (F), Nijer (6)
- Sucre amer*, Yann Lemasson, 1964, (D), Fransa (8)
- Tempête sur l'Asie*, Vsevolod Poudoukine, 1928, (F), SSCB (4)
- Terre en transes*, Glauber Rocha, 1967, (F), Brezilya (11)
- Trois Lanciers du Bengale (Les)*, Henry Hathaway, 1935,

(F), ABD (4)

Tupac Amaru, Federico Garcia, 1981, (F), Peru (6)

Vent des Aurès (Le), Muhammed Lakhdar Hamina, 1967,
(F), Cezayir (6)

Vietnam, année du cochon, E. de Antonio, 1969, (A), Fransa
(9)

Visiteurs (Les), Elia Kazan, 1972, (F), ABD (11)

Zulu, Cyril Enfield, 1963, (F), ABD (3)

Kaynakça*

Eserleri bizi özel olarak teşvik eden şu yazarlara minnetimizi bildirmek isteriz:

Immanuel Wallerstein,
Charles-R. Ageron, Solange Alberro, Linda Colley,
Alfredo Margarido, Nathan Wachtel.

Abd el-Krim et la Republique du Riff, Actes du colloque international d'études historiques et sociologiques, yay. René Galissot, 18-20 Haziran 1973, Paris, Maspero, 1976, 536 s. (özellikle D. M. Hart, A. Youssofi, R. Galissot, A. Laroui'nin katkıları). (3, 5, 8)

* Parantez içindeki siyah rakamlar, zikredilen çalışmaların özellikle bağlantılı oldukları bölümleri işaret etmektedirler.

Abd el-Malek Anouar, *La Pensée politique arabe contemporaine*, Paris, Ed. du Seuil, 1970, 380 s. (8)

Ageron Charles-R.

1. *Politiques coloniales au Maghreb*, Paris, PUF, 1973, 290 s. (3, 4)

2. *L'Histoire de l'Algérie contemporaine 1870-1954*, Paris, PUF, 1979. (3, 4, 9)

3. "Les colonies devant l'opinion publique française 1919-1939", *Revue française d'histoire d'Outre-Mer*, 1990, 286, s. 31-73. (10)

4. *La Décolonisation française*, Paris, Colin, 1991. (9, 10)

Ageron Ch.-R. vd., *Histoire de la France coloniale*, Paris, Colin, 1991, 2 c. (2, 3, 5, 9, 10)

Ageron Ch.-R. ve Michel Marc, *L'Afrique noire française à l'heure de l'indépendance*, Paris, CNRS, 1993 (özellikle T. Bah, P. Isuart, E. M'Bokolo, R. Girault, Y. Paillard, E. Soumonni'nin genel raporları). (10)

Alatas Seyd Hussein, "Religion and modernization in South East Asia", *Archives européennes de sociologie*, 1970, s. 265-297 (özellikle Malezya). (8)

—, *The Myth of the Lazy Native*, Londra, Frank Cass., 1977, 268 s. (4, 11)

Alberro Solange, *Les Espagnols dans le Mexique colonial, histoire d'une acculturation*, Paris, Colin, 1992, 132 s. (4)

Albertini Rudolf von, *Europäische Kolonialherrschaft 1880-1940*, Zürich, 1976. (genel)

Aldrich Robert, *The French Presence in the South Pacific, 1842-1940*, Londra, 1989. (3)

Amin Samir, *Impérialisme et Sous-développement en Afrique*, Paris, Anthropos, 1976, 444 s. (11)

Amselle J.-Loup, *Logiques métisses. Anthropologie de l'identité en Afrique et ailleurs*, Paris, Payot, 1990, 252 s. (3, 11)

- Ansprenger Franz, *The Dissolution of the Colonial Empires*, Londra, Routledge, 1989, 338 s. (9, 10)
- Arendt Hannah, *L'Impérialisme*, özgün baskı 1951, fr. çev. Paris, Fayard, 1982. (1)
- Ashe Geoffrey, *Gandhi, a Study in Revolution*, Londra, Heinemann, 1968, 404 s. (8, 9)
- Aubin Jean, "L'ambassade du prêtre Jean à D. Mauvel", *Mare Luso Indicum*, Paris, III, 1976, s. 1-56. (2)
- Auge Marc, *Génie du paganisme*, Paris, Gallimard, 1982. (6, 8)
- Bailyn Bernard, *The Ideological Origins of the American Revolution*, Cambridge, Harvard Univ. Press, 1967. (7)
- Bairoch P., "Le bilan économique du colonialisme", *History and Development*, s. 29-42. (11)
- Balandier Georges, *Sociologie actuelle de l'Afrique noire*, Paris, PUF, 1963, 532 s. (6, 8)
- Ballhachet Kenneth, *Race, Sexe and Class under the Raj*, Londra, Weidenfeld, 1980, 200 s. (4)
- Barnadas Joseph M., "The Catholic Church in colonial Spanish America", *The Cambridge Hy. of Latin America*, I, s. 511-541. (4)
- Bastide Roger, *Les Ameriques noires, les civilisations africaines dans le nouveau monde*, Paris, Payot, 1968, 236 s. (4, 11)
- Bataillon M. ve André Saint Lu, *Las Casas et la Défense des Indiens*, Paris, Julliard, "Archives", 1971, 278 s. (5)
- Bataillon Marcel, "Les colons du Pérou contre Charles V: analyse du mouvement pizarriste (1544-1548)", *Annales*, 1967, s. 479-495. (7)
- Baumont Maurice, *L'Essor industriel et l'Impérialisme colonial (1878-1904)*, Paris, PUF, 1949, 628 s. (3)
- Bayly C. A., *The Local Roots of Indian Politics, Allahabad 1880-1920*, Oxford Univ. Press, 1975, 314 s. (9)
- , "English-language historiography on British expansion

in India and Indian reactions since 1945", *Reappraisals in Overseas Hy.*, Wesseling ve Emmer yay., s. 21-54. (9)

Benassar B. ve Benassar L., *1492, un monde nouveau?*, Paris, Perrin, 1992, 272 s. (1, 2)

Benassar Bartolomo, *Histoire des Espagnols VIe-XXe siècle*, Paris, Laffont, 1985, 1128 s. (2, 4)

Bender Gerald J., *Angola under the Portuguese*, Londra, Heinemann, 1978, 288 s. (3, 4, 9)

Bennigsen Alexandre, *Russes et Chinois avant 1917*, Paris, Flammarion, 1974, 186 s. (3)

Bennigsen Alexandre ve Quelquejay Ch., *Les Mouvements nationaux chez les musulmans de Russie*, Paris, Mouton, 1960. (8)

Benot Y., *La Révolution française et la Fin des colonies*, Paris, La Découverte, 1989, 272 s. (3)

—, *La Démence coloniale sous Napoléon*, Paris, La Découverte, 1992, 408 s. (3)

Bernard Carmen ve Gruzinski Serge, *Histoire du Nouveau Monde*, Paris, Fayard, 2 c., 1991 ve 1993. (2, 4)

Berque Augustin, "Les paysans à Hokkaido. La chaîne culturelle d'une colonisation", Paris, *Annales*, 1974-6, s. 1425-1449. (2)

Berque Jacques, Charnay J.-P., *De l'impérialisme à la colonisation*, Paris, Ed. de Minuit, 1965, 504 s. (1, 3, 4)

Bessis Sophie (sous la direction de), "Finalement, pillons-nous vraiment le Tiers-Monde?", *Panoramiques*, 1992, Guy Henebelle'in makaleleri, J.-C. Guillebaud, G. Cormi, vd. (11)

Bethell Leslie, *The Cambridge Hy. of Latin America*, 1:1984, 646 s.; 2: 1984, 912 s.; 3: 1985, 942 s. (2, 3, 4, 7)

Beti Mongo, *La France contre l'Afrique. Retour au Cameroun*, Paris, La Découverte, 1993, 208 s. (11)

Beyssade P., *La Ligue arabe*, Paris, Planete, 1968. (8)

- Bidwell R., *Marocco under Colonial Rule*, Londra, Frank Cass., 1973. (3, 8)
- Blum Alain, *Naître, vivre et mourir en URSS*, Paris, Éd. du Cerf, 1993. (10)
- Blusse L., Wetterling G. D. ve Wirius G. D., *History and Underdevelopment*, Leiden Centre for the Hy. of Europe Expansion, M.S.H., 1980, 160 s. (11)
- Bobrie F., "Finances publiques et conquêtes coloniales: le cout budgétaire de l'expansion française de 1850 à 1913", *Annales E. S. C.*, 1976-6, s. 1225-1244. (10)
- Bocanegra G. ve Ortiz J. A., *Les 500 Années de l'Amerique latine 1492-1992* (ortak eser), Paris, Ed. Page et Image, 1993, 322 s. (3, 4)
- Boisvert Georges, "Intégration et évaluation des grandes découvertes portugaises dans les ceuvres des penseurs et écrivains du siècle des Lumières", Communication au Colloque "Descobrimentos e Encontros de culturas Historia y Memoria, s. sec. XV-XIX", Lizbon, 1991. (5)
- Botte Roger, "Les rapports Nord-Sud, la traite negriere et le Fouta Jalon à la fin du xviiie siècle", *Annales E.S.C.*, 1991-6, s. 1411-1455. (2, 6)
- Bouche Denise, *Histoire de la colonisation française*, Paris, Fayard, 1991, 2 c. (genel)
- Bouchon Geneviève, "Les musulmans de Kerala à l'epoque de la découverte portugaise", *Mare Luso Indicum*, s. 2 et 1-60, Cenevre, Droz, 1973. (1)
- , *Mamale de Cananor, un adversaire de l'Inde portugaise*, Cenevre, Droz, 1975, 224 s. (2)
- , "Le premier voyage de Lopo Soares en Inde, 1504-1505", *Mare Luso Indicum*, III, 1976, s. 56-84. (2)
- , *L'Asie du Sud de l'époque des Grandes Découvertes*, Londra, Variorum Reprints, 1987, 334 s. (2)
- Boughedir Ferid, "Cinémas de Maghreb", Cinéaction,

1985. (5, 6)

Boulanger Pierre, *Le Cinéma colonial*, Paris, Seghers, 1975, 290 s. (5, 6)

Bourdieu Pierre, *Travail et Travailleurs en Algérie*, Paris, PUF, 1958. (4)

Bourges Herve ve Waulthier Claude, *Les Cingante Afriques*, Paris, Ed. du Seuil, 1979, 2 c., 680 s. ve 684 s. (genel)

Bouvier J., Girault R., Thobie J., *La France impériale 1880-1914*, Paris, Megrelis, 1982, 320 s. (3, 5)

Boxer M. C. R., *Mary and Misogyny. Women in Iberian Expansion Overseas 1415-1815. Some Facts, Fancies and Personalities*, Londra, Duckworth, 1975, in-8°, 142 s. (4)

Braudel F., *La Méditerranée de l'époque de Philippe II*, Paris, 1948. (1, 2, 3)

—, *Civilisation et Capitalisme*. T. 1: *Les Structures du quotidien*. T. 2: *Les Jeux de l'échange*. T. 3: *Le Temps du monde*, Paris, Colin, 1979, 736, 832 ve 606 s. (2, 3)

Bromberger Merry ve Serge, *Les 13 Complots du 13 mai*, Paris, Fayard, 1959, 444 s. (7)

Brunschwig Henri, *Mythes et Réalités de l'impérialisme colonial français, 1871-1914*, Paris, Colin, 1960, 200 s. (3)

—, *L'Avènement de l'Afrique noire*, Paris, Colin, 1963, 246 s. (3, 5)

—, *Le Partage de l'Afrique noire*, Paris, Flammarion, 1971, 186 s.

Cahen Michel, *Villes et Bourgs en Afrique lusophone*, Paris, L'Harmattan, 1988. (4, 9)

Cain P. J. ve Hopkins A. G., *British Imperialism*, Longman, 1993, 2 c. (genel)

Callick Rowan, *Le Casse-tête juridique du droit des aborigènes*, çev. *Financial Times*, *Courrier*, s. 18-19, n° 143. (1)

- Carlier Omar, *"Socialisation et sociabilité; les lieux du politique en Algérie 1895-1954"*, Oran, URASC, 1992. (9)
- Carré O. ve Michaud G., *Les Frères Musulmans, 1928-1952*, Paris, Gallimard, "Archives", 1983, 240 s. (8)
- Carrere d'Encausse Hélène et Schram Stuart, *Le Marxisme et l'Asie*, Paris, Colin, 1965, 494 s. (8)
- Carrere d'Encausse Hélène, *Réforme et Révolution chez les musulmans de l'Empire russe*, Paris, Colin, 1966, 312 s. (8)
- Cerkasov P. P., *Fransız Sömürge İmparatorluğunun Çöküşü, 1939-1985* (Rusça), Moskova, 1985, 326 s. (9, 10)
- Cervenka Zdenek, *The Unfinished Quest for Unity: Africa and the OUA*, Londra, Friedmann, 254 s. (10)
- Césaire Aimé, "Discours sur le colonialisme", *Présence africaine*, 1955. (1)
- Chaffard Georges, *Les Carnets secrets de la décolonisation*, Paris, Calmann-Levy, 1965, 342 s. (9, 10)
- Charmley J., *Churchill. The End of Glory, a Political Biography*, Londra, 1993, 742 s. (9, 10)
- Chaunu Pierre, *Seville et l'Amérique aux XVIe-XVIIIe siècles*, Paris, Flammarion, 1977, 368 s. (2, 4)
- Chauvelot Robert, *En Indochine; aquarelles de Hubert Robert*, Grenoble, Arthaud, 1931, in-4°, 160 s. (5)
- Chesneaux Jean, "L'implantation géographique des intérêts coloniaux au Vietnam et ses rapports avec l'économie traditionnelle", in Berque-Charnay, s. 101-117. (4)
- , *Une lecture politique de Jules Verne*, Paris, Maspéro, 1971, 194 s. (5)
- Chevaldonne François, "Notes sur le cinéma colonial en A.F.N.: naissance et fonctionnement d'un code?", in Dallet S., *Guerres révolutionnaires*. (5)
- Chirol Valentine, *The Egyptian Problem*, Londra, 1921, 332 s. (8)

- Chomsky Noam ve Herman E. S., *The Washington Connection and Third World Fascism*, Boston South End Press, 1979, 441 s. (11)
- Chrétien J.-P., "Une révolte au Burundi en 1934", *Annales E.S.C.*, nov.-décembre 1970. (6)
- , *Burundi, l'histoire retrouvée*, Paris, Karthala, 1993, 510 s. (11)
- Cirkin G. F., "XIX. yüzyılın ikinci yarısında Sibirya'nın kolonizasyonu", *Platonov'un içinde (Rusça)*, 1927, s. 79-132. (3)
- Clastres Hélène, "Introduction", au *Voyage au nord du Brésil*, d'Yves d'Évreux, 1613-1614, Paris, Payot, 1985, 286 s. (2)
- Cohen Jean, "Colonialisme et racisme en Algérie", *Les Temps modernes*, 1955, t. 11, c. 11, s. 580-590. (4)
- Coles Paul, *The Ottoman Impact on Europe*, Londra, Thames Hudson, 1968. (8)
- Colley Linda, *Britains, Forging the Nation, 1707-1837*, Yale Univ. Press, 1992, 430 s. (1)
- Colonna Fanny, *Instituteurs algériens 1883-1939*, Paris, Presses de la FNSP, 1975. (4)
- Coquery-Vidrovitch Catherine, *Afrique noire, permanences et ruptures*, Paris, Payot, 1985, yeni bas. L'Harmattan, 1993. (genel)
- Coquery-Vidrovitch C. ve Goerg O., *L'Afrique occidentale au temps des Français*, Paris, La Découverte, 1993. (genel)
- Coquin F., *La Sibérie, peuplement et immigration du pays au XIXe siècle*, Paris-La Haye, Mouton ve Institut d'Etudes slaves, 1969, 790 s. (4)
- Corm Georges, *L'Europe et l'Orient*, Paris, La Découverte, 1989, yeni baskı 1991, 386 s. (1, 3)
- Cornevin Marianne, *L'Apartheid, pouvoir et falsification historique*, Paris, UNESCO, 1979, 156 s. (4)

- Crosby A. W. Jr., *The Columbian Exchange, Biological and Cultural Consequences of 1492*, West Port, Greenw. Press, 1972, 270 s. (4, 6, 11)
- Crouzet Fr., "Commerce et Empire: l'expérience britannique de libre-échange à la Première Guerre mondiale", *Annales E.S.C.*, 1964-2, s. 281-311. (10)
- Curtin Philipp, *Economic Change in Precolonial Africa. Senegambia in the Ere of the Slave Trade*, Madison, Univ. of Wisconsin Press, 1975, 364 s. (2, 3)
- Dallet Sylvie (yön.), *Guerres révolutionnaires, Histoire et Cinéma*, Paris, L'Harmattan, 1984, 360 s. (5)
- Darwin John, *The End of the British Empire, the Historical Debate*, Oxford, Blackwell, 1991, 128 s. (10)
- Davidson Alistair, *The Invisible State. The Formation of the Australian State, 1788-1901*, Cambridge Univ. Press, 1991, 329 s. (4)
- Debbasch Yvon, "Le marronage, essai sur la desertion de l'esclave antillais", *Année sociologique*, 1961, s. 1-195. (4)
- Décolonisations comparées*, Colloque Aix-en-Provence (Provence Üniversitesi, 1993 ve IHTP). (10, 11)
- Decraene Philippe, *Le Panafricanisme*, Paris, PUF, "Que sais-je?", 1959, 128 s. (8)
- Degregori Carlos Ivan, "Sendero luminoso: los Hondos y mortales desencuentros", Ballon (ed.), *Movimientos sociales y crisis*, Lima, 1986. (9)
- "De la royauté à l'État dans le monde indien", incelemleri der. J. Pouchepadass ve H. Stern, *Purusartha 13*; Paris, EHESS, 1991, 310 s. (2)
- Del Boca A., *Gli Italiani in Africa Orientale*, Bari, Laterza, 1976, 4 c. (3)
- Der Thiam Iba, "Histoire de la revendication d'indépendance", Ageron-Michel, s. 663-689.
- Devillers Ph., *Histoire du Vietnam de 1940 à 1932*, Paris,

Éd. du Seuil, 1952, 480 s. (8, 9)

Disease, Medicine and Empire, Perspectives on Western Medicine and the Experience of Europa-Expansion, yay. Roy Macleod ve Milton Lewis, Londra, Routledge, 1988, 336 s. (3)

Dmytryshyn Basile, "Russian expansion to the Pacific, 1580-1700, a historiographical review", *Siberica*, 1, 1990, Paris, IMSECO. (3)

Donghi Tulio Halperin, *Histoire contemporaine de l'Amérique latine*, Fra. yay., Paris, Payot, 1972, 324 s. (11)

Dower John W., *War Without Mercy, Race and Power in the Pacific War*, NY, Pantheon Books, 1986, 400 s. (3, 7, 8)

Dresch J., "Lyautey,, Les Techniciens de la colonisation, s. 133-156. (3)

Dreyfus Simone, "Les réseaux politiques indigènes en Guyane et leurs transformations aux xviie-xviiie siècles", *L'Homme*, Nisan-Aralık 1992, n° 122-124, s. 75-99. (4)

Dubois Colette, "L'Italie, cas atypique d'une puissance européenne en Afrique", *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, n°s 32-33, *Colonisation en Afrique*, Paris, BDIC, juill.décembre 1993, s. 10-14. (3)

Duchet Michèle, *Anthropologie et Histoire au siècle des Lumières*, Paris, Maspero, 1971, 562 s. (5)

Duchet Michèle ve Claude, "Un problème politique: la scolarisation de l'Algérie", *Les Temps modernes*, c. 11, 1955-1956, c. II, s. 1387-1421. (4)

Dumont Rene, *L'Afrique noire est mal partie*, Paris, Ed. du Seuil, 1962. (11)

Duverger Christian, *La Conversion des Indiens dans la Nouvelle Espagne*, Paris, Ed. du Seuil, 1987, 280 s. (4, 5)

Elgey Georgette, *La République des contradictions 1951-1954*, Paris, Fayard, 1968, 650 s. (9, 10)

- , *La République des tourmentes 1954-1959*, Paris, Fayard, 1983, c. 1, 674 s. (9, 10)
- Elliott J. H., "The Spanish conquest and settlement of America", *The Cambridge Hy. of Latin America*, I, s. 149-207 (2, 3)
- , "Spain and America in the 16th. and 17th.", *The Cambridge Hy. of Latin America*, s. 287-341. (2, 3)
- Elkin A. P., *Les Aborigènes australiens*, Paris, Gallimard, 1962, 452 s. (4)
- Erikson Erik H., *Gandhi's Truth on the Origins of Militant NonViolence*, NY, Norton, 1969, 474 s. (9)
- Esclave à Alger*, J. Mascarenhas'un esaret öyküsü (1621-1626), sunan par Paul Teyssier, Paris, Chandeigne, 1993, 244. (5)
- Fabre Michel, *Esclaves et Planteurs*, Paris, Julliard, "Archives", 1970, 300 s. (4)
- Fall Bernard B., *The Two Vietnams*, NY, Praeger, 1967. (8, 9)
- Fanon Frantz, *Peau noire, Masques blancs*, Paris, Ed. du Seuil, 1952, yeni baskı, 1972. (5)
- , *Les Damnés de la terre*, Paris, Maspero, 1963. (1, 5)
- , "Analyse critique par A. Margarido", *Annales*, 1974-2, s. 297-302. (5)
- Favier Jean, *Les Grandes Découvertes d'Alexandre à Magellan*, Paris, Fayard, 1991. (2)
- Favre Henri, "Pérou, Sentier lumineux et horizons obscurs", in *Problèmes d'Amérique latine*, 1972. (9)
- Femme dans les sociétés coloniales (La)*, *Études et Documents*, n° 19, Aix-en-Provence, 1984, 329 s. (4)
- Forest A. ve Yoshiharu Tsuboi (éd.), *Catholicisme et Sociétés asiatiques*, Paris, L'Harmattan / Tokyo, Sofya Üniversitesi, 1988, 222 s. (Yoshiaki Ishizawa, Jacques Gernet'nin katkılarıyla). (2)
- Ferro Marc, *La Révolution de 1917*, Paris, Aubier, 1967-

1976, 2 c., 804 ve 680 s. (4)

—, *Comment on raconte l'histoire aux enfants à travers le monde entier*, Paris, Payot, 1981-1992, 330 s. (4, 5)

—, *L'Histoire sous surveillance*, Paris, 1987, "Folio-Histoire", 254 s. (6)

Fourcade Marie, "Les dénommées tribus criminelles dans l'Inde britannique. Violence coloniale, violence traditionnelle", *Purusartha* 16, c. 187-213; Paris, EHESS, 1994.

Fourniau Ch., *Les Contacts franco-vietnamiens en Annam et au Tonkin de 1885 à 1896*, Aix-en-Provence, tez, 1983. (3)

France colonisatrice (La), metinleri der. Nicole Priollaud, önsöz Patrice de Beer, Paris, Messinger, 1983, 254 s. (5)

Freyre Gilberto, *Casa grande e senzala*, Fra. çev. *Maitres et Esclaves*, Paris, Gallimard, 1952. (4)

Friend Th., *Japan against the West in Java and Luzon*, Princeton Univ., 1988, 320 s. (8, 9)

Gaikwad V. R., *The Anglo-ludians. A Study in the Problem and Processes Involved in Emotional and Cultural Integration*, Londra, Asia Pub. House, 1967, 296 s. (4)

Galissot R., cf. *Abd el-Krim*. (3, 5, 8)

Gallo Max, *L'Affaire d'Ethiopie*, Paris, Ed. du Centurion, 1967. (3)

Gammer Moshe, "Was Klüge von Klugenau Shamil's Desmichels?", *CMRS (Cahiers du monde russe et soviétique)*, 1992. (3, 4)

Gandhi M. K., *Expérience de vérité*, Paris, Éd. du Seuil, 1950, 678 s. (8, 9)

Ganiage Jean, *Les Origines du protectorat français en Tunisie*, Paris, PUF, 1959. (3)

—, *Histoire contemporaine du Maghreb de 1830 à nos jours*, Paris, Fayard, 1994, 822. (4, 9)

- Garsoïan Nina, "L'indépendance retrouvée. Royaume du Nord et Royaume du Sud, IXe-XIe siècle", *Histoire des Arméniens*, yön. G. Dedeyan, Toulouse, Privat, 1982, 704 s., s. 215-247. (1)
- Gautier Arlette, *Les Sœurs de la solitude*, Paris, du Cerf, 1985. (4)
- Gautier E. F., *L'Afrique blanche*, Paris, Fayard, 1939, 320 s. (1, 4)
- Geiss Immanuel, *The Panafrikan Movement*, Londra, Methuen, 1974, 570 s. (8)
- Gellner Ernest, "Pouvoir politique et fonction religieuse dans l'Islam marocain", *Annales*, 1970-3, s. 699-714. (8)
- Gernet Jacques, "Problèmes d'acclimatation du christianisme dans la Chine du XVIIe siècle", *Forest*, s. 35-47. (2)
- , *Chine et Christianisme, action et réaction*, Paris, Gallimard, 1982, 320 s. (2)
- Gerrit W. Gong, *The Standard of Civilization in International Society*, Londra, Clarendon, 1984, 268 s. (1, 11)
- Girardet Raoul, *L'Idée coloniale en France 1871-1962*, Paris, La Table ronde, 1972, 338 s. (1, 10)
- Giraud François, "Viol et société coloniale: le cas de la Nouvelle Espagne au XVIIe siècle", *Annales*, 1986-3, s. 625-639. (4)
- Girault René, *Diplomatie européenne et Impérialisme* (ortak eser), Paris, Belin, 1979-1990. (1, 3)
- Godement François, *La Renaissance de l'Asie*, Paris, Odile Jacob, 1993, 380 s. (8, 9, 11)
- Godinho V. Magalhaes, *L'Économie de l'Empire portugais aux XVe et XVIe siècles*, Paris, EHESS, 1969.
- , *Les Découvertes, XVe, XVIe: une révolution des mentalités*, Paris, Autrement, 1990. (1, 2)
- Goitein S. D., "From the Mediterranean to India", *Speculum*, 29, 1954, s. 181-197. (1, 2)

- Gollwitzer Heinz, *L'Impérialisme de 1880 à 1918*, Paris, Flammarion, 1970 (İng. yay. 1969), 216 s. (1, 3, 5)
- Gourou Pierre, *Les Pays tropicaux*, Paris, PUF, 1947, yeni bas. 1966, 270 s. (4)
- Greenberger Allen J., *The British Image of India: a Study in the Literature of Imperialism, 1880-1960*, Oxford Univ. Press, 1969, 234 s. (4, 5)
- Gruzinski Serge, *La Colonisation de l'Imaginaire. Sociétés indigènes et occidentalisation dans le Mexique espagnol des XVIe-XVIIIe siècles*, Paris, Gallimard, 1988, 375 s. (ayrıca bkz. Bernaud ve Gruzinski). (4, 6)
- Guillebaud J.-Claude, *Les Confettis de l'Empire*, Paris, du Seuil, 1976, 250 s. (11)
- Hagege Cl., *Le Souffle de la langue. Voies et destins des parlers d'Européens*, Paris, Odile Jacob, 1992, 286 s. (genel)
- Halevy E., *Histoire du peuple anglais au XIXe siècle*, Paris, Hachette, 1926, c. 1, 2 ve sonsöz. (1)
- Hammond Ch. T., *The Anatomy of Communist Takeovers* (önsöz C. E. Black), Yale Univ. Press, 1975, 660 s. (3)
- Hamnett Brian R., *Politics and Trade in Southern Mexico*, Cambridge Latin America Studies, 1971, 214 s. (4)
- Hamoumou Mohamed, *Et ils sont devenus harkis*, Paris, Fayard, 1993, 364 s. (9)
- Harbi Mohammed, *Archives de la révolution algérienne*, Jeune Afrique, 1981, 585 s. (9)
- Hargreaves John, *Decolonization in Africa*, Londra, 1988. (genel)
- Harrison J. B., "Five Portuguese historians", *Historians of India, Pakistan and Ceylan*, Oxford Univ. Press, 1961, s. 155-170. (1)
- Hauser H. ve Renaudet A., *Les Débuts de l'âge moderne*, Paris, Alcan, 1929, 634 s. (2)
- Heers J., *Christophe Colomb*, Paris, Hachette, 1981. (1, 2)

- Hennebelle Guy ve Ruelle Catherine, *Cinéastes d'Afrique noire*, Cin'action, 1980. (6)
- Histoire de l'Empire ottoman*, yön. Robert Mantran, Paris, Fayard, 1989, 806 s. (özellikle N. Baldiceanu, G. Veinstein, A. Raymond tarafından yazılan bölümler). (8)
- History and Underdevelopment*, yön. L. Blusse, H. L. Wesseling, G. D. Winius, Leiden, MSH, 1980, 160 s. (articles de P. Bairoch, Van Dam, Zhang-Zhi-Lian). (11)
- Hobsbawm Eric, *The Age of Empire*, 1987; *L'Ère des Empires, 1875-1914*, Fra. çev. Paris, Fayard, 1989, 496 s. (1, 3)
- Hodeir Catherine ve Pierre Michel, *L'Exposition coloniale*, Brüksel, Complexe, 1991, 170 s. (6)
- Holland Robert, *European Decolonization 1918-1981, an Introduction Survey*, Londra, 1985. (genel)
- Hourani Albert, *Histoire des peuples arabes*, Paris, Éd. du Seuil, 1993, 710 s. (genel)
- Hughes Robert, *The Fatal Shore* (Avustralya), Pan Books, 1988, 688 s. (4)
- Huttenbach H. R. (der.), *Soviet Nationality Policies, Ruling Ethnic Groups in the URSS*, Mansell, 1990, 302 s. (4)
- Ienaga Saburo, *The Pacific War, 1931-1945, a Critical Perspective on Japan's Role in WW II*, Ing. bas. NY, Pantheon Books, 1978, 318 s. (Tokyo 1968). (3, 9)
- Images et Colonies (1880-1962)*, yön. N. Bancel, P. Blanchard ve L. Gervereau, Paris, ACHAC, 1993, 304 s., 800 resim. (5)
- Ishizawa Y., bkz. Forest.
- Jaulin Robert, *La Paix blanche (introduction à l'ethnocide)*, Paris, Éd. du Seuil, 1970. (2)
- , *Le Livre blanc de l'ethnocide en Amérique*, Paris, Fayard, 1972 (ortaklaşa, özellikle J. Piel), 432 s. (2)
- Julien Ch.-A. (yön.), *Les Techniciens de la colonisation, XI-Xe, XXe siècle*, Paris, PUF, 1947, 320 s. (3)

- , "Bugeaud", *Les Techniciens de la colonisation, XIXe, XXe siècle*, s. 55-75. (3)
- , *L'Afrique du Nord en marche. Nationalismes musulmans et souveraineté française*, Paris, Julliard, 1952, yeni basım, 1972, 440 s. (8, 9, 10)
- Julliard Jacques, *La IVe République*, Paris, Calmann-Lévy, 1968, 378 s. (9, 10)
- Kabou Axelle, *Et si l'Afrique refusait le développement...*, Paris L'Harmattan, 1991, 160 s. (11)
- Kalfon P. ve Leenhardt J., *Les Amériques latines en France*, Paris, Gallimard, 1992, 156 s. (12)
- Kappeler Andreas, *La Russie, Empire multi-ethnique*, Paris, Institut d'études slaves-Irenise, 1994. (genel)
- Kaspi André, *L'Indépendance américaine, 1763-1789*, Paris, Gallimard-Julliard, "Archives", 1976, 250 s. (7)
- Kato Eiichi, "Adaptation et élimination. Comment le christianisme a-t-il été reçu au Japon", *Forest*, s. 79-105. (2)
- Kniebiehler Yvonne ve Goutalier Regine, "Femmes et colonisation", *Rapport terminal au ministère des Relations extérieures et de la Coopération, Études et Documents*, Institut d'histoire des pays d'Outre-Mer, Aix-en-Provence, 1987, 356 s. (6)
- Kolarz Walter, *Russia and her Colonies*, Londra, Philip, 1952, 354 s. (3)
- Kurz B. G. ve Kypy E. I., XVI., XVII., XVIII. Yüzyillarda Rus-Çin İlişkileri, Özbek Devlet yay. (Rusça), 1929. (3)
- Lacouture Simonne ve Jean, *L'Égypte en mouvement*, Paris, Ed. du Seuil, 1956, 470 s. (8, 10)
- Lacouture Jean, *Hô Chi Minh*, Paris, Éd. du Seuil, 1967, 252 s. (9)
- Lagana Marc, *Le Parti colonial français*, Québec, 1990, 188 s.

- Landes David S., *Banquiers et Pachas, finance internationale et imperialism en Égypte*, Paris, Albin Michel, 1993. s. (3)
- Lanternari Vittorio, *Les Mouvements religieux des peuples opprimés*, Paris, Maspero, 1963. (8)
- Laqueur W. Z., *Communism and Nationalism in the Middle East*, Londra, Routledge, 1956, 362 s. (8)
- Laran U. ve Saussay J., *La Russie ancienne*, önsöz F. Braudel, Paris, Masson, 1975, 334 s. (1, 3)
- Laroui Abdallah, *L'Histoire du Maghreb*, Paris, Maspero, 1970, 390 s. (6)
- , *Les Origines sociales et culturelles du nationalisme marocain, 1830-1912*, Paris, Maspero, 1977, 482 s. (8)
- Lavrin Asuncion, "Women in Spanish American colonial society", *The Cambridge Hy. of Latin America*, II, s. 321-357. (4)
- Lesure Michel, *Lepante*, Paris, Julliard, "Archives", 1972, 280 s. (1)
- , "La France et le Caucase à l'époque de Chamil, à la lumière des dépêches des consuls français", *CMRS XIX* (1 ve 2) Haziran 1978, s. 5-65. (3)
- Le Thanh Khoi, *Le Viêt-nam, histoire et civilisation*, Paris, Ed. de Minuit, 1954, 584 s. (6, 8)
- Lévi-Strauss Claude, *Histoire de Iynx*, Paris, Plon, 1991, 364 s. (2)
- Lewis Bernard, *Race et Couleur en pays d'Islam*, Paris, Payot, 1982 (Özgün yay. Harper and Row, 1971). (5)
- , *Comment l'Islam a découvert l'Europe*, Paris, La Découverte, 1984 (Ing. yay. 1982). (1, 2)
- , "Watan", *Journal of Contemporary History*, 1991, 3-4, s. 523-535. (8)
- Lichtheim George, *De l'impérialisme*, Paris, Calmann-Levy, 1972, 266 s. (özgün yay. *Imperialism*, Praeger, 1971). (1)

- Lisbonne Hors les murs* (1415-1580, l'invention du monde par la navigation), özellikle Michael Chandeigne, Paris, Autrement, 1990, 285 s. (yön. Paul Teyssier, Luis de Albuquerque ve Annie Marques dos Santos ve Joa Rocha Pinto'nun makaleleri). (1, 2)
- Lombard Denys, *Le Carrefour javanais*, Paris, EHESS, 1990, 3 c. 267, 423, 337 s. (3, 4, 8)
- Low D. A., *Eclipse of Empire*, Cambridge Univ. Press, 1991, 380 s. (9, 10, 11)
- Lyons Maryinez, "Sleeping sickness, colonial medicine and imperialism: some connections in Belgian Congo", *Disease*, s. 242-257. (4)
- Mac Leod Roy ve Lewis Milton, *Disease, Medecine and Empire*, Londra ve NY, Routledge, 1988, 340 s. (4)
- Machkin M. N., *Sömürgecilik Sorunu Karşısında Fransız Sosyalistleri ve Demokratlar, 1830-1871*, Moskova, 1981, 316 s. (Rusça). (5)
- Madjarian Gregoire, *La Question coloniale et la Politique du Parti communiste français, 1944-1947*, Paris, Maspero, 1977, 278 s. (8)
- Mahn Lot Marianne, *La Découverte de l'Amerique*, Paris, Flammarion, 1970, 140 s. (1, 2)
- Maitra Kiran, *Roy Comintern and Marxism in India*, Calcutta, 1991, 280 s. (9)
- Malowist Marian, "Un essai d'histoire comparée: les mouvements d'expansion en Europe aux xve et xvie siècles", *Annales E.S.C.*, 1962-5. (1, 2)
- Manchester William, *Winston Churchill, rêves de gloire, 1874-1932*, Paris, Laffont, 1985, 792 s. (10)
- Mandouze Andre, *La Révolution algérienne par les textes*, Paris, Maspero, 1965. (9)
- Mannoni O., *Psychologie de la colonisation*, Paris, Éd. du Seuil, 1961. (5)
- Mantran Robert, *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris, Fa-

yard, 1989, 810 s. (genel)

Marcovich Anne, "French colonial medicine and colonial rule", *Disease*, s. 103-119. (4)

Margarido Alfredo, "La decolonisation", *L'Histoire, de 1871 à 1973*, yön. Marc Ferro, s. 144-170, Paris, *Les Dictionnaires du savoir moderne*, 1971. (genel)

—, "Reciprocité paysanne au Bresil", *Annales*, 1974-6; aynı dergideki yorumlar (1970-1980). (4)

Markovits Cl. (yön.), *Histoire de l'Inde moderne (1480-1950)*, Paris, Fayard, 1994, 728. (genel)

Markovits Cl., "L'Inde coloniale: nationalisme et histoire", *Annales E.S.C.*, 1982-4, s. 648-670. (8, 9)

Marks Shula ve Andersson Neil, "Typhus and social control: South Africa 1917-1950", *Disease*, s. 257-284. (4)

Marr David G., *Vietnamese Anticolonialism*, Berkeley, U.P., 1971, 322 s. (6, 9)

Marseille Jacques, *Empire colonial et Capitalisme francais. Histoire d'un divorce*, Paris, Albin Michel, 1985, 462 s. (10)

Maspero Francois, *L'Honneur de Saint-Arnaud*, Paris, Plon, 1993, 438 s. (3)

Mauro F., "Voyages de découvertes et premières colonisations: les comportements portugais et français comparés", Lizbon kolokyumu, Haziran 1991. (1)

M'Bokolo Elikia, *Afrique noire, histoire et civilisation*, c. II, *XIXe-XXe siècle*, Paris, Hatier Aupelf, 1993, 576 s. (genel)

Merle Marcel, *L'Anticolonialisme européen de Las Casas à Marx*, Paris, Colin, 390 s. (5)

Meyer J.-A., *La Révolution mexicaine*, Paris, Calmann-Lévy, 1972. (7)

Meyer Jean, *L'Europe et la Conquête du monde, xvie-xviiie siècle*, Paris, Colin, 1990, 368 s. (daha önceki başlık: *L'Europe et les Autres, de Cortès à Washington*, Paris,

Colin, 1975). (genel)

Michel Marc, *Décolonisation et Émergence du Tiers-Monde*, Paris, Hachette, 1993, 280 s. (genel)

Miege J.-P., *Expansion européenne et Décolonisation de 70 à nos jours*, Paris, PUF, 1973. (genel)

Moquin W. ve Van Doren C., *A Documentary History of the Mexican-Americans*, Praeger, 1971, 510 s. (6)

Moraze Charles, *Les Bourgeois conquérants*, Paris, Colin, 1957, 486 s. (3)

Mormanne Thierry, "Le probleme des Kouriles, pour un retour à Saint-Petersbourg", *Cipangu, Cahiers d'études japonaises*, Paris, INALCO, 1, Haziran 1992, s. 59-90. (3)

Morner Magnus, *Le Métissage dans l'histoire de l'Amérique latine*, önsöz H. Favre, Paris, 1971, 209 s. (4)

Morris Jones W. H. ve Fischer George, *Decolonization and After*, Londra, Frank Cass., 1976. (genel)

Mouradian Claire, *L'Arménie soviétique de Staline à Gorbatchev*, Paris, Ramsay, 1991, 360 s. (9)

Mus Paul, *Vietnam, sociologie d'une guerre*, Paris, Éd. du Seuil, 1951. (9)

Mutwa Credo, *My People*, Londra, Blond, 1969 (Güney Afrika), 257 s. (2, 6)

Myrdal G., *Le Drame de l'Asie, enquête sur la pauvreté des nations*, Paris, Ed. du Seuil, 1968, 408 s. (11)

Naraghi Ehsan, *Enseignement et Changements sociaux en Iran du viie au xxe siècle*, Paris, M.S.H., 1992, 224 s. (4, 8)

Nehru P. J., *Ma vie et mes prisons*, Paris, Denoel, 1952. (7)

Neil Bruce, *Portugal the East Empire*, Vancouver, David ve Charles, 1975, 160 s. (9)

Ninomiya Hiroyuki, "L'époque moderne", s. 301-325 in *Histoire du Japon*, yöneten Francine Horail, Lyon, Horwath, 1990, 630 s. (2)

- Nkrumah Kwame, *Neo-Colonialism, the Last Stage of Imperialism*, Londra, 1965-1971, 250 s. (11)
- Nolde Boris, *La Formation de l'Empire russe, études, notes, documents*, Paris, Institut des études slaves, 1952, 2 c., 276 ve 300 s. (2, 3)
- Nora Pierre, *Les Français d'Algérie*, Paris, Julliard, 1961, 250 s. (4)
- Nouschi A., *La Naissance du nationalisme algérien*, Paris, Ed. de Minuit, 1962, 164 s. (9)
- Ortiz Jose A., "La conquête des pays du Rio de la Plata", *Les 500 années* (cf. Bocanegra), s. 73-78. (2)
- Panikkar K. M., *L'Asie et la Domination occidentale*, Paris, Ed. du Seuil, 1952. (6)
- , *Histoire de l'Inde*, Paris, Fayard, 1958. (genel)
- Paris Robert, "Sur Mariategui", *Annales*, 1968. (9)
- Park Mungo, *Voyage à l'intérieur de l'Afrique (1800)*, Paris, Maspero, 1980, 354 s. (1)
- Paton Alan, *Pleure, ô mon pays bien-aimé*, Paris, 1955. (6)
- Paudrat J.-L., "Afrique", *Le Primitivisme dans l'art du XXe siècle*, yön. W. Rubin, Paris, Flammarion, 1984, yeni bas. 1987, s. 125-145. (11)
- Payne Robert, *Gandhi*, Paris, Éd. du Seuil, 480 s. (9)
- Pearson M.N., *The Portuguese in India*, Londra, 1987, 180 s. (2)
- Pelissier Rene, *Le Naufrage des caravelles. Étude sur la fin de l'Empire portugais*, yay. Pelissier, 78630 Orgeval, 1979. (9)
- Person Yves, *Samori, une révolution Dyula*, Dakar, IFAN, 1968-1975, 3 c., 2378 s. (6)
- Pierre Michel, *Terre de la grande punition, la Guyane*, Paris, Ramsay, 1982, 316 s. (4)
- Pipes Richard, *The Formation of the Soviet Union Communism and Nationalism, 1917-1923*, Harvard Univ. Press, 1957, 356 s. (4)

- Platonov S. F., "Inozemci na russkom severe (xvie-xviiie)", *Ocerki po istorii Kolonizacii severa i Sibiri*, Petrograd, 1922, 136 s. (s. 5-17) (Rusça). (2)
- Politiques d'expansion imperialiste (Les)* (yön. Chr.-A. Julien), Paris, PUF, 1947. (3)
- Pouchepadass J., *L'Inde au XXe siècle*, Paris, PUF, 1975, 214 s. (genel)
- Pouchepadass J. ve Stern H. "De la Royauté à l'État dans le monde indien", *Purusartha*, sayı 13'e giriş, 1991; Paris, EHESS, s. 9-25. (1, 7)
- Prunier Gerard, "L'Égypte et le Soudan (1820-1885). Empire tardif ou protocolonisation en Afrique orientale?", *Herodote*, Nisan-Temmuz, 1992, s. 169-191. (3, 8)
- Queiroz Mattoso Katia, "Les marques de l'esclavage africain", *L'Amérique du Sud aux xixe et xxe siècles*, yön. d'Henri Riviere d'Arc.
- Quested R. K. I., *The Expansion of Russia in East Asia, 1857-1860*, Kuala Lumpur, Oxford Univ. Press, 1968, 340 s. (3)
- Racisme et Société* (yön. P. de Comarmond ve Cl. Duchet), Paris, Maspero, 1969, 352 s. (4)
- Ramasubban Radhika, "Imperial health in British India", *Disease*, s. 38-60. (4)
- Ramos Guerreiro, *Sociologia critica brasileira*, Rio de Janeiro, 1957. (4)
- Randles W. G. L., "Les Portugais en Angola: de la traite à la colonisation", *Annales*, 1969-2, s. 289-305. (4)
- , "Échanges de marchandises et échanges de dieux, ou chassé-croisé culturel entre Européens et Bantu", *Annales E.S.C.*, Temmuz-Ağustos, 1975, s. 635-653. (4)
- , "'Peuples sauvages' et 'Etats despotiques'. La pertinence, au xvie siècle, de la grille aristotélicienne pour classer les nouvelles sociétés révélées par les découvertes

au Bresil, en Afrique et en Asie", "Descobrimentos..."
kollokyumu, Lizbon, 1991. (1, 4)

Rani Abbakka, Bombay, IBHE, 1980, yay. Michandani, 30
s. (2)

Raulin Henri, "Psychologie du paysan des tropiques",
Études rurales, 7, 1962, s. 59-83. (1, 4)

Raymond Andre, "Les provinces arabes", in *Mantran*, s.
341421. (X)

—, *Le Caire*, Paris, Fayard, 1993. (8)

Reappraisals in Overseas History, yay. P. C. Emmer ve H. L.
Wesseling, Leiden Univ. Press, 1979, 246 s. (genel)

Remond Rene, *Introduction à l'histoire de notre temps*, Paris,
Éd. du Seuil, 1970-1974, 3 c. (genel)

Richards Jeffrey, *Visions of Yesterday*, Londra, Routledge,
1973. (5)

Ridley Hugh, *Image of Imperial Role*, Londra, Groow-Helm,
1983, 180 s. (5)

Rioux J.-P., *La Guerre d'Algérie et les Français* (kollok-
yum), Paris, Fayard, 1990. (5, 9, 10)

Rioux J.-P. ve Sirinelli J.-F., *Les Intellectuels français et la
Guerre d'Algérie*, Bruxelles, Complexe, 1991. (5, 9,
10)

Rivet Daniel, "Le commandement français et ses reactions
vis-à-vis du mouvement rifain", in *Abd el-Krim*, s.
101-137. (5)

Rivière d'Arc H. (yön.), *L'Amerique du Sud aux XIXe et XXe
siècles*, Paris, Colin, 1993, 270 s. (11)

Rizzi B., *La Bureaucratisation du monde*, Paris, 1939. (11)

Rodinson Maxime, "Racisme, xénophobie, ethnisme", in
L'Histoire, yön. Marc Ferro, CEPL, 1971, t. 1, s. 392-
411. (1, 4)

—, *Marxisme et Monde musulman*, Paris, Éd. du Seuil,
1972, 680 s. (8)

—, *L'Islam politique et Croyances*, Paris, Fayard, 1993, 320

s. (genel)

Romano Ruggiero, *Les Mécanismes de la conquête coloniale. Les conquistadores*, Paris, Flammarion, 1972, 180 s. (2, 3)

Rose Deborah Bierd, *Hidden Histories (Black Stories from Victoria River Downs, Humbert River and Wave Hill Stations)*, Canberra, Aboriginal Studies Press, 1991, 268 s. (4, 5)

Rosstiskie, *Putesestvenniki v. indii (XIXe-XXe s.)* (Moskova), Moskova, 1990, 300 s. (2)

Rouet J., "Des puritains aux Yankees", *Annales E.S.C.*, 1973, s. 1131-1142. (7)

Rowbotham Sheila, *Féminisme et Révolution*, Paris, Payot, 1972, 316 s. (5)

Roy P. ve Perrot D., *Ethnocentrisme et Histoire*, Paris, Anthropos, 1975, 375 s. (genel)

Sarinov J., *La Lutte des travailleurs du Tadjikistan pour le renforcement du pouvoir soviétique pendant la période d'activité du Comité révolutionnaire de la République de Tadjikistan*, Stalinabad, 1955, 2 c., 83 s. (4)

Saul S. B., *Studies in British Overseas Trade 1870-1914*, Liverpool, 1960, 246 s. (3)

Schreuder D.M., *The Scramble for Southern Africa, 1877-1895. The Politics of Partition Reappraised*, Cambridge Univ. Press, 1980, 386 s. (3)

Schumpeter Joseph, "Zur Soziologie der Imperialism", *Archiv für Sozialwissenschaft und social PoRtik*, 46 s. 1-39 ve 275-310 1941; Fra. çev. *Impérialisme et Classes sociales*, sunuş J.-Cl. Passeron, Paris, Éd. de Minuit, 1972. (1)

Seton Watson H., *Nations and States, an Enquiry into the Origin or Nations and the Politics of Nationalism*, Londra, Methuen, 1977, 564 s. (genel)

Sicroff Albert A., *Les Controverses des statuts de "pureté de*

sang" en Espagne du XVe siècle au xviie siècle, Paris, Didier 1960, 318 s. (4)

Siegfried Andre, *La Crise britannique au XXe siècle*, Paris, Colin 1931, 216 s. (10)

—, "A. Wakefield", *Les Techniciens de la colonisation*, s. 175.

Singer Barnet, "Lyautey", *Journal of Contemporary History*, 261, Ocak 1991, s. 131-159. (3)

Sivan Emmanuel, "Modern Arab historiography of the crusades", *Asian and African Studies*, VIII, 1972, s. 109-149. (1)

Slavin D. H., "The French left and the Riff war 1924-1925; racism and the limits of internationalism", *Journal of Contemporary History*, 26-1, Ocak 1991, s. 5-32. (5, 6)

Soinbaclv T. J., "K Voprosy o prisoedinenii srednego juza k Rossii", in *Voprosy istorii Kazakhstana i vostochnogo Turkestana*, s. 41-60, Alma Ata, 1962, 206 s. (4)

SOlugbelle Jacques, *Aimée et souffrante Algérie*, Paris Plon

Souyri Pierre, *La Dynamique du capitalisme au XXe siècle*, Paris, Payot, 1983, 270 s. (1, 11)

Souyri Pierre-Francois, "Une forme originale de domination coloniale: les Japonais et le Hokkaido avant l'époque Meiji" Paris, Irenise (baskıda). (2)

Spear Percival, *The Nababs, a Study of the Social Life of the English in xviiith. Century India*, Oxford Univ. Press, 1963, 212 s. (4, 5)

—, *The Oxford History of Modern India 1740-1947*, Oxford Univ Press, 1965, 426 s. (genel)

Spring Derek W., "Russian imperialism in Asia in 1914" *Cahiers du monde russe et soviétique*, 3-4, Temmuz-Aralık, 1979 s. 305-322. (3)

Stengers Jean, *Congo, Mythes et Réalités*, Louvain, Duculot 1989. (10)

Stora Benjamin, *Messali Hadj, 1878-1974*, Paris, Le Syco-

more 1982, 300 s. (9, 10).

—, *Histoire de la guerre d'Algérie*, Paris, La Découverte, 1992, 160 s. (9, 10)

Szyliowicz Joseph S., *Education and Modernization in the Middle East*, Ithaca, Cornell Univ. Press, 1973, 478 s. (8)

Tardits Cl., "La scolarisation des filles au Dahomey", *Cahiers d'études africaines*, 1962, 10, s. 266-288. (4)

Tawney R. H., *Religion and the Growth of Capitalism*, Londra, 1950. (1)

Taylor W. B., *Landlord and Peasant in Colonial Oaxaca*, Stanford Univ. Press, 1972, 287 s. (4)

—, *Drinking, Homicide and Rebellion in Colonial Mexican Villages*, Stanford Univ. Press, 1979. (4)

Techniciens de la colonisation (Les), XIXe-XXe siècle, yön. Charles-A. Julien, Paris, PUF, 1947, 324 s. (3)

Ter Minassian A., "Le mouvement révolutionnaire arménien", *Cahiers du monde russe et soviétique*, 3 ve 4, 1974. (9)

Terray Emmanuel, "Asante au XXe siècle", *Annales E.S.C.*, Mart-Nisan, 1977, s. 311-325. (3, 5)

Thobie Jacques, *La France impériale, 1880-1911*, ortaklaşa eserini l. cildi, J. Bouvier, R. Girault, J. T., Paris, Mergrelis, 1982, 326 s. (3)

—, *Ali et les 40 voleurs*, Paris, Messidor, 1985, 372 s. (3)

Thornton John, *Africa and Africans in the Making of the Atlantic World, 1400-1680*, Cambridge Univ. Press, 1992, 309 s. (5, 6)

Thrupp S. L., "Millenian dreams in action. Essays in comparative study", *Comparative Studies in Society and History*, ek 2, 1962, s. 11-31. (8)

Todorov Tzvetan, *La Conquête de l'Amérique, la question de l'autre*, Paris, Éd. du Seuil, 1982, 280 s. (2)

Touchard Jean, *Le Gaullisme, 1940-1969*, Paris, Éd. du Se-

uil, 1978, 370 s. (10)

Trigger Bruce, *Les Indiens, la Fourrure et les Blancs. Français et Amérindiens en Amérique du Nord (Natives and Newcomers)*, Boréal-Éd. du Seuil, 1985, 537 s. (2)

Tsytkin G.V., *Sömürgecilik-Karşıtı Savaşlarda Etiyopya*, (Rusça) 1988, 311 s. (3)

"Un Algerien raconte sa vie", *Socialisme ou Barbarie*, 1959, 28 et 29. (4)

Valensi Lucette, *Le Maghreb avant la prise d'Alger*, Paris, Flammarion, 1969, 142 s. (1)

—, *Fellahs tunisiens. L'économie rurale et la vie des campagnes aux XVIIIe et XIXe siècles*, La Haye-Paris, Mouton, 1977, 422 s. (4)

—, *Fables de la mémoire. La glorieuse bataille des 3 rois*, Paris, Éd. du Seuil, 1992, 280 s. (1)

Van Onselen Charles, "Paternalisme et violence dans les fermes du Transvaal de 1900 à 1950", *Annales E.S.C.*, Ocak-Şubat, 1992, 1, s. 5-53. (4, 7)

Veinstein Gilles, "L'Empire ottoman dans sa grandeur", *Mantran*, s. 159-227. (8)

Vergès Jacques M^e, *De la strategie judiciaire*, Paris, Éd. de Minuit, 1968, 212 s. (5)

Vernadsky George, *A Source Book for Russian History from Early Times to 1917*, Yale, 1972, 3 c. (genel)

Vidal-Naquet Pierre, *La Torture dans la Republique*, Paris, Éd. de Minuit, 1972. (5)

Vigie Marc, *Dupleix*, Paris, Fayard, 1992. (3)

Vincent Bernard, 1492, "l'annee admirable", Paris, Aubier, 1991, 226 s. (1, 4)

"Violences et non-violences en Inde", yön. D. Vidal, G. Tarabout, E. Meyer, *Purusartha* 16; Paris, EHESS, 1994, 288 s. (8)

Viollis Andree, *L'Afrique du Sud, cette inconnue*, Paris, Hachette, 1948, 254 s. (4)

- Wachtel Nathan, "La vision des vaincus, la conquête espagnole dans le folklore indigène", *Annales E.S.C.*, 1967-3, s. 554-586. (6)
- , *Le Retour des ancêtres. Essai d'histoire régressive*, Paris, Gallimard, 1990, 690 s. (6)
- Wallerstein Immanuel, *The Modern World System. I. Capitalism Agriculture and the Origins of the European World Economy in the 16th. Century*, Academic Press, 1974, 412 s. (2, 3)
- , *The Modern World System. II. Mercantilism and the European World Economy 1600-1750*, Academic Press, 370 s. (2, 3)
- , *The Modern World System. III. The Second Era of the Capitalist World Economy 1730-1840*, Academic Press, 1989, 370 s. (1, 2, 3)
- Wandjuk Marika, *The Aboriginal Children's History of Australia*, Melbourne, 1977, 150 s. (4)
- Weber Eugen, *La Fin des terroirs. La modernisation de la France rurale*, Paris, Fayard, 1983, 840 s. (genel)
- Werth Alexander, *France 1940-1955*, Londra, Robert Hale, 1956, 764 s. (9)
- Westermann D., *Autobiographies d'Africains*, Paris, Payot, 1943, 336 s. (6)
- Wicks I., *Asante in the 19th. Century*, Cambridge Univ. Press, 1975, 800 s. (3, 5)
- Wieviorka Michel, *Sociétés et Terrorisme*, Paris, Fayard, 1988, 566 s. (9)
- Winock Michel, *La République se meurt, chronique 1956-1958*, Paris, Éd. du Seuil, 1978, 258 s. (9, 10)
- Wobeser Gisela von, *La formación de la hacienda en la época colonial. El uso de la tierra y el agua*, Mexico, UNAM, 1983, 212 s. (4)
- Woeikof A., *Le Turkestan russe*, Paris, Colin, 1914, 360 s. (3)

Wood Gordon S., *La Création de la République américaine*, çev. F. Delastre, giriş, Claude Lefort, Paris, Belin, 1991, 766 s. (*The Creation of the American Republic 1776-1787*, The University of North Carolina, 1969.) (7)

Wray Harold, *Changes and Continuity in Japanese Image of the Kokutai and Attitudes toward the Outside World*, Hawaii, University of Manoa, 1971. Roles. (3)

Yacine Kateb, *Nedjma, et son théâtre*, Paris, Éd. du Seuil, 1954. (4)

Yazawa Toshihiko, "Une analyse des persécutions du catholicisme en Chine", in *Forest*, s. 31-47. (2)

Zorgbibe Charles, *L'Après-Guerre froide dans le monde*, Paris, PUF, 1993, 128 s. (11)

Bu eserlere eski ve büyük koleksiyonları, özellikle *Peuples et Civilisations*, Paris, PUF'un IX. cildi, *La Prépondérance espagnole*, H. Hauser; XI. cildi, *La Prépondérance anglaise*, P. Muret; XVIII. cildi, *L'Essor industriel et l'Impérialisme colonial*, M. Baumont, eklemek gerekir. Ayrıca:

Cambridge History of India (The), 1983, 2 cilt.

Cambridge History of Islam (The), 1970, 804 s.

Cambridge History of Latin Amerika (The), 1986, 2 cilt.

Özel Adlar Dizini

A

Abbakka (Rani), Ullal kraliçesi, 59

Abbane Ramdane, 482, 483, 485

Abbas (Ferhat), 102, 126, 212, 234, 383, 384, 468, 469, 472-474, 480, 482, 483, 515, 537

Abd Alrazeq (Ali), 412

Abd el-Aziz Taalbi, 405

Abd el-Kader, 300, 333

Abd el-Krim, 332-335

Abd el-Malek, 410, 411, 481

Abdo (Muhammed), 412

Abdullah Al-Naim, 410

Adams (John Quincy), 34, 356

Adams (Samuel), 363

Afzal Han, 441

Ageron (Charles-A.), 331

Aggrey (Joseph), 422

Ahidjo (Ahmadou), 545

Ahmed (Muhammed), 127

Ait Ahmed (Hosin), 466, 467, 470, 480, 481

Alberro (Solange), 198

Albuquerque (Alfonso d'), 28, 58, 61-63, 101, 102

Alessandri (general), 438

I. Aleksandr (çar), 262, 263

II. Aleksandr (çar), 179

III. Aleksandr (çar), 162

VI. Aleksandre Borgia (papa), 75, 101

Aleksandre de Rhodes, 163

Al-Ghuri, 407

Allal el-Fassi, 334, 464

Almagro (Diego de), 71, 73

Almeida (don Francisco d'), 62, 186

Alsop (Hourri, Amerikalı gazeteci), 454

- Amery (Lord), 514, 535
 Amin Dada, 126
 Amrouche (Jean), 542
 Amselle (Jean-Loup), 392
 Andrade (Mario Pinto de),
 237, 487
 Andropov (Iouri), 552
 Anson (amiral), 109
 Antoun Sa'adah, 411
 Apithy, 396
 Apollinaire (Guillaume), 581
 Arabi Paşa, 127, 195
 Arafa (Ben), 454, 465
 Arboussier (Gabriel d'), 542
 Aristide (başrahîp), 196
 Aristoteles, 140, 285
 Arkoun (Muhammed), 308
 Arnault (Jacques), 302
 Aron (Raymond), 509
 Arthur (vali), 251
 Assalé, 568
 Atahualpa, 71, 72, 318, 319
 Atatürk (Kemal), 172, 264,
 333, 578
 Auriol (Vincent), 460
- B**
-
- Badian (oyun yazarı), 328
 Badie (Mustafa), 330
 Bainville (Jacques), 415
 Bairoch (Paul), 46, 573
 Bakabé Mahamane, 329
 Bakunin (Mikhail), 576
 Baldwin (Stanley), 533, 534
 Balfour (deklarasyonu), 170-
 172
 Bankimkandra Chatterjee, 343
 Banning (Édouard), 151
 Banten (sultanı), 87
 Bao-Dai (Annam imparatoru),
 391, 434-436, 453-456
 Barangé (yasası), 233
 Barrat (Robert), 300
 Barrès (Maurice), 141
 Barros (Joao de), 35, 236
 Bastide (Roger), 197
 Bataillon (Marcel), 349
 Battimansa (kral), 57
 Baudelaire (Charles), 141
 Baumont (Maurice), 325
 Beauharnais (vali), 117
 Béguin (Albert), 341
 Behanzin (Dahomey kralı),
 326
 Behn Afbra, 287
 Behr-Baudelin (Felix), 149
 Belain d'Esnaubouc (P.), 82
 Belaunde (başkan), 494
 Bellounis (olayı), 484
 Ben-Abi (Malek), 208
 Benassar (Bartholomeo), 313
 Ben Bella (Ahmed), 388, 469,
 481, 484-486
 Ben (Gourion), 528-529
 Ben Khedda (Muhammed),
 481
 Benot (Yves), 122
 Bentham (Jeremy), 247
 Bernstein (Edward), 294
 Berque (A.), 95
 Berque (Jacques), 302
 Berryer (N. R.), 116

- Berthollet (Claude), 121
 Besant (Annie), 446
 Bessner (baron), 288
 Béthencourt (Jean de), 19
 Beti (Mongo), 569
 Bezobrazov (A.), 168
 Bhave (Vinova), 449
 Biaggi, 389, 390
 Bidault (Georges), 458, 510,
 511, 540, 541
 Bigeard (albay), 485
 Billon (Pierre), 279
 Birla, 393
 Bismarck (Otto von, prens),
 129-130, 133, 138, 148-
 151
 Bişara Huri, 174
 Blachette (J.), 386
 Black (Eugène), 518, 519
 Blackstone (William), 363
 Blum (Léon), 173
 Bodin (Jean), 44
 Bogomolov (A.), 536
 Bolivar (Simon), 367
 Bonaparte, 121-122, 196
 Bonchamp (kâşif), 139
 Boniface (Philippe), 380, 465
 Borgeaud (Henri), 380, 385,
 386
 Borgnis-Desbordes, 136
 Boscawen (amiral), 113, 118-
 119
 Bose (Chandra), 435, 448-450
 Bouchon (Geneviève), 28-29,
 59, 62
 Boudiaf (Muhammed), 481,
 482
 Bougainville (Louis), 275
 Boughedir (Ferid), 329
 Boukman, 196
 Boulainvilliers (Henri de), 290
 Bourbonlar (Ispanya), 367
 Bourdet (Claude), 297, 300
 Bourgès-Maunoury (Maurice),
 526, 531
 Bourget (Paul), 141
 Bourlamaque (fizyokrat), 119
 Boxerler, 167, 168, 566
 Boyce, 227
 Boyer-Banse, 389
 Braudel (Fernand), 26, 56, 85,
 97
 Brazza (Savorgnan de), 34,
 133, 140, 151, 152, 580
 Brejnev (Leonid), 552
 Brissot (Jean-Pierre), 291
 Brisvert (G.), 32
 Brownlee (vali), 371
 Brune (Georges), 460
 Brunschwig (Henri), 138
 Bugeaud (general), 140-143
 Bulganin, 529
 Bumedyen, 420
 Burdett (Wilfried), 453
 Burgiba (Habib), 460, 461
 Burke (E.), 38, 53, 355, 362,
 501
 Bussy, 114-115
 Butler (R. A.), 447
 Büyük Iskender, 83, 270

C

- Cabot (John) veya Caboto (Giovanni), 73, 89
- Cabral (Amilcar), 487
- Cabral (Pedralvarès), 60
- Cahen (Michel), 430
- Cain (P. J.) ve Hopkins (A. G.), 45
- III. Calixtus Borgia, 101
- Callcuchima, 311
- Camoens (Luis de), 59, 285
- Camus (Albert), 511, 539
- Cao [Cam] (Diego), 34-35, 56
- Capillar, 77-78
- Caprivi (Leo de, başbakan), 138
- Carey (William), 342
- Carlyle (Thomas), 274
- Carpini (Giovanni di Plano), 341
- Cartier (Jacques), 80-82
- Cartier (Raymond), 289, 509, 510
- Castano (general), 240
- Castro (Fidel), 489, 567
- Castro (Josue de), 573
- Catroux (general), 173, 175, 385
- Cavelier de La Salle (René Robert), 84
- Césaire (Aimé), 15, 302, 422, 537
- Cetshwayo, 375
- Chaka (Zulular kralı), 241, 326-328, 375
- Challe (general), 486, 540, 542
- Chamberlain (Houston), 53
- Chamberlain Joe (Joseph), 40, 50, 176
- Chamfort (Sébastien), 275
- Champlain (Samuel de), 33, 81, 82
- Chancellor (Richard), 89
- II. Charles İspanya kralı (Bourbon), 107
- III. Charles,
- V. Charles İspanya kralı (Charles Quint), 44, 283, 348
- Charner (amiral), 164
- Chasseloup-Laubat (kontu), 164
- Chataigneau Yves (vali), 537
- Chateaubriand (René de), 275
- Châtelet (François), 300, 301
- Chatham (William Pitt, Lord), 535
- Che Guevara, 427n
- Chen Du Xiu, 403
- Chesneaux (Jean), 219
- Chesterfield (P. D. S.), 109
- Chevallier (Jacques), 386
- Choiseul (dükü), 116, 120, 122
- Chomsky (Noam), 567
- Chrétien (Jean-Pierre), 565
- Churchill (Winston), 364, 435, 514, 522, 527, 532-536, 538
- Cinnah (Muhammed Ali), 450, 451

- Clarke (Arden), 549
 Clarkson (Thomas), 291
 Clemenceau (Georges), 166
 XI. Clément (papa), 78
 Clifford (vali), 589
 Clive (Robert), 113
 Clugny (sieur de), 287
 Cocteau (Jean), 581
 Coen (Jan Pieterszoon), 86, 87
 Cogny [veya Coigny] (general), 389
 Cohen (Jean), 213, 300
 Coillard, 399
 Colbert (Jean-Baptiste), 44, 83
 Colley (L.), 38
 Colman (R.), 275
 Colomb (Christophe), 27, 28, 34, 35, 56, 57, 65, 67, 80, 101, 184, 312
 Colonna (Antoine), 380
 Colonna (Fanny), 234
 Conrad (Joseph), 275
 Cook (James), 39, 248, 250
 Cooper (Fenimore), 275
 Coquery-Vidrovitch (Catherine), 397
 Cornélis (P.), 103
 Cornevin (Marianne), 243
 Cornwallis (Charles Mann), 203
 Cortez [veya Cortès], 67-74, 183, 310
 Coty (René), 390
 Cramb (J. A.), 53
 Crémieux (Isaac), 211, 331
 Cripps (Stafford), 514, 534, 549
 Crispi (Francesco), 169
 Crooker (romancı), 204
 Crosby (A. W. J'), 312
 Crouzet (François), 503
 Cugoano (Ottobah), 421
 Cuneo (Michel de), 66
 Curtiz (Michael), 280
 Curzon (Lord), 162, 201, 450, 512
- Ç**
-
- Çang-Kay-Şek, 419, 434, 437, 418
 Çernenko (Constantin), 552
 Çomyakov, 274
- D**
-
- Dalio, 278
 Dalton (Hugh), 506
 Daniel (Jean), 300
 Dan Xuan Khu (veya Truang Chinh), 437
 Darlan (amiral), 174
 Darwin (Charles), 52
 David (Reichstag'da mebus), 295
 Davidson (Alistair), 255
 Dayan (Georges), 385
 Debaghine (Lamine), 467
 Debbasch (Yves), 193
 Debré Michel, 390, 538
 Dechezelles (Yves), 300
 Defferre (Gaston), 223, 512, 543, 544

De Gasperi (Alcide), 456
 De Klerk, 551
 Delany (Martin R.), 424
 Delcassé (Théophile), 132
 De Malten, 51
 Dentz (general), 173-174
 Desmichels (Louis Alexis, baron), 158
 Diagne (Blaise), 426
 Diaz (Bartholomeo), 57, 100
 Dickens (Charles), 248
 Dickinson, 355
 Diêm (Ngô Dinh), 434, 455
 Diez (dominiken), 77
 Dilthey (Wilhelm), 53
 Diop (Cheikh Anta), 396
 Disraeli (Benjamin), 40, 41, 129
 Djebar (Assia), 304
 Donghi (Tulio Halperin), 564, 566
 Don Sebastien, 21
 Doriot (Jacques), 297, 333
 Dost Ali, 112
 Doumer (Paul), 274, 337, 338
 Drake (Francis), 90
 Dubois (peder), 422
 Du Bois (W. E. B.), 424-426
 Duchet (Michèle), 288
 Dulles (Foster), 517, 518, 527-529
 Dulmo (Fernaõ), 35
 Dumas (Benoît), 112
 Dumont (René), 564, 568
 Dundas (Henry), 200
 Dupleix (Joseph-François), 112-115

Dupuis (Jean), 164, 165
 Duvivier (Julien), 279
 Dzerjinski (F.), 493

 E

Eanes (Gil), 56
 Eden (Anthony), 413, 513-514, 519, 521-522, 524, 526-527, 529, 532
 Einstein (Carl), 581
 Eisenhower (Dwight, general), 465, 527
 II. Ekaterina, Rusya çariçesi, 122, 256, 258, 260-261
 Ekber (imparator), 341
 Eleni (Etiyopya kraliçesi), 28-29
 Elgey (G.), 384, 387
 El Hacı Ömer, 144
 Elizabeth İngiltere kraliçesi, 89, 90
 Elkin (A. P.), 250
 Emin Paşa, 138, 150
 Ennery (kontu), 287-288
 Enrique Denizci, 100
 Enrique IV (Kastilya kralı), 19
 Ermak (ataman), 93
 Étienne (Eugène), 274
 Eugénie (imparatoriçe), 525
 Evrengzeb, 111
 Eytma (Xavier), 193

 F

Faidherbe (Louis, general), 140, 143-145, 153

Fanon (Frantz), 12, 197, 205,
288, 302, 422, 427, 551
Farès (Temfik), 330
Faruk (kral), 517, 522
Faure (Edgar), 387, 466
Faysal (kral), 172, 514
II. Felipe (İspanya kralı), 25,
75
V. Felipe (İspanya kralı), 108
Fénelon (François), 289
Ferdinand (İspanya kralı), 183
Ferro (Marc), 214, 384
Ferry (Jules), 33, 37, 42, 130,
165, 166, 176
Feyder (Jacques), 278
Fielding (Henry), 248
Figères (Léo), 454
Firdevsi, 269, 270
Fleury (kardinal), 109
Forest (A.), 77
Fosse (Eustache de La), 35
Fourcade (Marie), 52
Fourniau (Charles), 165
Francis (D'), 474
Francesco Assisili, 341
François-Joseph (imparator),
44
I. François, 37, 80, 321
François-Xavier, 75, 79, 95,
340, 342
Franklin (Benjamin), 354
Freyre (Gilberto), 189, 192,
236, 237
Fromentin (Eugène), 127
Fujimori (başkan), 490

G

Gafurov (Bobozdhan G.), 270
Gage (general), 356
Gaillard (Félix), 390
Galan, 366
Gallieni (Joseph, general),
140, 153, 154, 324, 325
Gama (Vasco da) Bkz. Vasco
da Gama
Gambetta (Léon), 129, 165
Gammer, 158
Gandhi (Mahatma), 213, 242,
295, 391, 435, 441, 445-
452, 463, 514, 528, 534
Ganiage (Jean), 129
Garcia (Federico), 496
Garnier (Francis), 164, 165
Garvey (Marcus), 422-423,
427
Gaspar de San Augustin (bira-
der), 588
Gauguin (Paul), 581
Gaulle (Charles de), 173-175,
300, 380, 382, 387, 389,
390, 434-436, 438, 458,
470, 486, 502, 510, 512,
532, 536-542, 546-547,
552, 570
Gautier (Arlette), 190
Geoffroy Saint-Hilaire
(Étienne), 121, 192
III. George (İngiltere), 247
V. George (İngiltere), 15
Gernet (Jacques), 77
Ghartney (J. R.), 424

Giap (Vô Nguyên, general),
383, 434, 438, 453, 457

Gibbon (Edward), 38

Gide (André), 141, 397

Giers (bakan), 160

Giesbert (Franz-Olivier), 387

Gilbert (Humphrey), 90

Girardet (Raoul), 36, 511

Giraud (general), 461

Giraud (F.), 185

Givray (Claude de), 231

Gladstone (William Ewart),
147, 289, 513

Glubb Paşa, 522, 526

Godeheu (komiser), 113

Gokhale, 343, 396

Goldmann (Annie), 303

Gomara (Lopez de), 64

Gomes (Diego), 321

Gonzalo (yoldaş) (veya Abi-
mael Guzman), 490, 493

Gorbaçev (Mikhail), 522, 556-
557, 561, 562

Gordon (Paşa), 38, 126-128,
521

Gorçakov (prens, başbakan),
41

Gorter (Jan), 297

Gouraud (general), 325

Grant (Cary), 281

Grenville (Lord), 354

Grimshew (raporu), 222

Gruzinski (Serge), 317

Guesde (Jules), 294, 296

Guillaume (general), 464

Guohviren (catéchiste), 78

Guzman (Abimael), 490, 493

H

Habsburg (hanedanı), 25

Haffkine (Waldemar), 230

Haldane (Lord), 52

Halifax (Lord), krş. Irwin
(Lord), 118

Hall (prens), 425

Hamnett (Brian R.), 368

Ham Nghi (imparator), 336

Hansi (Jean-Jacques Walk, de-
nilir), 32-33

Harbi (Muhammed), 471, 481

Hario (Thomas), 312

Harvard, 91

Hatta (Muhammed), 421

Hauteclouque (Jean de), 464

Haya de la Torre (Victor), 421

Hein (Piet), 103

Helleu (Yves), 174

Henri IV (Fransa kralı), 19

Henry VII (İngiltere kralı),
88-89

Henry (Patrick), 355

Hersant (basın), 582

Herskovits ve Frazier, 197

Herzog (Werner), 68

Hidalgo (başrahip), 367

Hideyoşi (Şogun, Toyotomi),
79, 95

Hildebrand, 295

Hilferding (R.), 42

Hitler (Adolf), 15-16, 173,
174, 449, 522, 525, 526,
533-534

Hoare Samuel (Sir), 534

Hobson (J. A.), 42, 294
 Hô Chi Minh (Nguyễn Ai Quốc), 333, 419, 434-439, 453-456, 465, 487, 490, 511, 515, 537
 Hogendorp, 588
 Holden (Roberto), 488
 Houphouët-Boigny (Félix), 537, 542-544, 547
 Houtman, 103
 Huascar, 71-72
 Hughes (Robert), 248
 Humeyni (imam), 577, 587
 Hüseyin (Şerif), 172
 Hyndman, 294
 Hyppolite (Hector), 581

I

Irwin (Lord), 446, 533
 Isabella (İspanya kraliçesi), 183
 Iturbide (Augustin de), 367

I

İbn Battuta, 60-61
 İbn El-Esir, 25
 İbn Suud, 522
 İbni Sina, 269
 İbsen (Henrik), 127
 İeyasu, 95, 96
 İshizawa (Y.), 77
 İsmail, 126, 127
 İvan III (Rus çarı), 257
 İvan IV (Rus çarı), 93, 257

J

Jabavu (Tengo), 374
 Jahangiri (G.), 269
 Jameson, 147-148
 Jardim (Jorge), 379
 Jaurès (Jean), 294, 295, 583
 Jean (rahip, krallığı), 28, 35
 Joao II (Portekiz kralı), 51, 57
 Joao III (Portekiz kralı), 342
 Jean-Paul II, 497
 Jefferson (T.), 356, 363, 423
 Jenkinson (T.), 89
 Joffre (Joseph, general), 325
 Joseph II, 122
 Jouhaud (general), 540
 Juin (general), 462, 464
 Jules II (papa), 101

K

Ka (A. A.), 328
 Kabou (Axelle), 308
 Karnatik (nababı), 113-115
 Kamakura (dönemi), 95
 Karski, 294
 Kasavubu, 548
 Kaunda (Kenneth), 377
 Kautsky (Karl), 42, 294, 296
 Kenyatta (Jomo), 398
 Kerenski (Alexandre), 552
 Keynes (John Maynard), 584
 Kaddafi (albay), 420
 Khider (Muhammed), 481
 Kruşçev (Nikita), 265
 Kipling (Rudyard), 204, 275, 533

- Kitchener (Horatio, Herbert), 137, 139, 533
 Ključevski (M.), 20
 Klugenau (von), 158
 Koch (Robert), 226
 Komaki Tsunekiçi, 178
 Konfüçyüs, 77, 176
 Kourbski (prens), 257
 Kovacs (D^r), 389
 Krim Belkacem, 483
 Kropotkin (Piotr A.), 584
 Kruger (başkan), 147, 373, 375
 Kudüs müftüsü, 462
 Kuusinen (başkan), 415
-
- L**
 Labat (pedèr), 189
 La Bollardièr (general), 485
 La Bourdonnais (François Mahé de), 113
 Lacoste (Robert), 385-390, 512, 524, 527
 Lacouture (Jean), 437
 Lafargue (Paul), 589
 Lafitan (peder), 286
 Lagaille, 541
 Lagarde (Léonce), 139
 Lakhdar Hamina (Muhammed), 211, 235, 330
 Laly-Tollendal (Thomas), 114
 Lambert (piskopos), 163
 Lamine-gueyle, 396
 Lamsdorf (kontu), 168
 La Myre de Villers, 165
 Laperrine d'Hautpoul (komutan), 139
 Larbi ben M'Hidi, 485
 Las Casas (Bartolomeo de), 75, 282-285, 288, 348, 349, 497
 Lattre de Tassigny (de), 457
 Laurent (Jacques), 511
 La Verendrye, 117
 Lavigerie (Mgr. Cezayir piskoposu), 36, 399, 469
 Law (John), 84, 112
 Lawrence (albay), 413
 Lawrence (vali), 118
 Le Testu (Guillaume), 90
 Leclerc (general), 438, 439, 454, 537
 Legentilhomme (general), 174
 Lemaitre (Jules), 277
 Lenin (Vladimir Iliç), 42-44, 140, 264, 295, 297, 414-418, 445, 446, 467, 480, 490, 491, 584
 Lenoir (Pierre Christophe), 112
 Léon XIII (papa), 154
 Léopold I, 151-153, 227
 Leroy-Beaulieu (Anatole), 37
 Lescarbott, 83
 Lesseps (Ferdinand de), 126, 519, 252
 Levada (youri), 587
 Lévi-Strauss (Claude), 310
 Lewis (Bernard), 26, 306, 412
 Linlithgow (Lord, Hindler kral naibi), 447

- Lister (D'), 226
 Livingstone (David), 305
 Lloyd (selwyn), 526
 Lobenguela (kral), 147
 Locke (John), 363, 366, 501
 Lombard (Denis), 402
 Loti (Pierre), 275
 XIII. Louis, 83
 XIV. Louis, 107-110
 XV. Louis, 119, 287
 Luderitz, 136
 Lumumba (Patrice), 398, 487, 548
 Lyautey (Louts Hubert mareşal), 131, 140, 153-156, 205, 207-209, 332, 462
 Lyttleton (Lord), 174
-
- M**
- Mac Cartway (elçi), 39
 Maccio (konsolos), 129
 Machel (Samora), 487
 Macias (Enrico), 542
 Mackenzie (John), 146
 Macmillan (Maurice Harold), 377, 514
 Magellan (Gernao de Magalhães), 34, 102
 Mahdad (Abd el-Kader), 300
 Makanna, 246
 Makoko (prens), 152
 Malamine (onbaşı), 152
 Malan (D'), 243
 Malatesta, 576
 Malaviya (Pandit), 444
 Malcolm X, 427
 Malenfant (yazar), 192
 Malouet (Pierre-Victor), 288
 Malowist (M.), 31
 Manco, 315
 Mandela (Nelson), 550, 551
 Mandouze (André), 300
 Mankoarane, 146
 Mannoni (Octave), 275
 Manuel (kral), 62
 Mao Dze-Dung, 420, 467, 480, 487, 490
 Marcus Aurelius, 140
 Marco Polo, 26, 59
 Marcovich (Anne), 226
 Mariategui (José), 490, 496
 Marr (David), 336
 Marseille (J.), 220, 508
 Marshall, Planı, 457
 Martel (Robert), 389, 541
 Martin (D'), 389
 Martin (François), 84
 Martinaud-deplat (içişleri bakanı), 380, 381, 460, 512
 Martino de melo e Castro, 239
 Martow (Juri), 415
 Marx (Karl), 52, 248, 491
 Mason (James), 281
 Maspero (François), 299
 Massigli (elçi), 175
 Massignon (Louis), 298
 Massu (general), 485, 486
 Mateus (metropolit), 28-29
 Matisse (Henri), 581
 Matsumae (ailesi), 95
 Maurepas (Jean-Frédéric de), 116

- Mauriac (François), 299, 523
 Mayer (René), 380, 386, 456, 457, 460
 Mbandzeni (Swaziler kralı), 374
 M'Bokolo (Elikia), 221
 Mehmet Ali, 122, 123, 126, 409
 Mehring (Franz), 53, 583
 Memmi (Albert), 302
 Mendès France (Pierre), 300, 381, 384, 386, 387, 458, 459, 466, 527, 538
 Mendoza (Don Antonio de), 348
 Menelik (Habeşistan imparatoru), 139
 Merinidler, 407
 Messali Hacı, 404, 421, 469, 481, 483, 485
 Messmer (Pierre), 223, 502
 Methuen (antlaşması), 109
 Meyer (Jean), 83
 Mezerna, 484
 Miché (Mgr), 36
 Mikoyan (Anastas), 265
 Mill (James), 343
 Milner (Alfred), 52, 140, 376, 512
 Mimouni (Abd el-Kader), 300
 Ming (hanedanı), 76, 77
 Miranda (Francisco de), 367
 Mitterrand (François), 384, 385, 387, 511, 523, 542
 Montezuma (imparator), 67, 75, 310
 Mofolo (Thomas), 327
 Moğol, 91
 Moğol hanı, 113, 342, 441, 443
 Mollet (Guy), 300, 385, 388, 478-480, 519, 529
 Monge (Gaspard), 121
 Monnerot, 471
 Monroe (doktrini), 157, 566, 567
 Montcalm (markisi), 115, 116, 119
 Montesquieu (Charles-Louis), 290, 335
 Morelos (başrahip), 367
 Morgan (bankası), 507
 Morley-Pinto, 443
 Morlière (general), 453
 Mörner (Magnus), 187
 Mota (A. de T.), 322
 Moulay Hassan (sultan), 542
 Mounbatten (Lord), 451
 Moussa (Pierre), 509
 Moutet (Marius), 439, 454
 Msiri [Katanga'da], 326
 Mungo Park (D'), 39, 323
 V. Muhammed (Fas), 381
 Muhammed (El-Habid), 143
 Muraviev, 161
 Murdoch (basın), 582
 Murphy (Robert Daniel), 515
 Mus (Paul), 435
 Musaddık (Muhammed),
 Musaddık (Kwame),
 Mussolini (Benito), 169
 Mutwa (Credo), 88

Muzaffar (Hanafi), 115, 418
Münzenberg (Willy), 421

N

Naegelen (Raymond), 475
Nahas Pacha, 413
Naoroji (Dadabhai), 295
Napoléon I, 110, 121, 122,
147, 292, 330, 335
III. Napoléon, 164, 327, 330,
331, 393, 469
Nassau (Maurice de), 103
Nasser (Gamal Abdel),
Navarre (general), 453, 455
Nehru (Jawaharlal), 421, 440-
441, 448-450, 484, 523,
530

Neto (Agostino), 487
Newcastle (kontu), 109
Ngô Dinh Diêm, krş. Diêm
Nguyễn-Ahn, 163
Nguyễn Ai Quốc, krş. Hồ Chi
Minh
Nguyễn Hai Thân, 438
Nhiek Tioulong, 460
Nikolay (Pierre), 385, 387
Nikola, 162, 168
Nicoll (D. J.), 153
Nietzsche (Friedrich), 53
Nikitin (Afanasi), 29, 94
Nixon (Richard), 567
Nizam-ı Cedid, 123
Nobili (Roberto de), 342
Nogueira (Franco), 235

Nora (Pierre), 215
Norodom (Kamboç kral), 164
Northcliffe (Lord), 335
Noske (Gustav), 295
Nuri Said, 413
Nouschi (André), 210
Nuno (Tristao), 321
Niyerere (Julius), 378

O

Oliveira (Manoel de), 32
Oppenheim (Lass, F. L.), 51
Orry (Philibert), 112
Osmena, 396
Ottobah Cugoano, 421

P

Pacheco (Duarte), 61
Padmore (George), 422, 426
Paine (Thomas), 356
Pal (B. C.), 345
Pal Bipin (Chandra), 344
Pallu (François), 163
Panikkar (K. M.), 339-343
Pannekoek (Anton), 297
Pantoja (Diego de), 76
Paris (E. ve F. Mejan), 400
Paskievich (general), 157
Pasteur (Louis), 224-226, 585
Pathé aktualitesi, 279, 280
Pavel, 449
Pavie (Auguste), 140
Peel (William Robert), 247,
253

- Péguy (Charles), 222, 575
 Pelabon (raporu), 384
 Peres (Şimon), 526, 528
 Périllier (vali), 464
 Perrin (Alice), 204
 Person (Y.), 325
 Pétain (Philippe), 510
 Peters (Carl), 136, 138, 140,
 148-150
 Petty (William), 290
 Peyrouton (Marcel), 461
 Pham Quynh, 391
 Phan Boi Chau, 336-338, 396,
 403, 434
 Philips (vali), 251, 253
 Piau (Édith), 541
 Petro, Büyük, 258-259, 261,
 262
 Pigneau de Behaine, 163
 Pignon (Léon), 438
 Pila (Ulysse), 164
 Pinay (Antoine), 460
 Pineau (Christian), 523-524
 Pinzon (Martin Alenzo), 312
 Pitt (William), 355, 535
 Pizarro (Francisco), 69, 71-73,
 183, 311, 319
 Pizarro (Gonzalo), 350
 Plasson (Renée), 300
 Pleven (René), 457
 Pol Pot, 490, 492
 Pompidou (Georges), 380,
 570
 Potemkin (prensi), 261
 Pouchepadass (Jacques), 392
 Pretorius (S. W.), 373
 Prévost-Paradol (Lucien Ana-
 tole), 37
 Privat (Eugène), 415
 Puaux (Gabriel), 173, 380,
 509
 Puginier (Mgr), 165
- Q**
-
- Quesnay (François), 290
 Quezon (Manuel Luis), 396
 Quizquiz, 311
- R**
-
- Rabah (Afrikalı şef), 144, 326
 Radek (K.), 416
 Rahip Jean, 28, 35
 Rainer (Luise), 278n
 Raleigh (Walter), 286
 Ramadier (Paul), 456
 Ram Charan Das, 444
 Ramdane (Abdelmalek), 481
 Randles (W.), 246, 327
 Ranke, 52
 Raseta, 537
 Rasputin, 586
 Raşid Ali, 173, 174, 413
 Ravelojaona (papaz), 423
 Raulin (H.), 47
 Raynal (başrahip), 32, 115,
 288, 289
 Reinel (Pedro), 56
 Renoir (Jean), 278
 Rhodes (Cecil), 137, 140,
 145-148, 150, 153, 372,
 375-376, 379

Rhodes (Frankie), 148
 Ribot (Alexandre), 415
 Ricci (Mateo), 76, 77
 Richards (Jeffrey), 280
 Richelieu (kardinal), 44
 Rifa'a Rafi El-Tah Tawi, 410,
 411
 Rigault de Genouilly (amiral),
 164
 Rivière (H., komutan), 336
 Roberts (Lord), 161
 Robinson (Sir Hercoles), 147
 Roche (Émile), 380
 Rockefeller (John Davison),
 589
 Roe (Sir Thomas), 91
 Rogier, 380
 Romano (Ruggiero), 64
 Rommel (general), 520
 Roosevelt (F. D.), 435, 450,
 462, 584
 Roosevelt (Theodore), 566,
 567
 Roseberry (Lord), 147
 Ross (D' Ronald), 230
 Ross (Sir John), 227
 Rousseau (Jean-Jacques), 335,
 363, 366
 Roustan (konsül), 129
 Rowlatt (yasaları), 446
 Roy (Manabendra), 416-417,
 419
 Rubattino (kumpanya), 129
 Ruskin (John), 145
 Rutledge (Edward), 356
 Ryad (Solh), 174

S

Saavedra (Angel), 367
 Safarov (Georgi), 417
 Sagan (Françoise), 204
 Said (Muhammed), 126
 Saint-Arnaud (general), 140,
 142
 Saint-Just, 493
 Saint-Phalle (Charles Tho-
 mas), 163
 Sainteny (Jean), 436, 438,
 454, 537
 Salah Ben Yasef, 435, 476
 Salah Louanchi, 481
 Salan (general), 382-383, 457,
 485, 540, 542
 Salazar (Antonio de Oliveira),
 236, 320, 489, 502
 Salisbury (Lord), 129
 Samori, 144, 324, 325, 326,
 328
 Samorin (Kalikutlu), 62
 Sanmarco (L.), 222-223
 Sartre (Jean-Paul), 299, 456,
 540
 Sat Bhai, 204
 Saunders (Thomas), 115
 Savary (xviii. yy.), 122
 Savary (Alain), 298
 Savimbi (Jonas), 488
 Seyid Amil el-Hüseyin, 173
 Schacht (Dr.), 584
 Scheler (Max), 53
 Schiaffino (senatör), 386
 Schnitzler (Edward) *bkz.*
 Emin Paşa

- Schoelcher (Victor), 143
 Schuman (Robert), 381, 458
 Schumpeter (Joseph), 39
 Scott (Robert Falcon), 161
 Seigneley (J. Baptiste), 84
 Sékou Touré, 546
 I. Selim (Sultan), 407
 Semado (Alvaro), 77
 Sembene (Ousmane), 328
 Senghor (Léopold Sédar), 396, 426, 537, 543
 Sepulveda (D'), 284, 285
 Serigny (Alain de), 386, 390
 Serionne (Accarias de), 353
 Serpa Pinto, 55
 Shaka, bkz. Chaka
 Shakespeare, 278
 Sharp (Grenville), 291, 292, 425
 Shelburne (Lord), 354
 Shelley (Perey Bysshe), 141, 153
 Shippard (Sydney), 147
 Shivahi, 441
 Siberg, 588
 Siegfried (André), 505
 Smith (Adam), 366
 Smith (Ian), 378
 Smuts (general), 242, 376
 Sobotchak (Anatole), 561
 Sukarno (Ahmed), 402-403, 484
 Solf (Wilhelm), 150
 Solis (Juan Diaz de), 73
 Soloviev (Vladimir), 575-576
 Sorlin (Pierre), 278-279
 Soto (Domingo de), 75
 Soustelle (Jacques), 298, 387-390, 472, 483, 511, 536, 538, 539
 Spaak (Paul-Henri), 456
 Spears (albay), 175
 Spengler (O. S.), 53
 Spinola (general), 489
 Spitanem, 270
 Springer (basın), 582
 Staline (Joseph), 263, 265, 266, 268-271, 417, 419, 435, 471, 535, 536
 Stanley (H. M.), 34, 133, 136, 138, 151-153
 Stark (H. A.), 201
 Steel (Annie), 203, 204
 Stenka Razine, 258
 Stéphane (Roger), 384, 385
 Stibbe (Pierre), 298, 300
 Stora (Benjamin), 387
 Strickland (polis), 204
 Stroganov (kardeşler), 92
 Stuyvesant (Peter), 191
 Sultan Galiev, 264, 417-420, 427
 Sun Yat-sen, 403, 421, 433
 Surendranath (Banerjea), 343
 Surat Han, 281
 Susini, 541
 II. Süleyman (Kanuni), 26
 Swani Shradd Hamand, 450
 Sykes-Picot, 170
 Ş
 Şamil (İmam), 158-159
 Şükrü Kuvvetli, 175

T

-
- Tagore (rabindranath), 401
 Taha Hüseyin, 411
 Talleyrand (prensi), 122
 Tan Malaka, 419
 Tata (hanedanı), 393
 Tawney (R. H.), 340
 Teitgen (Paul), 485
 Teitgen (Pierre-Henri), 543
 Tej Baradthur Sapru, 535
 Telemaque (Hervé), 581
 Temple (W.), 85
 Teng Hsiao-ping, 491
 Thalcave, 276
 Thatcher, 41
 Thiau (Iba Der), 427
 Thiers (Adolphe-Louis), 141
 Thobie (Jacques), 131
 Thornton (John), 323
 Tilak (Balgangadhar), 396,
 441
 Tile (Nehemiah), 374
 Tillion (Germaine), 300
 Tillon (Charles), 301, 470
 Tiouttchev, 274
 Tippoo-Sahib, 122
 Tjoroaminoto, 402
 Todd (John), 227
 Todorov (Tzvetan), 66, 68, 69
 Tokugawa Ieyasu, 79
 Tolstoy (Leon), 445
 Toussaint-Louverture, 196,
 422
 Toynbee (Arnold), 52
 Trigger (G.), 81
 Trollope (Anthony), 371

- Troçki (Leon), 434 (Troçkicilik), 471, 491
 Tudesq (André), 335
 Tu Duc (imparator), 164
 II. Tupac Amaru, 72, 315, 496
 Turati, 294
 Tursun (Zade), 271

U

-
- U Ba Pe, 396
 U Ottama, 401
 Urquhart (David), 159

V

-
- Valdivia (Pedro de), 73, 74
 Valensi (L.), 13, 32
 Valignano (peder), 79
 Valluy (general), 439, 453
 Vanderlinden, 548
 Vandervelde, 295
 Van Houtman, 86
 Van Kol, 294-295
 Van Neek, 86
 Van Noort (Olivier), 86
 Van Onselen (Charles), 245
 Van Riebeeck, 87-88
 Vargas (G.), 236
 Vasco da Gama, 26, 55, 57-59,
 61, 339
 Vaudreuil (markisi), 119
 Vaujour (Jean), 385
 Vela (Blasco Nunez), 349
 Velazquez (Diego), 67
 Verdi (Giuseppe), 127

Vergennes (Charles Gravier, kontu), 120
 Vergès (Jacques), 300
 Vernadski, 41
 Verne (Jules), 275-277
 Victoria (kraliçe), 443
 Vidal-Naquet (Pierre), 297
 Vigié (Marc), 115
 Villars (Claude, Louis), 108
 Villet (Victor), 129
 Vitoria (Francisco), 282, 398
 Vahabiler, 123
 Vlaminck (Maurice), 581
 Voltaire, 109, 115, 116, 289, 290, 335, 499

W

Wachtel (Nathan), 313, 316, 318
 Waddington (William Henri), 129
 Wakefield (Edward Gibbon), 140, 252-253
 Walker (grubu), 509
 Wallerstein (I.), 89, 104, 111
 Walpole (Robert), 109, 112
 Walters (Alexandre), 425
 Wandjuk (Marika), 250
 Warren (Hastings), 38
 Washington (B. T.), 426
 Washington (George), 118, 354-356
 Weber (Max), 40
 Weizmann (D'), 172
 Welenski (Roy), 378
 Werth (Alexandre), 465

Wheaton (H.), 51
 Wilberforce (William), 248, 291, 422, 425
 Wilhelm, Birinci, 149
 Wilhelm, İkinci, 53, 132, 139, 167
 Wilkinson (Spencer), 52
 Willekens, 103
 Wilson (Harold [G.-B.]), 378
 Wilson (ABD başkanı), 172
 Witte (kont), 167-168
 Woeikov, 158
 Wolf (P.-R.), 384
 Wolfe (James), 119
 Wood (konsolos), 129
 Wood (Gordon), 362

Y

Yamagata (Aritono), 175
 Yeltsin (Boris), 179, 553, 556, 557, 561-562
 Yersin (Aleksandr), 226
 Youghal (Miss), 204
 Yasef Saadi, 485

Z

Zamorinler, 58
 Zapata, 367
 Zeller (general), 540
 Zinoviev (Grigori), 416-417
 Zola (Émile), 127
 Zotov (Rus seyyah), 29
 Zuniga (Cortiz de), 314
 Zurara (Gomes Eanes de), 55

Tarihsel Coğrafya Dizini

A

ABD, 175, 332-335, 537

Abhazya [veya Abkhazie],
157, 159

Aborijinler, 52, 249-252, 255,
512

Accra, 549

Aşantiler,

Adelaide, 249

Aden, 63, 378

Adua (çarpışması), 139

Afganistan, 156, 161, 269-271

Afrika, 13, 20, 25-28, 33, 35,
39, 41

Afrikanerler, 242-245, 371,
551

Agadir, 132, 169

Agni, 47

Agra, 341

Aix-la-Chapelle, 113, 118

Akadya, 118

Alaska, 157

Alcaçovas (antlaşması), 101

Alcazarquivir (çarpışması),
31-32

Algésiras, 132

Allahabad, 444

Alma-Ata, 557

Almanya, Almanlar, 32-33, 37,

42, 45, 48, 108, 117, 126,

130-132, 134, 136-139,

146, 148-150, 153, 156,

161, 162, 167, 173-174,

178, 186, 253, 264, 266,

274, 294-295, 364, 375,

399, 447, 449, 458, 461,

505-506, 571, 577, 585,

589

Alsace-Lorraine, 32, 130

Altın Kıyısı, bkz. Gold Coast

Amalfi, 100

- Amur (nehri), 33, 94
 Amsterdam, 30, 85-86, 104-106
 Anadolu, 161, 408
 Anglo-Hintli, 202
 Angola, 14, 134, 137, 182, 189, 191, 235, 237-240, 320, 321, 369, 430, 486-489, 573
 Annam, Annamlılar, 12, 121, 163-166, 218, 220, 297, 436, 440, 454
 Anoual, 332, 334
 Ansar, 521
 Antiller, 14, 39, 83, 84, 90, 111, 119, 144, 164, 189, 195, 217, 353, 502, 503, 549
 Anvers, 30, 85, 86, 89
 Araplar, 12, 13, 16, 24-25, 28, 43, 46, 58, 60, 61, 132, 170-173, 175, 205-214, 225, 246, 277, 278, 285, 298, 303, 305-307, 322, 330, 331, 344, 379, 384, 391, 402, 406, 409, 413, 414, 420, 440, 468-477, 480, 485, 500, 508, 511, 519, 520, 525, 528, 539, 546, 588
 Araucanlar, 73
 Arawaklar (kabileleri), 312
 Arizona, 391
 Arjantin, 48, 565, 580
 Arkhangelsk, 89
 Arnavutlar, 126, 491
 Arnhem, 527
 Aşhanti (krallık), 325-326
 Assuan (barajı), 518, 519, 521
 Astrahan, 29, 258
 Asturias, 25
 Asuncion, 73, 108
 Atina, 19
 Atjeh, 103
 Aurès, 478, 485
 Avustralya, 16, 36, 39, 177, 178, 182, 238, 247-255, 276, 277, 364, 503, 506, 512, 514
 Ayacucho, 492, 494, 496
 Aygun, 163
 Aynular, 95
 Ayoş, 223
 Azak, 94, 100, 260-261
 Azerbaycan, 265, 557-558
 Azeriler, 501- 557, 559
 Azorlar, 57, 322
 Aztekler, 67, 71, 283, 311
- B**
-
- Bab el-Oued, 388, 541
 Bağdat, 161, 170, 173, 522, 523, 529
 Bahamalar, 57, 282
 Bahia, 191-192
 Bahr el-Gazal, 139
 Baia dos Vaqueiros , 57
 Bakongo, 488
 Bakü, 265, 405, 416-417
 Bali, 87
 Balkanlar, 33

- Baltık (denizi), 89, 94, 105
 Baltık ülkeleri, 43, 256, 266-267, 516-517, 556, 560
 Bamako, 136
 Bambara (ülke), 47, 189
 Bandung (konferansı), 531
 Bantu, 246, 372
 Bantustan, 244
 Bapedi, 374
 Bara, 47
 Barbados, 422, 425, 579
 Barcelona, 30, 85
 Bardo (antlaşması), 130
 Bask (ülkesi), 189
 Bask İspanyol (ülke), 578
 Basmaçiler, 269, 270
 Basotland [veya Bosotland], 370, 373
 Başkırtlar, 257, 260
 Batavia, 87, 297
 Bechuanaland, 54, 146-147
 Belçika, 133, 136, 149, 151, 153, 227, 294, 296, 308
 Belucistan, 158, 161
 Bengal, 106, 113
 Bénin (Dahomey), 14, 35, 397
 Berberiler, 402
 Berguent, 131
 Bété, 47
 Biên Hoa, 164
 Bihar, 113
 Bindiah, 219
 Birmanya, 14, 164, 166, 396, 401, 404, 430, 435, 448, 450, 506, 535
 Birobican, 266
 Bizans, 24, 25, 100, 520
 Blood River, 241, 327
 Bobo-Dioulasso, 510
 Boerler, 40, 45, 88, 103, 146-148, 241-247, 327, 371-376
 Bogota, 366
 Bojador, 56, 57
 Bolivya, 73, 490
 Bombay, 111, 393, 404, 443, 444
 Bône-Guelma (demiryolu), 129
 Bonin, 176
 Bordeaux, 15
 Borneo, 510
 Bosh [veya Bushnegroes], 196
 Bosna-Hersek, 170
 Boston, 355, 362
 Buşmanlar, 52
 Botany Bay, 39, 251
 Bougie, 470
 Boxerler, 566
 Brazzaville, 227, 397, 398, 435-436, 469, 510, 537, 546
 Breme, 136
 Brest-Litovsk, 438
 Breton (burnu), 89, 109
 Brezilya, 56, 58, 102-108, 134, 182, 185-187, 189, 192, 195, 197, 216, 217, 236-240, 293, 320, 321, 577, 580, 587
 Bristol, 15, 108, 109
 Bruges, 30, 100

- Brüksel, 575
 Budapeşte, 530
 Buenos Aires, 73-74, 108, 367, 580
 Buhara (emirliği, hanlığı), 29, 162, 268-270
 Bulawayo, 147, 378
 Bulgarlar, 169
 Burgonya, 30
 Burgos, 349
 Burundi, 397, 565
 Buryatlar, 560
 Busoga, 228
 Büyük Britanya, 36-41, 106, 116, 120, 129, 130, 132, 134, 136, 138, 153, 164, 172, 174, 178, 253, 274, 292, 352-353, 355, 357, 361, 364, 368, 374, 377, 425, 448, 505-507, 512-515, 526, 527, 529, 530, 532, 533, 536, 565, 269, 570
- C**
-
- Cadiz, 199
 Campha, 218
 Canator, 61-63
 Canberra, 252
 Cape , 87, 103, 106, 137, 146-148, 229, 241, 242, 370-376
 Caroline, 352
 Cebelitarık, 30, 110, 512
 Cenevre, 222, 458, 459, 466, 538-539
 Cenova, 30-31, 85, 97, 100-101
 Cezayir, 27, 35-36, 41, 48-49, 121-122, 128-132, 140, 141, 143, 155, 158, 169, 175, 205-213, 215, 225, 231-234, 246, 267, 278, 279, 298-304, 329-332, 335, 348, 352, 379-391, 393, 400, 406-409, 420, 421, 431, 461, 463, 468-492, 501, 510-512, 515, 523, 524, 526, 527, 530-532, 536-543, 546, 547, 568, 578
 Chaco, 108
 Chandernagor, 113
 Chari (yukarı), 397
 Cherchell, 142
 Chesapeake (koyu), 91
 Chiapalar, 284
 Chibchanlar, 191
 Chicachalar, 117
 Chiriguanos, 191
 Choupot (Oran'ın mahallesi), 388
 Ciota, 100
 Cipangu, *bkz.* Japonya
 Cochın, 58, 60-62
 Cochinchine, 36, 164-166, 218, 232, 434, 438, 439, 453
 Cod (burnu), 91
 Collo, 472, 525
 Colomb-Beechar, 131
 Constantine Planı, 233, 331

Cpuhacholar, 106, 112
 Cujila, 196
 Curaçao, 103, 105
 Cuzco, 71, 72, 311, 314, 315,
 350, 496
 Cyrénaïque, 169

Ç

Çad, 127, 136-138, 325, 569
 Çanakkale Boğazı, 168
 Çeçenistan, Çeçenler, 553,
 562
 Çekoslovakya, 518, 526
 Çeremisler, 256-257, 259
 Çerkezler, 123, 126, 157, 158,
 307
 Çin, Çinliler, 13, 26, 29, 33,
 39, 43, 51, 60, 76-80, 87,
 94-96, 161-167, 175-177,
 218, 253, 295, 296, 336,
 337, 339, 340, 342, 396,
 401, 403, 404, 416, 419,
 420, 435, 438, 455, 457-
 459, 467, 489, 492, 499,
 516-518, 574, 588, 589
 Çin-Hindi, 13, 33, 42, 153,
 154, 163-166, 177, 217,
 218, 231, 297, 335, 338,
 382, 384, 431-435, 437,
 438, 453, 456-159, 464,
 465, 484, 486, 489, 507,
 511, 526, 530, 537, 538,
 564

D

Dağıstan, 158, 261
 Dahomey, *bkz.* Benin
 Dakar, 396
 Dar es-Salaam, 149
 Dekkan, 111, 113-115
 Delhi, 61, 450
 Denain, 108
 Diên Biên Phu, 332, 382, 384,
 453, 457-459, 466, 477,
 529, 540
 Dieppe, 86
 Disangue, 223
 Diu (limanı), 62-63
 Dinyeper,
 Doğu Afrika, 48, 136, 149,
 153, 425, 549-550, 573
 Doğu Asya Adaları, *bkz.* Endo-
 nezya
 Doğu Hindler, 111, 345, 509
 Domuzlar Körfezi (Küba), 567
 Đông Triêu (kömür yolakları),
 218
 Durban, 213, 228-229
 Duşanbe (Stalinabad), 271
 Dvina, 20, 21
 Dyula, 324

E

El-Alamein, 174
 El-Cezayir, 331-332, 348, 378,
 380, 382, 385, 388-390,
 407-409, 470, 478, 479,
 483, 485, 486, 536, 539,
 541, 543, 546

- El-Oued, 388, 541
- Endonezya, 49, 86, 104, 217, 340, 396, 401-404, 421, 429-433, 463, 517, 549, 567
- Endülüs, 21, 28
- Ermenistan, Ermeniler, 25, 157, 170, 172, 261, 263, 265, 267, 415, 501, 552, 557, 559, 560, 587
- Estonya, Estonyalılar, 92, 560, 586, 587
- Estremadura, 74, 184
- Etiyopya, 28, 35, 63, 123, 127, 139, 169, 306, 423, 425
- Eton, 90
- Évian (anlaşmaları), 541, 542
- F**
-
- Fachoda (buluşması), 54, 110, 137, 139
- Faifo, 219
- Falkland (adaları), 41, 512, 523
- Fantiler, 326, 424
- Fas, 30, 32, 41, 48, 59, 100, 112, 131, 132, 143, 153-156, 169, 175, 185, 205-212, 218, 279, 280, 329, 332-335, 380-385, 402, 407, 409, 454, 460-466, 469, 476, 481, 487, 501, 515, 526, 530, 538, 542, 557, 586, 587
- Fernando Po, 102
- Fès, 464
- Figuiç, 131
- Filipinler, 74, 80, 86, 109, 120, 177, 340, 396, 405, 430, 432, 433, 435, 436, 567, 571
- Filistin, 172, 407, 409, 413, 506, 513
- Finlandiya, Finliler, 262-264, 268, 578
- Flandres, 511
- Floransa, 100
- Florida, 20, 38, 75, 283, 287, 312
- Fontainebleau, 453, 454
- Formoza, 167, 176; *ayrıca bkz.* Tayvan
- Fort Duquesne, 119
- Fort Frontenac, 116, 119
- Fort Necessity, 118
- Fort Saint-David de Madras, 203
- Fransa, 19, 30-37, 41, 42, 48, 49, 80, 81, 83-86, 97, 105-111, 114-123, 128-139, 142, 143, 152-159, 162-167, 169, 172-175, 188, 195, 205, 207, 211, 222, 225, 231-233, 236, 274, 276, 277, 283, 289, 290, 294-302, 308, 353, 380, 381, 386-389, 400, 407, 413, 415, 422, 426, 434-439, 453-469, 472-475, 478, 482, 484, 485, 487, 501, 502, 507-516, 519,

523, 526-531, 536-546,
568-570, 575, 578, 583,
584, 587

Freetown, 137, 293, 422

Fuan, 77

G

Gabon, 136, 137, 151, 227,
568

Gambiya, 57, 137

Gana, 376, 396, 421, 506, 514,
548, 550

Gine, 55-58, 94, 102, 290,
319, 489, 544, 546

Gine-Bissau, 235

Girit, 170, 408

Gold Coast [Gana], 376, 421,
422, 424, 548

Gorée, 396

Granada, 21, 59, 191, 366

Greenwich (Oderese), 178

Guaranis (Kızılderilileri), 73,
351

Guatemala, 318, 400, 497,
565, 567

Gucerat, 58, 61

Guelma, 129, 470

Güney Afrika, 40, 48, 87-88,
103, 137, 147, 182, 213,
228, 229, 239, 241-247,
364, 369-371, 375-379,
420-421, 423, 425, 431,
489, 505, 506, 549-551

Gürcistan, 25, 157, 159, 256,
261-264, 552, 553, 557,
560, 586

H

Ha Tinh, 220

Haiti, 49, 120, 191, 195-197,
200, 351, 366, 422, 425,
566, 567

Haiphong, 165, 218, 439, 453

Halep, 174, 407

Halifax, 118

Hamburg, 227

Hanoi, 436-438, 454

Hansa, 100

Hartum (kent), 123, 126-128

Haut-Veld, 245

Hazar Denizi, 89

Heligoland, 138, 150

Hicaz, 123, 307, 413

Hindler, Hindistan, 20, 24, 26-
29, 35, 38-41, 44, 46, 49,
51, 57, 59-63, 66, 84, 86-
91, 94, 101-107, 109-117,
120-122, 156, 160-163,
186, 187, 200-204, 217,
220, 228-230, 237, 271,
276, 280-285, 288, 294,
295, 297, 320, 339-346,
348, 349, 355, 364, 392-
396, 401, 416, 430, 431,
435, 439-452, 462, 501-
206, 509, 512-514, 521,
528, 530, 533-535, 539,
549, 573, 574, 578, 584,
585, 588

Hiroşima, 436

Hispaniola, 67, 183, 191, 282

Hive, 29, 33, 160, 162

Hobart, 251

- Hocent, 160
 Hokkaido-Yeso, 175, 179
 Hollanda Hindleri, *bkz.* Endonezya
 Hollanda-Hollandalılar, 31, 33, 49, 80, 82-87, 91, 94, 102-108, 110, 111, 115-117, 121, 131, 146, 147, 163, 179, 191, 195, 241, 242, 294, 339, 340, 370, 396, 402, 429, 431, 433, 509, 539, 587, 588
 Holli, 397
 Hon Gay (kömür yatakları), 218
 Honduras, 108
 Hong-kong, 163, 166, 571
 Horn (burnu), 102
 Hudson (I'), 90, 117, 364
 Hué, 336, 337, 434
 Hutular, 565
 Hürmüz, 58, 102
- I**
-
- Irak, 172-174, 408, 409, 413, 514, 517, 521-523, 530, 569
 Irraouadi, 401
 Isly (çarpışması), 143
- I**
-
- İndo-Britonlar, *bkz.* Anglo-Hintli
 İnebahtı (çarpışması), 25, 26, 32, 339
- İngiltere, *bkz.* Büyük Britanya
 İnguşlar, 266
 İnka (İmparatorluğu), 71-73
 İran, 89, 102, 156, 157, 161, 162, 167, 260, 270, 271, 296, 409, 414, 416, 420, 476, 516-517, 522, 532, 558, 571, 576, 577, 586, 587
 İrlanda, 38, 53, 90, 117, 145, 370, 446, 533
 İskenderiye, 27, 413
 İskoçya, 38
 İspanya, 20, 21, 31, 37, 74, 80, 81, 85, 86, 90, 101-103, 107-110, 119, 122, 132, 156, 182, 185, 198, 199, 283-285, 289, 320, 340, 348, 353, 365-367, 565, 578, 583
 İsrail, 25, 211, 363, 400, 414, 518, 523, 525-529
 İstanbul Boğazı, 167-168
 İsveç, 44, 104, 256, 262, 509
 İsviçre, 117, 415, 509
 İtalya, 30, 31, 74, 85, 97, 108, 129, 130, 169-174, 274, 294, 312, 456, 469, 506, 576, 578
- İzmir, 172
- J**
-
- Jamaika, 107, 108, 194, 216-217, 283, 293, 362, 425
 Jamestown, 91

Japonya, 33-34, 50, 56, 75-80,
94-96, 162, 166-168, 175-
179, 253, 336-340, 401,
403, 405, 426, 431-436,
449, 506, 514, 584

Java, 294, 433, 510, 574

Johannesburg, 148, 213, 549

K

Kabil, 161, 234, 270, 332

Kabilya, Kabiller, 208, 209,
330, 463

Kahire, 123, 127, 137, 148,
174, 233, 306, 396, 402,
408, 410, 411, 414, 484,
520, 530, 545, 582

Kaliforniya, 157

Kalikut, 26, 58, 59, 61, 62

Kalküta, 111, 113, 342, 443,
444

Kalmuklar, 258, 265

Kama, 92, 93

Kamboçya, 166, 436, 460,
490, 492

Kamçatka, 94, 178, 179

Kamerun, 136-138, 223, 370,
544-546, 568, 569

Kanada, 19, 33, 39, 80, 83, 84,
107, 109-111, 116, 119-
121, 231, 311, 353, 363,
364, 369, 502-504, 512

Kanarya Adaları, 19, 35, 65,
321

Kara Afrika, 27, 41, 47, 49, 84,
101, 107, 133-140, 153,
222, 276, 292, 303, 304,

307, 318, 320, 321, 328,
351, 378, 392, 397-399,
401, 402, 420, 421, 500,
506, 510, 512, 532, 542,
543, 545-548, 564, 568,
569, 575, 579, 583

Karabağ, 552

Karafuto, *bkz.* Sakalin

Karayipler, 41, 49, 110, 188-
192, 216, 353, 422, 424,
425, 427, 514, 570, 571

Karelya, 268

Karikal, 112

Kastilya (krallığı), 19, 30, 31,
57, 65, 74, 79, 80, 88, 92,
101, 102, 182-184, 282,
283, 316, 348, 495

Katanga, 134, 326, 548

Kazablanka, 154, 304

Kazakistan, Kazaklar, 93, 265,
557, 559, 587

Kazan, 92, 256-259, 405

Kebir, *bkz.* Mers el-Kebir

Kefe, 100

Kenya, 138, 326, 378, 397,
398, 428, 500, 501, 512,
514, 526, 550

Kerala, 59, 61, 186

Kıbrıs, 129, 169, 512

Kırgız, 260, 269, 418

Kırım, 256, 257, 260, 261,
266, 408, 535; *bkz.* Savaşı,
33, 156, 158, 159

Kızıl Deniz, 149

Kızılderililer (Amerika), 34,
64-67, 73-75, 81-83, 91,

117, 183, 187, 190-192,
199, 200, 277, 282-287,
309-316, 318, 319, 348-
351, 354, 360, 367, 368,
379, 495-497, 512, 583

Ki-Hon (çarpışması), 310

Kiao-tcheou, 167

Kiev, 268

Kimberley, 145, 229, 372

Koldja (antlaşması), 163

Kolombiya, 195, 366, 490,
491, 583

Kolima, 94

Kong (ülkesi), 325

Kongo, 57, 126, 133-137, 139,
141, 150-153, 189, 193,
221, 226-228, 295, 320,
323, 397, 488, 489, 511,
547, 548

Kore, 50, 95, 96, 166-168,
176, 177, 403, 433, 455,
516, 538

Korhogo, 48

Korsika, 578, 587

Koulikovo (çarpışması), 20

Krasnoiarşk, 559

Kuang-Çeu-Wan, 167

Kuban, 562

Kudüs, 28, 173, 462, 525

Kufra, 169

Kumasi, 326

Kunming, 218

Kupang, 104

Kuravar, 51-52

Kuril adaları, 41, 178-179, 556

Kuveyt, 233

Kuzey Afrika, 136, 137, 181,
182, 184-185, 206, 213,
241, 334, 389, 402, 414,
429, 455, 487, 508, 515,
523, 527, 531, 536, 538,
543

Kuzey ve Güney Rodezya,
348, 377, 378

Küba, Kübalılar, 120, 283,
293, 489, 490, 565, 567,
577

Kürtler, 578

Kyoto, 76, 178

L

La Clue, 118

Labrador, 89

Lagos, 118, 425, 428

Lalla Marnia, 132

Lancashire, 54

Lang-sön, 166

Laos, 166, 436, 460, 564

Latin Amerika, 48, 49, 191,
515, 566-568, 571, 572

Lozan, 172

Leningrad, 418

Lexington (çarpışması), 356

Lia-toung, 167

Liberya, 423, 425

Libya, 169, 170, 420, 471, 487

Lille, 108

Lima, 490, 494-496

Limpopo, 147

Litvanya, 269

Liverpool, 109, 227

Livonya, 94

- Lizbon, 28, 30, 59, 85, 96,
100, 101, 369, 488
- Loango, 397
- Lomé, 510
- Londra, 40, 41, 48, 89, 113,
116, 118, 121, 147, 158,
173, 200, 230, 247, 291,
292, 353, 355, 356, 361-
364, 370, 371, 375-378,
410, 418, 421-423, 425,
443, 447, 449, 450, 503,
505, 506, 515, 519, 521,
526, 528, 529, 549, 550,
582
- Louisbourg, 119
- Louisiana, 34, 84, 117-119
- Luanda, 238, 486
- Lucayes (adaları) [veya Baha-
malar], 57
- Lübnan, 172-175, 233, 334,
409, 413, 420, 436, 530
- M**
-
- Macao, 96, 186
- Macaristan, 33, 43, 170, 415
- Macassar, 87
- Madagaskar, 47, 153, 154,
423, 428, 431, 456
- Madèra, 57, 80
- Madras, 51, 113, 203, 231
- Mahé, 112
- Malabar, 60, 61, 341
- Malaka, 58, 61-63, 103, 106
- Maldiv Adaları, 63
- Malezya, Malaylar, 76, 87,
177, 340, 396, 419, 420,
500, 501, 506, 514, 521,
549, 572, 589
- Malgaşlar, bkz. Madagalar
- Mali, 57, 308, 320, 321, 509,
539
- Mançurya, 161, 162, 167, 168
- Manila, 79
- Manja, 397
- Mantounba (göl), 221
- Maoriler, 276, 370, 512
- Mappilla, 60, 61
- Mapucheler, 73
- Maranhao, 103
- Marathelar, 111, 112, 344,
441
- Mercidabık, 407
- Marii, 257
- Marsa (anlaşması), 130
- Marsilya, 12, 128, 437
- Martinique, 143, 287, 289,
293
- Maryland, 92
- Masikoro (Madagaskar'da), 47
- Maskat, 102
- Massachusetts, 91, 92, 118,
191
- Matabélé, 146-148
- Mau-Mau, 378, 397, 398, 514,
526
- Maurice (ada), 217
- Mayalar, 69, 72, 310, 312
- Mazagan, 21
- Mazurie, 31
- Medellin, 497
- Mekke, 63, 144, 172
- Meksika, 67-69, 72, 75, 107,

183, 184, 196, 198, 200,
284, 309-317, 324, 348,
349, 365, 367, 368, 391,
571, 573

Melouza, 485

Merv, 161

Mexico, 68

Mfoumbiro (tepeleri), 138

Mısır, 28, 45, 48, 58, 62, 63,
112, 121-127, 129-133,
137, 157, 169, 209, 233,
243, 390, 405-416, 431,
476, 517-533, 566, 577

Miami, 495

Micmacs, 81

Minyanka, 47

Mississippi, 84

Moğollar, 336

Moldova, 556

Molukka adaları, 76, 86, 186

Montagnais, 81

Montréal, 94, 119

Mordvalar, 20, 21, 92, 257,
259, 578

Moritanya, 307

Moskof devleti, 257

Mosquitolar, 108

Mossi (ülkeleri), 325

Mostaganem, 539

Mozambique, 134, 137, 235,
320, 379, 487, 490

Murmansk, 562

Murray (adaları), 255

Münih, 439

My Tho, 164

Mysore, 443

N

N'Kongsamba, 223

Nankin, 76

Nantes, 15, 80, 83

Napol, 312

Natal, 229, 241, 242, 370-376,
425

Naçez, 117

Nayar, 60

Ndebele (toprağı), 373

Nemencha, 524

Nepal, 228

Nerçinsk (anlaşması), 94

New York, 353

Nghe An, 220

Nijer, 39, 136, 137, 308, 321,
325, 329

Nijerya, 138, 422, 501, 506,
545, 569, 571

Nikaragua, 400, 497, 567

Nil, 123, 126, 137, 139, 151

Novgorod, 20, 21, 92

Nyassaland, 377, 398

O

Oaxaca, 368

Ogooué, 151

Omsk, 562

Oran, 205, 210, 233, 241,
304, 384, 470, 471, 475,
476, 478

Orange, 146, 241, 242, 369,
370, 373

Orissa, 113

Orta Amerika, 391, 490, 498,
566, 567
Orta Asya, 41, 66, 156-162,
259, 266, 267, 556, 557
Osmanlılar, 26, 30, 307, 406
Ottawa (anlaşmaları), 505
Oubangui-Chari, 139
Oudenarde, 108
Ouoloflar, 191, 328
Ovimbundu, 488
Oxford, 52, 90, 145, 280, 281,
549

Ö

Özbekistan, 161, 269, 271,
473, 556, 558

P

Pakistan, 451, 558, 570
Pamir, 269
Panama, 71, 90, 108, 567
Paraguay, 287, 351, 399
Paranagua, 108
Parsiler, 443
Pearl Harbor, 448
Pekin, 33, 39, 163, 167
Penjah, 161
Pennsylvania, 353
Perm, 20
Pernambouc, 239
Perth, 16
Peru, 48, 69, 71-75, 90, 109,
183, 184, 187, 283, 309-
312, 315-318, 349, 364,
366, 421, 430, 490, 491,

495, 497, 564, 565, 573,
584, 587
Peçora (yarımadası), 20
Peullar, 47
Philadelphia, 355
Philippeville, 525
Piémont, 532
Piza, 100
Plassey (çarpışması), 113
Plata (Rio de la), 73
Plymouth, 91
Poitiers (Polonya, Polonyalı-
lar),
Polinezya, 399
Pondichéry, 84
Port Elizabeth, 57
Port-Arthur, 167, 168
Portekiz, Portekizliler, 20, 21,
26-33, 35, 36, 46, 55-63,
77, 79, 80, 85-91, 94, 96,
100-108, 115, 134-137,
153, 163, 184-186, 191,
235-240, 255, 285, 288,
318-324, 339-342, 351,
353, 369, 486-489, 502,
544, 565
Portsmouth (barış), 168
Potosi, 73
Pretoria, 213
Prusya, 37, 532
Pugaçev, 258, 260
Pyskor (manastırı), 93

Q

Quang Ngai, 220
Québec, 33, 38, 81, 82, 587

Quechua (Inka imparatorluğu), 71

Queensland, 255

Quetzalcoatl (hazinelere), 67

Qui-nhon, 219

R

Rabat, 380, 381, 389

Rand, 370

Réunion, 164, 217

Rif, 21, 156, 332-334, 456, 462

Riga, 516

Rio de la Plata, 365

Rio del Oro, 132

Rochelle (La), 188

Rodezya, 356, 370, 376-379, 487, 489, bkz. Zimbabwe

Rodos, 169

Ruanda, 565

Rufisque, 396

Rusya, 20, 21, 29, 31, 33, 37, 41-43, 89, 90, 133, 156-163, 167-169, 179, 258, 261-266, 268, 274, 276, 296, 338, 340, 405, 415, 431, 480, 502, 553, 556-560, 570, 575, 576, 586

Ryu-Kyu (adaları), 95, 96, 176

S

Sahra, 137, 139, 510

Saint-Christophe, 82

Saint-Jean (Danimarka adası), 192

Saint-Jean-de-Maurienne, 170

Saint-Laurent (le), 80-82, 356

Saint-Louis (Senegal'de), 143

Saint-Petersburg, 158, 160, 179

Saint-Vincent, 192, 193

Sainte-lucie (koyu), 375

Sakalin (adası), 13, 175, 179

Salamanca, 284

Samoyeler, 93

San Francisco, 179

San Gregorio, 284

Santo-domingo, 191-195, 217, 566

Sao Tomé, 58, 238, 240, 318-320, 322, 324

Saransk, 92

Sarawak, 549

Sarrat (ued), 408

Saygon, 164, 165, 439

Schweitzer-reneke (ili), 245

Sedan, 32

Selebes, 87, 103

Semerkant, 29, 33

Senegal, 35, 121, 136, 137, 143, 144, 150, 322, 396, 427, 537, 539, 546

Senegambia, 321, 323

Senugo, 47, 48

Serra Leoa, bkz. Sierra Leone

Sétif, 299, 301, 428, 470, 474, 537

Sevilla, 15

Sèvres (anlaşmaları), 526, 528

Seylan, 62, 103, 106, 217, 313, 396, 502, 503, 506

Sırbistan, 169

Siam, 51, 164, 166, 499
 Sibirya, 21, 92, 93, 157, 167,
 182, 266, 276, 559, 560
 Sicilya, 25
 Sierra Leone, 57, 292, 293,
 326, 422, 425, 514
 Sihler, 443, 452
 Sind, 26
 Singapur, 50, 571, 572
 Sinkiang, 161
 Slovenler, 587
 Smolensk, 258
 Socotora (adası), 58
 Sokho, 374
 Sotholar, 241
 Suk Abras, 469
 Summam, 485
 Surabaya, 104
 Suzdal, 20, 92
 Soweto, 551
 Sri Lanka, 217
 SSCB, 168, 175, 264-268, 271,
 434, 437, 450, 452, 489,
 500, 501, 511, 516-520,
 529-531, 552-557, 561,
 567, 577, 583, 585, 586;
 ayrıca bkz. Rusya
 Stanley pool, 151
 Stellaland, 370
 Sterkstroom, 229
 Stuttgart (kongresi), 295
 Sudan, 123, 126, 127, 138,
 139, 144, 153, 324, 401,
 501, 521, 539, 546
 Sumatra, 433, 510
 Surinam, 103, 106, 194, 195,
 287

Suriye, 25, 122, 172-175, 209,
 406, 407, 409-414, 420,
 436, 518, 522, 523, 525,
 530, 532, 536
 Suudi Arabistan, 172, 307,
 413, 571
 Süveyş (kanalı ve krizi), 26,
 126, 146, 149, 165, 370,
 500, 513-527, 530-532,
 542, 547, 577
 Swaziler, 241
 Sydney, 276

Ş

Şam, 27, 100, 173, 174, 233,
 408, 409, 516
 Şikotan, 179
 Şili, 73, 74, 90, 350, 365, 497
 Şimoda, 179
 Şimonoseki (barışı), 167, 176

T

T'ien-tsin (antlaşması), 165
 Tacikistan, 161, 268-271, 558
 Tafna (çarpması), 141
 Tahiti, 275
 Tahran, 270, 435, 558
 Taiwan [Formoza], 50, 571,
 572
 Tamiller, 217
 Tammersford, 268
 Tan Trao, 437
 Tanca, 21, 132, 173, 462
 Tanganika, 126, 136-138, 148,
 378, 514, 550

- Tanzanya, bkz. Tanganika
 Taşkent, 33, 473
 Tatarlar, 20, 21, 256-262, 276
 Tel-Aviv, 525
 Ternate, 90
 Tezululan, 282
 Thuglar, 281
 Tibet, 13, 167
 Timor, 102, 104, 237
 Tlaxcaltèques, 68
 Tlemsen, 407
 Tobago, 38
 Tonkin, 37, 154, 163-166,
 218-220
 Tordesillas (antlaşması), 101
 Turan, 164
 Trablusgarp, 169, 170, 407
 Trabzon, 157
 Transkei, 370-374
 Transvaal, 146, 147, 241-243,
 369-375
 Trinidad, 197, 217
 Tswana, 241
 Tucapel (kent), 73
 Tunus, 25, 33, 121, 128-133,
 169, 175, 208-212, 233,
 294, 303, 304, 307, 329,
 334, 335, 380-384, 396,
 405, 407-409, 435, 458,
 460-466, 476, 481, 487,
 501, 526, 530, 538, 557,
 566
 Tunus (kent), 461, 464, 465,
 531
 Tunus-La Goulette (yolu), 129
 Tutsiler, 565
 Türkistan, 182, 264, 265, 269,
 270, 417, 418, 473
 Türkiye, bkz. Türkler
 Türkler, 25, 44, 45, 130, 157,
 159, 172, 260, 285, 296,
 414, 520, 522
 Türkmenler, 418
 Tver, 29
- U
-
- Uganda, 136, 138, 150, 227,
 228, 399, 550
 Ukrayna, 263-268, 552, 560,
 578
 Ukhtto-Ostrov, 20
 Umman (körfezi), 102
 Ural, 20, 92, 259
 Usuri (nehir), 33
 Utrecht (barışı), 107-109
- Ü
-
- Ümit Burnu, 57, 94, 101, 238
 Ürdün, 413, 517, 522, 523,
 525, 526
- V
-
- Venezuela, 365, 566
 Vichy, 432, 435, 436
 Victoria (gölü), 150
 Vietnam, 12, 14, 36, 49, 165,
 166, 218-220, 232, 335-
 338, 381-383, 391, 396,
 403, 404, 419, 420, 429,
 430, 432-439, 452, 455,

457-460, 487, 500, 516,
549, 564, 567

Virginia, 90, 91, 118, 352,
355, 356

Viyana, 25, 263, 408

Vladivostok, 161, 167

Volga, 21, 89, 92

Volga Almanları, 266

Volta (Yukarı), 397

Vutulu, 27

W

Wasa (adası), 326

Wik, 255

Witwatersrand, 375

X

Xhosalar, 88, 241, 246, 247,
372-374, 551

Xicotencatl, 68

Y

Yahudiler, 172, 173, 211, 238,
266, 267, 303, 331, 400,
413, 449, 589

Yakutsk, 94

Yalta (anlaşmaları), 516, 535

Yanaon, 112

Yemen, 407, 522, 523

Yen Bai, 220

Yeni-Amsterdam [New York],
191

Yeni-Gine, 177

Yeni-Granada,

Yeni-Güney Galler, 249

Yeni-İngiltere, 353-354

Yeni-İskoçya,

Yeni-Kaledonya, 36, 247

Yeni-Meksika,

Yeni-Zellanda, 121, 177, 253,
276, 364, 370, 503, 512,
514

Yenisey, 94

Yeso (adası) [Hokkaido], 13,
95

Yeşil Burun Adaları, 57, 58,
487, 490

Yeşil Burunlular, 240

Yorubalar, 189

Yucatan, 283

Yugia, 21

Yunanistan, 157, 169-173

Yunann, 261

Yura, 21

Z

Zaire, 57, 321, 398

Zambezi, 147, 148, 372, 374,
375

Zambia, bkz. Güney Rodezya

Zanzibar, 136-138, 149-151,
153, 305, 425

Zavoloch'e, 20

Zellidja (madenleri), 509

Zimbabwe, 247, 348, 379,
487, 551

Zuiderzee, 510

Zulular, 241, 326-327, 370-
373, 551

Zülfikâr (geçidi), 161

Marc Ferro

Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine

SÖMÜRGEÇİLİK TARİHİ

13. Yüzyıl - 20. Yüzyıl

Bugün Afrika toplumları arasında sürüp giden kanlı savaşların, Güney Amerika'daki Muz cumhuriyetlerinin çektikleri sıkıntıların, dünyanın doğu yarımküresinde bitmek tükenmek bilmeyen darbelerin ve daha nice ülke toplumlarının kanayan yaralarının, yeryüzünden toptan silinen kimi etnik toplulukların tek bir açıklaması vardır: Sömürgecilik hareketi.

Esas olarak Batı Avrupa kökenli olan bir hareketi ele alan bu çalışmada, dünyada gelmiş geçmiş hiçbir devlet örgütünün masum olmadığı ayrıntılı örneklerle gösterilmektedir: İkinci Dünya Savaşı Japonyasında Uzakdoğu toplumlarına yönelik değerlendirmeler, Rusların Slav olmayan topluluklar hakkındaki politikaları, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'a ve Habeşistan'a yönelik niyetleri, Çinlilerin çeşitli Asyalı toplumlarla ilişkileri vb. Ama konunun odağında Batı Avrupa bulunmaktadır, Kilisesiyle, ekonomisiyle, kendi içindeki savaşlarıyla... Çünkü Batı kökenli sömürgecilik çok daha radikal hedefler benimsemiştir. Girdiği ülkeyi yalnızca sömürmekle yetinmemiş, bunu sürekli kılmak uğruna insanların doğrudan ruhlarına sahip olmayı amaç edinmiştir. Hikmeti kendinden menkul bir "uygarlık" vaazıyla inanç sistemlerini parçalamış, o olmadığı için, ırk sınıflandırmasına gitmiştir. Öylesine onulmaz yaralar açmıştır ki, sömürgeciliğin kâğıt üzerinde ortadan kalkmasına rağmen, eski hegemonyaların sınırlarından yaratılan "bağımsız" ülkeler bir yandan dayatılan "Batı tipi" ekonomik modellere ayak uydurmaya çalışırken, diğer yandan iki arada bir derede kalan etnik toplulukların yarattıkları karışıklıklarla başa çıkmaya çabalamaktadır.

*Sömürgecilik Tarihi'*ni okuduğunuzda dünyanın birtakım olmazsa olmaz tabir edilen kurumlarına, küreselleşmeye, var olan etnik ve dini mücadelelere bir başka gözle bakacaksınız.

ISBN 975-533-353-3

9 789755 333533